

JAROSLAV V. POLC
Svatý
Jan Nepomucký

Z V O N

P R A H A

1 9 9 3

*Připsáno Otci biskupovi
Janu Ludvíku Mořkovskému*

Předmluva k prvnímu vydání Křesťanské akademie v Římě

Každá kniha má svůj osud, je poznamenána okolnostmi, v nichž vznikala. Na nich často závisí úspěch či neúspěch díla. Proto skoro každá literární práce je pečlivě naplánována, její dopad je předem kalkulován.

Málo knížek vzniká dnes tak náhodně jako tato monografie, věnovaná nejvíce diskutované postavě v řadě českých světců. Proto si nečiní nárok na to, že by se stala „bestsellerem“, a k jejímu správnému pochopení je nutno předem upozornit čtenáře na to, jak vznikla a proč vůbec vychází, aby v ní snad nehledal to, co kniha nechce a nemůže dát.

Nebyla nikdy naplánována v této podobě a je pouze výsledkem příprav obsažné monografické práce, soustřeďující se na postavu třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna. Jan z Pomuku byl jeho generálním vikářem, tedy jeho zástupcem, rádcem a vykonavatelem jeho církevní politiky právě v nejtěžších letech arcibiskupova zápasu o svobodu a očistění církve. Proto se stal nakonec i jeho tragickou obětí. Krutá smrt, kterou vytrpěl, nikdy nepřestala na sebe upoutávat pozornost a způsobila, že byl po třech staletích v poněkud změněné podobě papežem úředně prohlášen za svätce a mučedníka. To vysvětluje i skutečnost, že zatímco je o Janu z Pomuku známo vlastně

jen několik životních dat a jeho smrt, Jan z Jenštejna zůstal jakoby v jeho stínu nepovšimnut, ačkoliv byl jednou z nejvýznamnějších a nejlépe doložených postav gotických Čech.

Při shromažďování materiálu k jeho životopisu a ke kritickému vydání jeho spisů, dosud málo známých a zčásti nevydaných, začínají se pojednou jevit i nejisté rysy postavy Jana z Pomuku v ostřejším světle, vyjasňují se, a suchá životní data začínají nabývat hlubšího smyslu a hovořit jasnější řečí, často jednoznačnou. Takto rozšířený pohled, který si všímá toho, co uniklo autorům, kteří věnovali v minulosti pozornost postavě Jana z Pomuku, opravňuje a vysvětluje vznik této studie, která samozřejmě bere v úvahu i výsledky práce a názory starších badatelů. Je ovšem pochopitelné, že nově získané údaje nedovolují se s nimi vždy plně ztotožnit.

Z bibliografie uvedené v poznámkách je patrné, že bylo poprvé v této souvislosti použito i mnoha studií, z nichž některé vyšly v roce 1971 a jež ovšem nebyly starším autorům přístupné. Bez upozornění odborníků by leccos bylo bývalo uniklo. Proto především jim vyjadřuje autor vděčné díky za jejich ochotné odpovědi na různé dotazy, nebo za pročtení a doplnění rukopisu. Zvláštní zmínky si zaslouží dr. Jaroslav Kadlec, dr. Václav Ryneš, dr. Ivan Hlaváček, dr. Zdeňka Hledíková a msgr. Jaroslav Sychra.

I

Mezi středověkem a novou dobou

1. OVLIVNILA ZMĚNA PODNEBÍ
UTVÁŘENÍ DĚJIN?

Tvrzení, že návrat příznivých klimatických podmínek v době Kristově značně umožnil rozkvět římské říše, zatímco dlouhé údobí neobvyklého sucha přispělo o dvě století později k jejímu rozpadu, se setkalo v naší době jak se souhlasem, tak s vážnými námitkami. Je to jistě řešení příliš zjednodušené, povrchní a jednostranné. Upozorňuje však na jednu okolnost, na niž se dosud při hodnocení dějin lidstva obyčejně zapomínalo. Není totiž zcela náhodné, že doba tzv. „temného středověku“ mezi 5. a 9. stoletím probíhá v období klimaticky drsném a nepříznivém, zatímco nový rozkvět evropské kultury v nastávajících stoletích se uskutečňuje v podnebí zcela změněném – mírném a teplém. Podle dnešních odhadů byla tehdejší průměrná roční teplota v Evropě o 1,5–2 °C, ve skandinávských zemích dokonce o 4 °C vyšší než dnes.¹

V letech 800–1200 se např. nesetkávaly lodě Vikingů a jejich potomků v Severním moři s plovoucími ledovci. Island, dotýkající se polárního kruhu, byl kvetoucím ostrovem, Grónsko bylo „zelenou zemí“, pokrytou při pobřežích na jihu rozsáhlými loukami, i přes drsnější podnebí – ale daleko snesitelnější než je dnešní – pohodlně obyvatelnou. Ve střední Evropě značně ustou-

pily v Alpách ledovce, takže se hranice vegetace posunula o 150 až 200 m výše vzhledem k dnešnímu stavu. Tím bylo usnadněno spojení s italským poloostrovem: některé horské průsmyky, jindy zaváté, byly totiž zpřístupněny po delší dobu, jiné po celý rok. Mírné podnebí zaneslo sice do střední a západní Evropy i malárii, ale bylo též možno pěstovat vinnou révu daleko na severu, až ve Východním Prusku na březích Baltického moře.

Po roce 1200 se však začíná podnebí ochlazovat – ledovce na horách se zase vracejí tam, odkud předtím ustoupily. Mezi lety 1300–1350 začíná tzv. malá doba ledová, jež po sobě zanechala až dodnes patrné stopy. Ze severní Evropy mizí vinná réva a skandinávské obyvatelstvo začíná prožívat jedno z nejkritičtějších období svých dějin: studené podnebí, časté dlouhé a tuhé zimy trvají od poloviny 14. století až téměř do roku 1600. Jejich následky byly však často tragické i pro ostatní evropské obyvatelstvo.

Byl-li život pro většinu středověkých lidí těžký, museli-li se neustále obávat různých pohrom, proti nimž byli zcela bezmocní, čtrnácté století bylo jimi naplněno. Byla-li nemoc vždy velkým problémem, tehdy doléhala na lidstvo ještě tíživěji. Dnes si lze těžko živě představit, jak děsivé stopy za sebou zanechávaly pohromy, jež se nemilosrdně a v rychlém sledu hrnuly na Evropu od počátku 14. století. Neúroda a z ní pocházející hlad, trvající po celou generaci na počátku století, měly za následek velikou úmrtnost, která místy způsobila vyhlazení celých krajů. Nedostatek pracovních sil byl tak katastrofální, že se hospodářský rozvoj někde zcela zastavil. Následky dlouhého hladovění se projevovaly stále vážněji. Většina obyvatelstva se totiž stala náchylnou k nejrůznějším chorobám, proti nimž nebylo léku.

Morová rána, „černá smrt“, jak ji tehdy nazývali, která se objevila v polovině století, byla, jak vhodně poznamenává D. Hay, výmluvným komentářem k předchozím padesáti letům hladu. Epidemie se v roce 1348 přenesla do

Evropy ze Středního Východu, řádila nejprve ve středomořských krajinách: v Itálii, v jižní Francii a na Pyrenejském poloostrově. Rok nato se však projevila i v německých zemích a v Anglii. V roce 1350 snad k jejímu přenášení přispěli i četní poutníci, kteří se scházeli z celé Evropy do Říma k získání odpustků Milostivého léta. V dalších letech nákaza pronikla do Skotska a do baltských zemí a v roce 1402 řádila až na Islandě. Během druhé poloviny století však si nikdo nebyl jist, zda po skončení jedné vlny nepříjde brzy nová. Morová nákaza totiž čas od času v některých krajích znovu propukala. Podle některých spolehlivých odhadů ztratily postižené kraje Evropy jen za první tři léta moru polovinu obyvatelstva.

Úmrtnost a již tak značnou bídu zvětšovali si lidé ještě sami: neméně zhoubné následky měly velké a malé války, v nichž se poprvé objevila námezdná vojska, pustošící a ničící i to málo, co se za tak hubených let sklidilo z polí, aby tak oslabovala sílu protivníka. Je to doba válečného stavu mezi Francií a Anglií, který se protáhl plných sto let. Německé země a italský poloostrov žily v neustálém neklidu. I když totiž tam mezi sebou snad právě nebojovaly malé městské republiky a místní feudálové, nebylo snad dne, kdy by vesnický lid někde nezažil vpád loupežných šlechticů. Čtrnácté století bylo dobou, kdy i města trpěla a byla často až příliš velká pro ty, kteří v nich žili, počítaje v to i venkovany, kterým se tam podařilo utéci v naději, že v městě najdou nejbezpečnější život a snadnější živobytí.

Byla to mnohde doba opuštěných cest, vesnic a polí a drahoty a hořkosti v poměru mezi pánem a poddanými, kteří vlivem velké úmrtnosti neviděli před sebou možnost úniku z poddanství, a nadto, poněvadž jich bylo málo, přes všechnu bídu museli platit vyšší daně a povinné dávky pánu. Toto nemilosrdné zdaňování bylo často hlavním důvodem četných povstání proti vrchnostem, kdy na obou stranách tekla krev a kdy se obě strany předstihovaly v krutosti, tak příznačné pro pozdní středověk. Jako by to všechno ještě nestačilo, vstoupila do jižního východu

Evropy turecká vojska, která v roce 1366 dobyla Hadrianopole a ničila křesťanská království na Balkáně. Od té doby vážně ohrozilo po staletí křesťanskou Evropu turecké nebezpečí, zatímco Rus trpěla pod jhem Tatarů.²

Je tedy možno se divit, že lidé, kteří stěží měli jen nějakou mlhavou vzpomínku na lepší časy, se dívali na svět jako na nepřetržitý proud zla? V jejich očích se lidské dějiny zúžily na špatnou vládu, na vydírání, na násilí mocných, na války, banditismus, hlad, na všeobecný nedostatek a mor. Neustálá nejistota z budoucnosti a úzkost doléhala na ně odevšad. Z celého tehdejšího života čísella jakási melancholie, odrážející se názorně v literárních dílech oné doby. Zdálo by se, že nikdy předtím nebyli lidé tak nešťastní jako tehdy. Byla-li každá doba poznamenána těžkými pohromami, přece jí nikdy nechyběla alespoň naděje na lepší budoucnost – i zde na zemi. Ve čtrnáctém století, zvláště v jeho druhé polovině, bylo v módě všude vidět jen a jen utrpení a bídu, i tam, kde to nebylo zcela na místě; všude se hledaly známky mravního úpadku jako neklamná znamení brzkého příchodu Antikrista a konce světa.

Přesto mnozí lidé zaměřili své sklony prakticky: zklamání minulostí a nedůvěřiví vůči budoucnosti, snažili se využít co nejvíc všech možností, byť sebenepatrnějších, jež jim poskytovala přítomnost. Zatímco se dříve naříkalo na pýchu jako příčinu všeho zla, v tomto století byl tento nářek stále více přehlušován stesky na neukojitelnou vášeň po majetku, na bezohlednou a dravou hrabivost, na hromadění majetku velkými i malými. Praktickým důsledkem nemohlo být nic jiného než vášnivá krutost vůči jiným, násilí na cizím majetku, necitelnost k bližním.³

Bohatství, dosažitelné vždy jen malé menšině, nebylo už tehdy nutně omezeno na feudální pány; tehdy již bylo přístupnější, poněvadž jeho základem nemusel být jen nemovitý majetek. Moc a vážnost náležela zlatu, zlatým dukátům, jejichž ražení se právě ve 14. století stalo v křesťanské západní Evropě zjevem všeobecným. Tím ovšem není řečeno, že by pýcha byla nahrazena touhou po bo-

hatství a lesku, nýbrž pouze že tato touha, pramenící z pýchy, byla viditelná na první pohled a okázale se stavěla na odiv. Uspokojení z nahromaděného zlata se může totiž projevit nejen jeho uskladňováním a hromaděním, ale také jeho využitím k vnějšímu upevnění vážnosti svého osobního „já“, své prestiže.

Vnější lesk a okázalost hluboce působily v této době plné sociálních protikladů.⁴ Okázalost, zaměřená na vnější dramatický účinek – „ars vivendi – umění žít“, propukla naplno a neomezila se už jen na šlechtu. Zvláště v městech, žijících z obchodu a řemesel – v měšťanské vrstvě, která se stále více začínala uplatňovat ve společnosti, bylo mnoho nových zbohatlíků, kteří úměrně ke svým možnostem, ale vždy se stejnou vášní, se snažili aspoň vnějším dojmem nahradit to, co jim nedal původ – „modrou krev“.

Nákladné oděvy, domy, bohaté postroje koní, služebnictvo a vůbec vše, co vytvářelo tehdejší přepych, jim dodávalo sebevědomí, důležitost a „čest“ a pomáhalo jim zapomenout na zlou dobu a na nebezpečí neustále visící nad jejich hlavou. Hmotné zabezpečení je naplňovalo pocitem větší sebejistoty.

Toto příklonění k hmotnému světu ještě samo o sobě neznamenal, že by přestávali být křesťany, i když síla jejich víry se různila. Byli ochotni v kritickém okamžiku bezostyšně uznat své hříchy a ze svého mamonu dát za sebe „na modlení“, nebo fundovat oltář, který měl nést jméno rodiny a u něhož se bude za ně a za jejich potomky sloužit mše svatá a konat modlitby a který bude současně památkem jejich rodu, což nikterak nevyklučovalo i upřímný úmysl vykonat něco k slávě Boží. Byli ochotni určit v závěti, aby část jejich majetku byla rozdána např. na almužny chudým. Právě těm mohla být okázalost jejich života příčinou závisti a nenávisti. To jsou ovšem protiklady dnešnímu člověku těžko pochopitelné, ale ve středověku, zvláště pozdním, hrály velikou úlohu v mentalitě tehdejší společnosti a je třeba je brát v úvahu.

I na křesťanství zanechala celá doba nesmazatelné stopy. Války zpustošily řadu duchovních středisek – klášterů,

z nichž některé již nikdy nepovstaly z trosek. V jiných „černá smrt“ katastrofálně snížila počet členů. To mělo za následek uvolnění disciplíny, což byl ostatně tehdy všeobecný zjev. Nicméně nechyběli ani mystici a světci, v nichž vrcholí středověká spiritualita. Stačí jen vzpomenout Jana Taulera a Jindřicha Susa v Porýní, na Ruysbroecka a Gerarda Groota v Nizozemí a vůbec vzniku tzv. „nové zbožnosti – devotio moderna“, v níž se tak názorně odráží melancholické zabarvení mentality doby. Anglie měla Richarda Rolla, Itálie sv. Kateřinu Sienskou, Švédsko sv. Brigitu Švédskou a její dceru sv. Kateřinu. Všem byl společný jeden rys: nedůvěra k světu, v němž žili. Většina z nich, poněvadž i oni byli dětmi své doby, jej viděla v tragických barvách. Proto se od něho odvraceli, především od toho zesvětštělého světa, který se bouřil proti církvi a církevnímu řádu. Přesto však jej zcela nepouštěli a někteří, jako např. sv. Kateřina Sienská, se svými zásahy do jeho dějin snažili nejen o duchovní povznesení jednotlivců, nýbrž i o pokojný hospodářský a společenský vývoj. Především jim však ležel na srdci celkový žalostný stav církve, k níž obraceli své úzkostlivé zraky. Vždyť i ona se zdála být jaksi zatížena hroudicím se světem.

2. KONEC STŘEDOVĚKÉ VIDINY JEDNOTNÉHO KŘESŤANSTVA

Ve třináctém století se dokončuje uskutečnění jednoty křesťanstva, vrcholu snah středověké církve. Papežství, jednotící prvek náboženský a kulturní, dochází v Evropě, rozdrobené už od raného středověku na množství států, státek a nezávislých měst, všeobecného uznání, poněvadž dalo Evropě mezinárodní a nadnárodní organizaci, silnější, než byla místní autorita světského státu. Třinácté století je však také svědkem počátku úpadku této jednoty. Čtvrt tisíciletí postupného budování jednotného křesťanstva následuje dalších 250 let jeho postupného rozpadu

jako nadnárodní jednotící instituce, rozpadu, který vedl k vytvoření dnešní zlaicizované společnosti.

Zatímco papežství – sacerdotium bylo počátkem 13. století v křesťanské Evropě uznáváno všeobecně, císařství – impérium nikdy podobného uznání nedošlo. Proto měl papež vůdčí postavení v tehdejší křesťanské společnosti: potvrzuje to již samotný pojem – křesťanstvo, i křížová tažení, konaná z jeho podnětu a pod jeho morálním vedením, jichž se účastnila celá křesťanská Evropa.

Koncem 13. století se však začínají objevovat v této navenek jednolité stavbě povážlivé trhliny: pád Akkonu v roce 1291 měl rozhodující vliv na oslabení ducha křížových tažení a značně umenšil pocit jednoty, kterou současně již otrásal vznik silných národních feudálních monarchií, strásajících ze sebe nadřazenost nadnárodní církve.

Až do té doby mohli papežové oslabit, aspoň morálně, postavení římského císaře. Podle tehdejších názorů oni udělovali císařskou hodnost i moc. Mohli mu ji tedy i odejmout. Jinak tomu však bylo u vzdorných italských městských republik a států a jiných evropských království. Jejich vládcové v praktické politice odmítali jakoukoliv nadřazenost duchovní moci nad světskou, i když duchovní moc papeže nepopírali. K tomu došlo později. Až do konce 13. století ani na královských dvorech nenacházel názor o nadřazenosti papežově v oboru časném mnoho odpůrců, neboť až do té doby, a někde ještě o celé století déle, byly úřady obsazovány muži z řad duchovenstva, kteří – a to bylo výhodou papežů – tuto zásadu aspoň teoreticky uznávali.

Není tedy náhodné, že myšlenky o úplné nadřazenosti krále ve své zemi a o absolutistickém státě zcela nezávislém na moci papežů se vynořují právě tam, kde úředníky z řad duchovenstva začínají vytlačovat z jejich úřadů vzdělání laici, zběhlí nejen v místním světském, ale i v římském právu. Z něho totiž pramení pojem o absolutistické moci panovníka.

Ukázku těchto nových tendencí názorně dokazuje

srážka mezi předními zastánci obou směrů, mezi domnělým představitelem církevní nadřazenosti i ve sféře časné, papežem Bonifácem VIII., a laickým kancléřem krále nejbohatšího a nejmocnějšího státu v Evropě – Francie, Guilaumem de Nogaret, bývalým profesorem práva na montpelliérské univerzitě. Příčinu ke sporu zavdaly snahy Bonifácovy vnutit svou vůli dvěma nejnezávislejším panovníkům – francouzskému a anglickému – v otázce zdaňování církevního majetku v jejich královstvích. Když Bonifác zakázal francouzskému králi Filipu Sličnému běžně zdaňovat klérus, ten vzápětí zakázal kléru vývoz peněz z Francie na kurii, tj. placení desátků papeži. Anglický král zase pohrozil, že příslušníci anglického duchovenstva, kteří by v této věci papeže uposlechli, budou postaveni mimo zákon. A francouzský vyslanec řekl papeži nepokrytě, že jeho moc je jen teoretická, zatímco francouzský král má moc skutečnou.

Bonifác VIII. se však nedal zastrašit. Přešel do protiótoku a 18. listopadu 1302 uveřejnil slavnou bulu „Unam sanctam“. Je to stručný souhrn církevního učení o vztahu mezi duchovní a světskou mocí, jež zrálo velmi dlouho a jež poslední doba přivedla k definitivní formulaci. V bule se jasně prohlašuje, že je pouze jediná církev, mimo níž není spásy. Její jedinou hlavou je Kristus, působící skrze své zástupce na zemi – skrze sv. Petra a jeho nástupce, tj. papeže. Oba meče, symbolizující obojí moc, jak duchovní tak světskou, náleží církvi; ta používá pouze prvního, zatímco druhého užívají vládci na pokyn kněží. A podle učení Písma má duchovní moc dosazovat světskou a soudit ji, když zhřeší, zatímco nejvyšší moc duchovní soudí pouze Bůh. Kdo se jí protiví, protiví se samému Bohu. Je proto nezbytné ke spáse každého člověka být poddán římskému papeži.⁵

Bula a hlavně zásady v ní vyjádřené nevznikla ovšem náhodně ani nepromyšleně. Nebyla ani dílem jediného člověka. Neobsahuje vcelku ani nové učení a poslední věta je doslovně převzata z díla sv. Tomáše Akvinského *Contra errores Graecorum* (kap. 32). Myšlenkový sled se shoduje

s traktátem tehdejšího slavného augustiniánského teologa Jiljího Římského *De ecclesiastica potestate*, sepsaným několik let před jejím vydáním. Vlastní její text patrně upravil slavný františkánský teolog, kardinál Matouš z Aquasparty. V konzistoři se pak ohradil Bonifác VIII., sám výborný právník, že je mu jasné, že byly od Boha ustanoveny dvě moci, a že tedy v ničem si nechce přivlastňovat pravomoc krále. Král však nemůže popřít, že „ratione peccati“ v oblasti mravní, tj. duchovní, spadá pod pravomoc papežovu jako každý jiný věřící.

Okamžik i jiné okolnosti vyhlášení buly ovšem průhledně daly vytušit, na koho mířila. Je možné si živě představit, jak byla přijata hrdým Filipem Sličným, obklopeným laickými právníky a rádci, zdůrazňujícími naprostou svrchovanost jeho královské moci, kterou bula domněle omezovala. Proto jim král ponechal volnou ruku v postupu proti papeži.

Nepodařilo se však, jak to bylo původně v plánu, papeže zatknout, ačkoliv při ozbrojeném útoku na papežský palác v Anagni, na jih od Říma, kde tehdy pobýval, by k tomu bylo málem došlo. Zajatý papež měl být dopraven do Francie a tam svolaným všeobecným sněmem sesazen. Banálním zásahem místního lidu na ochranu papežovu však byl plán, osobně prováděný Nogaretem, zmařen. Papeži se již nepodařilo uveřejnit druhou bulu – mělo se tak stát 8. září 1303 –, jíž vynášel nad francouzským králem klatbu a která byla vlastní příčinou útoku. Její znění bylo totiž v době atentátu anagnského už připraveno. Záhy nato Bonifác VIII. zemřel v Římě 12. října 1303. Přispělo k tomu značné rozrušení nad těmito událostmi.

Jeho smrtí se uzavírá jedno období evropských dějin a otevírá nové: s konečnou platností utrpěla porážku představa, která od počátku středověku zaujala tolik papežů a císařů: vidina velké křesťanské rodiny národů pod společnou autoritou papeže a císaře. Vítězí nad ní ideál svrchovaného národního státu, zdůrazňujícího naprostou nezávislost na jakékoliv jiné moci na zemi. Za pouhé dva roky pak dosáhla francouzská monarchie prvního viditel-

ného vítězství: francouzského papeže pod ochranou francouzského krále.

3.

PAPEŽSTVÍ
V „BABYLÓNSKÉM ZAJETÍ“

Na samém prahu čtrnáctého století se tedy otvírá dlouhé a zcela nové údobí, kdy římstí papežové sídlí nejen mimo Řím, nýbrž i mimo Itálii – daleko od hrobu sv. Petra. Toto období, ať oprávněně či nikoliv, nazývali už současníci dobou babylónského zajetí papežství.

Nepřítomnost papežů v Římě sama o sobě nebyla ani předtím ničím neobvyklým. G. Mollat ukazuje v předmluvě svého klasického díla o avignonských papežích⁶, kolik jejich předchůdců během 13. století také žilo mimo Věčné město, ba, že někteří je dokonce za celý svůj pontifikát ani nespatriili. Pobývali buď v jiných městech papežských států, nebo dokonce i mimo ně. Ani cesty papežů do Francie nebyly nic neobvyklého: Řehoř X. (1271–76) strávil z celého svého pontifikátu v Římě pouhé dva měsíce, pak pobýval nějaký čas v Orvietu, odtud odcestoval do francouzského Lyonu, kam svolal 14. všeobecný církevní sněm, po jehož ukončení se zdržel nějaký čas v Provenči a během návratu do Říma přes Švýcarsko zemřel v toskánském Arezzu. Již jeden jeho předchůdce, papež Inocenc IV. (1243–54), uprchl po velmi krátkém pobytu v Římě před císařem Fridrichem II. do Francie, žil v Lyonu téměř plných sedm let a do Říma se ani po svém návratu do Itálie nikdy nevrátil. La Gayet vypočítal, že během dvou století, v letech 1100–1304, strávili v Římě papežové celkem pouze 82 let, mimo Řím 122.⁷

Když se nástupce papeže Bonifáce VIII., Klement V., Francouz, zdržoval po své volbě ve Francii (byl arcibiskupem v Bordeaux a v době volby byl ve Francii) a když se v srpnu 1308 rozhodl přenést svůj dvůr do Avignonu, jistě neměl v úmyslu přenést tam sídlo římských papežů na sedmdesát let a vzdát se svého tolikrát zdůrazňovaného úmyslu na návrat do Říma, jakmile to poměry dovolí.

Avignon sám byl svou polohou pro administrativní správu církve, stále více centralizované, místem přímo ideálním – odezírá-li se od skutečnosti, že na druhém břehu Rhôny se tyčil hrad Filipa Sličného. Avignon byl blíže středu tehdejšího evropského dění než daleký a často těžko dosažitelný Řím. Měl také daleko příjemnější podnebí. Přesto se však ani Klement V. ani jeho nástupci na Rhôně nikdy nezřekli myšlenky na návrat k hrobu sv. Petra. O tom ostatně svědčí několik různých pokusů. Je ovšem pochopitelné, že čím déle se pobyt papežů v Avignonu prodlužoval, tím více se ztěžovaly podmínky návratu.

Mnohokrát již byla položena otázka, proč k prvním snahám o návrat do Říma došlo tak pozdě. Co udržovalo Klementa V. (který podléhal do jisté míry vlivu Filipa Sličného a jeho poddajnost pak přenášeli kritikové avignonského papežství ne zcela spravedlivě i na jeho energičtější a samostatnějšího nástupce) tak daleko od Říma?

Nelze to vyjádřit jedním slovem, zvláště, vezme-li se v úvahu spleť tehdejších, především politických poměrů. Je však velmi dobře známo, na jak tvrdý odpor narážela papežova dobrá vůle u kardinálů, z nichž většina, zvláště později, byli Francouzi, tj. rodáci z území dnešní Francie. Ti ospravedlňovali své stanovisko – a jistě ne bezdůvodně – velmi neutěšenými poměry v Itálii, zcela ponořené v drobné války mezi menšími a většími politickými celky, na něž byla roztržena.

Italské poměry, které samy o sobě mohly dostatečně ovlivnit odklad návratu, poněvadž poklidný Avignon v příjemném provençalském prostředí zajišťoval tehdy papeži plynulejší chod církevní správy, dolehly plnou vahou na avignonské papežství již na samém počátku: chyběla hmotná základna, neboť jeden z hlavních zdrojů příjmů – Itálie – téměř zcela vyschl, a to právě v okamžiku, kdy po staletí zdokonalovaná ústřední správa církve jej potřebovala více než kdykoliv předtím.

Návrat papeže do Říma byl tedy přímo podmíněn uklidněním italských poměrů, a to především v papežských stá-

tech, kde se místní tyrani zmocnili vlády nad jednotlivými městy. Jenže jejich navrácení papežské moci znamenalo dlouhé, nákladné a ne vždy úspěšné války.

Dalším bodem pozornosti avignonského papežství byly misie v pohanských zemích a také příprava dalších křížových tažení. Ta měla znovu osvobodit Jeruzalém a posvátná místa v Palestině, ale také v neposlední řadě odvrátit od Evropy turecké nebezpečí, jež se nejdramatičtěji projevilo až v následujících staletích, kdy se obranné války přenesly přímo na středoevropskou půdu.

Není jistě nezajímavé podotknout, že zatímco mystické duše, plné svatého nadšení pro věc křesťanstva, jako byla např. sv. Kateřina Sienská, se svými výzvami snažily udržet při životě křížáckého ducha, realističtí politici rázu Karla IV. – smíme-li věřit současným i pozdějším zprávám – nepokládali ani jejich případný úspěch za úměrný obětem, zvláště na životech, které by k jejich uskutečnění muselo přinést tehdejší již jinak zdecimované křesťanstvo.⁸

A konečně ještě jedním důvodem ospravedlňoval Klement V. svůj pobyt v Avignonu: věřil, že svými smírnými snahami napomůže k ukončení válečného střetnutí mezi Anglií a Francií, které se nakonec protáhlo na celé století. Tehdy jeho dějiště nebylo daleko od Avignonu.

Největším finančním zatížením avignonského papežského dvora byl rozsáhlý správní aparát a jeho nové sídlo: ocitáme se tu u kořenů tzv. avignonského papežského centralismu, který vytvořil na svou dobu velmi důmyslný fiskální systém, jemuž zdaleka nebylo v oné době v Evropě rovno v žádném státním aparátu. Vynutily si jej, ale nikdy jej plně neospravedlnily, tehdejší neutěšené hmotné poměry, v nichž se dočasně octlo papežství.

A bylo-li již v době Bonifáce VIII. mocnou politickou silou, avignonský systém, který měl dodat církvi nezávislost na světských vládcích, ponořil nakonec papežství ještě hlouběji do věcí tohoto světa.

Ačkoliv se mnozí současníci proti tomuto novému systému bouřili, přece na něm nebylo teoreticky nic nového ani nelogického. Cestu k němu upravovala již předchozí

staletí, v nichž byla konkrétní situace ovšem úplně jiná než na počátku 14. století.

Nauka o moci nástupce sv. Petra na zemi a vikáře Kristova byla ve svém základě tak stará jako církev sama a odvoláním na ni si papežové bránili svou svobodu a nezávislost při vykonávání duchovní pravomoci proti zásahům světských panovníků, kteří se vždy snažili politicky využít a zneužít tak silné moci k svým účelům a dostat ji do sféry své moci. Zde není na místě zabývat se podrobně důsledky, jež mělo uskutečňování těchto snah nejen pro církevní správu, ale především pro život víry.

Stačí jen vzpomenout vleklého zápasu o tzv. investituru, který v 11. a 12. století poskytl příležitost k teoretickému prohloubení nauky o papežské svrchovanosti a který skončil rozhodným vítězstvím nástupců papeže Řehoře VII. nad římskými císaři. Pojem plnosti moci, „plenitudo potestatis“, dále vybrušovaný ve 12. století sv. Bernardem, dovedený do důsledků koncem téhož století nejslavnějším středověkým papežem Inocencem III. a rozvedený právníky 13. století v systematickou nauku, vytvořil teoretický základ pro skutečnou papežskou monarchii, jednu z nejsilnějších své doby, k níž avignonští papežové dodali pouze poslední konkrétní praktické podrobnosti.

Papež byl v křesťanském světě všeobecně uznávaným duchovním vůdcem, zákonodárcem a soudcem v církvi. Jeho zákonodárná činnost se projevovala od nejstarších dob, ale neustále se zintenzívovala a zatlačovala do pozadí, zvláště od 12. století, zákonodárnou moc místních biskupů. Především nové systematické sbírky právních předpisů, nahrazující starší a méně dokonalé pokusy, počínaje *Dekretem Graciánovým*, a pozdější sbírky papežských rozhodnutí – dekretálů – seřazené podle jeho systematického rozdělení, vytvořily závazný zákoník kanonického práva, *Corpus iuris canonici*. Z nich jasně plyne, že nové zákony mohou být přidány pouze z autority papeže a že není možno vytvářet ani místní církevní zákony, jež by s nimi byly v rozporu. Tento systém měl ovšem jak své

přednosti, tak i nevýhody: jednotné církevní právo, závazné pro celou latinskou církev, mohlo a mělo být mocnou ochranou biskupů proti svévoli vládařů, ale současně vážně omezovalo jejich zákonodárnou moc.

Papežova soudní moc ve sporných záležitostech byla rovněž vždycky uznávána. Jeho zásahy v tomto ohledu i do vnitřních záležitostí místních církví začínají již v apoštolských dobách. Ve středověku docházela často papežům odvolání od rozsudků místních soudců nebo od administrativních rozhodnutí místních církevních představených. Papežský soud rozhodoval také důležité pře mezi vyššími preláty, byl tradičním odvolacím soudem. Papež si konečně vyhradil i rozhřešení od těžkých provinění.

Administrativní moc papežova při dosazování na církevní úřady, především na biskupství, také nebyla věcí novou ani neznámou. Zprvu však se omezovala na případy, kdy se vykonaná volba stala příčinou pře mezi dvěma nebo více stranami. Ale že tu nešlo pouze o odvolání k soudu nejvyšší instance, je patrné ze všeobecné zásady, vyjádřené v roce 1265 papežem Klementem IV. v bule „*Licet ecclesiarum*“, že papež jako zástupce a vikář Kristův na zemi má právo obsazovat všechny církevní úřady. Tehdy však k tomu dosud docházelo jen výjimečně, poněvadž místní církevní úřady obsazovali příslušní biskupové a papež byl pouze odvolací instancí v případě sporu. Tato zásada, o jejíž platnosti v té době nikdo nepochyboval, byla také velmi užitečná zvláště tam, kde bylo nutno jmenováním vhodné osoby chránit svobodu církve.

Soustředěním církevní správy ve svých rukou se tedy avignonští papežové v zásadě nijak neodklonili od vžitého církevního práva. Rozdíl mezi tímto a předcházejícím obdobím však spočívá především v tom, že to, co teoreticky vyjádřili jejich předchůdci ve snaze omezit neblahé vměšování světských pánů do vnitřních církevních záležitostí a do sféry pouze duchovní, provedli avignonští papežové do všech důsledků, takže nakonec se narušila rovnováha mezi místní pravomocí biskupskou a ústředními orgány. Bystře to shrnul J. Eršil, když poznamenal, že uvedení

do praxe tohoto systému, původně zaměřeného na podporu práv církve proti jejich světským uchvatitelům, se postupně začalo obracet v neprospěch těch, které tento systém měl chránit: především proti právům arcibiskupů a biskupů.⁹ A často ve prospěch světských pánů.

4.

AVIGNONSKÁ KURIE
DOSAZUJE NA BENEFICIA

Snad nejcitelněji se všude prosazovala avignonská kurie při obsazování církevních úřadů – beneficií. Na prvním místě šlo o obsazování asi sedmi set biskupství v Evropě. Až do té doby býval, podle běžného starobylého zvyku, biskup volen kapitulou kanovníků příslušné katedrály. Velmi často se ovšem stávalo, zvláště šlo-li o významné biskupství, že panovník nebo místní feudál navrhoval kapitulě více méně energicky svého kandidáta.

S přenesením papežství do Avignonu však dochází poměrně brzy k pronikavé změně: papežové si rezervují z titulu plnosti své moci jmenovací právo pro sebe. Již v roce 1265 si vyhradil papež Kliment IV. pro sebe a pro své nástupce právo na jmenování nástupců držitelů všech církevních beneficií, kteří zemřeli při papežském dvoře. Bonifác VIII. rozšířil pak tento výjimečný postup i na ty kleriky, kteří zemřeli ve vzdálenosti dvou dní cesty od papežského dvora. Avšak i když dva první avignonští papežové, Klement V. a Jan XXII., stavějí na základech dávno položených, jdou mnohem dále: vyhrazují si totiž právo na obsazování církevních obrocí po všech těch, kteří byli sesazeni, nebo se jich vzdali, nebo byli papežem přeloženi na jiná, nebo se uvolnila smrtí kardinálů a úředníků římské kurie. Řehoř XI. nakonec jmenoval takřka všechny své patriarchy, arcibiskupy a biskupy, ne ovšem bez ohledu na důvody rázu politického. Bylo i dost pádných důvodů – a sami jsme je již naznačili – které ospravedlňovaly tento nový způsob obsazování beneficií, a kdyby byl býval prováděn důsledně a v duchu oněch

důvodů, mohl být pro církev skutečným přínosem. Papež nemusel být při jmenování vázán na místní poměry a zájmy tak jako příslušní voliči. Mohl tedy dosadit na důležité úřady duchovní schopnější a s vyššími kvalitami, jež by je uschopňovaly lépe vykonávat příslušné povinnosti, než voliči, kteří museli brát ohled na to, aby zvolená osoba byla především společensky přijatelná. Papežským jmenováním se skutečně mohli dostat na zodpovědná místa duchovní s univerzitním vzděláním a mimoto se mohlo zamezit dvojitému nebo nerozhodnému volbám, k nimž často docházelo, a tak předejít i sporům, jež kolem nich vznikaly a jež nakonec po odvolání jedné ze stran stejně rozhodoval soud papežský. Oba tyto důvody byly jistě pádné k ospravedlnění nové praxe.

Ovšem je si třeba uvědomit, že biskupové měli vůči světskému pánu i jiné povinnosti než jen duchovního rázu, jednak proto, že od něho dostali v držení pozemky a majetky jako feudum, nebo že bývali vysokými úředníky jeho dvora. Tak se stávali současně i důležitými politickými osobnostmi, jež ovlivňovaly do značné míry veřejný život. Není se tedy co divit, že z tohoto jejich postavení vycházel i osobní zájem panovníka, aby pro biskupství v jeho zemi byly voleny nebo dosazovány pouze osoby, k nimž měl plnou důvěru. Bylo tedy třeba i při papežském jmenování dbát jeho doporučení a přání.

Je jasné, že církevní správa mnohdy vázla, neboť biskup býval často zaneprázdněn povinnostmi čistě světského rázu. Těžko ho mohli plně nahradit jeho zástupci, buď světící biskupové, nebo generální vikáři.

Jako se král snažil o usměrňování obsazování biskupství a prelatur, podobně zase šlechta a drobnější páni se snažili ovlivňovat přístup kněží k farním a jiným beneficiím, na kterých měli zájem.

Aby papež mohl dohlížet na biskupy, bylo jim uloženo, aby občas navštívili kurii buď osobně, nebo prostřednictvím zplnomocněnce a účastnili se všeobecných církevních sněmů; mimoto vysílal do jednotlivých zemí papežské legáty. Byli to většinou zkušení kuriální úředníci

– preláti, někdy biskupové. Měli sice širokou pravomoc pro zdárné splnění svého poslání, ale ta byla omezena pouze na jistý čas a určité území. Menší význam, i když navenek větší hodnost, měli tzv. rození legáti – legati nati, většinou sídelní biskupové s menší, ale trvalou pravomocí. Vztahovala se vždy jen na určité diecéze. Jejich skutečný význam byl více čestný než skutečný.

Avignonští papežové si navíc vyhradili i obsazování různých prelatur. Tím ovšem nebyla teoreticky v ničem dotčena práva dosavadních „patronů“, týkající se obsazování obročí; byla pouze obcházena papežskou rezervací.

Za jakékoliv jmenování vyžadovala kurie, ať už šlo o biskupství či o prelaturu nebo kanovníctví nebo opatství, poplatky z příjmů, odstupňované pochopitelně podle jejich důležitosti. A to byl hlavní zdroj oprávněných protestů současníků. Praktické důsledky tohoto systému byly totiž zcela jiné, než oč teoreticky měl usilovat. Zlo nebylo v obsazování uprázdněných beneficií samými papeži, ale v tom, že za příslušný obnos bylo možno si získat nástupnické právo ještě dávno předtím, než se obročí uvolnilo, a že to právo bývalo udělováno i několika osobám najednou. Jen dlouhý a nákladný soudní proces u papežského soudu nakonec rozhodl, komu beneficium patří. Pak ovšem bylo třeba platit běžné majetkové poplatky včetně desátků z výtěžku.

Není se tedy třeba divit, že se ozývaly hlasy i v samé blízkosti papežského trůnu, že rezervace a obsazování beneficií je hříčkou kuriální politiky a že papežské úřady se nezajímají ani tak o mravní úroveň a schopnosti kandidátů, jako spíše o zisk, který ze jmenování plyne.

Nadto v mimofrancouzských zemích – v Anglii, španělských královstvích a v Německu – nikdy nevymizel dojem, že politika avignonských papežů je ve vleku francouzských králů, třebaže nástupci Klementa V. na papežském stolci projevovali značnou nezávislost na jejich osobních přáních, a že papežové a jejich kardinálové, většinou poddaní francouzského krále, jsou především finančníci a politikové. Nejvíce stesků přicházelo z Itálie,

kteřá přesídlení papežské kurie a její pofrancouzštění po-
ciťovala jako větší pohromu, než byly kdysi barbarské vpá-
dy, a domnívala se, že se jí děje příkoří. Většině dějepisců
se Avignon se svými financemi, nepotismem a absolutis-
mem jeví jako příčina všeho zla v tehdejší církvi a jako
kořen budoucího velkého rozkolu.

Neblahé následky této praxe na sebe nedaly dlouho če-
kat: opravdu není možno tvrdit, že by se byla zlepšila hod-
nota kandidátů dosazovaných na beneficia papežskými
provizemi, neboť je možno vyčíst jejich počet i jména z do-
chovaných pečlivě vedených registrů. Zato vnější rušivé
vlivy, uplatňující se dosud při obsazování beneficií místně,
prosazují se nyní přímo přes ústřední orgány církve. Před-
stavitelé světské moci se houfně začínají obracet přímo
na papeže se žádostmi a doporučeními pro své věrné a on
obvykle jejich přáním vyhovuje. Ví totiž dobře, jak je
zvláště nyní závislý na jejich dobré vůli a co by to zna-
menalo pro papežskou stolicí, kdyby ji zasáhli na nejzra-
nitelnějším místě zákazem nebo omezením vývozu peněz
ze svých zemí do Avignonu.

Příliv financí však nebyl ani církvi nikterak na prospěch:
podporoval rozmařilost členů kardinálského sboru a úřed-
níků papežského dvora. Mimoto přitahoval do Avignonu
i mnoho jiných ctižádostivých lidí, jimž místo na papežské
kurii poskytovalo výnosnou a lákavou kariéru.¹⁰ Bezpo-
chyby bylo mezi nimi i mnoho dobrodruhů. Nakonec však
avignonský fiskální systém, tak zdokonalený za papeže
Jana XXII., byl na obtíž i světským pánům, neboť jim
samým ztěžoval plynulý chod jejich méně dokonalého da-
ňového systému a vzbuzoval v nich nevoli a žárlivost.
A laici pohlíželi k avignonskému dvoru a k jeho přepychu,
v jehož líčení se ještě přehánělo – většina z nich se o něm
dovídala pouze z vyprávění jiných – ne-li se závistí, tedy
aspoň se značnou nedůvěrou.

Nejvážnějším důsledkem byl ovšem pokles autority
místních biskupů. Soustavným omezováním pravomoci
se stávali často pouhými vykonavateli papežských rozkazů
ve vlastních diecézích. Celková situace vyústila i ve vše-

obecný pokles kázně mezi klérem a nižší klérus si nadto právem stěžoval, že poctivým se církev stala macechou, ale dobrodruhům a lenochům štědrá matkou; ani neví, komu svěřuje péči o duše.

Nechyběl-li nikdy antiklerikalismus mezi laiky, ve 14. století se vnášel nebývalou měrou „antikurialismus“ i mezi duchovní, ne vždy nepoctivě smýšlející. Někteří upadali až do krajnosti: začínali pohlížet k laickému státu jako k jediné moci, jež je schopna osvobodit církev od hmotného bohatství, a tak ji vrátit jejímu poslání. K nim se často přidávali i představitelé duchovní reformy a s nimi i stoupenci radikálního směru minoritského řádu, tzv. „fraticelli – bratřící“ s generálem řádu Michaelem z Ceseň. Největší a nejznámější filozof františkánského řádu té doby, Vilém Ockham, se obrátil otevřeně proti papeži Janu XXII. s pomocí ještě vyhraněnější protipapežské teorie Marsilia z Padovy, tvrdícího, že když papež – v tomto případě konkrétně Jan XXII. – zklame, církev, tj. její členové, má právo a povinnost zjednat nápravu prostřednictvím všeobecného sněmu.

Ať se již díváme na avignonské papežství jakkoliv, přece zůstává nepopíratelnou skutečností, že zápisy na listech registrů papežské kanceláře nám nedovolují plně zhodnotit jeho kladné a lidské stránky.

Nejen není možno vznášet výtky proti soukromému životu ani jednoho z avignonských papežů, jež ne bezdůvodně dopadají na renesanční papeže typu Alexandra VI., ale naopak, všichni si byli vědomi svého duchovního poslání, žili zdrženlivým životem, a jeden z nich, Urban V., se uctívá jako blahoslavený. Snad jediná vážná výhrada vůči některým z nich by byl jejich nepotismus – přízeň vůči příbuzným –, jež byla ostatně běžnou nemocí celé doby. Třeba však také otevřeně přiznat, že avignonský systém „umožnil, že se papežský dvůr stal významným kulturním střediskem, bez něhož si nelze dějiny 14. století představit. Sem přicházeli nejnadanější lidé z celého světa, aby tu ve službách papežů vydali plody svého tvůrčího génia, z Avignonu si naopak návštěvníci odnášeli cenné

předměty, zúrodňující jimi kulturní pole vzdálených krajů“. ¹¹ Tyto kladné stránky dávají úřední knihy jen tušit, poněvadž nebylo jejich účelem se jimi dopodrobna zabývat.

5. ČECHY A AVIGNONSKÁ KURIE ZA KARLA IV.

Stejně jako v jiných zemích, i v Čechách ovlivňoval postoj panovníka vůči avignonské kurii i postoj kléru. Věc sama však nebyla právě zde tak jednoduchá: českým králem byl Karel IV., osobnost mnohostranná, a mimoto měl od roku 1346 k Avignonu jiný poměr než jeho současní kolegové: byl císařem Svaté říše římské. Tento titul a důstojnost ovšem dodával lesk spíše osobě než skutečné moci nad rozpadajícím se křesťanstvem.

Rozcházející se úsudky jak současníků, tak historiků hodnotících Karla IV. dávají tušit, že jde o osobnost pozoruhodnou. Vidí-li v něm někdo jednoho z největších státníků všech dob a jiný prohlašuje, že byl panovníkem patřícím spíše do moderní doby než do středověku, ozývají se na druhé straně hlasy tvrdící, že byl projevem nikoliv rodící se, nýbrž dozívající doby, panovníkem typicky středověkým, jehož charakterizovala zaostalost názorů a životního stylu. ¹² V každém případě jeho zvolení německým králem v Rhense 11. července 1346 po sesazení Ludvíka Bavora, který léta vzdoroval autoritě papežově, vzbudila zvláště v německých zemích, kde se tehdy prosazoval papežský centralismus více než jinde, málo nadšení, a jeho protivníci ho začali nazývat „popským císařem“ — „rex clericorum“.

Ale brzy se začal projevovat Karlův státnický realismus, spočívající na hlubších křesťanských myšlenkových principech, i zde. Jeho volbou vskutku končí dlouholeté spory mezi císaři a papeži. ¹³ Snad žádný jeho předchůdce nenapomáhal papežské politice, kdykoliv toho bylo třeba, jako on. Byl si také dobře vědom, že i ona bude podporovat

jeho politiku, a jasně si uvědomoval, jaké byly důsledky dlouholetého odboje jeho předchůdce. Neměl tedy důvod se proti ní stavět, neboť v době, kdy křesťanská víra pronikala celým životem Evropy, mohl jen v souhře s ní dosáhnout základního požadavku zdravého politického života: stability a jednoty.

Ačkoliv tedy setrval v přátelském poměru k papeži, v němž upřímně ctil náměstka Kristova na zemi a nejvyššího soudce v duchovních záležitostech, přece jeho silná osobnost a politický rozhled bránily, aby se z nedostatku iniciativy uchyloval obratně v ochranu mocných činitelů starého světa a stal se pouhým laickým vykonavatelem papežských přání. Vždy projevuje své vlastní samostatné myšlení a nezávisle uskutečňuje své záměry „in tempora-libus“, aniž by byl ochoten podřizovat se politickým plánům představitelů církve.

Již po svém zvolení římským králem nedbal na svůj slib, učiněný v Avignoně před volbou, a nežádal o její schválení papežem, nýbrž jen o povolení k císařské korunovaci v Římě. Musel velmi zklamat svého někdejšího učitele a příznivce tehdejšího papeže Klementa VI., když nedal na jeho přání a neoženil se s dcerou francouzského krále, ale s wittelsbašskou princeznou Annou, z čehož hodlal vyzískat osobně větší užitek. Nedůvěřivý Klement VI. mu nedal svolení k překročení Alp na císařskou korunovaci, aby snad Karlův pobyt v Itálii neuškodil zájmům papežského stolce. Teprve Klementův nástupce Inocenc VI. svolil a Karel byl v Římě korunován 5. dubna 1355. Současně však „pro jistotu“ byl jeho pobyt na italské půdě a především na půdě papežského státu vázán různými omezeními. Ale naděje skládané v případnou Karlovu protislužbu – na pomoc k upevnění papežovy politické moci mezi nepřáteli církevního státu – se nakonec rozplynuly a ukázaly liché.

Nejprekvapivějším Karlovým činem však bylo nepochybně roztržení staletých svazků mezi papežstvím a Říší: Zlatá bula jím vydaná a schválená na říšském sněmu 13. ledna 1356 sice upravila podmínky budoucích voleb

německých králů, ale zcela opominula zmínku o tradičním papežském stvrzení volby. Nepochybně ho k tomu přivedly i zkušenosti s předešlými volbami, jež často místo aby osobou zvoleného Říši sjednocovaly, působily pouze její hluboké rozdělení nejednotnou volbou, nebo dokonce dvojitou volbou, které papežský zásah, nebyl-li vůbec jejich příčinou, jen zvýšil.

Tak došlo trvale ke konečnému rozdělení světské a duchovní moci na nejvyšší úrovni. Je to definitivní konec snů o křesťanstvu sjednoceném pod jedinou hlavou duchovní a jedinou světskou, je to popření práv nad císařstvím, jež si papežové po celý věk přisvojovali, a projev toho, čemu se často říká „duch moderní doby“. Papež neprotestoval, neboť i pro papežství z toho plynuly jisté výhody. Zlatá bula totiž jednou provždy uzákonila německou „konstituční anarchii“ a učinila z německých zemí veliký federální stát, jehož důsledkem bylo naopak zeslabení autority císařů, kterou chápal Karel IV. především ve smyslu mravním, a faktické oddělení italského poloostrova od Říše. Itálie byla tak ponechána papežům a nebezpečí jednostranných zásahů německých králů prakticky ztrácelo svůj původní důvod.

Právě nesjednocenost německých států otevřela Karlovi v mládí oči. Mohl klidně navenek oslabit císařskou autoritu, pokud se opírala o skutečnou moc, jež byla stejně vratká. On sám považoval za těžiště své moci nikoliv rozsáhlou Říši, rozdrobenou na malé celky, nýbrž méně významné, ale kompaktní České království, jež mu připadlo vedle Lucemburska po otci a jež mohlo jeho císařské autoritě dodat důrazu. Proto mu věnoval tolik pozornosti.

Církev v Čechách, stejně tak jako země sama, jejíž nerozlučnou součástí byla, dosáhla nesporně, jak doznává Z. Fiala, v té době vrcholu od doby pokřesťanstvení před šesti sty lety.¹⁵ Boj, který sváděli moravští biskupové Zdík, Bruno a pražský biskup Ondřej na počátku 13. století se světskou mocí o vymanění církve z jejího područí a který zdánlivě skončil Ondřejovou osobní porážkou, jeho odchodem ze země a smrtí, sice v pověsti svatosti, ale daleko od vlasti, přinášel své plody.

Ačkoliv zdaleka nebylo hned dosaženo splnění všech požadavků, postupem času a vývojem došlo k splnění mnoha z nich, např. plná pravomoc nad církevním majetkem, tj. především nad kostely a zbožím k nim náležejícím, nad poddanými, vynětí všech příslušníků kléru z pravomoci světských feudálů.

Když vstoupil Karel IV. do Čech, setkal se již s církví dobře zorganizovanou, farnostmi přesně vymezenými a farními kostely, jež během předchozí doby byly převedeny do plného vlastnictví církve buď darováním nebo odkazem nebo inkorporací klášterům, takže vykonávání duchovního poslání církve nebylo bržděno hospodářskou závislostí na feudálních vrchnostech, které by považovaly dosud i kostely, jež ony nebo jejich předkové vystavěli a opatřili nadáním, za své vlastnictví a jimž bylo libovolné dosazování a sesazování kléru samozřejmostí. Nyní tedy přešla s kostely do vlastnictví církve i „nadání“, tj. majetek patřící k nim a určený pro údržbu a k výživě duchovních. Dědicům bývalých zakladatelů a vlastníků zbylo však i ve 14. století tzv. podací právo, tj. směli biskupovi navrhnout, kdykoliv se obročí uprázdnilo, vhodného kandidáta, kterého pak biskup ke kostelu ustanovil a potvrdil.

Ani biskup již dávno nebyl knížecím nebo královským kaplanem, zcela hospodářsky závislým na svém pánu, který si ho také vybíral podle svého vkusu, nýbrž kapitulou podle právních předpisů voleným nejvyšším hodnostářem v diecézi, i když ani tehdy nelze předpokládat, že by se vůle panovníkova nevkradla i do této volby. Jednou řádně zvolen a vysvěcen, od druhé poloviny 13. století byl pražský biskup, obvykle zvolený z duchovních z vysoké české šlechty, po králi největším a nejdůležitějším pánem v českém státě, spravujícím nezávisle biskupské panství. Zásahy do biskupských voleb ve 13. století zvenčí od papežské kurie byly vzácné; pouze když šlo o výběr vhodného nástupce biskupa Ondřeje, který by nebyl ve vleku krále a šlechty, kurie do volby zasáhla.

Ač byl biskup jedinou hlavou diecéze, přece ji nemohl sám, zvláště byla-li rozsáhlá, spravovat. Bylo k tomu třeba

osob, jež by stejně jako on byly nezávislé na světských pánech a zastupovaly ho v určitém obvodu, kde měly dohlížet na duchovní a na jejich činnost. Tak se vynořují noví církevní hodnostáři – arcijáhni – v té době obvykle již kanovníci biskupské katedrální kapituly, jejichž beneficia však byla nadána přímo z biskupských statků, aby se zamezil vnější vliv světských feudálů. Objevují se nejdříve ve třicátých letech 12. století na Moravě za slavného biskupa Jindřicha Zdíka, a pak v Praze, kde jejich počet vzrostl před husitskými válkami na deset. Arcijáhen byl spojovacím článkem mezi biskupem a klérem, měl skutečnou soudní pravomoc ve svém obvodu a měl právo i povinnost konat vizitace jednotlivých kostelů. Později, když už ani arcijáhen nestačil k vykonávání těchto úkolů, vznikali tzv. venkovští děkani, kteří tvořili další článek mezi farním klérem a arcijáhнем.

Na počátku 14. století byla tedy česká církev nejen oproštěna od nežádoucích laických vlivů na její vnitřní správu, nýbrž její nezávislost byla i všeobecně uznána. Tu jí zajišťovala především její vlastní hmotná základna, proti níž nebyly podnikány počátkem 14. století časté násilné zásahy ze strany panstva. Její soudní pravomoc nad klérem také došla všeobecného uznání a dobrá souhra mezi představiteli světské a duchovní moci mohla zajistit českým zemím harmonický a klidný rozvoj k vzájemnému prospěchu obou.

V té době však už nejde o otázku souhry těchto dvou sil. Na počátku století, přesně řečeno, na počátku pontifikátu papeže Jana XXII. dochází k pronikavé změně vstupem třetího mocného činitele na jeviště českých církevních dějin, který začíná brzdit výsledky dosažené dlouhým bojem: je to avignonská kurie.¹⁶ V příštích desetiletích avignonský fiskalismus začínal doléhat na bohaté české země daleko citelněji než tam, kde se mu bránila silná monarchie.

Nezávislost na světské moci, tak těžko vybojovaná českými biskupy, zvláště v otázce dosazování vhodných osob na církevní obročí, se stala iluzorní, když nemohli používat tak těžko vydobytých práv především tam, kde toho

bylo nejvíce třeba. Dlouholetý pobyt posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic na avignonské kurii, kde se očišťoval z nařknutí, že přeje kacífům, nemálo přispěl k tomu, že benefícia začal udělovat papež sám a že Čechy byly brzy proti všem dosavadním zvyklostem zaplaveny papežskými listinami na různá benefícia. Je příznačné, že biskup Jan také byl posledním biskupem řádně zvoleným pražskou kapitulou. Jeho nástupce Arnošt z Pardubic byl sice zvolen, jistě dle přání dvora, také kapitulou, ale ve sporu, který vznikl, zasáhla kurie, zrušila platnost volby a pak opět jmenovala Arnošta, ale z moci papežské.¹⁷ Brzy nato, v roce 1344, povýšil papež Klement VI. Prahu na arcibiskupství a podřídil jí nově zřízenou diecézi litomyšlskou a diecézi olomouckou (zal. 1063).¹⁸

Zásahy kurie se však neomezily pouze na jmenování pražských arcibiskupů. Zvláště poté, když se stal český král římským králem a kandidátem na císařskou korunu roku 1346, nebylo téměř možno získat jakoukoliv vyšší církevní hodnost jinak než papežskou milostí. Byli jmenováni papežem přímo nebo nepřímo mimo arcijáhnů i kanovníci především při pražské katedrále a na Vyšehradě, ale také v jiných kolegiátních kapitulách na místa, která měla vyšší nadání. Avignonský centralismus postihl však i české kláštery; tam byli opati místo volby jmenováni, ne však vždy a všude. Prelatury, jejichž patronem byl král, byly ušetřeny.

Mimoto se rozmohly i rezervace na benefícia dosud neuvolněná. Tak nejednou docházelo k trapným situacím. Platné kanonické právo totiž nebylo nijak dotčeno, takže se mohlo stát, že na totéž beneficium si činili nárok dvě osoby: jedna, ustanovená podle platných všeobecných předpisů kanonického práva, druhá z moci papežské. Aby se pak předešlo dlouhým a nákladným procesům, často si po dosažení benefícia od místního biskupa dal dotyčný hned potvrdit jeho držení papežskou autoritou.

Nejtragičtější však bylo, že se v Čechách z moci papežské dostávali na zodpovědná místa osoby nehodné nebo neschopné, dokonce nezletilí šlechtičtí synkové nebo oso-

by, které ani nedosáhly vyššího svěcení a časem se třeba obročí vzdaly, když se jim naskytla lepší příležitost k ženitbě. To, čemu se údajně chtělo zabránit z Avignonu, aby se k obročím nedostávaly místním jmenováním osoby nevhodné, se stalo právě v tomto novém systému, kde se beneficia udělovala přímo na žádost uchazečů, podanou ke kurii a podepřenou nějakým vlivným doporučením, nebo přímo na žádost vlivných osobností, praxí takřka běžnou.

Tak dochází v Čechách k obdobné situaci jako za biskupa Ondřeje, že se na beneficia přes hlavu biskupovu dostávají z vůle světské moci ti, jež by si biskupové sami ani nevybrali. I Karel IV. posílal do Avignonu dlouhé supliky (žádosti) o udělení obročí pro úředníky své nově vybudované kanceláře, neboť v Říši nebylo pro ni dosud vhodných laiků. Tak se dostalo na prelátská a kanovnická místa v Čechách mnoho cizinců, především Němců z Říše, ale stejně tak i rodilí Češi dosahovali obročí mimo České království. Počet cizinců však ubýval, když si ve své kanceláři na jejich místa císař dosazoval osoby původem z českých zemí.¹⁹

Daleko vážnější situaci však působila jmenování francouzských a jiných cizích duchovních, avignonských kuriálních úředníků, ba dokonce i kardinálů nebo jejich příbuzných papežem na místa, s nimiž byla spojena značná odpovědnost, a to i tehdy, když bylo předem jasné, že jmenování nikdy nebudou moci tyto povinnosti řádně zastávat.

Mimoto se stále více množilo i tzv. mnohoobročnictví: v rukou jedné osoby se papežskou milostí soustředilo několik beneficií najednou. Ačkoliv šlo ve většině případů nikoliv o místa přímo spojená s péčí o duše, např. fary, ale spíše o kanovnická místa, kde byly povinnosti daleko menší a nevyžadovaly samy ze sebe neustálou přítomnost držitele, přece i tu je jasné, že šlo především o výnos, který odtud plynul držiteli, a méně o plnění povinností.

Ve všech třech případech – jak úředníků císařské kanceláře, tak cizinců od papežského dvora i mnohoobročníků (často se jedno spojovalo s druhým) – nutně muselo

docházet k nepřítomnosti držitele benefícia, který se někdy ani osobně v onom městě neukázal, převzal beneficium skrze zplnomocněnce a z důchodů, které mu pak plynuly, si platil vikáře – střídníka. Ten za něho konal příslušné povinnosti.

Česká církev druhé poloviny 14. století byla do značné míry církví střídníků, aspoň pokud jde o obročí obsazovaná z Avignonu. Jak ovšem její celkový stav mohl vypadat, o tom nepřímo svědčí synodální statuta oné doby i zachovaná vizitační akta. I sebehorlivější biskupové byli bezmocní, snažili-li se svou diecézi duchovně povznést, poněvadž jejich autorita nutně poklesla, když fakticky přestali být ústřední osobou, jedinou hlavou diecéze, a když např. arcijáhny, kteří měli dbát na disciplínu kléru a vznikli především proto, aby se biskup oprostil od nežádoucích světských vlivů, se najednou stávali lidé ustanovovaní oklikou přes Avignon na přímluvu světského pána. Ti také mohli uplatňovat jeho zájmy proti arcibiskupovi samému v jeho vlastní diecézi, nebo přinejmenším nemusel k nim mít arcibiskup takovou důvěru, jakou by měl k osobám, jež by si sám zvolil.

Daleko vážnější však bylo obsazování nejdůležitějšího pražského arcijáhenství cizinci plných 15 let:²⁰ nejprve kardinálem Guidonem z Boulogne od sv. Cecílie, pak pět let nato jeho komorníkem Durandem Girardem, po jehož smrti zasáhl sám Karel IV. svou žádostí u papeže, aby uprázdňené arcijáhenství bylo obsazeno královským kaplanem, Čechem Habardem Konrádovým z Telčovic. Znovu se však do věci vložil kardinál Guido a pražským arcijáhнем se stal jeho kaplan Aleram de Cena a nakonec, opět na žádost Guidonovu, francouzský klerik Jan de Marelio, který byl konečně na žádost císařovu v roce 1366 sesazen. Karel IV. uvedl pádné důvody: Jan, který mj. byl generálním vikářem thérouanského biskupa Roberta, se v Čechách nikdy neobjevil – stejně tak jako jeho předchůdci – a nikdo se o důležitý úřad nestaral, takže mezi pražským klérem bylo mnoho nepořádků. Jeho nástupcem se stal roku 1369 konečně pražský kanovník Půta Mi-

kulášův z Potštejna. Kardinál Guido, který se stal později portským biskupem, však z pražského kostela nezmizel až do své smrti. Byl proboštem svatovítské kapituly do roku 1374 a jeho nástupcem se stal po něm jeho příbuzný kardinál Robert Ženevský titulu XII. apoštolů, pozdější vzdoropapež Klement VII., který získal po Guidonovi i jeho další benefícia v Čechách, např. proboštství kapituly v Sadské.²¹

Kardinál Guido však byl vyhlášený i v samotném Avignonu pro své mnohoobročnictví. Jednoho dne o něm napíše s nechutí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, který ho osobně znal, že měl po celém světě tolik beneficií, že „jeho hlazol zněl po celé zemi a jeho držení dosahovalo až konce světa“.²² Když prý mu vytýkali, že zabírá pro sebe i malá bezvýznamná obročí, o něž se ucházejí chudí klerici, a že se to nesluší na jeho důstojnost, odvětil prý, že mu to postačí na kaštiny nebo na sůl.

Mimo kardinála Guidona a jeho nástupce se mezi kanovníky svatovítskými vyskytlo ještě několik Francouzů, např. synovec papeže Klementa VI. Vilém, syn Rogera z Beaufortu,²³ po jehož rezignaci prebendu kanovníka kustoda převzal jeho čtrnáctiletý bratr Mikuláš roku 1349 na tři léta,²⁴ dále Gerard z Magnacu, prokurátor českého krále, rádce a vyslanec Karla IV. (1344),²⁵ Vilém Pinchon, rádce francouzského krále Karla VI. (1350),²⁶ ale ti v šedesátých letech mizejí a zůstávají pouze česká a německá jména, dokazující jasně, že jde o lidi z Čech nebo z okolních zemí. Případ kardinála Guidona je však v Čechách ojedinělý.

Ve formulářových sbírkách listin z kanceláře Karla IV. se najde nejeden doklad o tom, jak císař zasahoval do jmenování biskupů a jak ovlivňoval papežskou volbu.²⁷ Pokud je možno sledovat jeho zásahy do papežských provizí, je jasně vidět, že na místa, s nimiž byla spojena značná zodpovědnost, doporučoval osoby schopné. Stačí vzpomenout např. pražské arcibiskupy a olomoucké biskupy Arnošta z Pardubic, Jana Očka z Vlašimě, Jana ze Středy, Petra z Rožmberka, jehož sice navrhl, ale neprosadil, nebo

Alberta ze Šternberka a konečně snad i Jana z Jenštejna.

Především Arnošt z Pardubic zdokonalil organizaci církve v Čechách, takže se udržela celkem beze změny až do husitských válek. Současně také byl jednou z nejvýznamnějších postav nejen v českém církevním životě, nýbrž i na poli kulturním. Měl i nemalý podíl na vytváření české spirituality své doby, takže jeho zásluhy je těžko plně docenit. Charakterizoval-li ho po jeho smrti Vilém z Lestkova, že to byl muž milý Bohu i lidem, dostalo se jeho slovům plného potvrzení dvěma monografiemi, jež byly tomuto muži věnovány v posledních desetiletích.²⁸ Tajemství jeho úspěchu na poli církevní správy záviselo, stejně tak jako činnost Karlova na poli politickém, v nemalé míře především na volbě vhodných spolupracovníků. Na to naráží roudnický převor Petr Klarifikátor, který později píše Janu z Jenštejna, že Arnošt z Pardubic „byl nemálo otřásán nepříznivými bouřemi, a přece rozvážně řídil sobě svěřenou loďku... Neboť měl nemalé vzdělání, ale přesto nebyl sám sobě ve svých očích moudrý, nýbrž podepřen pomocí zmíněných mužů tak se jim svěřoval, jak jsem slyšel od šťastné paměti otce Mikuláše, ...říkával: ‚Má duše je ve vašich rukou. I kacíře byste ze mě udělali, kdybyste chtěli‘.“²⁹

Arnošt se snažil stejně tak jako Karel IV. o to, aby mohl obsazovat aspoň arcijáhensství ve své diecézi, rezervovaná od doby Klementa VI. papeži. Když o to zažádal, odůvodnil žádost tím, že nemůže volně disponovat s arcijáhensstvími, a tak „často se stává, že se ta arcijáhensství dostanou osobám k zastávání obtížného úřadu méně schopným, následkem čehož diecéze trpí v duchovních záležitostech často nemalou újmu“; dostal však dovolení obsazovat z deseti arcijáhensství pouze dvě.³⁰ Tím byly ovšem jeho horlivé reformní snahy ochromeny, poněvadž by si byl jistě našel na tato klíčová postavení schopné a výkonné spolupracovníky.

Není tedy možno z těchto situací vyvozovat, že by Karel IV. a Arnošt z Pardubic byli avignonským centralismem nadšeni, když viděli, jak brzdí českou církev, zvláště

v jejích reformních snahách.³¹ Nemohli-li zcela zabránit těmto rušivým vlivům a nemohli-li zamezit vývoz zlata z Čech do Avignonu, aspoň se jich snažili na poli církevní správy využít k jejímu prospěchu, nakolik to bylo možné. Po hmotné stránce však nebylo v době Karlově důvodu ze strany církevních činitelů k stížnostem.

I přes všechny katastrofy, jež tak hluboce zasáhly do vytváření mentality člověka 14. století, životní podmínky nebyly totiž vždy a všude tak beznadějně. I tehdy byly celé kraje, např. Lombardsko a Toskánsko, kde zemědělská výroba nejen neupadla, ale naopak se právě tehdy zlepšovala, což mělo pochopitelně za následek i celkové zvýšení životní úrovně. Ani jinde nedopadaly všechny rány najednou a se stejnou tvrdostí a lidé se dožívali i šťastnějších chvil. V protikladu k tomu byla v Evropě země prožívající v polovině století značný hospodářský i kulturní vzestup. Byly to Čechy, prakticky uchráněné všech pohrom, jež byly postrachem a prokletím oné doby: hladu, moru a války.

Je pravda, že nezůstaly zcela uchráněny v roce 1350 od černé smrti – jednotlivé zmínky se o ní vyskytují i v českých kronikách a v jiných dokladech – ale, ačkoliv se zdá, že větší úmrtnost trvala více let, přece, podle správného úsudku J. Grause, nebyla ani zdaleka tak vysoká jako jinde.³² Ani hlad a všeobecná nouze z neúrody nedolehla tak těžce na celkový život země, i když opět tu a tam nechybějí občasné nárážky na neúrodu a drahotu.³³

Tyto dvě okolnosti nesmírně prospěly, ačkoli pochopitelně byly mimo dosah Karlovy a vůbec jakékoliv lidské moci v oné době. Zásluhou Karla IV. však bylo zachování míru v době jeho vlády. Byl s to uchránit Čechy před nepřátelskými vpády, takže celých 68 let nevstoupil na českou půdu, až na několik vzácných výjimek, cizí voják.³⁴ Jistě nebylo slabostí Karlovou vyhýbat se válkám jen proto, že by mu chyběly vojenské zkušenosti nebo rytířské vychování. Jeho zásadní odpor a nechuť k válce se zrcadlí ve slovech, jež mu vkládá do úst kronikář v době, kdy měl být získán pro myšlenku nového křížového tažení.³⁵

V nich je vyjádřeno jeho přesvědčení, že i vítězná válka obvykle působí více škod než prospěchu. Proto se tak usilovně snažil odvrátit jakékoliv krveprolití pružným diplomatickým jednáním. Bylo-li však třeba, byl schopen svou autoritu prosadit i vojensky.

Kdyby nebyl Čechům vyzískal nic jiného než toto dlouhé období klidného rozvoje, byl by to býval v oněch dobách veliký dar, hodný tak významného státníka. Jak však ukázaly dějiny, byla to pouze základní nutná podmínka k provádění jeho velikých plánů se zemí, která měla být základnou k rozšíření jeho moci. Jeho ideál, vytvořit z Čech střed Evropy, by se mu byl málem zdařil. Nejpatrnější byly ovšem viditelné výsledky jeho iniciativy, která měla být vzpruhou i jiným. On byl dovršitelem gotických Čech, nejen hradů a měst, ale především skvostných církevních staveb, které vznikaly buď z jeho podnětu, nebo s jeho podporou, oněch štíhlých chrámů s vysokými oltáři, vyzdobených zlatými relikviáři s ostatky světců, bohatě zdobenými rouchy a dlouhými barevnými okny, kudy vnikalo dovnitř duhové světlo, jimž se tak obdivoval za sto let Eneáš Sylvius Piccolomini, který mnohé z nich viděl sice už jen v troskách, a přesto neváhal prohlásit: „Myslím, že žádné království v celé Evropě nebylo nadáno za našich časů tak hojnými, tak vznešenými a tak ozdobnými chrámy jako království české...“³⁶

V posledním desetiletí Karlovy vlády začínají i viditelně dozrávat tyto pomníky jeho dlouholetých snah. Stačí otevřít současné kroniky, popisující nejen četné světské i církevní slavnosti při císařském dvoře v Praze i jinde, ale také dokončení uměleckých světských i církevních staveb, jež měly dodat Českému království nebývalého lesku a slávy.

Daleko významnější však byly instituce, pro něž byly tyto stavby pořízeny: četné kláštery, pražská univerzita – střediska křesťanské i světské vzdělanosti a duchovního života, dosud tak málo doceněného, neboť právě z nich se rozlévaly myšlenkové proudy i daleko za hranice země.

Mezi tolika současníky, kteří byli očitými svědky to-

hoto smělého a nevídaného rozmachu a snad jej považovali i za samozřejmý, poněvadž v době Karlově vyrostli, byl i mladý muž, jehož jméno by jistě nebylo zanechalo v budoucích generacích takovou ozvěnu, kdyby byl rozvoj Českého království nerušeně trval ještě aspoň jednu generaci.

Dne 30. června 1369 na pražské arcibiskupské konsistoři nařídil generální vikář Jenec z Újezdce, probošt kostela sv. Kříže ve Vratislavi, veřejnému notáři, aby učinil na žádost horšovského arcijáhna pražského kanovníka Přibyslava úředně ověřený opis buly papeže Urbana V. Pod opisem se notář podepsal:

„Iohannes natus quondam Welflini de Pomuk, clericus Pragensis dyoecesis, publicus auctoritate imperiali notarius – Jan, syn zemřelého Velflína z Pomuku, klerik pražské diecéze, z císařské moci veřejný notář.“³⁷

II

Veřejný notář Jan z Pomuku

1. NEJSTARŠÍ SPOLEHLIVÉ ÚDAJE

Již první lakonická notářská ověřovací formule z roku 1369 obsahuje všechno, co je možno bezpečně zjistit o Janově původu a mládí. Současně je názornou ukázkou, jak obtížné je vykreslit jeho životní portrét. Ani po tomto prvním průlomu do jeho anonymity, kde se zprávy o něm neustále množí, není jeho životopiscům námaha o mnoho usnadněna. Vystihnout jeho životní osudy není totiž méně obtížné než sepsání životopisu televizního technika podle reportáží, které zachytil svou kamerou.

Jan z Pomuku zachytil svým brkem velmi důležitý úsek své doby. Zanechal po sobě zápisy neznámých událostí, jimž byl přítomen jako úřední osoba – a proto sám vždy zůstává v pozadí. Zřídka kdy do nich vstupuje; je pouze jejich očitým svědkem. Poněvadž nejde o zápisy kronikáře, ale o události viděné očima právníka a zapsané výlučně pro praktické právní účely, zachoval nám daleko více zpráv o jiných než o sobě. Přece je však možno vytěžít i z toho mála, co je o něm známo, daleko více, než by se na první pohled zdálo.

Již datum prvního notářského ověření výmluvně naznačuje, že se narodil s velkou pravděpodobností mezi léty 1340–1350,¹ spíše však později než dříve, neboť mu muselo být v roce 1369 něco přes dvacet let. Byl rodák z Pomuku,

kde patrně strávil své dětství a chlapecká léta. V Čechách bylo sice v různých dobách pět Pomuků,² zde však připadá z různých důvodů v úvahu pouze jediný: totiž trhovářská ves, vzdálená několik kilometrů od stejnojmenného cisterciáckého kláštera, založeného ještě za života sv. Bernarda ebrašským klášterem roku 1145, snad na přání Vladislava II. Opat pomuckého kláštera zmocnil v roce 1234 král Václav I. k ustanovování soudců, kteří měli v Pomuku a v Blovicích soudit zločince, dopadené na klášterním panství. V letech 1355–1367 za doby opata Jindřicha (kolem 1356–1362) a Heřmana (1363–1367) vyskytuje se v Pomuku, jehož jméno už od poloviny 13. století se někdy udávalo jako Nepomuk a nakonec zatlačilo starší název, který se po době Ludvíka Jagellonského už neobjevuje, rychtář Velfín nebo Volfín, běžně považovaný za Janova otce. Byl to patrně místní zemědělec nebo řemeslník a jmenování do úřadu rychtáře klášterní vrchností napovídá, že to patrně byl spolehlivý a slušný člověk, který žil křesťanským životem.³

Jeho jméno, snad zdrobnělina křestního jména Wolfgang, by nasvědčovala tomu, že to byl český Němec. Ostatně až do doby Karla IV. nebyly do cisterciáckých klášterů zásadně přijímáni kandidáti českého původu, takže v nich převládal vždy výlučně německý prvek.⁴ Do jaké míry bylo městečko Pomuk české, je tedy těžko odhadovat. Už jeho závislost na klášteře mu dodávala místně německý ráz. O Janově matce se nic neví. Nezná se ani její jméno, z něhož by případně bylo možno odvodit její český původ. Zcela bezdůvodné jsou tedy starší domněnky, že Jan pocházel z bohaté patricijské rodiny pražských Olbramoviců–Velflovců.⁵ Tím méně zdůvodnitelný je názor, který uvádí jeho rodinu do vztahu k Žatci a udává její příjmení Hasil. I vyprávění o Janově domnělém rodném domku v Nepomuku je příliš pozdní a zázračné příběhy z jeho mládí jsou zcela vymyšlené.⁶

Není možno spolehlivě zjistit, kde Jan nabyl základního vzdělání. Ačkoliv o škole v Pomuku je poprvé zmínka k roku 1557, přece všechny kláštery mívaly jakousi domácí

školu pro vzdělání svých řeholníků. Že by se byl Jan naučil číst a psát v pomuckém klášteře, není možno ničím podepřít, stejně tak jako pozdější tvrzení, že do školy chodil v Žatci, kde v době jeho mládí škola již skutečně byla.⁷

Jeho notářský titul, uváděný v roce 1369, však nutně předpokládá, že jistý stupeň vzdělání měl, třebaže k vykonávání notářství nebylo přímo třeba odborného studia práv: musel však dobře ovládat čtení a psaní i latinu a znát ustálená pravidla pro sepisování veřejných a soukromých listin. V Bologni se k dosažení notářství např. vyžadovalo pětileté studium latinské gramatiky a dvouletá škola notářského práva k vyhotovování církevních nebo světských listin.⁸ V Čechách si otevřel podobnou notářskou školu již kolem roku 1270 na Vyšehradě Jindřich z Isernie,⁸ ale ta neměla dlouhého trvání, takže po dobu Janovu není v Praze žádná notářská škola doložitelná. K dosažení notářství však nebylo nutno projít školou: bylo se mu možno přiučit i v některé kanceláři, a s Janem se poprvé setkáváme v kanceláři arcibiskupské. Krom toho velkou pomoc mohly poskytnout i tzv. *artes dictandi* – návody k stylizaci různých písemností i tzv. formulářové sbírky, tj. vybrané listiny, často fiktivní, jež mohly sloužit jako vzor k stylizaci dalších.

Titul veřejného notáře z císařské moci neznamená, že k jeho nabytí bylo třeba jmenování císařských úřadů. Karel IV. dal 1. května 1358 právo jmenovat císařské veřejné notáře arcibiskupu Arnoštu z Pardubic a jeho nástupcům,¹⁰ mj. i z praktických důvodů, aby listinný materiál, vyhotovovaný jejich kanceláří, resp. písemnosti rázu církevního, měly veřejno-právní charakter i na světském fóru.

Jana z Pomuku tedy nepochybně jmenoval notářem arcibiskup Jan Očko z Vlašimě jakožto úředníka své kanceláře. Při té příležitosti musel nový notář složit předepsanou zkoušku a po ní přísahat na evangelium, že bude Římské říši a císařům věrně sloužit, listiny vyhotovovat na čistém, neoškrabaném pergamenu nebo papíře, že v záležitostech kostelů, špitálů, vdov a siroteků nebude vyžado-

vat plat, že jim bude nápomocen k příznivému vyřízení jejich záležitostí a že bude bezelstně vykonávat svůj úřad. Pak ho arcibiskup nebo jeho zástupce políbil, předal mu brko a kalamář a nový notář si zvolil zvláštní znamení, na němž byly různé nenapodobitelné podrobnosti, např. tečky na jistých místech, známé pouze notáři, jimiž byla zaručena nenapodobitelnost znamení. To pak musel vlastnoručně naryšovat na každou listinu, kterou vyhotovil nebo ověřoval, a vedle něho napsat ještě obvyklou formuli.

Zachovalo se asi dvacet původních listin vyhotovených nebo potvrzených veřejným notářem Janem z Pomuku a mnoho jiných v přepise. Všechny bez výjimky jsou latinské. Jinou řeč ani není možno očekávat v době, kdy latina dosud byla běžným jazykem písemností, vydávaných církevními úřady. To ovšem nikterak nevylučuje, že jednání i u arcibiskupských úřadů nebyla vedena lidovým jazykem, zvláště šlo-li o laiky, kteří latinsky neuměli.

Listiny v lidovém jazyku, vložené do pozdějších latinských listin, jsou dosud ojedinělé: smlouva o kaplanském místě při kolínském špitále, vyhotovená kolínskými městskými úřady německy v roce 1360, je, pokud známo, prvním dokladem tohoto druhu, který byl doslovně přepsán v roce 1382 do erekcčních knih pražské arcidiecéze s latinskou listinou, do níž bylo její znění vloženo.¹¹ První česká listina byla do nich přepsána v roce 1390.¹² Zachované listiny, vyhotovené Janem z Pomuku, se vždy týkají přímo nebo nepřímo jeho působení při arcibiskupských úřadech.

Z roku 1370 se zachoval i jiný doklad, svědčící o zvláštní důvěře Jana Očka k Janu z Pomuku: nazývá se totiž na jedné listině arcibiskupův spolustolovník – „domesticus commensalis“.¹³ Z mnohých náznaků je patrné, že byl i jeho osobním notářem a že arcibiskup používal jeho služeb při různých záležitostech, jak např. o tom svědčí jeho účast na šetření o poměrech v johanitském řádu.

Počátkem roku 1373 rozhodl papež Řehoř XI. provést všeobecné vyšetřování rytířského řádu johanitů, jehož hlavním úkolem byla obrana svatých míst v Palestině proti

nevěřícím a po pádu Svaté země vůbec boj s nevěřícími, obsazujícími násilím křesťanské země. Papež zřejmě chtěl podpořit snahy řádového velmistra Rogera de Pins o obnovu upadlé řeholní kázně především v evropských domech, na něž se ozývaly neustálé stížnosti, že v nich vládne přepych a že jsou těžce zadluženy.¹⁴ Takto získané informace však měly také posloužit při uskutečňování velkorysého plánu nového křížového tažení, jehož se měl celý řád významnou měrou zúčastnit, a k plánování obrany křesťanské Evropy proti rostoucímu tureckému nebezpečí na východě.

Jan Očko z Vlašimě dostal podobně jako jiní biskupové papežský příkaz, datovaný 10. února 1373, k vyšetření celkového stavu řádu ve své diecézi.¹⁵ Arcibiskup pověřil jeho provedením svého generálního vikáře mistra Borše z Mrákotic, který měl k ruce písaře a notáře Jana z Pomuku.

Vyšetřování probíhalo v Praze. Mistr Boreš si předvolal z každého domu až pět svědků, z nichž někteří byli laici v domě sloužící. Těch se dotazoval na jednotlivé členy, na majetek domu a na hospodářskou situaci. Jejich výpovědi sepisoval latinsky Jan z Pomuku do papírového sešitu, odkud je jiný notář načisto opsal na jedenáct pergamenových listů, na něž pak Jan připojil na důkaz pravosti své notářské znamení a nezapomněl ani poznamenat, že si předtím dal přečíst přepis a že jej srovnal slovo za slovem se svým původním zápisem. Dne 12. srpna 1373 byla k protokolu přivěšena arcibiskupova pečeť a byl odeslán na kurii do Avignonu.

Pečlivost, s jakou je protokol vyhotoven, i podrobnosti o jeho vzniku jsou jednou z prvních ukázek Janova právního smyslu pro přesnost a důkladnost, která se různým způsobem více nebo méně výrazně projevuje v celé jeho další činnosti. Nepochybně mu získala důvěru arcibiskupovu, místo v kanceláři generálních vikářů a měla i rozhodující vliv na jeho budoucí vzestup.

2. PÍSAŘEM A PROTONOTÁŘEM
V ÚŘADĚ GENERÁLNÍCH VIKÁŘŮ

O Janově činnosti v arcibiskupských úřadech v letech 1370–1373 je si možno pro nedostatek pramenů učinit pouze povšechnou představu. Působilo tam více písařů, poněvadž pražská diecéze byla rozsáhlá a mimoto bylo v Praze třeba často vyřizovat z papežského pověření i záležitosti týkající se jiných diecézí a vůbec záležitosti, jež podle běžného církevního práva pod arcibiskupovu pravomoc nespadaly.

Právě v oněch letech, zřejmě z nutnosti administrativního rázu, se jasněji začínají vyhraňovat již dříve dva na sobě nezávislé úřady: soud oficiála a soud generálních vikářů.¹⁶ První rozhodoval především spornou i mimospornou soudní agendu, druhý byl především správní úředník, který vykonával v menší míře i funkce soudní, zvláště od roku 1373. Všechna jednání byla vedena písemně a při každém stání bylo pouze jedno porízení. Proto bylo soudní řízení značně vleklé. Tomu odpovídaly i dlouhé listiny, v nichž byla jednání zachycena do nejmenších podrobností. Přísluvečná je listina jedenáct metrů dlouhá, poslaná na kurii, kam se v roce 1374 odvolala jedna ze stran. Na jejím psaní se zúčastnil i Jan z Pomuku.¹⁷ Nejstarší zachovaná listina z 20. června 1369¹⁸ je právě jeho ověření papežské listiny z kanceláře oficiála Jence. Zdá se, že rozšířením úřadu generálních vikářů přešel do jejich služeb.

O činnosti notářů při soudu oficiálově je možno si učinit představu, i když jen povšechnou, z přísahy, kterou skládali před svým nastoupením. Slibovali, že budou svůj úřad bedlivě vykonávat, že nevezmou od stran nic více nad poplatky stanovené arcibiskupem, že se nebudou domáhat přidělení nějakého sporu, že budou zapisovat průběh jednání do zvláštního příručního zápisníku v přítomnosti oficiála a stran, počkají-li, a že jednotlivé listiny, předkládané jako průkazné doklady, zapíší do registru a stranám že z nich na příkaz oficiála pořídí věrné opisy, za které přimou pouze poplatek určený arcibiskupem. Slibovali také,

že své zápisy budou držet v tajnosti a že nebudou stranám nic radit, dokud se spor neuzavře soudním výrokem.¹⁸ Notářské taxy nebyly nízké: oficiál mistr Boreš např. určil vyplatit 1 kopu grošů pro notáře při výsledku svědků, jindy 1 kopu bez 8 grošů za notářskou práci, jindy generální vikář Kuneš z Třebovle nařídil roku 1379 složit 1 kopu pro advokáty a notáře zúčastněné na soudním jednání.²⁰

Není možno určit, jak dlouho a zda trvale Jan z Pomuku konal notářské práce i v úřadě oficiálově. Z písemností vyhotovených při soudu oficiála v té době se totiž zachovaly jen nepatrné zlomky.

Daleko lépe však umožňují osvětlit činnost Janovu po roce 1373 jiné zápisy. V onom roce se začíná psát z dosud blíže neznámých důvodů v úřadě generálních vikářů nová úřední kniha, do níž se zapisoval den po dni průběh jednání.²¹ Od začátku, tj. od 3. ledna 1373, až do srpna 1381 byl jejich zapisovatelem „Jan notář“, což není nikdo jiný než Jan z Pomuku, jak o tom svědčí i jeho jasné, úhledné písmo.²² Sám se označuje v oněch letech různými tituly: jednou jako vikář kanceláře vikářů arcibiskupského dvora, jindy jako protonotář vikariátu, nebo notář arcibiskupského dvora, jindy prostě jako Jan, notář kanceláře.²³ Od té doby je možno sledovat Janovu úřední činnost ze zápisů, které vlastnoručně téměř každodenně do knihy vpisoval.

Generálních vikářů, jak ostatně bývalo i dříve zvykem, bylo současně několik, obvykle dva nebo tři, a občas byli arcibiskupem vyměňováni; důvody změn nejsou známe, poněvadž úřad generálního vikáře nebyl úřad spojený s obročím a zcela závisel na vůli a důvěře arcibiskupově. Nejdéle jej zastával Jenec z Újezdce, probošt u sv. Kříže ve Vratislavi (1364–1380), současně s ním mistr Boreš z Mirkovic (nebo Mrákotic) v letech 1370–1373, Jan řečený Kantor, děkan pražské kapituly u sv. Apolináře (1366–1377), horšovský arcijáhen Přibyslav (1376–1380), který někdy současně zastával i funkci korektora kléru a arcibiskupského pokladníka, Jan z Brusnice (1377–1378) a Kuneš z Třebovle (1377–1389).²⁴ Jenec byl současně

i oficiálem, tedy arcibiskupským soudcem, což byl zjev zcela běžný. Tito muži byli tedy postupně přímými představenými Jana z Pomuku. Občas se generální vikáři dávali nakrátko zastupovat po dobu své nepřítomnosti jinou osobou z okruhu arcibiskupských úřadů.

Letmé nahlédnutí do zachovaných zápisů o jednáních před generálními vikáři z oněch let 1373–1381²⁵ ukazuje vskutku pestrrou směsici různých případů: od základání a nadání beneficií, jejich obsazování, držení, pronajímání, směny i odnímání až po plnění povinností jejich držitelů, stanovených zakladateli. Nechyběly ani záležitosti rázu majetkového: placení nebo neplacení církevních desátků a úroků duchovními i laiky, smlouvy duchovních mezi sebou nebo s laiky a jejich dodržování, záležitosti klášterů a duchovních. Zvláště zajímavé jsou případy disciplinárního rázu, týkající se života duchovních, především jejich vyšetřování a případné tresty, když se dokázalo, že se provinili proti církevním předpisům. V tom jsou tyto zápisy jedinečným a bohatým zdrojem, dokreslujícím konkrétně obraz o životě duchovenstva – o výstřelcích v oblékání, při kázáních, v soukromém životě. Tak tyto zápisy doplňují předpisy, vydávané dvakrát ročně kléru pražské arcidiecéze na synodách, i kázání, kterými tam vybraní kazatelé hřímali duchovním do duše.

Při tomto množství dokladů, jež snad z oné doby nemá žádná jiná diecéze, je si třeba uvědomit, že jde o pramen velmi jednostranný, neboť před soud generálních vikářů nebyli předvoláváni světci. Na přetřes přicházely i různé případy lichvy, proti níž ostře bojovali pražští arcibiskupové na synodách a v kázáních, počínaje Arnoštem z Pardubic, již řadu let. Také nechybějí četné spory rázu soukromého, někdy ukončené smířcím výrokem generálního vikáře nebo souhlasem s dohodou zvolených rozhodčích, aby se strany vyhnuly dlouhému a nákladnému procesu. Jindy vystupuje generální vikář v zastoupení arcibiskupové i při vykonávání papežských příkazů, nebo je soudcem případů jiných diecézí, jež se odvolaly k papeži a ten pověřil vyřízením pražského arcibiskupa.

Průběh jednání stručně zachycoval pro vnitřní účel kanceláře Jan z Pomuku, který zápis stylizoval. Jde tu tedy pouze o jakýsi deník jednání, do něhož nejsou až na výjimky vkládána doslovně akta procesu. To dokazuje, že Jan byl oněm jednáním osobně přítomen.

Hlavními doklady však vždy zůstávaly notářem sepsané a ověřené zápisy a doklady předložené jednotlivými stranami; ty byly zapisovány jinde a nezachovaly se. Když se vezme v úvahu, kolik času zabralo nejen samotné jednání, ale i pořizování dokladů s ním spojených, zvláště když bylo vleklé, je jasné, že Jan z Pomuku měl plné ruce práce. Již titul protonotáře, kterým se Jan z Pomuku označuje počátkem roku 1377,²⁶ výmluvně dokazuje, že nebyl bez kolegů, což ostatně potvrzuje i skutečnost, že knihy erekční a knihy konfirmační, rovněž patřící do pravomoci generálních vikářů, jsou psány jinou rukou.²⁷

3. FINANČNÍ ZÁLEŽITOSTI JANA Z POMUKU

V zápisech o jednáních před generálními vikáři vystupuje občas – v době, kdy byl jejich protonotářem – i sám Jan z Pomuku jako jedna ze stran. Jde vesměs o jeho soukromé majetkové záležitosti, o soudní vymáhání různých dluhů od dlužníků. Právě tyto zápisy zavadaly kdysi zcela bezpředmětně důvod k tvrzení, že Jan musel půjčovat peníze způsobem nechvalným a že byl lichvář.²⁸ To je ovšem obvinění na dobu, v níž žil, příliš silné, vezme-li se v úvahu, že lichva byla považována za tak těžké provinění, že arcijáhni se měli během vizitací všude dotazovat na místní lichváře – laiky²⁹ a že venkovští děkani měli osoby, jimž byla lichva dokázána, posílat k rozhřešení přímo k arcibiskupovi, nebo ke zpovědníkům jím pověřeným.³⁰ O tom, že lichva byla skutečně palčivým problémem oné doby i mezi duchovními, svědčí nejen řada synodálních příkazů vydaných Arnoštem z Pardubic a jeho nástupci, ale také pozornost, jakou jí věnuje ve své příručce pro

diecézní faráře mistr Štěpán z Roudnice.³¹ Tak již v roce 1349 bylo stanoveno v statutech Arnošta z Pardubic pro pražskou provincii, že nikdo nesmí půjčovat peníze z touhy po zisku. Faráři a kazatelé to měli jednou měsíčně vysvětlovat z kazatelny věřícím a varovat je. K tomu v roce 1377 dodal arcibiskup Jan Očko z Vlašimě výklad, že k lichvě dochází i tehdy, když někdo za půjčku tisíce denárů přijme jeden denár navíc, a proto je tento hřích přímo vyhrazen arcibiskupovi nebo jeho generálnímu vikáři, když nehrozí dotyčnému nebezpečí smrti. Nadto obnos přijatý navíc musí být vrácen.³²

Za takových okolností tedy schází podklad k domněnce, že v době, kdy se půjčky na úrok poskytovaly potají, protonotář generálních vikářů by zcela klidně lichvu provozoval a že by ještě to, co bylo všeobecně považováno za tak těžký hřích, dával klidně zapisovat do úředních knih, přístupných všem jeho představeným, počínaje generálními vikáři.

Ve skutečnosti v zápisech samých není ani stopy po nějaké půjčce na úrok, ba v některých případech ani o půjčku nejde: Jan vymáhal poplatky, jež mu za jeho úřední výkony předvolané strany nezaplatily, nebo vydával peněžní obnosy, jež u něho různé strany uložily k vyplacení třetí osobě.³³ Několik krátkodobých půjček nevysoké hodnoty (15 grošů, 30 grošů, 41 grošů) poskytl Jan, jak by nasvědčovaly zápisy, pravděpodobně těm venkovským kněžím, jimž zřejmě nestačily peníze k zaplacení úředních poplatků, spojených s jednáním na arcibiskupských úřadech. Šlo o půjčky čtrnáctidenní, nanejvýš třítýdenní.

Pouze v několika málo případech to byly skutečné půjčky, jež není možno uvést do souvislosti s působením Janovým v kanceláři: nejvyšší byla půjčka 16 kop grošů panu Kuníkovi, synovi pana Flašky; a tehdy, asi proto, že neměl tak vysokou sumu po ruce, půjčil ji spolu s kolegou z císařské kanceláře, protonotářem Vlachuňkem z Veitmile. Bylo to v říjnu roku 1377.

Mnoha lidí, žijících v jiných dobách, se ovšem nepříjemně dotýká, že splácení půjček bylo vymáháno pod tres-

tem vyobcování z církve. Byl to však jediný trest, kterým mohla církev pohrozit. To, co bylo dříve bráno tak vážně, nebylo v době Janově ničím neobyčejným a trestem klatby bylo nejen běžně vyhrožováno, nýbrž byl i uplatňován. Avšak postižení, právě proto, že byl tak častý, ho neza-
chovávali. K tomu je třeba se vmyslet do oné doby. Je ovšem pravda, že někteří jednotlivci začínali již procítat a namítali, že by se tak těžkými církevními tresty nemělo hrozit a tím méně jich užívat, zvláště tam, kde nešlo o záležitosti duchovní, ale časné.

Ještě v jiné záležitosti vystupuje Jan z Pomuku jako jedna ze stran, když totiž uzavíral spolu s Janem Querasem z Reichenbachu z vratislavské diecéze, který byl buď opisovatelem nebo představeným opisovačů liturgických knih při pražské katedrále (odtud se nazývá „katedrál“), smlouvu se zedníkem Levým z Újezda pod Petřínem o postavení domu 11.86 m dlouhého a 4.15 m širokého v ceně 3 kop grošů. Bylo to 7. dubna 1376. O tři roky později, 14. března 1379, slíbil zedník Václav s ručitelem Frankem, že vykope v onom domě, který asi v oné době již zcela přešel v Janovo vlastnictví, studnici za 4 a půl kopy grošů a vyzdí ji kameny tak, aby voda z ní postačila pro tamní humno a k práci se sladem, jež se tam každoročně koná. Jindy opět prodal Jan z Pomuku církevní zákoník za 2 a 3/4 kop grošů.

Tyto majetkové převody přirozeně vyvolávají otázku, z čeho Jan žil. Jeho jediným příjmem, pokud je známo, byly asi poplatky za práci při arcibiskupských úřadech. Není totiž dokazatelné, že by byl mimo to, jako většina jeho kolegů, držitelem nějakého obročí. 19. prosince 1374 mu byl sice na přímlovu Jana Očka z Vlašimě vydán od papeže milostný list na udělení jakéhokoliv obročí nepřesahujícího roční příjem 25 hřiven, bude-li spojeno s duchovní správou, nebo na 18 hřiven bez duchovní správy, patřící k podání pražského arcibiskupa a kapituly, není však známo, jaký měl výsledek. Aspoň dosud se nepodařilo zjistit, zda nějakého benefícia dosáhl.³⁴ Jedno však jisté je: v době, kdy podporován Očkovým doporučením žádal papeže Řehoře XI. o jeho udělení, žádné beneficium

neměl. Jinak by o něm musela být v papežské listině zmínka.

I tak však byly Janovy možnosti na získání obročí v době, kdy byl notářem, značně omezené. Těžko totiž mohl získat obročí s duchovní správou, nebo vůbec jakékoliv jiné obročí, jež vyžadovalo kněžského svěcení, např. oltářnictví, chtěl-li nadále působit v arcibiskupských úřadech. Proto mu zbývalo pouze nějaké vikářství nebo kanonikát, k nimž nebylo třeba kněžského svěcení, ale právě proto byl o ně velký zájem.

S dosažením jakéhokoliv farního obročí nebo oltářnictví souvisela povinnost dát se vysvětit na kněze, aby jmenovaný mohl dostát svým povinnostem, totiž udělovat svátosti, nebo aspoň odsloužit dárce stanovený počet mší. A proti kněžím advokátům se ostře stavěl 20. článek pražského provinčního sněmu z 12. listopadu 1349. Mimoto, již od dob Arnošta z Pardubic nesměl nikdo, kdo dosáhl vyššího svěcení, zastávat úřad veřejného notáře pod trestem vyobcování z církve, vyjma v záležitostech týkajících se víry, a to jen se svolením arcibiskupa. Tento zákaz obnovil na synodě 16. června 1374 Jan Očko z Vlašimě a stanovil, že listiny vyhotovené takovou osobou jsou neplatné. Výjimku mohli sice tvořit oficiál a notář arcibiskupské konzistoře, ale jen se zvláštním dovolením arcibiskupa. To mu sice mohl arcibiskup udělit, zvláště když šlo o Jana z Pomuku, ale pokud možno zjistit, Jan v té době knězem nebyl. Ještě 27. dubna 1377 na stvrzovací listině sázavského opata a 8. prosince 1378, když byla potvrzena volba svatojiřské abatyše, není uveden jako kněz. Ba ještě 10. prosince 1380 na listině vyhotovené pro kostel sv. Mikuláše v Praze se podpisuje jako klerik.³⁵

4. PŘÍPAD JANA MILÍČE Z KROMĚŘÍŽE A SOUD GENERÁLNÍCH VIKÁŘŮ

Práce notářů a písařů v úřadě generálních vikářů nebyla jistě mimořádně zajímavá. Pravidelně totiž přicházeli do styku se záležitostmi stále se opakujícími, i když s určitými obměnami. Jen občas se dostaly na přetřes záležitosti, na nichž měla celá Praha zájem a hovořila o nich. Takový byl bezpochyby případ horlivého pražského reformního kazatele, slavného Jana Milíče z Kroměříže. Poslední údobí jeho sporu zachytil vlastnoručně na stránkách akt soudu generálních vikářů Jan z Pomuku, který byl osobně všem jednáním přítomen. To bylo v roce 1373. Jako notář se však patrně účastnil i jednání předchozích, o nichž chybějí záznamy, neboť se akta začala psát, jak bylo řečeno, teprv v onom roce. Znal tedy – o tom nemůže být pochybnosti – Jana Milíče osobně, aspoň z jednání před generálními vikáři, ačli sám někdy nenaslouchal jeho ohnivým slovům z některé pražské kazatelny nebo během diecézní synody. Bylo by jistě zajímavé zjistit, jakým dojmem zapůsobil Milíč na Jana z Pomuku. Je známo, že Milíč měl v Praze mnoho nadšených přátel, kteří ho prohlašovali za světce, a neméně zarytých nepřátel, kteří mu spílali beghardů, sodomitů a kacírů. A Jan z Pomuku musel, aspoň během jednání, přicházet do styku s oběma stranami.

Tyto protikladné úsudky už vyplývaly ze způsobu života a působení Milíčova,³⁶ v němž bylo vskutku možno najít zdánlivou oporu pro úsudek té či oné strany. Přesto se však nedá Milíč, jako všechny neobyčejné a vynikající osobnosti, zařadit do určité kategorie. Již to, že se vzdal nejprve výnosného postavení v císařské kanceláři a nedlouho nato, na podzim roku 1363, i výnosného benefícia v pražské kapitule, muselo působit na jeho kolegy dojmem podivínské výstřednosti, kterou jen podtrhovalo Milíčovo pevné předsevzetí stát se chudým kazatelem Kristova evangelia a tak následovat svůj vzor, Konráda Waldhausera, jehož kázání na Milíčův životní obrat hluboce zapůsobila.

A skutečně se zcela oddal kazatelské činnosti, ačkoliv byl kněz v teologii nepřilíživě školený, prostý, a k tomu nezkušený řečník. A stalo se něco mimořádného: lidé se hrnuli na jeho česká kázání; kázal však také latinsky, takže z jeho slov mohli mít užitek i cizinci, žijící v Praze, mezi nimi i řada univerzitních studentů. Tepal nemilosrdně zevšvětštělý život laiků, ale nevyhýbal se ani vykořeňování nepravostí u duchovenstva světského i u řeholníků, veřejně hovořil o jeho mravních nedostacích, a dožil se na konec u nich stejného záští jako Konrád Waldhauser.

Ve svém zamyšlení nad neutěšeným stavem církve zacházel ještě dále: snažil se z něho vyčíst znamení doby – a docházel k závěru, že příchod Antikrista a konec světa je blízko. Ba dokonce v roce 1366 veřejně ukázal na Karla IV., který se tolik zasazoval o hmotné povznesení církve v Čechách – a tím nepřímou ovšem i o obohacení nezřízeně žijících duchovních – jako na Antikrista, který kazí chudou církev Kristovu. Byl sice za to arcibiskupem Janem Očkem vsazen do vězení, ale brzy byl propuštěn a dokonce, neznámo kdy, kázal během dvou pražských synod, což by nikterak neukazovalo na to, že by byl upadl u světské nebo církevní autority v trvalou nemilost. Ostatně když v roce 1369 dal arcibiskup psanou sbírku Milíčových kázání přehlédnout Vilému z Lestkova a slavnému mistru Vojtěchu Raňkovu z Ježova, ani jeden prelát tam nenašel bludy, ba mistr Vojtěch se o kázáních vyjádřil velmi pochvalně.

K tomu ovšem došlo již po známé Milíčově cestě do Říma, podniknuté na jaře 1367, když do Prahy pronikla zpráva o brzkém návratu papeže Urbana V. z Avignonu do Říma. V Římě na něho čekal Milíč od dubna, neboť ho chtěl pohnout k svolání všeobecného církevního sněmu, který by s pomocí kazatelů napravil nedostatky v církvi. Podle Milíčova názoru se totiž neodvratně blížila doba veřejného vystoupení Antikrista.

Když se však nemohl papeže dočkat, umínil si Milíč jít za ním do Avignonu. Před odchodem z Říma však ještě chtěl, prý z vnuknutí Ducha svatého, veřejně kázat o An-

tikristovi. Kázání proslovil v kapitule u sv. Petra. Byl však na ně upozorněn i římský inkvizitor, který jistě znal nedávný případ kacířského minority Jana de Rupescissa. Ten také předpovídal příchod Antikrista na rok 1365 a zemřel ve vězení avignonské inkvizice, poněvadž mj. i odbojně vystupoval proti církevním představeným a církevnímu zřízení vůbec.

Milíč byl tedy vyslýchán o původu své nauky a držen v minoritském klášteře na Ara Coeli. Odtud byl vysvobozen až po příchodu papeže do Říma po 16. říjnu, snad i na přímluvu Karla IV. Ujal se ho však sám papežův bratr, kardinál Anglic Grimoard, který v něm zřejmě neviděl nebezpečného kacíře, ale především zbožného a horlivého kněze svatého života, třeba snad poněkud prostého a nepříliš zběhlého v teologii.³⁷

Jan Milíč se navrátil do Čech, ale v Itálii se objevil znovu za dva roky s novým poselstvím papeži. Po zprávě o smrti Konráda Waldhausera se však vrátil do Prahy, kde pokračoval ve svém kázání u sv. Jiljí český, u sv. Mikuláše latinsky a konečně, aby nahradil Konráda, začal kázat v Týně i německy.

Zlo v církvi, jež viděl jako upřímně zbožný, přísně asketický a extaticky založený kněz, bylo i nadále hlavním tématem jeho kázání. Nešetřil hříchů ani v řádu světském, ani církevním. Duchovním vyčítal svatokupecká svěcení, nemravný život, stavěl se proti volbám k církevním hodnostem, do nichž se mísila světská moc nebo simonie. Podobně jako Konrád Waldhauser obracel se i on proti členům žebravých řádů, kteří prý podle něho podvraceli církevní kázeň tím, že často zpovídali bez povolení místního biskupa a prodávali odpustky.

Jan Milíč byl muž charizmatický. Nepřitahoval pouze slovy, ale především živým příkladem, který lákal zvláště mladší duchovní procítěnou opravdovostí. Jeho snaha o spásu duší se nevyčerpávala pouze v kázáních, ale také v osobním styku. Jeho silná osobnost, neustále se spoléhající výhradně na pomoc Boží, působila tak přitažlivě, že se kolem něho shromažďovalo více a více laiků i du-

chovných, kteří toužili žít pod jeho duchovním vedením a podle ideálů, které hlásal.

Tak se vytvářelo ponenáhlu společenství, jemuž bylo třeba dát i určitou vnější formu. To se ukázalo nutné, zejména když Milíč obrátil k duchovnímu životu řadu lehkých ženštin, jimiž Praha tehdy oplývala. Dochází tak k založení slavného Jeruzaléma – města Božího – na místě, kde předtím stávalo město hříchu. Našly se dobré osoby, které pomohly Milíčovi hmotně, že mohl skoupit pro svou komunitu řadu sousedních domů na vykřičeném místě, známém pod jménem „Benátky“, a usídlit tam nejen obrácené hříšnice, ale také své žáky z řad duchovních.

Zde se projevil jeho praktický duch, jehož nabyl ještě v dobách působení v císařské kanceláři. Snažil se, aby komunita, která nyní měla nejen své členy, ale i určité území, mohla se vyvíjet nezávisle a svobodně, aniž by byla brzděna právy dvou farností, na jejichž území domy stály. Nová kaple, zasvěcená sv. Máří Magdaléně, k níž sám položil základní kámen 19. září 1372, se měla stát jakýmsi farním kostelem a pozemky, na nichž stály domy Milíčem získané, měly být vyňaty z farní pravomoci okolních farářů.

K jakémusi vynětí skutečně došlo. O tom již informují záznamy Jana z Pomuka: 18. června 1373³⁸ svolil farář svatoštěpánský k vynětí domů stojících na území jeho farnosti z farní pravomoci s podmínkou, že mu budou ročně vypláceny 3 1/2 kopy grošů jako odškodné za příjmy, jež by mu z oné části plynuly. 22. června³⁹ došlo k podobné dohodě s farářem sv. Filipa a Jakuba, který měl dostávat 5 1/2 kopy ročně. Mimoto byla učiněna smlouva, týkající se pohřbů na území této jakoby farnosti Milíčovy, který obdržel ke kapli patronátní právo.

Tím byly položeny základy k uskutečnění Milíčova velkolepého plánu. Bohužel však se mu začaly klást v cestu nové překážky. Ne všichni, a především duchovní, proti nimž se obracela jeho řezavá kázání – světáctí preláti, lakomí faráři a žebraví mniši – byli ochotni si brát jeho kázání k srdci. A to tím méně, čím více slova Milíčova

hmotně škodila jejich osobnímu prospěchu a stavěla je veřejně na pranýř. Je třeba také uznat, že jeho osobní příklad je nejen zahanboval, ale že často jim připadal i nesmyslný. Co si vůbec měli myslet o podivínském knězi, který rozdával teplé šatstvo chudým a sám chodil ve špinavé tunice, nemyl se, byl špinavý, bil se metlou, postil se a celé hodiny kázal? I když, jak některé zprávy současníků – jeho následovníků – zdůrazňují, byl v jednání příjemný, přece z něho číselá gotická strohost: tak např. skoro nikdy se neusmál a na ulici se nechtěl s nikým pouštět do hovoru. Málo záleží na tom, zda proto, že byl zamyšlený, nebo že se nechtěl rozptylovat.⁴⁰ Jisté je, že tento způsob jednání k němu nepřitahoval jeho odpůrce.

Naopak tvrdá slova na kazatelně i mimo ni mu je ještě více odcizovala, takže říkali, že od doby, kdy začal kázat on, nikdy neměli klid.⁴¹ V případech zvláště pohoršlivých jim psal i káravé dopisy, jak se stalo jednomu prelátu. Není se co divit, že ten na něho ještě více zanevřel,⁴² ačkoliv jak on, tak i ostatní, silná napomenutí bezpochyby potřebovali. Muselo být ovšem předloženo tak, aby na ně skutečně zapůsobilo. V tomto ohledu je zajímavé svědectví jakéhosi současníka, který uznává, že Milíč žil velmi svatým životem a že také velmi zbožně kázal, ale jedno mu přece jen chybělo: smysl pro míru. Jak neznal míru v tvrdém pokání, které ukládal sobě, tak neznal míru ani způsob ve svých káravých kázáních, takže si proti sobě popudil nejen žebravé řády, ale uvalil na sebe také hněv prelátů. Ti ho nakonec dohnali k obhajobě až před papežskou kurií.⁴³

K tomu došlo velmi brzy. Zřejmě ve spojení s pražskými faráři začal farář svatoštěpánský omezovat rozsah práv, která Milíčovi předtím postoupil. Měl to snad být pokus o zmaření plánu na založení nové farnosti. Dne 2. srpna 1373 byl Milíč donucen vzdát se dříve uznaného podacího práva ke kapli sv. Máří Magdalény do rukou generálního vikáře Boreše.⁴⁴ V té době však již rozpor překročil místní meze a byly na něm zúčastněny nejen dva pražští faráři,⁴⁵ ale i jiné osoby. Zda jim arcibiskupští úřed-

níci nadržovali, a tím vyvolali Milíčovo odvolání pře před papežský soud, není s jistotou prokazatelné.⁴⁶ Jisté však je, že sám vzal 8. listopadu 1373⁴⁷ ve velkém sále arcibiskupského dvora za přítomnosti arcibiskupa Jana Očka, štrasburského biskupa, a většího shromáždění své odvolání zpět. To však již málo pomohlo.

Pražští faráři spolu s představiteli žebravých řádů podali na Milíče papeži v Avignonu zcela jinou stížnost: byl obviněn z kacířství. Žaloba byla rozdělena na 12 článků a na kurii ji měl předat bývalý profesor pražské univerzity, tehdy papežský penitenciář v Avignonu, augustinián-eremita mistr Jan Klenkock.⁴⁸ Bylo v ní zdůrazněno především rozšiřování bludných nauk a pohoršení, jež vzbudily. Vhodně poznámenává H. Kamin-ski,⁴⁹ že žalobu vyvolaly sice především osobní zájmy žalobců, ale přesto si je možno na jejím podkladě představit, jak se navenek jevílo, nebo mohlo jevit Milíčovo hnutí. Kdyby ovšem nebyly záměrně hodně podtrženy určité podrobnosti, žaloba by nebyla zanechala příliš hluboký dojem.

Milíčovi bylo především vyčítáno, že chtěl založit, nebo zakládal nový řád, poněvadž jeho následovníci nosili jakýsi hábit, žili podle jistých pravidel a dávali si titul „řád apoštolského života“. Další články se týkaly spíše jeho domnělých výroků z oboru politického hospodářství. Dáleko zajímavější je, že se mu kladlo za vinu, že byl nepřítelem filozofie, že ženám ve svém Jeruzalémě podával sv. přijímání často, dokonce i denně, a že zdůrazňoval jeho nutnost k spáse. Došlo prý i k případům, že některé z nich přijímaly o vánocích třikrát za den s poukazem, že jsou vnitřně posvěcené, a tudíž světlejší než nemravně žijící kněží.⁵⁰

Milíč a jeho žáci se ovšem hájili, že tyto články nejsou pravdivé, poněvadž nikdo z nich nenesl řeholní hábit, že nemají ani žádná pravidla ani titul, že Milíč sám se nikdy nestavěl proti vědě jako takové, jen proti legalistické formě myšlení a proti jejímu sofistickému zneužívání, a že časté přijímání jen nebylo podle zvyku jejich doby. Přesto

obžaloba vyvolala dojem značného nebezpečí, nebezpečí tak závažného, že si vynutila brzkou odpověď.⁵¹

„Bludy“, tak jak v ní byly podány, totiž velmi nepřiznivě a blízce připomínaly učení volných sdružení tzv. bekyň a beghardů, odsouzených již viennským sněmem počátkem 14. století.⁵² Původně šlo o dobrovolná sdružení panen a vdov, žijících v ústraní jakýmsi způsobem rozjímavého života, spojeného s drobnou ruční prací, a o společenství mužů, žijících v bratrstvech asketicko-náboženského rázu. Ani muži, ani ženy nesledovali nějaká přesně určená řeholní pravidla a neskládali životní řeholní sliby. Chtěli prostě žít řeholní ideál volně a svobodně. Proto nebyla jednotlivá bratrstva a sdružení na sebe vázána a neměla společnou organizaci; to ovšem nikterak nevylučovalo jejich vzájemné styky.

Zbožná nadání a odkazy jim zajišťovaly hlavní finanční základnu. Vůle dárců jim mohla uložit jisté podmínky života – jakési statuty, ale mnoho záleželo na poslušnosti vůči představeným. Církevním autoritám však nepodléhali o nic více než obyčejní laici.

Bylo zjevem obvyklým, že k uspokojení svých duchovních potřeb dávali přednost kostelům žebravých mnichů, často minoritů, před farními kostely, neboť v nich doufali načerpat hlubší inspiraci pro duchovní život. Není jisté náhodné, že většina domů pražských bekyň byla v okolí minoritského kostela sv. Jakuba.⁵³ Nezřídka se stávalo, že tito duchovně zaměřeni, ale jinak prostí lidé, přijímali i skutečné bludy, byly-li jim předkládány pod rouškou zbožnosti. Z tohoto důvodu již koncem 13. století některé místní synody ve střední a západní Evropě jejich sdružení zakazovaly a rušily. Počátkem 14. století nacházeli právě v těchto kruzích útočiště členové kacírského směru minoritského, tzv. fraticellové. Jejich zdůrazňování naprosté evangelní chudoby a povýšená přepjatost, neuznávající nad sebou církevní autoritu, působila, že nejen oni, ale také sdružení beghardů a bekyň byla viennským koncillem zakázána jako kacírská. Do jaké míry se však s plevem také nemísila pšenice a naopak? To si dobře uvědomoval

i viennský sněm, a proto výslovně dodal, že tímto zákazem nikterak nechce zabráňovat věřícím zbožným ženám se sliby nebo bez nich pospolu žít a konat skutky pokání. Jde tu o první, ale velmi povrchní rozlišení pravověrných a kacířských bekyň. A kde vůbec šla přesná hranice mezi jedněmi a druhými?

Proto ani ve 14. století bekyně obojího druhu neustávaly. Stále se udržovali beghardi i bekyně, zvláště v německých zemích, ale i jinde, hlásící se k sektě tzv. „svobodného ducha“. Vyznávali zásadu „kde duch Páně, tam svoboda“ a zastávali názor, že i v pozemském životě je možno dosáhnout takové křesťanské dokonalosti, že člověku je možno se z Boha plně těšit a již na zemi dosáhnout blaženosti, aniž by k tomu bylo třeba světla slávy. Takový člověk už pak se nepotřebuje ani modlit, ani konat dobré skutky, ani se klanět Kristu přítomnému ve svátosti oltářní, neboť je dokonalý a na výši svého nazírání stojí nad všemi těmito problémy, jimiž se musí zabývat jen nedokonalí křesťané.

Tyto zhoubné nauky, které ve skutečnosti zavdaly podnět ke všem možným mravním zvrácenostem, spojeným s vnější pyšnou povýšeností, si během celého století vyžadovaly vždy nových disciplinárních zásahů ze strany církve. Právě v letech 1368–1369 vydal papež Urban V. bulu o zřízení inkvizice v Německu, zaměřené proti beghardům. Současně, a ve spolupráci s ním, vydal v témž smyslu i císař Karel IV. čtyři různé mandáty, týkající se německých zemí, kde se tehdy, zvláště v Erfurtu, projevovala živá činnost těchto „pokryteckých“ beghardů a bekyň „svobodného ducha“.⁵⁴

V tomto ovzduší došla z Prahy do Avignonu stížnost i na Milíče. Úmyslně ho vykresluje tak, aby nebylo pochyb, že i on je jedním z vlivných přívrženců a šířitelů kacířských zásad hláсанých sektou „svobodného ducha“. Kdo neznal pozadí celého sporu, lehce se mohl dát zněním stížnosti ovlivnit, neboť jednotlivé články obžaloby jakoby ozvěnou opakovaly učení a zvyklosti sekty.

Nejen že se v ní znovu křísí již dávno vyřešená záležitost

– Milíčův názor na příchod Antikrista – ale kupí se tu obvinění nová: jeho domnělá tvrzení o nedovolenosti jakéhokoliv obchodování, o tom, že příjem duchovních z řádně zřízených nadání je lichva a že kněží mají mít společný majetek. Tím se chtělo naznačit, že Milíč vskutku byl jasným stoupencem evangelní chudoby sektářů. Jeho odpor ke studiu svobodných umění měl naznačovat jeho nedůvěru k jakémukoliv vědění získanému přirozeným rozumem, jímž právě kacířští beghardi a bekyně uštěpačně pohrdali, zdůrazňující protiklad s přímým osvícením Duchem svatým, jejich předností a chloubou. Jako pádný důkaz Milíčovy spojitosti s nimi se udává, že založil nový řád kněží, jemuž dal i jméno, nový řád obrácených žen – obojí že nosí zvláštní šat podobný řeholnímu rouchu – což okamžitě muselo vyvolat živou představu prostých šedých obleků bekyn a beghardů. Další obvinění, že totiž kázal, že každý člověk musí k dosažení spásy přijímat tělo Páně alespoň dvakrát týdně a že někteří prostí lidé byli jeho řečí tak zmateni, že na Hod Boží vánoční přistoupili k přijímání i třikrát s tvrzením, že jsou Duchem svatým vnitřně pomazáni, kdežto kněží jen zevně, docela jasně opakuje doslovně to, co tvrdily a konaly nepravověrné bekyně.

Již v úvodu stížnosti je Milíč líčen jako „kníže temnot, který se proměnil v anděla světla“,⁵⁵ aby se tak dodalo vysvětlení zdánlivé zbožnosti, již navenek Milíč působil a uchvacoval. A nakonec, aby se vysvětlilo, proč se stížnost předkládá přímo papeži a opomíjí se tak pražský arcibiskup i císař, se poukazuje na to, že Milíč působí přímo pod ochrannou rukou světské moci, kterou si už zcela pro své bludy naklonil, a že ji podněcuje proti duchovním.⁵⁶ Ze všeho tedy vyplývá jediný, velmi hmatatelně naznačený, ale přímo nevyslovený závěr: Jan Milíč je nad jiné nebezpečný kacířský beghard. To ovšem slýchal Milíč od svých pražských protivníků až příliš často.⁵⁷ Obsah žaloby s vysvětlením Jana Klenkocka však postačil, aby papež zasáhl.

V bule datované 13. ledna 1374⁵⁸ nařizuje Řehoř XI.

arcibiskupům hnězdenskému a pražskému a biskupům v Bratislavě, litomyšlskému, olomouckému a krakovskému, aby zjistili, jsou-li články proti Milíčovi pravdivé, aby papeže informovali a aby bez meškání zakročili proti Milíčovi a jeho stoupencům. Je tam i ostrá výtku, proč papeže dříve o případu nezpravili, a jak biskupové, tak jejich inkvizitoři jsou obviňováni z nedbalosti. Dne 10. února 1374 poslal papež jinou bulu, daleko mírnější, Karlu IV.⁵⁹ s žádostí, aby, bude-li vyzván, ochotně jako „horlitel o katolickou víru a spravedlnost“ poskytl oněm biskupům svou pomoc proti „jakémusi knězi Milíčovi, ...který pod záminkou svatosti a s duchem povýšenosti a pošetilosti“ se odvážil veřejně v Českém království z kazatelný hlásat bludy a mnohé věřící už pro svou sektu získal – aby se tak Karlovy země s jeho pomocí mohly očistit od této skvrny a setrvat jako dosud v ryzí víře.

Tento přímý zásah papežův, nebo spíše úředního aparátu avignonské kurie, k němuž zřejmě došlo bez jakékoliv předchozí rady s císařem a pražským arcibiskupem, poněvadž žaloba asi zněla až příliš jasně a přesvědčivě, snad i díky výkladům Jana Klenkocka, byl nepochybně oběma krajně nepříjemný. Dochází k němu totiž jen několik málo měsíců po tom, když osvobodil papežský soudce v Avignonu pražského mistra Jindřicha z Oyty, nařčeného z kacířství, z něhož ho obvinil mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, přítel Waldhauserův, důvěrník a ochránce Milíčův, a stejně jako oni zapřisáhlý nepřítel žebravých řádů. Tato soukromá iniciativa však vynesla Vojtěchovi nejen hněv pražských kolegů obžalovaného, ale také přízeň arcibiskupa Očka a především Karla IV., který přece vždy velmi energicky vystupoval, kdykoliv byl přesvědčen, že šlo o ochranu pravé víry, a byl nesmírně citlivý – zvláště v tomto ohledu – na dobrou pověst svého království.⁶⁰

Kdyby byl býval on nebo arcibiskup přesvědčeni o Milíčově kacířství, jistě by nebyli čekali, až je předejdou u papežského dvora pražští faráři a byli by zakročili sami. Znali však oba Milíče až příliš dobře, aby měli nějaké pochyby o jeho upřímnosti a víře. Nejen že v oněch letech proti

němu nijak nezakročovali, ale naopak oba jeho snahu hmatatelně podpořili: Karel IV. mu daroval pro jeho Jeruzalém dům.⁶¹ A ke zřízení a osamostatnění nové kaple, a tím méně k vytvoření jakési nové farnosti, by nikdy nebylo bývalo došlo, kdyby i arcibiskup nebyl oné myšlenky nakloněn.⁶² Mimoto vlastně konal svým kázáním Milíč tak úspěšně právě tu činnost, pro niž byl do Prahy Karlem IV. povolán Konrád Waldhauser. Ostatně Milíčova kázání se neobracela ani proti církevní, ani proti světské autoritě, nýbrž proti životu zesvětštělého kléru a proti přehmatům žebravých řádů. V tom vlastně pomáhal opravdovým snahám jak arcibiskupa, tak císaře.

Nicméně obžaloba Milíčova je jedním z nikdy plně dořešených případů, jak rozlišit skutečnou a strojenou zbožnost a kde narýsovat dělící čáru mezi pravověrností a kacířstvím.

Není pochyby, že Milíčovo hnutí dobře zapadlo během jeho života mezi ony skupiny zbožných mužů a žen, proti nimž nechtěly zasahovat ani nejvyšší církevní představitelé. Přece však tak silný důraz na časté přijímání a především jeho praktické provádění byl společný nejen různým pravověrným, ale též méně pravověrným skupinám. Kolem této otázky se po letech začal rozvíjet dlouhý spor, a to obzvláště poté, co se myšlenky chopili a s nadšením ji šířili Milíčovi žáci, většinou mladší kněží, kteří nebyli tak vážení jako jejich učitel a měli méně rozvahy než on. V březnu roku 1374 odešel Jan Milíč do Avignonu, aby se tam hájil proti nespravedlivým nařčením. Do Prahy se již nikdy neměl vrátit.

V době, kdy bylo ještě na pražské konzistoři v plném proudu jeho jednání s pražskými faráři a ještě před vydáním papežské buly, začínali generální vikáři na udání postupovat proti jeho žákům. Snad již tak napjatá situace, zostřená obavami o budoucnost, pak bula a nakonec Milíčův odchod je bolestně rozjitřily. Z kazatelen pro povzbuzení Milíčových věrných a na jeho obranu pak dávali veřejně průchod svým citům, a nejednou přestřelili. Odtud pak ony žaloby u arcibiskupských úřadů. Výslovně

jmenovaní žalobci jsou bratři žebravých řádů, kterých se zmínky v kázáních přímo dotýkaly. Tu již nešlo pouze o otázku častého přijímání – ta ustupuje do pozadí – ale o přímou kritiku církevních představitelů.

K úplnějšímu zhodnocení jednání před generálním vikářem bylo by třeba především znát např. zápisy výsledků pražské inkvizice a generálních vikářů. Ty se však nezachovaly. Soudní akta podávají jen celkový a značně neúplný obraz. Podle nich byl vyslýchán již 2. ledna 1374 kněz Václav z Klatov, který doznal, že v kapli sv. Máří zpovídal s dovolením faráře u sv. Filipa a Jakuba a třem až čtyřem ženám podával třikrát týdně přijímání z návodu Milíčova. Jaké následky mělo jeho doznání, není známo.⁶³

Záznam o dalším výsledku je už z doby po Milíčově odchodu – z 16. března 1374.⁶⁴ Benešovští minorité obžalovali tamního kazatele Františka, že měl během kázání říci, že oni vyhláší přehnané odpustky, že nemají zpovědní pravomoc, že všichni mniši a žebraví řeholníci jsou svůdci, a když se modlil za pocestné, měl prý říci, aby se lidé modlili za Milíče, onoho svatého muže, hájícího katolickou víru. To bylo už v době, kdy do Prahy došla papežská bula, vydaná proti němu. Výsledku byl přítomen i žalávník arcibiskupského vězení Vítek, což by nasvědčovalo, že František byl přiveden z vazby. Nechtěl však zprvu vypovídat pod přísahou, ale po dvou dnech přísězně dosvědčil, že to, co mu bylo přičítáno, nekázal.

Nakonec doznal, že v Benešově podával přijímání pouze jednou jedné ženě. Zřejmě však nebyl jeho výklad zcela přesvědčivý, neboť mu bylo zakázáno v pražské arcidiecézi kázat a vůbec v ní pobývat, dokud by nedostal dovolení arcibiskupovo; měl tedy z pražské arcidiecéze odejít, poněvadž zřejmě patřil do jiné. Během druhého výsledku byl přítomen jako svědek i pražský světicí biskup z řádu augustiniánů-eremitů Hynek z nedalekého kláštera sv. Tomáše.⁶⁵

Jednání o Milíčovi však pokračovala. 25. května, kdy bylo zřejmě v proudu vyšetřování o domnělých Milíčových bludech podle pokynů papežské bully, odmítl vypo-

vídat staroměstský kraječ sukna Machuta před inkvizitorem Johlínem, a to z bázně před staroměstskými konšely, kteří mu pohrozili, aby vypovídal pouze před generálním vikářem Janem, řečeným Kantorem, děkanem kapituly svatoapolinářské.⁶⁶

Osobnost generálního vikáře Jana je vůbec zajímavá, poněvadž i několik jiných poznámek v *Soudních aktech* nasvědčuje, že se těšil důvěře Milíče a jeho žáků. Stačí např. uvést poznámku, že po rozhodnutí, jež učinil ohledně kazatele Františka z Benešova, mu tento při odchodu děkoval (což by bylo těžko možno brát ironicky). Nebo jiný případ: farář Mikuláš z Jaroměře ho žádal před svým výslechem 23. června 1374, aby mu poradil, zda je spravedlivé, aby vypovídal pod přísahou. K tomu ovšem Jan jako jeho soudce nemohl než poznamenat, že mu nemůže radit, ale že je jeho povinností přísahat. A Mikuláš uposlechl.⁶⁷ Ještě zajímavější je jiný zápis, vepsaný do akt 10. července 1374 na příkaz samého generálního vikáře Jana, v němž prohlašuje, že ačkoliv přijal od posla Mikuláše, vyslaného Janem Milíčem z Avignonu, Milíčův dopis, nevyplývá ještě z toho, že by byl Milíčovým příznivcem. Jsou to slova jistě příznačná.⁶⁸

Zajímavé jsou však i další kusé záznamy o vyšetřování „milíčovců“, v nich se pokračovalo. Je z nich patrné – jak se ostatně naznačuje i v bule – že nepůsobili pouze v Praze, ale že kázali i jinde. Jaroměřský farář Mikuláš byl např. obžalován kvůli kázání v kladském augustiniánském chrámu.⁶⁹ Byl vyslýchán farář Mikuláš z Nového Jičína, jehož druhem byl kněz Štěpán z Moravy, patrně z Kroměříže. Byl vyslýchán i kazatel v Nové Plzni Milota,⁷⁰ kněz z Hvozdnice Mikuláš,⁷¹ kněz z Nové Plzně Jan, který kázal v Hradci Králové,⁷² kazatel pražského chrámu Panny Marie na Louži z Budějovic,⁷³ pražský kněz Ota⁷⁴ a kazatel u sv. Haštala v Praze Jan.⁷⁵

Výslechy znovu potvrzují, že generální vikář jednal na výslovná udání, jejichž předmětem byly vesměs polemické výroky, vyslovené během kázání ve spojitosti s Milíčovým procesem. Otázka častého přijímání se vynořuje zřídka

a takřka mimochodem. Ze záznamů vane trpkost, s jakou obžalovaní napadali nejen řeholníky, ale také preláty, i samého arcibiskupa Jana Očka. Bulu proti Milíčovi horlivě zveřejňovali zejména pražští minorité a vyšetřování kněží se měli během kázání vyjádřit, aby lidé – kteří i tak prý proti bule reptali – jí nevěřili, zvláště pak ne tomu, že Milíč učil článkům, které mu bula přisuzovala, dokud se o tom nevyjádří preláti.

Ti se vyjádřili hodně pozdě. Je nápadné, že arcibiskup a jeho úředníci jednali s váhavou zdrženlivostí. Shromážděnému pražskému světskému i řeholnímu duchovenstvu přečetli generální vikáři Jenec a děkan sv. Apolináře Jan 19. července 1374 – měsíc po obvyklé synodě a půl roku po dodání buly do Prahy – články předložené papeži proti Milíčovi a bulu, kterou poslal papež arcibiskupovi. Žádali všechny, aby ve svých kostelích tyto články z kazatelny odsoudili a nařídili svým věřícím, aby se jich nedrželi, i kdyby je někdo jakkoliv hlásal, neboť papež dal pokyn, aby se proti Milíčovi zahájil kanonický proces.⁷⁶ Ten už podle všech náznaků probíhal v Praze nějakou dobu. Požadované odsouzení však bylo vlastně zbytečné, když ani sami Milíčovi žáci se nechtěli s články, z nichž byl Milíč obžalován, ztotožňovat. Jeden z nich, Václav z Budějovic, prý podle udání podaného na konzistoři, při kázání v sobotu 22. července na svátek sv. Máří Magdalény prohlásil, když články předčítal, že nejsou pravdivé a nato knihu zavřel. To však při výslechu popřel.⁷⁷

Potom trapné výsledky Milíčových následovníků a přívrženců v Praze až na ojedinělé výjimky na léta umlkají. Milíč ostatně zemřel velmi brzy po těchto událostech, patrně 1. srpna 1374 v Avignonu. Zemřel nikoliv jako kacíf, ale v pověsti svatosti.

Pokud možno zjistit, většina vyslýchaných kazatelů – „milíčovců“ byla dočasně zbavena dovolení kázat v pražské arcidiecézi – někteří do ní ani nepatřili – ale to především kvůli ostrým výrokům proti skutečným nebo domnělým Milíčovým protivníkům. Žádnému však, pokud známo, nebylo, stejně tak jako Milíčovi, dokázáno kacíf-

ství. Tento veliký a zpočátku tak hrozivý proces skončil nakonec pro Milíčovy odpůrce fiaskem. Jeruzalém však po jeho smrti zanikl.⁷⁸ Myšlenka častého přijímání ale žila dále a vynořovala se znovu a znovu, a to nejen v kázáních, nýbrž přímo na pražské univerzitní půdě a časem si i tam získala nové a mocné přívržence.

Jistě by bylo zajímavé poznat, co probíhalo v mysli Jana z Pomuku, když přihlížel tomuto dramatu rozvíjejícímu se před jeho zraky, za jehož zápisy vděčíme jemu. Není vyloučeno, že stejně jako arcibiskup Jan Očko, jehož byl důvěrníkem, a jako jeho přímý představený děkan Jan Kantor, i on zaujal k otázce častého přijímání spíše vyčkávací stanovisko. Vyhrocené názory, jak se zdá, nepatřily k jeho povaze. Snad právě těchto jeho zkušeností a jeho povahy mělo být využito o řadu let později.

Po několikaleté přestávce, kdy proces Milíčův patřil minulosti a kdy se již dávno v protokolech generálních vikářů neobjevovaly další zápisy o vyšetřování jeho žáků, octla se neočekávaně 16. října 1378 před generálním vikářem Kunešem z Třebovle jakási Kačka, služebnice paní ze Šternberka, která doznala, že přistupuje k přijímání, je-li ve stavu milosti, každou neděli, a že po návratu z kostela nekáže doma svým spolusloužícím, ale že jim jen opakuje, co slyšela v kostele na kázání, a že si složila jen jedinou modlitbu z vlastní hlavy, jejíž opis předá generálnímu vikáři spolu s jakousi knihou. Mistr Kuneš ji napomenul, aby přijímala pouze ve svátky Páně, Panny Marie a apoštolů, když je ve stavu milosti.⁷⁹

Šlo tu o celkem ojedinělý, i když zajímavý případ, poněvadž to byla laická žena. Zdá se však, že ve večerní hodině toho dne byla pozornost generálního vikáře upřena na jinou událost, k níž došlo ráno v arcibiskupově dvoře, kde měl svou kancelář, a jež, ač to tehdy ještě asi nikdo netušil, měla tak významně zasáhnout do dějin české církve po více než dvě desetiletí a měla mít i odezvu v životě Jana z Pomuku.

III

Rozkol, mor, oltářnictví a fara

1.

NOČNÍ SEN
A PAPEŽSKÝ ROZKOL

V noci z 15. na 16. října 1378 byl, neznámo z jakých důvodů, ale jistě ne poprvé, na arcibiskupském dvoře Jana Očka u Pražského mostu hostem jeho třicetiletý synovec, míšeňský biskup Jan z Jenštejna. Když se po vykonané večerní zpovědi uložil ke spánku, kolem půlnoci měl podivný sen: viděl vnitřek jakési krásně vymalované kaple. Na levé straně ihned upoutala jeho pozornost podoba šedredného Satana s biskupskou infulí na hlavě a oblečeného do šafránového pluvíálu. Byl ověšen různými zbraněmi a v ruku držel dva veliké klíče. Před Satanem stála nedočkavě postava oděná papežskými rouchy s tiárou na hlavě. Za ním viděl poněkud menšího, ale nevypověditelně krásného Krista, oděného bleděmodrým rouchem. V pozadí na líbezném louce seděla v rouchu stejné barvy Panna Maria s Děťátkem. Najednou se postavy začaly pohybovat jako živé: Kristus dvakrát důrazně vybídl rukou zezadu jakoby váhajícího Satana, aby klíče předal oné postavě s tiárou na hlavě. Když to učinil, postava v obličejí zčernala, takže barvou zcela připomínala temného Satana. Pak vystoupila na připravený trůn mrtvolné barvy a hned ji obklopili kardinálové a jiní, kteří jí podávali žádosti. Při pohledu na tento výjev biskup Jan, ještě ve spánku, po-

znamenal: „Jak jsou obdivuhodní lidé tohoto světa, kteří neopomenou nic zaznamenat. Hle, jak rychle vymalovali tento nový rozkol!“ Vtom se s pocitem slabosti na celém těle probudil.

Brzy ráno – bylo to v sobotu na svátek sv. Havla – zcela otevřeně vykládal, co spatřil ve snu, svým přátelům na arcibiskupském dvoře: pražskému světicímu vladimířskému biskupovi Hynkovi, generálním vikářům Příbyslavovi, horšovskému arcijáhnů, a Kunešovi z Třebovle – oba byli jeho dobří přátelé –, i svému příbuznému, míšeňskému proboštovi Václavu Knoblochovi, který byl v jeho doprovodu. A poznamenal: „Věřte, nejmilejší, že toto vidění znamená budoucí rozkol v církvi a dosazení vzdoropapeže proti panu Urbanu, papeži“. Nakonec dodal: „Už tedy jsem vám to řekl, ještě než se to stane, abyste uvěřili, až se to stane“ (*Jan 13, 19*). Svůj zážitek pak ještě několik dní vykládal mnoha jiným klerikům i laikům, s nimiž se setkal.¹ Bezpochyby mu k tomu poskytl vhodnou příležitost i obvyklá podzimní synoda, slavená obyčejně na svátek sv. Lukáše 18. října, tedy dva dni nato.

Je docela pravděpodobné, že Jan z Pomuku byl jedním z prvních, kteří se mohli o této události dozvědět buď přímo od biskupa Jana, nebo od svých nadřízených. Jana z Jenštejna znal osobně již řadu let ještě jako wetzlaarského probošta, navrátilšího se v roce 1373 ze studií v Paříži. Setkal se s ním, ne-li jinak, aspoň jako s občasným svědkem na soudu generálních vikářů.² Měl ovšem možnost potkat Jana z Jenštejna jako spolustolovníka a člena dvora jeho strýce i při jiných příležitostech.

Snad se tehdy poprvé v Praze zcela otevřeně ozvalo slovo rozkol a tvrdilo se, že k němu jistě dojde. Ponechali se stranou skutečnost, že církev již měla skutečně tři týdny dva papeže, ale že se zpráva o rozkolu do Čech dosud nedostala,³ netřeba se domnívat, že sen Jenštejnův o události, jež měla mít tak nedožrnné následky v celém životě tehdejší Evropy, přišel jako náhlé osvětlení shůry: po dlouhé měsíce se již stahovaly nad papežským stolcem těžké mra-

ky, a zvláště Jan z Jenštejna měl možnost stále se zhoršující situaci dobře sledovat.

Hned po smrti papeže Řehoře XI. 27. března 1378 v Římě, kam se z Avignonu natrvalo navrátil i s celou kurií rok předtím – mj. i zásluhou Karla IV. – se začaly až příliš viditelně střetávat před volbou jeho nástupce dva zájmy: italský, který usiloval o udržení kurie v Římě a viděl nutnou záruku pouze ve volbě italského papeže, a zájem francouzský, jehož představiteli byli především francouzští kardinálové, tvořící zdrcující většinu kardinálského sboru. Za napjaté situace došlo 8. dubna 1378 k volbě Urbana VI., dlouholetého úředníka avignonské kurie, ale původem z Neapole.⁴

Volba téměř jednohlasná však rozbouřené vody neutišila. Naopak, od samého počátku dával nový papež neprozřetelně najevo jak kardinálům, tak panovníkům, že si je vědom nadřazenosti své duchovní moci nad časnou. Již v první konzistoři 9. dubna prohlásil, že má moc sesazovat císaře a vládcy a dosazovat jiné na jejich místo.⁵ Stejně nešetrně jednal i se svými kardinály.⁶

V době smrti Řehoře XI. ležela v Římě žádost Karla IV. z 10. června 1376 o uznání volby jeho syna Václava za římského krále. Ačkoliv císařští vyslanci biskup Eckhart z Wormsu, špýrský děkan Konrád z Geisenheimu a vyšehradský děkan Kuneš z Veselé strávili v Římě již řadu měsíců, přece ani oni, ani příbuzný Karla IV. kardinál Robert Ženevský nepřiměli papeže, aby volbu ve slavnostní konzistoři potvrdil. Řehoř XI. totiž odmítal stejně tak jako jeho předchůdci myšlenku, že by se císařství mělo stát dědičným a být vázáno na jednu rodinu. Teprve v únoru 1378 projevil ochotu volbu uznat, ale smrt mu již nedovolila onen úmysl provést.⁷

Když 9. dubna Kuneš z Veselé doporučil schválení volby jeho nástupci, Urban VI. ho ujistil, že učiní pro císaře více než jiní papežové, bude-li císař *devotus filius Ecclesiae* – oddaný syn církve,⁸ jakoby u Karla IV. bylo nějakého důvodu o tom pochybovat. Urban však také později jasně prohlásil císařským vyslancům, že o oné

záležitosti nechce jednat s nějakými Konrády, ale se slavným poselstvem, v němž budou přední říšská knížata.⁹

V Čechách i v Říši mohla vyvolat Urbanova volba všeobecnou spokojenost, poněvadž znamenala jisté vymanění papežství z područí francouzské moci. Nicméně některé náznaky už tehdy dávaly tušit – třebaže byly později různě vysvětlovány – že přece jen Urbanův pontifikát nezačínal bez obtíží. Obvyklé dopisy kardinálů a papeže o vykonané volbě, zasílané světským vládcům, jsou datovány až 8. května, tedy měsíc po volbě.¹⁰ Urbanovo poselstvo je přineslo na císařský dvůr do Prahy teprve kolem poloviny června.

V téže době však už pobýval v Praze i Bertrand de Veyrac, švagr kardinála d'Aigrefeuille, jehož posláním bylo „pravdivě“ a ovšem tajně císaře informovat o tom, že osm kardinálů pokládá volbu Urbana VI. za neplatnou.¹¹ O tom měl hovořit otevřeně 17. června v Anagni, kam se s různými záminkami sjeli neitalští kardinálové,¹² i sám kardinál d'Aigrefeuille.

Bertrand sice nedostal od Karla IV. soukromé slyšení, ale i v poselstvu Urbana VI. byl důvěrník strany odbojných kardinálů, Václav Strnad, kterému se podařilo s císařem mezi čtyřma očima hovořit o údajné neplatnosti volby. Věrohodnost jeho sdělení měl dosvědčit jak důvěrný list Kuneše z Veselé, tak i osobní vzkaz kardinála Roberta Ženevského, že Urban VI. není právoplatně zvolený papež.¹³

Karel IV. zachoval, jako vždy v obdobných situacích, diplomatický takt. Přijal poselstvo Urbana VI. se všemi obvyklými poctami, ale tvářil se, jako by přeslechl Urbanovu žádost o vyslání slavného poselstva za účelem schválení Václavovy volby, v němž by byly osoby významnější než ty, jež od doby Řehoře XI. v této záležitosti jednaly s kurií. Současně, poněvadž si zřejmě uvědomoval vážnost situace i možnost dalekosáhlých důsledků, k nimž mohl vést spor kardinálů s papežem, sdělil francouzskému králi, že si přeje, patrně ve snaze předejít tomu nejhoršímu, s ním

jednat o papežské otázce. I když ukázal, že Urbana VI. uznává, přece současně dal nejevo, že to nečiní bez jistých výhrad. Tím dokázal svou nezáujatost vůči němu i vůči kardinálskému sboru.¹⁴

Praha však byla od Říma vzdálena a události dostávaly příliš rychlý spád: během června se od Urbana VI. vzdálili všichni cizí kardinálové, takže nakonec měl papež při sobě jen tři italské členy sboru. Mezitím se odbojní kardinálové shromáždili v Anagni, odkud navázali styky s francouzským králem Karlem V., jemuž projevíli své pochybnosti o pravosti volby jako preludium ke kroku, který musel logicky následovat. Urban VI. pobýval v Tivoli a natolik si byl vědom vážnosti situace, že schválil ve veřejné konzistoři 26. července za přítomnosti tří italských kardinálů volbu Václava, syna Karlova, za římského krále, aniž vyčkal slavného poselstva.¹⁶ V té době však již měli i tři italští kardinálové v rukou dopis z Anagni, kde je 20. července vyzývali jejich neitalští kolegové, aby se k nim připojili.

Karel IV. také pochopil, kam vše směřuje a předvídal, že jako císař bude i on muset zakročit. Proto se tvářil, jako by se nyní o schválení volby nezajímal. Nechtěl si v tak vážném okamžiku dát svázat ruce jednou stranou.

Valící se lavinu však již nebylo možno zastavit. V pondělí 9. srpna vydali kardinálové v Anagni prohlášení, jehož opis byl připevněn na vrata tamní katedrály. V něm oznamovali celému křesťanskému světu neplatnost volby Urbana VI., jehož vyhlásili za Antikrista, démona, odpadlíka a tyrana slovy hodnými Guillaume Nogareta, který právě v Anagni přepadl před téměř osmdesáti lety ideového předchůdce Urbanova, Bonifáce VIII., a prohlásili apoštolský stolec za uprázdněný.

List určený vládcům opakoval totéž vybranějšími výrazy. Byl datován 21. srpna a začínal slovy „Urget Christi caritas – Láska Kristova nutí“. Počínaje 1. zářím francouzský královský dvůr vzal prohlášení na vědomí a vyvodil z něj i praktické důsledky: poslední listina Karla V., vy-

daná jeho kanceláří s datem pontifikátu Urbana VI., je z 31. srpna 1378.¹⁷

Ani Urban VI. se nemohl v tak vážné situaci zahalit v mlčení. Dal vypravit ke Karlu IV. poselstvo, jehož mluvčími byli biskup polignanský Pavo a dva laici: rytíř Brancaccio a Carafa, kteří jako odpověď na manifest kardinálů s sebou přinášeli úřední spis o Urbanově volbě, neboť se počítalo s tím, že Karel IV. bude informován záhy i od druhé strany, k níž se připojil po volbě Urbanově Kuneš z Veselé. Proto patrně na říšském sněmu v Norimberku nechtěl císař ani slovem zaujmout k tomuto problému veřejně konečné stanovisko.¹⁸ Papežští vyslanci dorazili do Prahy asi v polovině září, ale císař, vzdálený nejméně na měsíc cesty od Říma, opět nemohl nic učinit k ovlivnění vývoje událostí, jež se překotně vyvíjely.

Tři italské kardinálové definitivně opustili Urbana VI. 15. září a připojili se k ostatním kolegům, kteří se mezitím kvůli osobní bezpečnosti uchýlili do přímořského města Fondi pod ochranu hraběte Honorata Caetaniho.¹⁹ Jen dva dny trvala neobvyklá a nevídaná situace: papež bez kardinálů a kardinálové bez papeže. Obě strany však již měly své plány: 17. září jmenoval Urban VI. dvacet devět nových kardinálů, mezi nimi řadu cizinců. Jedním z nich byl i pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimě, který dostal za titul baziliky XII. apoštolů. Po třech dnech se odhodlali i kardinálové ve Fondi k poslednímu a tak dlouho připravovanému kroku. Ujištění podporou Karla V. zvolili 20. září 1378 papežem svého kolegu, šestatřicetiletého Roberta Ženevského, dotud kardinála titulu baziliky XII. apoštolů, který přijal jméno Klement VII. Tak strhly obě strany mezi sebou poslední mosty a odělily se nepřeklenutelnou propastí. Rozkol byl dovršen a křesťanský svět zůstal rozdělen po čtyřicet let.

I dnes je těžké objektivně zhodnotit důvody, které vedly k rozdělení západního křesťanstva. Je jisté, že příčina schizmatu tkvěla z velké části v poměru mezi kardinály a papežem. Urban se k nim choval tvrdě a oni zase nebyli ochotni snášet urážky, jež jim metal do tváře. Byly tu ovšem i otázky politické, zvláště neutěšená situace v Itálii samé. V neposlední řadě i otázka, jak rozřešit problém řádně zvoleného, ale neschopného papeže.

Tvrzení, že volba byla neplatná, poněvadž byla ovlivněna strachem, dnes nikoho nepřesvědčuje, protože hlavní zachované doklady byly zpřístupněny a podrobeny kritickému rozboru. Konečně i někteří dobře informovaní současníci měli o tak rozhodném vlivu strachu vážné pochybnosti. Tak např. sv. Kateřina Sienská po volbě Klementa VII. v dopise třem italským kardinálům napsala velmi jasně:

„...víte a znáte pravdu, že papež Urban VI. je skutečný papež, nejvyšší velekněz, zvolený pořádanou volbou a nikoliv se strachem, spíše vnuknutím Božím než vaší lidskou snahou. A to jste nám oznámili, to, co byla pravda... Nyní chcete tuto pravdu změnit a dokazovat nám její opak tvrzením, že jste zvolili papeže Urbana ze strachu. Při jeho slavné korunovaci se tato pravda ukázala. Že slavnost byla konána s opravdovostí dokazuje úcta, kterou jste mu prokazovali, a milosti, jež jste od něho žádali a všemožně jich užívali.“²⁰

Nyní, když měla církev dva papeže, začaly se obracet oči celého křesťanského světa na císaře, aby roztržku urovnal. Ten si byl jasně vědom, že jeho povinností jako císaře, a tedy předního ochránce církve, bylo zasáhnout. Již 25. září, tedy po anagnském prohlášení z 2. srpna, poslal kardinálům dopis, v němž jim psal, že má jejich vlastnoruční dopisy, dokazující pravost Urbanovy volby, ať tedy, mají-li s ním spor, vyřídí si jej s ním sami a ať do něho nestrhují celý křesťanský svět.²¹ I Václav IV. v podobném dopise, jehož autorem byl patrně jeho kancléř Jan z Jenštejna, vyzýval v téže době kardinály, aby se vrátili

k Urbanu VI.²² Než se tyto a jiné dopisy dalších říšských knížat, které Karel IV. pohnul k podobné akci, dostaly do určených rukou, poslal Klement VII. z Fondi zprávu o své volbě na pražský dvůr²³ a týden předtím, za měsíc po povýšení arcibiskupa Jana Očka na kardinála, jmenoval zase Urban VI. na takto uprázdněný pražský stolec, který byl prozatím dán novému kardinálovi do komendy, míšeňského biskupa Jana z Jenštejna.²⁴

Zpráva o Jenštejnově povýšení se dostala do Čech někdy v polovině listopadu a podle důrazného tvrzení, jež on sám několikrát opakuje, Urban VI. ho přeložil do Prahy z vlastního rozhodnutí – „motu proprio“, aniž by se byl předem radil s císařem.²⁵

Častěji byla položena otázka, zda to byla volba šťastná. Očekával-li Urban VI., že mu nový pražský arcibiskup zůstane věrný a že bude horlivě hájit jeho zájmy, jistě nemohl volit lépe. Jana z Jenštejna znal již z minulosti a věděl i o důvěře, kterou v něj skládal Karel IV. Ostatně císař sám ji znovu projevil okázalým způsobem, když tři dny po jeho jmenování na pražský stolec ho ustanovil kancléřem nově přebudované kanceláře svého syna.²⁶ V onom okamžiku snad ani netušil, že se jeho život tak rychle chýlí ke konci.

Poslední měsíc života, který mu zbýval, věnoval intenzivním jednáním s knížaty ve snaze zabránit rozkolu především v Říši a zajistit věrnost Urbanu VI., neboť více než kdo jiný předvídal hroživé následky dlouhotrvajícího rozkolu nejen pro církev samu, ale i pro život celého křesťanstva. Mnozí jeho současníci vyjádřili přesvědčení, že by byl býval schopen obnovit jednotu v církvi, kdyby ho nebyla tak záhy, již 29. listopadu, zastihla smrt.²⁷

Úzkost z nejisté a temné budoucnosti se výmluvně zrcadlí v pohřební řeči mistra Vojtěcha Raňkova z Ježova v pražské katedrále. Nezmiňuje se sice výslovně o rozkolu, ale přece na něj jemně naráží²⁸ a netají se svými obavami o další osudy Českého království, jehož nadějí nyní zůstal sedmnáctiletý Václav IV. Ten se spolu se svým hlavním rádcem pro církevní politiku, kancléřem Janem z Jen-

stejna, octl po období energické a osobní vlády Karla IV. v nezáviděníhodné situaci, nesmírně ztížené rozkolem, s nímž si ani státníci daleko zkušenější nevěděli rady.

K rozsáhlým ozbrojeným konfliktům mezi straníky obou papežů, jež bylo možno očekávat, naštěstí až na ojedinělé výjimky nedošlo. Zhoubnější však byl nepopsatelný a těžko řešitelný myšlenkový zmatek, který hluboce rozdělil Evropu. „Povstalo království proti království, kraj proti kraji, doktoři proti doktorům, rodiče proti dětem a děti proti rodičům“ – tak nadneseně takřka biblickými slovy líčí opat Ludolf Zaháňský situaci o mnoho let později.²⁹

Dva navzájem se obviňující papežové a jejich straníci, vrhající proti sobě vzájemně klatby a kletby, byla podívaná, již byli duchovní i laici, navyklí na pevnou papežskou vládu, dotčeni a otřeseni ve svém křesťanském svědomí. Tento rozkol nebyl jako rozkoly dřívější zaviněn vnějším násilím světských vládců, ale vnitřní slabostí. A byla-li tehdy císařská moc přece jen jediná autorita, jejíž povinností bylo církev chránit, byť i oslabená v rukou Karla IV., o jehož právoplatnosti a diplomatických schopnostech nelze mít pochyb, jeho smrt vytvořila prázdnotu, již nebylo možno včas a vhodně vyplnit.

I když tedy odpovědnost za vznik rozkolu nedopadla přímo na hlavy světských vládců, přece nebyli bez viny za jeho prodlužování. Nikdy předtím se totiž nenaskytla křesťanským vládcům politicky tak výhodná příležitost k využití přece jen mocné církve k svým záměrům, jako tehdy. Každý si mohl zvolit svého papeže, a tak se prakticky zmocnit i kontroly nad církví na svém území, neboť žádný papež nemohl nevyhovět královským a knížecím žádostem o obsazování církevních úřadů lidmi, jež oni sami navrhli, nebo neudělit jim výsady, o něž ho požádali. Každá vážnější neshoda ho mohla připravit o „věrnost“ celé země a mohla způsobit hromadný přechod do tábora jeho protivníka.

Hlavním kritériem pro „věrnost“ tomu či onomu papeži tedy zdaleka nebyly jen motivy náboženské. A snažil-

-li se nějaký kníže nebo král o vytvoření vlastního úsudku o tom, kdo je pravým papežem, přístup ke skutečným dokladům byl značně omezený a různá svědectví, jež se na obou stranách začala brzy množit, zněla pro laiky přesvědčivě, takže si bylo možno i ve svědomí ospravedlnit rozhodnutí politicky motivované. V praxi tedy se už tehdy uplatňovala zásada „cuius regio eius et papa“. Tím méně pak se mohli o pravosti papeže přesvědčit poddaní a duchovní. Ostatně v obou obediencích, jak v římské, tak v avignonské, nechyběli skuteční světci, kteří považovali svého papeže za pravého.³⁰

Papežská dvojice byla ovšem pro obě strany něčím zruďným, neboť odmyslí-li se praktické následky rozkolu, nebylo dosud ničím otřeseno přesvědčení, že zástupce Kristův na zemi, duchovní hlava církve, může být jen jedna a že tedy pouze jeden papež je pravý. Myšlenka, že druhá polovina křesťanstva „na druhé straně“ je mimo církev, logicky způsobila duchovní rozdělení uvnitř církve samé. Především mocně centralizované řády – cisterciáci, kartuziáni, žebravé řády – se rozpadly na dvě větve; byly rozděleny i některé diecéze na dvě navzájem se potírající strany, a přitom dosazování nehodných osob na zodpovědná místa oběma papeži ve snaze udržet si přízeň světských vládců vedlo pouze k další korupci mezi klérem, k podplácení a pochopitelně také k zanedbávání církevní správy, takže upadla-li vážnost papežství již v avignonské době, nyní se ztrácela skoro úplně. S krizí papežské autority souvisela i nedůvěra v jakoukoliv církevní autoritu a s ní i ztráta vážnosti k duchovním vůbec. Zdálo se, jako by se celá budova církve chvěla ve svých základech a hrozila sesutím. Pochopitelným důsledkem byly pochybnosti o platnosti teologického zdůvodnění papežství, takže se začínají objevovat a bujet myšlenky nepřátelské nejen monarchické konstituci církve, nýbrž také božskému původu církve instituciální.

Uznáním Urbana VI. a zaujetím zamítavého stanoviska vůči Klementu VII. na podzim 1378, vyjádřeným jasně nejprve ve výzvě kardinálům 25. září, učinil Karel IV. rozhodný krok a svému nástupci naznačil aspoň směr, jímž se měla pohybovat jeho politika.³¹ Ten byl dobře zdůvodněn i okolnostmi, že na pražském dvoře si nikdo nepřipouštěl pochybnosti o právoplatnosti volby Urbanovy, o níž právě tam došly nejspolehlivější zprávy.

Tím méně o ní pochyboval Jan Očko z Vlašimě a jeho mladý nástupce Jan z Jenštejna, v jehož rukou se tak náhle octla zodpovědnost za provádění odkazu Karlova. Nejen že byly v císařské kanceláři uschovány listiny Urbana VI. a kardinálů oznamující jeho volbu císaři,³² ale snad již počátkem roku 1379, ne-li dříve, došly do Prahy i dvě nejvýznamnější obrany římského papeže, totiž spis právníka Jana z Legnana, někdejšího profesora a přítele Jenštejnova, *De fletu Ecclesiae* a stručnější *Factum*, jímž hájil z právního hlediska právoplatnost první volby Jakub de Sève.³³ Mimoto Jan z Jenštejna znal osobně oba papeže – okolnost, jež ho asi nemálo utvrdila v jeho pevném přesvědčení. Neměl snad dát přednost Urbanu VI., o němž i ti, kteří později měli proti jeho tvrdému způsobu jednání výhrady (ty se ostatně jemně ozývají i u samého Jana z Jenštejna), tvrdili, že na něm nikdy nebylo před jeho zvolením ani stopy po svatokupectví a lakomství, že to byl muž vzdělaný, že se osvědčil svou pracovitostí na avignonské kurii a že na něm nebylo stínu okázalosti tak běžné zvláště u kardinálů?³⁴ Měl se spíše postavit za kardinála Roberta z Ženevy, sice uhlazeného a schopného dvořana, o němž však bylo známo, že mimo nedostatky, jimiž se nelišil od svých kolegů, trpěl i značnou dávkou chorobné ctižádosti, která ho nakonec učinila hlavou odbojných kardinálů a rivalem Urbana VI.? A dosud bylo v živé paměti i neslýchané vyvraždění bezbranných obyvatel italského města Ceseny v únoru 1377, při němž přišlo o život nejméně

3 000 lidí na rozkaz Robertův, který tehdy jako kardinál legát velel papežskému vojsku, jež mělo dobýt zpět odbojné město. Rozkaz vydal poté, co město složilo zbraně, v odvetu za zavraždění několika vojáků papežské bretoňské posádky.³⁵ Nakonec tu byl i podivný sen, který Jana z Jenštejna ještě více upevňoval v zaujatém stanovisku, podepřeném i ostatními důkazy. Ty nemohly zviklat ani listiny, jimiž měla být prokázána oprávněnost druhé volby, které přinesl do Čech někdejší císařský vyslanec, nyní však i horlivý přívrženec Klementa VII. Kuneš z Veselé deset dní po smrti Karla IV. Podle jeho tvrzení prý právě kardinál Jan Očko a Václavův kancléř pečlivě střežili mladého krále, aby mu nikdo ani potají nemohl vyložit „pravdu“ Klementovu.³⁶

Mladý král se však zpočátku oběma ochotně poddával. Tlumočili totiž přesvědčení pražského dvora, podepřené pádnými a jasnými důkazy, o pravdě Urbanově s poukazem na odkaz jeho velkého otce. Protidůkazy strany Klementa VII. naopak nevyznívaly v této souvislosti příliš přesvědčivě, neboť přece jen vždy usvědčovaly jak jeho, tak i celý kardinálský sbor aspoň z neupřímného jednání a z nedůslednosti.³⁷

Proto Václav IV. zpočátku zcela ponechával svou církevní politiku v rukou svých dvou hlavních církevních poradců. Již počátkem roku 1379 na frankfurtském říšském sněmu měl Jan z Jenštejna první příležitost, aby celkem úspěšně prosazoval všeobecné uznání Urbana VI. v celé Říši.³⁸ Jeho zdánlivě až nekritické nadšení pro věc Urbanovu bývá kladeno do protikladu s vyrovnanou rozvážností jeho strýce a bývá stavěno do ostrého rozporu s chladnou kalkulací, charakterizující evropské politické činitele při rozhodování mezi oběma stranami.

Jenštejnova horlivost, jeho snaha o nekompromisní, důslednou a přímočarou politickou linii dokazuje snad nedostatek jemného diplomatického taktu, neodpustitelného u předního úředníka budoucího císaře. Na druhé straně je ovšem jeho stanovisko vysvětlitelné, chápe-li se ve světle předpokladů, z nichž Jenštejn vycházel. Již v oné

době v něm zvítězil nad dvořanem křesťan, který neskrýval svůj odpor k neupřímnému a dvojakému způsobu jednání na knížecích dvorech³⁹ a zdůrazňoval svou důslednou snahu jednat podle hlasu svého svědomí. Otázka rozkolu byla pro něho především otázkou patřící do oblasti duchovní, otázkou politickou byla teprve ve druhé řadě a byla podřazená první; vždyť šlo především o všeobecný duchovní prospěch křesťanů. Poněvadž získal již od počátku rozkolu, díky svému spojení s pražským dvorem, vnitřní vhled do celkové situace, nemohl si neuvědomit alespoň povšechně nedozírné následky, jež mohl rozkol způsobit nejen narušením pokojného soužití křesťanské Evropy, ale především jeho rušivý zásah do duchovní jednoty církve. A byl-li jednou nade vši pochybnost přesvědčen o platnosti Urbanovy volby, nebylo na místě zaujímat vyčkávací stanovisko nebo volit kompromisní řešení tam, kde šlo o otázku zcela zásadní.

Klementovská propaganda také nelenila a každé vyčkávání mohlo způsobit římské obedienci nenahraditelné škody, za něž se cítil Jan z Jenštejna osobně zodpovědný. To vysvětlí jinak nepochopitelný důraz, který on, ačkoliv již tehdy byl nakloněn k duchovnímu rozjímavému životu, kladl na život aktivní,⁴⁰ i na jeho až horečnou snahu o rychlé uznání římského papeže a odizolování zemí, jež byly hlavními podporovateli avignonského Klementa VII., od ostatního křesťanstva. Tato snaha byla velmi dobře zdůvodněná. Věděl, že v roce 1380 velmi čilí stoupenci Klementa VII. získávali mocné přívržence nejen na územích států sousedících s Francií, ale mimo ně i v samém srdci střední Evropy.⁴¹

Nemálo přispěl k upevnění postavení Urbana VI. v Čechách a v Říši tříletý pobyt jeho legáta, ravennského arcibiskupa kardinála Pílea, který byl jedním z nejohroženějších papežových diplomatů.⁴² V Praze byl velmi okázale uvítán u Kutnohorské brány 6. března 1379 po návratu Jana Očka a Jenštejna z frankfurtského sněmu. Tehdy Píleus předal Očkovi kardinálský klobouk⁴³ a svou přítomností dodal lesku i slavnostnímu uvedení Jana z Jenštejna

na pražský arcibiskupský stolec.⁴⁴ Hlavní účel jeho poslání však byl politický, a proto nepřekvapuje, že se často pohybuje v okolí krále, že nechybí na říšských sněmech a že je jedním ze zprostředkovatelů sňatku Václavovy sestry Anny s anglickým králem Richardem II., jímž měla být upevněna Richardova příchyllost k římskému papeži a současně upevněno přátelství s lucemburským rodem, namířené proti schizmatické Francii.⁴⁵

Je ironií dějin, že přes tak rozsáhlé akce o uznání Urbana VI. v cizině nemohl Jan z Jenštejna spouštět oči ani ze své vlastní diecéze, která tehdy zabírala větší část Čech, neboť právě v ní se pokoušel rozvinout proklementovskou propagandu jeden z jeho nejhorlivějších zastánců. Nebyl to opět nikdo jiný než vyšehradský děkan Kuneš z Veselé.⁴⁶ Jeho pobyt v Avignonu v roce 1373, jeho jednání s Řehořem XI. o schválení volby Václava IV. a konečně urážka, kterou mu vmetl neprozřetelně Urban VI. veřejně do tváře, ho rychle sblížily s kardinálem Robertem Ženevským. Že jako císařův vyslanec mohl hrát významnou úlohu při vzniku rozkolu, nasvědčuje již okolnost, že se mu podařilo do poselstva vyslaného Urbanem VI. ke Karlu IV. včlenit klerika Václava Strnada a že jeho ujišťování o neomezené důvěře císařově a že přesvědčí Karla IV. o neplatnosti volby Urbanovy, mohla být silnou pobídkou k volbě vzdoropapeže.⁴⁸ Zdá se to naznačovat, ovšem později, i sám Kuneš, který přičítal zvrát ve prospěch Urbana VI. smrti Karla IV. deset dní před jeho příchodem do Čech s listy o volbě Klementa VII. Byl přesvědčen, jak aspoň sám tvrdí, že jeho přičiněním by byl zcela jistě zemřelý císař přestoupil na stranu kardinálů a Klementa VII. Jistě nebezodůvodně ho tedy nazval Jan z Jenštejna „původcem přítomného rozkolu“.⁴⁹

Rozkol chtěl rozdmýchat Kuneš i v Čechách. Jeho velkou předností byla okolnost, že byl očitým svědkem všech událostí od volby Urbana VI. do volby Klementa VII. ve Fondi a že byl v neustálém styku s odbojnými kardinály, takže i sám Klement VII. ho i po letech považoval za svědka velmi cenného.⁵⁰ Mimoto měl Kuneš právě

v okruhu pražského dvora a ve vysokých církevních kruzích mnoho osobních přátel, mezi něž se snažil proniknout „se svým papežem“. Snad se pokoušel i o rozdělení členů královské rady: Tým z Koldic a Přemek Těšínský byli vysláni s diplomatickým pověřením mimo Čechy, poněvadž bylo zjištěno, že straní vzdoropapeži, a pravděpodobně byli pro něho získáni vlivem Kunešovým.⁵¹ Díky ostrážitosti urbanovských prelátů v královské radě se mu však nepodařilo do ní vnést, aspoň ne v oné době, vážné rozpory.

Kuneš si byl dobře vědom, že by ani u staříckého kardinála Očka, ani u Jana z Jenštejna nepochodil, a proto soustředil svůj nápor na pražskou katedrální kapitulou. Její děkan Hynek Kluk z Klučova se otevřeně vyslovil pro Klementa VII., jehož osobně znal z dřívější doby, patrně již na počátku roku 1379. S jeho pomocí získal Kuneš na svou stranu i jeho bratra Jindřicha ze Stvolenky, který byl v předešlém roce rektorem pražské juristické fakulty. Ten zase měl získat pro Klementa VII. své kolegy. Skutečně, v zimním semestru 1379 přibil s několika studenty na vrata univerzity a jinde různé traktáty a doklady svědčící o pravosti Klementově. Zdá se však, že ani v kapitule, ani na univerzitě neměly tyto akce velký ohlas.⁵² Jednou z příčin tohoto nezdaru bylo jistě i včasné a rázné vystoupení Jana z Jenštejna.

Kuneš z Veselé byl arcibiskupovým rozhodnutím – patrně s vědomím kardinála Pilea – zbaven hodnosti a prebendy vyšehradského děkana, Hynek Kluk byl sesazen se svého děkanského místa v katedrální kapitule a nějaký čas strávil dokonce i v arcibiskupově vazbě. Jindřich ze Stvolenky nečekal, až ho postihne stejný osud. Včas opustil svůj rodový majetek i své beneficium, oltářnictví kaple sv. Erharda, Otýlie a Albána ve svatovítské katedrále, a utekl do Avignonu.⁵³ Sesazení Hynkovo schválil 29. června 1380 sám král i legát Pileus, jednající v rámci své legátské pravomoci. Dochází k tomu v okamžiku, kdy se Václav IV. rozhodl v českých zemích velmi rázně potlačit agitující klementovce.⁵⁴ Jejich hlava, Kuneš z Vese-

lé, se však v zemi udržel ještě dlouhý čas díky podpoře vlivných přátel.

4. JAN Z POMUKU OLTÁŘNÍKEM
KAPLE SV. ERHARDA,
OTÝLIE A ALBÁNA A KNĚZEM

Útěk Jindřicha ze Stvolenky byl patrně nemilým překvapením pro samého kardinála Jana Očka z Vlašimě, který k němu zřejmě měl kladný vztah. Naznačuje to i skutečnost, že ho jmenoval oltářníkem kaple, kterou založil v roce 1367 na jednom z předních míst tehdy rozestavěné katedrály, dal ji umělecky a nákladně vyzdobit, aby byla důstojným památníkem jeho a jeho rodu. V ní si přál být i pohřben.⁵⁵ V zasvěcení samém se zrcadlí kus životní tragédie Očkovy, který při operaci ztratil levé oko. Odtud tedy volba sv. Erharda a Otýlie, která podle legendy se narodila slepá a při křtu, jež jí udělil sv. Erhard, prý nabyla zraku.⁵⁶ Tuto událost, na kterou naráží výslovně Očkova zakládací listina,⁵⁷ zobrazil také na východní stěně kaple snad onen významný mistr, který vyzdobil kapli svatováclavskou. Na protější stěně, u níž si dal Jan Očko zbudovat náhrobek, zobrazil jeho samého, jak adoruje Krista-Trpitele, sv. Vojtěcha a stětí sv. Kateřiny.⁵⁸

Jak Janu Očkovi na této kapli záleželo, je patrné i z toho, že dvakrát, v letech 1370 a 1375, rozmnožil a upravil podmínky vyjádřené v původní nadační listině.⁵⁹ Podle nich oltářník musel být knězem a měl týdně sloužit v kapli čtyři mše: jednu mariánskou, druhou podle ročního liturgického období, další k českým patronům a čtvrtou za zemřelé. Měl pobývat při katedrále a podléhal děkanu kapituly. Z výnosu statků, věnovaných zakladatelem kapli, který dosahoval ročně obnosu 22 kop grošů, byl povinen ve výroční den Očkovy smrti mj. rozdělit přesně stanovené sumy peněz kapitulám a kněžím, kteří za zemřelého měli v ten den konat obvyklé zádušní bohoslužby, přičemž bylo pamatováno i na chudé studenty a na žebráky u chrá-

mových dveřích. I po těchto značných srážkách a jiných výdajích byl však příjem oltářníka vzhledem k příjmu jeho jiných kolegů dobrý: asi 10 kop a 30 grošů.⁶⁰ Z něho si měl sám vydržovat jednoho klerika.

Kdy bylo uprázdněné oltářnictví po útěku Jindřicha ze Stvolenky obsazeno, nelze určit, poněvadž zápisy o stvrzování k oltářům v Pražském kostele nejsou zaznamenány v konfirmačních knihách; tak je tomu i v tomto případě. Mohlo však k tomu dojít dříve než k obsazení obou děkanství, poněvadž to bylo beneficium, na jehož obsazení si nečinila nárok papežská kurie a jehož jak prezentační, tak stvrzovací právo se prakticky soustřeďovalo v rukou jedné rodiny. Nového oltářníka potvrdil buď sám Jan z Jenštejna před svým odjezdem do Říše v únoru 1380, nebo prostřednictvím svých generálních vikářů, které k tomu mohl zplnomocnit, nespadlo-li stvrzování k oltářům v katedrále pod jejich běžnou pravomoc. Nepochybně však i volba ukazuje, že o ní především rozhodoval on sám, neboť po smrti Jana Očka, 12. ledna 1380,⁶¹ patronát nad kaplí vykonával se svými bratry.

Nástupcem Jindřicha ze Stvolenky se stal Jan z Pomuku. V jeho jmenování se nejen projevila pieta vůči zemřelému kardinálovi, ale byl to i viditelný projev důvěry jeho nástupce, který užíval Janových služeb stejně jako jeho předchůdce mimo úřad generálních vikářů, neboť v říjnu 1380 má Jan z Pomuku i nadále titul sekretáře a notáře arcibiskupova.⁶² Jiné drobné zmínky ukazují, že byl s arcibiskupem stále v úzkém styku.

Ustanovením za oltářníka ke kapli sv. Erharda, Otýlie a Albána přijal na sebe Jan z Pomuku povinnost obsazenou jak ve fundační listině,⁶³ tak v statutech katedrály,⁶⁴ a ta ho zavazovala k přijetí kněžského svěcení.

V seznamu pluvialů v inventáři katedrály, datovaném 8. ledna 1387 a pořízeném děkanem kapituly Bohuslavem z Krňova s dvěma kanovníky a dvěma sakristány, je uvedena také „kápě pana Johánka z Pomuku, doktora, se zlatými rohy a zlatými lemovkami“, kterou, jak se mylně domnívá F. Stejskal, snad měl darovat katedrále při této příležitosti.⁶⁵

Přijmout kněžské svěcení nebyla záležitost jednoduchá. Že Jan z Pomuku do té doby knězem nebyl, je jisté. Vyšší svěcení totiž nemohl přijmout, dokud neměl hmotné zajištění – beneficium – a to, pokud známo, obdržel až nyní.⁶⁶ Také by asi celá léta nebyl mohl působit jako veřejný notář a nebyl by se podepisoval jako pouhý klerik.⁶⁷

Neměl asi ani nižší svěcení a byl tedy pouhým klerikem. Ačkoliv bylo možno všechna nižší svěcení přijmout najednou, musel potom uplynout další rok, aby mohl přijmout vyšší svěcení, jež však nebyla udělována najednou, nýbrž postupně. I když se v pražské diecézi dbalo na to, aby především klerici, kteří se stali faráři, přijali bez odkladu vyšší svěcení ve stanovených termínech, nebylo-li jiného důvodu,⁶⁸ přece i Jan z Pomuku potřeboval nejméně rok, aby se mohl stát knězem. Mohl ovšem, jak tomu bylo v nutných případech, obdržet dispens. Bylo však běžným zvykem, že oltářník ještě před vysvěcením na kněze sice spravoval své beneficium, ale k vykonávání kněžských povinností si prozatím vydržoval jiného kněze.

S kněžským a vůbec s vyšším svěcením však souvisí i jiná otázka, totiž kde Jan nabyl potřebného vzdělání, neboť znalosti, vyžadované na kandidátech kněžství, se kryly se znalostmi vyžadovanými pro veřejné notářství pouze částečně.

Nestačilo již znát gramatiku, totiž běžně ovládat latinu, nebo rétoriku, ba ani dialektiku. Bylo třeba znalosti posvátných věd.⁶⁹ Mohl-li se prostý laik spokojit s tím, že měl dobrou vůli věřit, co věří církev, vědět, že je jeden Bůh ve třech osobách, znát něco z života Kristova a jeho vykupitelského díla, umět se pomodlit Otčenáš, Vyznání víry, Zdrávas Maria a řídit se podle Desatera, to již nestačilo – aspoň podle předpisů – příslušníku duchovního stavu.

Již obyčejný klerik musel znát „o něco více“ než laik, ale v praxi nebylo možno tento rozdíl příliš zdůrazňovat, když do duchovního stavu byli uváděni již sedmiletí chlapci, od nichž bylo možno pouze očekávat, že si časem své náboženské vzdělání postupně prohloubí. Když později dostávali nižší svěcení, měli znát ještě o něco více, ale ni-

kde se neříká o kolik. Mnozí však po žebříčku církevní hierarchie dále nepostupovali, poněvadž jim stačilo, že měli o sebe postaráno nějakým obročím, a někteří z nich byli ženatí.

Teprve vyšší svěcení ukládalo vážnější povinnosti: podjáhen byl již vázán zachováváním celibátu, denně se měl modlit předepsané církevní hodinky, což jasně napovídají i slova, jimiž je biskup podle pontifikálu napomínal těsně před svěcením: měli umět číst, zpívat a modlit se hodinky. Jáhni už směli kázat, a to samo vyžadovalo další schopnosti včetně jistého teologického vzdělání, ačkoliv nikde nebylo přesně stanoveno, jak podrobného.

Jinak tomu bylo při kněžském svěcení. Je sice pravda, že ne všichni kněží se stali faráři: řada jich žila v klášterech, mnozí mohli zůstat pouhými oltářníky, jimž svěcení dalo pouze moc odsloužit určený počet mší. Již to však neslo s sebou povinnost důkladněji znát liturgické předpisy než obyčejný klerik. Gracián posbíral ve svém *Decretum* všechno, co měl kněz znát: především se musel naučit udělovat jednotlivé svátosti a vědět, čeho bylo třeba k jejich platnému udělování; musel znát tzv. *canones poenitentiales*, stručně řečeno křesťanskou morálku: jednak pro zpovídaní, jednak pro kázání, při němž musel naučit své věřící rozlišovat mezi tím, co hříchem je a co hříchem není a mezi různými druhy hříchu. Mimoto měl také povinnost, působil-li v duchovní správě, učit prosté lidi článkům víry.⁷⁰

Na to již však nestačila lecjaká škola a řešení problému vhodného školení kleriků také nebylo právě snadné: je to patrné na osudech různých farních, klášterních a především biskupských katedrálních škol. Snadněji bylo možno sehnat někoho, kdo by učil latině než teologii. A proto, nařídil-li III. lateránský koncil roku 1179, že při každé katedrále má být učitel gramatiky,⁷¹ IV. lateránský sněm v roce 1213 navíc ještě přikázal biskupům, aby při svých katedrálních školách hmotně zajistili místo pro profesora teologie, který by vyučoval kleriky Písmu svatému a připravoval je na duchovní správu.⁷² Tak vznikla funkce, z níž se vyvinul později tzv. kanovník teolog nebo scho-

lastik v katedrální kapitule. Když ani toto opatření nestačilo, poněvadž ustanovení někde nebylo možno pro nedostatek vhodných profesorů uskutečnit, papež Honorius III. znovu v roce 1219 bulou „Super specula“ vybídl biskupy, aby posílali nadějně mladíky – budoucí profesory – na univerzitní studia vlastním nákladem, a navíc dovolil, aby tito mohli pět let během studií žít na univerzitě z příjmů svých obročí, aby se žádný biskup nemohl vymlouvat, že nemůže uskutečnit nařízení IV. lateránského sněmu pro nedostatek učitelů.⁷³

Ani přístup ke kněžskému svěcení neměl být snadný a biskup nebo arcijáhen se měl zkouškou přesvědčit, zdali svěcení nestojí v cestě různé překážky, stanovené církevním právem: zdali uchazeč není otrok, jak je starý, je-li manželského původu, odkud pochází, jak žije a mimoto zda má potřebné vzdělání a nějaké obročí, které by mu zajistilo hmotnou existenci. Prakticky šlo o zkoušku a ani Dekret Graciánův, ani pozdější výnosy papežské nešetřily tresty na biskupy, kteří by světili někoho na kněze, aniž by se dříve byli přesvědčili o jeho schopnostech a znalostech.⁷⁴

V Praze již za dob Arnošta z Pardubic se obvykle postupovalo tak, že arcibiskup pověřil před svěcením jinou osobu – většinou z okruhu katedrály, buď arcijáhna nebo kanovníka – aby nejprve kandidáty na vyšší svěcení vyzkoušel, aby si ověřil, zdali každý z nich měl obročí nebo dostatečný rodinný majetek, z něhož by žil, a konečně, aby ty, kteří tyto podmínky splnili, zapsal do tzv. matriky svěcenců, která byla předána biskupovi, který je měl světit.⁷⁵

Ať už tedy Jan z Pomuku získal své znalosti kdekoliv, a je málo pravděpodobné, že poslouchal přednášky mistra bohosloví, který přednášel při katedrále o Písmu sv. od 9. října do 31. července,⁷⁶ přece musel projít zkouškou, ačli od ní nebyl dispensován. K načerpání potřebných vědomostí existovala v Praze příručka, tzv. *Regula sanctae ecclesiae Pragensis*, zachovaná nejméně ve dvou rukopisech. Něco podobného byly i tzv. *auctoritates*, vyvěšené na deskách v katedrále, jejichž opis se také zachoval. F. Stejskal

se dokonce domnívá, že jeden opis podobné příručky si dal pořídit Jan z Pomuku, když se připravoval na kněžské svěcení – je to opis z oněch desek, psaný asi v letech 1375–1377. Na konci je připsáno:

„Dal jsem Janovi 6 kop a půl bez 15 grošů: za tuto knihu 1 kopu, za breviář 5 kop bez 5 grošů, knihaři za vazbu 8 grošů.“

Stejskal svou domněnku opírá o Janův smysl pro důkladnost a přesnost, prokazatelnou z listinného materiálu z doby jeho působení v kanceláři generálních vikářů, dále že onen kodex vznikl v letech 1375–1377 a že jeho obsah tvoří jakousi příručku pro někoho, kdo se připravoval na kněžské svěcení, což navíc potvrzuje i kázání k primici na konci sborníku a závěrečná poznámka o koupi breviáře. Onen Jan, který kodex prodal, tedy prý mohl být podle něho písař liturgických knih při pražské katedrále, zv. katedrál,⁷⁷ totiž Jan Queras z Reichenbachu.

Těmto důvodům nelze upřít jistou průkaznost, ba častý styk Jana z Pomuku s Janem z Querasu lze doložit. Rozhodujícím činitelem je však odborné zjištění, že poznámka, připsaná na konci kodexu jeho pečlivým majitelem, nebyla napsána rukou Jana z Pomuku.⁷⁸

O tom, že byl oltářníkem kaple sv. Erharda, Otýlie a Albána, se však dovídáme čirou náhodou: v erekčních knihách je k 6. září 1380 zápis, že Jan z Pomuku, oltářník sv. Erharda a Otýlie, notář kanceláře pana pražského arcibiskupa, a Tomáš, kantor vyšehradského kostela, jako zmocněnci pana Václava, oltářníka oltáře sv. Šimona a Judy, apoštolů, v Pražském kostele, prezentovali k faře v Křečhoři, uprázdněné úmrtím faráře Petra, kněze Martina z Pomuku, jehož generální vikář Kuneš z Třebovle potvrdil.⁷⁹ Jde tu o Václava z Jeníkova, který byl současně i kanovníkem v kapitulách sv. Apolináře a sv. Jiljí a registrátorem královské kanceláře, a byl patrně právě tehdy v Říši v průvodu Václava IV.⁸⁰ Není vyloučeno, že kněz Martin z Pomuku byl přítelem, nebo dokonce příbuzným Jana z Pomuku.

Tento kusý zápis je jedním z mnoha, jež byly v oněch dnech do konfirmačních knih vepsány. V červnu 1380 začíná nebývalou měrou najednou stoupat počet beneficií znovu obsazovaných po smrti jejich držitelů, takže do konce září, tedy za pouhých prvních devět měsíců, zemřelo nejméně 179 farářů a oltářníků v pražské diecézi, což není zdaleka výčet úplný. V jiných letech dosahovala úmrtí přibližně počtu 60 za celý rok.

Příčinu lze vyčíst z lakonických záznamů několika zachovaných kronik oné doby: „A toho léta byl mor veliký v Čechách v Praze od Božieho vstúpení (3. května) až k svatému Václavu (28. září).“⁸¹ Jiný latinský zápis dodává: „Léta Páně 1380 byl všeobecný a veliký mor v Království českém, při němž bylo pohřbeno mnoho tisíc lidí, zvláště děti.“⁸² Na jeho odvrácení nařídili generální vikáři Jenec a Přibyslav na synodě 16. června 1380 konat každý pátek prosebná procesí a půst a přikázali děkanům, aby vybízeli duchovní svých děkanátů, onemocní-li, k včasné zpovědi a přijetí svátostí. Měli si od nich vyžádat také soupis věcí, patřících kostelu, nebo jej sami pořídit, aby v případě smrti faráře se nepoztrácely, vzít je do úschovy a postarat se o to, aby věřícím byly udělovány svátosti a aby byly pravidelně pro ně konány bohoslužby.⁸³

Mor řádl obzvláště v Praze, takže král i Jan z Jenštejna, který s ním byl v Říši a právě se zotavoval z těžké nemoci, jež ho tam přivedla na pokraj hrobu, návrat do Čech odložili.⁸⁴ Smrt skosila v Praze řadu prelátů – arcibiskupových přátel.⁸⁵ Neudivuje tedy, když starý mistr Boreš, jehož si Jan z Jenštejna zvolil v březnu za svého oficiála, spěšně utekl ze strachu před nákazou z Prahy na venkov. Ostatní úředníci, kteří setrvali na svých místech, si však arcibiskupovi trpce postěžovali, poněvadž soudní činnost, spadající do Borešovy pravomoci, nutně vázla a jeho nepřítomnost jistě pro ně nebyla příliš povzbuzující. Arcibiskup mu napsal dopis, v němž ho vybídl k návratu a připomněl mu, že ačkoliv toužil pro Kristovo jméno trpět, přece mu stačila nahnat strach morová nákaza.⁸⁶ Úřad generálních vikářů, jak dosvědčují zachované knihy, však

pokračoval v obvyklé činnosti bez přerušení. Po 1. říjnu 1380 se konfirmační knihy odmlčují na dva a půl roku – chybí v nich asi 28 listů.

5. FARÁŘEM U SV. HAVLA V PRAZE

Stejně nahodile, jako se objevuje 6. září 1380 zmínka o Janu z Pomuku jako oltářníku sv. Erharda a Otýlie, tak den před tím, ve středu 5. září, je přítomen jednání před generálními vikáři spolu se svými kolegy, veřejnými notáři Václavem Durasem a Václavem Žídkem, již s titulem faráře sv. Havla v Praze.⁸⁷ Není třeba v tom vidět nějakou nesrovnalost, ale spíše okolnost, že faru sv. Havla obdržel právě v oněch dnech, kdy došlo k hromadnému jmenování farářů na uprázdněné fary, zatímco písemné pověření Václava z Jeníkova prezentovat jeho jménem faráře v Křečhoři, kde byl uveden ještě pouze jako oltářník sv. Erharda a Otýlie, bylo staršího data. V každém případě farářem u sv. Havla se stal po smrti svého předchůdce Václava Tausendmarka, který tam byl farářem plných 33 let a koncem února 1380 byl ještě naživu. Je tedy velmi pravděpodobné, že i on se stal obětí moru.

O farním kostele sv. Havla je dosti zpráv, takže je možno si o něm učinit podrobnější představu. Mimoto pouze několik měsíců před ustanovením Jana z Pomuku tam konal, jako ve všech ostatních pražských kostelích spadajících pod jeho pravomoc, vizitaci pražský arcijáhen Pavel z Janovic, jejíž protokol se zachoval.⁸⁸ Vizitace se konala v úterý 28. února.

Kostel sv. Havla⁸⁹ byl původně postaven v roce 1230 králem Václavem I. uprostřed nové čtvrti, přistavěné k Starému Městu nedaleko městských hradeb. Teprve výstavbou Nového Města za Karla IV. byly hradby obojího města posunuty za nově vzniklý Koňský trh – od dnešního Můstku až na místo, kde dnes stojí Národní muzeum. Čtvrť byla osídlena z velké části německými kupci, takže

v druhé polovině 14. století patřilo do farnosti mnoho předních zámožných pražských rodin, mezi nimi i královští dvořané, úředníci a jiní šlechtici, kteří svůj kostel štědře obdarovávali.

V době nastoupení Jana z Pomuku stálo v kostele šest oltářů; všechny měly nadání pro kněze oltářníka. Mimo faráře měla farnost také svého vikáře, který byl současně prokurátorem fary, německého kazatele – kdysi jím byl slavný Konrád Waldhauser – a jednoho kněze, který žil z varhanictví a sakristánství. Farnost měla i školu a kostel byl obklopen hřbitovem. Celková úroveň farnosti, tak jak se jeví z protokolu únorové arcijáhenské vizitace, byla při srovnání s jinými pražskými farnostmi velmi dobrá. Dokazuje to mj. i skutečnost, že kněží, kteří při ní působili, byli padesátníci – většina z nich byla kněžími dvacet let – a že až na jednu výjimku, a i tam jde o obvinění nedokázané, se nevynořily proti nim žádné námitky. Naopak oni sami včetně faráře vyjádřili své uspokojení s farníky. Dva vyslýchání farníci si pouze stěžovali na dva pivní sklepy na území farnosti, do nichž prý chodily ženy pochybné pověsti. Vyšlo i najevo, že jakýsi Frána, řečený Gamiher, poskytl přístřeší nějaké šlechticně z Porýní, za níž přicházeli různí šlechtici, takže se vykládalo o její špatné pověsti po celé Praze. Farář však již sám u Frány předtím zakročil. Ve farnosti měli také dům dva bratři kněží, oba faráři, kteří místo u svých kostelů žili v Praze a skupovali lacinější obilí, které pak prodávali za vyšší cenu. Konečně byl z lichvy obviněn i farník Prokop Wasermann.⁹⁰

Jan z Jenštejna se vrátil z Říše krátce před svátkem sv. Václava, kolem 27. září, kdy hlavní vlna moru již opadla.⁹¹ Jan z Pomuku však i nadále setrval v úřadě generálních vikářů, vystupoval jako notář a sekretář arcibiskupův a psal akta generálních vikářů až do 25.–26. srpna 1381.⁹² Nicméně zřejmě přestal vykonávat veřejné notářství: poslední známá listina jím sepsaná pro kostel sv. Mikuláše na Starém Městě je z 10. prosince 1380. Podepisuje se na ní ještě jako klerik pražské arcidiecéze.⁹³ Není vy-

loučeno, že přijal vyšší svěcení o kvatembrové sobotě 22. prosince, kdy se obvykle konalo svěcení, nebo ho mohl vysvětit i sám Jan z Jenštejna při jiné příležitosti. Na konzistoři se objevuje jako notář generálních vikářů v té době také jiný Jan.⁹⁴ To vše naznačuje, že Jan z Pomuku končil svou úřednickou dráhu a začínal obracet pozornost ke své faře.

V kanceláři generálních vikářů byla Janova činnost spíše vykonavatelského rázu, takže jeho osobnost stojí neustále v pozadí: z jeho písma a z jiných náznaků je však možno vypořádat, že byl svědomitým úředníkem. To ostatně potvrzuje i vážnost a důvěra jeho představených, především obou arcibiskupů. Jistě není bezvýznamná ani skutečnost, že papežský milostný list na udělení nějakého obročí získal od Řehoře XI. dne 19. prosince 1374 na přímou Jana Očka. O tom, že požíval i širší důvěry, svědčí nepřímo i jiné osoby, které ho ustanovovaly svým právním zástupcem při vyřizování různých osobních záležitostí na arcibiskupských úřadech. Už z toho se dá vytušit, že nebyl mužem průměrných schopností. Více by se snad dalo vyvodit z dokladů o jeho působení na svatohavelské faře, kde se mohla jasněji projevit jeho osobní iniciativa. Bohužel tyto doklady jsou až přespříliš chudé.

Jak vlastně přišel k onomu beneficiu? Něco o tom napoví první zápis v soudní agendě generálních vikářů z 18. října 1380, týkající se Janova úřadu faráře u sv. Havla.⁹⁵ V ten den totiž prohlásil výběrčí papežských poplatků v Čechách, pražský kanovník a farář u sv. Vojtěcha Mikuláš, nazývaný poněkud ironicky „Collecta“, že prodlužuje svatohavelskému faráři, notáři Janovi, termín k zaplacení poplatků až do 8. listopadu – do konce oktávy svátku Všech svatých – a že do té doby nebudou proti němu uplatňována opatření vyhlášená proti všem, kteří svá beneficia obdrželi z papežské milosti a nezaplatili příslušné poplatky papežské komoře. Šlo tu zřejmě o tzv. annáty, tj. půlroční příjem z beneficia, který po jeho udělení vyžadovala papežská komora pro sebe, který činil v tomto případě 14 kop a měl být zřejmě zaplacen do dne sv. Havla, tj. do 16. října. Celkový roční příjem farářův u sv. Havla byl tedy asi 28 kop grošů.⁹⁶

Z toho vyplývá, že Jan z Pomuku neobdržel faru od pražského probošta Petra z Janovic, který k ní měl podací právo, ale přímo nebo nepřímo papežskou provizí. Nic neukazuje na to, že by tu šlo o uplatnění listu Řehoře XI. z 19. prosince 1374,⁹⁷ již proto, že výnos svatohavelské fary přesahoval listinou stanovený nejvyšší roční příjem. K udělení fary mohlo dojít také nepřímo, např. přes pražského arcebiskupa, jemuž občas papež povolil, aby jeho jménem udělil určitý počet beneficií, nebo přes kardinála Pilea, který v důsledku svého jmenování papežským legátem do Říše obdržel rozsáhlou pravomoc.

Zajímavé je také, že tak vysoký obnos Jan z Pomuku zřejmě neměl po ruce a že ani neměl možnost si jej vypůjčit, takže bylo třeba ještě dalšího odkladu, než mohl požadovanou částku 14 kop papežské komoře zaplatit. K zaplacení došlo až za rok, poněvadž potvrzení Mikuláše o vyrovnání dluhu je datováno 8. září 1381.⁹⁸ Z té doby se zachovalo také nejvíce dokladů o Janově činnosti, týkající se kostela a farnosti sv. Havla.

6. PŮSOBNÍ JANA Z POMUKU U SVATÉHO HAVLA

O tom, jak se projevil Jan z Pomuku jako farář v duchovní péči o svou farnost, není si možno učinit bližší představu. Ostatně velmi málo je známo i o působení jeho pražských a mimopražských kolegů oné doby v kladném smyslu. Jediný podrobný pramen, který se však zabývá spíše závadami a nedostatky duchovní správy, je vizitační protokol, ale vizitace, jak bylo řečeno, se konala krátce před příchodem Janovým k sv. Havlu. Stejně je tomu i se zápisy soudu generálních vikářů. V těch letech se v nich objevuje jméno Janovo velmi zřídka a pouze jednou je v jistém smyslu obžalován: když, jak bylo uvedeno, včas nezaplatil papežský annát.

Je však možno předpokládat vzhledem k jeho povaze a po dlouholetém působení v úřadě generálních vikářů,

že tam nabyl nepřímo neustálým stykem s celou pražskou diecézí jistě dost zkušeností, takže není pravděpodobné, že by neznal povinnosti faráře. Při jeho smyslu pro přesnost je dokonce možno i předpokládat, že se snažil o důkladnost a o zachování církevních předpisů, týkajících se udílení svátostí, liturgie a vůbec duchovní správy. Slavným kazatelem však asi nebyl, aspoň nikde není stopy po tom, že by se byl vyrovnal výmluvným pražským kazatelům oné doby, jejichž kázání byla zapsána. Od Jana z Pomuku se nezachovalo ani jediné. Mimoto nástupcem slavného Konráda Waldhausera jako německý kazatel byl tehdy u sv. Havla Jan ze Stříbra, kněz s dlouholetou kazatelskou zkušeností a zřejmě oblíbený kazatel, který, jak sám dokládá ve vizitačním protokolu, jako německý kazatel přišel ke kostelu sv. Havla v druhé polovině února 1380,⁹⁹ tedy několik měsíců před příchodem Jana z Pomuku.

V přítomnosti Jana z Pomuku ve svatohavelské faře učinil Jan ze Stříbra 8. dubna 1381 v pondělí po Květné neděli zajímavé písemné pořízení: všechny své knihy, jež, jak významně dodává, si nepořídil z příjmu svých beneficií, ale ze svého a zděděného majetku, daroval spolu se svým majetkem, penězi, klenoty – totiž kalichy a liturgickými rouchy i jinými oděvy – jihlavským kněžím Františkovi a Martinovi, řediteli svatohavelské farní školy. Sám si pro sebe vymínil pouze doživotní užívání oněch věcí. Darování samo i jeho forma je natolik zajímavé, že si je zapsal jakýsi veřejný notář do sbírky vzorů pro spisování různých listin s titulem: „Donatio inter vivos“.¹⁰⁰

Bylo by zajímavé hlouběji proniknout do okolností, jež k tomuto rozhodnutí Jana ze Stříbra vedly. V listině je jen lakonicky a všeobecně poznamenáno, že to činí s vědomím křehkosti lidského života. Je docela možné, že ho k tomuto kroku pohnula i morová rána předešlého roku, jež mnohému jeho současníku zavdala dost příležitosti k podobným úvahám. Ve svých později psaných dílech však Jan ze Stříbra sám zachoval plody svých kázání a je zajímavé, že z nich dýchá jeho upřímný zármutek nad zesvětštěním a chamtivostí tehdejšího kléru. Současně však

hájí církevní autoritu, kterou se snaží odlišit od přehmatů jednotlivých duchovních v době jejího hlubokého poklesu. Vůbec touto snahou a svými asketickými zásadami se přibližuje duchovně Janu z Jenštejna. Na sklonku života napsal Jan ze Stříbra své nejobsáhlejší dílo, typicky nazvané *De bono ordine moriendi*, v němž věnuje značnou pozornost také přípravě na smrt s ohledem na pozemské statky a majetek. Není pochyb, že jsou to zpracovaná jeho kázání. V nich snad je možno vidět i pohnutku tohoto jeho rozhodnutí.¹⁰¹

Jiná otázka ovšem je, proč učinil toto pořízení právě v dubnu 1381. Lze tvrdit, že přítomnost Jana z Pomuku jako hlavního svědka, jeho fara a konečné pořízení listiny o tomto rozhodnutí, provedené veřejným notářem Václavem Durasem, kolegou a přítelem Jana z Pomuku z arcibiskupských úřadů, nejsou okolnosti zcela náhodné.¹⁰² Není vyloučeno, že k darování došlo již dříve, právě v době moru, ale že teprve od Jana z Pomuku vyšel podnět, aby mu byla dána právní forma a že se sám o to postaral. Nejen že by se tu opět projevil jeho právnícký smysl, ale tento akt by vhodně zapadl i do další souvislosti.

Provinční statuta Arnošta z Pardubic vyžadují v 26. kapitole, aby mj. všechny farní kostely měly přesný inventář všeho majetku, příjmů a povinností, který má být uchován v sakristii, aby nový farář a jiní beneficiáti věděli, co přejímají a jakou mají zodpovědnost. Každý kostel měl mít i seznam všech bohoslužebných předmětů, klenotů a drahocenností patřících kostelu, který se měl jednou za rok přehlédnout a zkontrolovat.¹⁰³

Jednou z prvních snah Jana z Pomuku bylo uvedení těchto záležitostí do pořádku. Již 8. října 1380 si dal vypsát ze zemských desek ověřenou kopii zřejmě ztracené listiny o zakoupení vsi Dalova u Divišova svým předchůdcem Václavem Tausendmarkem pro kostel sv. Havla s ročním výnosem přibližně 19 kop 40 grošů, dal si zakoupení arcibiskupem Janem z Jenštejna 23. října potvrdit a zapsat do erekčních knih.¹⁰⁴ V pátek 5. dubna, tedy tři dny před darováním Jana ze Stříbra, uvádí finanční stav své farnosti do pořádku tím, že si dává opět od arcibiskupa inkorpo-

rovat roční platy, v minulosti zajištěné různým osobám na různých pražských domech, jež pak byly jimi odkázány kostelu sv. Havla na jeho udržování, případně k bohoslužbám za zemřelé dárce. Poněvadž některé z těchto šesti listin, vydaných původním majitelům, končí opatřením, že plat náleží tomu, kdo je majitelem listiny, arcibiskup tuto klauzuli zrušil a celý text tak dal i s textem vložených listin zapsat Jan z Pomuku do erekčních knih.¹⁰⁵ Současně mu arcibiskup inkorporoval další listinou všechny doklady, jimiž byly zajištěny roční platy kostelu sv. Havla z jiných pražských domů. Není tedy vyloučeno, že i písemný doklad o odkazu Jana ze Stříbra spadá v okruh těchto snah Jana z Pomuku uvést všechny majetkové záležitosti – včetně těch, jež souvisely s farností – do pořádku.¹⁰⁶

Ještě pozoruhodnější je soupis bohoslužebných předmětů, patřících kostelu sv. Havla, jehož vyhotovení vyžadovalo zřejmě více času. Byl dokončen 8. září 1381¹⁰⁷ a diktoval jej sám Jan z Pomuku, asi svému písaři Janovi, a byl patrně sestaven s pomocí sakristána kostela. Je to tedy jeden z mála dokladů, jehož autorem je přímo Jan z Pomuku, který tentokrát nebyl odkázán na ustálené právní formuláře.

Neznamená to však, že kostel sv. Havla předtím vůbec žádný inventář neměl. V tom případě by byl během vizitace kostela arcijáhen Pavel z Janovic dal příkaz Janovu předchůdci Václavu Tausendmarkovi, aby seznam pořídil, nebo by byl býval pořízen, jako v případě jiných pražských farních kostelů, na místě během vizitace a vložen do vizitačního protokolu. Také by o tom, že jde o první inventář, nebyla chyběla zmínka v úvodu k inventáři, pořízeném Janem z Pomuku. Zdá se tedy, že původní soupis byl asi povrchní a neúplný, staršího data, a že již neodpovídal skutečnému stavu.

Jan z Pomuku v úvodu k svému inventáři, psanému latinsky, stručně, ale podrobně popisuje, jak byl nedávno vyšším pokynem, „superna dispositione“, povolán ke správě farnosti sv. Havla a jak mu přední farníci poukazovali na množství relikviářů, koberců a zlatých i stří-

brných klenotů, jimiž kostel oplýval, takže vynikal nad všechny ostatní farní kostely pražské diecéze, ba vyjadřovali i obavy, aby nebyly jeho nástupci, nebo jinak, zcizeny. Proto ho snažně žádali, aby se pokud možno s největší péčí postaral o nápravu. Jan se tedy poradil s rozvážnými muži a s arcibiskupem Janem z Jenštejna, na jehož příkaz podrobný seznam sestavil.

Pak následuje dlouhý seznam, který je ojedinělou a jedinečnou památkou již proto, že celý svatohavelský poklad zřejmě vzal z své během husitských válek. Ač svým rozdělením a formulací připomíná obdobný inventář pokladu pražské katedrály, který mohl Janovi sloužit za vzor, přece často v popisu zachází do takových podrobností, že celek působí dojmem odborného průvodce a často je tak názorný, že si je možno představit i vnější podobu jednotlivých předmětů. Mnohdy je velmi podrobně popsán jejich tvar, rozlišuje se i materiál jejich částí – zlato, pozlacené stříbro, slonovina, křišťál, dřevo –, barva, někdy i rozměry a dárce, případně původ a způsob užívání.

Seznam je, stejně jako inventář katedrálního pokladu, rozdělen na několik oddílů podle tehdy běžných kategorií. Některé ostatky svatých vskutku připomínají katedrální poklad a sběratelskou vášeň Karla IV., který ve snaze oslavit Prahu ostatky význačných světců si je dával na svých cestách Evropou na různých místech darovat.

V prvním oddílu, nazvaném „stříbrné monstrance“, je popsán nejvýznačnější ostatek kostela sv. Havla, část lebky jeho patrona, kterou získal Karel IV. v klášteře Sankt Gallen, kde byl světec pochován, dal ji vložit do uměleckého stříbrného relikviáře v podobě hlavy ozdobené opatskou mitrou a daroval ji spolu s darovací listinou svatohavelského opata i svou kostelu sv. Havla,¹⁰⁸ který choval i část světcova ramene. Další skvěle zdobené relikviáře obsahovaly ostatky sv. Kříže, část tehdy slavné loktuše Panny Marie, trn z koruny Kristovy a různé ostatky apoštolů, českých patronů a jiných oblíbených a uctívaných světců. F. Stejskal upozorňuje, že se v tomto

seznamu vyskytuje několik germanismů. Z toho usuzuje na německý původ Jana z Pomuku. Jeho dokonalou znalost němčiny dokazuje i to, že byl farářem převážně německé farnosti. Na důkaz jeho německého původu Stejskal uvádí, že místo slova „slonovina – ebur“ několikrát užívá v inventáři podle němčiny výrazu „slonová kost – os elefantinum“.¹⁰⁹

V tom se patrně mýlí, poněvadž výraz slonová kost – „zub slonowy“ se vyskytuje i v staré češtině.¹¹⁰

Vcelku první část seznamu vypočítává a popisuje 43 relikviářů. V druhé skupině je seznam deseti kalichů, pěti všedních a pěti svátečních, z nichž jeden používal farář kostela, a šesti stříbrných konviček. Třetí oddíl tvoří inventář různých kostelních předmětů, ozdob a náradí, následuje soupis knih pro osobní potřebu svatohavelského faráře, mezi nimiž nechybí bible, velký breviář s pražským propriem, dva svazky homilií, misál, pasionál, statuta pražské diecéze, *Summa Pisana* a Hugviciův slovník *De vocabulis*. V pátém oddílu jsou zaznamenány liturgické knihy, jichž denně užívají kněží, klerici a žáci kostela, mezi nimi jeden misál, darovaný kostelu Janem ze Stříbra. Šestý oddíl obsahuje soupis mešních rouch s dalmatikami, podrobně popsaných podle vzorku látky, barev a případně dárců. Na posledním, čtrnáctém místě, je uvedena i souprava ze sametu s dalmatikami bílé, žlutě, tmavo a světle zeleně mřížovaná, kterou zakoupil Jan z Pomuku.¹¹¹ Dále uvádí dvacet pět mešních rouch bez dalmatik a čtyři pluviály, z nichž jeden zlatý na zeleném podkladě, který měl na štítu obraz znázorňující Krista modlícího se v Getsemanské zahradě, kostelu zakoupil a daroval také Jan z Pomuku.¹¹² Závěrem se připomíná, že kostelu náleží ještě patnáct jiných pluviálů, ale poněvadž jsou chatrné a nehodnotné, že není třeba je popisovat podle barev. Jistě je zajímavá skupina patnácti gobelínů, jimiž býval kostel zdoben při velkých slavnostech, s popisem utkaných scén náboženského i světského rázu. První s obrazem Karla IV. a Blanky z Valois, zhotovený ve Francii, byl památkou na slavnostní korunovační hostinu, konanou 2. září 1347

na tržišti před kostelem sv. Havla. Zdobil dřevěné stavení, které bylo k tomu účelu zbudováno a později darováno karmelitánům, aby jim dočasně sloužilo za prozatímní klášter, dokud by si nepostavili nedaleko sv. Havla trvalý klášter. Zdá se, že i druhý gobelín, podobně zdobený francouzskými nápisy, se stal majetkem kostela sv. Havla za stejných okolností. Inventář, obsahující pouze soupis předmětů patřících kostelu a nikoliv jednotlivým oltářům, zakončil Jan z Pomuku vlastnoruční poznámkou:

„Tento inventář byl pořizen mnou, Janem, farářem a dokončen léta Páně 1381 osmého dne měsíce září. A na důkaz všeho, co předchází, jsem připsal svou vlastní rukou tyto dvě řádky.“¹¹³

Přibližně v téže době – k roku 1381 – se objevuje v aktech pražské juristické fakulty, jež měla své budovy od roku 1373 při Celetné ulici v blízkosti kostela sv. Havla, zápis, že rektor právnické univerzity, Mikuláš z Kosszola, kanovník vladislavský a vratislavský, vyhlásil bakaláři práva olomouckého kanovníka Jiřího z Prahy, který zaplatil 19 grošů, Bedřicha, syna Bedřichova z Pětipes, který zaplatil 14 grošů, veřejného notáře Prokopa Křišťanova a plebána sv. Havla v Praze Jana z Pomuku, který dal 15 grošů.¹¹⁴ Poněvadž Mikuláš z Kosszola byl rektorem právnické fakulty patrně od dubna 1380 do dubna 1381, kdy byl vystřídán Mikulášem Geunherovým z Prahy, Jan z Pomuku studoval právo již v předchozím roce a tehdy dosáhl bakalářství práva. Patrně tehdy už pomýšlel na dokončení studií.

IV

Na studiích v Padově

1. PADOVSKÁ UNIVERZITA
A STUDENTI Z ČECH A MORAVY

Po získání bakalářství církevního práva na pražské univerzitě mizí Jan z Pomuku na řadu let z pražského obzoru. V seznamu pražských farářů se již v roce 1382 uvádí jeho zástupce na svatohavelské faře, viceplebán Kuneš.¹ Stopy však vedou do Padovy, kde se Jan z Pomuku vynořuje v zápisech tamní slavné právnické fakulty.

Co ho pohnulo k odchodu z Prahy na studie do Padovy, není známo. Byla to snad opravdu další studia práv. Naskytla se i jiná zajímavá domněnka. Arcibiskup Jan z Jenštejna poslal do Padovy studovat svého mladšího bratra Václava a svého synovce Olbrama ze Škvorce, syna své sestry Kateřiny, a oba zajistil finančně dobrými beneficemi. Z arcibiskupových dopisů je však patrné, že se Václavovi asi příliš nechtělo do studií a že by byl raději užíval svých důchodů ve veselé studentské společnosti než k svému vzdělání. Marně mu bratr připomínal, že věda bez dobrých mravů je jako tápající slepý krtek,² a vytýkal mu, že si dokonce bez jeho vědomí předem vybíral důchody z beneficie, zatímco on za svého pobytu na pařížské univerzitě dostával od svého mistra pouze malé odměřené peněžní částky, které ho nutily ke skromnému životu.³ Jistě by tedy byl asi uvítal, aby v Padově na jeho bratra někdo dohlížel.

Příchod Jana z Pomuku do Padovy však asi nemá s těmito věcmi nic společného, poněvadž již před jeho příchodem do Padovy se Václav z Jenštejna opět vyskytoval v Praze.⁴ Že ani v Padově ani jinde mnoho nenastudoval, naznačuje asi přízvisko, které mu později dávali – Volek.⁵ Olbram se za šestnáct let stal Jenštejnovým nástupcem a čtvrtým pražským arcibiskupem.

Jan z Pomuku tedy přišel do Padovy jen za účelem studií. Nebyl ani první ani poslední student z Čech: ti tam nabývali právního vzdělání již od dávných dob, kdy ještě nebyla univerzita v Praze, ale i potom. Stačí vzpomenout jen několika známých jmen: Jana, řečeného Paduánského, pozdějšího vyšehradského děkana a generálního vikáře v Praze, Jana, probošta u sv. Jiljí v Praze a konečně dvou pražských arcibiskupů, Arnošta z Pardubic, který strávil na padovském a bolognském učení čtrnáct let, a Jana z Jenštejna, který tam však studoval jen krátce v roce 1371, asi současně s Konrádem z Třebovle, který byl v době Janových studií Jenštejnovým generálním vikářem. Jan z Pomuku také nebyl jediný student z Čech v Padově.

Ač není možno vyjmenovat všechny, přece v zápisech univerzity jsou z té doby zmínky o jakémsi klerikovi z Litomyšle, Václavovi, o mistru Konrádu de Vintioli (?) z Čech, který tam v roce 1382 přednášel právo. V Padově byl i mistr Petr z Břehu, licenciát svobodných umění a doktor medicíny, který tam v roce 1387 přednášel medicínu a byl ve styku s Janem z Pomuku.⁶

Padovská univerzita byla od samého počátku nejvýznamnější dcerou nedaleké starší a slavnější bolognské univerzity a nikdy nepřestala být její nejvážnější soupeřkou.⁷ Nakonec se jí podařilo překonat ji ve všem, vyjma ve starobylosti. To do značné míry umožnili prozíraví městští otcové padovští, kteří obratně využívali neustálých sporů mezi městskou radou a studenty v Bologni. Tvrdí se dokonce, že vysoké učení bylo v roce 1322 z Bologně do Padovy „přeneseno“. Po dočasném úpadku v letech 1237–1260 však v Padově znovu vzkvétalo. Nemálo k tomu přispěl hromadný odchod studentů z Bologně,

kteřá tedy válčila s Forlì a byla stížena papežskou klatbou. Padovští se tedy snažili ze všech sil v roce 1360 zajistit si trvalou přízeň příšlých studentů a profesorů. Profesory začali dokonce studentům platit a dali jim velké výhody, jaké v Bologni neměli.

Srdcem vysokého učení byla od samého počátku „univerzita juristů“ – studium práva. Fakulty svobodných umění a medicíny se řídily statuty právnické fakulty, ačkoliv byly na ní nezávislé. Nejdůležitější osobou byl padovský biskup. Byl jakýmsi kancléřem vysokého učení, který řídil zkoušky a uděloval akademické hodnosti, což nebývalo v Bologni obvyčejem. Tento stav však potvrdil již v roce 1264 bulou papež Urban IV. Papež Klement VI., sídlící v Avignonu, znovu potvrdil v r. 1346 padovské učení jako „studium generale“. Nakonec ke třem původním fakultám se přidalo v roce 1363 i studium teologie. Jen největší evropské univerzity se tehdy mohly chlubit všemi čtyřmi fakultami.

Na rozdíl od západoevropského typu vysokého učení v Paříži a Oxfordu, kde zodpovědnost za disciplínu a za vědeckou úroveň mělo především sdružení mistrů – profesorů a regentů kolejí – a nejvyšší vicekancléř, v Padově a Bologni a na všech italských univerzitách, a později na univerzitách španělských, skotských a německých, měli hlavní slovo studenti. Ti si volili ze svého středu rektory a vybírali profesory.

V roce 1331 byl pro padovské učení vypracován nový řád. Opíral se hlavně o statuta bolognská, ale přitom zachoval i starší padovské zvyklosti. V Padově byli studenti rozděleni na tzv. národy lépe než v Bologni. Prakticky každá fakulta, nazývaná tehdy univerzita, byla rozdělena na dvě skupiny studentů: na studenty z Itálie – cismontány a na cizince zaalpské, čili transmontány. Obě skupiny se dělily na národy podle původu studentů. Každý národ měl při volbách jeden hlas a jak zaalpští, tak italští studenti byli rozděleni na deset národů.

Zaalpských národů bylo prakticky jen devět, poněvadž Němci, jichž bylo nejvíce, měli dva hlasy. Ostatní: Češi,

Poláci, Uhři, Povenčalové, Burgundi, Angličané, Skotové, Španělé a Katalánci se zámožskými studenty po jednom. Každý národ měl svého zástupce – prokurátora – a každoročně bývali voleni dva rektori, jeden pro Italy, druhý pro zaalpské národy, a to tak, že každý národ, vyjma Němců, měl právo na svého rektora každých deset let.

2.

JAN Z POMUKU V PADOVĚ

Jan z Pomuku strávil na studiích v Padově celkem pět let. Jako farář měl sice povinnost bydlet na své pražské ffare, ale s povolením biskupa směl studovat v daleké Padově a studia, jež byla značně nákladná, si směl hradit z příjmů své fary. V době, kdy studijní nadace teprve začínají, lbyl to zjev zcela běžný a všeobecný.

Nařízení II. lyonského koncilu a ustanovení papeže Řehoře X. „Licet canon“ z roku 1274 sice zpřísnily pobyt ffarářů na farách vysokými tresty, ale biskupové jim přesto z vážných příčin dovolovali se vzdálit. Ostrý tón těchto nařízení se setkával od počátku s ostrými kritikami, poměvadž mohla mít neblahé následky právě v případech, kdy se duchovním takto omezovala možnost vyšších studií. Proto o dvacet let později, v roce 1298, výslovně opět dovolil papež Bonifác VIII. biskupům bulou „Cum ex eo“ vzhledem k tomu, že z nedostatku prostředků jen nemnoho duchovních si mohlo dovolit univerzitní studia, zatímco ostatní byli vázání povinností sídlit při svých ffarách, udělovat dovolení ke studiu i farnímu kléru. Podmínkou ovšem bylo, že šlo o klerika – faráře, který se zavázal, že se postará o náhradního kněze, jehož ze svých příjmů platil, a že po skončení studií sám přijme kněžské svěcení ve stanovených lhůtách. Šlo tu tedy především o povzbuzení farního kléru k vyšším studiím, jež měla přispět k zvýšení jeho celkové intelektuální úrovně.⁸ Univerzity samy si však získávaly pro své studenty různé papežské výsady, mezi nimi i toto dovolení v různých formách.

Značný počet studentů duchovních z Čech na různých

univerzitách jen dokazuje, že čeští biskupové, stejně jako jiní, ochotně ke studiím dávali souhlas. Ve formulářové sbírce z doby Arnošta z Pardubic je zachováno znění tohoto dovolení, jež sloužilo za vzor i v jiných případech.⁹

O prvních letech Janových studií v Padově dosud nebylo nic bližšího zjištěno, ačkoliv není vyloučeno, že se časem objeví nějaké písemnosti, v nichž bude uvedeno aspoň jeho jméno. To se v univerzitních dokladech začíná objevovat až v roce 1386.

I přesto se z oné doby zachoval jeden zajímavý doklad tam, kde by to nikdo nečekal: v rukopise bamberské katedrální knihovny, dnes v Bamberské státní knihovně.¹⁰ Je to kodex, vnější úpravou značně nesourodý, ze 14. století. Obsahuje přepisy traktátů církevního práva procesního a manželského. Čtyři části, každá psaná jinou rukou, jsou svázané dohromady, přičemž druhá část i vnějším označením jednotlivých částí, rozdělením na tzv. specie, připomíná univerzitní příručku.

Poslední traktát Jiljího de Fuscariis, *Ordo iudiciarius*, není dopsán. Písařovo úhledné písmo náhle končí uprostřed 46. kapitoly, kde jsou uvedeny formule žádostí o církevní benefícia. Spořádané písmo, seřazené do dvou sloupců, je na konci náhle vystřídáno několika zběžně psanými řádky v rychlosti jinou rukou. Kurzívní písmo je tak těžko čitelné, že se zápis vydavatelům katalogu rukopisů podařilo rozluštit jen částečně.¹¹

Na f. 162va však nejde o pouhou poznámku, jak se domnívali, nýbrž o úplný přepis jedné takové konkrétní žádosti – supliky. V ní Jan Velflínův z Pomuku, kněz pražské arcidiecéze a studující práv, žádá papeže o expektanci na děkanství pražské kapituly i přesto, že je farářem u sv. Havla v Praze s ročním platem 100 zlatých a kanovníkem kolegiální kapituly u sv. Jiljí, rovněž v Praze. Kanovníctví se chce vzdát, jakmile dosáhne děkanství.¹²

Tolik obsahují ony řádky. Ke zjištění původu poslední části rukopisu, kam jsou vepsány, však kodex sám neposkytuje žádné náznaky. I opis žádosti je sice napsán vypsanou rukou z konce 14. století, ale nejedna ukázka rukou

Jan z Pomuku dokazuje, že – ale to vždy na úředních listinách a dokladech – psal daleko úhledněji. Proto snaha o pozitivní odpověď znamená přenášet se do říše dohadů.

Samotný text však dostatečně dokazuje, že Janova žádost není podvržená a že byla pravděpodobně součástí nějaké obsáhlejší snůšky podobných žádostí, tzv. rotulu, v němž se obvykle nějaká vlivná osobnost nebo instituce přimlouvala za žadatele, k nimž měla nějaký vztah, např. světští panovníci za členy svého dvora či za studenty a profesory, jak to dělával Karel IV. v Praze, aby snadněji dosáhli různých papežských jmenování, o něž žádali. Rotuly však také zasílaly přímo na kurii i univerzity, tj. žáci a profesori společně.

Domněnka, že Janova žádost spadá do doby jeho padovských studií a že byla vložena do rotulu zaalpských studentů, není asi daleko pravdy. Bylo ostatně zvykem, že si studenti přinášeli domů s akademickými tituly i lepší benefícia. Papežská kurie totiž bývala ochotná žádostem univerzit vyhovět, poněvadž se tak na odpovědná místa dostávali duchovní s univerzitním vzděláním. Tuto domněnku nadhazuje i prostý, ale významný titul „scolaris iuris“ – studující práva, který si Jan v žádosti dává. Kdyby byl dosáhl na padovské univerzitě již vyššího titulu, jistě by nebyl opominul jej udat, aby tím účinněji svou žádost zdůvodnil.

Vhodná chvíle k zaslání supliky o pražské děkanství se nejspíše naskytla v roce 1385–6. Uvolnilo se jednou již v roce 1380 po sesazení Hynka Kluka z Klučova poté, co se natrvalo vrátil mezi věrné přívržence avignonského wzdoropapeže Klementa VII., ale ještě před jeho sesazením bylo děkanství zajištěno 30. července dvaadvacetiletému Přibíkovi Markvardovu z Pořešína kardinálem Pileem. Za Přibíka, jak vyplývá z příslušné listiny, se ostatně přimlouval sám Václav IV., ačli ve jmenování není třeba vidět zásah tehdy dosud vlivného kancléře Jana z Jenštejna.¹³ I tak Jan z Pomuku nebyl v té době dosud farářem svatohavelským.

Úmrtím Přibíka, tehdy osmadvacetiletého, se někdy na

jaře či v létě 1386 děkanství pražské kapituly znovu uvolnilo. Žádost Janova byla asi podána před jeho smrtí. Na čí pokyn si o děkanství zažádal, není známo. Musel však být nějak upozorněn z Prahy na jeho brzké uprázdňení. Nelze dokázat, že ho k tomu vybídl sám Jan z Jenštejna, jeho příznivec, neboť o jejich vzájemných písemných stycích během jeho padovských studií není nic známo. I tak by byly těžko zjištělné, poněvadž v Jenštejnově listářích jsou zapsány, až na některé výjimky, jeho soukromé dopisy jen asi do roku 1383.

V žádosti však je i jiná zajímavá podrobnost: výslovně se v ní praví, že je knězem, o čemž nehovoří žádná listina té doby, a pak, že již během studií byl kanovníkem kapituly u sv. Jiljí. Nebyl tedy jmenován kanovníkem po návratu ze studií, ale patrně ještě před odchodem z Čech.¹⁴

Jisté je, že děkanství pražské kapituly Jan z Pomuku nedosáhl. Listinou ze dne 9. září 1386 je udělil papež Urban VI. doktoru církevního práva Bohuslavu z Krňova,¹⁵ řádnému profesoru pražské právnické fakulty, který se stal později i jejím rektorem. Byl to muž, kterého o sedm let později málem potkal stejný osud jako Jana z Pomuku.

V této spojitosti se vynoří i další otázka, proč osobnost tak málo významná si žádá ještě během studií tak vysokou a současně i výnosnou hodnost, když nemůže ani uvést, že je po obou rodičích šlechtic, ani že se za něho přimlouvá český a římský král, ba ani dosud nezískal licenciát a tím méně doktorát církevního práva. Je to pouhá náhoda, že v roce 1386 také připadá rektorství transmontánů na studenta z Čech a že jím byl zvolen Jan z Pomuku? Je snad mezi obojím nějaký vztah? Asi tehdy nebylo mezi českými studenty vhodnější osoby, neboť na to, aby někdo zastával úřad rektora, nestačilo pouze disponovat ne právě malým jménem. Byly nutné i jiné předpoklady, jež by z něho současně učinily vysoce kvalifikovaného a vhodného kandidáta na děkanství pražské kapituly.

3. REKTOREM ZAALPSKÝCH STUDENTŮ

Statuta bolognské právnické univerzity ze 14. století, která přijala s obměnami i padovská právnická univerzita, vykreslují podrobně postavení a povinnosti rektora.¹⁶

Dva rektori – jeden italských, druhý zaalpských studentů – spravovali společně, ve spolupráci s poradci zastupujícími jednotlivé národy, tuto velikou studentskou „republiku“, která byla vyňata z pravomoci místních světských úřadů.

Rektorem mohl být zvolen pouze student, který strávil na padovském učení již aspoň tři roky, byl mezi studenty vážen, aspoň 25 letý, z dobré rodiny a dobré pověsti. Býval to vždy klerik, již proto, že většina studentů byli také klerici, ale častěji to byl již nějaký vyšší církevní hodnostář – kanovník, arcijáhen, jednou dokonce i biskup –, aby mohl lépe nad studenty uplatňovat svou značnou pravomoc. Jeho povinností bylo udržování univerzitních zápisů studentů–cizinců v pořádku, neboť domácí studenti se nemohli stát členem žádného národa. Určoval rozvrh hodin, stanovil prázdniny, způsob placení profesorů, rozdělával disputace a lekтуры.

Měl mimoto světskou soudní pravomoc nade všemi, kteří jakýmkoliv způsobem patřili k univerzitě, především nad studenty, ale jako nejvyšší univerzitní autorita i nad profesory. Pouze kriminální případy bývaly souzeny světskými úřady. Musel tedy v určitých dnech předsedat soudním řízením ve sporech mezi studenty, nebo mezi studenty a profesory, jichž v Padově jistě nebylo málo, neboť na rozdíl od Bologně padovští studenti směli nosit veřejně zbraně. Mělo-li dojít k mučení studentů světskými úřady, musel být výslechu přítomen také rektor. Ve sporech, v nichž jedna strana byl student–klerik a druhá osoba, která nepatřila k univerzitě, případ projednával místní církevní soud.

Orgány veřejné městské správy rektora plně uznávaly a respektovaly jeho rozsudky a rozhodnutí. Soudní moc rektorova však byla omezena univerzitními statuty, takže

často byla pouze výkonná. Rektor sám také musel dbát o provedení rozsudku. Předepsal-li třeba pokutu, musel ji vybrat, a pak připadla univerzitě. Nevybral-li ji, musel příslušný obnos zaplatit ze svého. Nedodržel-li někde statuta, mohli se u něho studenti po vypršení termínu hlásit o náhradu, když jeho liknavostí nebo horlivostí utrpěli finanční škodu. Je snadno pochopitelné, že rozsuzovat spory mezi osobami, které byly všechny více méně zběhlé v užívání nebo zneužívání práva, nebyl úkol snadný.

Naprosto tedy neudivuje, že jak na padovské, tak na bolognské univerzitě byli voleni rektory již starší studenti, jichž tam vždy bývalo dost. Byli to často, jak již bylo podotknuto, různí církevní hodnostáři, kanovníci, arcijáhni, děkani kapitul, kteří si již na studie přinášeli jisté právní zkušenosti.

Po uvážení těchto okolností také nepřekvapuje, že rektorům byly prokazovány vysoké pocty. Měli přednost nejen před všemi profesory, ale v Bologni i před místním arcijáhnem, přede všemi biskupy, vyjma bolognského, a dokonce před arcibiskupy i kardinály, pokud nebyli papežskými legáty. I světská moc jim dávala najevo vážnost: rektor míval kdykoliv volný přístup ke všem nejvyšším představitelům města: k purkmistrovi, k vojenskému veliteli, k městské radě.

Také mu univerzita poskytovala jisté osobní výhody. Mohl promíjet poplatky za zkoušky a za akademické hodnosti, mohl doporučovat k doktorátu chudé studenty, měl právo i na skromný příspěvek na osobní reprezentaci a ve výjimečných případech si mohl pro sebe uspořádat sbírku. Ale co to všechno bylo vzhledem k nesmírným výdajům, k nimž jej nutil jeho úřad a které musel platit z vlastní kapsy!

Již v době Jana z Pomuku byly tyto výdaje tak vysoké, že při pomyšlení na ně nelákaly již ani pocty, ani důstojnost rektora. Těžko bylo možno najít někoho, kdo by byl ochoten přijmout rektorství, a bylo nutno zvoleného zvláštními nařízeními nutit k přijetí volby, nebyl-li chudý. Mimoto se rektor nesměl vzdálit z města bez svolení své

radý, poněvadž nejeden se pokusil o tajný útěk před vypršením úřadu jen proto, aby unikl vysokému finančnímu zatížení. Není tedy neopodstatněná domněnka, že do této souvislosti zapadá i Janova žádost o udělení děkanství pražské kapituly.

Výdaje se začaly hromadit už v den volby. V Bologni ji prováděli bývalí rektori, nově zvolení poradci jednotlivých národů a stejný počet studentských delegátů. Podobně se asi postupovalo i v Padově, odkud jsou známy i podrobnosti o slavnostním uvedení nově zvoleného rektora do úřadu.¹⁷

Rektor padovských juristů nosil zvláštní háv, obšitý zlatem a kožešinou. V katedrále, kde se shromáždila celá univerzita, byl do něho slavnostně oblečen jedním z doktorů a složil přísahu, že bude zachovávat statuta. Po slavnosti v katedrále ho studenti vedli v triumfálním průvodu do jeho obydlí, kde byla vystrojena – na jeho útraty ovšem – hostina pro voliče a přátele, nebo alespoň víno se zákusky, podle starobylého zvyku, vžitého téměř na všech evropských univerzitách. V Padově se ještě na jeho počest pořádaly zápasy, pro něž musel nový rektor zápasníkům pořídit dvě stě kopí a rukavic, nehledě k jiným obvyklým darům, o nichž se výslovně nemluví.

Pak se snad i v Padově, podobně jako v Bologni, pořádal slavnostní tanec za hlaholu trub.

Ani potom však nebyl výdajům konec. Rektor musel na veřejnosti vždy nosit svůj rektorský háv, ale poněvadž byl těžký, mohl si jej v létě vyměnit za lehčí, hedvábný. Aby svému postavení a univerzitě dělal čest, musel si podle stanov vydržovat aspoň dva livrejované sluhy.

Jako rektor ultramontánů vystupuje Jan z Pomuku při soukromé licenciátní zkoušce Baltasara, syna Jakobína Fornaseria z Padovy, 13. listopadu 1386 v biskupském paláci v Padově. S ním byl přítomen jako zástupce jeho kolegy i vicerektor citramontánů Gracián de Burgo S. Sepulchri. Zápis rektora označuje prostě „Jan z Čech“.¹⁸

4. DOKTORÁT CÍRKEVNÍHO PRÁVA

Příští rok, již po uplynutí jeho rektorství, se znovu objevuje jeho jméno na jakési listině z 11. května 1387: na posledním místě mezi svědky je i „pan Jan z Čech, plebán u sv. Havla v Praze“.¹⁹ Na prvním místě je uveden jeho nástupce, rektor ultramontánů, krakovský probošt Abraham a další slezští a polští členové univerzity: doktor obou práva Petr z Radoliny, doktor církevního práva a svobodných umění Gerard ze Swechten a poznaňský kanovník Jan z Lubinu. Titíž jsou znovu přítomni, vyjma Petra z Radoliny, 10. července 1387²⁰ veřejné zkoušce, pravděpodobně na doktorát medicíny mistra Mikuláše Welezína z Perchinu v Sasku, v padovské katedrále.

Poněvadž se tu dvakrát jmenuje i Jan z Pomuku se stejnými osobami, které jsou mimoto Slezané a Poláci, je pravděpodobné, že s nimi udržoval přátelské styky, jež se mohly vyvinout i z toho, že bydleli pospolu.

V té době, kdy dosud nenastal v Padově rozkvět studentských kolejí (byla tam jen jediná, tzv. Collegium Tornacense pro šest studentů práva, založená v roce 1363 bolognským občanem Petrem de Boateriis²¹), si museli studenti poradit sami: většinou si jich několik najalo celý dům.²²

Ostatně ani celá univerzita neměla žádnou budovu, pouze pokladnu. To jí dodávalo neobyčejnou pohyblivost: stačilo, když se studenti a profesori z města odstěhovali jinam, a bylo po univerzitě. Přednášky se konaly v najatých místnostech nebo přímo v obydlích profesorů. Pro velká shromáždění se užívalo katedrály, pro menší se najal nějaký kostel nebo větší místnost.²³

To dostatečně vysvětlí, proč 19. srpna 1387 se konala soukromá zkouška z kanonického práva pana Jana, syna Velfína z Pomuku, klerika pražské diecéze, v sakristii padovské katedrály.²⁴ Zkoušce předsedali jeho dva profesori: biskup z Belluna a Feltre Antonín de Naseriis a opat kláštera sv. Štěpána v Carraře Petr. Zkoušce nebyl přítomen nikdo z Janových českých, německých nebo polských

přítel, pokud ovšem zápis vypočítává všechny přítomné. Byli tam pouze doktor lékařství Marsilius od sv. Sofie a licenciát církevního práva Manfredin z Mantovy, a to pravděpodobně ve spojitosti s předcházejícími nebo následujícími zkouškami.

Z obou Janových profesorů je zvláště zajímavá postava biskupa Antonína de Naseriis: stal se v roce 1369 v Bellunu wlivem padovského pána Františka Staršího z Karrary nástupcem biskupa Jakuba z Brna.²⁵ Předtím byl v Padově profesorem církevního práva a platil za jednoho z nejslavnějších tamních právníků, ačkoliv mu bylo teprve 28 let. Biskupem se stal především pro svou věrnost k rodu carrarskému. Během dvaceti tří let, kdy řídil diecéze, Belluno a Feltre čtyřikrát změnilo světskou vládu. Není tedy divu, že častěji a raději pobýval v nedaleké Padově a že i jako biskup pokračoval ve svém původním profesorském povolání, které mu jistě přinášelo větší útechu.

F. Stejskal také upozornil na opis Antonínova komentáře „*Repetitio capituli „Licet“*“ (10. X. 2. 2) v rukopise VII. archivu pražské metropolitní kapituly, který, jak je tam poznamenáno, je zápis jeho přednášky ze soboty 8. prosince 1386. Není zcela vyloučeno, že si jej přinesl dlo Prahy jeho žák Jan z Pomuku.²⁶

Dne 7. září 1387 skládal v katedrále veřejnou zkoušku k dosažení doktorátu lékařství, před Pavlem z Norimberka, Slezan mistr Petr z Břehu: mezi přítomnými svědky je na prvním místě jméno Jana z Pomuku z Čech.²⁷ Netrvalo dlouho a novopečený doktor medicíny mohl tuto přítomnost svému příteli splatit.

Veřejnou zkoušku k dosažení doktorátu církevního práva skládal Jan z Pomuku v padovské katedrále, opět před opatem Petrem a biskupem Antonínem, 17. října 1387.²⁸ Přítomni byli i dva rytíři: Hugolín de' Scrovegni — tehdy licenciát církevního práva a budoucí profesor matematiky v Padově, jehož jméno připomíná rodinu, která kdysi vystavěla dodnes slavnou kapli Panny Marie (Madonna dell'Arena), tehdy mimo Padovu, kterou dal vyzdobit Jindřich de' Scrovegni freskami Giottovy, a Jan

Swemchin z Lawen. Jan ze Sieny, který den nato se podrobil stejné zkoušce, byl buď Janovým přítelem, nebo se přišel na zkoušku podívat ze zájmu. Byl přítomen i student církevního práva, Polák Janusz, který se den předtím také zúčastnil zkoušky Petra z Břehu, a konečně i Petr z Břehu se dvěma jinými doktory lékařství, Janem ze Zeranie a Vilémem z Padovy, a pedel univerzity Pisanus.

Styky Jana z Pomuku s těmito bývalými studenty lékařství a jeho přítomnost při zkouškách z medicíny přivedla Václava Kozla k domněnce, že snad s nimi Jan společně bydlel někde u kostela sv. Sofie, kde snad měli burzu, nebo že dokonce mimo práva byl i posluchačem medicíny jako později Albík z Uničova.²⁹ Pro tuto domněnku však chybí jakékoliv doklady a je možné, že se s mediky stýkal jako krajan a že jejich prostřednictvím poznal i jejich italské kolegy.

Po dosažení doktorátu církevního práva se Jan z Pomuku v Padově již nezdržoval. Ještě před koncem roku uznal v Praze jeho doktorát rektor univerzity právníků pražského učení Smil z Vícova. Současně žádali za uznání svých akademických hodností i čtyři další právníci a dva doktoři zaplatili obvyklý poplatek 1 kopy grošů. U Jana z Pomuku je poznamenáno, že nedal nic z prominutí.³⁰ Důvody pro to jistě mohou být různé, ale přece se vtírá domněnka, že se Jan vrátil z Padovy s holýma rukama, případně zadlužen. Bylo-li tomu tak, nepochybně k tomu nemalou měrou přispěla i čest, že byl rektorem univerzity.

Nelze vyloučit, že brzký návrat Jana z Pomuka do Prahy byl uspišen i zhoršující se politickou situací a válečným neklidem. Napětí a drobné boje mezi pánem Padovy, Františkem Starším z Carrary a veronským pánem Antonínem della Scala nabývaly po roce 1385 na síle.³¹ Situaci ještě komplikoval mocný milánský vládce Gian Galeazzo Visconti, který obratně jednal s oběma válčícími stranami o spojenectví s úmyslem pohltnout nakonec oba soupeře. Šarvátky i větší bitvy, k nimž docházelo v otevřené pádské nížině, zdaleka nevyčerpávaly všechny možnosti válčících stran: výborně jim kromě vojenských úskoků sloužily i pletichy, diplomatická jednání a otrávené studně.

Padova však stála většinou stranou těchto událostí. Jen občas dolehla za její zdi ozvěna, která rozrušila město. Rok 1387 byl zvláště bohatý na vzrušující události: po velké bitvě u Castagnara, v níž 11. března 1387 zvítězil syn Františka Staršího Francesco il Novello – František Mladší,³² nastal v Padově 12. března veliký svátek z radosti nad vítězstvím. Veliká procesí, konaná z vděčnosti k hrobům svatých ochránců města, ani triumfální příjezd vítězů a jejich oslava nemohly ujít Janově pozornosti. U brány města uvítal svého syna, jedoucího v čele vítězného vojska, František Starší a odtud se vinul městem nevídaný průvod: vpředu vozy se zajatými vojevůdci a šlechtici se svázanýma mohama, za nimi vítěz František Mladší se svým vojenským průvodem a rodinou, za ním zajatí condottieri – velitelé námezdných oddílů, pak přední padovští šlechtici a měšťané, nesoucí pestrobarevné vlající standarty a prapory. Průvod uzavíral František Starší s dvěma vítěznými veliteli, všichni veselí, s holemi v rukou.³³

Lid, shluklý na ulicích, vítal své vítěze radostným pokřikem, jiní zpívali Hosanna. Průvod se rozešel u paláce Františka z Carrary, který vystrojil pro kapitány a vítězné velitele společnou večeři. O účasti univerzity soudobé zprávy nehovoří. Kdyby se byla zúčastnila oslav a kdyby byl Jan z Pomuku býval ještě rektorem ultramontánů, byl by snad býval přítomen i v průvodě. Večer se předváděly silavnostní ohňostroje.

Druhého dne za rozbřesku byla padovskými ulicemi přivážena do města válečná kořist, mezi ní živí zajatci na vozech i mrtvá těla nepřátel, posbíraná na bojišti.

Radost z vítězství netrvala dlouho. Válka jím ukončena nebyla a loupení menších hradů a městeček i drobné šarvátky trvaly dále.

Krátce nato se objevili v Padově vyslanci Václava IV., kteří byli přijati Františkem Starším. Měli jednat jménem Václavovým o mír mezi válčícími stranami, ale mnoho nepořídili.³⁴ Není vyloučeno, že během jejich několikadenního pobytu ve městě mohli s nimi, nebo spíše s jejich doprovodem, vejít do styku i studenti z Čech, kteří byli v Padově.

Jiná, daleko vážnější událost, vzrušila 13. května 1387 celou Padovu: v hospodě zvané „Osteria delle Carrette“ vypukl prudký požár, který pustošil okolní čtvrť celé tři dny a noci a zničil kromě mnoha obytných domů i veliký hostinec U vola (dal Bò) i Palác Starších – radnici, palác starosty a městskou věž, v níž uhořela posádka a žárem se rozlil i zvon. Celé město bylo touto podívanou zděšeno a není divu, že se tato katastrofa začala záhy považovat za špatné znamení.³⁵

Skutečně ještě téhož roku v září znovu vypukla válka v nedalekém Friulsku, patřícím pánům z Carrary, a když se 14. října – tři dny před doktorskou zkouškou Jana z Pomuku – vracel František Mladší do Padovy, spadla na bráně Všech svatých náhodou vlnajka. I tato náhoda byla vykládána jako předzvěst brzkého pádu Padovy do rukou Gian Galeazza Viscontiho, k němuž skutečně došlo za několik měsíců.³⁶ Onoho dne se však Jan z Pomuku již v Padově nedočkal, poněvadž i tato nejistá situace mohla ovlivnit jeho rozhodnutí vrátit se co nejdříve domů, dokud cesty byly před vypuknutím zimy schůdné a dokud nevypukly jarní válečné akce.

Téměř pětiletý pobyt v Padově musel v něm zanechat, stejně jako v jeho současnicích, nezapomenutelné vzpomínky. Když kolem poloviny patnáctého století psal Michael Savonarola své dílo *Libellus de magnificis ornamentis Regiae Civitatis Paduae*,³⁷ v němž zachycuje s nadšením trochu nadneseně dojmy, jakými působilo jeho město na současníky, položil si nakonec otázku: „Jaké tedy město mi ukážeš, jež je ozdobeno tolika a tak úžasnými uměleckými díly?“ A sám dodává: „Vyjímám pouze dvě: Benátky a město Řím.“³⁸ Jinak se Padově tehdy snad mohla poněkud rovnat pouze Florencie, Bologna, Milán a Janov.

V době, kdy tam Jan z Pomuku studoval, měla Padova asi dvacet osm farních kostelů, některých úctyhodně starých, čtyři kláštery žebavých řádů, většinou poblíž města při hradbách, v nichž žilo mnoho profesorů a řádových studentů. V minoritském klášteře tehdy dobudovávaném, který „podivuhodným způsobem překonával všechny

i nejpyšnější italské kláštery“,³⁹ žilo u skvostné baziliky sv. Antonína Paduánského, v níž bylo pohřbeno jeho tělo a uchováván jeho zachovaný jazyk, na 180 řeholníků. I Jan z Pomuku se s univerzitními studenty nejednou, jak bylo zvykem, účastnil slavných procesí a oslav světcova svátku a není vyloučeno, že byl přítomen i při pohřbu některých svých kolegů a profesorů, kteří byli v době jeho rektorátu pochováni v chodbách a kvadraturách přiléhajících k bazilice.

Měl jistě příležitost navštívit i rozlehlou baziliku svaté Justiny, jejíž přilehlý benediktinský klášter „se mohl nazývat ani ne tak klášterem jako hradem“,⁴⁰ v níž mj. bylo uloženo v uměleckém náhrobku i údajné tělo evangelisty sv. Lukáše, jehož lebku si v klášteře v roce 1354 vyžádal Karel IV. a pak ji daroval jako významnou relikvii pražské katedrále, kde se za Janových dob uchovávala.⁴¹ Mimoto se bazilika chlubila i ostatky svatých nevinátek, mučednice sv. Justiny, sv. Matěje apoštola a slavným obrazem Madony s Děťátkem, Padovany velmi uctívaným.

Více zajímavostí bylo v městě: v katedrále, kde se shromažďovala univerzita k různým příležitostem, bylo uctíváno tělo starokřesťanského mučedníka Daniela, zevnitř na kupoli a na stěnách přilehlého baptisteria zářily tehdy sytými barvami fresky Giusta de' Menabuoi, znázorňující starozákonní a novozákonní výjevy, pořízené počátkem sedmdesátých let čtrnáctého století, jež byly ještě o století později středem pozornosti, „takže ti, kdo vešli, těžce se s nimi loučili.“⁴²

Podobný cyklus nástěnných maleb, který neméně přitahoval pozornost poutníků, namaloval o několik desetiletí dříve slavný Giotto v kapli Zvěstování Panny Marie, postavené rodinou de' Scrovegni za městem. K ní se v den Zvěstování konalo velké procesí duchovenstva – a mezi nimi i studentů, kteří pak u kaple shlédli hru o tajemství vtělení.

Ze světských budov byl nejpozoruhodnější tzv. Palazzo della Ragione, obrovský, tehdy již úctyhodně starý soudní palác s olovem krytou střechou podobající se obrácené

lodi, uvnitř vyzdobený malbami, který zcela jistě si prohlédl i Jan z Pomuku, palác starostův, kam ho během jeho rektorského působení přiváděly úřední záležitosti, i palác kapitána města s krásnou věží, na níž snad již před velkým požárem odbíjel orloj ve dne i v noci hodiny a ukazoval postavení slunce, měsíce a planet.

Toto prostředí vyplňoval rušný život velkého univerzitního města – všední i sváteční – vyplněný denní prací, hlučnými trhy, světskými a církevními slavnostmi.

Dojmy, s nimiž se Jan vracel do Čech, mohly být tím hlubší, poněvadž ani později Jan neměl příležitost často cestovat cizinou, a tehdy mohl shlédnout i Benátky, nemnoho vzdálené od Padovy. Využil-li svého pobytu v Itálii k návštěvě jiných měst, např. Říma, nebo navštívil-li bližší okolní města, není známo. Je však možno předpokládat, že mimo dobré právnické vzdělání si domů přinášel i nové životní zkušenosti, jež mu byly v dalších letech jeho života užitečné.

V

Kanovníkem na Vyšehradě a žateckým arcijáhmem

1. VYŠEHRADSKÝM KANOVNÍKEM

Po návratu z padovských studií opět nejsou téměř celé dva roky žádné zprávy o Janu z Pomuku. Nikde v dochovaných pramenech se nevyskytuje jeho jméno, což je snad zaviněno hlavně tím, že právě z let 1387–1392 se nezachoval nejbohatší pramen takových zmínek – psaná akta soudu generálních vikářů. Nelze však pochybovat o tom, že i během oněch dvou let měl styky s jejich úřadem a s arcibiskupem, zvláště tehdy, kdy se mohl honosit v Čechách poměrně vzácným doktorátem práva z Padovy. Jeho jméno se opět dostalo do popředí v září 1389 – s titulem generálního vikáře Jana z Jenštejna. Od té doby je možno sledovat i jeho další činnost. Dá se to vyvodit ze změny beneficií, jichž byl držitelem.

Dne 27. září 1389 již užívá běžně titulu vyšehradského kanovníka,¹ zatímco už nikde nevystupuje jako kanovník kapituly svatojilské. Z toho je patrné, že se po dosažení benefícia vyšehradské kapituly vzdal kanovnictví u sv. Jiljí. K tomu ostatně byl vázán dřívějšími papežskými konstitucemi. Nesměl totiž – pokud nedostal k tomu od papeže dispens – být držitelem více než dvou beneficií, jednoho spojeného s duchovní správou a druhého bez ní. A Jan byl dosud farářem u sv. Havla.

Jakým způsobem vyšehradského kanonikátu nabyt, není možno zjistit. Mohlo k tomu dojít papežskou milostí na základě rotulu padovské univerzity, nebo královským jmenováním – čeští panovníci jako zakladatelé kapituly měli tam odedávna rozsáhlá práva –, jistě však ne z rukou arcibiskupových, poněvadž kapitula byla vyňata od svého založení z pravomoci pražských biskupů a podřízena papeži.²

Právě v těch letech se vyhrocoval úporný třicetiletý spor, který vedlo s kapitulou cisterciácké opatství Svatá Koruna v jižních Čechách.³ V podstatě šlo o dvacet vesnic a osad, které snad cisterciáci nevědomky ve svém úsilí zúrodnit pustiny vybudovali za hranicemi svého území na pozemcích patřících k prachatickému panství vyšehradské kapituly. Probošt vyšehradské kapituly, sám cisterciák, biskup a rádce Karla IV. Dětřich z Portic po zjištění skutečnosti s podporou Karla IV. reklamoval tyto vesnice pro vyšehradskou kapitolu v srpnu 1360. A skutečně, až do smrti Karla IV. je kapitula nerušeně držela. Pak však klášter svatokorunský kapitolu zažaloval u Jana z Jenštejna, jehož delegovaní soudci dali za pravdu klášteru. Vyšehradský probošt, mladý Jan Soběslav, bratr moravských markrabích, se proti rozsudku odvolal k papeži Urbanu VI., ale zatímco klášter vyslal ke kurii na předvolání svého zástupce, probošt Jan nebyl nikým zastoupen. A zakrátko nato byl jmenován biskupem v Litomyšli. Spor se táhl. Kapitula obsílky papežských soudců ignorovala a proces se v roce 1389 přiotřil.

Bylo tedy výhodné pro kapitolu mít ve svých řadách dobrého právníka. Jan z Pomuku byl spolu s ostatními kanovníky přítomen v ochozu vyšehradského kostela při jedné ze tří ročních generálních kapitul 7. července 1390, když se tam objevil se svědky svatokorunského kláštera mnich Theodorich s veřejným notářem Martinem Ondřejovým z Klatov s půhonnou listinou papežského soudce Petra Gaskonova. Listina byla přečtena a kněz Jan z Hameltn, vykonavatel příkazu, citoval kapitolu k papežskému soudci.⁴

Z patnácti jmen hodnostářů a kanovníků, přítomných tomuto aktu, je Jan z Pomuku uveden na desátém místě a zdá se, že jediný z nich měl titul doktora práv a že tedy mohl mít přímou účast na procesním řízení. Jenže ani po této citaci se zase žádný zástupce kapituly k papežskému soudu nedostavil a proces se uzavřel po třech definitivních rozsudcích ve prospěch kláštera. Jeho právo na ony osady bylo potvrzeno Bonifácem IX. 17. prosince 1394 a rozsudek byl proveden 13. a 14. května následujícího roku.

Že kapitula zvolila Jana z Pomuku svým právním zástupcem, stal se zřejmě nástupcem zemřelého mistra Jana Pecníka, víme zcela jistě, neboť 22. září 1390 vydal sběratel papežských poplatků Ubaldin Cambiùv z Florencie potvrzení za příjem 15 kop grošů, který mu vyplatil Jan z Pomuku jménem kapituly jako census za léta 1387–1389. Tento poplatek byla kapitula povinna platit papežské komoře za vynětí z pravomoci pražského arcibiskupa a za podřízení papežské stolici. Víme, že census byl již v roce 1197 papežem Celestinem III. snižen z 12 na 5 hřiven stříbra. Je zajímavé, že při této příležitosti si dal Jan z Pomuku potvrdit, že vyšehradská kapitula zaplatila poplatek také za léta 1382–1386, a to nunciovi Maffiolovi, jak potvrzoval doklad psaný veřejným notářem Ondřejem Mikulášovým z Jindřichova Hradce, snad tehdy ztracený.⁵

Vyšehradskou kapitulu Jan právně zastupoval a vystupoval jako její právní zástupce – syndicus – také před arcibiskupským soudem, např. v roce 1392 při sporu mezi kapitulou a panošem Zbraslavem Soběnem ze Soběnova.⁶

Jako vyšehradský kanovník měl také právo bydlet v jednom z domů, patřících vyšehradské kapitule při kostele. Zřejmě ten, který mu byl dán k užívání, nebyl jeden z nejlepších. Aspoň v rozhodnutí, učiněném vyšehradskou kapitulou 14. ledna 1391, se povoluje Janu z Pomuku, aby v případě, že by se kanovnictví vzdal nebo zemřel, mohl dům přenechat k užívání jednomu z kanovníků, jehož si sám určí, který má právo na prebendu až do své smrti. Rozhodnutí bylo odůvodněno tím, že Jan celý dům, v němž bydlel, takřka znovu velkým nákladem musel po-

stavit. Janu bylo o tomto rozhodnutí vystaveno písemné stvrzení.⁸ Zdá se, že v onom domě bydlel až do své smrti a že se do něho stěhoval, když opouštěl své dřívější bydliště – svatohavelskou faru, kterou postoupil Linhartovi směnou za žatecké arcijáhenství 30. srpna 1390.

2.

NA POUTI V ŘÍMĚ?

Ještě před svým odchodem od sv. Havla se snažil Jan z Pomuku zajistit faru po stránce jak duchovní, tak hmotné: v listině datované 3. června 1390 udělil papež Bonifác IX. všem, kdo o velkých svátcích a v den Posvěcení kostela se pomodlí v kostele sv. Havla, v němž se chovají mnohé ostatky svatých, odpustky jednoho roku a 1 kvadrageny. Těm pak, kdo přispějí na jeho opravu, kterou potřebuje, odpustky 100 dní ze stanoveného pokání.⁹

Listina byla zcela jistě vydána na žádost svatohavelského faráře – její datum však svádí k zajímavé domněnce. V roce 1390 bylo možno v Římě získat odpustky tzv. Milostivého léta, pro něž tam putovali četní poutníci ze všech zemí uznávajících Bonifáce IX. Mezi nimi nezřídka byli, jaksi na zapřenou, i poutníci z avignonské obediencie, přestože Klement VII. Milostivé léto nevyhlašoval. Pro Jana z Jenštejna měl tento jubilejní rok zvláštní význam: krátce předtím v dubnu 1389 byl Urbanem VI. vyhlášen, ale dosud nepublikován, nový svátek Navštívení Panny Marie. Svátek byl vyhlášen na popud Jana z Jenštejna a jemu dal Urban VI. při oné příležitosti vzkázat, že kdyby nebylo nového svátku, nebyl by býval vyhlásil ani Milostivý rok.¹⁰ Ten už ovšem slavil jeho nástupce.

Jan z Jenštejna učinil slib získat odpustky Milostivého léta. Přitom ovšem mu leželo na srdci i oddalované vyhlášení nového svátku papežovou bulou pro celý svět.¹¹ Proto se vydal na cestu do Říma. Z Prahy odešel s četnými poutníky z českých zemí – byli mezi nimi kněží, klerici i laici a jeho důvěrník mistr Mikuláš Rakovník – asi uprostřed března. Z Říma se chtěl patrně navrátit koncem červ-

na, aby mohl již v Praze oslavit „svůj“ svátek Navštívení Panny Marie 2. července. Na zpáteční cestě však těžce onemocněl, takže při návratu do Prahy se octl takřka na pokraji hrobu.¹² Nicméně 9. července byl již na svém roudnickém hradě, kde se zřejmě zotavoval.¹³

Byl mezi poutníky z Čech i Jan z Pomuku? Jednoznačně by bylo možno na tuto otázku odpovědět, pouze kdyby bylo možno dokázat, kde v oné době právě dlel. Je však téměř jisté, že úřad generálního vikáře nevykonával. Třebaže se z oné doby nezachovala soudní akta generálních vikářů, přece i zápisy erekcčních a konfirmačních knih mohou být spolehlivým vodítkem. Z nich totiž vyplývá, že Jan z Pomuku úřadoval souvisle až do 15. dubna.¹⁴ Od 18. dubna pravidelně úřadoval jeho kolega, generální vikář Mikuláš Puchník,¹⁵ a Jan začal opět pravidelně působit až 5. července.¹⁶ Kde byl mezi 11. nebo 18. dubnem a 5. červencem, se dosud nepodařilo zjistit. Proto se nabízí otázka, nebyl-li snad na pouti v Římě. Není to vyloučeno. V tom případě by se však byl k arcibiskupovi připojil až později, patrně v Římě, poněvadž ještě 11. dubna, tj. v pondělí po Bílé neděli, byl dosud v Praze. Snad strávil svatý týden i velikonoce při své farnosti a pak se vydal na cestu. Papežská odpustková listina, vydaná s datem 3. června pro kostel sv. Havla, by tedy zcela logicky zapadala do této souvislosti. Dva a půl měsíce na pouť zcela stačilo – jak na obě cesty, tak na předepsaný počet návštěv římských bazilik k získání odpustků Milostivého léta. Zpět se mohl vrátit v průvodě arcibiskupově do Prahy, kde se patrně v onom roce nekonala 16. června obvyklá synoda. Aspoň není zatím nikde doložena.¹⁷

3. ŽATECKÝM ARCIJÁHNEM

Třebaže není nutné vidět v odpustkové listině pro kostel sv. Havla Janův úmysl farnost opustit, přece se jej zdá dosvědčovat okolnost, že 19. srpna 1390 dal zapsat do erekcčních knih úplné znění inventáře svatohavelského

kostela, který pořídil krátce po svém nastoupení před deseti léty.¹⁸ Skutečně za necelý týden dosáhl se svolením patrona kostela sv. Havla, pražského probošta Petra, faru uvolněnou rezignací Jana z Pomuku někdejší žatecký arcijáhen Leonard. Na jeho místo ustanovil 26. srpna, se svolením arcibiskupa Jana z Jenštejna, generální vikář Mikuláš Puchník Jana z Pomuku.¹⁹ Tak se Jan stal arcijáhmem rozlehlého obvodu pěti děkanátů – čítajících podle Stejskalova odhadu celkem 225 far, pojmenovaných podle pěti měst: Žatce, Kadaně, Žlutic, Teplé a Lokte.²⁰

Proč se Leonard, který byl arcijáhmem od roku 1383, svého úřadu vzdal, není známo. Jisté však je z ustanovovacího zápisu, že se tak stalo se souhlasem arcibiskupa Jana z Jenštejna. Zajímavé je, že se zdůrazňuje jeho právo na kolaci žateckého arcijáhenství „iure ordinario“; jisté ne bez příčiny.

Stačí vzpomenout dlouholetých snah pražských arcibiskupů o možnost svobodně disponovat arcijáhenstvími, jež kdysi nadali z biskupských statků jejich předchůdci, aby vytvořili církevní organizaci nezávislou na světských patronech. Jenže jejich obsazování si počátkem 14. století rezervacemi vyhrazovali papežové, kteří na ně na žádost nebo přímluvu vlivných světských a duchovních osobností často dosazovali buď cizince, nebo osoby nevhodné a neschopné.

Za Jana z Jenštejna se situace o mnoho nezměnila; zlepšila se jen v tom, že arcijáhny se již nestávali kardinálové nebo jejich příbuzní, či kaplani, jak tomu bylo v době avignonského papežství. Nicméně i Urban VI. a Bonifác IX. si nadále rezervovali obsazování arcijáhenství na žádost zájemců. Arcibiskup tedy neměl při udělování tak důležitého úřadu zcela volnou ruku. Je to patrné i při obsazování žateckého arcijáhenství: Po smrti Beneše Krabice z Veitmile byl 15. září 1375 jmenován arcijáhmem na základě předchozí papežské rezervace Jan z Kytlic, který zemřel v roce 1383.²¹ Zdali se Leonard stal žateckým arcijáhmem papežským jmenováním či ustanovením Jana z Jenštejna, není doložitelné. Uvolení k výměně s Janem

z Pomuku ukazuje, stejně jako jiné případy, snahu Jana z Jenštejna dosazovat na důležitá místa schopné a spolehlivé duchovní. Jedině směna mu dávala možnost uplatňovat svá běžná práva a předcházet papežským rezervacím.

Tak tomu bylo např. v roce 1382. Jenštejn využil okolnosti, že Matěj z Mutětína, který získal litoměřické arcijáhenství z papežské milosti, dosáhl jiného benefícia a musel se arcijáhenství vzdát. Arcibiskup ihned využil svého práva a ustanovil arcijáhmem svého generálního vikáře, mistra Matěje ze Skramník. Stalo se to 12. září 1382.²² K podobným změnám docházelo i v jiných arcijáhenstvích, ale nejednou, zvláště nebylo-li jisté, zda arcijáhenství nebylo rezervováno papeži, nově jmenovaný arcijáhen se obracel k papeži s prosbou o udělení z moci papežské. Tak si je všestranně právně zajistil. Ačkoli to učinil nástupce Jana z Pomuku – ale tam šlo o smrt předchůdce – není známo, zda si arcijáhenství dal Jan z Pomuku od papeže potvrdit.

Dosažením arcijáhenství se stal Jan z Pomuku jedním z deseti předních církevních hodnostářů diecéze. Osobně mu z toho plynuly nejen výhody, ale i četné povinnosti. Výhody lákaly v oné době mnoho uchazečů o arcijáhenství. Získávali nejen různé pocty, např. zasedat v chórových lavicích v katedrále hned za řádnými kanovníky a nosit jako oni při slavných bohoslužbách biskupské infule²³ (toto právo měl Jan z Pomuku již dříve ve vyšehradském kostele jako jeden z kanovníků), ale také výnosná benefícia. Podle výše papežského desátku zjistil F. Stejskal, že žatecké arcijáhenství vynášelo jeho držiteli ročně přes 30 kop grošů, zatímco svatohavelská fara asi 28.²⁴ K tomu se pojily i další poplatky, spojené s výkonem arcijáhenského úřadu.

K výhodám se ovšem vázaly nerozlučně povinnosti plynoucí z podstaty arcijáhenství. Arcijáhen měl povinnost pobývat v obvodu svého arcijáhenství, kde měl i své statky a z nich plynoucí důchody, jež musel spravovat. Obvykle sídlili arcijáhni v městech, od nichž mělo arcijáhenství

své jméno, ale nebylo to pevné pravidlo: bechyňský arcijáhen mistr Boreš sídlil např. v té době nikoliv v Bechyni, ale při augustiánském klášteře v Třeboni.²⁵ S arcijáhensstvím souvisela ovšem i nutnost vydržovat si další dům v Praze, kam arcijáhni museli častěji dojíždět, ať už na obvyklé synody, nebo z jiných úředních důvodů.

Pravomoc arcijáhnů stanovil konkrétně pro pražskou církevní provincii Arnošt z Pardubic v provinčních statutech z roku 1349. Podle nich do jisté míry a místně vykonával arcijáhen, byl-li právně vzdělaný a měl-li zkušené přísedící, i pravomoc arcibiskupského oficiála, neboť pod jeho pravomoc spadaly manželské pře a případy lichvy. Synody však vyhradily pravomoc soudit lichevní případy později generálnímu vikáři.²⁶

Nejdůležitějším úkolem arcijáhna byl však dohled na dodržování církevních zákonů klérem a on sám byl jakousi spojkou mezi ním a arcibiskupem. K tomu měl na pomoc i místně příslušné děkany. Měl nejen dbát na to, aby oni i všichni faráři měli opis provinčních a diecézních statut, ale aby je také zachovávali. Především měl zjišťovat duchovní-konkubináře a vůbec duchovní, kteří měli na faře příliš mladé hospodyně, ty, kteří chodili ozbrojeni, hráli v kostky nebo v karty – i doma –, provinilce měl trestat a v některých těžších případech jeho samého měl stihnout stejný trest, když tuto povinnost zanedbával.

K tomu v roce 1355 přidala synoda právo kárat a věznit kněze – padělatele úředních listin, ty, kteří se nepodrobili církevnímu soudu, a ty, kteří nenosili kněžský šat a tonzuru. To byl zvláště palčivý problém a pozdější synody znovu a znovu zakazovaly různé módní výstřelky, které nacházely zřejmě oblibu i mezi klérem, zvláště vyšším a majetným.

Arcijáhenská pravomoc se vztahovala však i na laiky, a to nejen v případech manželských a lichevních: arcijáhen měl vyslýchat a trestat také např. žháře, únosce dívek, zloděje, krčmáře, hráče karet, tanečníky atp. Pochopitelně povinností jeho a místních děkanů byl i boj proti kacírství stíháním provinilých osob a jejich předáváním příslušnému arcibiskupskému soudu inkvizitora.

Hlavním prostředkem k vykonávání tohoto úřadu byla tzv. vizitace.²⁷ Ta byla především právem arcijáhna, který ji vykonával místo a jménem arcibiskupa, pokud nešlo o církevní instituce vyňaté z jeho pravomoci. Prakticky měl vizitovat farní kostely a klérus při nich působící. Nestálo, aby si k sobě předvolal jednotlivé faráře a svědky, ale jak ukazuje názorně např. zachovaný protokol vizitace pražského arcijáhna Pavla z Janovic a některé seznamy zachovaných otázek, kladených během vizitace – tzv. interrogatoria –, bylo třeba konat vizitaci i přímo na místě.

Že si při ní arcijáhni, konali-li ji vůbec, nepočínali vždycky tak, jak měli, vyplývá např. ze synodálních statut z roku 1366, kdy jim bylo zakázáno brát úplatky od kněží usvědčených z nezachovávání celibátu, tedy za to, že mlčeli a neudávali je generálním vikářům. Naopak, aby byli horlivější v konání své povinnosti, měli mít podle synodálního nařízení z roku 1374 podíl na peněžních pokutách, vybraných od duchovních za jednotlivé přestupky, z nichž polovina byla určena na stavbu pražské katedrály a druhá arcijáhnu. Mimoto byl ovšem usvědčený viník potrestán běžnými církevními tresty a obvyklým pokáním.

Zda a jak často skutečně konali jednotliví arcijáhni vizitace ve svých obvodech, není známo. Jisté je, že na vizitaci kladl velký důraz Jan z Jenštejna hned po svém nastoupení a že si přál, aby se konala po celé diecézi – on sám šel příkladem vstříc. To již nebyli ovšem arcijáhny kardinálové, kteří si mohli vymoci od papeže dovolení pověřit vizitaci jiné osoby a přijímat za ni jen stanovené obvyklé poplatky.²⁸

V každém případě spolehlivý arcijáhen byl nejdůležitějším pomocníkem arcibiskupa při povznesení a udržení kázně mezi duchovními v diecézi a uskutečňovatelem jeho reformních snah. To si Jan z Jenštejna až příliš jasně uvědomoval. Proto stejně tak jako jeho předchůdci se snažil obsazovat arcijáhenství sám. Okolnost, že se mezi arcijáhny objevují osoby z jeho užšího okruhu, dokonce i generální vikáři, není jistě náhodná, stejně tak jeho souhlas ke směně mezi Leonardem a Janem z Pomuku.

Vykonávání obojího úřadu bylo spojeno s jistými ob-

tížemi, ale přesto arcibiskupští úředníci často bývali současně i arcijáhny: stačí vzpomenout mistra Boreše,²⁹ Kuneše z Třebovle³⁰ nebo Matěje ze Skramník.³¹ K uvedení do tohoto úřadu mohl ostatně Jan z Pomuku zplnomocnit i jinou osobu a statky arcijáhenství také bylo možno spravovat skrze plnomocníka a různé záležitosti, souvisící s jeho povinnostmi, mohl vyřizovat v Praze, vyjma vizitace.

Jak ve skutečnosti v žateckém arcijáhenství působil, není možno zjistit, a stejně málo, až na vzácné výjimky, se ví o působení ostatních arcijáhnů. Není však vyloučeno, že svůj úřad převzal osobně.³² Jediná zmínka, ta se však netýká přímo jeho arcijáhenství, ale pouze patronátního práva, které příslušelo žateckému arcijáhnovi k farnímu kostelu ve Smolnici, je z 21. listopadu 1390, kdy k faře prezentoval Martina, někdejšího oltářníka sv. Anny v pražském kostele.³³ Jde tu snad o téhož kněze Martina z Pomuku, jehož před deseti léty prezentoval na faru do Křechoře.

F. Stejskal se domnívá, že Jan z Pomuku mohl strávit nějaký čas ve svém arcijáhenství a konat tam vizitaci, snad na podzim roku 1392: mezi 3. říjnem a 16. listopadem se totiž dal zastupovat v úřadě generálního vikáře jednak Mikulášem Puchníkem, jednak svatojilským kanovníkem, mistrem Vítem.³⁴ Ačkoliv jde o domněnku, není ji možno zcela vylučovat. Je si však třeba uvědomit, že vzhledem k tomu, že jde o rok 1392 a období, kdy se konávala obvyklá podzimní synoda, jež měla právě tehdy zvláště dramatický ráz, mohly to být jiné příčiny, týkající se právě generálního vikářství, které ho tehdy zaměstnávaly a nakonec ho stály i život. O těch a o jeho působení jako generálního vikáře je toho známo nepoměrně více.

VI

Generálním vikářem Jana z Jenštejna

1.

VÝVOJ A PRAVOMOC GENERÁLNÍHO VIKÁŘE

V úřadě generálního vikáře se Jan z Pomuku uvádí poprvé 20. září 1389.¹ Kdyby mu byl Jan z Jenštejna svěřil méně důležitý a méně zodpovědný úřad, nebylo by třeba uvažovat příliš o tom, proč si zvolil v oné chvíli právě jeho. Jeho právnické vzdělání již bylo dobrým doporučením, ale přece samo nestačilo pro generálního vikáře.

Byl to úřad, který nebyl spojen, jak tomu bylo např. u arcijáhnů, s žádným obročím. Nestál tedy na žádné pevné hmotné základně, na niž by si mohla činit přímo či nepřímo nárok jiná osoba – a tak rozhodovat přímo či nepřímo i o volbě generálního vikáře. Jediným zdrojem příjmů byly, pokud dotyčný neměl jiné beneficium, pouze poplatky za úřední výkony. Jan z Jenštejna měl tedy zde, jako v málu podobných případů, naprostou a neomezenou svobodu rozhodovat o tom, kdo má být jeho nejužším spolupracovníkem. To ostatně vyplývá již z podstaty samého úřadu a jeho historického vývoje. Není vyloučeno, že směna svatohavelské fary za žatecké arcijáhenství mohla být v přímé souvislosti s tímto jmenováním.

Generální vikář se vynořuje po boku biskupa jako stálý úředník v západní církvi poměrně velmi pozdě a jeho konkrétní úkol zůstává dlouho v církevním právu neupřes-

něn. Nikdy však neměl nahradit arcijáhna, jak se dlouho myslelo.² Arcijáhen se vyskytoval již ve 4. století a od pradávna měl být „okem biskupovým“ při správě diecéze, měl dbát na dobré mravy duchovenstva, konat vizitace, zjednávat potřebnou nápravu. Když ve velkých diecézích nestačil na všechno jeden arcijáhen, biskup jich jmenoval několik a každému svěřil část diecéze. Arcijáhenství bylo později spojeno i s členstvím v katedrální kapitule, a poněvadž nové kanovníky volila někde kapitula, biskup pozbýval při jmenování arcijáhnů svého prvotního vlivu. Arcijáhnové pochopitelně byli také nezávislejší na biskupově pravomoci. To zavdalo příčinu k domněnce, že jmenováním generálního vikáře, jemuž měly být svěřeny povinnosti arcijáhnů, se biskupové snažili upevnit ztracené pozice.³

Důvod pro vznik úřadu generálního vikáře je však nutné hledat zcela jinde. Měl to být v pravém slova smyslu prokurátor – zástupce biskupa – „quasi quidam paene dominus, hoc est alieni iuris vicarius“ podle definice Cicerona. Tento pojem, převzatý ve své podstatě z římského práva, vystihuje jeho postavení velmi přesně – a také vysvětluje pružnost, jakou si podržel i později, když se objevuje v církevním právu.

Generální vikář se tedy vcelku nijak právně nelišil od zástupců, které si mohl jmenovat k hájení a uplatňování svých práv kdokoliv. Ani později to nebyl pojem výhradně církevně právní. I císařové měli své prokurátory k správě jednotlivých administrativních celků říše a v pozdním středověku je nazývali prostě „vicarius generalis“ – generální vikář.

Podle zásady, že svou právní moc – jurisdikci – mohou zčásti nebo úplně svěřit jiné osobě, biskupové si volili své zástupce k dočasné správě svých diecézí.⁴ Případů, kdy je nemohli osobně sami spravovat, bylo mnoho: stačilo, museli-li se účastnit církevních sněmů nebo konat službu na vzdáleném královském dvoře (neboť v oné době bývali současně i vysokými královskými úředníky a rádci), museli-li se osobně odebrat na římskou kurii k jednání, nebo

nemohli-li z jakýchkoliv důvodů sídlit ve své diecézi, což nebývalo zjevem příliš vzácným.

Ke jmenování prokurátorů–zástupců vybízel biskupy již papež Inocenc III. v případech, kdy sami nemohli diecézi spravovat.⁵ On sám dokonce jmenoval „provizory“ tam, kde biskupa dočasně zbavil vykonávání úřadu. „Provizorové“ spravovali diecézi i tehdy, když byla neobsazena, nebo když sporná volba nového biskupa nebyla rozřešena. Dekret Graciánův již jasně jmenuje generálního vikáře, zastupujícího nepřítomného biskupa, aby věřící nezůstali bez pastýře. Nešlo tu pouze o duchovní správu diecéze, ale často i o administraci biskupských statků, kterou mohla vykonávat buď tatáž, nebo jiná a k tomu účelu zvlášť určená osoba.

Zpočátku byla působnost biskupských prokurátorů či generálních vikářů omezena pouze na dobu nepřítomnosti nebo neschopnosti biskupa. Právě tato dočasnost zástupce, jemuž bývalo svěřeno jen tolik moci, kolik mu biskup chtěl dát, různost jmen, jimiž býval označován, bylo příčinou, že se o generálním vikáři hovoří v církevním právu jen zřídka, ačkoliv i ze zmínek, jež tam jsou, je jasné, že jde o prastarý a zžitý zvyk.⁶

Teprve když se doba působení biskupova zástupce neomezuje, začíná se vytvářet nový trvalý úřad „*officium permanens atque stabile*“ a postava generálního vikáře po boku biskupa, sídlícího ve své diecézi, přechází ze soukromého práva do veřejného. V Dekretálech Bonifáce VIII. je uváděn generální vikář spolu s jiným biskupským úředníkem, s oficiálem–soudcem, jmenovaným biskupem k provádění diecézního soudnictví jeho jménem – takže by se zdálo, že jde o jediný úřad, střídavě označovaný dvěma jmény. Toto podezření ještě zesiluje okolnost, že ani od rozhodnutí generálního vikáře, ani od rozsudku oficiála nebylo k biskupovi odvolání: bylo třeba se obrátit na vyšší instanci, a ani jeden ani druhý nesměl bez biskupova výslovného pověření udělovat benefícia. Často se v praxi zaměňoval jeden název s druhým.

Přece však zásadní rozdíl mezi oficiálem–soudcem a ge-

nerálním vikářem byl. V Dekretálech se činí mezi oběma úředníky rozdíl, když se hovoří o oficiálu *nebo* o generálním vikáři a když jinde se jasně stanoví, že oficiál nesmí v nepřítomnosti biskupově dávat klerikům povolení k svěcení (*licentia ordinandi*), zatímco generální vikář smí. Jiných podobných, ač málo patrných rozdílů mezi oběma, je více.⁷

Biskup však nebyl vázán žádným právním předpisem, zakazujícím jmenovat oficiála i generálním vikářem a naopak. V malých italských diecézích bylo zcela běžné, že oba úřady zastávala jediná osoba. I tam, kde bylo více generálních vikářů, jeden z nich býval současně oficiálem. Hlavní rozdíl mezi obojím úřadem je především v tom, že oficiál byl v první řadě soudce, tj. rozsuzoval sporné záležitosti, zatímco generální vikář jménem biskupovým spravoval diecézi a měl především pravomoc v nesporných záležitostech.⁸ I tehdy však mohl biskup přenést i na něho část soudní pravomoci oficiála.

Stálý generální vikář začíná být všeobecným zjevem na počátku XIV. století. V Římě sídlil trvale papežův generální vikář, který jeho jménem spravoval římskou diecézi v době, kdy papežové sídlili v Avignonu.⁹ Mimoto jiný papežův zástupce měl na starosti světskou správu Říma. V Avignonu samotném ustanovuje Jan XXII. v roce 1317 dva generální vikáře „in spiritualibus et temporalibus“ poté, co si pro sebe vyhradil avignonskou diecézi.¹⁰

Stálé generální vikáře měly běžně i francouzské a španělské diecéze bez ohledu na přítomnost biskupa. Tento západní zvyk se uplatňoval i v německých a východoevropských zemích. Nejlépe je možno sledovat jeho vývoj v Praze, kde se zvláště z druhé poloviny 14. století zachovalo dosti dokladů. Z nich je možno, přímo i nepřímo, vyčíst dosti podrobně oblast pravomoci i tehdy, když generální vikář byl současně oficiálem. I v Praze se však pravomoc obojího aspoň zdánlivě překrývala, jak zjišťuje Z. Hledíková, která se domnívá, že zhruba od roku 1373 byla část pravomoci oficiála svěřena generálnímu vikáři, takže oficiál rozsuzoval především majetkoprávní spory,

v nichž jedna strana byl duchovní, zřídka spory o benefícia, ale zato výlučně manželské případy.¹¹

Pravomocí generálního vikáře se přímo zabývají jmenovací dekreta, vydané třemi pražskými arcibiskupy. Její vykonávání zase z velké části dokládají jednak zachovaná soudní akta generálních vikářů, jejichž písařem byl, jak bylo řečeno, v letech 1373–1381 Jan z Pomuku¹², jednak erekční a konfirmační knihy. Mnoho jiných zajímavých podrobností, pokud nebyly zaznamenány zde, nebo porůznu jinde, nám ovšem zcela uniká a ani bádání zachovaných pramenů není ještě daleka skončeno.

Čtyři jmenovací dekreta si co do obsahu zcela odpovídají. Ve třech se dispozitivní část opakuje téměř doslovně, což svědčí o ustálenosti formule.

Ta se objevuje již ve formulářové sbírce arcibiskupa Arnošta z Pardubic, který sděluje svým sufragánům – olo-mouckému a litomyšlskému biskupovi – a duchovenstvu i věřícím jmenování Jana Paduánského a mistra Štěpána z Uherčic a podrobně vypočítává jednotlivě různé body jejich pravomoci.¹³ Totéž opakuje i v listině vydané při jiné příležitosti Štěpánovi.¹⁴ Jan z Jenštejna stejnou formulí oznamuje v roce 1395 jmenování mistra Mikuláše Puchníka svým generálním vikářem.¹⁵

Všeobecnější je vymezení pravomoci generálního vikáře jmenovaného Janem Očkem z Vlašimě, ale zde na rozdíl od předešlých případů nejde jen o jmenování vikáře „in spiritualibus“, ale také současně „in temporalibus“ – pro správu arcibiskupských statků, a proto se tu podrobně vypočítává i vše to, co smí a co nesmí v tomto ohledu činit, což pochopitelně ve třech prvních formulích chybí.¹⁶

Nikde není řečeno, že k jmenování dochází proto, že arcibiskup bude pobývat mimo diecézi, není naznačeno ani trvání pravomoci, ale je to pravděpodobné, neboť v době Karla IV. se často musel arcibiskup v jeho službách na delší dobu z diecéze vzdálit. Pouze jmenování, vlastně oznámení o jmenování Mikuláše Puchníka, který již byl generálním vikářem dříve, je přesně datováno, což dovo-

luje usoudit, že k němu došlo těsně před odchodem Jana z Jenštejna na kurii.

K všeobecným formulím přistupují někdy různé přídavky: Arnošt z Pardubic nedovoluje mistru Štěpánovi měnit oficiála nebo omezovat pravomoc, kterou mu světil, a sobě vyhrazuje dávat duchovním povolení vzdálit se od beneficií. Jan z Jenštejna naopak výslovně činí Mikuláše Puchníka svým zástupcem nejen v diecézích svých sufragánů, ale také v diecézích své legace, tj. bamberské, řezenské a míšeňské, ovšem jen v těch věcech, jež mu jako „rozenému“ legátu příslušejí. Mimoto směl i svolávat obvyklé diecézní synody.

Běžná moc generálních vikářů, společná všem listinám, se dá stručně shrnout do těchto bodů: generální vikář mohl konat vše, co se týkalo beneficií od jejich stvrzování až po jejich obsazování – tj. vykonávat celou rozsáhlou agendu, která s tím souvisela, ať už šlo o drobná nadání či o stavbu nových kostelů a zřizování farností nebo jejich dělení, o dosazování oltářníků, farářů nebo církevních hodnostářů, jako např. potvrzování opatů a prelátů, nalik spadálo pod pravomoc arcibiskupovu. Směl projednávat i jakékoliv záležitosti postoupené odjinud soudu nebo rozhodnutí arcibiskupovu, provádět jeho jménem všechny papežské příkazy jemu zaslané, vizitovat a zjednávat nápravu kléru, dávat klerikům povolení k přijetí svěcení, a naopak žádný biskup nesměl bez jeho svolení na území diecéze světit. Tam však pravomoc generálního vikáře končila, neboť sám světit a vykonávat jiné biskupské funkce nemohl, poněvadž měl pouze správní moc – jurisdikci – a nikoliv moc biskupskou, tzv. potestas ordinis, když nebyl sám biskup. Na svěcení a jiné biskupské funkce byl v diecézi jeden nebo více světicích biskupů, většinou řeholníků, kteří vystupují v této souvislosti jako „vicarii in pontificalibus“ pražského arcibiskupa, ale pokud se pravomoci týká, závisle na generálním vikáři.¹⁷

2. POŽADAVKY JANA Z JENŠTEJNA

Být generálním vikářem i za víceméně normálních dob v tak rozsáhlé a důležité diecézi, jako byla v oné době pražská, nebylo jistě snadné. To dostatečně dokazují zlomky zachované agendy. Být však zástupcem biskupa, který bral svůj úřad velmi vážně a snažil se jej vykonávat až s úzkostlivou svědomitostí, jako Jan z Jenštejna, a pak mu ze své činnosti skládat účty, jistě vyžadovalo více než pouhou znalost kanonického práva. A nejen skládat účty, nýbrž i věrně a poctivě vykonávat jeho příkazy a postupovat podle jeho směrnic, kdykoliv on sám zasáhl do řízení diecéze, neboť jmenováním generálního vikáře se nijak své pravomoci nevzdával.

Není sice pochyb o tom, že draze zaplacené zkušenosti nedávno minulých let Jana z Jenštejna dostatečně poučily, že není vždy moudré používat za všech okolností všech prostředků, jež mu dává církevní právo, a mocí zahánět násilí. Tuto zásadu sice horlivě hájil kdysi za mladých let před zkušeným mistrem Boršem ještě jako míšeňský biskup, když mu onen vytýkal příliš příkrý postup vůči škůdcům jeho stáda. Jenštejnovo nadšení pro užívání „obojího meče“ na obranu práv církve také s lety asi značně opadlo, ačkoliv i nadále byl skálopevně přesvědčen, že jen námezdník prchá a nechává stádo vlkům na pospas, zatímco dobrý pastýř dává život v sázku za své ovce, je-li toho třeba.¹⁷ Tato myšlenka se mu vryla tak hluboko do srdce, že ji opakoval jako své heslo znovu a znovu ve svých pozdějších dopisech, spisech i kázáních.

Generální vikář, stejně jako oficiál, tedy měl být nejen pomocníkem sirotků, obhájcem opuštěných, slitovníkem nad chudými a ubohými a nepřítelem lidí zlých, i kdyby to vyžadovalo značných osobních obětí,¹⁸ ale, jak pravil v kázání o povinnostech pastýře, oficiál a generální vikáři mají spolu s arcibiskupem střežit stádo jako psi s pastýřem a pomáhat mu v boji proti vlkům především tam, kde on sám na to nestačí, případně, když se vzdálí od stáda, vlky štěkáním zahnat a jeho svými hlasy přivolat. Je-li třeba,

mají být i svědky jeho nevinnosti.¹⁹ Za okolností, v nichž se Jan z Jenštejna octl, být jeho generálním vikářem přinášelo s sebou nemalé nebezpečí.

K tomu ještě přistupovala okolnost, že i vůči svým blízkým spolupracovníkům měl Jan z Jenštejna – a jistě po zkušenostech, jichž nabyl – značnou nedůvěru, která jistě nijak neulehčovala jejich práci.

O tom, proč v září roku 1389 mistr Kuneš z Třebovle odešel náhle z úřadu generálního vikáře po tolikaletém působení, je možno vytvořit celou řadu víceméně věrohodných dohadů. Nelze v první řadě vyloučit, že důvodem mohla být skutečnost velmi prostá, např. nemoc. Poněvadž však tento úřad byl záležitostí vzájemné důvěry, není možno vyloučit ani jinou okolnost, že Jenštejnovu důvěru z nějaké příčiny ztratil. Je totiž i dobře možné, že muž, který mu prokázal tolik věrnosti a byl mu tak užitečný během jeho zápasu o zavedení svátku Navštívení²⁰ a o zrušení odúmrtí, jež vymáhal i v kapitule,²¹ nemusel, stejně jako kdysi mistr Boreš, plně schvalovat jeho ne vždy domyšlený postup proti protivníkům. Je však možné, že odešel z úřadu na vlastní přání jako kdysi Boreš z úřadu oficiála, poněvadž i on jako zkušený a rozvážený muž s vytříbeným smyslem pro realitu mohl dobře tušit, kam celá situace spěje. Nebylo by tedy nic divného na tom, kdyby s jeho věkem rostla i touha po klidnějším životě.

Být Jenštejnovým přítelem a spolupracovníkem a rádcem znamenalo vždy možnost uvrhnout na sebe hněv královské strany. Není tedy možno vylučovat, že ani Kuneš nechtěl být proti své vůli zasažen případnou vichřicí, jež se mohla kdykoliv rozpoutat nad arcibiskupovou hlavou.

3. PŘÍPAD MATĚJE Z JANOVA A POVOLENÍ DENNÍHO PŘIJÍMÁNÍ LAIKŮ

F. M. Bartoš²² a po něm i R. E. Weltsch²³ se však domnívají, že odstoupení Kunešovo mohlo souviset s podzimní pražskou synodou roku 1389, na níž mistr Matěj z Janova

a jeho přívrženci byli donuceni odvolat některé výroky ze svých kázání. Jako generální vikář by se byl mistr Kuňes synody činně zúčastnil.

Dosud je velmi nejasné, co uvedlo do pohybu celou tuto složitou akci. Zdá se, že koncem jara roku 1388, neznámo z čího podnětu, vystoupil Václav IV. jako „ochránce pravověrné víry“, jak to činíval i jeho otec, a dal jakýmsi dekretem vyhnat z Prahy nějaké beghardské kacíře, kteří „zkázonosně otravovali srdce věřících“ svými bludy.²⁴ Znění dekretu se, kromě ojedinělých narážek jinde, nezachovalo.

Jedna z nich je ve stejně podivném dekretu Jana z Jenštejna, kterým se ozval 10. června téhož roku ze svého hradu Helfenburku. V něm sice schvaluje králův krok – a jak by nemohl, když šlo o zákrok proti bludařům –, ale hned poukazuje na jeho neblahé následky. Mnozí prý jej zlovolně zneužili a vzali si zásah proti beghardům za záminku k pronásledování zbožných věřících, neboť „koukol, který nepřítel zasel mezi dobré semeno, se nemá vytrhávat, ale ponechat až do doby žní, aby se se špatným nevyplenilo i dobré“ (Mt 13, 24–30). Proto upozorňuje arcibiskup, který zřejmě vůbec nebyl předem o královu zákroku informován, že úkol plnit zárodky neřestí „z naší země“ náleží jemu a napomíná všechny, byť sebeurozenější, aby ty, kteří jsou obviněni z beghardství, udali jemu nebo jeho generálním vikářům s důkazy, a on sám pak viníky potrestá. Kdo obviněnému vinu do tří měsíců nedokáže, sám upadne v trest vyobcování z církve.

Co bylo příčinou královny náhlé horlivosti? Byla to skutečně upřímná touha po udržení čistoty víry, nebo snad si chtěl získat pověst ochránce pravé víry? Pak je ovšem velmi podivné, že nejednal v dohodě s arcibiskupem. Příčinu je asi třeba hledat někde jinde. Podnět těžko vyšel z královny iniciativy, ale spíše z jeho okolí, jak se domnívá i R. E. Weltsch.²⁵

Byl snad v onom okamžiku veřejný klid tak narušen působením těchto sektářů, že k jeho uklidnění bylo třeba tak náhlého a tak silného zásahu? Či snad měl být pouze

zámlinkou k zakrytí jiných úmyslů jeho původců, např. třeba hmotného zisku na úkor pronásledovaných, ale jinak zcela nevinných obětí?²⁶ Měli snad na jeho vydání podíl řeholníci mendikanti, resp. jiní příslušníci kléru? Byla tedy akce namířena přímo proti beghardům, ale nepřímě proti Matěji z Janova a jeho přívržencům?

Čtyři měsíce nato, na podzimní synodě 18. října 1388, bylo stanoveno, že se laikům nemá podávat svaté přijímání častěji než jednou měsíčně a že nemají být k častému a dennímu přijímání vybízeni. Šlo tu opět o mistra Matěje z Janova a jeho kázání, jehož přítel a ochránce mistr Vojtěch Raňkův z Ježova zemřel dva měsíce předtím, 15. 8. 1388?

Že arcibiskupovi a jeho úředníkům šlo především o beghardy a že toto ustanovení bylo patrně výsledkem nějakých skutečných udání a šetření arcibiskupských úřadů, nadhazuje sám mistr Matěj, který stejně jako kdysi Milíč zavrhoval ostře kacírské názory beghardů a bekyň. On jediný se několikrát o tomto nařízení synody zmiňuje ve svém díle *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, neboť jeho doslovný text se nezachoval.²⁷ Poukazuje na to, že k jeho vyhlášení vedly následující důvody: zabránit, aby liknavostí kněží se tělo Páně nepodávalo lidem nehodným, že časté přijímání laiků již vedlo k mnohým bludům – především mezi beghardy a bekyněmi. Aby se zabránilo nejistotám a nehodným přijímáním, i dobří a zbožní křesťané se měli dočasně (*ad tempus*) z poslušnosti častého přijímání zdržet. Z toho, co poznamenává mistr Matěj, také vyplývá, že časté přijímání nebylo zakázáno z teologických, ale spíše z prakticko-pastoračních důvodů.

Už z toho je však patrné, jak snadno mohli lidé hlásající bludné berghardské názory navenek vystupovat jako zbožní křesťané a obratně na jejich účet zakrývat svou vlastní tělesnost, zatímco člověk toužící po duchovní dokonalosti mohl zase velmi snadno upadnout ve vážné podezření z pokrytectví a být považován za begharda, který také, ale z jiných důvodů, horlil pro časté svaté přijímání.²⁸ Matěj z Janova si jasně uvědomoval, jak tímto úmyslným matením bylo možno vyvolávat nejistotu a po-

chybnosti i vůči zcela pravověrným kazatelům a laikům, a proto žádal, aby nařčený beghard nebo jakýkoliv kacíř byl povolán před inkvizici a dokáže-li se mu kacířství, aby byl potrestán. V tom se shoduje s obsahem Jenštejnova dekretu.

Takto se králův i arcibiskupův dekret vzájemně doplňují: první zasahuje proti kacířským beghardům, ale činí to způsobem všeobecným, proto druhý bere ohled na konkrétní situaci a důsledky a chrání skutečné zbožné a upřímné křesťany, kteří byli zaměňováni buď z nevědomosti, nebo spíše zlovolně a úmyslně, s kacíři.

Ani rozhodnutí vyhlášené na podzimní synodě není v rozporu s touto snahou. I ono chce ochránit tyto zbožné křesťany proti nespravedlivým nařčením tím, že dočasně omezuje denní a časté svaté přijímání, které mohlo sloužit za záminku k pronásledování. Přitom povoluje přijímání měsíční – a to v době, kdy ustanovení církevních sněmů přímo laiky zavazovala, aby přijímali aspoň třikrát do roka a kdy i v českých klášteřích bylo všeobecným zvykem přistupovat k přijímání jen několikrát do roka, nanejvýš jednou za měsíc.²⁹

Ani tímto omezením tedy nezamítali Jan z Jenštejna a jeho rádci oprávněnost Janových požadavků. Ostatně o tři roky později se Jenštejnovy sympatie projevily velmi výrazně, když povolil to, oč Matěj usiloval.

Muže tak přesvědčeného o oprávněnosti svých požadavků a tak horujícího pro časté svaté přijímání však toto synodální nařízení mohlo jen popudit. Nepochopil zřejmě, oč arcibiskupovi šlo, ani on, ani jiní, kteří nešťastně spojovali královský dekret s arcibiskupovým synodálním rozhodnutím, aniž by ani znali Jenštejnův červnový dekret.³⁰ Po synodě roku 1388 se však situace změnila. Kázal-li kdo nyní o nutnosti každodenního a častého přijímání pro laiky, stavěl se proti synodálnímu nařízení. A ani Matěj z Janova, ani jeho následovníci v kázání zřejmě neustali. To zase zavdalo podnět jejich protivníkům, především z řad řeholníků, ke kázáním proti nim, v nichž odsuzovali jejich názory.

Neznámý současný augustinián svědčí ve svém traktátě proti Matějovi z Janova, že v roce 1389 jacísi kazatelé veřejně ve svých kázáních zakazovali úctu svatých ostatků a obrazů svatých a že nařizovali, aby se laikům a stařenám podávalo neustále tělo Páně. Nehovoří se tu již jen o častém svatém přijímání, ale také o jiných názorech, které skutečně šířili i beghardi. Přitom však je kázali i přívrženci Matěje z Janova.³¹

Není tedy divu, že se setkaly, stejně tak jako myšlenka častého přijímání, s odporem, jak traktát naznačuje, některých pražských řeholníků, především profesorů – členů žebravých řádů. Aspoň na ně si i Matěj z Janova trpce stěžuje.³² Tyto obžaloby, jež se jistě brzy donesly i k arcibiskupovi, nemohly ani jeho ponechat v netečném klidu. Vždyť on sám tolik horlil pro úctu obrazů svatých a k jejímu povzbuzení uděloval hojné odpustky. K pokoji jistě nijak nepřispíval neklid, vzbuzený ať tou či onou stranou, mezi věřícími.

K námitkám proti úctě svatých obrazů a úctě mariánské vůbec mohlo zavdat příčinu mj. i ustanovení svátku Navštívení Panny Marie, vyhlášené 9. dubna onoho roku v Římě papežem Urbanem VI. Jím si Jan z Jenštejna vydobyl konečné vítězství nad českými i zahraničními protivníky této myšlenky, mezi nimiž vynikal v Praze mistr Vojtěch Raňkův z Ježova.³³

Tuto památnou událost ovšem neopominul arcibiskup svým způsobem vyzvednout a tím vzbudil v horlivcích o časté svaté přijímání patrně dojem, že nový svátek jen zatemňuje, stejně tak jako jiné projevy mariánské úcty a vůbec úcta k svatým, to jediné, čeho je nezbytně zapotřebí k životu v skutku křesťanskému, a že odsunuje do pozadí to nejpodstatnější.

Na základě udání a přísahných svědků byl zajat, vyobcován z církve a držen v arcibiskupském žaláři kněz Jakub z Kaplic, následovník mistra Matěje.³⁴ O případu obou se mělo jednat na podzimní synodě. Krátce před ní a v tomto napjatém ovzduší se stal Jenštejnovým generálním vikářem Jan z Pomuku.

K vytvoření jakéhokoli kategorického úsudku by bylo třeba zjistit, zdali tato změna skutečně souvisí s oněmi událostmi. A kdyby tomu tak bylo, pak by bylo třeba poznat, jaké stanovisko k nim zaujímal odcházející Kuneš z Třebovle a nastupující Jan. Z toho, že Jan byl především školený právník a ne teolog, by se dalo soudit, že se nezabýval příliš teologickým hlediskem celé otázky, ale že asi zaujímal stanovisko pouze praktické: jako právník a jako farář. Ačkoliv se musel postavit za rozhodnutí synody z roku 1388, přece nemusel mít na věc názor vyhraněný a mohl tedy být vhodnou osobou nejen k tomuto, ale i k jiným úkolům, které s sebou přinášel jeho nový úřad.³⁵ Nejlepším doporučením ovšem byla důvěra, kterou v této tak spleťtité situaci mu prokázal arcibiskup.

Ze synody z 18. října 1339, která způsobila v Praze tolik vzrušení, se zachovaly pouze „články a omyly“, které musel mistr Matěj z Janova a jeho druhové v katedrále z kazatelny během kázání – bohužel nedochovaného – odvolat. Synodě ovšem předcházela asi delší jednání před inkvizitorem a snad i na konzistoři před generálním vikářem. Některé zajímavé podrobnosti snad byly zapsány do akt jednání generálních vikářů, ale ta se právě z oněch let bohužel nezachovala.

Mistr Matěj, kněz Jakub z Kaplic, který kázal v různých kostelích, a kněz Ondřej odvolali výroky sestavené podle výpovědi svědků.³⁶ Vcelku jde vesměs o názory, jež skutečně mohly způsobit mezi věřícími pohoršení, byly-li vskutku proneseny tak, jak je uvádí odvolání, nejen tehdy, ale i dnes. O obrazech Krista a světců se říká např., že mají být zničeny, poněvadž by mohly být příležitostí k modloslužbě, že se nemají ctít ani ony, ani ostatky svatých, kteří svými zásluhami a přímlovami nemohou věřícím na zemi pomáhat, a že všichni, především laici, mají být povzbuzováni ke každodennímu přijímání, jež se jim má podávat. To je vcelku odvolání mistra Matěje. Jakub z Kaplic mimoto měl tvrdit, že přímlova Matky Boží je neúčinná, že modlitby za zemřelé jim nepomáhají a že sám věřící smí uchopit tělo Páně knězi z rukou, když mu je

odpírá podat. Mezi mylnými články Jakubovými se objevuje i názor, že arcibiskup nečiní dobře, když uděluje odpustky za uctívání mariánských obrazů a že se kněz nemusí modlit kněžské hodinky, když místo toho studuje nebo káže. Podobný názor, totiž že ti, kdo mají povinnost se modlit kanonické hodinky, nejsou povinni je během studií recitovat, tvrdil a musel kdysi odvolat již mistr Vojtěch Raňkův z Ježova za svého působení na pařížské univerzitě.³⁷

Prakticky se v odvolání o zásadě denního svatého přijímání laiků nehovoří. Zato se objevuje znovu ozvěna synodálního nařízení z roku 1388: nemá se propagovat z kazatelen, ani jinak. Daleko povážlivější jsou však ostatní články, především ty, které musel odvolat Jakub z Kaplic, poněvadž byly v přímém rozporu s katolickou naukou a nebezpečně blízké učení beghardů a valdenských. Je možné, že byly vysloveny v řečnickém zápalu, ale je málo pravděpodobné, že se tak stalo pouze jednou při jediném kázání; obžalovaní byli tři.

Těmito kázáními sice ještě pomáhali k matení již tak obtížné situace, zkomplikované královským dekretem, ale přece není možno ani o jediném z nich tvrdit, že by byl jedním z beghardů. Ale bylo docela dobře možné to tvrdit o jejich laických posluchačích, opakovali-li to, co slyšeli na jejich kázáních. Synoda skončila uložením trestu: nelehčí postihl mistra Matěje z Janova. Jakub z Kaplic byl suspendován z kazatelství a patrně i z kněžských úkonů na deset let. Tento tvrdý trest mu byl zřejmě pobídkou k odvolání se k papeži.

Naštěstí se dochovalo znění listiny papeže Bonifáce IX., jíž zmocnil pražského arcibiskupa, aby spolu s mistry teologie případ Jakubův znovu prozkoumal, neboť kněz Jakub tvrdil, že byl potrestán nespravedlivě na základě článků nepravdivě proti němu složených.³⁸ Značná část Jakubovy žádosti, doslovně uvedená v listině, umožňuje tak částečnou rekonstrukci toho, co se přihodilo. Tvrdí v ní, že nikdy nekázal to, co musel na synodě odvolat. Arcibiskup byl mylně informován od nevěrohodných

svědků. Jakub sám pak uvádí vcelku tatáž tvrzení, ale s tolika dalšími dodatky, že vezmou-li se v úvahu okolnosti, na něž poukazuje, celý jejich smysl se mění a zní zcela pravověrně.

Není vyloučeno, že Jakub v tom smyslu i kázal. Nemohl však očekávat, že jeho posluchači postihnou a zapamatují si všechna jemná teologická odlišení, která uvádí v odvolání, a že jim neutkví v mysli právě to, co nakonec vyznělo nejprostěji, nezvykle a kacírsky. Není možno přesně ověřit, kdo měl úplnou pravdu: zda ti, kteří svědčili proti Jakubovi v Praze – což by znamenalo, že Jakub vložil jemná teologická rozlišení do původních článků teprve dodatečně, aby jim ulomil nebezpečný hrot – nebo on sám, a v tom případě tedy byl špatně pochopen. Ať již tomu bylo jakkoliv, ani on, ani jeho druhové neměli v situaci, jaká se v Praze vytvořila, příliš mnoho smyslu pro rozvážnost, a tak zbytečně zavdávali protivníkům vítanou příležitost k zásahu proti sobě; mimoto nechtěně ztěžovali již tak obtížné postavení Jana z Jenštejna.

Podzimní synoda v roce 1389 tedy zdaleka nepotlačila snahy Matěje z Janova o schválení denního přijímání laiků. O rok později dal, rovněž během synody, Jan z Jenštejna odpustky za pokleknutí během pozdvihování; vyhlásil i odpustky papeže Urbana VI. těm, kdo navštíví nemocného po přijetí svátostí oltářní, a on sám připojil i další odpustky. Také udělil 40 denní odpustky všem zbožně přijímajícím tělo Páně.³⁹

Změnil snad Jan z Jenštejna svůj názor? Nikoliv. Horlivým ctitelem eucharistie byl vždycky a z vlastní zkušenosti znal účinky jejího přijímání.⁴⁰ I teologové z jeho okolí a jeho rádci s ním sdíleli jeho názor.⁴¹ Rozdíl mezi pojetím Matěje z Janova a Jana z Jenštejna však spočíval v tom, že Matěj jednostranně zdůrazňoval časté přijímání a s oblibou je stavěl do rozporu s ostatními projevy eucharistické úcty a vůbec s vžitými projevy tehdejší zbožnosti, zatímco se Jan z Jenštejna snažil všechny tyto projevy harmonicky skloubit. Podnět k těmto ustanovením mu mimo jeho rádce, mezi nimiž vynikají známí zastánci

častého přijímání laiků dominikán mistr Jindřich Bitterfeld a Matouš z Krakova, také bezpochyby poskytla jeho těžká nemoc po návratu z Říma v červenci 1390, během níž se znovu osobně přesvědčil o síle účinků přijímání.⁴²

K tehdy revolučnímu rozhodnutí, jímž se postavil důsledně na stranu zastánců denního přijímání, došlo na další synodě 16. června 1391; bylo dovoleno řádně vyzpovídaným a kajícím křesťanům přistupovat k svatému přijímání, kdykoliv chtějí.⁴³ Tím byla otázka, přetřásaná již řadu let, s konečnou platností v zásadě vyřešena a více se pak o ní nediskutovalo. Současně se Jan z Jenštejna zasazoval i o to, aby světští páni nebránili vězňům, zvláště odsouzeným na smrt, přijmout před popravou svátosti, přejí-li si to, a farářům přikázal, aby neposlušné pány vyobcovali z církve za trest.⁴⁴ I v tomto nařízení se zrcadlí Jenštejnova zkušenost z léta 1390 a připomíná živě některé kapitoly jeho spisu *De bono mortis*, k jejímuž vzniku dala podnět.⁴⁵

Zdá se však, že tato rozhodnutí nebyla všude klidně přijata. 27. ledna 1392 vyslýchali arcibiskupem zmocnění generální vikáři Mikuláš Puchník a Jan z Pomuku s arcibiskupovým pokladníkem Václavem Knoblochem v refektáři kláštera sv. Tomáše na Malé Straně českého kazatele Václava, který údajně žádal v dopise převora kláštera sv. Dobrotivé, aby se za něho se svými řeholníky modlil, neboť prý znal 25 kacířských článků proti Janu z Jenštejna, jež chtěl dokázat.⁴⁶

Vyslýchaný augustinián-eremita popřel, že by byl podobný dopis psal a prohlásil, že arcibiskup je dobrý a katolický člověk, za něhož vyzývá k modlitbám své posluchače. Jaké bludy to měly být, není nikde řečeno, a celý výslech je poněkud podivný. Ačkoliv Janu z Jenštejna nikdy nechyběli nepřátelé, přece, vyjma Vojtěcha Raňkova z Ježova během vášnivé výměny názorů o svátku Navštívení o otázce očištění a o právu odúmrtí, ho nikdo nikdy neobviňoval z bludů. Klášter svatotomášský však stojí v samé blízkosti kostela sv. Mikuláše, v němž kázal Matěj z Janova své názory, a poněvadž členy žebravého řádu augustiniánů-eremitů počítal Matěj mezi své odpůrce,

možno předpokládat, že augustiniáni nepřijali s velkým nadšením povolení denního přijímání laiků a že v klášteře patrně kolovaly různě řeči proti arcibiskupovi, jež zavdaly podnět k obžalobě a výsledku kazatele Václava, k němuž došlo pouhé tři měsíce po synodě.

Zajímavá na výsledku je však i jiná okolnost: probíhal česky – *in vulgari boemico* – což je jediný neklamný důkaz, že Jan z Pomuku, jak lze odjinud jen předpokládat, česky hovořil, nebo přinejmenším česky dobře rozuměl.

Dne 24. července 1392 došlo před oběma generálními vikáři v jejich úřadě k dalšímu vyšetřování, tentokrát dvou kazatelů z Kutné Hory, na základě předem sestavených článků. První z nich, Jan Koželuh, byl obžalován, že mj. používal ve svých kázáních novozákonních apokryfů, ale také, jak se zdá, snad ve spojitosti s povolením denního přijímání, údajně měl tvrdit, že kdo je v těžkém hříchu, nepřijímá tělo Kristovo, což však popřel.⁴⁷ I olomoucký kněz Matouš Janův z Herex, zdržující se v té době v Kutné Hoře, byl obžalován, že řekl, že procesí na svátek Božího těla se konalo spíše k poctě ďábla než Boha, že účastníci průvodu byli ďáblůvi služebníci a že v průvodu byl nesen ďábel. K tomu prohlásil, že řekl pouze, že se procesí konalo spíše z pýchy a marnivosti než k oslavě Boží, že však věří, že v něm bylo skutečně nesené tělo Páně, že se kněží shromáždili ze světské marnosti a že svíce nesené v průvodu byly jen pro lidskou chválu. Prý se také modlil, aby Bůh deštěm procesí rozehnal.

Oba kazatelé byli dočasně zbaveni vykonávání svého úřadu až do dalšího rozhodnutí. První z nich 5. ledna 1393 slíbil, že nebude lidem kázat bajky, že při kázání nebude ani plakat ani se smát pod trestem vypovězení z pražské diecéze, neboť patřil do vratislavské. Pak znovu dostal povolení kázat. Druhý nesměl vykonávat kněžské funkce, dokud by si neopatřil prodloužení povolení k pobytu v pražské diecézi, jež mu vypršelo, neboť patřil do olomoucké diecéze.⁴⁸

Není vyloučeno, že kněz Matouš Janův závisel na názorech Matěje z Janova, jež svým způsobem opakoval.

Deset dní před jeho výsledkem předal z příkazu generálních vikářů sám Matěj z Janova notáři jejich kanceláře Janu z Dubé dvě knihy: jednu česky psanou na pergamentu a druhou na papíře s prohlášením, že dosud nebyly opraveny a že je měl u sebe s úmyslem dát je před zveřejněním prohlédnout a opravit některým mistrům.⁴⁹ Zápis v soudních aktech generálních vikářů nenaznačuje obsah obou knih. Nadhozený dohad, že šlo o český překlad bible, dosud nenašel potvrzení odjinud.⁵⁰ Zdá se, že kdyby skutečně bylo šlo o bibli a nikoliv o nějaký Matějův traktát, nebyl by písař zápisu opominul ji výslovně jmenovat. Zápis byl však později v originále přeškrtnut.

Není známo, zda na základě průzkumu těchto spisů, či z jiného důvodu zakázal arcibiskup mistru Matějovi vykonávat kněžské funkce, neboť za dva měsíce, 13. září 1392, mistr Matěj slíbil, že se ve všem dovoleném a slušném podrobí arcibiskupovým příkazům, načež mu Jan z Pomuku ihned dovolil konat kněžské funkce kdekoliv.⁵¹ Není však vyloučeno, že šlo pouze o uvolnění trestu vyhlášeného na podzimní synodě roku 1389 po odvolání Matějově, kterým bylo jeho kněžské působení omezeno pouze na jeho farnost ve Velké vsi. Toto bylo, pokud známo, poslední setkání Matěje z Janova s Janem z Pomuku a snad i s arcibiskupskými úředníky.⁵²

4. V ÚŘADĚ GENERÁLNÍHO VIKÁŘE

Hlavním písemným pramenem, podle něhož možno sledovat činnost Jana z Pomuku (podobně jako činnost jeho předchůdců), jsou soudní akta generálních vikářů. O Janově činnosti během prvních dvou a půl roku není však soustavných zpráv, poněvadž v soudních aktech je mezi březnem 1387 a 1. lednem 1392 mezera. Není vyloučeno, že ve scházející knize byly zapsány bližší zajímavé podrobnosti, týkající se případu mistra Matěje.

V letech 1392–1393 se podle zápisů neprojednávaly případy vybočující z běžné agendy generálních vikářů.

F. Stejskal shrnul všechny zajímavější případy, projednávané Janem z Pomuku, ale žádný z nich nepřispívá k intimnějšímu poznání jeho osobnosti.⁵³ Jsou to případy rázu majetkového, vyšetřování různých provinění kněží a duchovních a jejich případné potrestání.

Zajímavý snad je případ dvou střídníků kostela sv. Apoliáře v Praze, Mořice a Michala, kteří se utkali v bitce. Záležitost se dostala až ke generálnímu vikáři Janu z Pomuku, který „po odděleném výslechu obou stran je přátelsky usmířil a srovnal a nařídil, aby se navzájem požádali o odpuštění za své unáhlení kvůli Bohu“.⁵⁴ Michalovi nařídil, aby zaplatil lékaři šest grošů za léčení rány Mořice; kdyby však byl Mořic ochoten přijmout méně, tedy méně. Tyto podrobnosti jsou zajímavé tím, že nejsou v jiných podobných případech zaznamenány.

Že měl Jan z Pomuku vlohy k urovnávání sporů a že i jako generální vikář měl důvěru stran, je patrné z toho, že byl nejednou spornými stranami požádán, aby jednal mezi nimi jako smířčí rozhodčí, tj. aby mimosoudně a přátelsky urovnal spor. Při jednom jednání byl přítomen mezi svědky i Janův písař a služebník Dominik z Budějovic.⁵⁵

Ač byla pravomoc generálního vikáře a oficiála rozdělena, přece v oněch letech, jak tomu bývalo i dříve, byl oficiálem a současně i generálním vikářem Mikuláš Puchník, zatímco Jan z Pomuku užíval pouze titulu generálního vikáře a jeho činnost možno sledovat mimo soudní akta také v erekcčních a konfirmačních knihách. Činnost oficiálů byla zaznamenávána v tzv. aktech oficiála, dnes zachovaných pouze zlomkovitě. Občas se stávalo, že nepřítomného generálního vikáře zastoupil oficiál, ale také několik náhodně zachovaných listin dokazuje, že Jan z Pomuku působil, zřejmě jen přechodně v době, kdy zastával úřad generálního vikáře, občas, např. na sklonku roku 1390, v zastoupení Mikuláše Puchníka i jako oficiál.⁵⁶

Ani z erekcčních knih z oněch let nelze zjistit nic, co by ukazovalo na změnu dosavadní praxe v době, kdy byl Jan z Pomuku generálním vikářem. Zajímavější jsou však knihy konfirmační se zápisy o jmenování na různá benefícia.

Již J. Sedlák uveřejnil zprávu neznámého norimberského řeholníka, původem patrně Poláka nebo Slezana, který studoval na pražské univerzitě, o způsobu uvádění nově jmenovaného faráře v úřad nejmenovaným pražským „oficiálem“, doktorem církevního práva. Nejprve prý otevřel misál a farář kleče, s třemi prsty položenými na obraz Ukřižovaného, slíbil poslušnost svému biskupovi a věrné vykonávání péče o svěcené duše. Nato mu pravil:

„Hle, svěťuji ti péči o duše, vykoupené krví Kristovou, abys ony duše sobě svěcené chránil, živil a bránil slovem i příkladem, pokud je na tobě, věrně a k jejich prospěchu, neboť jsi povinen se za ně zodpovídat našemu Pánu Ježíši Kristu na posledním soudu. Nesvěťuji ti ani ovce, ani dobytek, ani nerozumná zvířata, abys z nich měl užitek nebo zisk a časné důchody, nýbrž ony ovce, pro něž náš Pán Ježíš Kristus ráčil zemřít, abys byl dobrým pastýřem jako Kristus Ježíš, abys své ovce znal, abys je vodil na pastvu věčné spásy, abys za ně, bude-li třeba, vydal i svou duši, abys je pásł svatým životem, učením a stykem. A nyní mi musíš slíbit, že to budeš činit. Nechť ti Bůh pomáhá i všichni svatí. Ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého.“⁴⁶

Byl oním „oficiálem“ skutečně Jan z Pomuku? Není to vyloučeno, není to však ani možno kategoricky tvrdit. Jisté je pouze, že výraz „officialis“ se spíše hodí na generálního vikáře, do jehož pravomoci spadalo stvrzování farářů a obsazování jiných beneficií, a jak bylo řečeno, jeden generální vikář býval současně i oficiálem. Poněvadž je však výslovně podotknuto, že onen muž byl doktorem církevního práva, a pochází-li zpráva z oné doby, jak se domnívá J. Sedlák, tedy mezi oficiály a generálními vikáři byli pouze dva doktoři: Kuneš z Třebovle a Jan z Pomuku, neboť Mikuláš Puchník byl pouze licenciát práva. Nešlo-li o improvizovanou řeč, nýbrž o ustálenou formuli, pak ji jistě užíval při podobných příležitostech i Jan z Pomuku.

V této souvislosti je vhodné upozornit i na maličkost, jež se nezdá být bezvýznamná. V zápisech konfirmačních knih je možno v těch letech sledovat jistý vývoj. Ještě např. v roce 1378 do nich byly zapisovány jen stručné zá-

znamy, v nichž se často uvedlo pouze jméno ustanovené osoby, beneficia, datum a první jméno generálního vikáře v záhlaví, tedy pouze hlavní údaje vyňaté z vlastní ustanovovací listiny. Nebylo vždy poznamenáno např. jméno patrona beneficia, který k němu dotyčného duchovního prezentoval, ani jméno exekutora, tj. duchovního, který měl dekret provést. Již v roce 1383 se objevovalo, i když ne vždycky, jméno exekutora, častěji a častěji byl uváděn i patron. Od počátku V. knihy těchto stvrzovacích záznamů, kterou začal 13. března 1390 psát notář generálního vikáře Petr Apotekář, je jasně patrná změna, nepochybně zavedená generálním vikářem Janem z Pomuku.⁵⁸ Formule jsou obsažnější a takřka pravidelně se do konfirmačních knih opisuje celý text stvrzovací listiny, v němž nechybí vedle jména patrona a prezentovaného duchovního často ani jejich tituly nebo jiné přesné určení jejich identity, jméno exekutora, případně i poznámky blíže popisující beneficium. Tým způsob byl dodržován i v případech, kdy Jana z Pomuku zastupoval např. Mikuláš Puchník.⁵⁹

Je to další důkaz právnické důkladnosti Jana z Pomuku? Možno přisvědčit jen zčásti. Zdá se, že v pozadí této změny stojí především snaha Václava IV. zmocnit se a užívat všeobecně patronátního práva jiných patronů ve svůj prospěch. Není patrně daleko pravdy domněnka, že z těchto zápisů se nenápadně ozývá boj, který měl nedlouho nato vyvrcholit a jímž Jan z Jenštejna a jeho generální vikáři se snažili chránit slabými zbraněmi církevního práva, jež měli po ruce, práva patronů, a tím i svobodu církve, proti králi.

Snad by tu bylo možno hledat pravý důvod nevysvětlené změny generálních vikářů na podzim roku 1389, nespočívající ani tak na neochotě Kunše z Třebovle hrát roli soudce v procesu s Matějem z Janova, jako spíše v obavě ze střetnutí s králem a jeho milci v arcibiskupových službách.

Je zajímavé, že po jmenování Jana z Pomuku se už Kuňš nikde okázale nevyskytoval po boku Jana z Jenštejna. Naopak, v blíže nedatovatelném mandátu z oněch let vy-

stupuje jasně jako králův pověřenec, který má spolu s generálními vikáři prozkoumat právní opodstatnění patronálních práv nad beneficií v pražské diecézi, a nejsou-li jasně doložena, přisoudit je králi.⁶⁰

Octnul-li se skutečně Kuneš na královské straně buď z obav před škodami, jež mu mohly vzejít z případného střetnutí, či z jiného důvodu, pak je zřejmé, že v něho nemohl Jan z Jenštejna skládat velikou důvěru, zvláště v době napětí s králem. Tím by byla naznačena i odpověď na otázku, proč tak náhle Kuneš zmizel z Jenštejnovy blízkosti na podzim roku 1389, ačkoliv mu zbývalo ještě několik let života a nebyl patrně o mnoho starší než Jan z Jenštejna. V tom případě mohl dokonce být i jedním z těch blíže neznámých Jenštejnových intimních přátel, kteří se nakonec postavili proti němu, nebo jedním z prelátů, ochotných spíše k ústupkům než k otevřenému boji. Tak ho nemohl stihnout osud jeho nástupce, Jana z Pomuku.

Má snad delší nepřítomnost Jana z Pomuku, zastupovaného v úřadě mezi 3. říjnem a 15. listopadem 1392 Mikulášem Puchlíkem,⁶¹ něco společného s dramatickými událostmi, jež za několik měsíců měly vyvrcholit v bouři, jejíž obětí se stal? Konal vizitaci žateckého arcijáhensství? Či snad se zúčastnil vizitace, snad v oné době konané Janem z Jenštejna v olomoucké diecézi? Bez váhání není možno přisvědčit ani jedné z nadhozených možností. Že však měl podíl na posledním takřka zoufalém pokusu Jana z Jenštejna o obranu proti násilí páchaném bezostyšně na církvi a jejích dávno uznaných právech a svobodě, není možno pochybovat.

VII

Silou moci

1.

VÁCLAV IV.

Václavu IV. nebylo ještě plných osmnáct let, když se ujal vlády nad zeměmi České koruny a nad Německou říší a Lucemburskem. I v dobách poměrně klidných by tento nesnadný úkol vyžadoval panovníka nevšedních vladařských schopností, jakým byl jeho otec. V řečech, pronesených nad rakví císařovou, se zrcadlí jak nadějně očekávání, tak i úzkostlivé obavy o budoucnost. Obojí bylo odůvodněné. Mladý dědic tak velkého odkazu totiž budil důvěru nejen svou tělesnou zdatností, nýbrž i přirozeným duševním nadáním a v jádru dobromyslnou povahou: byl bystrý, chápavý a měl dobrou vůli plnit těžký úkol, ještě ztížený papežským rozkolem.¹

Ačkoliv se vzděláním těžko mohl svému otci rovnat, přece stejně jako on ovládal aspoň čtyři jazyky, měl široký okruh věcných znalostí, projevoval zájem i o umění a vědy. Karel IV. dbal především o to, aby získal praktický rozhled, a zvláště v posledních letech svého života ho brával s sebou a zaučoval ho do umění vládnout. Po Karlově smrti bylo na mladém Václavovi dokázat, jak zvládl školu svého otce, který jediný mohl na něho svou autoritou uplatňovat vliv a vychovávat si v něm schopného nástupce.

Jeho věk mohl budit jisté obavy. Václav byl dosud nevyzrálý mladík s neustálenou povahou. Je pravda, že jeho otec si kdysi počínal velmi rozvážně, ačkoliv byl mladší než on, ale mezi oběma byl velký základní rozdíl. Václavovi scházela tvrdá životní škola mládí Karlova, nedostalo se mu nikdy výchovy bojovníka, a poněvadž otcově vládě pouze přihlížel a neměl příležitost své vladařské schopnosti prakticky projevit, nenaučil se rozhodovat a nezískal ani otcův jemně vyvinutý diplomatický cit. Mimo to byl od malička hýčkán všemožnými poctami jako korunovaný syn a dědic císařův, jemuž měla otcova císařská koruna spadnout bez námahy do klína. Tyto okolnosti jistě ovlivnily vývoj přirozeně pasivní povahy mladého krále.

Tím však není řečeno, že Václav vládnout nechtěl a že by mu chyběla dobrá vůle. Naopak, když převzal otcovo dědictví, měl zřejmě velmi vysoké mínění o svých vladařských schopnostech, a to ho neopustilo až do konce života. Mnoho tedy záleželo na jeho okolí, především na schopných rádcích, kteří by byli s to budit dojem, že vládne on, ale přitom moudře ovlivňovali jeho myšlení a zamezovali jeho mylným rozhodnutím.

Již první léta Václavovy samostatné vlády jasně ukázala jeho sklon k pohodlnosti, že skutečně nechtěl být vládou příliš obtěžován a že rád ponechával vládu v rukou těch, jimž důvěřoval. A jistě ne bez jejich vlivu se ponenáhlu začínaly ukazovat vedle povahových kladů stále silněji i stíny – nedostatek klidné rozvahy, stálosti, důslednosti, ucelenosti a pevnosti charakteru, který se jasně a zřetelně projevoval nejen v nespořádanosti jeho osobního života – dával přednost lovu a vínu –, ale také v jeho vládě, o níž se dělili jiní.

2.

LUCEMBURSKÁ RODINA

Podobně jako kdysi za Přemyslovců ukázalo se i po smrti Karlově, že neštěstím pro dynastii i zemi není jen nedostatek členů vládnoucího rodu, ale také jejich nadbytek.

Lucemburský rod byl v té době široce rozvětven, takže Václav nebyl jediným členem ani dědicem.² Byli tu i jiní bližší příbuzní, méně šťastní než on, ale stejně dychtiví po vládě a snad i schopnější, mezi něž bylo rozsáhlé dědictví Karlovo nestejněmálně rozděleno: předně to byl mladší Karlův bratr, Václav Lucemburský, a synové Karlova bratra, moravského markraběte Jana Jindřicha, Jošt, o sedm let starší než Václav, jeho mladší bratr Prokop, přibližně stejně starý jako on, kteří měli společně vládnout v moravském markrabství, a jejich nejmladší bratr Jan Soběslav, určený k duchovnímu stavu. Oba starší bratři však brzy po otcově smrti v roce 1375, nespokojeni se svým údělem, vedli spolu občas drobné, ale kruté války.

Václav však měl i nevlastní bratry. Byli to synové Karla IV. a jeho poslední, dosud žijící manželky, císařovny Alžběty: Zikmund, o sedm let mladší než Václav, a Jan, jemuž bylo při smrti otcově necelých devět let. Nikdo z nich nebyl ochoten uznávat Václava za hlavu rodu, jak si přál Karel IV. před smrtí, a dva z nich se stali velmi nebezpečnými Václavovými soky – Jošt a Zikmund. Oba toužili po císařské koruně a po Českém království a byli ochotni kdykoliv se spojit i s nezapřísáhlejšími Václavovými nepřáteli. Větší soudržnost s ním projevovali markrabí Prokop, Jan Soběslav a nejmladší Václavův bratr, vévoda zhořelecký, Jan. Je zajímavé, že všichni tři byli Václavovi povahově blízcí a že skončili dříve nebo později buď násilnou, nebo aspoň podezřelou smrtí. Pouze vévoda Jan v pozdějších letech († 1395) podporoval spojení Čech s Říší personální unií v osobě Václava IV.

Václav se tedy nemohl opírat bez obav o členy své vlastní rodiny: v prvních letech vlády byli všichni dosud mladí a nezkušení, ale s věkem vzrůstaly i jejich požadavky a s nimi i nebezpečí pro Václava samého. Proto se v jejich středu cítil asi hodně osamocen, ale nikoliv úplně sám, neboť se mohl opřít o jiné rádce – o členy královské rady.

V západní Evropě nabývala nebývalého vlivu ve správě státu zvláště ve XIV. století královská rada.³ Král, který nemíval trvalé sídlo, se někdy celé týdny vyhýbal osobnímu vykonávání úřadu, vyjma nejnutnějších rozhodnutí. Často cestoval, oddával se lovu a jiným příjemnostem dvorského života a o ostatních záležitostech jednal s unavenými vyslanci, když ho někde dostihli, pouze několik hodin nebo dní. Mnoho záležitostí však bylo možno projednat jeho jménem a bez jeho vědomí, neboť on sice zosobňoval vedení státu, ale správní orgán, jeho kancelář společně s jeho radou, pracoval za něho. Žádné království se však nemohlo dlouho udržet ani se sebedokonalejším správním aparátem, nemělo-li schopného krále.

V státní korunní radě byli především zastoupeni čelní představitelé vysoké i nižší šlechty a vysocí preláti. Této početné radě však král nemohl svěřit každodenní běh státního aparátu. Proto si z ní vytvořil menší kroužek svých důvěrných rádců, v jejichž společnosti rád pobýval, tedy svých osobních přátel, jejichž úsudku si cenil a ztotožňoval se s ním a k nimž mohl mít naprostou důvěru. Ti byli ve skutečnosti jeho ministry a služebníky a na nich především závisel jeho vladařský úspěch. Ačkoliv v této radě bývali i členové vysoké šlechty, častěji se do ní dostávali muži na králi více osobně závislí, nižšího společenského postavení, jejichž politické zájmy se právě proto nekřížily se zájmy krále.

Napětí mezi oběma skupinami uvnitř rady mohlo tedy vzniknout nejen z této příčiny a kvůli nižšímu společenskému postavení členů „malé rady“, ale také proto, že uvnitř veliké, impozantní, ale málo výkonné rady působil jako kvas. Proto se jak ve Francii, tak v Anglii vyskytly již koncem 13. století u vysoké šlechty snahy o reformu „malé“ královské rady.

V Čechách v době vlády Karla IV. k podobným vyhraněným napětím nedocházelo. I v jeho širší radě zasedali nejen zástupci nejvyšší zemské šlechty, obvykle držitelé

nejvyšších zemských úřadů, a mezi nimi i královi příbuzní, ale osobnost panovníkova byla tak vyhraněná, že dokázal vládnout sám a svou radu používal jako pomocného orgánu. Přitom dokázal svým politickým smyslem natolik odhadnout situaci, že případnému napětí buď předcházel, nebo je mírnil.

Václav IV. na rozdíl od svého otce, jehož korunní radu po něm zdědil, ji již na počátku své vlády nechával jednat za sebe a dával jí své pověření, takže ona nabývala rozhodujícího vlivu nejen v prvních letech, ale pak i po celou dobu jeho vlády, při utváření jeho politiky. Její nedůslednost a nestálost tedy není třeba přičítat jen nestálé povaze králově, ale také změnám, kterými procházela jeho rada. Proto pro její vysvětlení je tak důležité znát, kdo k této důvěrné korunní radě patřil.

Odpověď není snadná, neboť dnes je již dostatečně prokázáno, že královská rada nebyl orgán s pevně stanovenými řády a zvyklostmi, jako byla např. královská kancelář, s níž nemůže být ztotožňována.⁴ Je nutno vyloučit z úzké královské rady úředníky kanceláře, která byla pouze výkonným orgánem, třebaže někteří z nich – kancléř nebo protonotáři – patřili do úzkého kruhu královských rádců.

Jmenování do rady se nedělo podle předem stanovených zásad, ale záviselo především na královské libovůli, a osoby označované titulem rady – consiliarius – se nemusely nikdy žádného zasedání rady zúčastnit; pro mnohé to byl pouze čestný titul, který je opravňoval k jistým důchodům z královské pokladny.

Václavova úzká rada nebyla tedy příliš početná. Poněvadž měla rozhodující vliv, mohli v ní být pouze ti, kteří se často účastnili jejího zasedání, tj. ti, kteří na ně bývali zváni. Ti pak učiněná rozhodnutí rozpracovávali, jménem krále je prováděli, účastnili se různých poselství, přijímali vyslance a jednali s nimi atd. Ve spojitosti s touto činností se pak často jejich jména objevovala na královských listinách s titulem relátora. Použitím tohoto hlediska je pak už možno dojít k poměrně menší skupině konkrétních osob, které se také skutečně často vyskytovaly v králově společnosti a jimž král okázale projevoval svou přízeň.

Karel IV. zanechal svému synu korunní radu, kterou ještě před smrtí doplnil např. jmenováním Jana z Jenštejna kanceléřem královské kanceláře. Byli v ní zkušení rádci jak z vyšší šlechty české i římské, tak i jiné osobnosti, které se svého postavení domohly svými schopnostmi, jež císař dovedl dobře odhadnout. Tito jemu oddaní a zkušení úředníci však záhy již v prvních letech Václavovy vlády jeden po druhém mizeli. Buď umírali, nebo se z rady prostě vytráceli a ustupovali do pozadí. Na jejich místo si mladý král volil rádce nové.

Byli to většinou muži, kteří patrně lépe vyhovovali jeho povahovým sklonům, všichni – až na menší výjimky – věkově mladší než jejich předchůdci, někteří snad věkem přímo královi vrstevníci, původem z nižší české šlechty nebo z měšťanských kruhů. Ti pak začínali provádět v jeho, ale především ve svůj prospěch nějakou politiku, a žili s ním často v jeho lesním ústraní. Zdá se tedy, že je do jeho přízně nepřivedla ani tak jejich zkušenost nebo rozvaha, jako spíše stejné záliby, jaké měl král: lov, víno a snad i ženy.

Ponechají-li se stranou různé jednostranně zaměřené zprávy, rozseté v různých kronikách o jednotlivých údajných násilnostech, králi přičítaných, přece je z nich možno vyčíst, že vliv těchto rádců na spíše pasívní povahu mladého krále silně napomohl k rozvinutí právě oněch stinných náklonností královny povahy. Proto vstoupil do dějin jako náruživce milující více psy než lidi, jako milovník vína, schopný v opilství nepřičetného hněvu a nejstrašnějších zločinů,⁵ a liknavý v plnění svých vladařských povinností, jež přenechával svým milcům. Ti vhodným ovlivňováním krále dosahovali svých cílů.

Proti nim začíná vystupovat mocný nepřítel – šlechta, jejíž moc kdysi s tak velkým úsilím potlačil a omezil Karel IV., který se v mladých letech na vlastní oči přesvědčil, kam České království přivedla její bezuzdná vláda. Nepřátelství šlechty se začíná vyhrocovat především vůči krá-

lovským milcům, platí však také jejich pánovi, jemuž se dává najevo – když se začíná jasně projevovat jeho osobní slabost –, že šlechta nehodlá déle snášet omezování své moci ve prospěch moci královské a domáhá se znovu účasti na rozhodující moci ve státě.

Její námitky měly své opodstatnění v nepopíratelné skutečnosti, že vedení státu bylo zcela ponecháno v rukou mužů, kteří mu dodali naprosté bezbarvosti a kteří nejen že nepečovali o udržení pořádku uvnitř země, ale naopak sami zneužívali svého postavení a královské přízně k činům vysloveně protiprávním. Zájmy šlechty nebyly ovšem zdaleka tak ušlechtilé a nezištné, jak měla ukázat budoucnost. Odpůrce tak mocného však nebylo možno ani si získat, ani se ho zbavit, ba ani mu nebylo možno příliš škodit, ale spíše se ho obávat. Vedle šlechty tu byla ještě jiná síla, stejně nebezpečná, jež však nebyla za daných okolností stejně nezranitelná a kterou bylo možno si podmaňovat a využívat ji. Byla to církev.

5. CÍRKEVNÍ POLITIKA VÁCLAVA IV. A ŘÍMŠTÍ PAPEŽOVÉ

Není možno popřít, že tíže papežského centralismu doléhala na římsko-německou říši a na Čechy tíživěji než na jiné země, které se snažily, jako např. Anglie, stále více ze sebe ne bezúspěšně strásat toto břímě přesunováním práv papežových, uplatňovaných při obsazování církevních úřadů, na panovníka, který se tak stával pánem „své církve“.

Karlovi IV. již proto, že byl současně římským císařem, příliš záleželo na shodě s papeži, a proto se nechtěl vzpírat jejich centralizačním snahám; na druhé straně však těžil z této situace ve svůj prospěch vymáháním církevních beneficií pro své přívržence a úředníky. Ve stejné situaci se ocitl i Václav IV., který pokračoval ve šlépějích svého otce aspoň v prvních letech své vlády. Ačkoliv dosud nebyl korunovaným císařem, přece volba, papežem již schvále-

ná, mu k ní dodávala právo. Byl tu však ještě církevní rozkol, jenž otvíral církevní politice Václavově novou dimenzi.

Neučinil-li Václav IV. nic k jeho urovnání již v prvních letech své vlády z vlastního podnětu, kdy dosud byl jeho kancléřem horlivý Jenštejn, tím méně bylo možno očekávat nějakou změnu později. Jeho nečinnost v otázce rozkolu omlouvají jen částečně neutěšené poměry v Říši a pozornost, jakou musel věnovat dynasticko-rodinným zájmům, jejichž těžiště se pohybovalo daleko od Itálie a od sféry bezprostředních zájmů papeže. Nelze ani tvrdit, že ho císařská koruna, kterou mu jak Urban VI., tak i jeho nástupce Bonifác IX. neustále nabízeli, příliš lákala, ačkoliv teoreticky mohla zvýšit jeho autoritu i při řešení otázek říšských i rodinných. Byla by ho však bývala natrvalo připoutala k římskému papeži a tím více by pak byla na něho doléhala povinnost „ochránce církve“ – totiž urovnání rozkolu ráznějším vystoupením proti avignonskému papeži a jeho ochráncům, francouzskému dvoru. Zřejmě ani on, ani jeho okolí neměli příliš velkou chuť kvůli otázkám vnitřně církevním narušovat politickou situaci. Ačkoliv byl tedy Václav IV. v neustálém a živém styku s římskými papeži, přece po léta nacházel důvody k oddalování korunovace a s ní spojené i dlouhé, nákladné a nebezpečné cesty, kterou však neustával slibovat ani tehdy, když už jeho sliby nikdo nebral vážně.

Je těžko říci, nakolik toto stálé vyčkávací stanovisko vůči oběma papežům – třeba se Václav IV. od počátku k Urbanu IV. navenek hlásil – možno přičíst jeho nechuti obtěžovat se tak složitými otázkami, nebo jeho snaze touto uměle udržovanou nejistotou z rozkolu politicky těžit k splnění svého cíle, učinit si z církve „dojnu krávu“ a stát se papežem ve své vlastní zemi, případně vrchním rozhodčím mezi dvěma papeži. Takto si jeho protivníci vysvětlovali jeho postoj. „Chlubil se, že má papeže v hrsti, jako by chtěl říci, že má patrně ve své moci vítězství jednoho z nich, ale nechal je mezi sebou se přit až do dnešního dne o papežství.“⁸ Tak charakterizoval králův postoj ne-

přátelský Ludolf Zaháňský, jemuž je přesto třeba často dát za pravdu, neboť tuto Václavovu politiku objasňují i doklady vyšlé přímo z jeho kanceláře.

Zůstal-li tak vytrvale – až do pisánského sněmu – v obedienci římského papeže, dobře věděl proč. V ní totiž byl aspoň teoreticky nejvyšším světským panovníkem, zatímco v obedienci avignonského Klementa VII., závislého na Francii, by se asi nebyl octl v situaci obdobné. A tuto svou „věrnost“, která ho nic nestála, si mohl dát od římských papežů zaplatit nejrůznějším způsobem.

Jednou konkrétní možností byly papežské desátky, vybírané nepravidelně ze všech beneficí v Čechách a na Moravě a v jiných zemích na způsob daně z příjmu, během 14. století tak běžné. Z jejich výnosu měly být hrazeny i výdaje na chystanou křížovou výpravu nebo na války, k nimž byli papeži donuceni, chtěli-li si podrobit vzdorná italská území a zjednat v nich mír a bezpečnost – nutné podmínky k návratu z Avignonu do Říma, případně měl výnos sloužit i tomu, kdo papeži vojensky pomáhal. Tak došlo v českých zemích k vyhlášení církevního desátku ve prospěch Jana Lucemburského (1343), nebo byla postoupena část jiného desátku, vybíraného na válku proti Turkům, jemu, a především jeho synovi, nově zvolenému římskému císaři Karlovi. V roce 1352 skončil jiný desátek v Karlově pokladně na uhrazení výdajů, spojených s jeho tažením do Itálie ve službách papežových (1352). Konečně z desátku, vybíraného v roce 1366, měla být Karlovi uhrazena i nákladná cesta do Itálie k císařské korunovaci jeho manželky v Římě v roce 1368. Když však ani obnos takto získaný nestačil na krytí všech nákladů, papež vypsál pro Karla IV. nový desátek v roce 1369.

Podobně i v roce 1380, když se v Římě počítalo s císařskou korunovaci Václava IV., byl z nařízení papeže Urbana IV. vybírán mezi českým duchovenstvem pro něho desátek a část vybraná nad sumu, určenou pro krále, měla být odevzdána papežské komoře. Ke korunovaci sice nikdy nedošlo, ale peníze z královské pokladny také pochopitelně vráceny nebyly. Když v roce 1391 Václav

žoval si u papeže. Odpovědi Urbana VI. nechybí humorný tón: 8. července 1382 žádal Václava IV., aby se s přeložením lubušského biskupa spokojil: vždyť bylo vykonáno v souladu s nedávnou žádostí císaře Karla IV., i jeho samého. Nicméně papež ho ujišťuje, že je ochoten i v tom mu vyhovět, kdyby kvůli osobě biskupa Václava mělo v Čechách dojít k nepokojům. Ušetří cti biskupovy, ale Václav IV. mu pro Vratislav navrhne jiného vhodného kandidáta.¹² K tomu ovšem nikdy nedošlo: v Čechách se patrně nikdo nebouřil a biskup Václav měl za sebou mocné příbuzenstvo. Vratislavským biskupem zůstal až do roku 1417.

Nelze zjistit, do kolika jiných biskupských jmenování nebo voleb Václav sám nebo jeho milci královým jménem zasáhli. Jisté je, že k obsazení biskupských stolců v Čechách a na Moravě nedošlo aspoň bez jeho souhlasu, nebo spíše bez návrhu konkrétní osoby, jako např. při obsazení olomouckého biskupství v roce 1388, kam se ne bez nesnází ze strany kurie dostal Václavův milec a protonotář Mikuláš z Riesenberka, dotud kostnický biskup, který nemohl svou první diecézi nikdy řídit, poněvadž ji pevně držel v moci biskup dosazený avignonským papežem.¹³ Také řada jiných jmenování osob Václavu IV. blízkých, buď rodinnými svazky nebo oblibou, na biskupské stolce v Čechách i mimo Čechy svědčí o jeho přímých zásazích.¹⁴

I za nástupce Urbana VI., Bonifáce IX., který začal uplatňovat v Říši nezávislou církevní politiku, Václav znovu protestoval. Někdy po roce 1394 se opět v listě papeži domáhal, stejně jako u jeho předchůdce, důsledného respektování svých „práv“: papež nemá obsazovat žádné říšské biskupství, dokud mu Václav IV. nenavrhne kandidáta. Prý starý pořádek je úplně zvrácený, když dosazuje na říšská biskupství osoby nepřátelské jak Římské církvi, tak i Říši, tj. Václavu IV., proto upadá poslušnost a roste odvaha schismaticů. Papež tedy má kráčet ve šlépějích svého předchůdce a věřit tomu, co mu sdělí doručitel listu, Mikuláš z Volova.¹⁵

Královský dopis nezní příliš přesvědčivě. Vezme-li se

v úvahu, že totéž vyčítal kdysi i Bonifácovu předchůdci a že sám k upevnění věrnosti římskému papeži neudělal nic, pak je projevem jeho cynické neupřímnosti, kterou zvyšuje i poznámka, aby papež důvěřoval tomu, co mu sdělí olomoucký, varmijský a krakovský kanovník Mikuláš z Volova. Tento mnohoobročník, jehož čekalo ještě několik obročí dalších, byl od samého počátku rozkolu až do zvolení Bonifáce, tedy plných jedenáct let, horlivým přívržencem avignonského Klementa VII. Jeho jediným doporučením patrně bylo, že byl milcem Václava IV., který si patrně velmi cenil jeho styků s Avignonem, neboť jeho služeb využíval i během svých pozdějších důvěrných jednání s avignonským dvorem.¹⁶

Troufal-li si tímto způsobem vymáhat na papeži obsazování biskupství, tím spíše zastrašoval, kdykoliv to bylo třeba, jednotlivé kapituly, jež si podle práva volily biskupa. Stačilo, nařídil-li, aby kanovníci nepřistupovali k volbě, a byla-li volba již snad vykonána, aby dali svůj souhlas té osobě, kterou papež na královu žádost bude jmenovat. On sám prý časem jim prokáže své dobrodiní a milost.¹⁷ Když takto zastrašení kanovníci vyhověli královské žádosti a zvolili, koho jim navrhl, mohl Václav IV. papeže žádat, aby stvrdil tuto „jednohlasnou“ volbu a dosadil na biskupství toho, koho si vlastně přál on sám. Když se však přece jen kapitula před jeho vůlí nesklonila (poněvadž někdy si mohli nespokojení voliči najít k papeži cestičku přes jiná mocná knížata), začaly z Václavovy kanceláře chodit papeži tvrdé protesty. Mimoto si Václav IV. své kandidáty na biskupské stolce nejen zavazoval věrností, ale dal si od nich i slíbit, že mu budou odvádět část výnosu a jiné výhody z něho plynoucí.¹⁸

Obsazování menších církevních beneficií – pokud již nespadaly pod královský patronát –, jmenování proboštů, děkanů a ostatních hodnostářů katedrálních a kolegiálních kapitul nebylo zdaleka tak složité jako obsazování biskupství, poněvadž nebyly na kandidáty kladeny tak vysoké požadavky, nemuseli být kněžími a někdy jim stačilo pouze nižší svěcení, které samo o sobě jim neuzavíralo

cestu k případnému budoucímu manželství. Přitom nemalé důchody a poměrně lehce splnitelné povinnosti s tím spojené činily z těchto hodnotí v každé době „ideální“ způsob, jak hmotně zajistit úředníky královských a knížecích kanceláří, vesměs duchovní.

Václav IV. posílal papeži sice stejné žádosti jako jeho otec, ale nyní v době rozkolu mohl ještě neomaleně zdůrazňovat, že úředníci pracují nejen k prospěchu Říše, ale také k prospěchu Římské církve a papeže.¹⁹ V té době již běžně převládla praxe, že si papež v jednotlivých případech předem rezervoval na žádost kandidátů a k jejich přimluvám jmenovací právo a uděloval jim sám benefícia. Proto se král obracel se svými žádostmi k němu, ačkoliv nikdy neustával zdůrazňovat, že podle starobylých výsad patří podací právo na všechna kanovnícká místa jak v pražské, tak ve vyšehradské kapitule jejich zakladatelům – českým králům –²⁰ a jistě by mu bylo bývalo příjemnější obsazovat je bez papežských zásahů přímo.

Běda, odvážil-li se někdo – i když měl na kanovníctví právo z jiného titulu, např. papežským ustanovením, vydaným i dříve než o obsazení král požádal pro svého kandidáta – toto podle církevního práva nesporné právo uplatňovat, nebo se o ně u papežského dvora soudit. Pražská kapitula přijímala většinou papežem jmenovaného za kanovníka hned po předložení příslušné jmenovací listiny, ale o obročí, jejichž počet byl omezený, se mohl ucházet až časem, když se nějaké uprázdnilo. Mohlo tedy dojít běžně k případům, že se pražskými kanovníky stávaly osoby, za něž se přimluvil u papeže někdo jiný než český král.

V jednom listě, zaslaném pražské kapitule, král jí přikře vytýkal, že takto žádosti „nizkých“ osob jsou kladeny naroven žádostem jeho, a tak prý mimo a proti vůli papeže (který však přece jen na jejich podkladě kanovníky jmenoval) se dostává přednosti nevhodným žádostem kleriků, jejichž život a schopnosti mu nejsou známy, takže takovými osobami jsou nyní zatíženy české katedrální a kolegiální kapituly a neznámým „idiotům“ je dávána přednost před osobami známými. Když prý to vidí jiní duchovní,

postarají se svými lstivými pletichami, aby tyto známé a schopné osoby, totiž věrní královští úředníci, kteří by měli být bráni v úvahu především kvůli králově osobě, nedostaly své jmenovací listy od papeže včas. Poněvadž z takového jednání vzniká opovržení vůči státu, vůči církvi a vůči jeho úředníkům, nesmějí napříště pražští kanovníci dávat nikomu před nimi přednost, byť by datum papežské listiny bylo stejné, nebo i starší, a to pod trestem ztráty svých statků, majetku, práv a svobod.²¹

Toto důrazné upozornění nesouviselo patrně přímo s jiným případem, do něhož král násilně zasáhl v roce 1388. Šlo o mistra Fridmana z Ústí, bílinského arcijáhna, kanovníka Všech svatých a horšovotýnského a rektora svatovítské školy.²² Byl kanovníkem již od roku 1379, ale když se uprázdnilo smrtí Štěpána z Ronovic výnosnější obroč, Fridman si o ně podle stanov kapituly zažádal. Současně král toto obroč žádal pro svého kandidáta, píše královské kuchyně, vyšehradského kanovníka a faráře v Novém Kolíně Václava ze Stříbra, prý na základě patronátního práva. Mistr Fridman se odvolal ke kurii a skutečně přebývala ukončena trojím rozsudkem v jeho prospěch. Tu se vložil do věci sám král. Jmenoval 5. února 1388 soudcem svého oblíbence Vítkem z Černčic, aby přátelsky vyřešil spor mezi králem a kapitulou, stojící na straně Fridmanově. Arcibiskupovi ustanovení Vítkovo král suše oznámil a nařídil mu, aby dal Vítkovi potřebnou pravomoc, což Jan z Jenštejna, „aby splnil královskou vůli a podporoval pokoj ve své církvi“, učinil. Vítkovo rozhodnutí vyznělo ve prospěch krále. Fridman se znovu odvolal do Říma, kde opět došlo k procesu. Zase se objevil na scéně král a připomínal papeži, že přebýval nemůže být nikde vhodněji souzena než v jeho zemi. Papež ji tedy znovu odvolal k sobě od svého soudce a ustanovil soudcem sedleckého opata. Mezitím mistr Fridman klidně užíval oně prebendy až do své smrti, poněvadž sedlecký opat asi nemohl nedat za pravdu jemu, neboť si netroufal rozhněvat krále. Teprve po smrti Fridmanově přikázal Bonifác IX. opatovi, aby na žádost Václava IV. přenesl na Václava ze Stříbra z apoš-

tolského pověření všechna práva, jež měl Fridman v době své smrti.

Tento konkrétní případ je dostatečně výmluvný i za všechny jiné, jež jsou známy pouze z příliš všeobecných narážek. Je jasným dokladem způsobu, jímž Václav IV. prosazoval svou vůli a nezastavil se ani před násilnými zásahy do oblasti církevního práva, třeba i přes hlavu papeže.

Jen málo podobných případů však skončilo v rukou papežského soudce. Obvykle stačilo, aby se král dověděl, že se někdo uchází o beneficium, pro něž měl vyhlédnutého svého kandidáta, a pak jen pohrozil, jak se to stalo oné neznámé osobě, snažící se získat děkanství vyšehradské kapituly přímo od papeže, snad doporučením jiné vlivné osobnosti. Král se ohradil, že papeže požádal, aby toto obročí, které patří mezi ta, jež si on sám vyhradil, nikomu jinému nedával než tomu, koho mu on sám určí. Proto má upustit od svých snah a i kdyby snad již mu bylo děkanství samotným papežem uděleno, má od jeho nabytí ustoupit.²³

Václav IV. tedy využíval, stejně jako jeho otec a jiní panovníci, možností k hmotnému zabezpečení úředníků své kanceláře a svých přátel a oblíbenců. Přece však mezi způsobem, jakým to činil on, a postupem jeho otce je veliký rozdíl. Karel IV. dovedl papeži své žádosti důrazně předložit, nikdy však nevyhrožoval a nesnažil se papeže nutit; také si vybíral své dvořany podle svého vkusu pečlivěji a měl vytříbený smysl pro dosazování skutečně vhodných osob na vysoká církevní místa. U jeho syna tomu bylo právě naopak.

Muži jím dosazovaní byli při svých nepoměrně nižších mravních kvalitách navíc ještě často i největší mnohoobročníci, na něž reformní kazatelé ukazovali prstem – např. Václav Králík z Buřenic. Jiní byli pouhé děti nebo mladíci, od nichž dosud nebylo možno očekávat velký smysl pro zodpovědnost. Na žádost královu se stal např. Příbyslav Markvardův z Pořešína ve dvaadvaceti letech děkanem pražské kapituly,²⁴ tedy v době, kdy ještě nemohl být ani

knězem, Zbyněk Zajíc z Hasenburka byl mělnickým proboštem v patnácti letech²⁵ a Purkart, syn Purkarta z Janovic, měl od papeže dostat důstojnost bez duchovní správy, když mu bylo sedmnáct let.²⁶ Je také ovšem pravda, že i Jan z Jenštejna péčí Karla IV. a svého otce získal jako malé děčko řadu výnosných kanonikátů. Takových případů bylo více, ale zpravidla nešlo hned o prelátská místa, spojená se správou kapitul.

Ze spojení s římským papežem tedy kynul Václavu IV. prospěch. To si uvědomoval i Urban VI. a Bonifác IX. Potřebovali však krále a on si mohl být jist, že jeho přáním bude vyhověno, i když pro ně učiní málo nebo nic: stačilo, zůstal-li v jejich obedienci. I tak po tolika zklamáních se poměr mezi Václavem VI. a Urbanem VI. v posledních letech jeho pontifikátu zkalil nejen proto, že od pražského dvora nebylo možno žádnou pomoc očekávat, ale také proto, že Urban VI. byl informován o dvojakosti Václavovy politiky. Proto asi nebyl tak ochotný vyhovět některým přáním na obsazování uprázdněných biskupství a prelatur. Václav sice pokaždé, když cítil, že jsou jeho zájmy poškozovány nebo že jeho prosbám se nedostává náležité odpovědi, nepřiliš diplomatickými slovy dával najevo, že nejen jeho otec, nýbrž i on sám a říšští kurfiřti mají neustále na mysli Urbanovo blaho, že ne bez osobních ztrát on sám omezil veškeré svazky a smlouvy s rozkolníky, že z jejich řad k sobě nepřipouští ani své vlastní pokrevní příbuzné, že jejich dvořany a šlechtice procházející jeho zeměmi odmítl i přijmout a, jak bylo jeho královskou povinností, obdarovat,²⁷ ale jeho vztahy k druhé straně nebyly ani v Římě tajemstvím.

K podobnému případu sice mohlo dojít, ale to ještě nikterak neznamenal, že by „římský král“ docela zapomněl na své francouzské královské příbuzné, s nimiž byl vázán smlouvami, jen z lásky k římskému papeži, nebo i na svého příbuzného Klementa VII. Ani francouzský dvůr, ani on nikdy neustávali o Václava projevovat zájem.

6. PRAŽSKÝ DVŮR A TAJNÉ STYKY
S KLEMENTEM VII.

Až do své smrti nepřestal Klement VII. doufat, že se mu přece jen podaří odloudit českého krále ze sféry římského papeže. Ani dlouholeté pokusy, končící viditelným neúspěchem, ho neodrazovaly; naopak, Václavova navenek neujasněná a nerozhodná politika v něm živila naděje. A kdyby se nebylo dosáhlo ničeho než této praktické neutrality, inspirované královým okolím, i to byl pro Avignon jistý úspěch. Ale jak Klement VII., tak francouzský dvůr se neustále snažili o přímé styky s pražským dvorem.

Jistě by bylo zajímavé zjistit, čeho dosáhlo úřední francouzské poselstvo, vybavené mj. 50 000 dukáty od Klementa VII. k získání rádců Václava IV., jež mělo patrně oddálit koncem jara 1383 již ohlášenou cestu k císařské korunovaci Václavově do Říma. Poselstvo odešlo sice z Prahy zdánlivě s nepořízenou – registrátor kopií královských listin, jimiž bylo poselstvo vybaveno a jimiž měl být získán Václav pro avignonského papeže, sice připsal, že nic nepořídili –, ale ke korunovační cestě nedošlo.²⁸ Pak se už v Praze žádná veřejná francouzská poselstva ani od krále, ani od avignonského papeže neobjevila.

Vzájemné styky Prahy s Avignonem však neustaly. Naopak po celá léta probíhaly v důvěrném ovzduší. Velkou podporu měl Klement VII. v Kunši z Veselé a v Hynku Klukovi. Kuneš, ačkoliv byl z Čech vypuzen, se tam znovu vrátil, patrně jako rádce onoho francouzského poselstva v roce 1383. I později však Kuneš, který se stal jedním z hlavních Klementových poradců, konal cesty nejen mezi Avignonem a Říší, ale objevil se tajně i v Čechách a na Moravě a čile propagoval svého pána, který ho tam často vysílal spolu s dalšími českými „klementovci“.

Není přesně známo, jaký podíl měl na tajných vyjednáváních pražského dvora s Avignonem, jež se otevřely kolem roku 1387, krátce poté, co salcburský arcibiskup Pelhřim z Puchheimu, navenek straník římského papeže,

se stal jedním z hlavních tajných agentů Klementových a důležitým prostředníkem mezi ním a dvorem Václava IV.

Důvěrná korespondence mezi Salcburkem a Avignonem o nich se zachovala pouze zčásti. Také v registrech Klementa VII. jsou zmínky o tom, že nezávisle na jednáních Pelhřimových byly posílány přímo do Čech jiné osoby, o jejichž přesném poslání, vyjma hlavního účelu, který možno vytušit, není známo nic bližšího.

Zlomky důvěrné korespondence, týkající se činnosti Pelhřimovy, vrhají však temný stín na jiné méně známé pojetí Václavovy církevní politiky: na jeho styky s Avignonem.²⁹ I v nich se však nadmíru jasně zrcadlí táž snaha po uplatnění především jeho politických zájmů na úkor církve. Ústupky, jimiž si měl avignonský papež zaplatit jeho přízeň, jsou však ještě tvrdší než ty, které vymáhal od římských papežů.

Tajná jednání mezi Pelhřimem a Klementem byla v plném proudu již v roce 1386. Mezi zachovanými doklady jsou různá sdělení Klementa VII. a jeho sekretářů Pelhřimovi, jemuž mezi pokyny pro jednání s Václavem IV. byl dán také Klementův slib, že ho učiní nejmocnějším ze všech králů a že podle Pelhřimovy rady učiní vše, aby v záležitosti obsazování diecézí zcela vyhověl Václavovým požadavkům.³⁰ Německy pak tlumočí Pelhřim dopisem, jehož náčrt se zachoval, králi tyto věci a výslovně jmenuje biskupství, jejichž obsazování připadalo v úvahy kevních knížat – říšských elektorů – Mohuvír a všechna ostatní biskupství v zemích Čeství.³¹ Jednání však byla přerušena kratší vse na nepřátelské straně arcibiskupa objevil se počátkem roku 1390 požádal pražský dvůr přímo Klementa VII. o posla. Po výmene poslu však v roce 1391 došlo znovu k ochladnutí styků, když prostřednictvím členů své úzké rady a nejdůvěrnějších spolupracovníků, Jindřicha Škopka z Dubé a Kunáta Kaplíře, oznamoval Václav IV. arcibiskupu Pelhřimovi způsob, jakým by byl ochoten rozhodnout otázku právo-

platnosti avignonského papeže a přestoupit do jeho obediencie. Hned také připomenul své vlastní podmínky: papež má jmenovat arcibiskupy v Mohuči, Kolíně a Trevíru, ve všech biskupstvích v Říši, v Čechách a na Moravě i ve Slezsku, a dále obsazovat všechna prelátství v oněch zemích podle králova přání. Nakonec požádal i o výnos všech desátků z těchto zemí.³² Nikde v jiných zachovaných dokladech nevyjádřil Václav IV. své tvrdé požadavky tak jasně.

Odpověď z Avignonu z 15. dubna téhož roku ovšem také není zvlášť překvapující. Komoří a rádce Klementa VII. Jindřich Bayler napsal jeho jménem arcibiskupu Pelhřimovi mj. toto:

„Jakési články řečeného krále Klement VII. znovu a znovu přehlížel a neustával se divit opovázlivosti těch, kteří se vám je odvážili předložit; praví, že by pro všeobecné blaho církve raději volil smrt, než by s nimi souhlasil. Přesto však o nich chce přemýšlet v moudré radě věrných a rozvážných, poněvadž jsou tak tvrdé a neslýchané, a vám co nejdříve sdělit, jak odpovědět těm, kteří vám je předali.“³³

Tyto „neslýchané“ požadavky ovšem ochladily styky mezi Prahou a Avignonem, jež však nikdy zcela neustaly. V dubnu 1393 totiž opět naznačil Klement VII. Pelhřimovi, že v postoji českého krále vůči němu dochází k nové změně, že se k němu začíná přiklánět i říšská šlechta, ba neskrývá svou naději, že se brzy podaří je získat.³⁴

Nadobro styky s Avignonem neustaly ani po roce 1394, kdy zemřel Klement VII. Jeho nástupce Benedikt XIII. však již nemohl o sobě tvrdit, že je příbuzným českého krále, neměl již tak silnou pozici, neboť stále silněji nabývalo půdy pod nohama hnutí pro odstranění rozkolu církevním sněmem a ani Václavovo domácí postavení v oněch letech nebylo pevné. V Čechách se právě v onom roce snažila omezit jeho absolutistickou vládu i moc panská jednota, v Říši se proti němu vzmáhal vážný odpor mezi knížaty i městy.

Ačkoliv tato epizoda má v dějinách rozkolu pouze mar-

ginání význam, přece dokresluje pravou tvář Václavovu a jeho rady. Vrhá i poněkud nové světlo na církevní situaci v Čechách: jak mohli vůbec čeští biskupové, pokud nebyli milci a oblíbenci královi a nesouhlasili plně s jeho politikou, očekávat od něho jakoukoliv pomoc a pochopení při řešení vnitřních, stále rostoucích problémů české církve, když nemohli ani doufat ve slušné zacházení od muže, který usiloval o to, aby se stal nejvyšší církevní autoritou ve své zemi, a když to nebylo přímo možné „de iure“, tedy aspoň „de facto“, a to s požehnáním papeže. A ani k papeži neprojevoval zvláštní úctu, ale spíše si z něho chtěl učinit svého císařského kaplana.

To si záhy uvědomil Jan z Jenštejna, který měl do celkové situace daleko bezprostřednější a hlubší vhled. Necelé tři roky po smrti Karla IV. začal on sám na sobě pociťovat, co může česká církev očekávat od Václava IV. a jeho milců. Ač tušil od počátku, že se pouští do nerovného boje s mocným protivníkem, a nejednou s bolestí viděl, že ani ve svých církevních nadřazených se nedočká nutné opory, přece se rozhodl bránit spravedlnost podle hlasu svého svědomí i za cenu největších obětí.

7. OSOBNOST A ZÁSADOVÝ POSTOJ JANA Z JENŠTEJNA

Jenštejnův boj o zachování svobody české církve by si vyžadoval daleko větší pozornost než tu, která mu byla doposud věnována. Bývá hodnocen značně povrchně především proto, že nebývají brány v úvahu různé okolnosti a činitelé, kteří do něho vstupují. Pokus zařadit jej do širšího rámce se podařilo R. Holinkovi^{34a} a do českého dějinného kontextu F. M. Bartošovi³⁵ a po nich R. Weltschovi.³⁶ Zabývat se jím však šířeji na tomto místě by bylo zbytečné, kdyby smrt Jana z Pomuku nebyla jeho tragickým vyvrcholením.

Sledovat podrobně průběh tohoto více než třináctiletého zápasu je dosud znemožněno především jeho délkou

i nedostatkem listinného materiálu, na který si ostatně stěžují všichni historici, kteří se zabývají dobou Václava IV. Přes množství zachovaných dokladů, vztahujících se k těmto záležitostem, je nutno doznat, že zachycují historickou skutečnost jen zlomkovitě a že pozadí mnohých jednotlivých událostí zůstane asi navždy zahaleno clonou tajemství. Největší potíže působí jejich různorodost: není po ruce žádná souvislá podrobnější kronika, zachycující onu dobu. Spory s Václavem IV. podrobně vypisuje sice Jan z Jenštejna, ale zachované doklady ukazují jasně, že zápas byl daleko složitější. Leccos se odráží v Jenštejnových dopisech a spisech, něco v jeho kázáních, ale to vše je třeba přesněji datovat – a pro datování často scházejí opěrné body. Jsou zachovány i texty synodálních kázání a nařízení, navazující na určité konkrétní události, jež však často nejsou blíže známy. Také ze strany královské pochází mnoho drobných dokladů i písemností, ale často bez data a se jmény vyjádřenými zkratkou, zachovaných v různých formulářových sbírkách, jež dosud nebyly odborně zpracovány. Teprve až se podaří množství tohoto materiálu zvládnout a seřadit a připojit ke skutečnostem již známým, celkový obraz se více upřesní.

Ačkoliv se úsudky o Václavovi IV. dnes od sebe příliš neliší a spíše závisejí na hledisku, z něhož bývá hodnocen on i jeho doba, přece Jan z Jenštejna dosud zůstává jednou z nejsložitějších a málo známých postav pozdního českého středověku. Nad zcela záporným postojem starších historiků začínají převládat prvky veskrze kladné v novějších a důkladnějších studiích, jež se opírají také o jeho vlastní spisy a o nové poznatky o jeho době. Tím není ovšem řečeno, že i tyto novější závěry se shodují; vždyť i ony se opírají o svědectví různých Jenštejnových současníků, jež jsou až překvapivě různorodá. Je však možno si z nich vytvořit obraz, v němž nechybějí ani světla, ani stíny.

Poněvadž Jenštejnova silná osobnost měla tak značný podíl na usměrnění vývoje událostí oné doby, je nutno ji zde aspoň v hlavních rysech zachytit pro pochopení toho, co předcházelo a způsobilo smrt Jana z Pomuku.

Byl Jan z Jenštejna pyšný a sebevědomý prelát, v jednání tvrdý a neústupný, či snad spíše donquichotský světec, který se s vrozenou naivností rytířsky pustil do boje, o němž věděl, že je předem ztracen? Částečné odpovědi na tyto dvě otázky ukazují, že ho není možno zcela vystihnout ani jednou z těchto charakteristik.

Jan z Jenštejna byl vskutku výrazným protějškem Václava IV.: mladý muž menší postavy³⁷, nadaný kromě značné inteligence i mnoha jinými přirozenými vlastnostmi, jimiž vynikal nad své tři bratry a jež již v dětských letech postřehli jeho rodiče a vychovatelé, i sám Karel IV., který byl jeho rodině přátelsky nakloněn. Příjemná, ale značně citlivá a zasněná povaha mu v mládí získávala, stejně tak jako privilegované společenské postavení zajištěné jeho původem a mocnými příbuznými, poměrně lehce přátele doma i v cizině. Jeho mladistvá energie a iniciativa byly jistě považovány za záruku jeho budoucích úspěchů.

Již od mládí měl tedy možnost vidět svět a poznávat život kolem sebe. Tehdy si chápavý mladík, který bedlivě pozoroval své okolí, začal vytvářet i svůj vlastní názor. Zkušenost mu byla vedle univerzitního vzdělání druhou cennou životní školou a později se ukázalo, že již jako student začal pojímat svět daleko vážněji než jeho kolegové a přátelé. Více a více si uvědomoval jeho dvojí tvář: jednu vnější, která se okázale hlásila ke křesťanství, a druhou, která si počínala zcela v rozporu s křesťanskými zásadami. Tuto trpkou zkušenost si znovu a znovu potvrzoval a jeho citlivé svědomí ji nepřecházelo tak lehce. Byla mu varováním a živila v něm stále rostoucí nedůvěru ke světu a ke světsky žijícím lidem,³⁸ takže v otázkách, týkajících se jeho zodpovědnosti, dosahovala někdy takového stupně, až jeho samého psychologicky zatěžovala a sami přátelé mu ji vytýkali.³⁹

Nejhlouběji pečlivě nábožensky vychovaného Jenštejna zasahoval hmatatelný a všudypřítomný projev zcela pohansky zaměřených zájmů o pozemský život a odklon od duchovních hodnot nejen v laickém světě, ale přede-

vším v zesvětštělém světě duchovních. Proto nezřízená touha po majetku, pramenící z lakomství, již klade na první místo mezi příčinami duchovního úpadku, je tak častým předmětem jeho úvah, kterými protkal své spisy a svá kázání.

Není to však hlas volajícího na poušti: tvoří ozvěnu hlasům reformních kazatelů a jiným porůznu roztroušeným steskům, jež dávají za pravdu jeho slovům. Jsou důkazem, že nepřeháněl, když tvrdil, že se lidé slepě ženou za majetkem, že jejich jedinou vášní je připojovat dům k domu, hromadit pole k poli a panství k panství a že pro sebemenší hmotný prospěch jsou ochotni objet celý svět, zatímco na Boha nikdo nepomyslí. Lačnější více po penězích než po Bohu a z peněz si vytvořili modlu, která se stala jediným smyslem jejich života.⁴⁰ Horečná touha po zlatě ovládla všechny bez rozdílu.

Obzvláště se ho dotýkala neuvěřitelná tvrdost, průvodní zjev lakomství: lidé zapomínají, že přirozeností jsou si všichni rovni;⁴¹ zpyšní, poněvadž se domnívají, že hmotný majetek je činí vzácnějšími. Z pýchy pak pramení nenávist a závist: bratr kvůli majetku nenávidí bratra, služebník služebníka, slabý mocného, chudý boháče a boháč okázale pohrdá chudým.

Sympatie Jenštejnovy jsou na straně vykořisťovaných chudých, kteří jako Lazar sedí nebo leží na cestě nebo na křižovatce a ve jménu Božím žádají o almužnu: trpí většinou hladem, nemocí a zimou.⁴² Ty staví do protikladu boháčům, kteří pokládají za vznešenost okrádání chudých, proklínání pokorných a špínu nemravnosti. Uvažuje, jak hluboko poklesla lidská důstojnost ve světě, v němž se větší na šibenici za ukradení jediné slepice, zatímco za vraždu se platí pouhá pokuta, jako by měly větší cenu věci než člověk: „Kdyby byly věci opravdu cennější člověka, pak by on sám byl skutečně nepatrné ceny.“⁴³

Z tohoto postoje nelze dokazovat, že by byl zcela zavrhoval soukromý majetek, i když po vzoru sv. Augustina uznával, že soukromé vlastnictví je následkem dědičného hříchu: nejprve byl majetek společný – i první křesťané

měli vše společné. Přál si pouze spravedlivější rozdělení pozemských statků tak, aby jedni nežili na úkor druhých a aby se lidé navzájem nevykořisťovali.⁴⁴

Ani církvi neupíral právo na majetek, ba naznačoval jeho nutnost, aby církev byla s to plnit své poslání. Bylo mu zcela jasné, že majetek, do jisté míry, ji činil nezávislou na libovůli feudálů, a tedy svobodnější. Nicméně jejího majetku mělo být užíváno podle zásady, že je majetkem chudých, tj. duchovní měli ze svých příjmů žít skromně a přebytky svých příjmů užívat k podpoře chudých, jak to ostatně předpísovalo i církevní právo.

Skutečnost byla bohužel jiná. „Mamon laiků živí mamon kleriků,“ konstatoval Jan z Jenštejna v kázání na den Přenesení sv. Václava.⁴⁵ Jindy si veřejně stěžoval duchovenstvu na ty, kteří se snaží získat řadu obročí, nacpávají si kapsy z majetku chudých a z každodenních ofěr za mrtvé přidávají denně zlaťák k zlaťáku a nenásledují chudého Krista, nýbrž ničemný mamon.⁴⁶

Majetek dodává duchovním příležitost k pýše, která se projevuje okázale navenek vzácnými šaty, nazdobenými koňmi, drahým zařízením domu, nákladnými hostinami, při nichž tekou vzácná vína a jídla jsou přinášena na zlatých a stříbrných podnosech a nádobách, zatímco na oltáři v kostele taková pýcha není: je pokryt hrubým plátnem a sotvaže je na něm jediná svíčka. Svým lakomstvím a okázalostí tito preláti jen podněcují chtivost laiků a drží svá prelátství jen proto, aby měli peníze: více se obávají krále než zákona, více tyranů než soudců.⁴⁷

V jeho spisech nescházejí ani obsáhlé stati o pomíjejícínosti a marnosti všeho bohatství. Svými slovy se snažil zasáhnout nejen své duchovenstvo, ale i za hranice své diecéze, např. v dopise, zaslaném olomouckému biskupu Petru Jelitovi, v němž se odráží jeho pevná vůle nespokojit se s běžnou správou diecéze, jak to činívala značná část biskupů. Petrovi, který jako biskup vystřídal čtyři diecéze, až byl nakonec ve stáří přeložen do Olomouce, napsal mladý arcibiskup:

„Tak jako Petrovi, i tobě hovoří Kristus, když mluví o pastýřích. Nepochybuješ totiž, že zastáváš úřad pastýře, neboť i tobě, třebaš jsi jiný Petr, praví Kristus: ‚Pas mé ovce, pas je slovem, pas je duchovně, pas je svým příkladem, pas je ve ctnosti.‘ Pastýři rozumí preláty, ovceci lidmi. Není tedy nesmyslné a nestoudné, aby ses stal pastýřem dobytka, když jsi povolán od Pána? Pán totiž neodvádí pastýře lidí k dobytku, ale od něho k lidem; někoho, aby je vedl, jiného, aby proroctvím předpovídal budoucnost, jiného, aby o lid pečoval nejen tělesným pokrmem, ale aby spíše sytil člověka pokrmem duchovním.“⁴⁸

Ještě po létech, když už opouštěl Prahu a v myšlenkách se vracel zpět do minulosti, která se mu nyní jasněji skloubila v jediný souvislý obraz, znovu viděl před sebou tuto základní myšlenku, která dodávala směr jeho vlastnímu biskupskému působení:

„Domnívám se, že starostí biskupovou by mělo být duchovní vedení. Koho však chce vést, když není schopen vést sám sebe? Nač je biskupem, není-li sám schopen žít duchovně, nebo nač mu slouží duchovní touha po biskupství, když je pak řídí jen hmotně? Mám tu na mysli především duchovní hledisko, nikoliv tělesné, a s žalem dodávám, že dnes už se po biskupství netouží kvůli věcem duchovním, ale z okázalé ctižádosti, nebo z vášně vládnout, nebo z lakomství po hromadění majetku, ne po tom, čeho se dostává myslí, ale po tom, čím se plní žaludek... Tito svěťáci biskupové umějí sice světsky vládnout, i přestože jim to vyjevilo tělo a krev, zatím co Petrovi se říká: ‚pas mé ovce‘ – a evangelium to vztahuje na lidi – oni mají na mysli berany a ovce, a tak pastýři duši pasou spíše věci a starají se jen o tělo.“⁴⁹

8 JENŠTEJNOVY REFORMNÍ SNAHY A JEJICH VÝSLEDEK

V tomto duchu se hned na počátku svého působení v Praze lhorlivě pustil do uskutečňování svého programu. Možná jej shrnout do dvou hlavních bodů: vymanit duchovní z oblasti světského způsobu myšlení a církev z oblasti té světské moci, která ji strhovala a odváděla od uskutečňování jejího poslání.

V úsilí o nápravu těchto deformací krácel již vyšlapanou

cestou, neboť nebyl prvním pražským arcibiskupem, je muž leželo duchovní blaho tolik na srdci. Tyto nedostatky nebyly typické pro českou církev – vyskytovaly se často v míře daleko větší všude jinde – typická však byla snaha o jejich nápravu, vycházející přímo z nejvyšších míst již od dob Arnošta z Pardubic.

Jan z Jenštejna tedy měl i stejné osvědčené prostředky, které zdědil po svých předchůdcích. Nemusel přebudovat správu diecéze, většina církevních ústavů měla již svá statuta, často nová, takže nepotřebovala úprav, pražská tradice konat dvakrát ročně synodu neměla takřka jinde v tehdejší době obdoby, i reformně zaměřená kázání slavných kazatelů, kteří svobodně a otevřeně kázali proti zlořádům nižších i vyšších duchovních jim do duše a svými slovy dodávali duchovní náplň reformě, byla již vžitá. Zásluhou pražské univerzity byli mezi těmito kazateli muži, o nichž se i v okolních zemích šířila nejlepší pověst. A titíž kazatelé, kteří promlouvali k duchovním, kázali také v pražských kostelích k věřícím. Doba Jenštejnova nemá lidové kazatele tak známého jména, jako byl Konrád Waldhauser a Jan Milíč, ale jiní, méně známí, byli neméně horliví.⁵⁰ Z Čechů ostatně vyniká mistr Matěj z Janova, který má mnoho společných rysů i s názory Jenštejnovými.

Stačilo však duchovenstvu pouze kázat a opakovat stará nebo vydávat nová nařízení na synodách, aniž kdo vymáhal jejich uplatňování? To bylo především úkolem arcibiskupovým a jeho generálních vikářů a jejich pomocníků na nižší úrovni – arcijáhnů a děkanů. Mimoto byl již za Arnošta z Pardubic zřízen při konzistoři úřad tzv. korektorů – nápravců kléru.⁵¹ A pak tu byly vizitace. Všeobecnou vizitaci vyhlásil Jan z Jenštejna už v roce 1379, tedy hned po nastoupení, a tvrdil, že k ní nedošlo od dob Arnošta z Pardubic, tedy téměř přes dvacet let.⁵² Z jejího výsledku mohl i on sám poznat skutečný stav své diecéze.

Vedle arcijáhnů sám arcibiskup prováděl vizitaci, a to na místech a v ústavech, jež nespadaly do arcijáhenské pravomoci, nebo jejím vykonáním pověřil jiné osoby. Jediný zachovaný vizitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic

jasně ukazuje, kolik nedostatků vyšlo najevo ve svědectvích přísežných svědků, často laiků. Zatímco na synodách se reforma prováděla zákonodárnou činností, vizitace odhalila konkrétní nedostatky konkrétních osob při jejím uvádění do praxe a často se dotýkala přímo jejich nespokojeného života.

Vizitace ovšem byl i nejjednodušší způsob, jakým si mohl hned na počátku svého působení v Praze získat nový a mladý arcibiskup nepřátele mezi klérem, počínaje vysokými preláty a konče drobnými duchovními, kteří neměli ani nejmenší touhu něco na svém dosavadním způsobu života měnit a kterým na arcibiskupově svědomí a smyslu pro zodpovědnost nebo snahách po nápravě duchovních pranic nezáleželo.

Když mělo dojít v rámci všeobecné vizitace také k vizitaci jinak z pravomoci místních biskupů vyňatých cisterciáckých klášterů v Čechách, kterou však Jan z Jenštejna chtěl vykonat z titulu papežského legáta, uděleného Urbanem V. pražským arcibiskupům, všichni cisterciáctí opati z Čech se společně proti němu odvolali k papeži, který jejich vynětí z jeho pravomoci nejen znovu potvrdil, ale dokonce Jenštejnovi hrozil odnětím titulu legáta. Cisterciáci však měli vlastní vnitrořádovou vizitaci, prováděnou určenými opaty jiných klášterů.⁵² I nyní jim šlo především o to, aby si uchovali svou právní nezávislost. Snad se však obávali i zásahu do svých vnitřních poměrů mužem, který po letech napsal:

„O quante religiones et quante irreligiones, quante diversitates religionum et perversitates religiosorum! Quotquot ordines tot et disordines, singulorum singule transgressioness!“⁵³

K tomu se družily občasné drobnější, ale neméně významné spory, jejichž pozadí bylo často majetkové. V nich vystupovaly proti arcibiskupovi různé osoby z řad vyššího kléru, např. arcijáhni a kapituly. Často docházelo i k ostrému zahrocení sporu, který se neomezil pouze na zúčastněné strany.⁵⁴ Je příznačné, že Jan z Jenštejna, který

na jedné straně tak pohrdal majetkem, byl tak často nucen se kvůli němu dávat do nepříjemných a vleklých sporů. Jež mu, zvláště ve starší literatuře, vynesly nezasloužené pověst lakomce, tvrdošíjně ulpívajícího na svých penězích a hájícího urputně svou moc. Ne ve všech sporech je přesně znám jejich průběh, ale z těch, jejichž podrobnosti jsou lépe známy, je patrné, že jejich příčinou byly často výhody hmotného rázu a osobní obohacování soukromníků na úkor práv pražských arcibiskupů. V takovém případě nemohli najít mnoho porozumění pro své požadavky u Jana z Jenštejna, který, šlo-li o práva arcibiskupství, vždy konal svou povinnost, aby je uchoval nedotčena. Jeho nekompromisnost mu ovšem ani zde sympatie nezískala.

Skutečné výsledky opravné činnosti, již věnoval tolik svých sil, byly nakonec jen velmi skrovné a neúměrné vši námaze, takže on sám musel na konci života doznat:

„Když jsem co nejsvědomitěji visitoval kapituly a kláštery a snažil se napravit jejich mravy a život, nebyl jsem s to dosáhnout výsledku, spíše naopak. Když jsem už věřil, že všechno dobře dopadlo, poněvadž jsem provedl visitaci, vypukly sváry a zla daleko horší. Tak jsem nemohl pokárat ty, kteří vzdorovali, poněvadž chodili ke králi a k jiným velmožům a silou dosahovali toho, že mohli setrvat ve svých chybách, a tak den ze dne rostla neposlušnost a zvětšoval se odpor.“⁵⁵

S bolestí musel arcibiskup pozorovat, jak neustále upadala jeho autorita, jak se všechny jeho snahy obracely v nic a jak se situace stále horšila, místo aby se zlepšovala. Ač není pochyb o jeho dobré vůli, přece nebylo dosud zjištěno, do jaké míry k tomuto vnitřnímu rozkladu přispívalo jeho někdy nepřiliš diplomatické jednání, např. netrpělivost, rostoucí s každým dalším neúspěchem, a jeho ohnivá a lehce popudlivá povaha, která se stále vyhraňovala a kterou se on sám snažil, často ne vždy úspěšně, udržovat v mezích.

9. JENŠTEJNŮV BOJ O OBHÁJENÍ
CÍRKEVNÍCH PRÁV A SVOBODY

Odklon duchovních od arcibiskupa, který se neustále během doby zvětšoval, a jejich přichylnost k světské moci měla ovšem tragické následky při Jenštejnově boji o svobodu církve, již si chtěl podrobit Václav IV.; měl vzor ve svém švagrovi, anglickém králi Richardovi II., který pokračoval v církevní politice svých předchůdců a v praxi dosáhl toho, oč Václav IV. usiloval. V něm a v jiných velmožích, pod jejichž ochranu se utíkali před arcibiskupem nespokojení duchovní, aniž si uvědomovali, k čemu tak napomáhají, nacházeli vždy ochotné spojence, poněvadž král a velmoži si příliš jasně byli vědomi, že nejednotnost duchovních bude na prospěch jejich snahám. Čím déle trvala vláda Václava IV., tím více duchovních se jeho přímlovou dostávalo na různá obročí, a tak bylo časem možno fakticky posílit královský klérus a stále omezovat již tak otřesenou autoritu arcibiskupa. A zbytek duchovních, kteří by mu zůstali věrní, bylo možno zastrašit osvědčenou metodou: zabráním majetku. Stejným způsobem se dalo postupovat i proti samému arcibiskupovi k zlomení jeho vlivu.

Je zajímavé, že právě v této době, když začíná v Čechách na jedné straně boj o zachování svobody církve a na druhé straně o její přivedení i s jejím majetkem do úplné závislosti na králi, se začínají v Čechách šířit viklefské názory, že není třeba odevzdávat kněžím desátek a platy, že je zcela dovolené odejmout církvi majetek, poněvadž kněží se mají spokojit pouze s jídlem a oděvem, ba že je dovoleno jim i vzít jejich osobní majetek, čímž se jim nestane křivda, ale naopak se procvičí v ctnosti, jako by se tendenci, jež nebyla jen královským monopolem, chtěl dodat platný důvod. A bylo co zabírat!

Přízeň panovníka za vlády Karlovy měla za následek i značný vzrůst církevního majetku – *temporalii* –, který nutně budil závist mezi laiky, jež se měnila v neustále rostoucí a někdy netajenou nenávist. Tu jen živila zesvětštělá

okázalost majetného kléru. Karel IV. si uvědomoval případný dosah tohoto nebezpečí, a proto zasahoval i sám v Říši při různých příležitostech svou autoritou na ochranu církevního majetku a imunity duchovních před násilnými zásahy laiků.

V Čechách většinou postačila autorita jeho biskupů, opírajících se o autoritu panovníkovu, který místní církevní zákony a předpisy plně respektoval, a tak umožnil biskupům, aby sami vyřizovali spory, týkající se narušování církevních práv. Ani tak však nechyběly různé pokusy panstva, zvláště když císař byl daleko, násilně do církevní sféry zasahovat.⁵⁷ V některých zvláště křiklavých případech a k zastrašení jiných vystoupil i Karel sám plnou tvrdostí své moci, ale to byly případy vskutku výjimečné.⁵⁸ Že však různé podobné rušivé laické zásahy nechyběly, nasvědčují i církevní zákony vydané v té době, např. pro pražskou arcidiecézi.

Již Arnošt z Pardubic na provinčním církevním sněmu v roce 1349 byl v duchu všeobecně platných ustanovení církevního práva nucen vydat statuta proti patronům farních kostelů, kteří si podle starobylého pojmu vlastnického kostela chtěli přivlastňovat i dědictví po zemřelém faráři (čl. 15), šlechtičtí kaplani museli být ustanoveni biskupem (čl. 17), trestem zákazu bohoslužeb byly postiženy ty farní kostely nebo hradní kaple, kde byl zajat duchovní, nebo kde se přechovával ukradený církevní majetek (čl. 18, 21, 22). Mimoto několik statut se přímo týká vynětí duchovních a církevního majetku ze světské moci a trestů za jejich porušení.⁵⁹ Po smrti Karlově tato pracně udržovaná rovnováha padá. Až dramaticky se nové snahy mladého krále a jeho rady projevují stagnací: nejen že končí doba neobvyklého stavebního rozmachu nových církevních založení, ale vážne i dovršení díla, k němuž Karlu IV. již nezbyl čas. A nejenže jeho nástupce zdaleka není k církvi tak štedrý jako jeho otec, ale neprojevuje se ani jako její ochránce.

Když se tedy Jan z Jenštejna bránil násilným zásahům ze strany laické, již tehdy postupoval jen podle platného

a uznávaného místního církevního práva, ale nejednou byl on sám donucen okolnostmi vydávat další synodální statuta na ochranu církve. Ostatně 3. března 1381, v době, kdy byl dosud mocným kancléřem královým, dal sám potvrdit od krále všechny svobody a práva arcibiskupství a kostela pražského.⁶⁰

Příčinnou souvislost tohoto úředního aktu, který byl jinak běžný, kdykoliv nový panovník přejímal moc nad státem, ale k němuž zde dochází až po dvou a půl letech po smrti Karla IV., lze vysvětlit i bez pátrání po mimořádných podnětech zcela uspokojivě. Maně se však vtírá otázka, zda jde skutečně o souvislost zcela nahodilou, zvláště uváží-li se časové souvislosti a události, jež postihly právě tehdy církev na Moravě, i ty, jež nedlouho nato následovaly v Čechách. Mimoto ve světle dlouhých temných let, během nichž byla církev podrobována zvenčí stále rostoucímu tlaku ještě v nedávné minulosti těžko představitelnému, je si nutno klást otázku, jak k této situaci vůbec mohlo dojít. Co vedlo k tak hlubokému rozporu mezi dvěma institucemi a dvěma muži, kteří byli jejich představiteli, a co zlomilo tak náhle rovnováhu pracně budovanou Karlem IV.?

Tolik různých činitelů se tu prolíná, že ani na jednoho z nich není možno ukázat prstem. Nebyly to pouze povahy obou mužů, neustále se vyhraňující. Je možno říci, že oba měli i mnoho rysů společných: povahová výbušnost a z ní pramenící náhlá rozhodnutí jsou oběma společné, oba, i když každý z jiných důvodů, si byli vědomi důležitosti svého úřadu, ale na druhé straně Jenštejnovo aktivní zaměření mohlo dobře doplňovat spíše pasívní královu povahu.

Do dosažení této souhry rušivě zasáhla předčasná smrt Karla IV., ale také odchod jeho starých rádčů, zkušených v církevních záležitostech, jejichž ztrátu kolem roku 1380 pociťoval bolestně i Jan z Jenštejna, když se po smrti Jana Očka z Vlašimi, Jana ze Středy a Odolena Boncova, k nimž měl zvláště přátelský poměr, cítil osamocen. Jeden z nich se dokonce po vypuknutí rozkolu stal Jenštejnovým

vážným nepřítelem – Kuneš z Veselé, jemuž nikdy nemohl Jenštejn s obročím odejmout i schopnosti, kterých užíval v jeho neprospěch. Rozkol a rozdílné stanovisko, sice prořímské, ale přece vyčkávající, a obojaká politika Václava IV. a příliš horlivá činnost Jenštejnova o bezvýhradné uznání Urbana VI. měly s rozchodem obou mužů mnoho společného: zatímco se jeden snažil uvádět do praxe teologicko-kanonické principy bez ohledu na realitu, druhý vycházel z hlediska vysloveně osobně-utilitaristického a bez ohledu na vyšší etické a morální zásady si dával určovat směr své praktické politiky, kterou aplikoval i na moc duchovní. A konečně, poněvadž si Václav IV. zcela cílevědomě chtěl vybudovat z církve mocné „instrumentum regni“, proto dříve nebo později jeho politika musela narazit na odpor Jana z Jenštejna a jeho přesvědčení o moci dvou mečů a nadřazenosti moci duchovní nad světskou v oboru duchovním, ale také se musela dostat do rozporu s všeobecným církevním právem.

Bohužel nemalý podíl na stále důslednějším provádění této královské politiky měly osoby, kterým z ní mohl kynout větší prospěch hmotný – nejen živly laické, ale také královské duchovenstvo, jemuž poddanost na milost a nemilost nestálému králi, který nejevil skrupulózní zájem o jeho mravní kvalitu, byla pohodlnější než žít pode jhem energického arcibiskupa, od něhož se ztěžka mohli nadít za své služby tolika hmotných výhod v podobě církevních obročí, jež mohli získat jinou cestu, přes krále od papeže.

Ti především, spolu s oněmi „renesančně bezostyšnými královskými milci, kteří lačně hleděli na statky církve“, ⁶¹ stojí v pozadí dlouhého boje a podnikají občasné tvrdé výpady proti „neústupnému“ arcibiskupovi, který hájením platně dosažených práv církve jim stál v cestě. Přitom se nemuseli obávat, že papež bude zasahovat proti těm, kteří stojí pod mocnou ochranou královské moci a přízně. Ačkoliv tento dlouholetý boj v plné síle propukal až po letech, přece první jeho charakteristické záblesky bylo možno spatřit už záhy a typicky je tu jasné spojení s roz-

kolem duchovním a hmotnými zájmy. Snad s prvním výbuchem proti arcibiskupovi měly nepřímou spojitost dvě události: situace na Moravě a zásah samotného krále ve Vratislavi, který je pouze nepřímo neblahou předzvěstí jeho všeobecně proticírkevní politiky.

Na Moravě spolu válčili markrabí Jošt a Prokop. Jak pražská kapitula, tak arcibiskupství měly na Moravě některé své statky a ani Jošt ani Prokop ani Jan Soběslav neměli velkou vážnost k církevnímu majetku.⁶² To se ukázalo jasně již v roce 1379, kdy násilnosti proti olomoucké kapitule, jimiž se snažil ve svůj prospěch vyřešit spor, který s ní vedl, vynesly Joštovi vyloučení z církve na příkaz Urbana VI.⁶³ Do věci smířcím rozsudkem zasáhl i Jan z Jenštejna jako spoluzmocněnec králův spolu s Přemkem Těšínským a nunciem Pavonem a nařídil Joštovi, aby statky kapitule odňaté navrátil, a kanovníkům přikázal platit Joštovi spornou berni.⁶⁴ Nedlouho nato Joštovi lidé vrhli 10. května 1380 oheň na střechu olomoucké katedrály a spálili biskupský dům. Později však došlo k narovnání s olomouckým biskupem Janem,⁶⁵ který neměl jinou možnost obrany než vydat na kroměřížské synodě 12. května 1380 statut proti násilným uchvatitelům církevního majetku.⁶⁷ Podobný statut vydala i kapitula v září téhož roku.⁶⁸ Nové škody a násilnosti utrpěly církevní instituce na Moravě během dalšího výbuchu nepřátelství mezi Joštem a Prokopem, který skončil smírem 7. května 1381.⁶⁹

Za měsíc nato vrcholí opět násilným zásahem samotného Václava IV. na slezské půdě tzv. popska válka. Záminku zavedlo několik sudů piva, dovezených do města děkanem vratislavské kapituly, které zabavila městská rada s odůvodněním, že kapitula nemá právo pivo dovážet. Kapitula vyhlásila zákaz bohoslužeb v celém městě, uchýlila se do biskupského města Nisy a odmítla sejmout zákaz bohoslužeb bez ohledu na žádost Václavovu, který nějaký čas chtěl v městě pobývat, dokud se jí nedostane zadostiučinění. Dala také odvézt pryč bohoslužebné předměty. Rozčilený král dal v noci 29. června vojensky ob-

sadit kapitulní statky a vydal zákaz přechovávat rozprchlé kanovníky. Ke konečnému narovnání však bylo ještě daleko. Asi 13. července opustil však král Vratislav a mezi 22. červencem a 26. srpnem pobýval v Praze.⁷⁰

Asi v téže době došlo i tam k prvnímu ostrému střetnutí mezi Janem z Jenštejna a markrabím Prokopem. Do jaké míry měl na něm přímou účast sám král, nelze odhadnout.⁷¹ Hlavní příčinou byl pobyt již dávno sesazeného vyšehradského děkana Kuneše z Veselé v Praze, kde neustával agitovat pro Klementa VII. a získávat mu další stoupence mezi českým klérem a šlechtou. Proti mocné ochraně, kterou mu poskytoval markrabí Prokop, za nímž nepochybně stál král, na jehož dvoře se Kuneš ještě krátce před svým sesazením volně pohyboval, Jan z Jenštejna málo zmohl. Snad nějakým neuváženým krokem vydráždil mladého Prokopa. Ten se chystal násilně zakročit a po rychlém útěku svých úředníků a rádců se octl Jenštejn zcela osamocen v rukou markrabího a krále. Spor se nakonec urovnal jakýmsi kompromisem: arcibiskup dovolil Konrádovi zůstat dva měsíce v Praze, dal mu termín k uznání Urbana VI. za pravého papeže, ale pak oznámil Prokopovi podle úmluvy, že mu svědomí nedovoluje dále Kuneše snášet a žádal Prokopa, aby ho vyhnal za hranice země, aby nesváděl na svou stranu jiné.

Kuneš se patrně odstěhoval na Moravu, kde se pokojně mohl pod Prokopovou ochranou dále volně pohybovat. Nemusel se ani obávat olomouckého biskupa Petra Jelita, který, smí-li se věřit tomu, co o něm píše Jan z Jenštejna papeži, ho klidně přechovával na svých hradech. To ještě neznámá, že by biskup Petr byl býval přesvědčeným tajným přívržencem Klementa VII. – stejně jako se to nedá dokázat ani o Prokopovi. Byl však nepochybně starým přítelem někdejšího významného rádce Karla IV. Kuneše – stačí si uvědomit, že Petr byl během volby Urbana VI. v Římě a že Kuneš musel mít v Čechách i mnoho jiných přátel. Značnou úlohu tu mohla hrát i osobní nechuť starého biskupa Petra k mladému pražskému metropolitovi, který byl do jisté míry i jeho představeným, pro jeho ká-

rávé výzvy, aby se podobně jako on staral o obnovení církevní kázně ve své diecézi. Neméně důležitá pro jejich vzájemný poměr byla i okolnost, že Petr byl jedním z možných kandidátů na pražské arcibiskupství, které nakonec připadlo Jenštejnovi.

Celkem nejasně se rysuje i druhá, zřejmě méně důležitá příčina sporu arcibiskupa s Prokopem. Jde tu o jakýsi statek, na který si činili současně právo arcibiskupský oficiál mistr Boreš a opat ostrovského kláštera, jemuž buď skutečně, nebo zdánlivě stranili král s Prokopem.⁷²

Již při tomto prvním otevřeném střetnutí zaráží jednak prudkost králova útoku na arcibiskupa, jednak přestrašení duchovní a arcibiskup, jemuž hrozilo jisté nebezpečí života, osamělý a ponechaný na milost a nemilost knížat. To všechno se odráží zřetelně v dopise, který pak napsal uprchlému Borešovi.

Není to poprvé, kdy vyjádřil svůj podiv nad tím, že muž tak ctnostný jako on a pokročilý věkem se obává smrti, která ho stejně nemine. Podobné výčitky mu činil již rok předtím z Německa během velké morové rány. Nyní opět z bázně před smrtí utekl od arcibiskupa spolu se svými kolegy a nechal ho v tak velmi trapné situaci. Jenštejn mu klade před oči bláhovost jeho počínání, neboť i kdyby k násilné smrti došlo, byla by to smrt mučedníka. Dodává ovšem jakoby na svou omluvu, že snad i on sám by se skryl, kdyby ho někdo chtěl udeřit mečem, ba ospravedlňuje jeho útěk různými příklady z Písma.⁷³

Na srpnové násilnosti odpověděl Jan z Jenštejna na synodě 16. října 1381 obnovením a zpřesněním ustanovení provinciálních statut proti škůdcům církevního majetku a zesílením církevních trestů proti nim.⁷⁴

Otevřený spor s markrabím Prokopem je patrně první toho druhu z celé pestré směsice dalších. Prokop vždy zůstal nebezpečným a tvrdým odpůrcem arcibiskupa. Kde nezasáhl on sám, tam se projevil temný stín jeho vlivu. Tento první zásah však nezastavil útoky na církevní majetek, ačkoliv Jan z Jenštejna byl přesvědčen, že ani církevní tresty nebyly zcela bez účinku.⁷⁵ Nicméně vlnu

násilností nezastavily. Ty, které se týkaly jeho arcibiskupství, popsal sám Jan z Jenštejna ve své pozdější stížnosti papeži, jiné jsou známy pouze velmi mlhavě a z nejistých náznaků.⁷⁶

Typické pro ně je, že téměř ve všech případech jde o nějaké porušení arcibiskupských hmotných práv, většinou majetkových. Práva poruší někdo z okolí králova buď na jeho přímý příkaz, nebo s jeho vědomím, nebo aspoň s předpokládaným souhlasem, a když arcibiskup ztratí trpělivost a snaží se bránit, někdy i s použitím síly, tu se náhle objeví na scéně sám král jako nejvyšší soudce, jemuž tato záminka poskytuje výbornou příležitost rozhodnout v neprospěch arcibiskupův. Útočník bývá obvykle nějaký šlechtic z okruhu králových milců a zpočátku jde o zdánlivé maličkosti: postavení jezu na řece patřící arcibiskupství, omezování plavby jeho lodí, omezování placení drobných poplatků arcibiskupovi nebo úmyslné zmocňování se arcibiskupského majetku, např. odváděním dobytka z pastvy. Král nejen viditelně chránil tato porušování práv a vůbec pořádku v zemi, ale naopak sám někdy dával příkaz k dalším, daleko větším bezprávím a násilnostem.⁷⁷

Tyto zdánlivě navenek oddělené epizody však vzájemně spolu vnitřně souvisejí. Měl na nich zájem především sám král, neboť i potom, kdy Jenštejn přestal být jeho kancléřem – vytlačen z úzké rady svými protivníky v roce 1384 –, nepřestal být jeho nebezpečným protivníkem: v širší královské radě zůstal až do konce svého arcibiskupování, i když jeho setkání s králem byla pak spíše náhodná a nepříliš častá.

Jako arcibiskup byl však po králi nejmocnějším feudálem a nejvyšším představitelem duchovní moci v Čechách. Setrval v přátelském spojení s vysokou šlechtou, např. s mocnými jihočeskými Rožmberky, u nichž jeho boj nacházel vždy pochopení. Stejně tak udržoval přátelské styky s Václavovým bratrem Zikmundem. Jeho pouhá přítomnost v těchto kruzích, nespokojených s vládou Václava a jeho milců, mohla jejich snahám dodat příslušné morální podpory a církvi opět určité opory. Právě z těchto

kruhů se ozývaly stesky a nářky na okrádání vdov, siroteků a chudých, jež se kladly Václavově vládě nebo spíše liknavosti v konání spravedlnosti za vinu a přímo tak napadaly jeho milce.⁷⁸

Za spravedlnost, zvláště pro chudé, Jan z Jenštejna vždy bojoval z křesťanských důvodů. U něho však neměly obdobné stesky na špatný stav země přímé politické pozadí a v tom smyslu se obracel i proti ostatním knížatům, velmožům a pánům, kteří žili z potu chudých. Leccos nasvědčuje, že ačkoliv by jistě byl býval vítaným spojencem v řadách české šlechty, přece se uchyloval s oblibou do ústraní tam, kde převládalo politické a výslovně protikrálovské ovzduší, takže ho není možno najít v jejich řadách, šlo-li o akce směřující proti králi.⁷⁹

Tím však není řečeno, že se omezil na zahánění fyzického násilí pouze církevními tresty, o jejichž omezené účinnosti nepochyboval. Účinná ochrana si vynucovala nejen neustálé držení velkých vojsk, jež, jak si Jan z Jenštejna stěžuje, mohlo dlouhodobě znamenat veliké finanční náklady,⁸⁰ ale také pevné hrady, které byl nucen stavět a rozšiřovat, ačkoliv by byl raději budoval kostely a kláštery a především pražskou katedrálu, jejíž stavba v oněch letech pokračovala již zpomaleným tempem, až konečně uvízla.

Obrana svobody církve nakonec závisela, ať chtěl či nechtěl, na finančních prostředcích. Neznámý dobře informovaný autor z okolí Jenštejna vypočítává sumy, které pohltilo opevnění různých měst a hradů.⁸¹ Nejméně vydal na Křivosudov – pouhých sto kop grošů, více na své pražské sídlo – dvě stovky kop, na příbramský hrad vydal tři sta kop, ale na města na pomezí Čech daleko více: na Horšovský Týn a na hrad Herštejn 500 kop a nejvíce na dva pevné hrady na severu. Na tehdy ještě asi nedostavěný Helfenburk (dnešní Hrádek u Úštěku), na němž se mohl cítit poměrně bezpečný a který mu také sloužil za oblíbené venkovské sídlo blízko jeho města Roudnice, kde vzniklo v rozkošném lesním zátiší asi mnoho jeho spisů, vynaložil více než 500 kop. Nejpevnější a nejbezpečnější ze všech

arcibiskupských hradů byl však asi Kyšperk (Supí Hora), který získal pražskému biskupství již Jan IV. z Dražic na samém pomezí České země, takže na hranicích míšeňského vévodství. Jeho silné nové zdi a věže stály zřejmě brzy poté, kdy se Jan z Jenštejna ujal pražského arcibiskupství. Takřka 1 500 kop vydal na jeho opevnění. Je to suma tak značná, že i práce za ní provedené musely budit obdiv. O nich hovoří i nápis nad bustou Jana z Jenštejna v triforiu svatovítské katedrály, pořízený v prvních letech jeho úřadu.⁸² Na Kyšperk se uchýloval, kdykoliv mu hrozilo velmi vážné nebezpečí a když cítil, že je ohrožen jeho život.

Bylo by příliš povrchní se domnívat, že takové situace byly vyvolány zcela náhodně, náhlým vzplanutím králova hněvu, podníceného královskými milci. Šlo naopak o provádění cílevědomého plánu, které se občas projevovalo tím nebo oním způsobem, ale vždy bylo zaměřeno proti jimi nenáviděnému, nepohodlnému a nebezpečnému arcibiskupovi. Cílem byl jak hmotný zisk na úkor církevních statků, tak také záměrné oslabování hmotné základny, která dodávala arcibiskupovi možnost se bránit. Současně král mohl dát najevo, že je pánem ve své zemi tam, odkud nebylo nebezpečí odporu tak veliké – svou mocí nad církví. Tak neustále oslaboval nejen autoritu arcibiskupa, ale již tak otřesenou církevní autoritu vůbec, a uměle vytvářel ovzduší neklidu, který byl pak povzbuzením jiným lovit v kalných vodách, vrhat se na církevní majetek a pronásledovat církevní osoby. Církev byla stále více vydávána na milost a nemilost panovníkovi. To bylo skutečným cílem snah Václavova dvora.

10.

POKUSY O ODSTRANĚNÍ
JANA Z JENŠTEJNA A URBAN VI.

Oslabování moci a vlivu arcibiskupa a podryívání jeho autority však králi a jeho milcům stačit nemohlo, poněvadž Jenštejnovo odhodlání bránit práva církve až do poslední dechu stále překáželo úplnému uskutečnění jejich zá-

měru. Bylo třeba se ho zbavit a na jeho místo dosadit osobu vhodnou a povolnou. Mezi dvorským duchovenstvem bylo jistě dost vhodných kandidátů a povolných prelátů, s nimiž by byl král vycházel a kteří by byli vykonavateli jeho vůle. Toho bylo možno dosáhnout třemi způsoby: buď donucením Jenštejna k rezignaci, nebo přímo jeho sesazením od papeže, nebo násilnou cestou. Na nějakou spolupráci nebo smír obou stran nebylo pomyslení. Stejně by nebyl arcibiskupa nikdo nikdy pohnul k tomu, aby se vzdal svých snah, nebo aspoň aby dal jiný směr svému dosavadnímu úsilí o odstranění papežského rozkolu.

Nechybějí určité náznaky, že by se byl Jan z Jenštejna arcibiskupství sám vzdal, a tak usnadnil řešení vyhovující králi, nikoliv však proto, že si je král přál, ale z touhy po klidném duchovním životě v nějakém klášteře.⁸³ Zdá se, že myšlenky na takovéto dobrovolné odstoupení zapudily brzy Jenštejnovy obavy, aby se jeho nástupcem nestal člověk málo věrný Urbanu VI., tedy nepřítel církve, který by aspoň svou liknavostí umožnil odklon Čech od římského papeže a králi usnadnil zmocnit se kontroly nad českou církví.⁸⁴ I královy žádosti u papeže byly bezvýsledné asi proto, že Urban VI. si byl dobře vědom, koho by v Jenštejnovi ztratil.

Přesto však poměr Urbana VI. vůči Janu z Jenštejna nebyl zdaleka takový, jak by si to snaha Jenštejnova, který ho plně podporoval i v době, kdy si papež svými tvrdými činy vysloužil pověst despotického a duševně nevyrovnaného člověka, byla zasluhovala. Tak, jak to vystihl F. M. Bartoš, on, který se vrhl s veškerou oddaností své rytířské duše v zápas za velikou myšlenku jednoty v církvi, stal se nakonec obětí této své věrnosti.⁸⁵ Nebylo ani třeba zvlášť ho vyzývat, aby s velkou radostí vykonával příkazy Apoštolské stolice;⁸⁶ byl mužem, který v okamžiku, kdy se zdálo, že ho opouští i ten, jemuž tak věrně a nezištně sloužil, veden více vyššími pohnutkami než pozemským prospěchem, prohlásil odhodlaně, že mu zůstane věrný až do smrti.

To vyřkl v okamžiku, kdy mu jménem Urbana VI. bylo způsobeno nejhlubší pokoření, jež mohlo vůbec věřícího křesťana potkat: byl vyloučen z církve za to, že nezaplatil včas papežský desátek, k nesmírné radosti všech nepřátel, mezi nimi i přívrženců Klementa VII., kteří s netajenou radostí prohlašovali, když arcibiskup nesměl o velikonočních roku 1387 vykonávat obvyklé církevní obřady, že by ho od Klementa nic takového nebylo mohlo postihnout, kdyby se byl přidal na jeho stranu.⁸⁷

Byli to však právě oni, jeho klérus řeholní i světský, ba dokonce i jeho nejbližší přátelé, kteří ho při různých příležitostech u nedůvěřivého Urbana VI. po léta osočovali,⁸⁸ ba dokonce ho někteří bezostyšně i prohlašovali za přívržence Klementa VII.,⁸⁹ aby při svých osobních sporech s ním podlomili papežovu důvěru vůči němu. Pod vlivem jejich pomluv se ocitali i sami papežští nunciové, o něž nebylo v té době v Čechách nouze a kteří pak v tomto smyslu informovali i papeže. Dokonce si stěžovali, že je nedostatečně hostí.⁹⁰ Tak pouze přilévají olej do ohně a spíše vědomě než nevědomě napomáhali králi a jeho radě zbavit arcibiskupa poslední skutečné opory, která, ač nejistá, mu dosud zbývala. Ale přece se tyto snahy nezdařily.

Urban VI. byl informován o postranních záměrech „římského krále“, jež nevěstily pro něho nic dobrého, nejdnou od Jana z Jenštejna. Ten ho neustával varovat před nebezpečím ze strany vysokých světských i duchovních knížat v Čechách i v Říši, kteří ho na jedné straně ujišťovali svou věrností, zatímco ve skutečnosti byli, jako Pelhřim salcburský a sám Václav IV. a jeho rada, lidmi dvojí tváře.⁹¹ Je velmi pravděpodobné, že jejich styky s avignonským papežem nezůstaly Jenštejnovi utajeny a že se právě od něho Urban VI. o nich mohl dovědět, což ovšem mohlo být dalším důvodem králova hněvu a snah o jeho odstranění.

K tomu však, pokud byl živ Urban VI., nedošlo. Snad je možno poukázat i na jinou okolnost, pro kterou pražského arcibiskupa, který ostatně stejně jako on byl pře-

svědčen o plné nadřazenosti papežské moci nad světskou, neopustil. Dosud málo známý rys Urbanovy povahy tu patrně hrál významnou úlohu: o jeho víře a zbožnosti, přes všechny jeho charakterové nedostatky, nikdo ze současníků nepochyboval. Naslouchal radám svaté Kateřiny Sienské, i když nebyl vždy ochoten se jimi řídit, a připravil cestu k svatořečení jiné tehdy proslulé vizionářky, svaté Brigity Švédské. V pohnutých dobách, jako byla jeho, v situacích, z nichž není patrného východiska, vždy roste zájem a vážnost k znamením z oblasti nadpřirozena. Nechyběl ani jemu.

Když na něm žádal Jan z Jenštejna, aby zavedl svátek Navštívení Panny Marie, aby, nestačí-li lidské síly, aspoň Boží pomocí se dosáhlo ukončení rozkolu, a zmínil se, že předzvěst toho chápal již ve svém snu o rozkolu, Urban VI. si dal od něho poslat jeho popis a náčrt.⁹² Nakonec skutečně přes všechny překážky svátek Navštívení v roce 1389 zavedl, přičemž jak při předběžných jednáních, tak v konečné bule, vydané už jeho nástupcem Bonifácem IX., se jasně praví, že svátek byl zaveden z Božího vnuknutí, tj. vnuknutí Janu z Jenštejna,⁹³ protože Urban VI. nechtěl Boží vůli odporovat. Zřejmě tedy neviděl v nešťastném pražském arcibiskupovi jen obyčejného biskupa, ale především muže Božího, o jehož duchovním životě mohl ostatně slyšet od jiných osob, s nimiž přišel do styku, např. od generála dominikánů Rajmunda z Kapuy, nebo od některých českých vysokých kuriálních úředníků, s nimiž udržoval Jan z Jenštejna přátelské styky. I proto by se asi byl těžko odhodlal k jeho odstranění z Prahy.

Bylo tedy třeba Jana z Jenštejna k odstoupení donutit. Když se zdráhal vyhovět, pokusili se ho otrávit. To však nebylo ani poprvé ani naposled, kdy se octl v nebezpečí smrti, před níž se zachránil útekem, někdy i v přestrojení, jak se o tom povšechně zmiňuje v jeho životopise Petr Klarifikátor.⁹⁴

K jedné takové události se vztahují dva dopisy: Petra Klarifikátora a Jenštejnova odpověď. Oba jsou psány za dramatických okolností. Jan z Jenštejna utekl na hrad na

Supí Hoře. Petr, snad tehdy již převor roudnického kláštera, mu tam napsal dopis, v němž ho utěšuje, že ač proti němu zuří násilí světské moci, nemusí se bát, je-li Bůh s ním.⁹⁵ Jemu ať svěří všechny své těžkosti. Ba spíše by se měl radovat, neboť neustálé pronásledování je znamením, že je synem Božím, a který světec netrpěl bezpráví a urážky? Připomíná mu i jeho povolání k tak vysokému a zodpovědnému úřadu a v nejdramatičtějším úryvku jej oslovuje:

„Ó představený nadřízených, jaké pozornosti, kolik vaší snahy je třeba k tomu, abyste správně uplatňoval práva svého úřadu, obzvláště v těchto dnech, v nichž, běda, se rozmohla nepravost a vášnivá touha po pomíjejících věcech a vychladla láska, nebo spíše vyhasla v mnohých, poněvadž všichni myslí jen na své zájmy, ne na zájmy Ježíše Krista. Běda, Otče, udeřila poslední hodina, nastaly zlé časy, v nichž pravda vymizela na zemi a spravedlnost se ukrývá v nebi!... Nesčetné obludy obcházejí touto temnou nocí a hledají si pokrm. Ovečky tvé pastvy se změnily ve vlky, beránci v temné dravce... Dobrý pastýři, co si počneš s touto zvěří? Řeknu-li utecte, svedu vás k nedbalosti; poradím-li vám opak, abyste se proti nim postavil, vydám vás na pospas krutým šelmám, které vztekle cení zuby na svého pastýře.“⁹⁶

Závěrem mu Petr doporučil, aby byl velmi opatrný na řeč, neboť jak od něho samého slyšel, mnozí jeho blízcí přátelé se stali jeho nepřáteli. Poradil mu také, aby si vybral dobré úředníky, kteří by měli na starosti světské záležitosti, jak to činívali již jeho předchůdci. Nevadí, jsou-li méně schopní, hlavní je, že on sám se nemusí nořit do takového bludiště: najde-li se tolik vhodných lidí pro duchovní správu, najdou se jiní i k této práci, jen třeba mít důvěru v lidi a tyto starosti o správu majetku přenechat jim, neboť není možné, aby on sám na všechno stačil. Ať ustoupí do pozadí a tak se vyvaruje zmatků, nestane se vždy prvním terčem – podle rady, kterou dal i starozákonní kněz Jetro Mojžíšovi. Tu ostatně dával i Jan z Jenštejna papeži Urbanovi VI., ale nyní se proti ní ostře ohradil:

„Jakpak budu jen moci snášet nárek chudásů, pláč vdov a stížnosti sirotků, horšících se nad mým jednáním? Mám snad já, který nakonec musím vydávat počet ze svého správcovství, považovat za nedůstojné skládat účty se svými spoluslužebníky?“⁹⁷

Větší část dopisu, jímž Petrovi odpovídá, však věnuje těm, před nimiž mu Petr radí mlčet. Jsou to jeho vlastní „domácí nepřátelé“, kteří k němu sice hovoří medovými slovy, s úsměvem a uhlazeně se kolem něho pohybují, ale za zády donášejí to, co by měl vědět on a co by mělo zůstat jiným utajeno, až k uším krále, a všude ho pomlouvají. Podle nich by měl v době pronásledování mlčet a křivdy přecházet mlčením. Arcibiskup pokračuje:

„A tito domácí nepřátelé pro mé časné škody a pro svůj časný zisk chtějí, abych zamlčoval pravdu a nepřišel tak o majetek. Proto také říkají, že vyzrazuji tajemství mého srdce, když vědí, že je mou povinností povzbuzovat a napravovat.“⁹⁸

A dále si stěžuje:

„Kolikrát mi zlořečili a velmi rychle ode mne utekli moji nejbližší poradci a tajemníci, kteří stáli v čele úřadů, na jejichž radu jsem se postavil pro svobodu církve a proti schismaticům; v čase pronásledování se však útekem rozprášili a poněvadž se báli spíše ztratit věci než duši, radili činit opak, předstírajíce, že doba je zlá, a zapřísáhli mne, abych se řídil jejich radami. Pomlouvali mě muži sami mezi sebou rozdělení, že jsem neuposlechl jejich špatných a ustrašených rad, a poněvadž sami mezi sebou byli rozdělení a poděšení strachem, ani mně nemohli dávat než vzájemně si odporující rady. Brával jsem si tedy za poradce lidi zvenku a cizince ze všech národů, ty, kteří konali spravedlnost, především však milovníky duší a muže bojící se Boha, a tak se mi cizinci stali přáteli. Řídil jsem se podle jejich pokynů, když mi radili, abych neohroženě dokončil, co jsem začal, a pro spravedlnost a svobodu církve bojoval až k smrti. K čemu nakonec byly platné lživé rady tajemníků? Buď zpočátku svobodně mluvili pravdu, nebo zastrašeně lhali. Tak jsem často býval sám, nebo jsem nacházel ty, kteří byli vytrvalí ve víře a kteří mě aspoň zdálky sledovali, aby viděli konec. Když mi posléze chyběli i duchovní – preláti, mistři a doktoři – uchýlil jsem se k rytířům a dvořanům a žádal jsem je o radu v záležitosti rozkolu nebo svobody církve, nebo aby byli mými posly ke královské

velebnosti. Tak jsem od nich získal mnoho duchovních rad, jež jsem provedl. Ale to nikterak nezahanbilo a nepřivedlo do studu mé domácí poradce, kteří se ani nedomnívali, že jednali hanebně; ti, kteří mě předtím povzbuzovali k stálosti, upadli v nestálost a mluvili proti mně, ba, co je ze všeho nejhorší, nestyděli se ještě nabízet a stavět se proti mně a napadat mě mocněji než jiní moji zuřiví nepřátelé. Tak se také stalo, jak jsi poznal, a vědí to všichni, že ten, jehož jsem nejvíce miloval, který mi odpočíval na prsou, třebaže čerpal tajemství mého srdce, přece zrádně a lichotivě našeptával do uší panovníka a za mou lásku rozséval nenávist.⁹⁹

Bylo by jistě cenné, kdyby se podařilo zařadit toto výmluvné a přitom tak smutné svědectví do rámce konkrétních událostí a doplnit i jména osob, na něž se vztahuje. Těžko se to asi kdy podaří. Dopis by bylo velmi lákavé vřadit až k roku 1393 již proto, že je spojen s Jenštejnovým pobytem na Supí Hoře. Nedovoluje to však dobře sbírka Jenštejnových dopisů, v níž je zapsán, ale jejíž poslední přesně datovaný dopis pochází z roku 1388, zatímco všechny ostatní jsou bez výjimky starší.

Mimoto k obdobné situaci došlo již daleko dříve, jak ukazuje náhlý výbuch násilí proti arcibiskupovi, v němž byl také zapleten jeho oficiál Boreš. Není ani jisto, zda by bylo možno uvést tento dopis do souvislosti s rokem 1384, či až do pozdější doby, např. do léta roku 1385.

11.

UDÁLOSTI ROKU 1385

Nevíme přesně, co se stalo, nebo zda snad k velkému plenění arcibiskupských statků, o němž se zmiňuje Petr Klarifikátor, nedošlo tehdy.¹⁰⁰ Různé okolnosti však nasvědčují, že mezi červnovou synodou, konanou 16. června 1385, a podzimní říjnovou synodou došlo k nějakému velmi vážnému nedorozumění mezi arcibiskupem a králem, provázenému násilnostmi. Oba se v oné době pohybují v Praze nebo v jejím okolí: král střídavě v Berouně, na Křivoklátě a 21. července v Praze.¹⁰¹ Arcibiskup je 3. července v Roudnici,¹⁰² 15. srpna slaví svátek Nanebe-

vzetí Panny Marie v Praze a hned nato se vrací do Roudnice.¹⁰³ Zarážející je skutečnost, že proti běžnému zvyku nejsou v zápisech kanceláře arcibiskupských generálních vikářů stopy po obvyklé činnosti mezi 7. a 17. červencem, mezi 17. a 19. červencem a mezi 29. červencem a 14. srpnem, kdy začíná pokračovat obvyklým tempem. I v konfirmačních knihách je mezi 17. červencem a 26. srpnem podobná mezera.

Tyto skutečnosti by samy v sobě mohly být zcela náhodné, kdyby se k nim nedružily další, daleko výmluvnější. Dne 1. října 1385 vysvětil Jan z Jenštejna právě dokončený zaklenutý chór nové svatovítské katedrály. Byla to opravdu okázalá slavnost, po níž vystrojil velkolepou hostinu ve svém dvoře a pozval na ni krále a královnu i řadu příslušníků vysoké šlechty, biskupů a prelátů, z nichž mnozí se sjeli do Prahy k této příležitosti. Ačkoliv král dlel v Praze, pozvání odmítl a hostiny se okázale nezúčastnil. Zato byla přítomna královna Jana se svým dvorem i ostatní pozvaní. Jídla, určená pro krále a jeho doprovod, byla tehdy na příkaz Jenštejnův rozdána šesti stům chudých.¹⁰⁴

Za necelé tři týdny se konala obvyklá podzimní synoda 18. října. Kazatelem byl výmluvný mistr Matouš z Krakova, přítel a rádce Jana z Jenštejna, který promluvil k shromážděnému kléru na téma „Sobrii estote et vigilate“.¹⁰⁵

Kázání je namířeno především proti těm duchovním, kteří „pobírají příjmy z beneficí, ale církvi neslouží, ani kněžské hodinky se nemodlí, nýbrž dávají najevo pýchu, pořádají tance, věnují se lovům.“¹⁰⁶ Ti to jsou, kteří „Krista nehodně přijímají a z Kristova majetku špatně žijí, Krista ve svátostech prodávají, a ačkoliv mají jméno křesťana, křesťansky nežijí“.¹⁰⁷ Jsou to noví Jidáši, kteří církev nejen zrazují, ale přímo ničí. Již v úvodu narazil mistr Matouš na to, že lidé tohoto života zavinili a prodlužují církevní rozkol. Jinde praví: „Nejen Kristus, ale i církev a věřící mají své zrádce a svůdce. Snad je mnoho těch, kteří žijí a bohatnou z obročí, která získali od našeho pána pa-

peže (Urbana VI.), ale přesto ho zrádně pronásledují...“.¹⁰⁸ Zmiňuje se také všeobecně a nepřímě i o násilných nepřátelích církve:

„Jak silný nápor se děje na církev, není třeba dokazovat, když našima vlastními očima vidíme vyhnané biskupy, zahnané kanovníky, uvězněné opaty, zabitě faráře a vyloupené kláštery, kostely, a co je ještě horší, i sama římská církev je pronásledována krutěji od králů a knížat, kardinálů a biskupů, takže by bylo možno si stěžovat oním výrokem z Velepísne: ‚Synové mé matky bojovali proti mně.‘ Z těchto slov možno dostatečně pochopit, odkud vzniklo takové pronásledování a útok na církev, když praví: ‚synové‘, neboť bezpochyby příčinou pronásledování papeže a rozdělení církve a jiného zla jsou hlavně duchovní. Neboť kdo vzbudil tento rozkol? Kdo zkažil krále a knížata a lid, ne-li duchovní? Kdo kdy z tyranů napadl duchovní, jemuž neslouží, neporadil, nebo se k němu nepřidal někdo z duchovních? Nikdy totiž by nenapadali tyraní tak odvážně duchovní, kdyby nemohli doufat v pomoc duchovních, v jejich ochranu nebo přízeň, radu, nebo aspoň v jejich mlčení, nebo kdyby si nemohli vzít za záminku své zloby jejich špatný život...“¹⁰⁹

Tato přímá a tvrdá slova i přes svou zdánlivou všeobecnost přímo narážejí na konkrétní poměry v české církvi. Narážka na pronásledování papeže přichází v době, kdy Urban VI. byl obležen od Karla z Drače na hradě v Noceře, kde došlo ke vzpouře kardinálů, o nichž se v Praze na dvoře Jenštejnově dobře vědělo. Také poznámku o tom, jak ospravedlňují pachatele své násilnosti proti církevnímu majetku a osobám – v duchu nauky Viklefovy, již tehdy v Čechách rozšířené –, jen potvrzuje to, co právě tehdy psal Jan z Jenštejna Urbanu VI. *De consideratione*.

Kázání mistra Matouše konkrétně dokresluje i mandát vydaný Janem z Jenštejna na téže synodě, v němž v úvodu otevřeně prohlašuje, že z minulých zkušeností je třeba učinit předem opatření pro budoucnost, a proto stanoví, že celá církevní provincie má okamžitě propadnout zákazu bohoslužeb pro zajetí nebo zabití arcibiskupa knížaty a stanovit další úměrné tresty za podobnou násilnost, spáchanou na biskupu, prelátech a kanovnících.¹¹⁰ Znovu obnovuje a doplňuje statuta Arnoštova proti uchvatitelům církevního majetku.

F. M. Bartoš se domnívá, že „to byla asi odpověď na násilnosti, které utrpěl Jenštejn asi nedávno za několika-měsíční drobné války, vzniklé ze srážky se služebníkem Jíry z Roztok, Dětřichem Hesem z Makova“.¹¹¹ Jíra z Roztok patřil již v roce 1384 k tvrdým nepřátelům Jenštejnovým, byl oblíbený milec Václava IV. a nepochybně spolu s ostatními měl nemalý vliv na Jenštejnovo propuštění z úřadu kancléře.

Na podzimní synodě v roce 1386 byl arcibiskup donucen výslovně obnovit statut *Cura officii pastoralis* z roku 1381 na ochranu církevního majetku.¹¹² Očekával od těchto kroků Jan z Jenštejna po tolika zkušenostech z minulosti skutečně řešení tak povážlivé situace? Byl natolik realistický, že viděl, že všechna tato opatření musela zůstat mrtvou literou, pokud nebylo prostředků je uvádět v praxi? Tušil, že mohou přispět k zhoršení celkového stavu církve, místo aby jí pomohla? Je těžko si představit, že by všechny tyto důsledky, aspoň v hlavních rysech, nepředvídal. Je však možné, že si mnoho sliboval od zavedení svátku Navštívení Panny Marie, který spadá právě do této jinak temné doby – byl pro pražskou diecézi stanoven 15. června 1386 –, že očekával nadpřirozenou pomoc k zvládnutí tak těžké a beznadějně situace. Ta však viditelně nepřišla.

Naopak papežský nuncius, dubrovnický arcibiskup Maffiolo Lampugnani, který přišel do Čech počátkem roku 1386 a – jak patrně správně podotýká R. C. Weltsch –, nechtěl, aby těmito opatřeními byly papeži Urbanovi odcizeny vlivné osobnosti na pražském dvoře a případně zahrnány do tábora jeho protivníka, neboť právě tehdy se začínají navazovat tajné styky Václavova dvora s Avigninem, na základě své široké legátské pravomoci odvolal církevní tresty, které na tyto mocné škůdce církevního jmění a násilníky Jan z Jenštejna vyhlásil. Tak ještě přispěl v době velmi choulostivé k dalšímu oslabení jeho autority a pro Jenštejna bylo tím bolestnější, že legát jednal jménem papeže.

Ne všude však bylo možno synodální statuta důsledně

provádět. Dostával-li se sám arcibiskup do trapných a často nebezpečných situací, když o to usiloval, co mohli očekávat drobní duchovní a faráři, kteří by se snažili podle jeho směrnic postupovat proti svým světským pánům, majícím dostatečnou moc je odstrašit nebo jim v tom násilně zabránit? Proto bylo třeba na synodě 16. června 1387 vybízet děkany, aby oznamovali korektorům kléru správce kostelů, kteří nezastavují bohoslužby a naopak.¹¹⁴ Stejně nepříjemné byly i případy, kdy činili pravý opak a pod záminkou statutu proti škůdcům církevního majetku z osobních zájmů a v případech, na něž se statuta nevztahovala, bohoslužby zastavovali.¹¹⁵

Toto napětí trvalo do roku 1390, kdy se začalo znovu přirostřovat. Po nastoupení papeže Bonifáce IX. se Jan z Jenštejna mohl lehce octnout v daleko nepříznivější situaci než za jeho předchůdce. Mnoho záleželo na tom, kolik pochopení u něho najde. To byl patrně také jeden z důvodů, proč se pozdržel v Římě v roce 1390 delší dobu. Všechny okolnosti však nasvědčují tomu, že ani Bonifác IX. neměl v úmyslu se ho zbavovat a že mu nebyl nepříznivě nakloněn.

Během dvou let však dosáhla situace v Čechách nebezpečného vrcholu. Odpor mezi královskými milci vůči arcibiskupovi sílil. Svě vlastní pocity dramaticky vyjádřil Jenštejn při několika příležitostech v kázání. První z nich proslovil o svátku Nanebevzetí Panny Marie v pražské katedrále někdy mezi lety 1385–1392. Shromážděnému duchovenstvu pravil doslova:

„Sám... Kristus je opět křížován ve svých údech. Sami totiž víte, jak často jsem znepokojován nesnázemi zlých a zvrácených lidí, jak to vyžadují mé hříchů. Již vládne tolik antikristů, kraluje tolik tyranů a z toho tolik zrádců, tolik nepravých proroků, tolik neupřímných bratří, tolik pokryteckých svatokupců, lakomců, ctižádostivců, přestrašených... Už vyvstali draci, jejichž nestoudnými sliby jsou otravována srdce věřících, a tak troskotá jejich vlastní spása. Již, již, když se ukryla pravda, všude pozorujete svět naplněný násilím a zlobou, vidíte zuřit duchovní války, znesvěcovat věci svaté, již zlobou zločinných lidí

kněze a duchovní za nic nemají a dávají přednost veřejným hříšníkům a židům, a když jsme denně vydáváni na pospas štěkajícím psům, neumíme již ani konat dobro mezi tolika lstivými jazyky. Mlčíme-li totiž, říkají, že jsme bázlivi; mluvíme-li, že jsme mnohomluvní a hašteřiví; když napomínáme, nespravedliví a tyrani; když vyčkáváme, mírní.“¹¹⁶

K situaci ještě pohnutější se vztahují i další dvě kázání, která pravděpodobně pocházejí již z počátku devadesátých let. Obě se zabývají tématem Jenštejnovi v té době tak drahým – postavou dobrého pastýře. On sám nazval první *De persecutione – O pronásledování* a druhé *O dobrém pastýři*.¹¹⁷ V nich si otevřeně a bez obalu vylévá před duchovenstvem své srdce.

První kázání má za téma slova Kristova: „Kdo chce přijít za mnou, ať se zapře, ať pozvedne svůj kříž a následuje mě“ (Mk 8, 34). V něm si mj. arcibiskup trpce stěžuje, že se stal mnohým takřka na odiv, že zatím co jedni o něm říkají, že je dobrý, druzí tvrdí, že svádí davy. Pak ukazuje na tři druhy lidí, kteří jeho kázání naslouchají: na nepřátele, na jiné, kteří o jeho upřímnosti pochybují, a na třetí, na své přátele, kteří mu však činí výčitky. Na nepřátelích mu nezáleží: ti se nedají přesvědčit a budou ho zesměšňovat po krčmách i nadále. Nechce vyčítat tak laikům, jako špatným klerikům a kněžím, kteří se vysmekli ze jha svého pastýře jako ovce, která utekla od stáda, dala se do spolku s vlkem a nadháněla mu ovce. Nakonec však vlk sežral i ji. Z tohoto přirovnání vyvozuje odvážný závěr:

„Tak činí i naši špatní odpadlíci. Nyní totiž unikají ze jha svého pastýře, opouštějí stádo a stávají se zrádci, aby mé ovce mohli rdousit a hubit. Důmyslnou zlobou se snaží škodit, a co nezmohou laici, poněvadž jsou nezkušení a nevědomí, tomu je oni sami učí svými pokyny. Tak jsou naši duchovní bídne drásáni pro jejich zradu. Ale přijde den, kdy oni sami uvážnou v léčce, kterou nastražili.“¹¹⁸

Pak obrací svou pozornost ke svým přátelům, kteří s ním „pojídali sladké pokrmy“ a pak se stali jeho nepřáteli. Ti mu radili, aby hájil svobodu církve, povzbuzovali ho k stálosti, ale sami padli. Zatímco mu slibovali, že s ním

půjdou i do žaláře a na smrt, utekli od něho a ještě ho pomlouvali za jeho dobrotu a jinak ho pronásledovali, třebaže jemu vděčí za své povýšení. Nechce se zmiňovat o těch, kteří mu přísahali, že při něm setrvají, ale ze strachu před pronásledováním se omlouvali, že doba je zlá. Mnozí z nich „by byli raději ochotni utrpět škodu na svém těle a na všem svém majetku, než aby se opřeli jako zeď pro spravedlnost a aby rozhněvali svého pána.“ S přáním, aby jim toto jejich počínání nepokládal Bůh za zlé, končí rozhodnými slovy:

„Já však, jenž znám své ovce a mé ovce znají mne, nemohu to dále strpět. Budu tedy kráčet ve stopách Pána Ježíše Krista, který neváhal zemřít za nevděčné a vykoupit je prolitím své nejdražší krve a sám sebe vyčerpat, mám touhu zemřít a být s Kristem...“¹¹⁹

Svůj program, který Jan z Jenštejna tak slavnostně a veřejně vyhlásil, nikdy neopustil. Jistě netušil, že jeho přání by se bylo málem splnilo.

V druhém kázání, o dobrém pastýři, znovu biblickými slovy hovoří o svém boji s dravými vlky na ochranu ovcí a vykresluje obraz dobrého pastýře, který bdí uprostřed temné noci nad stádem. Podrobně rozebírá svým způsobem symbolický smysl píšťaly, trouby, pastýřské hole a biče, tj. církevních trestů, které mu slouží k ochraně. Nakonec se zmiňuje také o tom, že pastýř má na pomoc psy, kteří mu vydatně pomáhají stádo uhlídat, neboť když se sám neodvažuje postavit vlku na odpor, s nimi se lépe ubrání, a když se vzdálí od stáda, oni buď svým štěkotem vlka odeženou, nebo přivolají pastýře. Z tohoto obrazu vyvozuje praktický závěr:

„I biskup by měl mít dva nebo tři psy, totiž úředníky, kteří by spolu s ním střežili stádo a kteří by, když jemu nestačí síly proti vlkům, aspoň oni psi, totiž oficiálové neboli vikáři, *mu svědčili a byli svědky jeho nevinnosti*.“¹²⁰

Události podzimu 1392 a jara 1393, kdy Jan z Jenštejna a jeho rádci a spolupracovníci po všech otřesných zkušenostech minulých let a při nepatrné naději na úspěch ukázali nejen nečekanou iniciativu, ale také pevnost, k níž byla nutná i značná dávka odvahy, jen potvrdily, že tato arcibiskupova slova nebyla pouhým řečnickým obratem.

VIII

Poslední střetnutí

1.

ŽALOB A PŘEDANÁ KRÁLI

Na sklonku roku 1392 začalo nejpohnutější období dlouholetého zápasu Jana z Jenštejna. Několik měsíců předtím, na Hod Boží svatodušní 2. června, převládal aspoň navenek úplný klid. Tehdy totiž

„o hodině nešpor byl položen první základní kámen svatého Pražského chrámu nejjasnějšími knížaty panem Václavem prvním, králem římským a českým králem, a panem Janem, zhořeleckým vévodou, markrabím braniborským, syny nejjasnějšího knížete pana Karla, císaře římského, obzvláštního dobrodince Pražského chrámu, a nejdůstojnějším otcem panem Janem, třetím arcibiskupem pražským, a několika jinými otci pány biskupy a preláty v zastoupení a v jménu nejjasnějšího knížete pana Zikmunda, krále uherského atd., syna pana císaře svrchu řečeného, jakož i v zastoupení a jménu nejjasnějších kněžen a paní Elišky, římské císařovny, Anny, královny anglické, Markéty, manželky pana purkrabí norimberského, dcer svrchu řečeného pana císaře, k počtě Navštívení Panny Marie a sv. Václava, Víta, Vojtěcha, Zikmunda a jiných patronů českých, za ředitele pražské huti Václava z Radče, kanovníka pražského, a Petra z Gemundu, mistra svrchu řečené huti.“¹

Tak je popsána památná slavnost na kamenné desce, dnes umístěné na nejzápadnějším pilíři zvenku tzv. Zlaté brány svatovítské katedrály. Je to poslední záznam na ní,

který se týká stavby, a není se možno ubránit dojmu, že uzavírá dobu Karlovu, jejíž nejvýznamnější viditelnou památkou byla tato nedokončená přední zemská svatyně. Byla to poslední slavnost, na níž se sešli dva muži, které Karel IV. určil za pokračovatele svého odkazu, a poslední příležitost k úplnému výčtu jmen všech dosud žijících členů jeho rodiny, z nichž některá měla zanedlouho zdobit pouze jejich náhrobky. Shromáždili se tu se vši okázalostí král se svým dvorem i královna se svým průvodem, arcibiskup se svými preláty a duchovenstvem, obklopen biskupy, a mnoho jiných knížat a šlechticů. Jan z Jenštejna, jako by chtěl zapomenout na všechny křivdy minulých let a z radosti, že mohl vložit do titulu katedrály i své oblíbené tajemství Navštívení Panny Marie, uspořádal jako před lety ve svém dvoře na počest tak významné události a všech přítomných velmožů velkolepou hostinu. Tentokrát jeho pozvání král neodmítl a slavnostní nálada dne nebyla navenek ničím pokazena. I několika stům chudých se dostalo pohoštění.² Několik dní nato se sešla 17. června obvyklá diecézní synoda a její průběh byl asi klidný. Aspoň statut během ní vydaný se týká běžných disciplinárních záležitostí.³

Na podzim 1392 náhle nastal obrat. Co k němu zavdalo příčinu, nelze blíže objasnit. Jisté je, že se počátkem října scházel zemský soud, že bývala v té době v pohotovosti královská rada, že pražská kapitula slavila v prvních dnech jedno ze svých plenárních zasedání a že se kolem svátku sv. Lukáše – 18. října – konala obvyklá podzimní synoda. Tyto čtyři okolnosti tvoří vhodné pozadí ke kroku Jana z Jenštejna, jímž chtěl patrně nadobro skončit s dlouholetou nejistotou a vynutit si vyjasnění poměru mezi církví a státem.

Snažil se o nápravu sice i v minulosti, i při soukromých rozhovorech s králem, jehož napomínal, aby ustal od poškozování církve, ale poněvadž neuspěl a poměry se ještě více zhoršily, domluvil králi v přítomnosti několika svědků.⁴ Výsledek, jak se dalo očekávat, byl zcela opačný: král se cítil nemálo dotčen výtkami, jež Jan z Jenštejna mo-

tivoval nábožensky a jež nemusely být vhodně voleny pro daný okamžik a prostředí, poněvadž arcibiskup vycházel ze svého, králi poněkud cizího způsobu myšlení. Oleje přilévají do ohně i královští milci, kterým z roztržky mezi oběma muži mohl kynout pouze zisk. Vyvolávali proti arcibiskupovi další, ještě násilnější zákroky.

To patrně přimělo Jana z Jenštejna k poslednímu kroku. Po nových trpkých zkušenostech, jež zdaleka nebyly výlučně osobní, se radil se svými preláty, co činit. Ačkoliv není možno určit s jistotou časový sled událostí, zdá se pravděpodobné, že jednal s kapitulou na jejím zasedání počátkem října, a to i proto, že bez jejího souhlasu se nemohl pouštět do akce tak závažné. Mimoto není vyloučeno, že jedním ze sporných bodů byly i kapitulní statky, jež se snažil kapitule odejmout markrabí Prokop. Ať to však již bylo cokoli, počátkem října po poradě s kapitulou mohl arcibiskup předat králi buď během konání zemského soudu, nebo pouze během zasedání královské rady, jménem svým a svého duchovenstva písemnou stížnost rozdělenou na 13 bodů.⁶

Úvodem králi připomíná, že by měl být ochráncem církve, za niž je Bohu zodpovědný, a že ani arcibiskup, ani duchovenstvo pražské diecéze nemohou mlčky přecházet tupení svátostí, pohrdání mocí klíčů a církevními tresty, násilí proti těm, kteří mají konat spravedlnost a papežské příkazy, znesvěcování kostelů, násilné dosazování na církevní úřady a násilí vůči duchovním, rozhvacování církevního majetku a těžké porušování církevních svobod, poskytnutých církvi králi a císaři a mezi nimi i Karlem IV., neboť se tak umenšuje bohoslužba, trpí tím dotud dobrá pověst nejen Českého království, ale i krále samého (1. čl.). Leccos již arcibiskup tlumočil králi i jeho radě, ale s účinkem opačným, než očekával. Proto, aby nebudil dojem, že to chce přejít mlčením, obrací se přímo k němu (2. čl.). Státní orgány nešetří tzv. privilegia fori a soudí, trestají, a nepodřídí-li se jim, okrádají duchovní, kteří podle předpisů církevního práva a podle císařských rozhodnutí mají podléhat pouze soudu svého biskupa

(3. čl.). Církevními úředníky a soudci se naopak zakazuje a násilím brání při uplatňování jejich pravomoci, kterou musejí vykonávat s nebezpečím života (4. čl.). Na církevní klatbu se nedá a arcibiskupským generálním vikářům se brání v jejím provádění (5. čl.), stejně tak jako vykonávání papežských příkazů, výhrůžkami a násilím (6. čl.). Mnozí duchovní jsou násilím dosazováni do církevních úřadů a kdo by se proti nim postavil, ocitá se v nebezpečí života i odnětí majetku: někteří z nich se dovolávají jakéhosi dovolení, získaného králem od papeže, ale kdyby jen se zveřejnilo (7. čl.). Je narušena i svoboda manželství. Beztrestně se unášejí panny a pod hrozbou ztráty majetku (který získaly po zemřelém manželu nebo otci na úkor vrchnosti) jsou nuceny se vdávat (8. čl.). Vdovám a sirotkům se také děje násilí, duchovní jsou vydědováni a pozbývají dědického podílu proti přirozenému právu, a získají-li majetek podle předpisů světského práva, úřady jim jej chtějí zabavovat (9. čl.). Církevními ústavům se zapovídá prodej církevních statků, které jsou, když dojde k prodeji, zabavovány, což také odporuje všem církevním i světským zákonům (10. čl.). Pohostinství klášterů je králem a šlechtou natolik zneužíváno, že místo aby kláštery hostily chudé a pocestné, jsou zatíženy daněmi a neustálými dluhy, jež nejsou s to splatit, přicházejí na mizinu, takže ani svým vlastním členům nemohou zajistit běžnou obživu (11. čl.). Církevní majetek se zabírá, i když je zapsán do zemských desek, a vážnost duchovního stavu natolik poklesla, že je na tom hůře než židé a pohané, kteří mají větší svobodu. Smutné je především to, že to trpí duchovní proto, že se rozhodli sloužit Bohu (12. čl.). Nakonec žádá arcibiskup krále, aby tak velké zlo a ztráty, způsobené jemu i ostatním duchovním, kvůli nimž se nenaplnila královská pokladna, ale spíše království ztratilo, rozkázal nahradit, zodpovědné viníky potrestat, svobody duchovních chránit a nevěřit těm, kteří ho proti duchovním popuzují jedovatými řečmi, i když jemu samému poťouchle lichotí, neboť takoví rádci jsou ve

skutečnosti nepřátelé jeho království, Boha a víry, sluhové ďáblu a hlasatelé Antikrista.

Stížnost je živým obrazem tehdejších poměrů. Zatímco úryvkovitě porůznu jinde zachycené epizody dávají částečný vhled do celkové situace, stížnost podává celkový obraz, i když je narýsován jen všeobecně.

Jistě není nemístná otázka, zdali Jan z Jenštejna skutečně věřil, že po tolika marných pokusech a zklamáních dosáhne aspoň částečné nápravy. Již okázalé předání stížnosti králi za přítomnosti mnoha šlechticů dodávalo tomuto kroku takřka manifestační ráz. Není známo, jak byla žádost předána, byl-li její obsah zveřejněn, nebo zachycovala-li písemně podstatné části ústního projevu, v němž asi také nechyběly až příliš průhledné narážky na královské milce. Takový útok na úzkou královu radu a na jeho nejdůvěrnější a nejoblíbenější spolupracovníky mohl těžko přinést žádaný výsledek, mohl však naopak urychlit spád událostí.

Nezdá se tedy, že by byl Jan z Jenštejna kladl v krále a v jeho radu velké naděje. Žádost byla ovšem podána po poradě, se souhlasem a také jménem duchovenstva. Kdo byli tito rádci? Jistě ne drobní duchovní, ale mimo pražské kapituly především arcibiskupovi nejbližší a nejdůvěrnější úředníci a preláti a především jeho generální vikáři Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník, jichž se především a v první řadě týká zmínka o násilném znemožňování vykonávání jejich pravomoci, zvláště soudní.⁸

Není ani možno si představit, že by byl arcibiskup kladl velkou naději v podporu svého jediného církevního představeného – papeže, zvláště ne ve sporu s králem, poněvadž měl v tomto směru už dostatečné zkušenosti z minulosti.

F. M. Bartoš⁹ se pokouší uvést tuto událost do spojitosti s návštěvou mocného anglického prince Jindřicha z Derby, budoucího krále Jindřicha IV. a bratrance tehdejšího krále Richarda II., jehož manželkou byla sestra Václava IV. Anna. Došlo k ní v Praze v říjnu 1392 během princova návratu do Anglie přes Čechy. Návštěva spadá

právě do doby obvyklé synody (13.–24. října) a poněvadž byl muž zbožný, je velmi pravděpodobné, že navštívil i arcibiskupa. Toho mohl podrobně a z vlastní zkušenosti informovat o odboji vysoké anglické šlechty proti Richardu II. v letech 1386–88, o němž jistě Jan z Jenštejna mohl již něco vědět a v jehož čele stáli mj. vysocí duchovní hodnostáři, arcibiskupové Arundel a Courtenay, kterým se podařilo zbavit krále jeho milců a nahradit je muži schopnými a spolehlivými.

Přestože je tato spojitost zajímavá a lákavá, přece se pohybuje v říši dohadů a i kdyby byla dokazatelná, přinášela by objasnění jen částečně. Návštěva prince v polovině října 1392 totiž poskytuje příliš málo času k tomu, aby mohla dát podnět k tomuto zřejmě již delší dobu připravovanému kroku, který vycházel především z domácí situace. Mimoto, poněvadž není známo, kdy přesně k předání stížnosti došlo, není vyloučeno, že se tak stalo ještě před příchodem princovým, již počátkem října.

Podnikl snad Jan z Jenštejna tento odvážný a choulositivý krok, jenž měl mít nejen pro něho, ale pro ty, jichž jménem hovořil, tak dalekosáhlé následky, s tichým souhlasem svých mocných osobních přátel z řad vysoké šlechty, např. Jindřicha z Rožmberka, nebo dokonce s vědomím uherského krále Zikmunda, s nimiž udržoval přátelské styky a jimž by byla jistě stížnost tohoto rázu, namířená proti králi, velmi vítaná? Měl snad přislíbenu jejich podporu?

Na první pohled by to bylo vysvětlení mnohem přesvědčivější. Požadavky předložené králi a jeho radě se totiž ocitají za necelé dva roky také mezi stížnostmi a požadavky panské jednoty. I v nich se téměř stejnými slovy žádá např. respektování nezávislé církevní pravomoci, svoboda církevních soudů, zastavení násilností proti duchovním, náhrada uloupeného nebo jinak bezprávně odňatého majetku a tresty proti těm, kteří se pokoušejí nutit ženy k sňatku a páchají bezpráví na sirotcích.¹⁰ A jak požadavky arcibiskupa, tak vysoké šlechty se ozývají v kritikách krále a jeho milců, někdy velmi průhledně a drsně, ale bezpo-

chyby pravdivě v *Nové Radě*, za jejíhož autora je pokládán člen panské jednoty Smil Flaška, v kritikách Ondřeje z Dubé a Tomáše ze Štítného.¹¹ Ti ovšem tlumočí i další požadavky šlechty: obsadit královskou radu a tak nabýt opět rozhodujícího významu ve státě.

V tomto bodě nelze dokázat, že by s nimi byl Jan z Jenštejna zajedno, nebo že i on si takto představoval nápravu poměrů ve státě. Jemu nešlo o nic víc než o úpravu vztahů mezi církví a světskou mocí a nelze předpokládat, že by se byl dal pohnout k podání stížnosti jinými důvody než těmi, o nichž výslovně hovoří – a hlasem svého svědomí. Snad nejpádněji to dokázal v roce 1394, kdy se mu naskytla příležitost činně se zúčastnit protikrálovského povstání na straně vysoké šlechty, ale přesto zůstal stranou, ba vyjadřoval se k němu kriticky. Tehdy zajatý král byl donucen stvrdit panské požadavky svou pečeti. Se stížností Jana z Jenštejna na podzim 1392 tomu však bylo zcela jinak.

Po řadu dní vyčkával odpověď, ale ta nepřicházela.¹² Snad jedinou ozvěnou jeho stížnosti bylo královské privilegium vydané až 22. listopadu 1392, jímž král vyňal příslušníky pražské univerzity z pravomoci státních a zejména pražských městských úředníků.¹³ To bylo ovšem příliš málo. Proto arcibiskup, opět po poradě se svými rádci, vydal nějaká statuta na ochranu duchovních – snad to bylo během synody 18. října 1392 –, v nichž pohrozil klatbou a interdiktem násilníkům, jež snad, jak sám prohlašuje, je odstrašila.¹⁴

Stížnost předaná králi pouze povzbudila královy milce k uchystání zkázy arcibiskupovi. I on však začal postupovat proti nim energicky. Brzy nato totiž došlo k řízení proti přednímu královskému milci, jehož se musela stížnost zvláště nemile dotknout, poněvadž se v ní naráželo na jeho zločiny. Byl to Zikmund Huler, tehdy nejmocnější, nejbezohlednější, ale také nejnebezpečnější muž v králově okolí, za nímž plně stál nejen král, ale také markrabí Prokop, a který se nedlouho předtím, neznámo jak, zmocnil i arcibiskupova rodového hradu Jenštejna.¹⁵

Tohoto muže dal koncem roku 1392 Jan z Jenštejna

obeslat svými generálními vikáři Janem z Pomuku a Mikulášem Puchníkem před svůj soud, neboť byl obžalován z kacířství: prý mj. tvrdil, že židovská víra je lepší než křesťanská.

2. PROCES PROTI ZIKMUNDU HULEROVI A ŽIDOVSKÁ OTÁZKA

Obžaloba předního králova úředníka zní na první pohled příliš nevěrohodně, než aby ji bylo možno brát doslova. A přece, pohlíží-li se na ni ve světle soužití židů s křesťany ve středověku a především v souvislosti s událostmi, jež jí předcházely, má z hlediska oné doby svoje logické odůvodnění. Zde však je možno zachytit pouze hlavní body, jež přispějí k lepšímu pochopení celé složité situace.

Vzájemný poměr židů a křesťanů se od počátku křesťanství příliš nezměnil a byl především problémem náboženským: židé odmítli přijmout Krista za Mesiáše a žili nadále podle svých náboženských tradic. To jim vyčítali křesťané, kteří v nich viděli dědičné nositele viny za Kristovu smrt.¹⁶

Na druhé straně, a to platí nejen pro křesťanské, ale pro jakékoliv prostředí, jež se snažilo židovské menšiny asimilovat, se židé zcela vědomě odmítali přizpůsobit životu svého okolí obětováním svých náboženských zvyků, snažili se naopak zachovat si za všech okolností svou zvláštní nábožensko-kulturní identitu, živenou vírou v příchod budoucího Mesiáše, jehož vyvoleným lidem byli. Proto setrvali uprostřed zcela odlišných kultur po staletí jako jasně rozeznatelné obce. I na pokřesťanšující se Západe žili sice svým životem, ale i přes tak hluboké názorové rozdíly nedocházelo, vyjma slovních výměn názorů, k žádným násilným srážkám mezi nimi a křesťany. Ač obsazení Blízkého Východu následovníky Mohamedovými bylo jednou z příčin jejich rozprášení na evropský kontinent, přece od karolínské doby žili v Evropě klidně jako poctení obchodníci a zaměstnávali se většinou dovozem lu-

xusního zboží a koření z Blízkého Východu. Z oné doby nejsou patrné stopy nějakého otevřeného nepřátelství mezi nimi a křesťany, ba zdá se, že soužití na poli sociálním a obchodním probíhalo celkem klidně.

Židé byli hlavními dovozci kadidla, užívaného při křesťanské bohoslužbě, a brokátu, z nichž byla pořizována kostelní roucha – ale mj. obchodovali i s otroky. Do slovanských zemí, kam pronikali v devátém a desátém století přímo z Byzance přes východní Evropu, prováděli se svými tovary výměnný obchod za med, kožešiny a otroky. Jisté napětí, pramenící spíše z náboženského přesvědčení, je možno ve velkomoravském prostoru a v Čechách pozorovat již v staroslovanských památkách, souvisejících s cyrilometodějskou dobou, takže není možno říci, že by soužití bylo od uvedení křesťanství zcela bez mráčku.¹⁷ Ovšem následky se zdaleka neprojevovaly tak silně, jako o dvě století později.

Cestu k tomu mj. připravil uprostřed 10. století i spis, tehdy někdy mylně považovaný za dílo slavného Alkvina z Yorku,¹⁸ přitahující již svou bizarností zvědavost středověkého člověka. Je to *Libellus de Antichristo* opata Adsona z kláštera Montier-en-Der.¹⁹ Spis sám není původní svým obsahem – navazuje na názory některých křesťanských autorů z 2. a 3. století, kteří se mimochodem, když se dotýkají tohoto tématu, domnívají, že Antikrist, který měl podle nich přijít těsně před koncem světa, bude žid (stejně jako Kristus, jehož bude ve všem napodobovat a bude se cítit Mesiášem) z kmene Dan, že znovu postaví jeruzalémský chrám a že bude skutečně od židů přijat za Mesiáše.

Totéž v podstatě tvrdí i Adson, který však dodává své další fantastické podrobnosti, tak přitažlivé pro prostého středověkého člověka: Antikrist podle něho bude synem nevěstky, do jejíhož lůna vstoupí ďábel, narodí se sice v Babylóně, ale bude vzdělán v okultních vědách a ve vši špatnosti v Palestině – v Bethsaidě a Korazaimu –, nakonec po svém veřejném vystoupení vybuduje v Jeruzalémě nový chrám a dá se provolat za Syna Božího.²⁰

Tím Adson přenáší na výklad Apokalypsy i to, co tzv. Pseudomethodius ve svém proroctví vztahoval na arabskou říši, na židy. Dílko Adsonovo by nebylo bývalo dosáhlo takového ohlasu, kdyby jeho myšlenky nebyli převzali pozdější známí a rozšíření autoři, např. autunský kněz Honorius do svého *Elucidaria* a v první polovině 14. století i sám slavný Mikuláš z Lyry do svého komentáře k Apokalypse a do tzv. *Compendium de Antichristo*. V něm je už daleko více podrobností, tehdy již běžně kolujících, totiž že Antikrist si získá přízeň rytířů a pánů udílením zemí a hodností, kupce rozdáváním stříbra a zlata a prostý lid falešnými proroky. Každá tato podrobnost byla tehdy brána nesmírně vážně již proto, že se opírala o relativně dlouhou tradici.²¹

K odporu vůči židům mezi obyčejným lidem působily přesvědčivěji než jakákoliv kázání o Antikristu hry rázu sakrálně-mystického, v nichž byly zdramatizovány myšlenky spisu Adsonova a využity všechny možnosti, jež poskytovala scéna k zvýšení účinku na diváky, např. bylo možno do šíře rozvinout vítání triumfujícího Antikrista židy, typicky oblečenými, symbolizujícími synagogu. Jakkoliv tu šlo často o alegoricko-symbolické obrazy, nic nebránilo tomu, aby leccos bylo bráno doslovně a aby hry byly zdrojem odporu vůči židům – nepřátelům Kristovým. Nejslavnější taková hra, *Ludus de Antichristo*, zachovaná v rukopise kolem roku 1160 v Tegernsee, neztratila ani v 15. století na své popularitě.²²

Tak se ponenáhlu vytvářelo veřejné lidové mínění, že židé jsou opravdu služebníky Antikrista. Jejich uzavřenost, odloučenost od ostatních křesťanů, v jejichž městech se usadili, dodávala jim jisté tajemnosti. Ta se stala živnou půdou pro bajky, že ve svých synagogách ctili Satana ve formě kočky nebo žáby a že provozovali s jeho pomocí černou magii – a že jejich hlavním cílem hry bylo zničit křesťany a křesťanství vůbec.

Dramata o tom, jak židovští démoni pomohou Antikristovi dobýt světa, nezůstala bez vlivu ani na středověké umění a naopak. Když si představivost vykreslila Anti-

krista jako Satana, i židé, jeho pomocníci, byli obdařeni některými typicky dábelskými rysy: někdy byli zobrazeni s rohy, jindy s kozí bradkou, ale především s nelidsky dábelským výrazem v tváři, a to především na sakrálních výjevech, např. na scénách umučení Páně. Naopak zase výraz ďábla leckde dostával rysy typicky židovské.²³

Předsudky, vyvolané spojením židů s Antikristem, nevyvrátili ani ti křesťanští středověcí autoři, kteří nesdíleli Adsonovu fantastickou báji, dívali se na věc střízlivěji a zdůrazňovali, že Antikristovy lžiproroky a svůdce je třeba hledat nikoliv mezi židy, nýbrž mezi samotnými křesťany, z nichž Antikrist vzejde. Vůbec, nebylo pohnuté události, na niž by se někdo nepokoušel vztahovat slova Apolypsy a ztotožňovat s Antikristem buď toho nebo onoho křesťanského panovníka, nebo dokonce papeže.

Celkem klidné soužití křesťanů a židů v evropských zemích značně narušila doba křížáckých válek. Chiliastické blouznění někde provázelo jejich ideovou náplň a smysl, jež jim dal papež Urban II., ba zcela ji měnilo, neboť vidělo ve vyhlazení nepřátel Kristových – saracénů a židů – konečný smysl výprav, a tím i porážku samého zosobnění zla: Antikrista.²⁴

Pogromy na židovské obyvatelstvo v městech, jimiž procházeli křížáci v západní, střední a východní Evropě, měly tedy v mentalitě křížáků jistou ideovou náplň, jež ovšem mohla sloužit za záminku k tomu, aby se na jejich úkor obohatili. Pokaždé se však ocitaly vraždící a plenící rozvášněné davy tváří v tvář světské nebo církevní vrchnosti, které se snažily židy podle možnosti chránit, poněvadž se jak jedna, tak druhá neztotožňovala z různých důvodů ani s vášněmi běsnícího davu, ani s myšlenkami, jež je přivedly do varu.²⁵

Proti vraždění židů se stavěl velmi energicky sv. Bernard, který tvrdil, že kdo na ně vloží násilnou ruku, je to, jako by ji vložil na samého Krista. To ovšem neznamená, že by stejně jako křesťanští spisovatelé všech dob jim nevyčítal jejich zatvrzelost v židovské víře a vůči křesťanství. Přitom však nechtěl jejich obrácení násilně urych-

lovat: jsou živými svědky, kteří uprostřed křesťanů zpřítomňují Kristovo utrpení. Proto museli být rozprášeni a žít takřka v zajetí křesťanských panovníků. Triumfem církve nad nimi není jejich vyhlazování, ale jejich obrácení, a proto se smí proti nim užívat násilí pouze tehdy, když oni sami začnou činit násilí křesťanům. A francouzskému králi radil, poněvadž židé nejsou ani rolníci ani právníci, aby jim bral bohatství, jež úskokem vyzískali na křesťanech, ale jinak aby jim fyzicky neubližoval.²⁶

Mentalita sv. Bernarda se nijak neliší od tehdejších běžných názorů církve, jež ideově včlenila do svého práva stará ustanovení císaře Teodosia, podle nichž již tehdy v křesťanské říši židé nesměli vykonávat veřejné úřady, vlastnit půdu a pracovat jako řemeslníci pro svou nevěru v Krista. Tu zdůrazňovali papežové sami při svých korunovacích, kdy přijímali s úctou od zástupců židovské obce zahalenou Tóru, ale tradiční formulí se ohrazovali, že nepřijímají tím její židovskou interpretaci, tak jak je podána Talmudem.²⁷

Zákony Teodosiovy se jako ozvěnou nesou ustanoveními IV. lateránského sněmu v roce 1215, který se však zabývá především, když se dotýká soužití židů a křesťanů, problémy tehdy aktuálními. Titul XLVII. stanoví, že židé nemají vymáhat přehnané úroky a křesťané že se nemají pod tresty stýkat s židy a knížata že mají brát křesťany v ochranu. Židé také mají nahradit kostelům desátky a poplatky z dolů, jež přešly do jejich vlastnictví. Titul LXVIII. stanoví, že židé se mají lišit od křesťanů oblekem, aby nedošlo omylem k vzájemným sňatkům, a nařizuje jim, aby na Zelený čtvrtek a na Velký pátek nevycházeli z domu a neodvažovali se vysmívat křesťanům, truchlícím nad smrtí Kristovou. Titul LXIX. zakazuje židům zastávat veřejné úřady nebo jmenování k nim a hrozí trestem tomu, kdo jim úřad svěří; židé pak mají vrátit chudým křesťanům všechen zisk, jež jim z nich plynul z titulu jejich úřadu, což se vztahuje i na pohany. Konečně titul LXX. nařizuje, že se ti židé, kteří se stanou křesťany, nesmějí vracet zpět k židovské víře.²⁸

V těchto nařízeních je načrtnuta celá problematika židovských obcí uprostřed křesťanské Evropy. Vyloučením z vlastnění půdy a z veřejných úřadů mohli být pouze obchodníky, ale i obchod měl pro ně dvě nevýhody: jednak nemohli cestovat bez neustálého nebezpečí, a pak do obchodu začali pronikat i křesťané. Do německé Hansy neměli přístup a s italskými a flámskými městy nemohli konkurovat. Nejvýhodnější a jediné pole obživy, jež jim zůstalo otevřeno, bylo půjčování peněz na úrok, jež bylo křesťanům pod přísnými církevními tresty zakázáno, zatímco na židy se církevní zákon nevztahoval.

Byli proto ve výhodě – a přitom se nemuseli strachovat, že při nečekaném pogromu přijdou o všechno, neboť nedrželi svůj kapitál u sebe. Západoevropská rozvíjející se ekonomie potřebovala tehdy kapitál, který získávala půjčkami. Když však přestávaly být půjčky na úrok v italských městech a ve Flandrech s rozvojem obchodu výhradním monopolem židovských věřitelů, ti pochopitelně nebyli s to konkurovat velkým bankérům, zvláště italským, jejichž přítomnost pocítovala celá západní Evropa a kteří se neostýchali vymáhat v některých případech i 50–100 procentní úrok.²⁹

Proto se s ekonomickým rozvojem jednotlivých západoevropských zemí počet židovských půjčovačů v nich umenšuje, zatímco od Rýna na východ, v zemích převážně hospodářských, jejich počet úměrně roste. Když jejich vliv v západním finančním světě byl po příchodu italských bankérů nepatrný, ve střední a východní Evropě, včetně Čech, byl dosud značný.

V těchto zemích, po vytlačení z velkého finančního světa, mohli dosud drobnými půjčkami na místní úrovni nahromadit značné bohatství. Skutečně bohatých židů bylo však poměrně málo, poněvadž jejich bohatství z nich činilo terč. Vydáni na pospas nejisté budoucnosti, často používali vůči svým dlužníkům tvrdých vymáhacích prostředků, jimiž jen dráždili jejich vášně. Tak často poznali sami na sobě, jak dvousečná to je zbraň. Nenávist se pak totiž obrátila nejen proti nim, ale proti všem jejich sou-

věrcům, kteří při výbuchu případného vraždění přišli pak o život s nimi, poněvadž nikdo nerozlišoval mezi lichváři a nelichváři. Takové kruté výbuchy se občas vyskytovaly.

Systematicky však byli židé zbavováni svých zisků knížaty, králi a městy, kteří s nimi libovolně zacházeli, neboť jim byli vydáni na milost a nemilost a nebyli jako křesťané chráněni žádnými církevními zákony. Byli jim nuceni platit vysoké daně, někdy desetkrát vyšší než místní křesťané, a nikdy si nebyli jisti, nevyhostí-li je jejich panovník jednoho dne, až se mu znelíbí, ze svého území. Málokterý král si činil vůbec výčitky tak jako sv. Ludvík Francouzský, který se tázal papeže, co má dělat s příjmy pocházejícími z židovských daní, v nichž jasně viděl plody jejich lichvy. Řehoř IX. mu odpověděl, že žádný panovník by neměl chtít mít podíl na jejich vině, a proto, nemůže-li je navrátit tomu, komu byly uzmuty, ať je daruje na zbožné účely.³⁰ Jedinou výhodu měli židé nad svými křesťanskými spoluobčany, že nemuseli platit církevní dávky a desátky.

Nejednou se stávalo, že se církevní autority zastávaly židů proti útlaku jejich světskými pány – Řehoř IX. např. rozhodl, že, byli-li pokřtěni, mohli si podržet všechny svůj majetek proti běžné feudální praxi, kdy jejich pán jim všechny majetek v takovém případě zkonfiskoval (ač v tom případě šlo již o křesťany)³¹, – nebo je bránily z nařčení rituálních vražd.³² Když byli v roce 1348 obviněni po vypuknutí velké morové epidemie z otravování studní, takže došlo k řadě pogromů, papež Klement VI. odsoudil tyto báje o židech a znovu přísně zakázal, aby nikdo nenutil židy ke křtu.³³ Byl to totiž obvyklý zjev: jediné křtem si mohli v očích davu židé zachránit život, neboť křesťané věřili, že křtem se smývá všechna nepravost, že z nich zmizí i to, co v nich bylo údajně ďábelského.

V Čechách, kde byly početné židovské obce v různých městech, se situace příliš nelišila od ostatní Evropy.³⁴ Jako všude jinde byli také majetkem – služebníky – královské komory, která si vypomáhala ve finanční tísní tím, že na ně uvalovala zvláštní berně. Právě pro peníze, jež

z nich plynuly do královské pokladny, panovníci dbali, aby jim tento zdroj příjmu nevyschl, a především proto židy chránili proti vnějšímu násilí jejich okolí. Při zakládání Nového Města přijal Karel IV. všechny židy, kterým dovolil se v něm usadit, pod svou zvláštní ochranu i s jejich majetky 8. března 1348 a nabádal všechny soudce svého království, aby i oni je chránili před znepokojováním, obtěžováním a jakýmkoliv bezprávím.³⁵ Nicméně týž Karel IV. si vypomohl v okamžité finanční tísni od města půjčkou, jejíž zárukou bylo židovské obyvatelstvo: město se mohlo zmocnit při nejbližším pogromu jejich majetku nebo domu zabitých, práva, jež náleželo panovníkovi. Není tedy divu, vypukl-li skutečně brzy po vydání královské dlužní listiny pogrom.³⁶

Jindy, když Karel IV. vypsal zvláštní židovskou berni, vydal současně i příkaz městským úřadům, aby pomohly židům při vybírání dluhů od měšťanů, ale jindy si opět dal předložit od židů – bylo to v roce 1361 – jejich dlužní úpisy na částky půjčené staroměstským měšťanům a dal je použít ve prospěch města i jednotlivých dlužníků; úpisy, jež nebyly předloženy v určené lhůtě, prohlásil za neplatné. Tak bylo opět pomoheno městu z finanční tísně.³⁷

Ačkoliv je z českých zemí méně zpráv o protižidovských pogromech než např. z Německa, přece je možno z různých zmínek a okolností vyčíst, že i zde, kde žilo vzhledem k západoevropským zemím daleko větší procento židovského obyvatelstva ve městech, byla protižidovská nálada, a že ji nebylo možno vždy přičíst na vrub výlučně jejich „lichvářství“.

V českých knihovnách nechyběla ani antikristovská literatura s protižidovským nádechem. Např. v tzv. *Mater verborum*, v rukopise z konce 13. století, se při definici slova Antikrist opakují středověké „znalosti“ o jeho původu a působení, ale zdůrazňuje se také, že bude obnovitelem chrámu a starozákonních židovských obřadů. I spis opata Adsona, začínající slovy *De Antichristo scire volentibus*, byl zapsán do řady rukopisů. Jedna z jeho obšírnějších verzí se vyskytuje i v kodexu, který si dala napsat slavná sva-

tojiřská abatyše Kunhuta. Mimo *Elucidaria* a jiných spisů, které čerpají z Adsona, se vyskytovalo v té době v klášterních knihovnách v Čechách a na Moravě ve výtahu mnoho jejich přepisů. K těmto rukopisům se řadí i pozoruhodný cyklus drobnomaleb tzv. Velislavovy bible, dohotovené kolem roku 1340, jež také tlumočí Adsonovo pojetí Antikrista a vykazuje otevřeně protižidovskou tendenci, třebaže všechny podrobnosti nejsou v ní rozvedeny a cyklus není dokončen: je tam zdůrazněn Antikristův židovský původ a někteří jeho posluchači mají židovské klobouky a židovské tváře.³⁸

Soužití českých židů s křesťany se odráží i v místním církevním zákonodárství. Arnošt z Pardubic vydal na provinčním sněmu v roce 1349 mj. také některé stanovy týkající se přímo nebo nepřímo židů žijících v jeho arcidiecézi: jde většinou o praktickou aplikaci předpisů vyjádřených již IV. lateránským sněmem, zde více upřesněných. Podle nich židé nesměli vycházet ven na Velký pátek a měli mít zavřená okna i dveře, nesměli být přijímáni do veřejných úřadů a měli případný zisk z úřadu rozdat chudým, nesměli stavět nové synagogy, směli však opravovat staré, ale tak, aby nebyly nádhernější než předtím, a neměli být vyrušováni při náboženských obřadech v synagogách ani nuceni ke křtu, nesměli být trestáni odnětím svobody ani na majetku bez předchozího soudu, neměli být rušeni při svých slavnostech a nesměly být porušovány jejich hřbitovy.

Také nesměli mít křesťanské kojné a porodní babičky, křesťanky nesměly vstupovat do těchto služeb pod trestem exkomunikace, židům bylo pohroženo zákazem obchodního styku s křesťany. Mimoto měli židé nosit šat, kterým by se na první pohled rozeznali od křesťanů: muži místo kapucí široké klobouky, jak tomu bylo od pradávna, ženám měl zpod charakteristické roušky na hlavě vyčnívat vrkoč vlasů; pod trestem byl opět zákaz styků s křesťany a také interdikt vrchnosti, která by nedbala na dodržování tohoto nařízení. Ani problém pokřtěných a znovu odpadlých židů nebyl tehdy vzácný, poněvadž jak oni, tak jejich

přechovávači, obhájci a příznivci měli být udáni inkvizitorovi a trestáni jako kacíři.³⁹

Zvláště poslední případ pokřtěných židů je do jisté míry pochopitelný ve světle dalších dokladů, jež se zachovaly nejen z cizího prostředí, ale ze samých Čech. Jejich postavení nebylo po křtu nijak záviděníhodné, právě naopak: i když jim vrchnost nezabavila majetek, přece jistě nebyla jejich obrácení nijak zvlášť nakloněna, poněvadž v nich často ztrácela zdroj příjmu. Na druhé straně nemohli očekávat žádnou pomoc od svých bývalých souvěrců, z jejichž prostředí museli jako odpadlíci odejít. Navíc jako křesťané nemohli dále půjčovat na úrok – lichvařit – a křesťané je patrně nevíтали do svého středu s velkým nadšením. Prakticky tedy jejich obrácení na křesťanství mohlo pro ně znamenat, a často znamenalo, ztrátu dosavadní hmotné existence.

Nepřekvapuje tedy, že sami papežové dávali ochotně obráceným židům doporučující listiny pro biskupy, jimiž je žádali, aby je zaopatřili jídlem a šatstvem a hrozili jim tresty, zvláště když tušili nebezpečí návratu k židovství.⁴⁰ Obdobná doporučení pocházejí i z českého prostředí: Arnošt z Pardubic doporučuje pokřtěné židy, opuštěné od jejich bývalých souvěrců, dobročinnosti křesťanů a uděluje jim za jejich pomoc odpustky.⁴¹ Karel IV. vydával podobná doporučení světským pánům pro židy, kteří si odnesli po konverzi z židovství „jen holá těla“.⁴² Proto podobných obrácení nebylo jistě mnoho.

Poněkud jiného rázu jsou zmínky o židech v dílku *Quaestiunculae* Štěpána z Roudnice, jež ukazují, že ani židé se netajili, když mohli, svou nechutí ke křesťanům a vůbec ke křesťanství. Jedna otázka se zabývá problémem, co činit s židy, kteří se před křesťany veřejně rouhají Kristu a Panně Marii a snaží se některé oslabit v jejich víře. S odvoláním na c. 15. X. V. 6. Dekretu odpovídá Štěpán, že podle světského práva mají být sťati, ale podle církevních kánonů mají být pokutováni světskými soudci nebo trestáni tím trestem, jehož se nejvíce obávají.⁴³

Další problém je typičtější a současně palčivější – při-

jímání židovské berně a poplatků z peněz nabytých lichvou – tedy táž otázka, kterou položil před téměř sto lety papeži již svatý Ludvík. U Štěpána však nejde tak o útlocitné svědomí světských pánů, jako spíše o pohoršení, jež způsobovali mezi lidem bráním peněz od židů, ačkoliv věděli, že pocházejí z lichvy. Problém byl ožehavější proto, že se netýkal pouze ojedinělého případu, ale běžné praxe, na které se podíleli nejen drobnější šlechtici, ale i sám císař, a přitom šlo jak o otázku mravní, tak o problém týkající se jednoho ze silných zdrojů jejich příjmu. V době a v prostředí, v němž odsuzovaly církevní zákony jakýkoliv způsob lichvy, tj. půjčky i na sebemenší úrok, ba i prodej zboží za vyšší než kupní cenu jako kacírství, jak bylo možno ospravedlnit počínání těch, kteří nejvíce z lichvy těžili, zatímco všichni drobní napomáhací lichvářů měli být trestáni? Bylo by to nejen nelogické, ale pohoršlivé. Štěpán se proto opatrně skrývá za slova Viléma z Rennes, když odpovídá, že i tito páni jsou povinni k náhradě vyjma případu, kdy jde o skutečný dluh vůči nim ze strany židů.⁴⁴

Ani v Čechách přes všechna přísná nařízení nezůstali židé bez křesťanské konkurence. Na to aspoň poukazují pražská synodální statuta a mandáty proti křesťanům – lichvářům, jimiž se zvlášť podrobně zabývá i statut Jana z Jenštejna z 16. října 1381. V něm si arcibiskup trpce stěžuje, že nejen obyčejní lidé, nýbrž i osobnosti vysoko postavené obcházejí různými vytáčkami církevní předpisy a provozují lichvu, takže i sami židé a pohané to křesťanům vyčítají a veřejnost se nad tím horší.⁴⁵ Řada případů lichvy vyšla ostatně najevo i při vizitaci Pavla z Janovic.

Jak svědčí některé zachované písemnosti, i Václav IV. pokračoval v zásadě v židovské politice svého otce⁴⁶ s tím rozdílem, že jí někteří současníci připisují výslovně prožidovský a současně protikřesťanský charakter. Je pravda, že tato kritika vychází především z církevních kruhů, ale zmínky jsou tak nápadně početné a tak se vzájemně doplňují, že se musí opírat o konkrétní skutečnosti a že vystihují i všeobecnou náladu.⁴⁷ Zdá se, že nepříznivě

zapůsobily na pražskou veřejnost především dvě události: přenesení univerzitní koleje Karlovy z pražského židovského města do domu Rotlevova nedaleko kostela sv. Havla v roce 1382–3 a dovolení k opevnění židovského města věžemi a hradbami,⁴⁸ v němž se viděla přízeň králova vůči židům. Jiná svědectví ovšem tvrdí, že se jich zastával na úkor křesťanů, ba že jim přímo dával přednost před křesťany. Snad k tomu zavdala příležitost i okolnost, že se pod královskou ochranou pražští a vůbec čeští židé v oněch letech značně hmotně vzrůstali, zatímco církevní ústavy a duchovní byli poškozováni na svém majetku.

Tato neutěšená situace má ohlas i v kázáních Jana z Jenštejna, kde si stěžuje, že násilníkům, veřejným hříšníkům, ba i židům se dává přednost před duchovními a před křesťany vůbec. Nepochybně nejzajímavější je však úryvek jeho vánočního kázání z 25. prosince 1386, proneseného v Roudnici. Je zajímavé již tím, že předchází události, v nichž tato situace vyvrcholila a že je tedy jedním z mála současných svědectví, vzniklých přímo v daném prostředí. Mimo jiné se v něm odrážejí i eschatologické tendence doby, jež však musí být chápány v celé souvislosti jeho názorů:

„Hle, nejmilejší, není nevhodné to, co jsme pravili o Antikristu. Sami víte, že celý svět má v moci zloduch, zvláště za tohoto rozkolu, a že se naplňuje téměř všechno, co bylo řečeno o jeho příchodu tím, že se denně vynořují nová zla, že mezi jiným nemalou známkou toho je i blahobyť židů, kteří se všude množí a shromažďují a požívají takové volnosti, že zajisté je třeba se obávat hněvu Božího, aby nedovolil příchod Antikrista. Neboť dobře vidíte, že duchovní i křesťané jsou denně zkracováni ve svých právech a svobodách a že trpí mnoho příkoří a že více prospívá synagoga než Kristova církev a že mezi knížaty více zmůže jeden žid než šlechtic nebo prelát, ba neslýchanou lichvou jsou knížata a magnáti tak ochuzováni, aby židé svými poklady mohli obohátit a zasypat Antikrista.“⁴⁹

V listopadu 1387 jmenoval Václav IV. svým podkomořím – a tedy svým finančním ministrem, jehož hlavním úkolem bylo plnit královskou pokladnu – pražského měš-

řana Zikmunda Hulera. Jeho tvrdost a bezohlednost, spojená s neobyčejnými obchodními schopnostmi, byla pro toto postavení nejlepším doporučením.⁵⁰ Jeho prožidovská politika, za níž pak byl činěn zodpovědným i sám král, mu způsobila mnoho zášti a nepřímo zapříčinila i pověstný pražský pogrom v roce 1389. Nešlo pouze o ochranu židů při vymáhání dluhů, ale také o jiné výsady.

Zajímavý vhled do situace vnáší, i přes své jednostranné zaměření, jednak Ludolf Zaháňský,⁵¹ jednak tehdejší pražský student Jan z Wetzlaru.⁵² Podle nich blahobyť a ochrana krále dodala židům odvahy do té míry, že se zcela veřejně posmívali křesťanům a rouhali se před nimi. Židé si byli zřejmě vědomi, že se nemají čeho bát, poněvadž si získali přízeň Václavových milců různými dary, a ti na králi pro ně dosáhnou, oč je požádají, takže – a v tom se zcela shodují oba spisovatelé s Janem z Jenštejna – jsou natolik od nich chráněni, že mají ve skutečnosti větší svobodu než křesťané.

Z této politiky byl obviňován především Zikmund Huler,⁵³ který nejenže netrestal bezpráví prý páchaná židy na křesťanech, ale naopak trpěl, aby se židovští předáci Jonáš a Pinkas spolu s jinými zcela veřejně rouhali na pražských ulicích a okázale se vyvyšovali nad křesťany; prý se s nimi dokonce přátelil a tituloval je „páni“. ⁵⁴ Ať jsou tyto zprávy pravdivé či nikoliv, přece velmi jasně vystihují napětí. Malá jiskra stačila, aby došlo k výbuchu.

Podnět k němu zavdala poměrně nevýznamná, i když, jak se zdá, provokující událost. Na Boží Hod velikonoční 18. dubna 1389 nesl jakýsi kněz tělo Páně nemocnému do židovské čtvrti. Tam po něm údajně židé hodili kamením. Bylo málo tak vhodných okamžiků k vzplanutí bouře jako tento: křesťané právě slavili po smutných obřadech Svátého týdne, připomínajících utrpení a smrt Kristovu, za níž činili odpovědné židy, památku jeho zmrtvýchvstání. A zdá se, že se zpráva o incidentu rozšířila mj. zmínkou během kázání. Nebylo tedy těžké, aby se dali strhnout k bouři, snad nejstrašnější, jakou kdy Praha zažila. Zahynulo při ní asi 3 000 židů. Někteří se zachránili včasným

útekem nebo na radnici. Buď tam nebo jinde si zachránili život rychlým křtem. Část kořisti se podařilo konšelům pro krále zachránit z rukou davu pod záminkou, že je to majetek vyzískaný lichvou. Mnohý dlužník si však oddechl, neboť v plamenech židovské čtvrti shořely i dlužní úpisy.⁵⁵

Jak králi, tak Zikmundu Hulerovi nebyla milá ztráta tolika „služebníků královské komory“ a s nimi i jejich příjmu, ale kromě toho byla zde i jiná nepříjemnost: problém pokřtěných židů, kteří pohromu přežili a octli se křtem ve sféře církevní pravomoci. Právě o nich se zmiňuje pražská diecézní synoda 16. června 1391, na níž arcibiskup Jan z Jenštejna udělil čtyřicetidenní odpustky všem, kdo se pomodlí za nově pokřtěné židy.⁵⁶ Z toho je patrné, že o jejich víru byly oprávněné obavy.

V této souvislosti znovu vystoupil do popředí Zikmund Huler, aby znovu získal svému králi zpět tyto pokřtěné židy, kteří mu byli jako křesťané zcela neužiteční, poněvadž již nemohli provozovat ve prospěch královské komory lichvu. Užil k tomu podle svědectví Jana z Jenštejna prostředků zcela nevybíravých, jak to bylo v jeho povaze: veřejně se vyjadřoval, „že židovská víra je lepší než křesťanská“ a mnohé židy přistoupivší k víře vydal na žádost židů židům, a tak byl příčinou jejich odpadu.⁵⁷

Zde ovšem drama nekončí, ale spíše začíná. Na udání a pro tyto a jiné výroky proti katolické víře byl tento mocný královský úředník předvolán arcibiskupem skrze generální vikáře Mikuláše Puchníka a Jana z Pomuku, aby se před arcibiskupem zodpovídal ze své víry jako podezřelý kacíř. Podle platného církevního práva nebylo možno proti tomuto zákroku nic namítat: Jan z Jenštejna pouze postupoval podle ustanovení 69. kánonu provinčních statut z roku 1349, opírajícího se o zásady všeobecného církevního práva. Musel si však být vědom jak on, tak i jeho úředníci, že je to krok velmi nebezpečný.

Zikmund nejen že odmítl přijít k soudu, ale ještě vzpurně vzkázal, že se dostaví s dvěma sty kopiníky.⁵⁸ Jakmile jednou zvolil cestu církevního práva, nemohl se

arcibiskup a jeho úředníci zastavit na poloviční cestě ani proto, že šlo o mocného královského úředníka. Ten byl jako každý jiný postižen obvyklým trestem pro nedostavení se k soudu – klatbou. Nebylo to poprvé, kdy se něco podobného stalo někomu z úzkého králova okolí. Již v roce 1384 se odvážil přes varování císařovny Alžběty dát do klatby tehdejšího litomyšlského biskupa Jana Soběslava, muže povahově příbuzného se Zikmundem Hulerem, v jehož žilách navíc proučila krev královského rodu.⁵⁹ I tehdy šlo o nedostavení se k arcibiskupskému soudu.

Na Zikmunda Hulera byla však klatba vyhlášena ještě z jiného, neméně vážného důvodu: někdy počátkem roku 1392 dal stít na Novém Městě zajatého studenta–klerika, obviněného z krádeže, ačkoliv případ náležel před církevní soud. V době vyhlášení klatby držel v novoměstském vězení jiného duchovního, jehož výslovně odmítl vydat arcibiskupskému soudu a nakonec ho dal upálit. V tom případě nešlo o běžný zločin, ale o vykonání jakéhosi papežského příkazu. Není vyloučeno, že to byla táž osoba, proti níž světská moc krutě zakročila krátce předtím v kostele sv. Jakuba, takže došlo k jejímu zranění, vyvlečení z kostela a uvěznění. Král byl patrně o případu dobře informován, poněvadž mu jej ve své stížnosti Jan z Jenštejna uvádí jako nejnovější příklad křiklavého násilí.⁶⁰

3.

VOLBA V KLADRUBECH

K vyhlášení klatby proti Zikmundu Hulerovi došlo patrně počátkem ledna 1393. Pod vlivem svých milců, kteří lehce rozlítili jeho hněv, král přikázal 20. ledna městům, aby z církve vyobcovanému úředníku okázale obnovila přísahu věrnosti.⁶¹ Mezitím se konaly přípravy k tažení proti arcibiskupovi, jež prováděli ti důvěrníci královi, kteří byli duší jeho církevní politiky a současně nejzarytějšími nepřáteli arcibiskupa: chotěšovský probošt Sulek,⁶² který

proslul více svým mečem než sklony k duchovnímu životu, minorita Mikuláš z Unhoště, králův zpovědník, jehož nejednou vyslal Václav IV. k jednání na kurii a který na jeho přímluvu dosáhl od Bonifáce IV. v roce 1391 jmenování na labudské biskupství v Korutansku, jehož sice nikdy nedosáhl, ale užíval stále titulu „electus – zvolený“, ⁶³ a konečně nejmocnější z nich, Václav Králík z Buřenic, vyšehradský probošt a díky králově přízni největší mnohoobročník v českých zemích, který také byl nejednou vyslán králem na kurii, odkud se vrátil právě koncem roku 1392. ⁶⁴

Těmto třem mužům a jim podobným, i když méně vlivných, bylo v okolí krále více. Typicky zosobňují ony duchovní, kteří se vysmekli ze jha svého biskupa, dali se do služeb světských pánů a ze sobeckých důvodů je naváděli proti duchovním, takže „co oni sami nedokázali, to jim radili tito duchovní“, jak to vyjádřil Matouš z Krakova ve svém kázání a nejednou zdůraznil Jan z Jenštejna. Plán na zřízení nového biskupství v Čechách vyšel zřejmě od nich. Těžko říci, která pohnutka byla silnější: zda jejich osobní nenávist vůči arcibiskupovi nebo jejich osobní ctižádost. Prospěch církve, byl-li vůbec brán v úvahu, stál jistě na posledním místě.

Nicméně případnou žádost papeži bylo možno dobře odůvodnit: pražská arcidiecéze byla skutečně rozlohou příliš velká: zabírala vyjma menšího území litomyšlské diecéze téměř celé Čechy. Mimoto, zvláště během zimních měsíců nebo v období dešťů, bylo možno se dostat z některých vzdálených okrajových míst snadněji do biskupského města sousední diecéze než do Prahy. To se prakticky projevovalo např. i tak, že pražský arcibiskup dával některým českým pohraničním klášterům dovolení, že jejich členové mohou přijímat svěcení od sousedního, ale jinak blízkého biskupa, a nemusejí své svěcence posílat do Prahy. ⁶⁵ Obdobně tomu bylo i v jiných záležitostech.

Ovšem byly tu i důvody osobní: o titulární biskupy mezi královými dvořany nikdy nebyla nouze, neboť málo z nich skutečně dosáhlo biskupství, na něž byli jmenováni.

Bylo by bývalo daleko snadnější je jmenovat na česká biskupství. Do Olomouce se skutečně podařilo králi dostat Mikuláše z Riesenburku⁶⁶ po odchodu Jana Soběslava do Aquileje, zatímco v Litomyšli byl biskupem Jan Železný,⁶⁷ na něhož se nemohl v oněch letech spoléhat, neboť se klonil k panské straně. V Praze byl Jan z Jenštejna, jehož se nepodařilo ani donutit k rezignaci, ani odstranit násilím, ani přimět papeže, aby ho vyměnil osobou přijatelnou králi, tj. jedním z jeho královských prelátů. Osudným by mu bylo bývalo uznání Klementa VII. Václavem IV. a přestup Českého království do jeho obedience, jak k tomu došlo např. v Aragonu, poněvadž by nebyl nikdy on sám Klementa uznal a byl by býval z Prahy násilím vyhnán. K tomu kroku se však Václav IV. nikdy neodhodlal.

Proto myšlenka na zřízení dalšího českého biskupství byla aspoň částečným řešením problému: část Čech by byla bývala vyňata z pravomoci arcibiskupovy, tím by byl býval omezen i jeho vliv na část duchovenstva a částečně oslabeny i příjmy. A novým biskupem by se byl stal patrně buď Václav Králík, nebo Mikuláš z Unhoště, nebo snad i Hánek Brunovův.⁶⁸ Biskupství však muselo mít někde své sídlo a nemohlo být uvedeno v život bez hmotného nadání. Plánovaná diecéze se měla rozkládat v západních Čechách, ale jejím středem nemělo být královské město Plzeň, ale bohatě nadaný královský klášter v Kladrubech, jehož statky měly připadnout biskupovi. Podobně kdysi došlo i k zřízení litomyšlského biskupství z někdejšího premonstrátského kláštera.⁶⁹ Není ovšem známo, zdali se počítalo, obdobně jako v Litomyšli, se zřízením katedrální kapituly ze členů kladrubského kláštera s vymezeným počtem prebend. Jisté je, že novým biskupem neměl být opat kláštera, ba ani člen řádu. Proto se čekalo na vhodnou příležitost k provedení tohoto plánu. Byla to smrt dosa-
vadního opata.

Staříčský opat Racek zemřel někdy počátkem roku 1393. Brzy po jeho smrti si zvolili podle předpisu církevního práva kladrubští benediktini za jeho nástupce mnicha Ole-
na. Podle běžného postupu předložili v Praze arcibiskupu

Janu z Jenštejna a jeho generálnímu vikáři Janu z Pomuku protokol o vykonané volbě s žádostí o potvrzení nově zvoleného opata. Pražský arcibiskup obvykle potvrzoval volby všech benediktinských opatů a abatyší, premonstrátských opatů, představených augustiniánských klášterů, zatímco jiné řády s centralizovanou organizací konaly volby podle svých vlastních zvyklostí. Ačkoliv královské komoře na základě zakladatelských práv panovníka plynuly ze zeměpanských klášterů, jakým byl i kladrubský klášter, výnosy z panovníkem ukládaných berní, na volbu opatů králi nedávalo církevní právo žádný formální vliv ani právo.

Jan z Jenštejna stanovil lhůtu a dal vyhlásit volbu s výzvou, aby před uplynutím lhůty všichni, kdo mají jakoukoliv námitku proti volbě nebo zvolené osobě, ji oznámili buď jemu nebo jeho generálnímu vikáři. Když lhůta uplynula a nebyly vzneseny námitky, Jan z Pomuku potvrdil volbu ve své kanceláři v arcibiskupském dvoře na Malé Straně u Vltavy za přítomnosti svědků 10. března 1393.⁷⁰

Byl to zcela obvyklý právní postup, opakovaný ve všech případech, kdy arcibiskup stvrzoval volbu řeholních představených řádů, spadajících pod jeho pravomoc, pokud si ovšem jejich jmenování předem nevyhradil sám papež, jako např. volbu Olenova předchůdce, opata Racka.⁷¹ Nyní však o žádné rezervaci nebylo nic známo, a proto jak volba, tak potvrzení proběhlo běžným způsobem.

Znění stvrzovací listiny bylo snad též den přepsáno do konfirmačních knih⁷² v úřadě generálních vikářů a originál si odnášel nový kladrubský opat Olen, který se v přítomnosti Jana z Pomuku zavázal zaplatit notářům dvanáct a půl kopy grošů za vyhotovení listin.⁷³ Tím by se za běžných okolností celá záležitost ukončila a opat pak jen přijal v stanovené době opatské posvěcení.

Probíhalo však celé toto jednání tak klidně, nebo byli si vědomi aspoň jeho hlavní činitelé, že král a jeho rádci měli s kladrubským opatstvím jiné záměry? Často bylo vyjádřeno přesvědčení, že ani Jan z Jenštejna, ani kladrubští mniši o těchto tajných plánech neměli tušení.⁷⁴ Přesto však

celá řada okolností nasvědčuje, že volbou Olenovou, nebo aspoň jejím stvrzením se mělo předejít uskutečnění králových záměrů a že samo jednání na konzistoři probíhalo v napjatém ovzduší. Už když kladrubští benediktini oznamovali arcibiskupovi výsledek volby, nově zvolený, ale dosud nepotvrzený opat ustanovil ihned mnicha Petra svým právním zástupcem – prokurátorem pro případ, že by se on sám nemohl osobně dostavit po uplynutí stanovené lhůty „pro různé překážky“ požádat o potvrzení volby a složit předepsanou přísahu.⁷⁵

Jmenování prokurátora není samo o sobě nic neobvyklého, i když v podobných případech zvolený byl obvykle při aktu potvrzení přítomen. Zde šlo pouze o několik dní. Ještě více zaráží, že Olen nejen že zmocnil mnicha Petra, nýbrž dodal, že kdyby ho ani on nemohl zastoupit, smí k tomu pověřit třetí osobu.

Tento případ nemá v protokolech pražských generálních vikářů téměř obdoby. Nicméně za tři dni nebylo třeba ani služeb Petra, ani jiné osoby, neboť se opat Olen sám znovu objevil před Janem z Pomuku.

Ani znění textu stvrzovací listiny není nezajímavé. Vcelku možno říci, že je to obvyklá formule, do níž jsou vkládána pouze jména, datum a svědkové. Pozorným srovnáním s jinými podobnými listinami, jichž se zachovalo více, však vyniknou různé maličkosti, jež se v nich objevují buď zřídka, nebo vůbec ne. Tak např. jsou v ní uvedena jména všech voličů Olenových, což obvykle nebývalo zapisováno slovo za slovem do konfirmačních knih a patrně ani ne do listiny samé; mimoto při ohlášení volby v Praze byl přítomen jak arcibiskup, tak jeho generální vikář a je zdůrazněno, že byla téměř jednomyslná, spojením všech frází, jež se jednotlivě střídají v obdobných listinách: „uno quasi ore et una voce pre formam inspirationis Spiritus sancti“. Arcibiskup sám rozhodl a předvolal všechny, kdo by něco namítali, k sobě do Prahy nebo před Jana z Pomuku.

Nejzajímavější je ovšem dodatek, který zřejmě nemá v jiných stvrzovacích listinách obdoby. Když se hovoří

o tom, že po uplynutí stanovené lhůty, a když nikdo nepřednesl žádnou námitku, byl nový opat potvrzen, dodává se hned, že k tomu došlo teprve tehdy, když se nedostavil nikdo z předvolaných do stanovené hodiny, a tím že všichni ztratili právo nadále něco proti volbě namítat.⁷⁶

Vcelku možno říci, že tato formulace je nejobsažnější ze všech známých formulí a klade důraz na tři okolnosti: na jednohlasnou volbu, na pečlivé zachování církevně-právních předpisů jak při volbě, tak při potvrzení, a konečně na oprávněnost potvrzení, když se nikdo proti volbě ve stanovené lhůtě neodvolal, a tedy že žádost kladrubského konventu o její potvrzení byla spravedlivá.

Další vývoj událostí vrhá světlo na tuto osudnou volbu. Opat Olen se nepochybně obával nějakého násilného zásahu, který mu měl znemožnit požádat ve stanovené lhůtě o potvrzení, a proto chtěl tuto možnost předem vyloučit jmenováním prokurátora. Arcibiskupovi i Janu z Pomuku záleželo především na tom, aby se ve všem úzkostlivě zachovaly platné církevní zákony, neboť věděli, že i když šlo o klášter královský, přece nenáležela králi žádná pravomoc zasahovat do opatských voleb, které zůstávaly výlučně v rámci pravomoci církevního orgánu. To potvrzuje i okolnost, že nikdy, ani později, nikdo nenamítal, že volba byla neplatná, poněvadž k ní scházel královský souhlas nebo doporučení. Proto nemohl v termínu stanoveném po volbě předstoupit před generálního vikáře žádný prokurátor králův a žádat, aby ji bez jeho souhlasu nepotvrzoval; král se nanejvýš mohl spokojit s obvyklým zastrašováním nebo vyhrožováním, o němž není nic bližšího známo. A jak Jan z Jenštejna, tak jeho generální vikáři jistě věděli, že dosud k žádnému jednání mezi králem a papežem zatím nedošlo. Jinak by nebyli nového opata stvrzovali.

Není ani známo, jak rychle docházely o průběhu tohoto jednání zprávy králi. Dlel v těch dnech na Žebráku neda-leko Prahy, u hlavní cesty vedoucí přes Kladruby na české pomezí, avšak rychlé dodávání zpráv mohlo být zpomaleneno okolností, že se mohl zdržovat někde v lesích na lovu.

Tak byly plány jeho i jeho milců dokonale zkříženy. Není divu, že byl zachvácen jedním ze svých záchvatů nepřítel-
ného hněvu, když mu jeho milci příslušným způsobem
vylíčili, co se stalo.

4.

TRAGICKÉ VYVRCHOLENÍ

Potvrzení volby kladrubského opata znovu rozbouřilo, jak se dalo očekávat, dosud zviřenou hladinu. Zde však byla v sázce jak budoucnost opatství, tak i zásada, že vůle panovníka nemá vliv na neměnnost všeobecných církevních zákonů. Kdykoliv šlo o hájení této zásady, nebylo nikdy možno očekávat, že by byl Jan z Jenštejna jednal proti hlasu svého svědomí a přijal to, co považoval za nespravedlivé a protiprávní.

Dny plné napětí, jež následovaly po potvrzení opata Olena, vždy lákaly pozornost historiků a přímo se nabízely k zpracování. Přesto, že byly nespočetněkrát studovány, je možno i dnes je osvětlit dalšími podrobnostmi.

Král, vydrážděný svým milcem Zikmundem Hulerem a církevními poradci, zpovědníkem Mikulášem z Unhoště, proboštem Sulkem a Václavem Králíkem, vzplanul obvyklým nepřítelným hněvem proti arcibiskupovi a jeho úředníkům. Tento vývoj událostí se dal lehce předvídat. Král otevřeně prohlásil, že je utopí a zabije.⁷⁷

V Praze byli tehdy přítomni pouze Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník. Jan z Jenštejna již předtím odjel na svůj roudnický hrad. Z jeho odjezdu z Prahy však není ještě třeba vyvozovat strach z krále, neboť měl ve zvyku uchýlovat se v postní době do samoty, kterou nacházel právě v Roudnici. Tam mohl lépe trávit kající dobu ve zbožném usebrání než v Praze. Ještě 14. března Jan z Pomuku úřadoval. Snad týž večer, nebo v sobotu 15. března ho zastihlo přátelské varování, že se král chystá proti němu, proti ostatním úředníkům i proti arcibiskupovi násilně zakročit. Kvapně se tedy uchýlil s oficiálem Puchníkem a s jinými členy arcibiskupova dvora do Roudnice.⁷⁸

Král skutečně do Prahy přijel buď v sobotu nebo v neděli 16. března. Nenašel tam však už ani arcibiskupa, ani jeho hlavní úředníky. To jistě přispělo k zvýšení jeho podezření a k dalším výbuchům hněvu, neboť v Praze mělo do neděle „Laetare“ (16. března) začít zvláštní Milostivé léto, povolené papežem Bonifácem IX. pro Čechy, a mělo trvat do 14. září 1393. Jedním z vykonavatelů příslušné papežské buly, jehož povinností bylo Milostivé léto vyhlásit, byl Jan z Jenštejna. K vyhlášení však nebylo třeba jeho osobního zásahu: stačilo, zplnomocnil-li nějakeho zástupce. V onen den však nebyl v Praze ani on, ani jeho zplnomocněnec.⁷⁹

Čechy nebyly první zemí, v níž se mělo toto zvláštní Milostivé léto konat. V jistém smyslu bylo pokračováním Milostivého léta, které tak neočekávaně a nakvap vyhlásil papež Urban VI. několik měsíců před svou smrtí v dubnu 1389. Ačkoliv se do Říma sešlo v roce 1390 k získání odpustků mnoho poutníků především ze zemí, které všeobecně uznávaly římského papeže, přece velké většině křesťanů nebylo možno tak dalekou a nákladnou pouť podniknout. Proto již v roce 1390 měnil Bonifác IX. těm, kteří nemohli z vážných důvodů do Říma putovat, předepsané podmínky k získání odpustků.⁸⁰ V roce 1391 však pověřil své nuncie Francesca Ugucione a Juana Gutiereza udělováním stejných odpustků obyvatelům království leonského, aragonského a navarského a Gaskoňska, kde byl všeobecně uznáván Klement VII., s podmínkou, že uznají Urbana VI. za právoplatného papeže.

To byl neobvyklý průlom do téměř staleté tradice. Zvláštní Milostivé léto však bylo vyhlášeno i pro Lombardsko, pro Království sicilské a pro Polsko. V roce 1392 se slavilo s papežským dovolením i v zemích sousedících s Čechami: v Bavorsku, Pomořansku, Míšeňsku, v církevní provincii magdeburské, ale také v provincii kolínské a ve skandinávských zemích.⁸¹

Podmínky k získání odpustků Milostivého léta mimo Řím se příliš nelišily od obvyklé pouti do Říma: bylo třeba navštívit místní katedrálu a tři další kostely v městě nebo

v okolí a vykonat v nich předepsané modlitby. Tato pouť měla být opakována po sedm dní venkovany a cizinci a dva týdny obyvateli onoho města. Při té příležitosti je mohli zvlášť určení zpovědníci rozhřešit i od hříchů vyhrazených biskupovi nebo papeži a pak jim poskytnout odpustky. Současně jim určili i částku, která měla být v katedrále vhozena do zvláštní pokladnice. Podle odhadu zpovědníka měla dosahovat výše předpokládaných výdajů spojených s poutí do Říma, odstupňovaných podle společenského postavení poutníků. Chudým a nemocným byly tyto podmínky změněny nebo přizpůsobeny jejich možností, např. zaměněním peněžitých almužen za jiné dobré skutky. Polovina vybraného obnosu byla obvykle určena na opravu římských bazilik – prakticky šla do papežské pokladny, z druhé se měly opravit kostely města, v němž se konalo Milostivé léto.

Pražské Milostivé léto však bylo poněkud svérázné: zažádal si o ně, zřejmě bez vědomí arcibiskupa, sám Václav IV. prostřednictvím svého milce Václava Králíka.⁸² Papežská bula, datovaná 15. ledna 1393⁸³, neurčovala za hlavní středisko pouti jako jindy pražskou katedrálu, ale kolegiální kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, který byl odedávna vyňat z pravomoci pražských biskupů, kde byl Václav Králík děkanem kapituly. Tam také měli vybírat určení zpovědníci příslušné částky. Teprve po návštěvě Vyšehradu měli poutníci navštívit kapli Božího těla a sv. Felixe a Adaukta, tehdy sotva dokončenou, jež byla střediskem mocného Bratrstva obruče a kladiva. Jeho členem a ochráncem byl sám král a náleželi k němu někteří jeho přední milci. U kaple se na zvláštním lešení každoročně ukazovaly v den tzv. Ukazování ostatků ostatky svatých, chované na Karlštejně. Nakonec měli poutníci navštívit pražskou katedrálu a opatský chrám břevnovského kláštera za Prahou.

Horlivost krále a jemu oddaných duchovních pro získání tak významných odpustků pro Čechy příliš nepřekvapuje, neboť nakonec značná část vybraných peněz uvízla v královské pokladně, ne-li v měšcích jeho milců. Z částky

určené pro Řím půjčoval nuncius Ubaldin markrabímu Prokopovi na válku, kterou tehdy právě vedl se svým bratrancem Joštem na Moravě.⁸⁴ Milostivé léto nakonec způsobilo roztržku mezi „královským“ a „nekrálovským“, reformně zaměřeným duchovenstvem, které se ostře stavělo proti takovému udělování odpustků, zavánějícímu svatokupectvím. I Jan z Jenštejna a jeho přátelé pohlíželi již od počátku na tento králův podnik se značnou nedůvěrou, ačkoliv Jan z Jenštejna nikdy nebyl proti řádnému udělování odpustků a sám je horlivě uděloval, kdykoliv se mu naskytla příležitost, ale, jak zdůrazňuje jeho životopisec, vždy bez jakékoliv finanční protiváhy.⁸⁵

Proto král mohl lehce tušit v arcibiskupově netečnosti a v jeho nepřítomnosti jeho nesouhlas, a tedy další pádný důkaz jeho zlé vůle. Nicméně Milostivé léto bylo i bez něho a bez nuncia Ubaldina vyhlášeno. Učinil to výběrčí papežské komory v Čechách Václav Portulán, který byl jedním z určených vykonavatelů buly, a kuriální úředník Petr ze Všerub, který snad bulu přinesl z Říma do Čech, jehož jméno však v bule mezi vykonavateli nebylo uvedeno.

Na Vyšehradě se tedy začalo s udílením odpustků. Tato nezvyklá příležitost přilákala asi již v prvních dnech do Prahy i mnoho lidí z okolí. Než však uplynul první týden, v němž mohli splnit předepsané podmínky pouti, rozvinulo se před jejich zraky drama, jaké Praha dosud nezažila.

Členové královské rady zajeli za arcibiskupem do Roudnice a tam mu sdělili královu vůli, aby se bezodkladně vrátil do Prahy. Jistě není možno obviňovat Jana z Jenštejna z přehnaných obav o vlastní život, když on, který nejednou předtím unikl takřka jen o vlas násilné smrti, neměl v oné osudové chvíli na návrat ani pomyšlení. Nevědomky vynesl sám nad sebou Jan z Pomuku ortel, když s Mikulášem Puchníkem a arcibiskupovým hofmistrem, rytířem Něprem, přemluvil Jana z Jenštejna, aby se vydal na cestu do jedné ze svých vesnic vzdálených na míli od Prahy, pravděpodobně do Kyj. Tam se za ním dostavili k jednání králův zpovědník Mikuláš z Unhoště a maršálek

Jan Čúch ze Zásady, na něhož neměl Jan z Jenštejna z minulosti právě nejpříjemnější vzpomínky. Oba s ním pojedli a snažili se ho uchlácholit, že ačkoliv je král rozčilen, přece by ho rád uviděl, pak že se obě strany usmíří a nastane mír. O tak šťastném výsledku byl asi arcibiskup pramálo přesvědčen, ale i jeho sebenepatrnější naděje musela být zcela otřesena, když mu předali lístek, vlastnoručně německy psaný Václavem IV., se zlověstným vzkazem:

„Ty, arcibiskupe, vrať mi můj hrad Roudnici a jiné mé hrady a klid se mi z mé české země! A pokusíš-li se o něco proti mně a mým lidem, chci tě utopit a spory uklidnit. Do Prahy přijed!“⁸⁷

Bylo třeba jasnějšího vyjádření králova „zákonitého práva“ na církevní majetek, o němž byl přesvědčen, že jej církev drží z jeho blahovůle a jej nemůže užívat jako jiní světští feudálové navzdory královské vůli? Proti těmto zásadám, uváděným v praxi brutální silou, se mohl arcibiskup marně dovolávat jakýchkoli práv a výsad, daných církvi Václavovými královskými předchůdci a jím samým potvrzených, a tím méně svobod vymezených církevním právem.

Nezdá se však, že by se byl s královým vzkazem světil svým důvěrníkům. Jistě se však navracel s těžkým srdcem a s obavami do svého sídla u Pražského mostu pod ochranou a v průvodu jednoho z nejmocnějších královských ministrů, hofmistra Jindřicha Škopka z Dubé, o němž mohl vědět, že tajně vyjednával v minulosti královým jménem s avignonským papežem.

Ve středu 19. března došlo k jednání mezi členy královské rady a rádci arcibiskupovými. Snad byli mezi nimi i Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník, poněvadž šlo o sporné body, jejichž podrobnosti velmi dobře znali, a současně i o otázky právního rázu. Jednání skončilo oboustrannou dohodou o podmínkách narovnání mezi arcibiskupem na jedné a králem a Zikmundem Hulerem na druhé straně. O čem se přesně jednalo, není nikde zaznamenáno. Patrně to byla především plná rehabilitace Zikmundova v očích

církve a snad i záležitost kladrubského opatství. To by aspoň naznačoval další vývoj událostí. Nevyřešen zůstal spor o arcibiskupské a kapitulní statky na Moravě, na něž si činil nárok markrabí Prokop. Ten se jich totiž zmocnil násilím spolu s hradem Podivínem u Břeclavi v roce 1389 a nyní usiloval o právní uznání jejich držení. S Prokopem se mělo jednat později. Tak se jevila celková situace ve středu večer. Poněvadž jednání vedli členové královské rady z králova pověření, již se zdálo, že přinejmenším na čas bude aspoň to nejhorší zažehnáno.

Ve čtvrtek 20. března 1393 byli zrána Pražané a poutníci přecházející pražský kamenný most překvapeni neobvyklým shonem u malostranské mostecké věže, nedaleko níž se patrně pod širým nebem měl setkat arcibiskup s králem ke konečnému slavnostnímu potvrzení již připravené dohody. Arcibiskup přišel na místo schůzky v doprovodu svých generálních vikářů, Jana z Pomuku a Mikuláše Puchníka, s míšeňským proboštem, svým příbuzným Václavem Knoblochem, se svým hofmistrem Něprem, se svými rádci, mezi nimiž byli i někteří kanovníci, a s dalšími svými šlechtici a služebníky. Jistě nevylučoval možné nebezpečí. Krále doprovázela jeho rada, která měla nemalý podíl na nepřátelství obou mužů.

Pokud možno sledovat průběh tohoto setkání,⁸⁸ Jan z Jenštejna ve své otevřenosti patrně právě při pohledu na ty, kteří mu již způsobili tolik nesnází, žádal krále, podobně jak to učinil již dříve na podzim 1392 ústně a písemně, aby nevěřil falešným zprávám.⁸⁹ Nebyla to v oné chvíli slova příliš diplomatická, a proto se neminula okamžitým účinkem. Král vybuchl hněvem, zrušil vše, co bylo z jeho příkazu tak pracně dojednáno a začal na arcibiskupa a jeho úředníky chrlit hrubé nadávky. Arcibiskupovi vyčetl do očí: „Ty, arcibiskupe, ty dáváš do klatby mé úředníky bez mého vědomí a strkáš na ně bludy, když židé patří mně a mě se týká ona záležitost, a ty to děláš bez porady z vlastní hlavy, neboť toho budeš litovat i ty i tvoji!“⁹⁰

V tom okamžiku se patrně snažil arcibiskupův hofmistr

Něpr, již starší člověk, krále nějak uklidnit, poněvadž ten na něho vybuchl: „Odstup ode mě, nebo ti dám hlavu srazit!“ Přitom se rozhlédl kolem sebe a při pohledu na arcibiskupa, Jana z Pomuku, Mikuláše Puchníka a Václava Knoblocha rozkázal: „Zajměte tyto čtyři a opatrně je vedte!“ Ostatním vyhrožoval: „Tebe utopím, tebe také, a chci, abyste ihned šli do kapitulní síně, poněvadž tam zjistím, z čí rady se to stalo.“

Jan z Jenštejna učinil poslední pokus o záchranu svou a svých úředníků. Několikrát prosebně poklekl před králem, aby ho uklidnil, ale ten jeho pokleknutí jen s úšklebkem před ním opakoval a znovu rozkázal, aby zajatce odvedli do kapitulní síně. Arcibiskup však již s nimi nešel. Co se stalo v onom vzrušeném okamžiku, není nikde zaznamenáno. Jisté je pouze, že čtyř zajatců se královští ozbrojenci zmocnili – byl mezi nimi i Něpr. Arcibiskup dozrává, že se se svým průvodem veřejně vrátil do svého sídla, jež bylo ostatně vzdáleno jen co by kamenem dohodil. Král se však i později neustále tázal, zda i on je mezi zajatci. Patrně tedy po příkazu k zatčení obklopili arcibiskupa jeho služebníci a členové jeho doprovodu, kteří stáli při něm, a v jejich středu se jeho drobná postava v nastalém zmatku mohla lehce ztratit, nenechal-li ho uniknout úmyslně někdo jiný do dočasného bezpečí.

Až do tohoto okamžiku popsal podrobně Jan z Jenštejna hlavní události ve své pozdější stížnosti určené papeži. O pokračování tohoto dramatu se mohl dozvědět až později od osob, které byly přímými svědky dalších událostí, nebo o nich slyšeli. Proto v další části nejsou již uvedeny žádné přímé řeči, pouze popis, často schematický a povšechný.

Od konce mostu byli zajatci vedeni, patrně obklopeni ozbrojenci, zcela veřejně ulicemi a schody až na Pražský hrad do kapitulní síně v domě kapitulního děkana. Král tam patrně dojel se svou družinou na koni. Musela to být pro všechny chodce, kteří se náhodou střetli s tímto nezvyklým průvodem (a snad bylo mezi nimi i dosti poutníků, ubírajících se do katedrály stejnou cestou), nezapo-

menutelně otřesná podívaná na přední preláty a úředníky arcibiskupovy, vedené jako zločince na příkaz „římského krále“.

Do kapitulní síně byli patrně svoláni narychlo i kanovníci, mezi nimiž někteří patřili ke „královskému duchovenstvu“, a v jejich přítomnosti začal král asi nejdříve s výsledkem děkana kapituly Bohuslava z Krňova, významného právníka a profesora církevního práva na pražské fakultě juristů. Nikde není ani sebemenší zmínky o tom, co mu měl povědět. Snad mimo jiné mohla dojít řeč i na to, z čí rady a s čí pomocí sestavil Jan z Jenštejna svou stížnost na podzim minulého roku, mohlo však jít i o podrobnosti týkající se potvrzení kladrubského opata, nebo o zodpovědnost za klatbu uvrženou na Zikmunda Hulera, nebo i o souhlas k vyvlastnění statků na Moravě, jež si chtěl markrabí Prokop „právně“ přivlastnit.

Z výsledku onoho záhadného výsledku je však patrné, že to, oč králi šlo, nezjistil, neboť v návalu hněvu několikrát udeřil jílcem svého těžkého meče již starého děkana do hlavy tak silně, že ho zranil do krve.⁹¹ Snad si na něm zchladil v onom okamžiku svůj hněv i za to, že před lety rozhodl jako soudce spor v neprospěch Bratrstva obruče a kladiva, nebo že jako kapitulní děkan souhlasil na podzim minulého roku s předáním Jenštejnovy stížnosti králi, popřípadě že tomu nezabránil.

Tím však nebyla celá záležitost skončena. Děkan byl na příkaz králův odveden do domu pražského purkrabího Oty z Bergova, kde měl být střežen. Mohl se tam snad cítit bezpečněji, poněvadž Ota měl o rok později vůdčí roli při povstání panstva proti králi, takže sám Václav IV. ho nakonec označil za svého největšího nepřítele.⁹² Snad i tyto události mohly mít vliv na jeho odpor vůči králi. Zdá se, že po nějaké době byl zraněný děkan propuštěn na svobodu.

Ostatní čtyři zajatci byli znovu vedeni z Hradu ulicemi přes Malou Stranu kolem místa osudné ranní schůzky a arcibiskupského sídla přes most na Staroměstskou radnici. Tam asi došlo k dalšímu výsledku, jehož výsledek však

krále neuspokojil. Hofmistr Něpr byl prozatím držen asi tam, zatímco Jan z Pomuku, Mikuláš Puchník a Václav Knobloch byli se svázanýma rukama vedeni do nedaleké staroměstské rychty, čili do domu soudcova, stojícího v samém sousedství kostela sv. Havla, kde byl nedlouho předtím Jan z Pomuku farářem. V rychtě totiž byla mučidla. Je zřejmé, že k postupnému propuštění vězňů docházelo proto, že buď řekli všechno, co věděli, nebo že se spíš ukázalo, že jim nebylo známo to, co chtěl král zvědět, a proto se jeho pozornost začala zužovat na tři nejbližší a nejužší spolupracovníky a důvěrníky arcibiskupovy, o nichž byl přesvědčen, že mu vyzradí to, co se až dosud marně snažil zjistit, na mučidlech.

Kruh se však zužoval i nadále: ačkoli měli být všichni tři podrobeni mučení, přece v posledním okamžiku bylo upuštěno od mučení již obnaženého a na skřipci nataženého Václava Knoblocha.⁹³ Zbyli nakonec pouze dva: Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník. V mučírně byli mimo nich a krále přítomni i kati a někteří královi rádci. Oba vyslychaní byli nataženi na skřípec a pálení v bocích a na jiných citlivých místech pochodněmi. Zdá se, že Mikuláše Puchníka páčil nějaký kat, který prý ho šetřil,^{93a} ačkoliv mu věnoval osobní „pozornost“ i sám král. Jan z Pomuku byl na tom však hůře: patrně již dříve byl mimo natahování na skřípec – tzv. „štosování“ – sevřen v patách, ačli nešlo jen o silné kopance.⁹⁴ Nyní král vzal zřejmě ze vzteku – všechny okolnosti ukazují na to, že byl také opilý, a proto schopen takových krutostí – pochodeň do vlastní ruky a páčil Jana tak, že měl propálený celý bok, až omdléval. To snad nakonec přesvědčilo i krále samého, že nemá smysl dále v mučení pokračovat.

Nyní se však vynořila otázka, kterou si asi předtím nikdo nepoložil, poněvadž nešlo o předem přesně promyšlený postup, co s těmito čtyřmi vězni dělat. Všichni až na jednoho byli vysocí duchovní, žádného protiprávního činu se nedopustili a mimoto nesměli být podle předpisů církevního práva souzeni a tím méně mučení světskou mocí, byť to byl sám král. Už za to, co na nich bylo spácháno,

upadl on i jeho pomocníci v církevní klatbu. Důležitou okolností byl také únik arcibiskupa z jejich moci, poněvadž nikdo nevěděl, kde se v onom okamžiku skrývá. Ač mu mohl král svým obvyklým způsobem škodit na arcibiskupském majetku, statcích a poddaných, přece měl nyní arcibiskup pádný důvod a povinnost odkudkoliv uvalit zákaz bohoslužeb na celou diecézi a úředně vyhlásit na viníky včetně krále klatbu, do níž upadli. Mimoto se mohl spojit s královými nepřáteli a využít s jejich pomocí těchto zločinů politicky v jeho neprospěch.

Patrně však v oné chvíli a ve vzrušení král sám takto neuvažoval a snad by byl býval nařídil všechny zajatce utopit, jak jim již předtím několikrát vyhrožoval, kdyby někdo z přítomných nebyl navrhl, jak zachránit to, co se zachránit dalo, především královu čest: před veřejným notářem museli Mikuláš Puchník, Václav Knobloch a patrně i rytíř Něpr přísežně slíbit, že nikdy neřeknou, že byli zajati a mučeni,⁹⁵ a snad také, že budou stát proti arcibiskupovi, totiž že se v jeho sporech s králem přikloní na stranu královu. Vyděšení již tím, co v oněch hodinách museli prožít, i krutou smrtí utopením, jíž jim bylo vyhrožováno a jež by je byla neminula, všichni tři učinili, co se od nich žádalo.

Daleko vážnější byl stav polomrtvého Jana z Pomuku. Nebyl již patrně ani schopen přísahu vykonat. Přece je však nutno se tázat, proč nebyl odnesen do svého domu či jinam, kde by byl zřejmě následkům svých těžkých zranění podlehl, neboť podle souhlasných svědectví nemohl dlouho zůstat naživu. Zodpovědnost za jeho smrt by byla ovšem stejně padla na jeho mučitele, poněvadž nemohla zůstat utajena. Opět zasáhl někdo z přítomných a poradil králi, aby svázali polomrtvému Janu z Pomuku, který byl patrně dosud při vědomí, ruce za záda, nacpali mu do úst roubík a veřejně ho vláčeli ulicemi setmělého města na most, kde mu přivázali nohy k hlavě na způsob kozelce a svrhli ho kolem deváté hodiny večerní z mostu do Vltavy. Tak smutně skončil onen 20. březen 1393. Janovou smrtí vyvrcholily zločiny, jimiž byl celý den naplněn.

Utopení Jana z Pomuku tedy nebylo zdaleka tak náhod-

né, jak by se zdálo na první pohled. Ačkoliv nenávist krále a jeho milců vůči arcibiskupovi byla nepochybně jednou z hybných sil, přece král v návalu hněvu nedal žádného zajatce hned na místě utratit, ale strávil s nimi značnou část dne, dal je vodit z místa na místo, vyslýchal je – a teprve jako posledního prostředku užil mučení, jež mělo být především prostředkem k vynucení doznání toho, oč je žádal.⁹⁶ Pro něho tedy jejich doznání – a k tomu třeba přičíst i Jana z Pomuku – bylo daleko důležitější než jejich smrt. Proto je také nechal naživu, ale pod dozorem. Nejvíce zkusil Jan z Pomuku. Nejjasněji to vyniká srovnáním jeho osudu s osudem Mikuláše Puchníka, který už čtvrtý den po osudném výsledku mohl vykonávat svůj úřad, ač se zdá, že nebyl zcela svobodný, ale přece asi mučení přežil bez vážných následků. Zbývají tedy k objasnění případu Jana z Pomuku dvě možnosti: buď z něho nemohl Václav IV. za žádnou cenu vynutit to, co chtěl vědět, nebo že vůči němu projevil větší nenávist a hněv než vůči ostatním, což by bylo třeba blíže dokázat. Mohlo jej způsobit buď Janovo urputné *mlčení*,⁹⁷ ale mohlo k němu přispět i to, co při oné příležitosti mohl říci králi do očí. Vzhledem k tomu, že se v mučírně uvažovalo, co s ním dál podniknout, a že mu nebyla, třebas byl na prahu smrti, dána stejná možnost jako ostatním, kteří složili slib, byla tu patrně oprávněná obava, že by mohl mluvit. Proto se král i jeho rádci raději odhodlali poskvřnit se zločinem vyslovené vraždy umírajícího člověka: temné vltavské vody ho měly navždy umlčet a současně dodat jeho smrti jakýsi právní charakter.

K objasnění příčin a nejasného pozadí Janovy smrti by nepřispěla ani tak znalost událostí, jež ji doprovázely, jako obsah několikerého výsledku, a především toho, k čemu se měl během vyšetřování Jan z Pomuku přiznat, nebo co měl vyjevit.

„Oficiální vysvětlení“, dovozuje V. Koudelka, „které asi také bylo úředně rozhlášeno, udávalo jako důvod k utopení... to, že potvrdil nového opata v Kladrubech. Avšak zde nemusel král nic vyslýchat, ani vymáhat nějaké

přiznání. Úřední stvrzovací listina byla veřejná a ležela v opise v arcibiskupské kanceláři. Rovněž vyhlášení klatby na Václavova milce Hulera, podepsané Puchníkem a Janem z Pomuku, bylo přibito na chrámových dveřích a oznamováno veřejně z kazatelen. Král sám vytýká arcibiskupovi v jeho přítomnosti, že toto všecko dělá z vlastní hlavy – a přece mučí jeho úředníky, vykonavatele arcibiskupovy vůle! A ti pak měli přísahat, že neřeknou nic o svém zatčení a mučení... Měli dále pracovat proti arcibiskupovi, ale ten je přesto nechává v jejich úřadech! To jsou některé záhady a protiklady, které dávají ještě víc tušit, že se tady skrývá nějaké tajemství.⁹⁸ Je to slovo, které se vynořuje již u současníků, kteří hovoří o těchto událostech.

Mimoto se za tři desetiletí objevuje zpráva, že Jan z Pomuku byl utopen i proto, že králi řekl, že jen ten je hoden jména krále, kdo dobře vládne.⁹⁹ Z toho by bylo možno soudit, že se během výslechu hovořilo o různých věcech a že se král snažil proniknout do myšlení „druhé strany“. A je-li údajná Janova výtku králi, která se ostatně objevuje i v českém prostředí, pravdivá, pak by mohla vést stopa ještě dále a bylo by se možno právem tázat, nepřišel-li na přetřes i způsob Václavovy vlády, který mu nedávno veřejně vytkl Jan z Jenštejna. V oné době se k němu už začínala nebezpečně kriticky stavět vysoká šlechta a několik měsíců před jejími prvními otevřeně nepřátelskými kroky nebylo nepravděpodobné, že král, který mohl tušit vzdálené dunění, se ptal i na to, co o tom věděl jeden z nejdůvěrnějších arcibiskupových spolupracovníků. Stejně dobře to však mohla být i otázka zpovědního tajemství, písemně, pokud známo, poprvé zaznamenaná až za čtyřicet let po těchto událostech. Ta však přesvědčení o tom, že Jan z Pomuku byl skutečným mučedníkem a světcem především pro tak krutou a nespravedlivou smrt, nevytvořila. Záhy po jeho tragickém skonu se začínaly ozývat někdy zastřeně, jindy zcela otevřeně kritiky krále za zločin spáchaný na „doktoru Johánkovi“, jak byla lidově nazývána ještě zaživa jeho oběť, kritiky, které hodnotí Janovu

smrt jako neslýchanou nespravedlnost a některé ji přímo nebo nepřímo označují za mučednictví.

5.

PRVNÍ OZVĚNY

Jak mohla natrvalo zůstat utajena smrt generálního vikáře, když událostem, jež k ní vedly, přihlíželo tolik různých svědků? Ani přísahy, ani výhrůžky nemohly zavřít ústa všem natrvalo. Jan z Jenštejna se dozvěděl o mučení svých úředníků a o smrti Jana z Pomuku, k níž došlo takřka pod okny jeho sídla, ještě během téže noci ve svém úkrytu, v němž vyčkával na vhodnou příležitost k tajnému útěku z Prahy. Šuškal o ní jistě druhý den ráno po městě. O pocitech, s nimiž pražská veřejnost přijala tyto vzrušující novinky, je si těžko učinit i jen přibližný obraz; poněvadž královský kat přežil svou oběť o mnoho let a jistě nebylo v ničem zájmu, aby v jeho blízkosti svěčoval písmu své pocity, dokud on žil.

Nejstarší známé postscriptum Janovy smrti je zapsáno v knize akt pražských generálních vikářů mezi zápisem posledního jednání před Janem z Pomuku 11. března 1393 a dalším zápisem z 24. března. Písař tam na okraji stránky latinsky stručně poznamenal:

„Mikuláš Puchník, vikář atd. Jo. (= Jan) Po. (= Pomuk) ukončil dne 20. den svůj poslední. Necht jeho duše odpočívá v pokoji!“¹⁰⁰

Těmito lakonickými slovy je vyjádřeno mnoho: upřímný soucit s osudem muže, který byl patrně písařovým přímým nadřízeným, soucit tak silný, že jej musil nějak navenek vyjádřit, ale přitom mu strach nedovoloval přidat ani o slabiku víc, ba i jméno uvedl pouhou zkratkou. Úřední kniha byla opravdu nezvyklým místem k takovému neúřednímu záznamu Janovy smrti, ale kde bylo možno vhodněji zaznamenat i zahaleně tragický konec muže, jehož život, nebo aspoň většina toho, co je o něm známo, byl zapsán na stránkách této úřední knihy?

Zajímavý je i dopis, nebo snad náčrt dopisu jakéhosi údajně pražského kanovníka, který nabádal svého kolegu, aby, má-li arcibiskupův poklad, ihned bezodkladně uprchl z Prahy, poněvadž král – poštován neznámo kým – se tak rozlítil na arcibiskupa, že dal zatknout několik jeho úředníků. V odpovědi se adresát netají tím, že i on je arcibiskupovým oficiálem, ale že arcibiskupův poklad nikdy v jeho schránce nezazvonil, že se stará pouze o duchovní soud a nezná tajemství jiných lidí. Přesto však svého přítele prosí, aby mu okamžitě sdělil, kdyby se král i na něho rozhněval, neboť je prý lepší útekem na sebe uvrhnout podezření z viny, než se dát krutě mučit.¹⁰¹

Jde o skutečný dopis, jakých je ve formulářových sbírkách mnoho, nebo o pouhé slohové cvičení, opírající se o skutečnou historickou situaci? Ať je tomu jakkoliv, pouze události z března 1393 mohly k němu dát podnět. Není totiž znám jiný podobný příklad mučení arcibiskupských úředníků, kteří se obvykle rozprchli, když jim hrozilo nebezpečí, takže se octl v rukou svých nepřátel spíš arcibiskup, proti němuž byl králův hněv namířen. Neobvykle je i poznámka o Jenštejnových pokladech – pověst o nich kolovala nejen v Čechách, ale také v papežově okolí¹⁰² – i o snaze krále zmocnit se jich. Neméně zajímavá je i narážka na „tajemství“ jiných lidí. Nelze pochybovat, že dopis pochází z konce 14. století, ale není jisté, zda byl skutečně zaslán a kdo je adresát, který měl být arcibiskupovým oficiálem, a tím byl vězněný Mikuláš Puchník. Mohl to snad být nějaký jeho zástupce, jehož nelze zatím přesně identifikovat?

Velkou ozvěnu způsobily násilnosti i mezi pražským duchovenstvem, jež na ně nemohlo pohlížet lhostejně, neboť s nimi souvisel i jeho osud. Pod jejich bezprostředním dojmem psal významný současník v anonymním letáku ostré výčitky, namířené především proti králi a jeho rádčům. Podobně jako mistr Matouš z Krakova i on nařiká nad neslýchaným násilím, páchaným laiky na duchovních:

„Kdo, prosím, jenž zná naši dobu, viděl kdy tak jako nyní zuřit tak krutě a tak okázale laiky proti duchovním? Kdo... v minulosti viděl, ponecháme-li stranou dobu *pronásledování mučedníků*, tak bezbožné, tak kruté a tak promyšlené vraždění, jež v dnešní době dokázala křivě a ničemně laická společnost, usilující o potlačení a vyvrácení kléru?“¹⁰³

Je zajímavé, že při líčení všeobecné situace užívá autor často velmi podobných výrazů a obrazů, jichž předtím použil jak Jan z Jenštejna ve svých kázáních a ve své stížnosti králi, tak Petr Klarifikátor, když pronásledování kléru popisovali:

„Bohužel v těchto zlých dobách se znečišťuje svatyně Boží, znešvecují se posvátné věci a nádoby Boží a chrám Ducha svatého – kněží jsou svatokrádežnými kopanci týráni hromadně na ulicích a náměstích od pekelných synů. Ó nešťastní a zavrženíhodní vítězové, vlci ozbrojení úskočností a železem se nestydí napadat svatokrádežnou rukou s pošetilou odvahou duchovní jako bezbranné ovce! Ó bezbožní služebníci Neronovi a nestydatí pomocníci Heroda si vymýšlejí na potupu kléru četné pomluvy, aby očernili a zatemnili jeho slávu! Ať zmlkne v těchto nešťastných dnech kněz a položí si prst na rty, poněvadž urazí-li v jedné věci, je viněn ze všeho! Ať dnes ustane a ztichne jasný zvuk pastýřovy trouby, odvolávající stádo od propasti, neboť dnes ovce odhodily tak neobvyklým způsobem rouno své obvyklé mírnosti a brousí si kousavé zuby k záhubě svých pastýřů!“¹⁰⁴

Na jiném místě se táže, kdo tak poštvál laiky proti duchovním a odpovídá, že ti, kteří se ostýchají veřejně napadat učení evangelia, usilují o zničení jeho hlasatelů, neboť chtějí tak připravit cestu Antikristu. „Každého, koho poznáš jako nepřítele kléru, podezřívej z bludu a považuj ho za odpůrce řádu, určeného evangeliem!“¹⁰⁵ Tato věta by se v ústech Jana z Jenštejna dobře hodila právě na Zikmunda Hulera, stejně tak jako spojování příchodu Antikrista s pronásledováním duchovních, není-li dokonce namířena proti samému králi, na něhož jasně narážejí zmínky o pomocnících Herodových a Neronových. Obojí přirovnání je běžné v protiváclavských polemických spisech. V letáku však je král i přímo osloven:

„Odpověz mi tedy, zločinný útočníku na kněžstvo, zdali Pán nezakázal kléru ubližovat, když pravil skrze proroka: ‚Nedotýkejte se mých pomazaných a nečiňte nic zlého mým prorokům?‘ Což si neuvědomuješ, *hubiči kněží*, že Pán dal kněžím moc odpouštět a zadržovat hřichy? Pohleď, že je jim dána podle téhož apoštola moc vydat tělo k záhubě, aby se duše spasila.“ ... „Proč se tedy ty, *zločinný pronásledovatel kněží, šíleně vrháš na kněze jako vlk na beránka*, jako jestřáb na holubici, *jako přestupník zákona na jeho vykladače* (doktora), *jako bezbožný a ukrutný na mírného* a jako, co je povážlivější, stoupenec věrolomnosti na toho, jenž se svými rukama dotýká Stvoitele všech věcí? Proč ty, *nepříteli nevinnosti, lupiči spravedlnosti, původce poboršení, ochránce zločinu*, jehož nepravost a lež vždy pochází z tučnosti těla, snášíš a smýšlíš podvody na škodu kněžstva? *Ó neodčinitelná svatokrádež, ó obavná ničemnost a pláčebodný zločin a neslýchaná hanba!*“¹⁰⁶

Leták se však neomezuje pouze na kritiku krále a jeho okolí. V druhé části se obrací i proti vyššímu kléru, proti prelátům, kteří se nepostarali o větší bezpečnost a klid kněží a neodmítli násilnosti laiků. Stěžuje si i na nehodné pastýře, kteří hledají pouze svůj prospěch a pohodlí, ponevadž se na zodpovědná místa dostávají nezkušení a nehodní, k nimž mají jejich podřízení těžší přístup než k samotnému králi a kteří svěřují pře svých poddaných úplatným soudcům.

Kritiky není ušetřen ani arcibiskup: vytýká se mu, že dosazuje na zodpovědná místa nezkušené dítě, nebo neschopného člověka, nebo lidi mravně zchátralé, že se obklopil nádherou, místo aby následoval příkladu chudého Krista, že nedbá dostatečně o své stádo. Jinde se významně poznamenává, že řádný pastýř není ten, kdo od stáda prchá, a když se blíží vlk, ponechá mu je na pospas. On sám prý nemá odvahu vystoupit nejen proti králi, ale ani proti správci nějakého města. Arcibiskup nemá důvěřovat svým rádcům, nemá svěřovat svým vikářům záležitosti, z nichž bude jednou on sám vydávat počet, a má bojovat za svobodu církve bez ohledu na osobní oběti:

„Kdo by o tom pochyboval, že budeš připojen ke sboru svatých, podstoupíš-li časnou smrt pro ochranu duchovního stavu a svobody

církve? Co jiného přidružilo k nebeským zástupcům onoho svatého arcibiskupa Tomáše canterburského, ne-li vztek tyranů?“¹⁰⁷

Toto pozoruhodné srovnání staví církevně politickou situaci v Čechách do zajímavého světla. Již Jenštejnův současník použil pro jeho boj stejného srovnání s tehdy tak známým a v Čechách uctívaným Tomášem Becketem, jež po J. Sedláčkovi a J. Pekařovi znovu v nedávné době opakoval F. Seibt v souvislosti se smrtí Jenštejnova generálního vikáře.¹⁰⁸ Viděl však v téže perspektivě Janovu smrt i autor letáku? Na tuto otázku dosud nebyla dána jednoznačná odpověď.

Vydavatel letáku O. Odložilík důmyslně dokázal, že jeho autorem je slavný pražský mistr Štěpán z Kolína, který jej použil i pro svá synodální kázání „Caute ambuletis“ a „Induite novum hominem“, z nichž druhé, z roku 1395, přebírá doslovně celé odstavce a stylově se shoduje se slohem letáku.¹⁰⁹ Toto zjištění má nemalý význam pro hodnocení událostí, na něž naráží. Mistr Štěpán byl totiž od října 1392 do dubna 1393, tedy právě v době březnových událostí, děkanem pražské fakulty svobodných umění a současně proboštem Karlovy koleje.

Letáku věnoval později pozornost i F. M. Bartoš,¹¹⁰ který se snažil jeho původ posunout do starší doby. Vyjádřil domněnku, že názory v něm vyjádřené by mohly spíše odpovídat myšlení Matouše z Krakova nebo Vojtěcha Raňkova z Ježova, ale nakonec přece jen ponechal konečné řešení životopisci Jana z Jenštejna. Dnes ovšem je známo nejen, že mistr Matouš z Krakova byl příliš blízkým důvěrníkem Jana z Jenštejna, než aby si vůči němu dovolil kritiku vyjádřenou v letáku, ale také, že Vojtěch Raňkův patřil ke „královským“ prelátům a nikdy by si nebyl dovolil krále tak ostře kritizovat a že v době před jeho smrtí († 1388) nikdy nedosáhla celková situace tak silného napětí, jaké zachycuje leták.

Je zcela pochopitelné, že dosud byl spisek Štěpánův pro svou všeobecnost jen s váháním uváděn do spojitosti se smrtí Jana z Pomuku. Úmyslná zastřenost, zevšeobecno-

vání a opatrnost ve vyjadřování jsou však pochopitelné, vznikl-li leták krátce po smrti Janově. Proto se v něm ani nebylo třeba zabývat bližšími podrobnostmi, které byly známy stejně dobře autorovi jako těm, k nimž se obracel. Štěpán je pouze komentoval.

Na první pohled je tam však nejen nápadná podobnost s tím, co ve svých kázáních řekl Jan z Jenštejna, ale také fráze přejatá téměř doslovně z jeho žaloby podané králi na podzim 1392, nárážky na Antikrista, ale také, i když autor chce hovořit povšechně, má zřejmě na mysli jedinou konkrétní známou událost: bezprávného zabití nevinného kněze králem a jeho rádci. Že jde o krále, je zcela jasné mj. z později běžného srovnávání Václava s Neronem a Herodem.¹¹¹

Jediná známá přímá oběť králova hněvu je pouze kněz Jan z Pomuku, ale zde je navíc kladena do širší souvislosti všeobecného pronásledování duchovních z počátku devadesátých let. Až příliš jasně ve svém kázání dodal navíc Štěpán z Kolína, že duchovní jsou topeni.¹¹² Jistě neměl na mysli jen popravu kleriků Zikmundem Hulerem, o níž se zmiňuje ve své žalobě Jan z Jenštejna, ani smrt nějakých kněží nebo mimopražských duchovních, odsouzených místními soudci za domnělé trestné činy. To vše byly záležitosti místních orgánů a ani král, ani členové jeho rady neměli na nich přímý a bezprostřední podíl. Za záminku násilného zabíjení duchovních králem posloužila nejen mistru Štěpánovi, ale také politickým nepřátelům Václava IV. později vždy jediná známá událost tohoto druhu: smrt Jana z Pomuku, která v letáku Štěpánově ovšem nemá přímé politické pozadí. Zdůrazňuje-li se v něm, že obětí královou byl učitel Božího zákona, což může být velmi vhodná nárážka i na případ doktora církevního práva, a jsou-li v něm zmínky o týrání a kopání nevinných kněží na ulicích, pak vyvstává před očima krutá podívaná, kterou spatřila Praha, když byli zajatci veřejně voděni městem během výslechu z místa na místo.¹¹³

Leták Štěpánův je v tak úzkém vztahu k jeho dvěma uvedeným kázáním, jejichž datum lze určit, že není možno

klást jeho vznik do doby od nich příliš vzdálené. Není sice úplně jasné, zda se měla vztahovat výtky králi, že se vrhá na nevinného kněze jako dravec na beránka, *pouze a výhradně* na případ Jana z Pomuku, ale je to pravděpodobné. V tom případě by tu byla další zajímavá charakteristika Janovy osobnosti, potvrzující jen to, co je známo odjinud. Každopádně hlavní obětí královou byl on. Pobídka arcibiskupa, v jehož službě a za něhož vlastně Jan v boji za svobodu církve zemřel, týkající se mučednictví sv. Tomáše Becketa, je velmi výmluvná. Přece však se nelze zcela vyhnout otázce, zda mistr Štěpán plně ohodnocuje i smrt Jana z Pomuku, poněvadž v témže letáku vyjadřuje tak výmluvně nechuť proti všemu, čím byl Jan z Pomuku: proti církevním právníkům, proti prelátům a proti nejužším spolupracovníkům Jana z Jenštejna. Na druhé straně je však těžko se domnívat, že by smrt muže, který zemřel pro stejné důvody, měřil jiným hlediskem.

Výtky vůči arcibiskupovi, ačkoliv jinde Štěpán výmluvně poukazuje na těžkost situace,¹¹⁴ jasně dokazují, že ač se tak horlivě zastával svobody církve a usiloval o její bezúhonnost, přece nepatřil k užšímu okruhu přátel Jana z Jenštejna. Neměl příležitost poznat arcibiskupa zblízka: náarážky na to, že přístup k němu je velmi obtížný a že se obklopuje nádherou, jsou příliš jasným svědectvím toho, že neměl tušení, jak blízce se v mnohém jeho názory shodovaly s názory Jana z Jenštejna. Přitom však neměl přesný obraz o tom, s jakými obtížemi, často nepřekonatelnými, se arcibiskup setkával, když se snažil o jejich provedení. Není vyloučeno, že tento zkreslený názor mohl způsobit, že i postava Jana z Pomuku, který několikrát jasně ukázal svou odvahu v boji za svobodu církve, se mohla jevit očím Štěpánovým v poněkud jiném světle. Ani to však z letáku jasně nevyplývá.

Že mistr Štěpán z Kolína vystihl ve svém odvážném projevu nejen svou náladu, ale také náladu některých svých univerzitních kolegů a patrně i pocity značné části pražského duchovenstva, mezi nímž vzbudily události kolem smrti Janovy nejen rozhořčené vzrušení, ale i napjaté

očekávání, potvrzuje nepřímo i daleko pozdější, ale neméně zajímavé svědectví.

V člancích podaných v roce 1409 proti mistru Janu Husovi, který se netajil svým obdivem k svému staršímu kolegovi mistru Štěpánovi z Kolína, svědčil bývalý první kazatel v Betlémské kapli, Protiva, tehdy farář u sv. Klementa v Praze. Prý během rozhovoru po obědě v domě češíře Václava mistr Jan „před jakýmsi mistrem a knězem a několika laiky se nestyděl říci a řekl, když přišla zmínka o utopení *zbožné paměti* pana Jana a zatčení Puchníka a pražského děkana, že by měl být vyhlášen zákaz bohoslužeb (interdikt)...: „Co na tom, když oni popové jsou drženi v zajetí! Řekněte mi, proč by se mělo ustat od chvály Boží!“ Když mu odpověděli, že tak stanovili právníci a církevní zákony a že to drží Římská církev, tehdy prý udeřil rukou do stolu a řekl: „Co Římská církev? Tam zapustil pevně nohu Antikrist, již není snadné pohnout!“ Na tuto obžalobu mistr Jan Hus odpověděl, že řekl pouze, že v Písmě Kristově není udán důvod, proč kvůli němu, popovi, nebo kvůli kterémukoliv jinému uvězněnému nebo zabitému by se mělo ustat po celém království od bohoslužeb.¹¹⁵

Kdyby o sobě Jan Hus nenaznačoval, že je knězem, a je-li možno chápat výraz „pop“ v tomto smyslu, pak by bylo možno klást tuto událost již do roku 1393, ale kněžské svěcení Hus přijal až v roce 1401. J. Sedlák se domnívá, že neměl v roce 1393 ještě tak ostře vyhraněné názory.¹¹⁶ Ani pozdější datování však nic nemění na tomto zajímavém svědectví. Pro osobní charakteristiku Jana z Pomuku nic nového nepřináší. V době jeho smrti bylo mistru Janu Husovi pouze 23 let, nebyl-li ještě mladší.¹¹⁷ Poněvadž se pohyboval v univerzitním prostředí, patrně s Janem z Pomuku do užšího osobního styku nepřišel. Zde ho pouze klade do jedné řady s jinými kněžími, nebo spíš s vyššími preláty a právníky, pro něž měl stále méně sympatií. Víc úcty k němu ukázal farář Protiva, který mu dal přívlastek „zbožné paměti“, což není jinak titul běžně užívaný. To však již bylo v době, které předcházela svědectví starší a daleko výmluvněji hodnotící smrt Janovu.

Zajímavější je poznámka, že ještě po letech byli někteří pražští kněží přesvědčeni, že za smrt Janovu měl arcibiskup uvrhnout na celé České království interdikt. K tomu snad směřovala i pobídka Štěpánova letáku, aby bojoval za svobodu církve a duchovenstva i za cenu vlastního života. A poznámka, že dobrý pastýř nemá utíkat od stáda snad naznačuje, že Jan z Jenštejna je v době, kdy leták vznikl, zklamal jednak svým útekem z Prahy, jednak tím, že ani na krále ani na jeho milce nevyhlásil veřejně církevní tresty.

6.

PLÁN NA UMLČENÍ

Není však nesnadné se vmyslit do situace, v níž se ocitl Jan z Jenštejna po těchto násilných činech. Vždyť ani po nich král neupustil od svého původního záměru zmocnit se ho. Proto prý během noci sám obcházel jeho dvůr v naději, že se mu ho podaří tiše zajmout. Arcibiskup však byl již v onom okamžiku na cestě ke svému bezpečnému hradu na Supí Hoře, kam dorazil ne bez obav za pět dní a nocí. V Praze byla mezitím zastavena na příkaz králův plavba po Vltavě a duchovním, kteří by byli chyceni v noci na ulicích města, bylo pohroženo přísnými tresty.¹¹⁸

Janu z Jenštejna nutně chyběl přehled o situaci, a proto mu nezbylo než vyčkávat a přemýšlet o dalším kroku. Ani tak v oné chvíli nebylo možno usoudit, jaké řešení by bylo prospěšnější, poněvadž jeho preláti a hofmistr byli dosud pod dozorem¹¹⁹ a dalším duchovním mohlo hrozit pronásledování. Bylo tedy vhodnější mlčet, než ostře zasáhnout proti viníkům vyhlášením církevních trestů, do nichž podle předpisů církevního práva již upadli, a uvalit na celé Čechy nebo na Prahu interdikt. Tento krok však, jak se ukázalo, část duchovních očekávala.

Po tolika trpkých zkušenostech z minulosti arcibiskup žádný ukvapený krok neučinil. Zřejmě si příliš jasně uvědomoval, že by jím v oné nebezpečné chvíli ještě víc popudil krále nejen proti sobě, ale proti všem duchovním,

a tak by mu zavalil příčinu k dalším případným zločinům. Nemohl si také být příliš jist, zda by se v oné situaci za něho postavil papež, který Václava IV. potřeboval, a zda by právě na královu žádost prostřednictvím svého nuncia interdikt nezrušil.¹²⁰ Z církevních trestů mohl být král i jeho rádci za přiměřené pokání zproštěni zpovědníky, ustanovenými udělovat odpustky Milostivého léta, kteří k tomu měli pravomoc. Jak upřímná byla ujišťování Václavova, že lituje svých zločinů, což vzkázal Janu z Jenštejna vzápětí na Supí Horu po třech vyslancích,¹²¹ je možno brát v pochybnost. Jisté však je, že sám hned využil příležitosti a vykonal si pouť Milostivého léta¹²² a ostatní jeho dvořané jistě následovali jeho příkladu. Je tedy zcela pochopitelné, že byl velmi znepokojen, když se později šířily Prahou poplašné zprávy, že odpustky Milostivého léta, jím i jinými poutníky získané, dosud neplatí, poněvadž Milostivé léto nebylo dosud řádně vyhlášeno osobami uvedenými v bule, tj. arcibiskupem a nunciem Ubaldinem, a že o jeho neplatnosti se dokonce měl vyslovit sám arcibiskup.

Jan z Jenštejna, ve snaze zabránit dalšímu zlu, přijel znovu do Prahy na domlouvání králových vyslanců a pokračoval v jednání s králem a jeho radou. Rádci mu tentokrát byli přestrašení kanovníci, kteří si jen přáli, aby došlo k smíru za jakoukoliv cenu.

Václav IV., jeho rada a markrabí Prokop využili situace a neustoupili ani o píď ze svých dřívějších požadavků, ba naopak je stupňovali, poněvadž věděli, že se arcibiskup ve své kapitule nemohl již o nikoho opřít. Jenštejn byl tedy nucen dát souhlas ke zcizení arcibiskupských a kapitulních statků na Moravě ve prospěch Prokopův, musel se smířit se Zikmundem Hulerem a slíbit, že upustí od všech trestů proti němu, měl s kapitulou dát souhlas ke zřízení kladrubského biskupství a sám měl o jeho zřízení požádat papeže, zatímco opat Olen měl být donucen k rezignaci. Konečně měl na příkaz králův zplnomocnit jeho rádce a tvůrce králový církevní politiky a své nejzaprísáhlejší nepřátele Mikuláše z Unhoště a Václava Králíka, aby rozhodli – o výsledku jejich rozhodnutí nemohlo

být předem pochyb – o oprávněnosti králova tvrzení, že mu náleží patronátní právo, tedy prakticky právo obsazovat všechny pražské farnosti a kaple a mnoho jiných farností v pražské diecézi. Přestrašení preláti a kanovníci Janu z Jenštejna radili, aby králi ve všem vyhověl.

K takovým ústupkům, jejichž následkem by bylo násilné odstranění kněží, kteří by se nesklonili před královskou vůlí, od jejich beneficií a jejich nahrazení povolnými, nemohl ve svém svědomí dát Jan z Jenštejna svůj souhlas. Král se ho snažil navždy umlčet, a především se snažil za každou cenu předejít přenesení sporu arcibiskupem do Říma před papeže.¹²³ To však byla poslední možnost, jež Janu z Jenštejna zbývala, třebaš v ni nemohl klást velké naděje. Když mu bylo důvěrně sděleno, že se král chystal utopit jeho i jiné osoby, arcibiskup Jan se odhodlal k tomuto poslednímu kroku. Pod ochranou svého mocného přítele Jindřicha z Rožmberka nastoupil na svátek sv. Vojtěcha 23. dubna 1393 v Českých Budějovicích dalekou cestu k římské kurii.¹²⁴

Ani jeho odchod, ani předpokládaný cíl a účel jeho cesty nemohl dlouho zůstat králi utajen. Zpráva o něm se jistě nemile dotkla jak jeho, tak jeho okolí, neboť únik arcibiskupův z přímého dosahu jejich moci mohl zcela zkřížit jejich záměry. Natrvalo se rozplynula naděje, že se přece jen podaří hrozbami a násilím arcibiskupa přimět k souhlasu ke zřízení kladrubského biskupství. Že i tuto záležitost měl Jan z Jenštejna na mysli, je patrné z toho, že ho doprovázel i druhý nejdůležitější svědek a klíčová osoba onoho sporu, opat Olen.¹²⁵ Arcibiskupovi však šlo především o rámcové řešení celkové situace, jež mohlo mít nepříjemné následky především pro rádce Václava IV., ale také pro krále samého, neboť při jednání na kurii musel předložit konkrétní skutečnosti. Mezi ně bylo ovšem nutno zařadit především ony události, jež se snažil král zatajit tím, že si zavázal přísahou k mlčení Mikuláše Puchníka a jeho spoluvězně, a pak se marně pokoušel podobným způsobem zavřít ústa i Janu z Jenštejna, který byl svědkem daleko nebezpečnějším.¹²⁶ To se mu však již

nezdařilo. Mohl pouze tušit, že všechny ony věci vyjdou najevo během jednání a že se stane ze soudce mocným sice, ale přece jen obžalovaným. Mohl sice předpokládat, že se arcibiskupovi nikdy nepodaří u papežského dvora za dané politické situace prosadit proti němu své vlastní požadavky, ale přesto mu nemohla obžaloba u papeže prospět, i když ho Bonifác IX. dosud potřeboval, poněvadž šlo, zvláště v případě smrti Jana z Pomuku, o zločin, který nebylo možno nijak ospravedlnit. Stejně nepříjemný, ne-li nepříjemnější, musil být únik arcibiskupův královým spoluviníkům – členům jeho rady, a především těm, kteří udávali směr králově církevní politice.

Patrně z jejich popudu byly spěšně zaslány na kurii dva dopisy téměř stejného znění, jimiž se mělo zachránit, co se zachránit dalo. Jeden byl určen jakémusi kardinálovi, druhý královu prokurátorovi na kurii.¹²⁷ Šlo patrně o kardinála Pilea z Prata, který byl obeznámen s českými poměry a osobně znal všechny hlavní osoby zúčastněné na sporu. Krátce předtím, v únoru 1391, se navrátil po několikaletém setrvávání při Klementu VII. opět do obediencie Bonifáce IX., který stejně jako kdysi předtím Urban VI. používal jeho výborných diplomatických schopností. Méně snadné je uhadnout, kdo byl onen králův prokurátor. Mistr Petr ze Všerub je sice označen v náhodně zachovaném dokladu kuriálního původu z let 1392–3 také titulem „vyslanec římského krále“¹²⁸ a jeho služeb často používal jak papež, tak Václav IV. ve vzájemných diplomatických stycích, ale poněvadž Petr byl 26.–27. července 1393 v Praze,¹²⁹ je nutno jeho osobu vyloučit.

V obou dopisech se píše, že ačkoliv zdánlivý spor mezi králem a arcibiskupem Janem se díky královské radě a pražské kapitule skončil úplným smírem, takže král upustil od svého hněvu vůči arcibiskupovi, který se mu s „příslušnou pokorou“ vydal na milost, přece arcibiskup nebyl spokojen, a proto opustil jak pražskou diecézi, tak i svěcené duchovenstvo a lid, „jež měl z povinnosti pastýřského úřadu řídit“, nedbaje rad přátel a věřících. Do

ciziny se odebral s malým doprovodem, ale poněvadž se tvrdí, že je na cestě k papeži, jemuž chce na krále podat žalobu, Václav IV. žádá, aby v případě, že by se přece jen arcibiskup snažil o něm papeži něco namluvit, se adresát postaral o to, aby mu papež nepopřál sluchu a nejednal o jeho stížnosti, dokud se k němu nedostaví zvlášť vyslané královské poselstvo, které bude papeže *o okolnostech události* (de facti circumstantiis) blíže informovat. Zřejmě je to nárážka na smrt Jana z Pomuku a na události kolem ní, neboť ona byla nejpádnejším důkazem, podtrhujícím věrohodnost stížnosti.

V této souvislosti je velmi zajímavá i poznámka Jana z Jenštejna v jedné z jeho dosud nevydaných homilií.¹³⁰ Cestou se zastavil v Benátkách, kde snad byl hostem svého přítele Mikuláše Contariniho, u něhož se zastavil patrně i na zpáteční cestě. Při té příležitosti zpracovával cyklus homilií na evangelium svátku Navštívení. V osmé homilii náhle vybočuje z líčení přírody měsíce května, což by naznačovalo, že homilie vznikla hned po jeho příchodu do Benátek, a vrací se k trpké skutečnosti:

„Zdalipak jsem nevstoupil na italskou půdu z nedostatku míru a spravedlnosti, jako Zabulon trávím čas na běhu moře (srov. Gn. 49, 13), smuten pobývám v Benátkách, sténám dlouhými vzdechy, nebo aspoň slzami v mém srdci, když denně vidím před sebou utrpení svého lidu, a že se zemdleným nedostane žádného klidu a že mé ovce, jež kdysi přijal ovčinec pokojné, bloudí v pustinách, s maskou na sebe přijímají dravost vlků, požírají jiné pokojné stádo, stfásají ze sebe jeho vlastního pastýře. A jako by ani to nestačilo, i já sám jsem vydán kousání některých, kteří za stěnou reptají, nebo snad otevřeně hovoří, *aniž by jim bylo známo tajemství* a rozumné důvody, pro které jsem se vzdálil od stáda, proč, když jsem odešel, se více nenavrátím, a toto i mnoho jiných věcí rozdmýchávají větrným vějířem jazyka.“¹³¹

Těchto několik slov zajímavě doplňuje královský dopis a současně odpovídá jadrně i na námitku, že arcibiskup opustil své věřící. Zajímavá je však i zmínka o jakémsi tajemství, jež si s sebou odnesl z Čech, a jeho úmysl více se tam již nevracet. Tento úmysl však neprovedl. Patrně

jej změnil na radu, kterou dostal během jednání na papežské kurii.

7.

SVATÝ MUČEDNÍK

Svátek sv. Petra a Pavla, připadající v roce 1393 na neděli 29. června, oslavil Jan z Jenštejna pravděpodobně již u papežské kurie v Perugii, vybudované na vrcholku rozsáhlého pahorku, odkud za jasných dnů bylo možno přehlédnout celé široké umbrijské údolí. Na opačném svahu svítily z dálky bělostné zdi tehdy nové baziliky sv. Františka v Assisi. V Perugii však zcela jistě oslavil pražský arcibiskup se svými průvodci ve středu 2. července svůj milovaný svátek Navštívení Panny Marie. Jednomu z nich, mistru Jindřichu z Bitterfeldu, se dostalo cti kázat v onen den v přítomnosti papeže,¹³² a není vyloučeno, že sám Jenštejn sloužil tehdy před papežem a jeho dvorem mši svatou. Vždyť uplynuly teprve necelé tři roky od doby, kdy Bonifác IX. zavedl na jeho naléhání onen svátek, slavený nejprve z jeho popudu v Praze, do liturgie západní církve, a tak uvedl v život rozhodnutí svého předchůdce Urbana VI.¹³³

V oněch dnech tedy asi jednal Jan z Jenštejna s papežem o záležitostech církve v Čechách a odevzdal mu svou písemnou stížnost. V ní tyto dlouholeté spory mezi církví a státem včetně svých osobních nesnází s Václavem IV. podrobně vypsál. Zdali ji sestavoval už v Čechách před odchodem nebo spíš až během cesty, např. v Benátkách, kde se zastavil na nějaký čas, či až v Perugii, není známo. Zdá se však, že neměl po ruce nějaké psané doklady – spoléhá spíše na svou paměť, což vysvětluje, že datování popisovaných událostí je často jen přibližné.

Kdyby však on sám nebyl zachoval její doslovné znění v pozdějším přepise ve vatikánském sborníku svých děl, nebylo by dnes možné blíže zrekonstruovat podrobnosti jeho zápasu. Tím nesnadněji by bylo možné vniknout do podrobností jeho konečné fáze, vrcholící smrtí generál-

ního vikáře Jana. Arcibiskupovi zřejmě velmi leželo na srdci, aby tyto tragické události nezůstaly zapomenuty, a jako by tušil, stejně jako při jiných podobných příležitostech, že pomluvy, jež byly o něm šířeny, neustanou ani po odchodu osob zúčastněných na tomto dramatu ze světa, vložil je do svého sborníku.¹³⁴ Je zajímavé, že tato žaloba nebyla zapsána do jiného sborníku, obsahujícího většinu jeho spisů, o jehož původu však není nic bližšího známo, který je dnes ve Vratislavi. Naštěstí se náhodně zachoval ještě jeden celkem věrný opis celého znění v rukopise Univerzitní knihovny v Lipsku.¹³⁵

Ve stížnosti, chronologicky a obsahově rozdělené na 38 očíslovaných článků, je tedy i jediný značně podrobný a přitom současný a spolehlivý zápis o posledních dnech generálního vikáře Jana z Pomuku. Zabírá jen menší část dlouhé stížnosti na krále a jeho milce, ale to je zcela pochopitelné: účelem spisu bylo podat písemně papeži a kurii přehlednou zprávu o dlouhých letech útisku. V tomto rámci není Janova smrt jen ojedinělou epizodou, nýbrž nejotřesnější a přitom jasnou ukázkou soustavně a důsledně prováděné politiky krále a jeho milců vůči církvi.

Proto pro ulehčení svému svědomí, jak podotýká, neboť násilí, bránící mu svobodně vykonávat úřad, mu již zcela svázalo ruce a nadto nad ním ještě neustále visela hrozba násilné smrti, přichází nyní Jan z Jenštejna k papeži a žádá ho, aby jak jemu, tak i ostatním duchovním a institucím jeho diecéze, kteří utrpěli násilí, dopomohl k spravedlnosti a umožnil jim svobodné vykonávání povinností jejich úřadů. Ty nejednou záležely, jak ze žaloby plyne, ve vykonávání papežských příkazů.

Touto celkem všeobecně vyslovenou žádostí stížnost náhle a nečekaně končí. Východisko z těžké a svízelné situace není ani nadhozeno; Jan z Jenštejna jistě ne bez důvodu asi pohlížel na vše velmi temně. Současně papeže požádal i o svolení k značné peněžní půjčce. Měly z ní být mj. uhrazeny výdaje spojené s jeho cestou ke kurii. Proto tedy věnoval ve své stížnosti tolik pozornosti vypočítávání hmotných škod. Jeho žádosti bylo vyhověno

a Bonifác IX. mu skutečně povolil 27. července zadlužit pražské arcibiskupství až do výše 4 000 dukátů.¹³⁶

Žalobu sestavil nepochybně sám Jan z Jenštejna: on jediný znal všechny podrobnosti v ní uvedené. Napovídá to jak důsledné užívání první osoby, tak i sloh, který se ovšem nutně liší vzhledem k věčnosti a právní strohosti od básnického stylu jeho spisů a kázání. I tak je však možno pod zdánlivě suchým vylicením vycítit pocity, s jakými byla psána. Už tak, jak je podána, hovoří svou dramatickostí.

Pouze jednou – jako by se na okamžik zapomenul – vychází náhle ze sebe a dává průchod svým pocitům i navenek. To právě tehdy, když začíná hovořit o událostech z března 1393. Při zmínce o svém generálním vikáři Janu z Pomuku ho nečekaně nazývá „*iam martyr sanctus*“ – „*už svatý mučedník*“. ¹³⁷ Je to na tomto místě a v této souvislosti poznámka skutečně nečekaná. Spíš by se hodila do některého z jeho kázání. I svou lapidární stručností však zachycuje jasněji než kterýkoliv jiný možný výraz přesně to, co si arcibiskup o smrti svého generálního vikáře myslel. Je tak výmluvná, že kdyby ji byli znali o tři století později, mohlo se předejít všem pozdějším, často uměle udržovaným zmatkům o identitě světcově. Je to nejsilnější a nejpersvědčivější důkaz, plně dostačující i tehdy, kdyby nebyly známy další závažné okolnosti, na něž se přišlo teprve během času.

A přece ani po objevení Jenštejnovy stížnosti nebylo tomuto současnému svědectví věnováno zdaleka tolik pozornosti, kolik si zasluhovalo. Ani ti, kteří se v posledních desetiletích zabývali svatojanským problémem, mu nevěnovali víc než jednu nebo dvě věty.

Kdysi nadhazovali někteří historici, kteří nemohli přímo nahlédnout do vatikánského sborníku, že snad slovo „*sanctus*“ je v něm vyjádřeno obvyklou zkratkou. V tom případě by bylo možné dvojí čtení: buď „*sanctus*“, nebo „*factus*“, = učiněn, tj. že Jan z Pomuku se už *stal* mučedníkem. Letmý pohled na zápis však okamžitě vyloučí tuto jinak pravděpodobnou možnost: slovo „*san-*

ctus“ v něm není totiž zkráceno.¹³⁸ Je plně vypsáno, ačkoliv na jiných místech téhož rukopisu obvykle bývá zkracováno.

Tím méně je však možno tvrdit, že se obě slova v žalobě octla „en passant“ – jen mimochodem¹³⁹ – a že myšlenka na mučednictví Jana za práva církve nemá ve stížnosti žádnou oporu.¹⁴⁰ Je pravda, že je tam Jan z Jenštejna vskutku vložil „mimochodem“, neboť prakticky na výsledek jeho jednání nemohla mít sama o sobě žádný vliv, ale právě to je důkazem jeho přesvědčení o mučednictví Janově, které jimi zdůrazňuje.

Stejně málo přesvědčivá je i domněnka, že „Jenštejn jmenuje sice Jana z Pomuku svatým mučedníkem bez jakéhokoliv pochvalného přívlastku, na jiném místě však už nebožtíkem“.¹⁴¹ Stačilo úplně, vyjádřil-li se jednou jasně: stížnost přece nechce být současně žádostí o jeho kanonizaci, v níž by bylo ovšem třeba myšlenku mučednictví šířeji rozvést. Smrt Jana z Pomuku hovořila sama za sebe: nebyl náhodnou obětí královského hněvu – který ostatně trval řadu dní a neztišil se jistě ani v době, kdy tyto věci předkládal Jenštejn na kurii. Také k potvrzení kladrubského opata i exkomunikaci podkomořího Hulera – příčiny smrti Janovy, udávané v žalobě – došlo po dobrém rozvážení a s plným vědomím případných následků.

Tolik zmínek o mučednictví, objevujících se v Jenštejnových spisech a dopisech v souvislosti s jeho bojem o svobodu církve dávno předtím, než Jan z Pomuku byl jeho generálním vikářem, jen dokazují, že arcibiskup byl osobně zcela přesvědčen, že je v právu, ba považoval hájení svých práv a své diecéze a kléru za svou povinnost a za věc svého svědomí. To úplně vylučuje možnost, že by byl použil výrazu „mučedník“ pouze v obrazném a přeneseném smyslu. Slovo „svatý“ ještě více podtrhuje to, co chtěl říci. Ostatně myšlenka, že potká-li Jenštejn v jeho boji násilná smrt, dosáhne tak mučednické koruny stejně jako kdysi sv. Tomáš Becket, ani nevyšla z jeho vlastního pera, ale od těch, kteří se domnívali, že svobodu církve nehájí tak rázně, jak by měl: vždyť tu nešlo jen o jeho

osobní spory s králem, ale o pronásledování kléru různými způsoby, a především těch duchovních, kteří se neskláněli před vůlí královou, když se střetávala s plněním jejich povinností.

Nejlepší vysvětlení, jak chápal pojem mučedníka, podává ostatně sám Jan z Jenštejna ve svých spisech. Pro mučedníky má vždy jen slova obdivu a často chválí jejich ctnosti, aniž se blíže zabývá myšlenkou, co dělá mučedníka mučedníkem. Přece však ve dvou spisech z let 1391–1393, tedy před smrtí Janovou, se o tom, i když v jiné souvislosti, blíže rozepisuje.

V komentáři na 36. žalm „Noli aemulari“ se objevuje myšlenka mučednictví jasně: mučedník je člověk, který se ze strachu nesklonil před pronásledováním a dochází mučednické koruny proto, že umírá násilnou smrtí pro Krista.¹⁴²

V rozsáhlém spise *De bono mortis* (O dobrou smrti) hovoří o nespravedlivém trestu smrti, libovolně stanoveném různými právními systémy. Jako příklad uvádí římské právo a vzpomíná mučedníky prvokřesťanských dob, kteří dosáhli mučednictví, protože zemřeli pro Krista podle nespravedlivých zákonů a císařských výnosů.¹⁴³

V kapitole věnované lékařskému umění své doby, k němuž se staví značně skepticky, se táže: když nemocní často zakoušejí od lékařů takové muky, ne nepodobné trýznění mučedníků, nemohli by se také nazývat mučedníky, snášejí-li bolesti s křesťanskou oddaností? K této myšlence však ihned dodává, že on sám by ani proti ní nebyl, kdyby příčinou smrti byl Kristus a kdyby zemřeli na následky pronásledování. Takto jim však přesto nechce upírat jakési mučednictví, poněvadž se tak někdy nazývají i ti, kteří svou krev neprolili, např. Panna Maria, jejíž duši pronikl meč bolesti.¹⁴⁴

Obraz mučedníka však působivě shrnuje v 29. sloce hymnu o svatém Václavu:

Krev jeho volá jak kdys Ábelova,
bezbranný zabit rukou úkladníka,
mučedník zhynul tady spravedlivý
nespravedlivě.¹⁴⁵

Vezmou-li se v úvahu všechny okolnosti smrti Jana z Pomuku, pokud jsou známy, tu na tom není nic podivného, považoval-li i jeho Jan z Jenštejna za mučedníka. Podivnější by bylo, kdyby mu jeho smrt jako mučednictví nepřipadala.

Hovořil-li o tom s papežem Bonifácem IX. blíže, není známo; není to však nepravděpodobné, vezme-li se v úvahu okolnost, že Jan z Jenštejna vždy dával přednost ústnímu rozhovoru před psaním, zvláště šlo-li o věci tak choulostivé. Bohužel se nezachoval žádný jiný záznam o jejich jednáních. Není ani známo, jakou bezprostřední reakci vyvolal u papeže a na kurii. Nezdá se však, že by byla Jenštejnova slova zcela padla do prázdna.

Hned za přepisem obsáhlé žaloby totiž následuje ve vatikánském sborníku nová stížnost s nadpisem „*Sequitur eadem materia abbreviata*“ – „Následuje tatáž látka zkráceně“. ¹⁴⁶ Nejde tu však, jak na první pohled nadpis naznačuje, o stejnou žalobu ve zkrácené formě. Máme tu před sebou její docela nové zpracování. Její hlavní body jsou zde sice shrnuty, ale tak, že mnohé méně důležité jednotlivosti jsou vypuštěny, např. podrobnosti o Jenštejnových osobních sporech s králem a jeho milci. Zato smrti Jana z Pomuku je věnována značná pozornost – je převzata téměř doslova z předešlého textu, i když tato druhá žaloba je asi o čtyři pětiny kratší než první. Jsou z ní i vypuštěna slova „*martyrium*“ a „*martyr sanctus*“ a hovoří se o něm s přívlastkem „*bonae memoriae*“ – dobré paměti. Jiné zajímavé změny jsou např. i další vítané podrobnosti procesu proti Zikmundu Hulerovi – důvod jeho exkomunikace je zde upřesněn.

Nejzajímavější je ovšem mimo stručnost i konkrétní návrh trestního řízení proti Václavu IV. a jeho milcům, jenž v první žalobě zcela chybí: po ověření pravdivosti toho, z čeho se obžalovávají, by měli být výslovně vyobcováni z církve a postiženi dalšími církevními tresty, pokud by se nepodrobili církevnímu právu. Na celé Čechy by měl být případně vyhlášen interdikt, viníci pohnáni k římské kurii a ti z nich, kteří jsou duchovní, zbaveni

všech obročí a církevních hodností, jež měla být pak dána arcibiskupovi k dispozici, aby je obsadil vhodnými osobami. Měli by být také donuceni k náhradě hmotných škod, způsobených arcibiskupovi a pražské církvi, a králi by mělo být pohroženo církevními tresty, aby napříště ani sám svobodu církve neomezoval a neškodil jí, ani aby nedovoľoval, aby jí škodili jiní.

Tato druhá, kratší žádost je sepsána jménem arcibiskupa v třetí osobě. Část, kde se žádá trestní řízení, je uvedena slovy typickými pro žádosti podávané na kurii: „idem archiepiscopus... supplicat... quatenus“.¹⁴⁷ Ta jsou zřejmě klíčem k pochopení, proč došlo k jejímu sepsání. První totiž zřejmě neodpovídala stylu kurie natolik, aby případně mohla sloužit za podklad pro text příslušné papežské buly, kdyby bylo k řízení proti Václavu IV. skutečně došlo. Obvykle totiž byly celé části žádosti do buly doslovně přejímány. Už sama existence této žádosti je dostatečným důkazem možnosti eventuálního řízení, i když nebylo za daných okolností příliš pravděpodobné. V životě Jenštejnův se setkáváme už dříve s podobným případem: když sepsal svou žádost o zavedení svátku Navštívení, byla z příkazu tehdejšího papeže Urbana VI. sestavena jménem pražského arcibiskupa přímo na kurii nová žádost, aby se její znění shodovalo s kuriálním stylem. Ta pak byla s některými změnami pojata do příslušné buly „Superni benignitas“.¹⁴⁸

V tomto případě se zdá, že ani papež Bonifác IX. nebyl Václavu IV. příliš nakloněn. To měla teprve ukázat budoucnost. V době rozkolu však postavení papeže zdaleka nebylo takové, aby se mohl odvážit ke kroku, který byl možný za Řehoře VII. nebo Inocence III.: vyloučit z církve krále a jeho rádce a uvalit na celou zem interdikt. Takový drastický zásah mohl jen zavdat příčinu k tomu, aby Václav IV. i se svými poddanými přešel do obediencie avignonského papeže.

Jakýmkoliv krokům proti králi však mohl zabránit přímo na kurii jeho prokurátor a kardinál Pileus, kteří byli o to požádáni. Mimoto mohlo jistě zasáhnout i ohlášené

poselstvo, jež Václav IV. chtěl k papeži vypravit. Není však ze zachovaných pramenů známo, zda k němu došlo. V každém případě však i bez těchto kroků, a ačkoliv papež Bonifác IX. mohl nešťastného arcibiskupa vlídně přijmout, jak to učinil v roce 1390, když šlo o vyhlášení svátku Navštívení, přece jen nebylo možno za daných okolností řešit situaci tak, jak naznačovala druhá žádost. Bylo by se také možné tázat, jaký podíl na jejím sestavení měl Jan z Jenštejna a do jaké míry se s tresty, jež navrhovala, ztotožňoval. Příznačné je už to, že ačkoliv, zvláště na počátku svého arcibiskupování, se nikdy nezdráhal užívat církevních trestů, přece jen, snad poučen zkušenostmi, nepřikročil ani po smrti Jana z Pomuku k vyhlášení interdiktů nad Čechami, ač mezi pražským klérem se o tom mluvilo, a že ani první stížnost jím sepsaná nic takového nenavrhuje.

Ačkoliv tedy nakonec arcibiskupova cesta ke kurii nepřinesla žádoucí výsledek, přece jen mučení jeho prelátů a smrt Jana z Pomuku nebyly ani tam ani jinde zapomenuty. Jejich dopad na veřejné mínění byl, zvláště v Čechách a v Říši, tak silný, že jeho ozvěna doznívá celá desetiletí. Pro smrt Jana z Pomuku má však Jenštejnova stížnost nedocenitelnou hodnotu: poprvé, a to pouhé tři měsíce po jeho smrti, je tu spojeno jeho jméno s titulem „svatý mučedník“; o celé století před vznikem Hájkovy „nepomucké legendy“. A třebaže toto Jenštejnovo svědectví je z mnoha důvodů nejzávažnější, přece není hlasem volajícího na poušti.

8. OSUD KLADRUBSKÉHO OPATSTVÍ

Kladrubské opatství bylo další, třebaž jen dočasnou obětí, připomínající smrt Jana z Pomuku. Janu z Jenštejna se nepodařilo na kurii prosadit stvrzení opata Olena. Nátlak králův byl příliš silný a papež se mu snažil nějak vyhovět. Snad koncem léta nebo na podzim roku 1393 mu Václav IV. zaslal formální žádost o zřízení biskupství

v Kladrubech a o jeho nadání opatskými statky. Žádost byla odůvodněna velkou rozlohou a zalidněním Českého království, i tím, že králova čest trpí, není-li obklopen preláty s biskupskou hodností, a že z oněch vzdálených končin pražské diecéze se osoby, jež mají jednání na dvoře arcibiskupa, dlouhou cestou do Prahy unaví, zvláště v zimě a v době dešťů.

Bonifác IX. tedy pověřil 1. listopadu 1393 lubušského biskupa a člena korunní rady Jana Mráze, tepelského opata a králova milce, chotěšovského probošta Sulka, smutně proslulého účastí na březnových událostech, aby na místě zjistili, zda udané důvody odpovídají pravdě a zda udané příjmy skutečně dostačují k zřízení biskupské mensy bez značné hmotné újmy nynějšího pražského arcibiskupa a pražské diecéze. Měli o tom dát sepsat zprávu veřejným notářem a zapečetěnou ji zaslat co nejdříve papeži.¹⁴⁹

Jednání přerušilo zajetí Václava IV. členy panské jednoty na jaře 1394. Znepokojený Bonifác IX. jmenoval 21. srpna téhož roku svým legátem v Čechách kardinála Pilea, který měl za úkol krále vysvobodit ze zajetí a smířit obě strany.¹⁵⁰ Dal mu také 28. srpna až do odvolání k užívání opatské příjmy kladrubského kláštera, který dosud neměl opata. Jan z Jenštejna měl Pilea uvést v jejich držení.¹⁵¹

Po svém osvobození poslal Václav IV. – snad počátkem února 1395 – k papeži svého kancléře, magdeburského arcibiskupa Albrechta, biskupa levantského Mikuláše z Unhoště a svého kaplana Petra ze Všerub. Měli v Římě jednat o jednotě církve, ale také za Jenštejnovými zády o jmenování nového pražského arcibiskupa, jež nutně předpokládalo Jenštejnovu rezignaci, o obsazení akvilejského patriarchátu, který se uprázdnil brutálním zavražděním Jana Soběslava, a o zřízení biskupství v Kladrubech.¹⁵²

Na jaře 1397, ne-li dříve, Bonifác IX. zřejmě odvolal své ustanovení z roku 1394, jímž dovolil kardinálu Pileovi pobírat příjmy z kladrubského kláštera, bylo-li vůbec kdy provedeno, a na žádost Václava IV. jmenoval tehdy už

jeho kancléře Václava Králíka z Buženic titulárním latinským patriarchou v Antiochii. Aby mohl dostatečně pečovat o svou novou důstojnost, přidělil mu i důchody opatské mensy kladrubského kláštera, jehož obsazení si prý ještě za života opata Racka vyhradil Apoštolský stolec.¹⁵³ Tato slova se vyskytují poprvé až nyní a o vyhrazení ještě před smrtí opata Racka nebyl dosud nalezen žádný doklad. Jde tedy pravděpodobně o právní fikci, vztahovanou na nějaké všeobecné rezervace, učiněné před rokem 1393.

Nic takového však tehdy nebylo známo Janu z Jenštejna, který prostřednictvím Jana z Pomuku stvrdil volbu opata Olena, k níž by jinak nebyl dal souhlas, a také by se ani pak nebyl snažil u kurie uplatňovat Olenovo právo. K domnělému vyhrazení tedy patrně došlo až dodatečně, neboť poskytlo vhodnou záminku k řešení problému.

Tím byla od počátku volba Olenova neplatná, neplatné bylo i její stvrzení, nebylo ji tedy třeba rušit a Bonifác IX. splnil královo přání, aniž by musel otevřeně vystoupit proti arcibiskupovi. Příjmy z kláštera se pak dostaly konečně do rukou muže, jenž se měl patrně stát prvním kladrubským biskupem. Tím se však nestal, neboť mu byla současně udělena vyšší hodnost, a tak i přání královo bylo splněno jen částečně, neboť k založení kladrubského biskupství nikdy nedošlo.

Ostatně se zdá, že králi šlo především o oslabení moci a vlivu Jana z Jenštejna, po jehož odstoupení už na založení nového biskupství netrval, a že ani Václav Králík se nehodlal uvázat v doživotní držení opatství, jak stanovila papežská listina. Musel se sice zavázat k zaplacení obvyklých poplatků apoštolské komoře,¹⁵⁴ ale v prosinci 1397 mu byl stanovený termín prodloužen až do 24. června 1398.¹⁵⁵ Na podzim 1397 nebo v létě 1398 Václav IV. přísně zakázal církevním a světským pánům vyžadovat od kladrubského kláštera a jeho poddaných pohostinství, neboť klášterní statky a tím i příjmy utrpěly veliké škody, patrně válečnými událostmi.¹⁵⁶ To také bylo asi hlavním důvodem, proč se Václav Králík komendy tak rychle

vzdal. Proto mu bylo odpuštěno i placení servicií¹⁵⁷ a v srpnu roku 1398 – více než pět let po smrti Rackově – dostal kladrubský klášter opět nového opata. Papež jím jmenoval člena kláštera Verneru,¹⁵⁸ který převzal všechny platební závazky svých předchůdců vůči kurii.¹⁵⁹ Výsledek spekulací s klášteřem, jež stály život Jana z Pomuku, byl nakonec týž, o nějž usiloval Jan z Jenštejna.

IX

Dozvuky a následky

1.

JANŮV POHŘEB

Po mučednické smrti se jméno Jana z Pomuku objevuje jen zřídka a náhodně. Jeho dvě uprázdněná benefícia byla záhy obsazena: kanovníckou prebendu na Vyšehradě získal opcí jeho někdejší spolukanovník Petr Buzkův z Jestbořic, který byl současně kanovníkem v Olomouci. Aby si zajistil její držení, dal si ji udělit z papežské moci listinou datovanou 13. prosince 1393.¹ Který vyšehradský kanovník se nastěhoval do domu, předtím tak nákladně opraveného Janem z Pomuku, nelze zjistit.

Žatecké arcijáhenství dosáhl na základě papežské expektance v právně stanoveném termínu pražský, vratislavský, poznaňský a varmijský kanovník Jan z Namyslova, který si je rovněž dal udělit papežskou listinou datovanou 14. června 1393; ta mu také dovoľovala držení všech ostatních obročí současně s arcijáhenstvím.²

O osudech Janova těla není přesných současných zpráv. Pouze značně pozdní tzv. Zlatokorunská latinská kronika asi z poloviny 15. století zaznamenává, že bylo nalezeno ve čtvrtek při ukazování ostatků,³ tj. 17. dubna 1393, tedy za necelý měsíc. Je tedy na místě otázka, kde bylo tělo pochováno.

V onen den byl Jan z Jenštejna dosud v Praze, poněvadž

nazítří měl jako každoročně ukazovat z lešení u kaple Božího těla uprostřed dnešního Karlova náměstí slavné „karlštejské“ ostatky. K této neobvyklé slavnosti se scházely do Prahy vždy zástupy poutníků, jejichž počet patrně v onom roce ještě vzrostl kvůli odpustkům Milostivého léta.

Je-li tedy udané datum přesné, tělo bylo patrně v záhybu Vltavy na mělčině vyloveno z vody právě v okamžiku, kdy byla Praha zaplněna poutníky zblízka i zdáli, a tato událost znovu zavdala příležitost k rozvíření veřejného mínění. A právě v oněch dnech se král s radou snažil vynutit na arcibiskupovi jeho souhlas a současně ho donutit k mlčení. Stále opakovaná hrozba utopení dosud visela nad hlavou jeho i jiných.

Na nějaký slavný pohřeb, v němž by bylo možno vidět provokaci politicky zabarvenou, tedy nemohlo být po-myšlení. Mimoto jak arcibiskup, tak kapitula byli zaměstnáni jednáními, která měla být zakrátko nato přerušena tajným odchodem Jana z Jenštejna k papeži. Od přestrašených svatovítských kanovníků ani od „královské“ kolegiátní vyšehradské kapituly nebylo možno v onom okamžiku očekávat, že pohřbí tělo umučeného kolegy podle zvyku v jednom z obou chrámů, mezi jejichž duchovenstvo náležel a jimiž denně procházely zástupy poutníků.

Není tedy neopodstatněná domněnka, běžná v barokní době (opakovaná i F. Stejskalem), že tělo bylo dočasně pohřbeno v blízkosti místa, kde mělo být podle o mnoho let později zaznamenané tradice nalezeno: v kostele sv. Kříže Většího na břehu Vltavy, který patřil řádu cyriáků.⁴ Teprve později – nikoliv náhodně a bez jistého rizika – bylo přeneseno do ochozu pražské katedrály.

Místo konečného uložení v katedrále přesně označuje již doklad téměř současný: „před oltářem sv. Klementa, kde leží mramorový kámen, na němž je vytesáno ‘Iohannes Pomuk’“. Tak je zaznamenává seznam bohuslužeb, jež se měly konat ve výroční den úmrtí osob v katedrále pohřbených poblíže jejich hrobu a dobrodinců, sepsaný roku 1416. Tělo Janovo muselo tedy být na onom místě pohřbeno již dříve.

O přesnější určení se v nedávné době pokusil V. Ryneš,⁶ který vychází z předpokladu, že je třeba počítat s jistým časovým odstupem od justiční vraždy, a považuje rok 1396 za nejpravděpodobnější z několika důvodů: v průběhu onoho roku totiž došlo po několikaleté vnitřní válce k uklidnění země výrokem markrabího Jošta a uherského krále Zikmunda, který znamenal porážku Václava IV. až na jednu věc: došlo totiž k rezignaci Jana z Jenštejna a ke jmenování jeho nástupce. V listopadu roku 1396 byla také založena první mešní nadace za Jana z Pomuku v pražské katedrále, což je pro určení doby jeho pohřbení v katedrále jistě významná okolnost.

Doba a místo pohřbení – právě před Vlašimskou kaplí,⁷ kde kdysi býval Jan z Pomuku oltářníkem, a pouze několik kroků od náhrobku Jana Očka z Vlašimě, jeho prvního příznivce, nejsou náhodné. Stalo se tak patrně z podnětu nikoliv celé pražské kapituly, ale především Janova spolutrpitele Mikuláše Puchníka, který založil za Jana nadaci, a zřejmě i Jana z Jenštejna, který se koncem roku 1395 vzdal arcibiskupství a svolil k jmenování svého synovce Olbrama ze Škvorce, přijatelného i králi, za svého nástupce. K tomu došlo 31. ledna 1396⁸ a 2. července on sám udělil novému arcibiskupovi biskupské svěcení.⁹ Potom až do svého posledního odchodu do Říma žil zcela v ústraní na hradě Hrádku – Helfenburku u Úštěku více než dva roky.

Patrně i Jan z Jenštejna se tedy postaral o to, aby pozůstatky muže, jehož stihl osud připravovaný jemu samému a jehož právem považoval za svatého mučedníka a který i jako žatecký arcijáhen měl vztah ke katedrále, byly uloženy v přední zemské svatyni „na hradě pražském u sv. Václava“, jak zdůrazňují pozdější tzv. *Staré letopisy české*¹⁰, v těsné blízkosti kaple, kde snad i on sám by jednou byl pohřben, kdyby byl zemřel v Čechách.

Hrob Jana z Pomuku byl uzavřen mramorovým kamenem tmavě porfyrové barvy, čtyři lokty dlouhým (asi 2.37 m), dva lokty širokým (1.19 m) a čtvrt loktu silným (15 cm), do něhož bylo vyryto jeho jméno velikou gotic-

kou minuskulí, a jak se zmiňují pozdější prameny, snad i kříž, který však mohl být pozdějšího data.¹¹

Dne 22. listopadu 1396 pak zakoupil někdejší Janův kolega a spolutrpiteľ a nástupce v úřadě, Mikuláš Puchník, za vklad 20 kop grošů roční důchod 2 kop z domu svého služebníka panoše Jezovce na věčné časy; v něm bydlel na Újezdě a s ním byla spojena i sladovna.¹² Snad to byl týž dům, který si kdysi pořídil Jan z Pomuku, ještě když byl písařem generálních vikářů. Není jasné, zdali mu patřil až do smrti, nebo zdali jej prodal, když se přestěhoval na Vyšehrad. Jezovec se zavázal za sebe i své dědice, že bude vyplácet dvakrát ročně na den sv. Jiří a sv. Havla Mikuláši Puchníkovi nebo tomu, koho on určí, 1 kopu grošů. Na domě neměl být žádný jiný dluh a kdyby dům byl býval později zadlužen, měl být roční plat dvou kop vložen jako první hypotéka.

Mikuláš Puchník hned odevzdal před generálním vikářem právo na onen roční plat děkanu, kanovníkům a služebníkům pražského kostela „za duši dobré paměti pana Jana z Pomuku, doktora dekretů, kdysi arcijáhna žateckého“, aby ve výroční den jeho smrti byl po způsobu jiných nadací onen plat rozdělován mezi kanovníky a služebníky. Téhož roku odevzdal ještě jakýsi Janeček plat 7 kop na svém domě také na Újezdě Mikuláši Puchníkovi, aby se za Jana z Pomuku, utopeného roku 1393, konaly výroční bohoslužby.¹³

Podle uvedeného seznamu výročních bohuslužeb z roku 1416 se měly konat každoročně v předvečer svátku sv. Benedikta, tj. 20. března, v úmrtní den Janův, tzv. menší hodinky, mše za zemřelé a absoluce před oltářem sv. Klementa nad hrobem, nepochybně z nadace Puchníkovy, z níž lze usuzovat, že k pohřbení v katedrále muselo dojít již pravděpodobně předtím, v roce 1396. Tento hrob se pak stal poznenáhlu střediskem a východiskem úcty v dalších dobách.

K objasnění této otázky je třeba zjistit – pokud je to možné – jaký význam možno přikládat pohřbení v katedrále. Byla to jistě pocta, ale té se dostávalo běžně nejen

členům pražské kapituly, nýbrž i jiným duchovním, kteří k ní měli vztah. Janovo tělo však tam muselo být přeneseno odjinud. Podle volby místa u rodové kaple je sice možno usuzovat na účast Jana z Jenštejna při celé záležitosti, ale přitom nebyl Jan z Pomuku pohřben tak, jak by se slušelo na mučedníka, za něhož ho Jan z Jenštejna pokládal: nebyl pohřben ani uvnitř Vlašimské kaple, nýbrž zcela běžným způsobem sice v její blízkosti, ale pod prostým náhrobním kamenem jako jiní duchovní, na místě, kudy se chodilo.

Přece však je třeba vzít v úvahu, že pozůstatky muže popraveného jako zločince se dostaly do katedrály v době, kdy všichni viníci včetně krále byli naživu, že katedrála byla vlastně také královským kostelem, v němž český král jako dědic jejích zakladatelů a dobrodinců byl držitelem značných práv, takže mohl snadno zabránit pohřbení své oběti ve „svém“ kostele. Ale jakémukoliv okázalému zdůrazňování mučednického charakteru Janovy smrti, které v sobě zahrnovalo odsouzení jeho vrahů, mohl být podkládán politický význam. Každá podobná manifestace proti králi mohla mít nebezpečné následky. Tím však dosud není zodpovězena otázka, zdali názor vyjádřený tak otevřeně Janem z Jenštejna a Mikulášem Puchníkem byl sdílen i jejich současníky. Ačkoliv se všichni jasně vyslovili, přece je třeba odpovědět kladně.

Postoj Štěpána z Kolína lze tušit, přestože nelze kategoricky tvrdit, že považoval Jana z Pomuku za svatého mučedníka, vzhledem k tomu, že ve svém letáku k událostem roku 1393 vyjadřuje své stanovisko zastřeně. Nárážka na Tomáše Becketa je sice průhledná, ale přece není ani tam zřejmé, zdali závěr, který měl platit především pro arcibiskupa, chtěl také vztahovat na toho, jenž zemřel pro stejnou příčinu v jeho službách. Na druhé straně však jen velmi vážné důvody by ho musely pohnout k tomu, aby se mu nejevila ve stejném světle.

Z okrajové poznámky akt generálních vikářů o smrti Janově není možno odvodit nic více než sympatii písaře a soustrast pro Janův strašný konec.

V aktech se však jeho jméno objevuje ještě třikrát, když Mikuláš Puchník učinil v roce 1396 nadání na výroční bohoslužby „za duši dobré paměti Jana z Pomuku“¹⁴, a dvakrát, když se jednalo o rozhodnutích, učiněných ještě Janem z Pomuku. V obojím případě, stejně jako v konfirmačních knihách, je opět dodáno před jménem nebo za ním „dobré paměti“.¹⁵ Poněvadž ve všech případech je užito zkratky „b. m.“ bylo by první písmeno možno rozvést latinsky buď „beatae“ (= blažené), nebo „bonae“ (= dobré) memoriae (paměti). Není jisté, co chtěl písař napsat, ale patrně správnější výklad je „bonae memoriae“. Ač je to výraz ne zcela neobvyklý, naznačující, že se hovoří o osobě zemřelé, přece se zde důsledně vždy spojuje s Janovým jménem; daleko běžnější však v úředních aktech bývá „quondam“ (= kdysi). I když se tedy zkratka nerozvede ve smyslu „blažené paměti“, což by mělo význam zcela souhlasný s názorem Jana z Jenštejna, přece i přívlastek „dobré paměti“ není na onom místě obvyklý, neboť je to snad ojedinělý případ ve všech svazcích akt generálních vikářů. Nechtěl-li jím písař naznačit nic víc, tedy aspoň to, že je třeba jej chápat doslovně. Neméně zajímavé jsou i kronikářské záznamy.

2. HOVOŘÍ DOMÁCÍ KRONIKY

V době Václava IV. vzniklo v českém prostředí několik kronik. Většinou se omezují jen na stručné zaznamenání událostí¹⁶ (a tak se podstatně liší od kronik doby Karlovy, které vznikaly z popudu samého panovníka nebo jeho okolí), a proto nezachycují dění Václavovy doby soustavně, ale spíše náhodně podle důležitosti, jakou autor událostem své doby přikládal, nebo nakolik zapadaly do jeho specifického plánu. Všechny kroniky se zachovaly v přepisech z 15. století a pouze jedna z nich končí zápisem z roku 1411. Ostatní, zvláště různá zpracování česky psaných tzv. *Starých letopisů českých*¹⁷ pokračují až do konce 15. století i dále. Mnoho z nich má však k roku 1393 zá-

znam o smrti Jana z Pomuku, který je zvláště ve *Starých letopisech* a některých latinsky psaných kronikách nehledě k malým obměnám tak stereotypní,¹⁸ že je nutno ve většině případů dojít k závěru, že přímo nebo nepřímo čerpaly z pramene nebo pramenů sepsaných Janovými současníky. Zatímco některé kroniky nezávisle na sobě mají pouhý záznam o Janově utopení, tzv. *Česká kronika*, psaná latinsky, která zachycuje léta 1348–1411, dnes uložená v Lipsku, má nejpresnější údaje:

„Léta Páně 1393 byl utopen Johánek z Nepomuku, doktor církevního práva, v den sv. Benedikta v noční době. Téhož roku v létě řeka Vltava tak vyschla, že v Podskalí přes krátké břevno přecházeli řeku suchou nohou a voda řeky Vltavy tak zezelenala, že se lidé neodvažovali s vltavskou vodou vařit, ale s vodou ze studní.“¹⁹

Patrně nejstarší rukopis *Starých letopisů českých*, v němž končí záznamy rokem 1432, má o Janovi stručnější, ale obsahově zcela shodnou zprávu:

„1393. Léta téhož utopen jest slavný doktor Johánek, vikář arcibiskupa pražského, s mostu. Léta téhož byla suchota veliká na paměť toho doktora.“²⁰

Poněvadž dodnes schází úplné a kritické vydání všech 31 známých zápisů *Starých letopisů* i kritické zhodnocení jednotlivých verzí, jejich rozbor, vzájemné vztahy a datování, není zde možno podat celkový obraz.²¹ F. M. Bartoš se domnívá, že jejich východiskem líčení doby Karla IV. a Václava IV. je tzv. *Chronica Bohemorum*, sestavená z různých kronik a zápisů asi roku 1395 neznámým křižovníkem.²² Přitom ovšem není vyloučeno její volné zpracování, případně dodatky, jež mohli jednotliví upravovatelé doplnit z vlastní paměti, zvláště byli-li současníky oněch událostí, nebo odjinud.

Ani zpráva o utopení doktora Johánka nebyla přebírána doslovně tak, jak se vyskytuje ve stručné uvedené verzi. O suchotě veliké v Čechách „na paměť toho doktora utopeného v Praze, že v Praze bředli přes řeku lidé a byla

voda zelená všechna jako tráva“ má např. dodatek o něco mladší verze.²³ Většina záznamů dodává i příčinu smrti: „krále Václavovým rozkázáním, protože proti jeho vuoli stvrdil opata kladrubského“.²⁴ K tomu opět je v mladších verzích připojeno: „A jest pochován na hradě Pražském u sv. Václava tu, kdež jméno jeho jest vytesáno na kameni, a kříž na témž kameni; na kterýžto kříž i podnes žádný nohama nevstoupí“.²⁵ Je to tentýž přesný popis hrobu, který se vyskytuje nezávisle již dříve v uvedeném seznamu výročních bohoslužeb kanovníků a dobrodinců katedrály.

Shodně se staročeskými záznamy mají tutéž verzi i latinskí pokračovatelé *Pulkavovy kroniky*, kde je i dodatek o tom, že se nikdo neodvažuje vstoupit na hrob.²⁶ V seznamu výročí bylo pozdější rukou, patrně kolem poloviny 15. století, dodatečně poznamenáno: „kde je nyní (totiž kolem náhrobního kamene) železná mříž“.²⁷ Původ železné mříže vysvětluje tzv. *Zlatokorunská kronika* z druhé poloviny 15. století takto: „Skvěje se zázraky (Jan z Pomuku), a proto bylo postaveno zábradlí okolo hrobu“.²⁸ K tomu tedy došlo mezi rokem 1416 a druhou polovinou 15. století.

Zvláště zajímavá je i zmínka o zázracích, jež byly nějak spojeny s místem hrobu. Zpráva pozdní *Zlatokorunské kroniky* by nebyla příliš věrohodná, třebaže jediná vykládá původ mříže, který *Staré letopisy české* pouze naznačují, kdyby se nebyla našla zpráva daleko starší a zcela věrohodná. Dá se nejen přesně datovat, ale je znám i její autor, kterým není nikdo jiný než roudnický převor Petr Klarifikátor.

3. SVĚDECTVÍ PETRA KLARIFIKÁTORA

V latinském životopise Jana z Jenštejna, který sepsal v letech 1400–1403 na přímý rozkaz arcibiskupa Olbrama ze Škvorce a roudnického probošta Matěje²⁹, se snaží Petr Klarifikátor především zachytit ony události, jež vytvářejí

Jenštejnův duchovní profil, poněvadž životopis měl patrně sloužit za základ při případném jednání o budoucí Jenštejnovo svatořečení.³⁰ Jistě pro tento úkol nebylo možno najít osobu vhodnější.

V životopise se Petr dotýká i mnohonásobného protivenství, které na Jana z Jenštejna neustále doléhalo, a při zmínce o tom, co zakusil od krále, poznamenává:

„Poslední síla pronásledování proti němu a proti jeho věrným propukla léta Páně 1392, kdy jeho přední úředníci jak v záležitostech světských, tak duchovních byli ukrutně mučeni. Neboť ctihodný pan Mikuláš Puchník, oficiál, později zvolený pražský arcibiskup, byl pálen pochodněmi a planoucími svícemi, pražský děkan udeřen do hlavy a ctihodný Jan, tehdejší vikář v duchovních záležitostech, se stal milostí *Božím mučedníkem*, neboť byl pálen, sevřen v patách, nakonec utopen a byl oslaven (nebo: byl ukázán – ostensus est) zářícími zázraky (nebo: skvělými zázraky – clarescentibus miraculis). Poněvadž se to však stalo nedávno a je to známo celé vlasti, i přesto, že je to věc pamětihodná, zde ji opomímám také proto, že je i jinde, myslím, obšírněji zaznamenána.“³¹

Před zjištěním, kdo je autorem tohoto životopisu a dalších do nedávna anonymních duchovních spisů, především těch, které byly psány pro Jana z Jenštejna, bylo možno o tomto životopise vyjádřit jisté pochybnosti, přestože již z něho samého je možno vyčíst, že jeho autor patřil k úzkému okruhu arcibiskupových přátel a že byl očitým svědkem mnoha popsanych událostí. To je velmi závažné i pro ohodnocení jeho zmínky o Janu z Pomuku.

Znal ho osobně. Poslední dny svého života Jan trávil mj. i v Roudnici na arcibiskupském hradě a je velmi pravděpodobné, že i Petr Klarifikátor, arcibiskupův důvěrný rádce, byl do sporu, tehdy vrcholícího, zasvěcen. Jan z Jenštejna s ním zůstal ve styku i po svém návratu od kurie až do svého odchodu do Říma po roce 1397. Zpráva o smrti Jana z Pomuku tedy není z pouhého doslechu, ale nejspíše od samého Jana z Jenštejna, případně od jiných očitých svědků. Při hodnocení smrti jako mučednictví se Petr shoduje s Jenštejnovým názorem. To však ne-

znamená, že by nevyjadřoval současně i své osobní předsvědčení. Vždyť píše nejméně sedm let po událostech a po Jenštejnově smrti. Měl tedy k němu všechny předpoklady.

Zmínka o zázracích je bezesporu nejzajímavější. Ty patrně potvrdily s konečnou platností jeho úsudek, nemohly-li přímo k jeho vytvoření. Je nutno litovat, že je žádný z nich blíže nepopsal, i když je pochopitelné, že by tím nutně odbočil od tématu.

J. Pekař se domníval, že Petr zde naráží na jakési psané „passio“, tj. na dnes neznámý spis o Janově utrpení a smrti, k němuž byl připojen nějaký soupis zázraků, jež se udály po jeho smrti.³² Zmínka se však mohla vztahovat i na celkem podrobnou Jenštejnovu žalobu předloženou papeži, o níž Petr jistě věděl.

Ani vznik soupisu zázraků, udály-li se tak brzy po Janově smrti, není v okolí Jana z Jenštejna nic tak nepravděpodobného, jak by se snad mohlo na první pohled zdát. V pražské katedrále se ještě za doby Karla IV. zapisovaly do zvláštní knížky zázraky, jež se údajně staly na přímluvu sv. Zikmunda tam pohřbeného.³³ Sám Jan z Jenštejna, který zázrakům přikládal nemalou průkaznou hodnotu, si několikrát stěžoval, že se k nim jeho současníci stavěli chladně a odmítavě, ačkoliv o nich nebylo možno pochybovat a staly se takřka před jejich zraky.³⁴ Proto dal sepsat veřejnými notáři přísežná svědectví o zázracích, jež se udály ve spojitosti se zavedením svátku Navštívení Panny Marie a obsah výpovědí zpracoval ve svém spise *Miracula beatae Mariae Virginis Visitationis* v letech 1390–1393.³⁵ Zachoval se v několika opisech, ale původní svědectví, o jejichž existenci nelze pochybovat, se dosud nenašla. Téměř neznámé zápisy zázraků sv. Zikmunda, resp. jejich opis, byly před lety uveřejněny.³⁶

Popis zázraků, na něž naráží Petr Klarifikátor, byl-li skutečně sepsán, se zatím nepodařilo objevit. Petrova zmínka však nepřímou podporu věrohodnost tzv. *Zlatokorunské kroniky*, kam se podobná poznámka o zázracích mohla dostat z daleko starší předlohy. O podstatě těchto zázraků je tedy možno pouze činit dohady. Jediná známá

neobyčejná událost, spojovaná se smrtí Janovou, je neobvyklé sucho z léta 1393, jež snad někteří současníci mohli považovat spíše za Boží trest než za zázrak. Nezdá se také, že Petr Klarifikátor, hovořící v množném čísle, by užil pro tento jev výrazu „clarescentia miracula“. Měl patrně na mysli ještě něco jiného. V tomto výrazu by snad bylo možno vidět i narážku na to, že tělo Jana z Pomuku bylo „ukázáno zářícími zázraky“, neboť slovo „clarescens“ je možno vztahovat i na světelné jevy. V tom případě by byla potvrzena nepřímou i hodnověrnost mladších zpráv, považovaných často za pozdní legendární výmysl, totiž že na Janovo tělo upoutala pozornost tajemná světla na hladině řeky.³⁷ Na druhé straně i zprávy o tom, že se nikdo neodvážil na hrob vstoupit, jsou pozdější a souvisí s nimi patrně umístění mříže.

Z Petrovy zmínky tedy pouze vyplývá, že to byly jakési neobyčejné, dnes blíže neznámé události, považované jím a jeho současníky za zázraky, a že by tedy bylo nekritické jejich závažnost předem odmítat.

Nejdůležitější je však skutečnost, že se o zázracích hovoří již za několik let po Janově smrti. Vedle titulu „svatý mučedník“, dvakrát v té době doloženého, jsou další neklamnou známkou o raných počátcích skutečného kultu. Ten sice není možno přímo zjistit z kronikářských záznamů, ale i ony vzdáleně potvrzují nepochybnou vážnost, s jakou bylo na zemřelého vzpomínáno jednak běžným užíváním zdrobněliny jeho jména Johánek, Johanco, Janko, jednak uctivými přívlastky, jež málokde chybějí: venerabilis, piae memoriae, slavný doktor, inclytus atd.³⁸ Poznámka Jana Husa z roku 1401 je v písemných památkách ojedinělá a týká se všech zatčených.

4. OHLAS I VE STAROČESKÝCH SATIRÁCH?

I v jedné z nejkrásnějších staročeských satir *Podkoní a žák*,³⁹ jejíž vznik je kladen do devadesátých let 14. století, se někdy hledala zastřená narážka na smrt Jana z Pomuku

v odpovědi podkoního žákovi, který se vychloubá, že už brzy přijme první svěcení – tonsuru a že se bude jednou jako kněz nebo prelát hrdě nosit v kostele v krásných rouchách. Podkoní mu nato odsekne:

„I zda již úfáš v své svěcenie?
Dřiev než dočakáš plešě,
budeš ty utopen v měše,
jakož se i jiným děje.“⁴⁰

Skladatel skutečně mohl mít na mysli i případ Jána z Pomuku, ale utopení duchovních světskou vrchností nebylo ani předtím ani potom zjevem ojedinělým.⁴¹ To potvrzuje zmínka o měchu, v němž, pokud známo, Jan z Pomuku utopen nebyl.

Zajímavější by mohl být jinotajný smysl staročeské bajky *O lišce a džbánu*,⁴² připomínající didaktické skladby Alanovy a Ezopovy. Její kratší latinské zpracování⁴³ bylo oblíbeným příkladem užívaným kazateli: liška se zmocnila v opuštěném domě, nebo v době masopustu, kdy všichni odešli do vesnice, džbánu a pohrávala si s ním. Nakonec si jej přivázala na krk a spustila jej do studně, aby jí nabral vodu. Když se džbán naplnil, stáhl svou tíží lišku pod vodu a ta se utopila. To mělo být vysvětlení staročeského přísloví: „dosti té hry“ – odpověď, kterou dal lišce džbán, než ji utopil, a v ústech kazatelů varování, aby si posluchači nezahrávali s hříchem, poněvadž stejně tak jako liška i nejchytřejší člověk může být přelstěn.

Staročeská veršovaná verze bajky je obsáhlejší a zpracovává téma poněkud odlišně: liška chce potrestat džbán, který pustí po stráni a pak mu nemůže stačit; když se džbán na rovině zastaví a nechce se pohnout a držet krok s liškou, ta mu pohrozí:

„Pakli nechceš se mnú jíti,
jáz chci tobě učiniti,
že pújdeš se mnú bezděky
kdež se nevrátíš na věky.“⁴⁴

Když džbánu pohrozí, že jej utopí, u studnice mu praví:

„...Čbáne, ké sě modlíš,
Zléhos úmysle, že tiem dlíš.“⁴⁵

Když džbán neodpovídá, liška mu řekne:

„...Když se nechceš modliti,
jáz tě musím utopiti.“⁴⁶

Když se džbán plní vodou, liška ho ještě jednou vyzývá.

„Ráz' uť, pokoř mi sě jedínú
a otpustím vší tvú vinu.“

Ale džbánu „lze mluvití nebieše, nebo z hlíny slepen bieše“⁴⁷ a liška mu nakonec řekne: „Jižť sem dosti hověla tobě. Cos uhonil, jměj to sobě.“⁴⁸ Nakonec přes všechny její prosby ji džbán stáhne s sebou pod hladinu.

Staročeská veršovaná verze se obsahově tedy liší od latinského zpracování v tom, že v ní *liška chce džbán potrestat utopením za to, že nečiní to, co chce ona, a když jej nemůže donutit, aby promluvil, utopí jej a s ním i sebe*, zatímco v latinské verzi jí džbán odpoví a v jeho odpovědi se skrývá pointa, kterou pak kazatel rozvádí. Ta v českém zpracování zcela chybí, ačkoliv v bajce jde o výklad staročeského přísloví a ačkoliv i z umístění bajky v tzv. Hradeckém rukopise vyplývá její moralizující ráz. Chtěl básník vyjádřit tutéž myšlenku a proč se odchýlil od běžného podání?

Bylo by jistě lákavé vidět v této veršované satíře jasnější, ale přece alegoričtější narážku na mlčení a smrt Jana z Pomuku, která měla nepřímý vliv na události roku 1394 a na sesazení Václava IV. z říšského trůnu v roce 1400. To by však předpokládalo posunout dobu jejího vzniku až za rok 1394, nebo spíše za rok 1400.

Jediný známý zápis bajky je vsunut do sbírky drobných staročeských satir o řemeslnících mezi satiru o konšelích a kovářích, jejichž poněkud archaický jazyk se dá vhodněji vysvětlit jejich vznikem snad v šedesátých letech 14. sto-

letí. Tzv. Hradecký rukopis pochází přibližně z osmdesátých nebo devadesátých let 14. století a zdá se, že do něho byly satiry opsány ze starší předlohy. Z porušení logického sledu této skupiny vložním bajky *O lišce a čbánu* mezi ně je možno předpokládat, že se to stalo dodatečně, ale z jejího jazyka není možno soudit ani na její vztah k satirám, ani na jejího autora.⁴⁹ I kdyby se však podařilo dokázat – a to není příliš pravděpodobné – že sborník byl skutečně napsán později, přece by si bylo nutno položit ještě jednu závažnou otázku, zda tu nejde o náhodnou a zdánlivou shodu, kterou neměl na mysli autor a která by nebyla zřejmá ani čtenářům jeho doby, a zdali tedy výklad, vztahující její obsah na smrt Jana z Pomuku, není příliš násilný.

5. HLASY V CIZINĚ A SESAZENÍ VÁCLAVA IV. Z ŘÍŠSKÉHO TRŮNU

V zahraničí našlo brzy po Janově smrti jeho utrpení a mučení jeho společníků takový ohlas – nemálo ovšem tomu přispěla i akce proti Václavu IV. – zatímco v Čechách samých, kde k těmto událostem došlo, je z té doby zachováno jen málo zápisů proto, že Václav IV. byl ještě dlouhá léta naživu, a také vnitřní nepříliš klidné poměry zaměřovaly pozornost veřejnosti zcela jiným směrem.

K jejímu šíření už za čerstva jistě nemálo přispěli poutníci, kteří houfně přišli do Prahy k získání cenných odpustků Milostivého léta v době, kdy její ovzduší bylo dosud přesyceno napětím. Daleko větší dosah však měly tyto neslýchané zprávy pro Václava IV. u nejvyšších představitelů říšské šlechty a duchovenstva, kteří se, ne jako česká šlechta, snažili o lepší správu země, ale přímo o Václavovo svržení z říšského trůnu. A k tomu jim přispěla i smrt Janova. K jejímu obšírnému vylíčení v Jenštejnově žalobě – jejíž obsah však v onom okamžiku nic nezměnil na vnějších stycích Bonifáce IX. a Václava IV. – se začínají připojovat i jiná, dnes patrně nejstarší zachovaná a daleko volněji psaná svědectví na mimočeské půdě.

Sas Ludolf z Eynbecke,⁵⁰ opat augustiniánského kláštera ve slezské Zaháni a jeden z nejvzdělanějších mužů své doby, vložil v roce 1398 stručnou zmínku do svého díla *Catalogus abbatum Saganensium* – do kroniky zaháňských opatů. Pouhých pět let po násilnostech srovnává moudrou vládu Karla IV., který je pro něho druhým Šalomounem, s děsivě překvapujícími nedostatky vlády jeho syna Václava. Vždy, kdykoliv se o něm zmiňuje, podrobuje jeho počínání ostré kritice a v první řadě nezapomíná škod, které Václavův násilný zásah v roce 1381 způsobil jeho předchůdci opatu Janovi a celému klášteru během tzv. „popské války“, namířené především proti vratislavské kapitule. O „působení“ Václavově mezi českým klérem píše:

„Tento římský a český ne tak král, ale spíše kat duchovenstvo v Českém království nepovznášel, nýbrž naopak prelátům i duchovním na jejich majetku škodil, někdy je zraňoval, jindy zajímal nebo zabíjel. Neušetřil ani doktory, ani mistry, ani řeholníky, ani kláštery: všem činil násilí. Kostelům odňal mnoho majetku, takže je zčásti postrádají až dodnes. Tento krutý a zlý král neukázal ve svém počínání nic královského, ale spíše si počínal jako mučitel a kat než jako král. Vždyť ani o dávných tyranech z prvních dob rodící se církve se neslychá, že by vlastní rukou zuřili proti služebníkům Božím tak jako tento. On sám jako pomocník a druh katův přikládal k tělu plameny k pálení, jindy zasazoval rány, jindy sám vlastní ukrutnou rukou přikládal drásavé nástroje. Mimo jiné totiž utopil ve vodě onoho ctihodného (honorable) muže, milého (acceptus) Bohu i lidem, milovaného od Němců i od Čechů, pana Jana, kněze, vikáře v duchovních záležitostech pana pražského arcibiskupa, doktora církevního práva, krutě zmučeného, popáleného, až mu vyhřezly vnitřnosti. Pana Mikuláše Puchníka, licenciáta církevního práva a mistra svobodných umění, pražského oficiála, kněze, plameny a ohněm, abych tak řekl, královskou rukou a rukama některých jiných hrozně ohmatávaného docela i na stydkých údech, posléze jen stěží položivého propustil; pana Boleslava (!), řádného pražského profesora, doktora církevního práva a pražského děkana, zajatého, zbitého a k tomu míšeňského probošta, ctihodného muže, řčeného Knobloch, chyceného, obnaženého a již předaného k mučení, stěží, ale přece dovolil propustit na svobodu.“⁵¹

V téže souvislosti Ludolf dále poznamenává, že „pře-

slavný a vzácný muž, mocný slovem i skutkem“, mistr Matouš z Krakova, musel jako farář pražského chrámu Panny Marie před Týnem s pomocí svých přátel prchnout, poněvadž Václav IV. ho dal ozbrojenci hledat, aby ho zabil. I o osudu Jenštejnově je tam zmínka: po návratu od římské kurie v roce 1393 na něho doléhaly při správě diecéze další těžkosti, takže se nakonec arcibiskupství vzdal. Právě v době, kdy Ludolf vkládal tuto zprávu do svého spisu, Jan z Jenštejna se znovu chystal na hradě Helfenburku na poslední cestu do Říma, odkud se již nikdy nevrátil.

Ačkoliv Ludolf nepřinášel o násilné smrti Jana z Pomuku nové podrobnosti, přece nejcennější je jeho stručná, ale výmluvná poznámka o jeho osobě, jediná zachycená písemně jeho současníkem.

K setření jejího významu se někdy poukazovalo na to, že je vložena do hanopisu namířeného proti králi Václavu IV., o němž se dále tvrdí, že byl nenáviděn duchovenstvem, lidem, šlechtou, měšťany i sedláky a že byl milý pouze židům. Proto prý bylo nutno k zvýšení účinku představovat oběti jeho krutosti v co nejlepším světle.⁵² Ve skutečnosti se Ludolf zmiňuje s netajenou sympatií pouze o dvou osobách: o Matouši z Krakova a o Janu z Pomuku. U ostatních mučených uvádí pouze jejich přesná jména, i když si plete Bohuslava s Boleslavem, a tituly, které se v této souvislosti nikde jinde nevyskytují. Jistě tu nejde o pouhé zachycení veřejného mínění nebo dokonce o prázdnou frázi.

Obraz „acceptus Deo et hominibus“, vzatý z knihy Tobášovy (14, 17), kde je vyhrazen pro ty, kteří žili dobrým a svatým životem, nápadně připomíná i jiný podobný biblický obrat „dilectus Deo et hominibus“ – „milý Bohu i lidem“ z knihy Sirachovcovy (45, 1). Zde je ještě podtržen tvrzením, že v době napětí mezi Čechy a Němci byl Jan z Pomuku přijatelný jedněm i druhým. Ludolf jako každý vzdělaný duchovní věděl, že citátem Sirachovcovým začíná ve mši ke cti svatého opata epištola, která pokračuje slovy: „jehož památka je v požehnání.“

Ať se však chápe tato posmrtná chvála v tomto smyslu, či v běžnějším, přece je dost výmluvná. Při jejím hodnocení je totiž nutno vzít v úvahu, že Ludolf byl o českých událostech výborně informován a zajímaly ho. Strávil na pražské univerzitě svá studentská léta – právě v době, kdy Jan začal působit na pražské konzistoři. Znal-li ho osobně, jak možno předpokládat, pak hovoří z vlastní zkušenosti. S Prahou udržoval jeho klášter neustálé styky prostřednictvím svých členů, kteří na pražské univerzitě i po jeho odchodu studovali; právě styk s nimi měl během studií vliv i na jeho rozhodnutí stát se augustiniánem. Mimoto zahánští opati navštěvovali Prahu.

K tomu ovšem přistupují i živé styky s roudnickým klášteřem. Zahánští augustiniáni sice nepřijali roudnická reformní pravidla, ale po vzoru Roudnice si provedli vlastní reformu a zůstali i nadále spojeni s kongregací v Arrouaise. Horlivým spolupracovníkem opata Jana II. (1376–1390) při provádění této reformy v Zaháni byl s dvěma jinými řeholníky právě Ludolf, který současně vedl i klášterní kancelář. Tento úřad mu poskytl dosti příležitostí k osobnímu styku s Čechami a s roudnickými augustiniány, které obdivoval, třebaže zaháňská řeholní pravidla byla přísnější. Tyto styky se po jeho zvolení opatem ještě zesílily, takže dalším zdrojem jeho zpráv mohla být právě Roudnice.

Není se tedy třeba příliš divit, že Ludolf protkává své dílo tolika podrobnostmi o českých poměrech, které je sice možno ověřit odjinud, ale které se přece nevyskytují ani v domácích zachovaných kronikách.

I kritika osobnosti a politiky Václavovy, především v souvislosti s jeho vztahy k církvi, neboť Ludolf byl především muž duchovní, je daleko výmluvnější, přímější a často i konkrétnější než polemické nářázky, jež byly nespěšně zapsány na české půdě. Zaháňský Ludolf nemusel mít tolik obav z případných následků jako přímí poddaní Václavovi.

J. Machilek si klade otázku, odkud Ludolf své informace čerpal a rozhoduje se pro roudnický klášter a pro

okruh arcibiskupa Jana z Jenštejna, který s ním souvisel.⁵³ Snad je však možno najít řešení ještě konkrétnější: Ludolf píše v době zvýšené propagandy proti Václavu IV. v Říši: v té době již jednají kurfiřti, zatím jen potají, o Václavově sesazení a o volbě nového římského krále – Ruprechta III. Falckého.⁵⁴ Do této akce byl činně zapojen muž z přímého úzkého okruhu Jenštejnových důvěrníků, který se svým kritickým postojem vůči králi netajil ani před svým útekem z Prahy: byl to někdejší Ludolfův profesor, mistr Matouš z Krakova. Proto má pro něho slova chvály. Zajímavá je i Ludolfova poznámka, že o dávných tyranech rodící se církve se neslýchá, že by byli tak zuřili proti služebníkům Božím. I u něho, stejně jako u Štěpána z Kolína, tedy v pražském univerzitním prostředí, kde žil i mistr Matouš, se objevuje tento odkaz na pronásledování prvotní církve.

Vedle ostrého útoku na královu církevní „politiku“ věnuje Ludolf ve svém spise značnou pozornost i králově „prožidovské“ politice, kterou tak ostře kritizoval Jan z Jenštejna i jiní duchovní, ba samotný Matouš z Krakova, který ji nepřímou odsoudil na Jenštejnův popud.⁵⁵ Jistě je zajímavé, že právě těchto a jiných událostí, zaznamenaných Ludolfem, se daleko později, ale ve stejném smyslu, dotýká i již zmíněný básník mistr Jan z Wetzlaru, který v osmdesátých letech nebo snad na počátku devadesátých let studoval na pražské univerzitě. I ten byl, jak se sám zmiňuje, blízkým přítelem mistra Matouše v době, kdy tento byl wormským biskupem, ale jejich známost se jistě datovala ještě z Prahy.⁵⁶

Tomu, že skutečně Ludolfova zpráva o smrti Jana z Pomuku a jeho charakteristika mohla vyjít od mistra Matouše, nasvědčuje i to, že Ludolf výslovně poznamenává, jak musel z Prahy uprchnout. Dalším potvrzením by mohl být i zápis původně latinské, ale pak do němčiny přeložené kroniky Jana z Posilge z Pomesanie, dějepisce řádu Německých rytířů, který zemřel v roce 1405. I ten se stručně zmiňuje, podobně jako Ludolf, o březnových událostech:

„Také v tomto roce (1393) se dopustil římský král v Praze veliké ukrutnosti, když chtěl dát utopit pražského arcibiskupa, že sotva unikl. Také utopil velkého doktora obojího práva svou vlastní rukou a mistr Matouš sotva tomu unikl. Také dal pražského děkana přivázat na stůl a dal ho oholit na celém těle a dopustil se mnoho jiného zla, jak se ještě uvede.“⁵⁷

Nápadnou shodu mezi obojím záznamem nelze popřít: i zde se uvádí znovu případ Matouše z Krakova a zpráva je psána ve stejném duchu, i když se od Ludolfa v jednotlivostech liší: je tu především vložena poznámka o tom, že první obětí králova hněvu měl být sám arcibiskup. Na druhé straně jména zúčastněných osob s tituly se už neuvádějí. Právě tyto rozdíly ukazují, že Jan z Posilge nečerpал ze spisu Ludolfova, který ostatně nedošel v té době žádného rozšíření. Oba však měli spolehlivé zprávy z jiného blízkého pramene.

Matouš z Krakova nemusel být v přímém styku s Janem z Posilge, ale v Pomesanii byl velmi dobře znám. Žil tam totiž jeho dlouholetý bývalý kolega a blízký přítel mistr Jan, zvaný Marienwerder, který po mnohaletém působení odešel z Prahy, stejně tak jako řada cizích studentů a mistrů nespokojených s tím, že v kolejích získali většinu hlasů čeští mistři. Mistr Marienwerder se vrátil do svého rodného města, tam vstoupil do řádu Německých rytířů a od roku 1388 byl děkanem kapituly pomesanské katedrály. V letech 1392–1394 byl duchovním rádcem blahoslavené Doroty z Montau.⁵⁸

Do Pomesanie přišel Matouš z Krakova na jeho pozvání již v roce 1387, když se pomýšlelo na založení univerzity v Chelmně.⁵⁹ Třebaže k uskutečnění onoho plánu nikdy nedošlo, přece oba udržovali vzájemné styky a není vyloučeno, že i po svém konečném odchodu z Prahy Matouš navštívil Pomesanii. Od července 1394 již pobýval v Heidelberku, kde ho v březnu 1395 ochotně přijala tamní univerzita za profesora. Stal se i členem státní rady protikandidáta Václava IV., pretendenta na říšský trůn, Ruprechta III. Falckého, jeho tajným radou, zpovědní-

kem a předním diplomatem. Snad proto, že byl ochoten použit v jeho prospěch nejen svou osvědčenou výmluvnost, ale také svou nechuť k Václavu IV., již mohl odůvodnit konkrétními skutečnostmi, měl nakonec patrně nemalou zásluhu na sesazení Václavově a zvolení Ruprechtově.⁶⁰

To se připravovalo několik let. Již o vánocích roku 1397 předali nespokojení kurfiřti Václavu IV. písemnou stížnost na jeho vládu v Říši, rozdělenou do jedenácti článků. V desátém článku, který se týkal nedostatečné ochrany duchovních před násilím, mu předhazovali, že zabíjení kněží činí Říši velkou škodu.⁶¹ Je to sice vzdálená, ale přece jen zřejmá náarážka na smrt Jana z Pomuku. Ta byla znovu vyjádřena daleko jasněji o tři roky později.

Když 20. srpna 1400 vystoupili čtyři kurfiřti z poradní síně – byli mezi nimi arcibiskupové kolínský, trevírský a mohučský –, arcibiskup Jan z Mohuče oznámil shromážděným jejich jednohlasný rozsudek: sesazení Václava IV. z říšského trůnu. Obžaloba Václava, zdůvodňující tento krok, je rozdělena do šesti bodů. Českému králi se především vytykalo, že nepomohl církvi jako její ochránce k pokoji, poněvadž nepřispěl ke skončení rozkolu, že neuklidnil rozvířenou situaci v Německu, že zcizil říšské zboží a práva v Itálii a v Německu. V posledním bodě byl obžalován, že nelidsky vlastní rukou pátil pochodněmi, zavraždil a utopil ctihodné preláty, kněze a duchovní zcela protiprávně a dodává se, že šlo o veřejně známé věci, jež není třeba skrývat.⁶²

Je to obžaloba jistě značně nadnesená a zevšeobecňující, ale podklad k ní dodaly především pražské události z března 1393 a smrt Jana z Pomuku. Ozývá se v ní znovu to, co konkrétně popsali Ludolf Zaháňský a Jan z Posilge. Proto se asi právem domnívá prof. Bartoš, že tato věta byla do nálezu vložena předešlým přičiněním mistra Matouše z Krakova.⁶³

V nedávné době upozornil F. Seibt,⁶⁴ že poslednímu bodu obžaloby nebyla dosud věnována přiměřená pozornost: jím se snažili kurfiřti právně zdůvodnit svůj postup

– ne tak v duchu starobylého práva šlechty na odpor proti králi, ale spíše poukazem na to, že zakročují proti tyranskému a ničemnému vládci. Ve smyslu této žaloby měli tedy Jana z Pomuku za politického mučedníka Václavovy tyranie.

Smrt Jana z Pomuku tedy Václavovi nijak neposloužila, ale pronásledovala ho jako stín celým jeho životem. Papež Bonifác IX. se proti sesazení neozval, ba dokonce kurfiřti tvrdili, že postupovali v tajném dorozumění s ním. Je to týž papež, jehož o této události a o Václavu IV. informoval kdysi Jan z Jenštejna. Těžko předpokládat, že by byl na to zapomenul. Obnovil si ji v mysli, když se na kurii jednalo o rezignaci Jana z Jenštejna, a patrně mu byla znovu připomenuta během tajných jednání s kurfiřty. Jan z Jenštejna se této události nedomáhal: zemřel v Římě dva měsíce předtím, než Václav IV. ztratil říšský trůn.

Jakousi ozvěnou kampaně proti Václavu IV., a snad ohlasem jeho sesazení, je i jiný zápis v německy psané Rakouské kronice člena augustiniánského eremitského řádu Leopolda Stainreutera († kolem 1400) před rokem 1400. Zaznamenává doslova:

„Král Václav dal žalostně utopit roku, kdy se počítalo od narození Kristova 1393, v květnu poctivého, zbožného kněze, učitele církevního práva, jménem mistr Janko, a jiného kněze dal natáhnout (na skřípec) a mučit; ten se jmenuje mistr Puchník. Těžko tomu ušel zbožný arcibiskup, uprchl a přišel do Říma, ale přece se s králem tehdy srovnal. To jsem napsal, protože se to stalo veřejně.“⁶⁵

Zvláště tato poslední slova nápadně připomínají znění rozsudku, v němž kurfiřti také tvrdí, že vše, z čeho byl Václav IV. viněn, se událo veřejně a je tedy všeobecně známo. Václav IV. vstoupil tak do dějin, zvláště v mimočeských zemích, poskvřen těmito zločiny, jež nebyly nikdy zapomenuty a zakalily jeho pověst tak, že příští generace nic kladného o něm neslyšely. Spíše se vynořovaly další epizody z jeho života, zčásti pravdivé, zčásti vymyšlené, jež jen dokreslovaly toto pojetí.

Na samém prahu husitských válek v letech 1420–1421

psal řezenský augustiniánský kněz Ondřej své rozsáhlé latinské dílo – kroniku římských papežů a císařů.⁶⁶ Dokončil ji 21. ledna 1422,⁶⁷ tedy dva a půl roku po smrti Václava IV., jemuž také věnoval pozornost. Václavovu povahu ovšem stejně jako ostatní kronikáři líčí málo lichotivě.⁶⁸ Byl to prý člověk krutý a strašný na pohled, ale duchaplný, pokud byl střízlivý, na vládu liknavý. Ostře protihusitsky a protičesky zaměřený Ondřej se proto nechtěl o něm šířit, poněvadž jeho špatná pověst byla již známa. Vybral jen několik drobných příběhů, jež považoval za pravdivé a jež vystihovaly a dokazovaly toto tvrzení. Zmínil se o královu psu, který se na pánův pokyn vrhl na toho, koho mu ukázal, o katovi, jehož Václav IV. nazýval svým kmotrem a měl ho stále při sobě, aby okolostojícím naháněl strach, o kůži, na níž vyhazovali do vzduchu toho, koho jim ukázal, a o kuchaři, jehož dal péci na rožni, když v nevhodnou dobu nevyhověl jeho přání. Líčení kruté Václavovy povahy uzavírá i zmínkou o smrti Jana z Pomuku:

„Tento (Václav IV.) utopil slavného doktora theologie Jana za to, že mu řekl, že ten je hoden jména krále, kdo královstvím dobře vládne. Jiný jménem Puchník, nad nímž se kat ustrnul, když ho měl na jeho rozkaz pálit rozžatou loučí, stěží vyvázl. Toho však přece později učinil pražským arcibiskupem, ale žil potom jen krátký čas.“⁶⁹

Ačkoliv Ondřejovo líčení zní někde dosti nevěrohodně, takže by se dalo říci, že si historky sám vymyslel, přece je třeba je posuzovat opatrně. Ondřej bral své kronikářské poslání velmi vážně a pečlivě užíval pro svou kroniku starších pramenů, jež obvykle uvádí jménem, doslovně cituje a zřídka v nich co mění. Vypisoval především ze starších kronik až po dobu Karla IV., kde už měl k dispozici i prameny současné, dnes většinou nezjistitelné, a také ústní podání důvěryhodných osob. Od nich ovšem získal často i zprávy, jež se spíše hodily do říše bájí, ale jeho důkladnost a prostota ho pohnuly k tomu, aby i je zařadil do svého vyprávění.⁷⁰

Ondřej téměř nikdy, leda výjimečně, během svého života opouštěl svůj klášter sv. Manga na konci mostu

v Řezně. Jeho ověřovací možnosti byly tedy velmi omezené. Vezme-li se však v úvahu, jak důležitou roli hrálo tehdy Řezno, jímž procházelo tolik významných osobností a knížat, k nimž mohl mít Ondřej snadný přístup, nutno uznat, že k získání zpráv měl i takto značné možnosti.

Neudivuje tedy, že ani historky o Václavu IV. nejsou jeho výmyslem. Václavova náklonnost k nemírnému pití byla ovšem známa všeobecně,⁷¹ ale i zmínka o jeho psu⁷² a o kuchaři⁷³ patřila k vypravěčskému repertoáru jeho současníků. Stejně je tomu i s Janem z Pomuku.

Je jisté, že zprávu nepřebírá doslova z dosud žádné známé kroniky. Patrně neznal ani zápis Stainreuterův, který je stručnější, a nemohl mít po ruce ani spisy zaháňského opata Ludolfa, také augustiniánského kanovníka, poněvadž jeho *Catalogus abbatum Saganensium* nikdy nedošel rozšíření a *Tractatus de longaevo schismate*, kam Ludolf stať o Václavu IV. doslovně převzal, nebyl tehdy ještě asi dokončen. Vše ukazuje na to, že zpráva Ondřejova je ohlaselem ústního podání kolujícího v Čechách, jež někdo Ondřejovi sdělil.

Na zprávě o smrti Janově jsou zajímavé pouze dvě odjinud neznámé podrobnosti: že se kat nad Mikulášem Puchníkem ustrnul a ten že se stal později přesto jen nakrátko pražským arcibiskupem, a že Jan z Pomuku vytýkal králi způsob jeho vlády, což se mu stalo osudným.⁷⁴

Zajímavá je v této souvislosti i poznámka v latinsky psané tzv. Pražské kronice české, sahající do roku 1424, v níž je pozdější rukou dodán k suché zprávě o Janově utopení pod mylně uvedeným datem 1389 i důvod: poněvadž káral krále ze hříchů.⁷⁵ Nic nenasvědčuje, že by to byla ozvěna zprávy Ondřejovy, ale spíše nezávislé zachycení domácí tradice. Z té těžil i další dějepisec a současník Ondřejův, Tomáš Ebendorfer z Haselbachu, který snad znal Ondřeje osobně.

X

Mučedník zpovědního tajemství?

1. SVĚDECTVÍ TOMÁŠE EBENDORFERA
Z HASELBACHU

Svou kroniku římských králů a papežů – *Cronica regum Romanorum* – psal Tomáš Ebendorfer z Haselbachu, jak sám podotýká, z příkazu císaře Fridricha III. patrně v letech 1445–1451.¹ Nikde v ní neprojevuje sympatie vůči Čechům, jejichž husitské kacírství měl příležitost zblízka poznat. Jako rakouský rodák však neměl příliš v lásce ani Karla IV., ani jeho syny, tím méně z nich Václava IV. O něm se hned při první příležitosti zmiňuje, že byl neplodný², a o Karlových synech a synovcích, kteří zemřeli všichni bez mužských potomků, dodává, že někteří jeho současníci v tom viděli trest Boží za to, že se Karel IV. neuctivě vyslovil v Bamberku o manželství císaře sv. Jindřicha a sv. Kunhuty a připisoval jejich bezdětnost nikoliv manželské zdrženlivosti, ale jejich neplodnosti.³ I zkázu napáchanou husitskými válkami považuje za trest, že Karel IV. budoval svou říši vychytralým pletichářstvím.⁴

O Václavu IV. zaznamenává, že se stal římským císařem z Karlova příkazu souhlasem kurfiřtů a mlčením jiných – Tomášovi nebyly patrně známy podrobnosti o Václavově volbě v roce 1376 – a po potvrzení papežem vládl na říšském trůně dvacet let. Zmiňuje se také, že byl hrozný na pohled i v chování, zvláště když nemírně pil; svého

kata si posazoval za sebe na svého koně a jezdil s ním ulicemi města. O říšské záležitosti se nestaral, pro skončení rozkolu nic neučinil a když byl opilý, byl krutý.⁵ Tomáš opakuje i historku o králově kuchaři a pokračuje:

„Také zpovědníka své manželky Jana, mistra teologie, a poněvadž řekl, že ten je hoden královského titulu, kdo dobře vládne, a jak se říká, *poněvadž se zdráhal porušit zpovědní tajemství, dal utopit ve Vltavě*. Druhého však určil šízravým plamenům, ale toho kat, pohnut soucitem, únikem zachránil.“⁶

V Ebendorferově kronice, psané téměř šedesát let po této události, je poprvé písemně zachována zmínka o zachování zpovědního tajemství jako příčině smrti Jana z Pomuku. Neudivuje tedy, pochybovalo-li se často o věrohodnosti této zprávy a vysvětlovala-li se podobným způsobem jako zmínka Ondřeje z Řezna o výtce, kterou pokáral Jan králův způsob vlády a kterou Tomáš od něho převzal, jako postupné rozšiřování legendy, jež se začínala vytvářet kolem Janova smutného osudu – fama crescit eundo.⁷

Naštěstí se ví o tomto významném představiteli rakouského dějepiscectví oné doby daleko víc než o jeho současníku Ondřeji Řezenském a je možno vrhnout více světla na jeho zprávu. Narodil se roku 1388 v Haselbachu, studoval od roku 1408 na vídeňské univerzitě a roku 1412 dosáhl mistrovství svobodných umění. Na teologické fakultě byl žákem slavného Mikuláše z Dinkelsbühlu a Petra z Pulky a doktorátu teologie dosáhl roku 1427. Na kněze byl vysvěcen asi roku 1421, v roce 1427 se stal svatoštěpánským kanovníkem ve Vídni. Roku 1431 ho vyslala vídeňská univerzita jako svého zástupce na sněm do Basileje a 8. července 1432 se koncilovému shromáždění představil. V lednu 1433 přijelo do Basileje české poselstvo k jednání s koncilem, jehož se zúčastnil i Tomáš Ebendorfer, a ačkoliv se neobjevil v popředí jednání, přece jeho minulé zkušenosti a znalosti husitské teologie mu zjednaly místo mezi odborníky koncilu; již dříve se totiž zúčastnil jednání s českými husitskými představiteli, např. na bratislavské

schůzce 3. dubna 1429. Tyto dlouholeté zkušenosti patrně rozhodly i o jeho jmenování za člena poselstva koncilu, vyslaného k vyjednávání s husity na české půdě.

Odjezd Ebendorferův z Basileje se poněkud pozdržel – mohl odjet do Čech až 26. května 1433 a tam zůstal s ostatními členy poselstva až do 11. července.⁸ Snad do Prahy dorazil včas na zahájení sněmu, konaného v pražském Karolinu od 12. června, při němž došlo k jednání obou stran.⁹ Během svého pobytu v Praze měl Tomáš Ebendorfer nejen příležitost pronést dvě řeči,¹⁰ ale také se setkal s řadou místních významných osobností, mezi nimiž byli jak univerzitní mistři, tak šlechtici obojí strany – husitské i královské, při důvěrných rozhovorech.¹¹ Měl mimoto příležitost si Prahu zblízka prohlédnout a mnohé její památky lákaly jeho historický zájem. Z Prahy odejel do Basileje 11. července se svými kolegy. To byla patrně jeho jediná návštěva Prahy, i když se zúčastnil v červenci 1435 sjezdu v Brně,¹² na němž jednání s husitskými představiteli pokračovala, a vyhlášení kompaktát 5. července 1436 v Jihlavě.¹³ Jeho diplomatická dráha se dále rozvíjela ve službách císaře Fridricha III. Doprovázel ho na jeho korunovační cestě do Cách, i při jiných příležitostech, např. k císařské korunovaci do Říma roku 1452, rok po dokončení své kroniky. Mimoto byl několikrát zvolen i rektorem vídeňské univerzity.

I ze stručného přehledu hlavních životních dat Ebendorferových je patrné, oč nesrovnatelně větší možnosti čerpat látku pro historické spisy se otevíraly jemu než Ondřeji z Řezna. Nebyl omezen na několik knihoven a archívů nebo na nahodilá sdělení. Téměř tři desetiletí strávil ve středu středoevropského dění, ať už svou účastí na basilejském koncilu a posláním, která mu jím byla svěřena, nebo ve službách světských panovníků, což bylo také spojeno s neustálým cestováním.

Tomáš Ebendorfer se snažil ve svých historických dílech plně využít všech dostupných pramenů, jejichž seznam je na onu dobu opravdu úctyhodný, a sám při jedné příležitosti zdůraznil, že si nic z toho, co píše, nevymyslí,

ale že pečlivě zaznamenal jen to, co našel v psaných pramenech, které sám prozkoumal: „...quorum actus ipse non per sompnium in Parnasso aut Caucaso delusus conspexi, sed tamquam in hiis plurimum gesta ad memoriam futurorum didici et ipse ex privilegiis historiis ac diversorum missivis plurima sollicitudine hausi.“¹⁴ Události, jichž byl očitým svědkem, často uvádí důraznou připomínkou, že je viděl na vlastní oči.¹⁵

I z různých jiných poznámek, porůznu roztroušených v jeho spisech, je zřejmé, že si všímal i během pobytu v Praze různých podrobností, jež ušly jiným, kterým chyběla zvědavost historika. Neopominul např. připomenout stopy katastrofální povodně, k níž došlo 22. července 1432,¹⁶ v Praze dosud patrné. Při zmínce o pražské kartouze, zničené husity v roce 1419, dodává, že v jeho době již nezůstalo ani památky nejen po zdivu, ale ani po základech.¹⁷ Pro pražskou katedrálu, jejíž impozantní, ale nedokončená stavba ho zaujala, má slova obdivu,¹⁸ popisuje stav královské hrobky, v níž byl pohřben Karel IV., tak, jak ji měl příležitost vidět,¹⁹ a zmiňuje se i o náhrobku Přemysla Otakara II.²⁰

Když přecházel od jedné hrobky ke druhé, musel projít ochozem katedrály i kolem hrobu Jana z Pomuku, uzavřeného v dlažbě kamenem. Patrně se nevydal do katedrály sám, ale s průvodcem, o něž neměli vyslanci koncilu, zahrnovaní v Čechách všemožnou pozorností, nouzi. Mohl tedy být na hrob Jana z Pomuku zvláště upozorněn, nebo, poněvadž měl ve zvyku číst náhrobní nápisy,²¹ sám se o něj zajímal. Jestliže znal již tehdy kroniku Ondřeje Řezenského nebo jiné zápisy o době Václava IV., mohl si i sám uvědomit, že stojí nad hrobem nejpověstnější oběti Václavovy krutosti. Nebylo snad jiného vhodnějšího okamžiku dozvědět se o ní něco víc.

Ať už k tomu došlo na onom místě nebo jinde a za jiných okolností, při rozhovorech s významnými pražskými nebo českými osobnostmi, nebo později, je jisté, že zpráva o smrti Janově pro zatajení zpovědního tajemství není výmyslem Ebendorferovým, ale, jak on sám naznačuje, pí-

semným záznamem tradice pražského původu, která se udržovala mezi lidem i tehdy, když byla po léta pražská katedrála opuštěna katolickým duchovenstvem a když pražská kapitula sídlila již druhé desetiletí v Žitavě ve vyhnanství. Musela se tedy udržovat i v pražských kališnických kruzích. Že Jan z Pomuku nebyl ani v oné době zapomenut, dokazují uvedené záznamy *Starých letopisů českých*, přepisované a doplňované kališnickými písmáky, kteří do nich neopominuli vložit zprávu o jeho smrti a hrobě.

Vznik této tradice je ovšem jiná otázka. Jisté je, že Ebendorferova zmínka je jejím nejstarším písemným zachycením a že Ebendorfer v ní nevyjadřuje svou vlastní domněnku, ale pouze zaznamenává to, co slyšel od jiných.

2.

ZPRÁVA PAVLA ŽÍDKA

Poslední domácí spisovatel z 15. století, zmiňující se o příčině smrti Jana z Pomuku, jehož je možno ještě vzdáleně zařadit mezi současníky Václava IV., je učený kanovník kapituly u Všech svatých na Pražském hradě Pavel Židek. Byl židovského původu, narodil se v Praze v roce 1413, byl vychován nejprve kališnicky, ale v době studií na vídeňské univerzitě, kde získal mistrovství svobodných umění, se stal horlivým katolíkem. Ve studiích pokračoval v Padově a v Bologni, kde dosáhl doktorátu lékařství, ale na zpáteční cestě do vlasti byl v Řezně roku 1442 vysvěcen na kněze a téhož roku byl přijat mezi pražské mistry filozofické fakulty. Kanovníkem u Všech svatých se stal zanedlouho potom, musel však žít ve vyhnanství v Plzni, roku 1451 odešel do Krakova, po čtyřech letech se vrátil znovu do Plzně a od roku 1466 se pohyboval při dvoře krále Jiřího z Poděbrad, jehož dlouho nepřežil.²²

V letech 1470–1471 dokončil svůj česky psaný spis *Správovna Jiřímu*, oplývající praktickými radami určenými králi Jiřímu, v němž zastává vyhraněné katolické stanovisko a často se vyjadřuje až se sebevědomou neomalenos-

tí. O Václavu IV. ví víc než jeho předchůdci, počínaje již příhodami při jeho křtu a korunovaci. Byl „žráč a opi-
lec“, byl neplodný, »miloval řezáky, šípy, psy, touly a vy-
dal se na netbanlivost“. Dále:

„když měl zlé domněnie do své paní a ona se zpoviedala mistru
Johánkovi, děkanu Všech svatých, i přišel k němu král, aby mu po-
věděl, s kým přebývá a kdy děkan nechtěl jemu nic praviti, kázal ho
utopiti. Potom přeschla řeka, a když lidé pro mlýny chleba neměli,
počali proti králi reptati, a to byl počátek zlého.“²³

Jakou historickou hodnotu má tato Židkova zpráva? „Legenda nabyla tu podoby zvláště pikantní“, píše F. M. Bartoš. „Král podezřívá choť z nevěry a vyzvídá na zpovědníkovi, jenž odmítá zraditi zpovědní tajemství a pyká za to smrtí. Sucho, jímž vyschne Vltava, nezpůsobí sice zázraků, aspoň však hlad a z toho reptání na krále. Než i v této podobě dobře poznáváme jádro pověsti, kterou zapsal Ebendorfer. Od něho ji Židek měl nejspíše přímo. Byl totiž léta jeho žákem a později kolegou na vídeňské univerzitě... S Ebendorferem hovořoval asi ze všech kolegů nejvíce, an mu mohl podati zprávy nejcen-
nější, zprávy o vlasti, na nichž závisela všechna jeho bu-
doucnost, návrat domů. Tím, že přenesl legendu z ciziny do Čech, na Hrad, kde byl kanovníkem (od 1439), stal se, jak jsem přesvědčen, podivný tento člověk a světoběž-
ník vlastním tvůrcem nepomucké legendy.“²⁴

Měl-li tedy zprávu o zpovědním tajemství Židek od Ebendorfera, odkud ji získal on? Od Ondřeje Řezenského, odpovídá prof. Bartoš. Ten ji zase měl z bavorského prostředí, kde vznikla, ale „hluboce oddaný panovnickému rodu, jemuž napsal na poloúřední vyzvání i rodinnou kroniku, že zřejmě z šetrnosti k princezně z krve wittelsbašské učinil, mluvě o Václavu IV., z nesčíslných klevet o jejím muži pouhý výběr a nesvěřil arci svoje domněnky a historky peru“.²⁵ To, co tedy již věděl v roce 1422, když psal svou kroniku, ale jen naznačil, že totiž Jan z Pomuku vyčítal králi, že „jen ten je hoden jména krále, kdo dobře vládne,“ vyslo-
vil Tomáš Ebendorfer naplno, když napsal, že Václav IV.

utopil zpovědníka královnina, když se zdráhal porušit zpovědní tajemství. Zároveň však prof. Bartoš přiznává, že „Ondřej současně uchovává v jiné své husitské kronice zajímavý hanopis na krále Zikmunda, pocházející nejspíše z kruhu českých katolických vyhnanců a vyčítající mu mj. i cizoložný poměr ke vdově po jeho bratru, královně Žofii“.²⁶ Proto tedy zpráva o zatajení zpovědního tajemství vznikla v Bavorsku tím, že tyto styky se Zikmundem „promítly asi brzy její svůdnictví již do doby krále Václava“.²⁷

Tato jinak důmyslně skloubená teorie má přece mnoho vážných slabin: předně není možno s jistotou dokázat, zda a kdy se Tomáš Ebendorfer setkal s Ondřejem v Řezně, ač je to dosti pravděpodobné, a hovořili-li při té příležitosti spolu o věci tak marginálního významu; dále je nutno osvětlit, proč „loajální mnich“ šetří pověst wittelsbašské princezny v jednom svém díle, ale v druhém už na její čest nedbá a ostrými slovy ji v hanopise na Zikmunda, vloženém do druhého spisu, nepřímou obžalovává z cizoložství s ním. Přitom Tomáš Ebendorfer zmínkou o zpovědním tajemství nijak královně na cti neubírá a ačkoliv užívá Ondřejovy kroniky, přece jasně a úmyslně od ní oděluje frázi „et ut fertur“ – „a jak se říká“, zprávu o zpovědním tajemství. Další obtíž působí objasnění výrazu „legenda o zpovědním tajemství“, jež byla takto domněle vytvořena v cizině Žídkem (který nebyl svatovítským kanovníkem, jak mylně tvrdí prof. Bartoš) a přenesena do Prahy. Tam byla přijata bez námitek ve svém novém rozšířeném vydání, takže se liší nejen od zprávy Ondřejovy, kterou jako by vůbec nebrala v úvahu a jejíž jádro zcela opomíjí, ale i od zápisu Ebendorferova, neboť obsahuje prvek nový: historickou zprávu o vyschnutí řeky.

Přitom je třeba mít na mysli, že Žídkova *Správovna* byla určena králi Jiřímu, který byl kališník, a dá se těžko myslet, že by si Žídek byl dovolil – i přes svou nevázanou řeč – mu psát o příznivci a ochránci viklefistů a prvních husitů, jímž byl Václav IV., něco, co by netkvělo kořeny v domácí pražské tradici, kterou Jiří, narozený v roce 1420, mohl buď znát, nebo si ji ověřit. Daleko jednodušší, přirozenější

a nenásilné je prosté vysvětlení, že jak Ondřej, tak Ebendorfer i Židek opakuji starou ústní domácí tradici, vzniklou v pražském prostředí, k níž měl Ondřej přístup jen nepřímo, ale Ebendorfer i Židek z ní mohli čerpat přímo na místě v Praze.²⁸ Je pozoruhodné, že Židek nazývá zpovědníka mistrem Johánkem, jak byl nazýván utopený generální vikář Jenštejnův, a s ním spojuje zpovědní tajemství. Ačkoliv neudává rok utopení, poznámka o vyschnutí řeky klade tuto událost správně k roku 1393, jak to mají i zápisy *Starých letopisů českých*, nikoliv však Ondřej Řezenský ani Tomáš Ebendorfer, kteří událost blíže nedatují.

Kdyby tato další příčina Janovy smrti nebyla hrála v jeho posmrtné historii tak značnou úlohu a nebyla se stala terčem pozdějších kritik a polemik, bylo by možno život Jana z Pomuku uzavřít zde, kde se jeho postava jeví ve své nerozdělené celistvosti. Důvody smrti, uvedené Janem z Jenštejna záhy po ní, jsou dostatečně závažné, aby, zvláště ve světle nově prozkoumaných soudobých pramenů, mohl být Janu z Pomuku přiřčen titul mučedníka, odezíraje od zpovědního tajemství, i v případě, že by skutečně bylo možno prokázat, že jde o pověst zcela legendární.

Není však zcela neúčelné se vrátit o osmdesát let nazpět a pokusit se zjistit, zdali události, nakupené kolem smrti Jana z Pomuku, opodstatněnost této pozdně zaznamenané zprávy průkazně nevylučují buď přímo, nebo nepřímo, případně ji uvést na pravou míru oddělením legendárních prvků od historického jádra.

3. PRVNÍ SŇATEK VÁCLAVA IV.

Manželského života Václava IV. se dotýkají současné prameny velmi zřídka a pozdější až příliš mnoho. Obě jeho manželky pocházely z domu bavorských vévodů. První sňatek pro syna naplánoval ještě Karel IV. ve snaze připoutat politicky k lucemburskému rodu bavorské Wittelsbachy, kteří mohli vážně ohrožovat jeho zájmy. Ke sňatku

devítiletého Václava s Janou, dcerou Alberta Štraubinského o několik let mladší, došlo v Norimberku 29. září 1370 a 17. listopadu byla budoucí česká královna korunována arcibiskupem Janem Očkem.²⁹ Manželské soužití mělo začít po pěti letech společnou korunovací mladých manželů na římské království v Cáchách. Královna Jana strávila své mládí při českém dvoře, kde zdomácněla.

Její postava zůstává skryta za politickými událostmi doby a pouze jednou vystupuje do popředí při pohřbu Karla IV. Manželství přervala předčasná smrt královny Jany na Karlštejně 31. prosince 1386. Po několikadenním vystavení jejích tělesných pozůstatků byla pohřbena v královské hrobce pražské katedrály po boku Karla IV. Václav IV. se pohřbu nezúčastnil, prý ze žalu, z čehož se usuzuje, že jeho první manželství nebylo nešťastné.³⁰ Václavův současník, kronikář de Dynter, který navštívil jeho dvůr kolem roku 1410, zaznamenal, že královna zemřela za tragických okolností: byla zadávena v noci velikým honicím psem svého manžela, který i v noci spával u svého pána.³¹ Tuto zprávu není možno ověřit tak dobře, jako mnohokrát zaznamenanou Václavovu vášeň pro lovecké psy, jež dával pro sebe shánět po celé Evropě.³² Ostatně již v roce 1385, rok před úmrtím královny Jany, pokousal králův pes Václavova Konráda Krajíře.³³

Ať zemřela královna Jana jakkoliv,³⁴ první manželství zůstalo bezdětné, stejně tak jako byl manželství jeho příbuzných, pokud se oženili vdali, a tak rozsáhlý lucemburský dům nakonec zůstal bez mužských potomků. Tato skutečnost zavadla u Václava IV. patrně podklad k pozdějším fantastickým pověstem, jež se snažily učinit z jeho první manželky postavu veskrze tragickou. Již souvěký kronikář zaznamenal, že Václav IV. přinutil vlastní manželku jít do nevěstince, z čehož vznikla další rozšířená pověst, že se sama raději umořila hladem, aby unikla tak hanebnému životu, jímž byla nucena žít.³⁵ Na ni pak navázal kronikář Hájek svou pověst o Václavově vyzvídání na jejím legendárním zpovědníku Janu z Nepomuku obsah z její zpovědi.

4.

ARAGONSKÉ INTERMEZZO

Neočekávaná smrt královny Jany otevřela avignonskému papeži Klementu VII. a jeho stoupencům, kteří se již od roku 1385 marně snažili získat na svou stranu Václava IV. zintenzívněním vzájemných styků, nové možnosti, jichž hodlali plně využít. Shodou okolností se objevil na avignonském dvoře i nový kardinál: Pileus de Prata, který nedlouho po nocerkých událostech opustil Urbana VI., obdržel 13. června 1387 od Klementa VII. v Avignonu svůj druhý kardinálský klobouk a dal se horlivě do služeb nového pána, který v něm získal jednoho z nejschopnějších diplomatů pro svou politiku.³⁶ Poněvadž Pileus poznal Václava IV. a říšské i české poměry lépe než kterýkoliv z jeho nových kolegů, mohla právě od něho vyjít konkrétní myšlenka, jak trvale připoutat Václava IV. ke klementinské straně sňatkem.

Vhodnou nevěstou měla být dcera aragonského krále Jana I., který se v lednu onoho roku ujal po smrti svého otce vlády. K lítosti otce, krále Petra IV., přešel díky sňatku s princeznou z francouzské královské rodiny již na počátku rozkolu ke Klementu VII., zatímco Petr zachovával až do smrti neutralitu a finančně si církevní majetek ve svém království obhospodařoval sám. Pouhý měsíc po otcově smrti dal Jan I. odhlasovat přestup celého Aragonu z neutrality do obedience Klementa VII. výměnou za jisté papežovy ústupky.³⁷

Václav IV. měl být ke Klementovi přilákán obdobným způsobem jako kdysi Jan I. – sňatkem s jeho dcerou Janou. Do jednání se vložil i Jindřich Bayler, jehož důležitou spojkou mezi Avignonem a Prahou byl salcburský arcibiskup Pelhřim, ale není možno vyloučit ani postranní záahy Kunše z Veselé, který se v roce 1387 pohyboval v Avignonu a vydal na pokyn Klementa VII. vyslancům aragonského krále své známé svědectví o neplatnosti volby Urbana VI.³⁸

Podmínky k uzavření sňatku byly výhodné pro obě strany: nejstarší dceři, infantce Janě, bylo tehdy 12 let, dosáhla

tedy téměř předepsaného věku k manželskému soužití. Její otec měl se svým budoucím švagrem také řadu společných zájmů: byl náruživým lovcem a obdivovatelem středoevropských hudebníků a pěvců.³⁹ Mimoto Václav byl pravoplatně zvoleným římským králem – volbu sice potvrdil Urban VI., ale byl ji ochoten potvrdit i Klement VII. pod podmínkou, že se Václav IV. dá korunovat od něho, a tak přistoupí na jeho stranu. To ovšem působilo Janu I. jistě obavy, jež vypsál Klementu VII. i kardinálu Pileovi: Václav přece byl schizmatik, tedy nepřítel církve – vzato s perspektivy přívržence Klementa VII. – a pak prý král Jan zaslechl, že za císaře má být vbrzku korunován francouzský král. Nechtěl tedy nic mít se sesazeným císařem a toužil po uchování přátelství s francouzským dvorem, s nímž byl úzce spřízněn.⁴⁰ Proto ponechal záležitost zcela v rukou Klementa VII.

Během tajných styků mezi Avignonem a Prahou se zřejmě podařilo naklonit Václava IV. myšlenke možného sňatku s princeznou Janou, poněvadž po roce, v létě 1388, vyslal k aragonskému králi svého komorníka Roberta s dopisem, jímž žádal Jana I. o osobní schůzku, na níž by se v jednání pokračovalo. Král Jan v odpovědi z 27. července s jeho návrhem souhlasil, ale neopominul poznamenat, že mu Jindřich Bayler Václava IV. vychválil, a významně dodal, že jeho dceři nápadníci nechybějí. Žádal však od Václava IV. poselstvo, opatřené jeho plnou mocí k zahájení jednání o sňatku i sdělení, jak by bylo možno uskutečnit navrhovanou schůzku, neboť viděl, že by se to neobešlo bez různých obtíží.⁴¹ Brzy nato, v srpnu 1388, sdělil král Jan Klementu VII. přesné stáří své dcery a její věno.⁴²

5. SŇATEK VÁCLAVA IV. S ŽOFIÍ BAVORSKOU

Snad, jak se domnívá F. M. Bartoš,⁴³ naskytla se dříve, než se Václav IV. odhodlal vyslat žádané poselstvo, jiná možnost sňatku. Bavorský vévoda Fridrich navštívil na

podzim roku 1388 Václavův dvůr a při té příležitosti patrně smluvil jménem svého bratra vévody Jana sňatek s jeho dcerou Žofií, k němuž došlo v létě roku 1389⁴⁴ a který byl také podmíněn politickými zájmy.

Nová mladá sedmnáctiletá královna, proslulá svou krásou, byla neteří Václavovy první choti Jany a do Čech přišla z Mnichova. S její osobou spojilo 15. století smrt Jana z Pomuku, jejího domnělého zpovědníka, protože se zdráhal vyzradit Václavu IV., z čeho se mu mladá královna zpovídala. Podání, o něž jde, pochází z doby daleko starší, než se vytvořila na základě různých příčin smrti Jana z Pomuku pověst o dvou Janech. Poněvadž k této události mohlo dojít pouze v letech 1389–1393, je velmi prospěšné zjistit, v jakém ovzduší probíhala mezi oběma manžely první léta po jejich sňatku. Stejně tak jako o královně Janě, první manželce králově, lze najít velmi málo informací i o královně Žofii. A přece několik zajímavých zpráv z doby prvních let Václavova druhého manželství se zachovalo a dosud čekají na spolehlivé vysvětlení.

Český novoutrakvista Pavel Stránský, který v roce 1627 emigroval z Čech a vydal své známé dílo *Respublica Bojema* (O Českém státě) v roce 1634 v Leydenu, v něm hájí teorii předbělohorského českého státu jako volební monarchie. Vypočítává tam mj. věnná města českých královen, a pak dodává: »Toho všeho užívání všecky řádně z toho důchody a příjmy *královnám na království řádně korunovaným*, pokud žijí, plným právem náleží“.⁴⁴ K tomu uvádí odst. A 25 *Zřízení zemského* z roku 1564. Ačkoliv předpis pochází až z 16. století a autor jej cituje až v první polovině 17. století, je zřejmé, že zachycuje starou praxi.

Srovnáním dat korunovací českých králů a královen ve 13. a 14. století⁴⁶ lze dokázat, že všechny české královny, pokud byly v době královy korunovace jeho manželkami, byly korunovány společně s ním, nebo, šlo-li o manželky, s nimiž se král oženil po ovdovění, s korunovací se neotálelo. Pouze druhá manželka Václava II. Eliška Polská a manželka Jana Lucemburského Beatrix byly ko-

runovány za tři roky po sňatku. To však jsou jediné výjimky. Všechny manželky Karla IV. byly korunovány ještě v roce sňatku, stejně tomu bylo i s první chotí Václava IV. královnou Janou v roce 1370. A nejinak tomu mělo být i s Žofií. Brzy po jejím sňatku v listinách, jimiž na její přímlovu – jde tu asi o její tzv. „preces primariae“ – uděluje nový papež Bonifác IX. různým duchovním benefícia, jmenuje Žofií zásadně „vznešenou českou a římskou královnou“.⁴⁷ Václav IV. sám vydal 23. prosince 1389 nařízení vybírat obvyklou berni k úhradě korunovačních výdajů.⁴⁸ Ke korunovaci však přesto nedošlo, a proto je na místě otázka, proč.

Vysvětlení se různí: F. M. Bartoš se domnívá, že „účast arcibiskupova na ní byla nezbytná, ale právě proto asi byla odkládána znovu a znovu“, poněvadž se Václav IV. nchtěl při ní setkat s nenáviděným Janem z Jenštejna.⁴⁹ R. Urbánek myslí, že to byly „neshody mezi členy lucemburského rodu, když nový králův sňatek křížil nástupnické naděje nejbližších příbuzných Václavových“, „důvody politické vnitřní, spojené s odbojem jednoty panské, zvláště ohled k spřízněným Wittelsbachům, kteří svou vzájemnou svárliivost přenášeli i na krále Václava, spojující se s jeho domácími i vnějšími odpůrci... I bylo snad Václavovi vhod držeti Wittelsbachy v šachu“.⁵⁰ Bylo také podotýkáno, že v té době žila ještě vdova po Karlu IV. císařovna Eliška Pomořanská, jež užívala královniných věnných statků, atd.

Pestrost různých domněnek jen naznačuje, jak těžko lze najít klíč k řešení záhady a že ani jediné vysvětlení není možno považovat za vyčerpávající a konečné. Některé názory je možno vyloučit, např. odboj panské jednoty, který se v roce 1389 a 1390 neprojevoval tak silně jako o několik let později, nebo přítomnost arcibiskupa Jana z Jenštejna, který ještě v roce 1392 světil slavnostně za přítomnosti krále a jeho manželky základní kámen k lodi pražské katedrály a hostil pak krále ve svém dvoře, ačkoliv několik let předtím, v roce 1385, král jeho pohostinství při podobné příležitosti odmítl. Korunovace pak byla odkládána

i po Jenštejnově rezignaci, kdy byl jeho nástupcem králi přijatelný arcibiskup Olbram ze Škvorce.

Ani okolnost, že dosud žila císařovna Eliška, nijak nemohla bránit korunovačnímu úkonu, poněvadž i Václavova první choť královna Jana byla korunována za jejího života. A ani po Eliščině smrti v roce 1393, nýbrž až za plných sedm let, v roce 1400 došlo k Žofině korunovaci. Předchozí léta byla ovšem naplněna vzrušujícími událostmi, domácím i říšským odbojem proti Václavovi. Poněvadž Žofie byla korunována pouze několik měsíců před Václavovým sesazením z říšského trůnu,⁵¹ a on sám, ačkoliv dlel v Praze, se manželčiny korunovace nezúčastnil,⁵² zatímco byli přítomni jeho příbuzní z lucemburské strany, není vyloučeno, že se ani tehdy nedála zcela v soulase s jeho vůlí a že mohla být vnějšími okolnostmi vynucena.

Plných jedenáct let odkladu a Václavova okázalá nepřítomnost při tomto úředním aktu, týkajícím se jeho království, nemají vskutku v českých dějinách oněch časů obdoby. O králově nemoci, jež by mu byla zabránila v účasti, by jistě nebyl pomlčel současný autor, který korunovační slavnost podrobně popsal, stejně tak jako při popisu slavnostního pohřbu Václavovy první manželky královny Jany je výslovně uvedeno, že se jej král nemohl zúčastnit pro hluboký žal.

Ať již nutnou podmínkou k uvedení v držení věnných statků byla korunovace, jak naznačuje Pavel Stránský, či již sňatek s králem, jehož logickým důsledkem měla být korunovace, a přejdou-li se léta, kdy ještě žila císařovna Eliška († 14. února 1393), přece v době, jež následovala, Žofie stojí zcela stranou: moc nad jejími věnnými statky vykonával sám král. Teprve až 26. února 1399 – pokud možno zjistit – se poprvé objevuje jméno Žofino, ale jen jako „*Dei gratia Romanorum et Boemiae regis conthoralis*“ – manželka českého a římského krále, v privilegiu, jímž potvrdila obyvatelům dvou věnných měst venkovských Trutnovu a Dvoru Králové vynětí z pravomoci krajských úřadů a soudů,⁵³ tedy v privilegiu vydaném již

králem Janem Lucemburským a krátce předtím Václavem IV. 2. prosince 1398.⁵⁴ Z toho vyplývá, že ještě počátkem prosince 1398 potvrdil výsadu Václav IV. jako český král a po třech měsících vystupuje v téže věci znovu Žofie, tehdy už zřejmě paní obou měst, což naznačuje, že v oné době došlo ke změně jejího postavení.

Toto „zastupování“ královny králem se však projevuje i tam, kde nešlo přímo o hmotné nebo korunní zájmy – na poli církevním. České královně náleželo tradičně podací právo k některým fám a obročím. Zatímco v letech 1393–1399, resp. 1400, není odnikud zřejmé, že by je byla královna Žofie uplatňovala jako její předchůdkyně na českém trůně, je možno ze zápisů konfirmačních knih pražských generálních vikářů dokázat, že toto právo vykonával král sám, když např. v letech 1394 a 1395 prezentoval svým jménem faráře do Minic⁵⁵ a v letech 1393 a 1397 faráře ke kostelu sv. Haštala v Praze.⁵⁶ Nad oběma kostely měla patronát česká královna. Práva s ním spojená začala Žofie vykonávat zde i nad jinými farami a obročimi až po roce 1400.⁵⁷

V pozadí oddalování královniny korunovace tedy jistě nebyly malicherné důvody již proto, že to nebývalo tradicí lucemburského rodu. Karel IV. dával všem svým manželkám hned po svatbě, co jim náleželo. Stejně postupoval pod vlivem svého otce i Václav IV. v případě královny Jany a zamýšlel stejně postupovat i v roce 1389 po sňatku s Žofií. Z tohoto úmyslu však z neznámých důvodů sešlo a nad vztahem obou manželů se vznáší otazník. Mohl být dobrý, když král upíral choti, co jí podle zvyku a práva patřilo – korunovaci – a od února 1393 i hmotné statky a jiná práva? Příčinu bude třeba hledat patrně jinde, nikoliv pouze ve vnějších okolnostech. Mimo snahu Václava IV. užívat výnosů z věnných měst pro sebe, kterou není možno zcela vyloučit, lze ji vidět i v samotném vztahu mezi královskými manželými. Moderní historikové doznávají, že na jeho nevyrovnanost ukazují různé okolnosti.

Rudolf Urbánek na jedné straně musí připustit, že pro tuto nezvyklou situaci schází vysvětlení, ale na druhé

straně vidí, že může do této spojitosti být uvedena i otázka příčiny mučednictví Jana z Pomuku. Přesto nemůže popřít, že oddalování korunovace, způsobené politickými činiteli, mohlo „nepříznivě působiti i na dobrý Václavův poměr k Žofii“. Hned však dodává: „A zde právě nasazují páku noví čeští historikové katoličtí v neprospěch Václavův, vykládající však neshodu mezi manžely královskými mravní povahou královou a jeho podezíráním Žofie z nevěry, s čímž je pak ve spojení otázka Jana z Pomuku, i také otázka lazebnice Zuzany.“⁵⁸ H. Rieder se ve svém lidově podaném životopise Václava IV. také domnívá, že sňatek patrně nebyl šťastný, a že *tato skutečnost mohla ovlivnit legendu*, že Václav IV. měl poměr k lazebnici Zuzaně, v němž pokračoval i po sňatku s Žofií, a že si navzájem manželé předhazovali nevěru a král chtěl od zpovědníka královny vyzvědět, „s kým královna přebývá“, což Jana stálo život.⁵⁹ Proto Rudolf Urbánek tuto historku odmítá a domnívá se, že přesto „Václavovo manželské štěstí s Johannou našlo v manželství se Žofií své pokračování a že ani napětí a spory... s jejími bavorskými příbuznými a vzniklý tím odklad její korunovace nevnesly mezi královské manžely rozladění a neshodu“.⁶⁰ Zdá se však, že názor o idyllických prvních letech druhého Václavova manželství nachází čím dále tím méně opory v dobových pramenech.

Na zajímavou okolnost upozornil již F. Štědrý poukazem, že na tzv. velkém nápisu o položení základního kamene hlavní lodi katedrály sv. Víta z roku 1396 schází mezi tolika jmény přítomných i nepřítomných členů královské rodiny jméno Žofino, ačkoliv se s králem slavnosti zúčastnila.⁶¹ Pokládal toto opominutí za úmyslné – a tedy za vnější projev nesouhry mezi královskými manžely. Správně však upozornil F. Stejskal, že na desce jsou vyjmenováni vesměs žijící členové rodiny Karla IV. – jeho vdova a jeho synové a dcery a další příslušníci lucemburského rodu, takže královna Žofie nutně do této kategorie nemusela být pojímána.⁶² Mimoto text pocházel patrně od ředitele stavby Václava z Radče, ačkoliv jej mohl sestavit podle pokynů krále.

Zajímavější je však jiný doklad z roku 1391, o jehož pravosti nelze mít pochyb. Záhy po smrti Urbana VI. a po zvolení Bonifáce IX. v Římě znovu navazoval Václav IV. počátkem roku 1300 důvěrná jednání s Avignonem o podmínkách případného uznání Klementa VII., jež nakonec opět nedospěly k žádnému kladnému výsledku. Mimo jiné se v dokladech objevuje nyní po sňatku Václava s Žofií snaha Avignonu přivdat princeznu Janu Aragonskou do lucemburské rodiny. Tentokrát přicházel v úvahu mj. moravský markrabí Prokop.

V září 1390 jednal o možnosti tohoto sňatku jménem Václava IV. Oldřich Everpsel s aragonským králem, ale byl odkázán na Klementa VII., do jehož rukou král Jan vložil vyřízení záležitosti sňatku.⁶³ Ani on ani avignonský dvůr nebyli nadšeni neustálými průtahy tím spíše, že rakouský vévoda Albrecht III. také poslal tajně do Aragonu několikeré poselstvo, jež mělo získat ruku princezny Jany pro Viléma, syna padlého vévody Leopolda.

Konečně 15. ledna 1391 znovu informoval dlouhým dopisem mezi záležitostmi, týkajícími se jednání s Václavem IV., Jindřich Bayler z Avignonu salcburského arcibiskupa Pelhřima o průběhu dosavadního jednání: doznal i obtíž spojenou s případným sňatkem Viléma a Jany, neboť Vilém byl dosud ženat s dcerou uherského krále Ludvíka Velikého, jež byla držena v saracénském zajetí. Král Jan však spoléhal na rozhodnutí Klementa VII. a byl ochoten provdat svou dceru buď do Rakous, nebo do Čech; vyjednávání měl na starosti Jindřich Bayler.⁶⁴ Ten nyní žádal Pelhřima, aby zprávy, jež mu v dopise sděluje, považoval za důvěrné a aby mu napsal své mínění, který z navrhovaných sňatků považuje za výhodnější pro církve (tj. pro Klementa VII.), zda manželství s jedním z markrabích, nebo s rakouským vévodou Vilémem. K tomu však hned dodává:

„A musím vám sdělit něco jiného přísně důvěrného: bylo nám totiž nějak dáno na srozuměnou, že římský král (Václav IV.) by sám měl rád onu dceru pro sebe a jinou, kterou má, propustil. O tom se tajně

informujte, abychom zde nebyli obelštěni, poněvadž nám to bylo řečeno velmi tajně a náš pán (Klement VII.) stejně jako aragonský král by nechtěli dlouho ponechávat tento případ nevyřešený, poněvadž mi bylo psáno, že markrabí jsou nyní v Rusku a v Sasku a že král pro ně pošle, aby se dozvěděl jejich přání v této záležitosti.“⁶⁵

To je poslední známá zmínka o Janě Aragonské v korespondenci s Avignonem. Jednání o uznání Klementa VII. zmařil, jak bylo řečeno, sám Václav IV. svými podmínkami, ale přesto po letech znovu navazoval styky s nástupcem Klementovým, Benediktem XIII. Případ Jany Aragonské se však definitivně uzavřel její svatbou v roce 1392. Neprovdala se ani za Václava IV., ani za žádného z markrabích, ani za rakouského vévodu, ale za hraběte de Foix.⁶⁶

Narážka Jindřicha Baylera v dopise Pelhřimovi o manželství Václava IV. si však zaslouží pozornosti již proto, že se dostala do Avignonu přímo z králova okolí, nejspíše prostřednictvím vyslance jedné nebo druhé strany. Poněvadž ji Jindřich sděluje Pelhřimovi a žádá o taktní ověření, je nepravděpodobné, že by byla vyšla z pramene, který by byl obratný diplomat Klementa VII. bral na lehkou váhu.

Neméně zajímavý je strohý výraz, jehož užívá o Václavově úmyslu zbavit se své tehdejší manželky Žofie. Jindřich Bayler, jemuž ovšem nebyla cizí biblicko-právní terminologie, volí latinský výraz „dimittere“, jehož Písmo užívá v technickém smyslu, kdykoliv se zmiňuje o propuštění manželky manželem, ať pravoplatně či nikoliv. V tomto případě by nejspíše připadaly v úvahu dva výroky Kristovy o propuštění manželky, zaznamenané v Matoušově evangeliu:

„Také bylo řečeno: kdo by se rozváděl (dimiserit) se svou ženou, ať jí dá rozlukový list. Já však vám říkám: každý, kdo se rozvede se svou ženou – *kromě případu smilstva* – uvádí ji v cizoložství, a kdo se ožení s rozvedenou, dopouští se cizoložství.“ (Mt 5, 31–32)

„Přistoupili k němu farizeové... a zeptali se ho: „Může se člověk s manželkou rozvést (dimittere) pro libovolný důvod?“ On jim odpo-

věděl: „...Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!“ Řekli mu na to: „Proč tedy Mojžíš nařídil dát ženě rozlukový list a rozvést se s ní (dimittere)?“ Odpověděl jim: „Mojžíš vám dovolil se rozvádět (dimittere) se ženou pro tvrdost vašeho srdce, ale od začátku to tak nebylo. Říkám vám: kdo se rozejde se svou ženou z jiného důvodu *než pro smilstvo* a ožení se s jinou, dopouští se cizoložství.“ (Mt 19, 3. 6–10)

Kdyby cizoložství bylo bývalo důvodem k platné, církví uznané rozluce, pak by byla bývala slova Jindřichova příliš výmluvná, neboť by byla ve své stručnosti přesně ukázala na oprávněný důvod rozluky králova manželství – na cizoložství jeho manželky Žofie. To by bylo ovšem bývalo v tom případě třeba právně prokázat, aby dosáhlo zákonité platnosti jak rozloučení manželství, tak uzavření králova dalšího manželství. Nebylo by tedy bývalo třeba hledat výmluvnější výraz k vystižení celkové situace. V tom případě by se v něm skrýval klíč k pochopení vzájemných styků mezi oběma královskými manžely, nebo aspoň důvod jejich neshody – údajnou nevěrnost královny.

Řešení problému není ovšem zdaleka tak jednoduché, neboť ani právně dokázané cizoložství královny nemohlo být podle platného církevního práva důvodem k rozluce, ale pouze k rozvodu od stolu a lože, přičemž by pouto manželství bylo trvalo až do smrti jednoho z manželů a Václav IV. by se byl sice mohl zbavit nepohodlné Žofie, ale nemohl pomýšlet na nový církevně platný sňatek, což by mu jistě nebylo bývalo příjemné.⁶⁷ Toto řešení tedy nemohlo v daném případě vůbec připadat v úvahu a Jindřich Bayler je neměl na mysli. K tomu, aby mohlo dojít k případnému sňatku s aragonskou princeznou, nebo s kýmkoliv jiným, bylo nutno dokázat, že sňatek Václava IV. s Žofií byl z jiné příčiny neplatný. Důvodů mohlo být ovšem více, ale dvojí manželství Václavovo samo o sobě mohlo ukazovat na důvod nejvhodnější, na který ostatně poukázali i různí současní kronikáři: na královu trvalou manželskou neschopnost, jež mohla být i oboustranná, a nebyla-li, král mohl obratnými důkazy „svědků“ dokázat zodpovědnost druhé strany a svalit vinu na manželku.

Nebylo by to v dějinách ani poprvé ani naposled, kdy by se stala královna nespravedlivou obětí rozsudku, vyneseného podle přání manželova. Na tuto možnost upozornil již i F. Stejskal,⁶⁸ ač neznal zmínku Jindřicha Baylera, jež, ať se jí dá již jakýkoliv výklad, potvrzuje, že v lednu 1391, tedy rok a půl po sňatku Václava a Žofie, se důvěrně hovořilo o neshodě mezi královskými manželky, již snad chtěl Václav IV. radikálně ukončit. V tom případě je zřejmé, že nikoliv vnější politické důvody, ale spíše osobní poměr Václava k Žofii a jeho další, jakkoliv neujasněné plány mohly mít rozhodný vliv na odklad její korunovace.

6. ZÁHADA EMBLÉMŮ VÁCLAVA IV.

Ve své *České kronice* se zmiňuje Václav Hájek o zajetí Václava IV. v roce 1393 šlechtou a o jeho věznění na Staroměstské radnici a o lázni, jež mu byla povolena po patnácti týdnech, při níž mu lazebnice Zuzana pomohla u mostecké věže k útěku na Nový hrad. Václav IV. si ji pak podržel u sebe vedle své manželky jako milenku a z vděčnosti jí daroval v roce 1406 novou lázeň. Zrovnoprávnil i cech lazebníků při té příležitosti s jinými řemesly a udělil mu znak: modrou točenici se zeleným papouškem uvnitř a na privilegium vtiskl i svou pečeť v bílém vosku a svůj sekret v červeném vosku s obrazem lazebnice, držící v levé ruce džber a v pravé zelený lazebnický věník.⁶⁹

Až do minulého století byla tato Hájkova zpráva opět a opět přejímána od barokních historiků jako důkaz nespořádného manželského života krále. Hájkova kronika ovšem příběh s lazebnicí neuvádí v souvislost se smrtí královny zpovědníka, který byl podle Hájka utopen už v roce 1383. Když se však později zjistilo, že šlo o zdvojení jedné osoby, byl příběh s lazebnicí uváděn novějšími autory, opírajícími se o nejstarší svědectví Tomáše Ebendorfera a Pavla Žídka, ve spojitost se smrtí Jana z Pomuku v roce 1393.

Pochybnosti o věrohodnosti Hájkovy zprávy se začaly vynořovat už na počátku 18. století. Dokázalo se totiž, že k zajetí Václavovu v roce 1393 nikdy nedošlo a že tuto zprávu není možno vztahovat ani na Václavova zajetí v roce 1394 a 1401. Ale zatímco se na jedné straně podařilo dokázat nespolehlivost Hájkových údajů, na druhé straně se objevovaly doklady pocházející přímo z králova okolí, jež začaly otřásat podkladem kategorického tvrzení, že *celá* Hájkova zpráva je vymyšlena. Právem se vracela otázka, zda i přes zmýlená data a nemožnost dokázat historickou existenci lazebnice Zuzany přece jen pověst nemá nějaké historické jádro.

Oprávněné pochybnosti budila výzdoba rukopisů pocházejících z osobní knihovny Václava IV. a s ní související výzdoba některých jiných stavebních památek jeho doby. Poněvadž této otázce věnoval značnou pozornost ve své důkladné monografické práci J. Krása,⁷⁰ není třeba se zde zabývat celým problémem příliš podrobně; stačí jen stručně shrnout, oč jde.

Mimo heraldické znaky českého stříbrného lva v rudém poli a černé říšské orlice v zlatém poli s obvyklým kolčím helmem a klenotem, jež někdy drží tzv. divý muž jako herold nebo štítonoš, se nejčastěji vyskytují na památkách, stojících v přímém vztahu k Václavu IV., ještě jiná znamení.

Nejběžnější je tzv. točenice, do kruhu svázaná stuha nebo závoj, která, je-li provedena v barvách, bývá bílá nebo jasně modrá a úzce souvisí i s dalšími emblémy, především s ptákem ledňáčkem, zobrazeným v přirozených barvách a umístěným většinou osaměle buď ve středu točenice, nebo na ní a výjimečně se vyskytujícím i ve dvojici a v celých hejnech. Ledňáček je však často zobrazován i samostatně jako nositel dalších emblémů: točenici mívá někdy kolem krku, nebo ji drží v zobáku, v němž častěji nosívá monogramy W a E, nebo pásy s devízami. Monogramy W a E jsou použity jak ve spojení s uvedenými znameními, tak samostatně, např. jako dekorace pozadí iniciál nebo okrajových ozdob ve Václavových rukopi-

sech. Často zdobí však i látky a oděvy, jsou zavěšeny na zlatých řetízcích kolem krku dvou osob, z nich jedna je Václav IV. a druhá postava lazebnice, k níž má monogram E přímý vztah.

Původ a význam těchto emblémů, a především postava lazebnice jako protějšku krále, živě upomíná na Hájkovu zprávu, a proto se stala předmětem tolika dohadů. Až do nedávné doby takřka jediné známé provedení těchto symbolů bylo známo z králových rukopisů. Vyskytují se však i jinde. Jejich soupis podává J. Krása.⁷¹

Nejstarší památkou, kde se emblémy Václava IV. vyskytují, je kaple Staroměstské radnice, vysvěcená v srpnu 1381, a monumentální výzdoba fasády staroměstské mostecké věže, obrácené směrem k Starému Městu, také z počátku 80. let 14. století. Nad severním portálem radniční kaple se vyskytuje kamenný reliéf točenice, na níž sedí dva ledňáčci s monogramem E uprostřed. Na mostecké věži jsou umístěny souměrně v rozích výzdoby kamenné reliéfy čtyř točenic, v nichž sedí ledňáček. Vnitřní klenba věže je rovněž vyzdobena malbou čtyř točenic s ledňáčky a čtyř lazebnic s cípy a věníky. Ačkoliv je možno datovat vznik těchto stavebních památek, přece nebylo dosud zjištěno, zda do nich emblémy nebyly vsazeny dodatečně. Z počátku osmdesátých let však pochází i zlatá mince ražená Václavem IV., na níž se mimo českého lva a královny iniciály W objevuje i točenice. První přesně datovatelný doklad je oltář zasvěcený českým patronům a věnovaný kostelu sv. Víta v Mühlhausenu pražským měšťanem Reinhartem: na závěru malovaného oltáře je mimo rodový znak dárce souměrně s ním umístěn i český znak Václava IV., na jehož helmu je ledňáček s rybou v zobáku. K pořízení oltáře došlo krátce před Reinhartovou smrtí v roce 1385.

V roce 1387 vznikal nejstarší zachovaný rukopis z osobní knihovny královny. Obsahuje rytířský román Wilhelham od Wolframa z Eschenbachu, obohacený později o hrdinské příběhy Rennewarta, jedné z hlavních postav původního románu, sepsané Ulrichem z Türnheimu a pří-

běhy z mládí Willelhama od Ulrichova neznámého pokračovatele.

V okrajové výzdobě rukopisu se již na bohatě zdobeném titulním listě objevuje zlatý monogram E s korunou⁷² a v okrajové výzdobě dalších listů průsvitnou košilí nalehko oblečená lazebnice s věníkem a škopkem, někdy vsazená do rámečku složeného z korunovaných monogramů E a W, a král uvězněný v jednom z monogramů jako v kládě, obtočený věníkem – závojem lásky; někdy lazebnice uvězněného krále těší. Oba mají na hlavách zasazená pera a převládající modrá barva králova obleku i stuhy lazebnice, uvázané kolem jejího pasu, naznačuje jasně jejich vztah. Nad výjevem drží dva ledňácci korunovaný monogram E.⁷³ Oba korunované monogramy se však objevují často i jinde v okrajové výzdobě a někdy tvoří monogram E a pod ním točenice s ledňáčkem protějšek králova erbu s helmem.⁷⁴

Táž symbolická alegorie se opakuje i v dalších, později vzniklých Václavových rukopisech, zvláště ve velké, dnes šestidílné, nedokončené biblí, pořízené krátce po roce 1390. J. Krása dokázal, že jsou to vlastně dva nedokončené současně psané rukopisy bible, v nichž chybí 13 tzv. Malých proroků a celý Nový zákon.⁷⁵

Německý překlad, užitý pro rukopis, dal pořídit pražský boháč Martin Rotlev, nebyl však určen přímo pro krále, stejně tak jako Rotlev nebyl objednavatelem a dárce této velké iluminované bible Václavovy, jak se dříve myslelo. Ta byla napsána na příkaz Václava IV.

Malířská výzdoba je dokončena v prvních dvou svazcích. Pak se střídají iluminované a dosud nedokončené složky. V biblí je mimo uvedené symboly malířský repertoár zvláště zpestřen dalšími motivy s lazebnicí: je vždy zobrazena v bílé košili, někdy dokonce bez ní.⁷⁶ Nejčastěji osvobozuje krále z klády v podobě jednoho nebo druhého monogramu, někdy je v ní uvězněna i ona sama.⁷⁷ S králem hraje různé kurtoazní hry: posílají si na dálku poselství psaná na stuhách.⁷⁸ Nejčastěji se na nich objevuje heslo „toho bzde toho“ v různých ortografických obměnách

a s vloženými dvěma monogramy, jindy „toho milý bože“, „nu s bohem“, „zbohem nu nu“, jež drží buď král nebo lazebnice. Na krále se přímo vztahují dvě německá hesla: „Ich pyn wilde und czam, den guten gut, den posen gram“ a zvolání k lazebnici: „not dy kunig“.⁷⁹ K tomu se řadí i výjevy z lázeňského prostředí: lazebnice někdy se svými družkami slouží králi v lázni: víská ho ve vlasech, myje mu je, drhne zcela obnaženého krále atd. Občas drží zase v ruce ledňáčka, a vyskytuje-li se kolem krále skupina lazebnic, jedna bývá viditelně označena modrou nebo růžovou točenicí omotanou kolem pasu, a ta o něho projevuje zájem, král zase nosí její barvy. Jen jednou se objevuje v okrajových výzdobách královna na trůně a jejím protějškem je korunovaný král. Lazebnice také občas tvoří součást ilustrací biblických dějů, jindy jim přihlíží zvenku.⁸⁰

V letech 1392–1393 byl pro Václava IV. pořízen tzv. Vídeňský astronomický sborník, kde se opět vyskytuje znázornění vězněného krále a na titulním listě tzv. astronomických tabulek krále Alfonse má lazebnice na krku zavěšený zlatý monogram W a uvězněnému králi obdobně visí kolem krku monogram E na zlatém řetízku.⁸¹ V rukopise, obsahujícím německý překlad listů sv. Pavla z let 1391–1411, tvoří na titulním listu protějšek k svatému Pavlu jediná lazebnice, s níž je možno se opět setkat na titulním listu Ptolemaiova *Quadripartita* (poslední léta 14. století), kde je i obvyklý obraz uvězněného krále.⁸² Tam je lazebnice ztotožněna s bohyní milostné lásky Venuší. Navrchu nad helmem je kombinovaný uhersko-český znak pozdějšího majitele knihy – uherského krále Matyáše Korvína, dole na levém okraji drží divý muž týž uherský znak a na opačné straně nahoře je znázorněn znak českého krále u rukou podobného muže.⁸³

V době, kdy vznikal opis *Quadripartitu*, budoval se hrad Točník, nad jehož vstupní bránu byly v jedné řadě vsazeny znaky Václavových zemí mezi dva reliéfní obrazy ledňáčka a točenice.⁸⁴

V roce 1400 se znovu objevuje lazebnice ztotožněná

s Venuší v rukopise tzv. Zlaté buly, objednané pro královu knihovnu. Ani tam nechybějí scény uvězněného krále.⁸⁵ V téže době se dostala točenice s ledňáčkem spolu s českým královským a říšským znakem na vazbu nové knihy zápisů Starého Města pražského a týmž emblémem byla vyzdobena i kaple ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře. Říšský znak, český znak, srdce zdobené monogramem E, nahý muž s věnikem a lazebnice s vědrem se vyskytují také na slonovinové výzdobě jezdeckého sedla nejistého data, jež patřilo Václavu IV. Je na něm zobrazena i postava sv. Jiří s dvojicí rytířů a scéna z dvorského prostředí.⁸⁶ V posledním známém rukopise, vzniklém snad pro krále v roce 1405, je tzv. *Bellifortis* Konráda Kyesera, kniha o válečném umění. V něm je mj. zobrazen i stan Václava IV., jehož plátno je zdobeno iniciálou E uprostřed točenice.⁸⁷

Točenice, ale jen s ledňáčkem nebo bez něho, se vyskytuje i v jiných rukopisech, jež Václavu IV. nepatřily: ve sborníku duchovních spisů litomyšlského biskupa Jana Železného (asi z let 1388–1392), v bibli zvané Antverpská králova mincmistra Konráda z Vechty (kolem 1410) a v misálu pražské kapitulní knihovny (kolem 1410), vždy na titulním listě, kde jsou i znaky majitelů. V rukopise litomyšlského biskupa Jana je tam umístěn i znak Bratrstva obruče a kladiva, jehož byl členem.⁸⁸

O objasnění smyslu této bohaté symboliky se pokusila řada badatelů. Srovnáním rukopisů Václava IV. s ostatními památkami, na nichž se objevuje, je možné symboly zhruba rozdělit do dvou skupin, ač ne beze zbytku, podle jejich umístění: točenice s ledňáčkem nebo i bez něho se objevuje jak v králových rukopisech, tak mimo ně, zvláště na veřejných budovách: na mostecké věži, v kaplích, na vazbě úřední knihy, na minci, v rukopisech osob blízkých královu dvoru. Postava lazebnice a scény s milostnou a lázeňskou tematikou se vyskytují pouze v králových rukopisech a na jeho sedle, až na dvě výjimky: písmeno E je nad vchodem do radniční kaple a lazebnice jsou vyobrazeny také na vnitřní klenbě staroměstské mostecké věže, a ačkoliv byly později neuměle obnovovány, přece se svým rázem jasně hlásí do doby Václava IV.

Výklad smyslu točenice s ledňáčkem jako osobního symbolu Václava IV. sám o sobě nepůsobí obtíže. Zapadá velmi dobře do zálib tehdejších představitelů mocných šlechtických rodin, zvláště italských a francouzských, kteří s oblibou užívali vedle rodového znaku i osobní emblém s hesly. Dávali jimi zdobit předměty, určené pro vlastní potřebu, i bohatě iluminované rukopisy. Mezi emblémy se vyskytla i točenice, kterou např. pán Milána Filippo Maria Visconti (1412–1447) připojil s dalšími dodatky k emblému svého slavného otce Gian Galeazza.⁸⁹ I pro písmeno E by bylo možno najít nějaké vysvětlení.

Základní překážkou běžného vysvětlení opírajícího se o dobové zvyky je „netradiční motiv“⁹⁰ lazebnice, jenž nemá v dobové symbolice obdoby. Jak vyložit tento „nejméně přístupný motiv“?⁹¹ Milostná hra s Václavem IV. i lázeňské scény v řadě variací, rozvíjející se v okrajové výzdobě, naznačují, že jak král, tak jeho protějšek je konkrétní osoba, jejíž jméno začíná písmenem E, a že s ní měl král milostný poměr. Milostná symbolika, doprovázející tyto realisticky znázorněné výjevy, nenasvědčuje, že by šlo o výlučné zosobnění nějakého abstraktního ideálu.⁹³

Myšlenka, že by protějškem krále, a tím méně jeho milenkou, mohla být příslušnice jedné z nejnižších, i když ne nejchudších vrstev tehdejší společnosti, již *Schwabenspiegel* nazývá „pokolením lehkého svědomí“ a jejíž příslušníci se nemohli podle výsady Jana Lucemburského Starému Městu pražskému z roku 1330 ani stát jeho konšely a po více než sto let museli o zlepšení svého společenského postavení ještě bojovat,⁹³ připadala absurdní puritánsky naladěným badatelům konce minulého století, a proto hledali jiné, vhodnější vysvětlení. Kdo je tato neznámá lazebnice?

W. Wattenbach nadhodil v roce 1870, že je možné i alegorické objasnění záhady a že snad celá symbolika včetně postavy lazebnice se týká nějakého blíže neznámého symbolu, užívaného v dvorské společnosti, a že písmeno E může znamenat jednu z variant jmen královny Žofie.⁹⁴

Julius Schlosser viděl v roce 1893 v poměru krále a la-

zebnice metaforu milostného vztahu mezi králem a královnou zcela v duchu zákonů rytířské lásky a v králi, uvězněném v kládě, symbol milostného zajetí lásky, která není zdrojem rozkoše, ale utrpení. Že šlo o lásku, dovozuje Schlosser, to dokazuje modrá barva a ledňáček, připomínající starořeckou báji o věrné manželce krále Kéýka Alkyoné, kterou po tragické smrti manžela proměnili bohové spolu s ním v ledňáčka. Poněvadž klasická pravidla kurtoazie žádala, aby jméno ženy, obvykle vdané dámy, již rytíř sloužil, zůstalo utajeno před klevetníky, aby byla uchráněna pomluv, její jméno bylo vyjadřováno pouze náznaky a monogramem. Těmito pravidly se údajně měla řídit i láska manželská, jež v dvorském prostředí přejímala tyto již ustálené formy.

Tím se tedy vysvětlí, že E je jedna z variant jmen královny. K její anonymitě sloužilo i přestrojení za lazebnici, neboť předmět lásky býval maskován. Proč však právě lazebnice? I na to Schlosser odpovídá: v rytířských románech sloužily panny hrdinům během lázně a rytířské řády, inspirované týmiž ideály a zvyklostmi, jež se na sklonku 14. století staly velkou módou zvláště v západní Evropě a Itálii při velkých dvorech, měly zvláštní obřad přijímání nových členů – někdy lázeň – a zvláštní odznaky. Nejspíš se tedy emblémy Václava IV. vztahují k nějakému řádu lázně, který pronikl na pražský dvůr snad ze samého Bavorska, vlasti královny Žofie. Není vyloučeno, že Václav IV. byl do něho přijat během svých druhých námluv.

Schlosserovo vysvětlení je nenásilné a přesvědčivé, ale vychází především z Václavových rukopisů. J. Neuwirth a F. M. Bartoš upozornili na to, že domnělý monogram královny Žofie E se objevuje již v kapli staroměstské radnice, dokončené v roce 1381, a že rukopis Willelhama, v němž se poprvé objevuje tematika s lazebnicí, byl dokončen, jak výslovně podotýká jeho explicit, v roce 1387, tedy rok po smrti první manželky královny Jany, v době, kdy Václav IV. byl vdovcem. První složky rukopisu tedy byly patrně iluminovány ještě za života královny Jany – a lazebnici třeba ztotožnit s Václavovou první manželkou, nikoliv s královnou Žofií.⁹⁵

A. Friedl⁹⁶ upozornil, že plastická dekorace staroměstské mostecké věže byla dokončena brzy po roce 1380, ale domnívá se, že emblém s písmenem E nad portálem staroměstské radniční kaple tam byl vsazen dodatečně, poněvadž nesplyvá architektonicky s původním celkem. Mimoto monogram E není iniciála jména královny Jany. Podle jeho názoru tedy královské odznaky točence a ledňáčka byly emblémy Jany Bavorské, kdežto emblémy v rukopise Willelhama byly určené již Václavově budoucí nevěstě Žofii, symbolizované postavou lazebnice s monogramem E. Poněvadž lázeňské scény obsahují podrobnosti, „které vyjadřují důvěrný lidský vztah mezi Václavem a lazebnicí“ a „okamžitou situaci, jak se vytvářela za okolností v lázni a snad zcela náhodně“⁹⁷, takže není na nich ani stopy po nějaké schematicke ukazující na systém obřadů vypracovaný pro předpokládaný rytířský řád (nedoložený přímo odjinud ani na pražském dvoře, ani v Bavorsku), mohlo k lázni dojít podle dvorského ceremonielu i mimo jakýkoliv řád, např. během cesty Václava IV. do Německa v roce 1387 v rámci námluv, při níž mu posloužila s jinými dámami jeho budoucí nevěsta Žofie. A vzpomínkou na tuto lázeň jsou žánrové scény ve Václavových rukopisech.⁹⁸

J. Krása se sice přiklání k názoru, že Václav IV. nezískal své odznaky po roce 1389, ale spíše, jak naznačuje F. M. Bartoš, již dřív, jak by dokazovaly jediné pevně datovatelné body – ledňáček na mühlhausenské arše (1385) a zlatý peníz s točenicí z počátku osmdesátých let, poněvadž ostatní symboly (mostecká věž, radniční kaple, rukopis Willelhama) nelze položit s nezvratnou jistotou před rok 1389.⁹⁹ Také k otázce původu rytířského dvorského řádu se sám nechce kategoricky vyjadřovat. Pokouší se však hlouběji proniknout smyslem symboliky václavských rukopisů pátráním, zda „příběh o králi a lazebnici není polysémantický“ stejně jako v středověku tak běžný několikavrstevný výklad bible, jímž se inspirovala i světská středověká literatura, a „zda vztah lazebnice ke královně Žofii možno skutečně charakterizovat jako totož-

nost, která se jejich identitou zcela vyčerpává".¹⁰⁰ V této části Krásovy monografie se skrývá zcela nový přínos k řešení problematiky smyslu václavské symboliky, ale pohybuje se již mimo vlastní rámec této studie, již zajímá pouze, zda a kterou konkrétní osobu lazebnice představuje.

Nejjednodušší je bezpochyby všeobecně přijatý výklad, který vidí v lazebnici Václavovu manželku královnu Žofii, poněvadž lazebnice je zosobněním smyslové lásky a její bohyně Venuše. Tím se však zcela nevysvětlí méně vkusné umístění lázeňských scén na listy knihy, do které se nejméně hodí – do bible – a nepříznivý dojem není možno setřít ani omluvou, že rukopis byl určen osobně pro krále a královnu. To dostatečně naznačují i symboly věrné manželské lásky: ledňáček a modrá barva točenic. Tolik různých názorů, vyslovených kolem této záhady v poslední době, však pouze dokazuje, že i tento nejpřijatelnější výklad má své slabiny a že se dosud opírá o důmyslně zkloubenou kombinaci na sebe nenavazujících předpokladů, jež se dosud nikomu nepodařilo proměnit v nezvratnou jistotu.¹⁰¹

Již monogram E působí dvojí obtíž: nelze zatím nijak dokázat, že ho nebylo aspoň dvakrát užito před sňatkem Václava IV. s Žofií v roce 1389 (totiž v letech 1381 a 1387), a z prvních let samostatné Václavovy vlády dosud nebyl nalezen ani jediný rukopis z jeho knihovny, který by mohl do této otázky vnést více světla. Bezpečně není možno dokázat ani to, že monogram lze skutečně vztahovat na královnu Žofii. Doložené varianty jejího jména jsou: Sophia (lat.), Offney, Offimia (něm.), Sofia, Žofie, Žofka, Ofka (čes.), nehledě na to, že jméno Eufemie není synonymem Žofie, ale označuje zcela jinou světici.

Královna Žofie se objevuje na trůnu vedle svého manžela v majestátě pouze jednou, na počátku 1. svazku bible¹⁰² vzniklého těsně po roce 1390, tedy brzy po sňatku. V dalších obdobných iniciálách umístěných na počátku dalších knih už je zobrazen na trůně pouze Václav IV. sám, někde k němu vzhlížíjí zpod trůnu dvě lazebnice.¹⁰³ Ačkoliv bible oplývá heraldickou a emblémovou výzdo-

bou Václava IV. včetně symboliky české a říšské, wittelsbašský znak královnin se v bibli nevyskytuje, ba zdá se, že na titulní stránce knihy Genesis, kde je zobrazen Václav IV. v kládě podoby E s říšskou korunou nad písmenem, je nad lazebnicí na pravé straně bohatě vyzdobeného pásu s medailóny, zobrazujícími dny stvoření, zakryt současnou rukou bílou krycí barvou znak wittelsbašský, jako by se tam nehodil a ocitl se tam omylem, zatímco oba znaky královny jsou nedotčené.¹⁰⁴ Složený znak Matyáše Korvína uprostřed prvního listu rukopisu Ptolemaiova *Quadripartitu*¹⁰⁵ zřejmě překrývá znak jiný, patrně říšský nebo český, a nikoliv královnin. V mnichovském sborníku se jednou vyskytuje v horní části iniciály A monogram Václava IV. a v dolní části téhož písmene korunované O, ale není tam ani obraz krále, ani lazebnice, aby bylo možno ji ztotožnit s královnou, jíž patří druhá iniciála.

Jinou zajímavostí ve velké německé bibli a v latinských rukopisech jsou česká hesla, jimiž se král a lazebnice navzájem dorozumívají. Mimo dva uvedené případy, v nichž v jednom jde jasně o heslo, týkající se krále, odjinud převzaté, jde vesměs o zvolání česká, ať je to už nejčastěji se vyskytující enigmatické „toho bzde toho“³ nebo jiná. Vtírá se tu otázka, zda vůbec *tehdy* královna Žofie uměla česky a zda s ní král česky hovořil.

Jaký účel měl domnělý dvorský řád Václava IV., jehož symboly a obřady jsou převážně rázu erotického? Jistě nebyl zaměřen k vyšším rytířským mravním ideálům, ale spíše – jako jiné dvorské řády obdobného rázu – měl vyhovovat sklonům tehdejší dvorské společnosti k milostné zábavě.¹⁰⁶ Drsný smyslný život, projevující se v nižších lidových vrstvách na konci středověku, se snažily usměrňovat, často s nevalným úspěchem, poukazy kazatelů na skutečný smysl lidského života. Aristokratické kruhy byly však zásadám křesťanské morálky, nepřiliš snadno uskutečnitelným, ještě méně přístupné. Jejich mravní uvolněnosti dodával zdánlivou počestnost systém pravidel kurtuazního rytířského jednání, vytvářející „ars amandi“ – umění milovat.

Důležitou úlohu hrál symbolismus, často zvrácený náboženský symbolismus, postavený do služeb nemravné smyslné lásky, takto povýšené na obřad. Symbolické barvy, oděv, květiny, drahokamy, to všechno zakrývalo pravou podstatu věci: „Prsteny, závoje a pásy, všechny šperky a dárky kurtoazní lásky měly svůj zvláštní význam vedle důvtipných odznaků a záhadných symbolů, jež byly někdy skutečnými rébusy. Na standartě francouzského dauphina bylo v roce 1414 zlaté písmeno K. labuť (cygne) a L, symbol pro jednu dvorní dámu jeho matky, kterou jmenovali la Cassinelle.“¹⁰⁷

Smyslná láska povýšená na obřad měla být ve skutečnosti pouhou kulisou i v západoevropských zemích s vysokou kulturní úrovní, neboť, jak doznává J. Huizinga, „sexuální život vyšších vrstev zůstal překvapivě hrubý“.¹⁰⁸ Oplzlost, objevující se otevřeně a nezakrytě v tehdejší světské literatuře, byla jakoby v protikladu k přemrštěným formalismům vnějších projevů, hraničících zdánlivě s prudérií. „Primitivní formy erotického života si podržely svou plnou sílu bok po boku s kurtoazním stylem literárního a pozdějšího původu, poněvadž pozdně středověká civilizace nemohla než zdědit řadu pojmů, motivů, forem erotismu, jež se někdy spolu střetávaly, jindy zase spolu splývaly“.¹⁰⁹

Nebylo tedy nic neobvyklého, jak uvádí Chastellain, když burgundský vévoda, který měl jednat s anglickým poselstvem ve Valenciennes, si pro ně a pro celý jeho průvod na svůj náklad vyhradil městské lázně se vším, co k tomu náleží, včetně volání Venuše. V tomto prostředí nevzbuzuje podiv ani názor, že pohlavní zdrženlivost následníka francouzského trůnu není hodna prince z královského rodu.¹¹⁰

Bylo by skutečně překvapující, kdyby se poměry v Čechách zcela lišily od poměrů jinde, zvláště od zemí kulturně pokročilejších, odkud čerpaly inspiraci, a kdyby Václav IV., sám muž prokazatelně nespořádaného života, který nebyl s to ovládat svou vůli, by byl příliš usiloval podle příkazů křesťanských mravních zásad držet na uzdě

svůj smyslný život, a to v prostředí a v době, kdy se odevšad ozývají nářky nad mravní uvolněností nejen z úst reformně naladěných kazatelů typu Milíčova, ale i odjinud. Dobové prameny jen potvrzují, že jim nechyběla oprávněnost.

Lázeňské prostředí poskytovalo vhodnou záminku k erotickým zážitkům nejen ve Francii, ale i v Čechách. Malířská výzdoba rukopisů Václava IV. ostatně dokazuje, že nejde o pouhou lázeň, ale o další úkony, jež byly součástí lazebnického řemesla. Obdobné znázornění lázeňské scény, také v rukopise, se vyskytuje v tzv. Jenském kodexu téměř o století později: tam jsou však posměšně zobrazeni duchovní, zcela obnažení ve společnosti polooblečených lazebnic, zatímco výmluvný protiklad tvoří výjev mučednictví sv. Vavřince: jeho opékání na roštu.¹¹¹ Humanista Uberto Decembrio, zvyklý na leccos z Itálie, se v roce 1399 velmi pozastavoval nad tím, že se v sobotu chodili v Čechách muži i ženy společně koupat nedostatečně oblečení, nebo téměř nazí, což považoval za nestydaté a barbarské.¹¹² Přitom však to zřejmě byl zvyk běžný a obvyklý.

Lazebnickým řemeslem však bylo spíše opovrhováno proto, že zaměstnanci lázní byli „řitomyji“¹¹³, než kvůli nemravnostem, jež lázeňský život s sebou také občas přinášel. Vždyť během arcijáhenské vizitace vystupují i majitelé pražských lázní mezi svědky,¹¹⁴ jimiž měli být věrohodní a spolehliví farníci. To však také nikterak nevylučuje, že se nepřístojnosti v lázních děly: byly v oněch dobách také zábavními místy, jak to mj. naznačuje Jenský kodex.

I na Václava IV. se zachovaly různé narážky. Český letopisec, obvykle uváděný jako mluvčí české veřejnosti a králi příznivý, uzavírá svou chvalořeč na něho slovy: „Mnoho by bylo o tom psáti, co jest on s kumpány páchal, po noci se po Praze tulaže a jiného čině, ale to opustím. Jedno, milý Pane Bože, rač se smilovati nad jeho milau duší!“¹¹⁵ Dávno předtím, 24. října 1382, na samém počátku Václavovy vlády, mu psal již Antonín de Lemaco: „Ty po hájích a lázních provádíš nezbedné věci.“¹¹⁶ A neméně

zajímavé jsou i nářky ve dvou českých dílech, vzniklých v ovzduší panského odboje proti králi nedlouho po roce 1393.

V *Knížkách o šaších* – volném zpracování latinského moralizujícího spisu Jakuba de Cassolis – Tomáš ze Štítného se dotýká jasnými i utajenými nářkami nešvarů tehdejší české společnosti, někde až příliš otevřeně. Na Václava IV. mífí slovy:

„É, kam král zajde, dále nad sebu ukrutnosti, smilstvu, opilstvu a dětinné mysli panovati! Nebude-li spůsobné mysli, kam jej od spravedlnosti zavedú jeho pochlebníci, stojiec po svém, aby jim i cizie dával, sirotcie a lidí prostých!“¹¹⁷

A dále volá:

„Protož pomni se král člověkem, ne nedvědem ukrutným, ne zajeem strašivým, *ne husí, ještě vždy k vaně*, ne opicí všetečnú. A tak i o mnoho jiném.“

Jako na omluvu, aby jeho slova nebyla chápána jako tvrdá výtká králi, dodává:

„A nejednot krále miením; každýt jest král v své čeledi a v svém panství, kakžkoli čím kto jest větší, tiem má pilnější sebe v řadu býti, neb nehoda jeho mnohých bude nehoda.“¹¹⁷

Ve veršované moralizující *Nové radě*, připisované Smilu Flaškovi z Pardubic, 44 sněmovníků svolaných králem lvem – čtyřnožci i ptáci – mu dává různé rady, jak má žít a vládnout. Některé jsou míněny vážně, jiné ironicky, za některými zvířaty a ptáky se skrývají skutečné osoby, v řadě jiných se zase odráží přirozené sklony mluvčího.¹¹⁸ Medvěd např. králi doporučuje, aby ve všem měl svou vůli, aby měl vždy „sladké pitie a jedenie“ a aby se před ním všichni trásli a měli pro jeho rozhodnutí jen slova chvály.¹¹⁹ Kuň mu zase radí, aby konal často turnaje,¹²⁰ domácí husa, aby nejezdil dál než za humna – tato tendence, zaměřená proti cizině a cizincům vůbec, se objevuje

i jinde – a aby měl při sobě vždycky láhev vína.¹²¹ Zajíc mu klade na srdce, aby se nepouštěl s protivníkem do přímého boje, ale aby nad ním vítězil rychlým útekem atd.¹²² Tyto rady připomínají v mnohém narážky Tomáše Štítného a neudivuje tedy, že i jemu bývalo kdysi přičítáno autorství *Nové rady*.

Zajímavé jsou však i výroky jiných rádců, např. svině, která doporučuje králi, aby vždy konal jen to, co si žádá jeho tělo, aby nedbal na čistotu a bezostyšně a beze studu se dopouštěl smilstva. Nic si nemá dělat z toho „budeliť jej kto viděti“.¹²³ Podobně mu radí i sova, aby v noční temnotě v klidu hodoval „v přepití zděje svú vůli“ a bez studu činil, co se mu zlíbí, „když lidé přitom nebudú“.¹²⁴ Liška poukazuje na to, že je bujný a mladý, ať se nedává zavazovat radami jiných, ale ať si žije podle své libosti a ať se spolehne na své nižší služebníky, mezi něž patří i ona. Ti na něho nic neprozradí, co o něm zvědí, ale donesou mu, když zví něco na jiné.¹²⁵ Bobr, „zvíře něco hlupé“, králi radí, aby seděl v teple „v teplé vaně se kochaje“, vzápětí ho však vybízí, aby si vždy zachoval své tělo čisté „od smilstvie necné poskvry“.¹²⁶ Velbloud mu připomíná, aby měl v sobě stud, aby se jeho srdce lekalo smilstva, aby vždy měl na paměti Krista a jeho se více bál než lidí, poněvadž Bohu není nic tajného, ani ta nejnepatrnější myšlenka. Končí výzvou: „Měj se ve všech činech čistě, v každú chvíli, v každém místě.“¹²⁷ Nejobsáhlejší vybidnutí k zachování mravní čistoty pronáší legendární jedno-rožec, symbol panenské čistoty po celý středověk,¹²⁸ a labuť, jejímž napomenutím se *Nová rada* uzavírá. Nabádá krále, aby měl na paměti, jak strávil svá mladá léta „mnohým přešeredným dílem, kochaje se v hříších těla, chvíli krátě v malém kvasu, auvech, co jsi ztratil času...“¹²⁹

Je však třeba hned zdůraznit, že nejde o dílo popisné, a proto se v něm povaha Václava IV. neodráží jako v jasném zrcadle. Není tedy vždy možno doslovně brát porůznu roztroušené zmínky. Přitom však nemá *Nová rada* ráz zcela povšechný a nechce být obecným návodem kterémukoliv křesťanskému vládci, i když částečně zapadá do

tohoto obvyklého literárního žánru.¹³⁰ Zaměřuje se totiž velmi konkrétně nejen na osobu Václava IV., ale také na jeho okolí. To dokazují dostatečně ostré poznámky o jeho milcích. Ale i pod zdánlivě dobře míněnými radami králi se skrývá tvrdá kritika. Některé motivy se neustále vracejí znovu a znovu. Není jich mnoho, a proto na sebe upozorňují. Narážky týkající se Václava IV. byly jistě jeho současníkům daleko průhlednější než těm, kteří je musí prověřovat srovnáváním s jinými prameny. Je však zajímavé, kolikrát vedle takto těžko doložitelných narážek se vracejí znovu a znovu rady ať vážné, či ironické, varující krále před nemravným životem, jež také dobře zapadají nejen do způsobu života, ale také do středověké symboliky zvířecích rádců.

Nevýznamná jistě není Štítného a Smilova nárazka na lázně, na vanu, což samo o sobě může vyjadřovat jen tehdejší všeobecnou oblibu v lázni. Rada bobrova však v této souvislosti přináší i ponaučení o mravní čistotě. Oblibu Václava IV. v lázni dostatečně dokládají iluminace v jeho rukopisech, kde je spojena i s erotickou symbolikou.

Ačkoliv je nutno považovat Hájkovu verzi historky o lazebnici Zuzaně za výplod jeho fantazie, přece, jak poznamenal už R. Urbánek, „nelze prostě přejít ani tak jeho udání o darování lázně roku 1406 Zuzaně, jako konkrétní detail, že Zuzana zároveň dostala zápis dvacet kop na vsi Borovnici, jenž se nezdá zholá vymyšlen; bohužel však jinak jej nelze doložit“.¹³¹

Je však možno doložit, že v samém sousedství králova dvora při Vltavě na Zderaze, který byl získán po roce 1396, byla držitelkou lázně kdysi Žilkovy v letech 1410–1414 „počestná panna Eliška ze Zderazu“, náležející ke královské komoře, jež byla zavázána ročním platem tří kop grošů emauzskému klášteru. Rovněž je doloženo, že Eliška tuto lázeň, která předtím patřila její sestře a jejím dětem, velkým nákladem znovuzřídila a že se v pražských městských knihách označuje titulem „domicella“, užívaným pro mladé princezny a dívky z předních šlechtických rodin, často královských dvorních dam. Proto vyslovil R. Urbá-

nek názor, že „snad se za nějakou znamenitou službu této Elišce dostalo větší odměny, ovšem ne zřízením a darem lázně nové, nýbrž rozšířením milosti na lázni, kterou již měla sestra Eliščina; mohlo se to udržet v lidové paměti, avšak tak, jako by Eliška sama předtím byla prostou lazebnicí“.¹³²

Shodu iniciály E, již je označena lazebnice králových rukopisů, s počátečním písmenem jména lazebnice Elišky ze Zderazu nutno považovat za příliš náhodnou a dodnes chybí jakékoliv oprávnění uvádět obojí do vzájemného vztahu. Bylo by tedy pošetilé vyvozovat z náhodných náznaků jakékoliv závěry. Kdyby však byl tento vztah myslitelný, pak by umožnil vyřešení nejzáhadnějšího problému václavských rukopisů, dodnes spojeného s nepřekonatelnými obtížemi. Odpadly by i složité domněnky, které však patrně zůstanou nerozlučně spjaty s každým odborným dílem, jež se bude rukopisy a Václavovou symbolikou zabývat.

Také pro královnu Žofii však má Štítný pohotově poučení v *Knížkách o šaších*. Nejprve sice všeobecně poznamenává, že královna nemá být „hrdá, frejovná, světa toho milovnice“,¹³³ ale dále se šířeji dotýká poměrů na jejím dvoře: jak královně, tak jejím dvorním dámám má být milá čistota, neboť v nich budí stud, který zabraňuje „takovým tajným milostem“.¹³⁴ Mužům, kteří s nimi přicházejí do styku, se často líbí veselá rozpustilost dvořanek. Štítný však končí povzdechem, že sama královna i její hofmistryně to klidně přehlížejí. Hofmistryně často nebývají samy lepší. Proto mají být královna a jiné vysoce postavené paní při jejich výběru opatrné:

„Má v tom opatrn býti dvůr králové neb velikých paní, aby múdré, ctné a opatrn měly hofmistryně proti tělesným milostem. Neb oheň tělesné milosti i železné přemáhá mysli a přechytrým úkladóm naučí milost, a jelikož ke lsti osvietí vtipnost, s tolik oslepí oči pravé múdrosti, že ti, ktož zajdú v ty milosti, rozmyslé se, co potom bude. I jest veliké třeba opatrnosti, aby byly prázdny šeptóv, túlaní a samy s mužmi neostávaly; dotud šepcí, až se něčeho i došepcí nehodného... A by

se toho pak nikterž nepřihodilo, kto ji užij v takých věcech neopatru, móż do nie zlé domněnie mieti.“¹³⁵

I Pavel Židek užívá týchž, zřejmě běžných slov, „že když měl (Václav IV.) zlé domnění do své paní“, zavolał si jejího zpovědníka mistra Johánka, aby mu pověděl, s kým přebývá. Zmínka současníka Štítného, jakkoliv užívá běžného výrazu, je přece zajímavá, neboť nepřímou naznačuje, že poměry při dvoře královny mohly zavdat příčinu k různým pomluvám i na královnu, stejně tak jako po letech bylo vysloveno – ať právem či neprávem – podezření, že si královnu Žofii po jejím ovdovění držel Zikmund na svém dvoře spolu se svou manželkou Barborou, ne bez těžkého podezření, jako Herodes Herodiadu.¹³⁶

Zdá se však, že mnoho manželského štěstí s Václavem IV. Žofie nezažila, jak ostatně už napovídá odkládání její korunovace a vykonávání práv královny králem i po smrti císařovny Elišky, již zaniklo její užívací právo k věnným statkům. Není známo, zdali s ním žila, poněvadž se v prvních letech po sňatku v Praze ukázal jen občas a většinu času trávil na svých venkovských hradech loven. Královna měla v Praze svůj dvůr, na němž se mohly konat v nepřítomnosti krále různé zábavy, jež skutečně mohly zavdat příčinu k různým pomluvám a podezření krále. Naopak i král, který žil svým životem, mohl ze stejných přestupků proti manželské věrnosti podezřívát svou manželku při své až chorobné podezřívavosti. Nakonec je tu však i možnost nejpravděpodobnější, že manželství, jež mělo zůstat bezdětné, chtěl rozloučit, přičemž však měla vina padnout na královnu. Všechny tyto možnosti mohly lehce vstoupit do oblasti svátostné zpovědi a zpovědního tajemství.

7.

ZPOVĚDNÍ TAJEMSTVÍ

Povinnost kněze zachovat v naprostém tajemství hříchy, z nichž se mu kající během svátostné zpovědi vyznal, byla od nejstarších dob praxe soukromé zpovědi zdůraz-

něna jednak velmi přísnými církevními zákazy, jednak těžkými tresty, jimiž měli být provinilí kněží postiženi.¹³⁷

Již v roce 419 nařídil 10. kartaginský provinční sněm biskupům, aby přerušili styk se svým kolegou, který na základě soukromého vyznání veřejně vyobcoval ze společenství věřících jakéhosi hříšníka,¹³⁸ a jejich současník papež Lev Veliký důrazně připomínal biskupům v Kampánii, aby nenutili – jak to bylo zvykem – věřící k písemnému vyznání jednotlivých hříchů, neboť zcela stačí hříchy vyznat knězi v tajné zpovědi, která se na prvním místě koná Bohu a pak knězi. Tajná zpověď spíše pohne mnohé křesťany k pokání, poněvadž se jejich svědomí nezveřejňuje uším lidu.¹³⁹ I podle Řehole sv. Benedikta měli mniši vyjevovat své tajné hříchy pouze opatům nebo starším spolubratřím, kteří uměli léčit nejen své, ale i jejich rány a současně je nezveřejňovali.¹⁴⁰ Tento případ se ovšem netýkal svátostné zpovědi.

První známý trest vyobcování určil církevní sněm v Dovinu roku 527 na kněze vyrazující tajemství zpovědi.¹⁴¹ Obdobná disciplinární opatření se porůznu vyskytovala i v jiných krajích křesťanského Východu a Západu.

V „temných stoletích“, kdy církevní kázeň značně poklesla, byl i přísný postup proti kněžím vyrazujícím zpovědní tajemství zřejmě opomíjen. Nasvědčoval by tomu světský zákon, tzv. *Capitulatio de partibus Saxoniae*,¹⁴² v němž se odráží mentalita oné doby konce 8. století. Tehdy stačilo, dosvědčil-li kněz, že se mu zločinec vyznal během zpovědi ze svého zločinu a že se chtěl za něj kát, a zpovědníkovu doznání mu zachránilo život. Tento zvyk však nikdy nebyl úředně schválen církevními představenými. Avšak ani tak nebyly tyto případy nijak neobvyklé. Nasvědčuje tomu i jiné ustanovení Karla Velikého, patrně z roku 813, v němž císař nařídil, aby se vyšetřilo, zda je pravda, že kněží „de partibus Austriae“ vyrazují za peněžitou odměnu zločince podle doznání, jež učinili při zpovědi.¹⁴³

V té době se ovšem začala pozvolna církevní kázeň znovu pozvedat. Fuldský opat a pozdější mohučský arcibiskup

biskup Rhabanus Maurus doporučil duchovním kolem roku 813 za tajné hříchy neukládat veřejné pokání, aby se slabí v církvi nepodivovali nad těžkým pokáním, když jim nebyl znám jeho důvod.¹⁴⁴ Pavijský církevní sněm jasně v roce 850 stanovil, že kněz nesmí pod žádnou záminkou vyjevit tajemství svého kajícíka ani svému biskupovi, aby ho nezahanbil.¹⁴⁵ A v roce 874 sněm v Douze zakázal kněžím vyjevit komukoliv a jakýmkoliv způsobem jak kajícíky, tak jejich hříchy.¹⁴⁶

Slavnému kanonistovi, remešskému arcibiskupovi Hinkmarovi, zavadlo pohoršující jednání císaře Lotara II. podnět k sepsání spisu *De divortio Lotharii et Thetbergae reginae*.¹⁴⁷ Císař chtěl dosáhnout rozvodu svého prvního manželství s Theutbergou, aby se mohl podruhé oženit se svou první láskou Waldradou. Poněvadž k rozloučení manželství nebylo zjevného důvodu, bylo rozhodnuto použít jiné metody: královna sama měla před soudem čtyř biskupů a dvou opatů učinit důvěrné vyznání, jaký podklad měly pověsti o ní šířené, a na základě jejího doznání pak měli soudci prohlásit, že Theutberga nikdy nemohla být pravoplatnou Lotharovou manželkou, prohlásit tedy sňatek za neplatný a tak otevřít císaři cestu k sňatku, po němž toužil.

Královna se skutečně – snad pod nátlakem a po ujištění, že její tajemství nebude vyjeveno – vyznala „před Bohem a jeho anděly“ soudcům ze všeho, co věděla, a ti na základě tohoto vyznání hned králi oznámili, co si přál: že si ji nesmí podržet za manželku.

Hinkmar ostře kritizoval toto pohoršující jednání, přirovnal výsledek k svátostné zpovědi a vztahoval na něj stejná pravidla: od samého Ducha svatého vychází duchovním povinnost vyznané hříchy tajit, a třebaže královna tajnou zpověď vyznala svůj hřích více biskupům, všichni byli povinni zachovat její tajemství, jako by je byla vyjevila pouze jednomu z nich. Je totiž známo, že by se nikdo pro stud ze svých hříchů svému prelátu nevyznal, kdyby věděl, že je prozradí a zveřejní.

O nutnosti hájit zpovědní tajemství se znovu zmiňují

i další církevní spisovatelé a v roce 1089 se objevuje první dílko zcela věnované zpovědnímu tajemství: je to Lanfrankův *Libellus de celanda confessione*, v němž vyslovuje názor, že kdo vyzradí zpověď, je hoden smrti, neboť zradí důvěru kajícího, poruší svátost, hřeší proti jednotě Otce a Syna a rouhá se proti Duchu svatému, který je skutečným odpuštěním hříchů.¹⁴⁸ Povinnost zachovat tajemství zpovědi plyne také ze samé povahy svátosti a kněz musí tajemství uchovat, i když se hříšník nepolepší a je vyobcován z církve – tak jako Kristus trpěl Jidáše až do konce.¹⁴⁹

Graciánův *Dekret* vcelku opakuje a shrnuje dotud vypracovanou nauku, tehdy běžně přijatou, že zpovědník nesmí nikdy a nikomu vyzradit hříchy vyznané ve zpovědi pod trestem sesazení a doživotního pokání.¹⁵⁰ V jednom svém dopise praví jasně papež Evžen III., že kněz nesmí, ani jde-li o zločin a o nenapravitelného zločince, proti němu nijak zakročit na základě znalostí získaných během jeho zpovědi, ale pouze na základě zpráv získaných odjinud.¹⁵¹ Podle Mikuláše z Clairvaux se nejen nikdy nesmí zmínit kněz o tom, co zná ze zpovědi, ale nesmí ani přisvědčit, když o tom někdo jiný před ním hovoří.¹⁵² Petr Kantor jde ještě dál, když tvrdí, že ani zpovědní tajemství zemřelé osoby nelze vyjevit, ale přesto připouští, že v některých případech, např. aby se zabránilo neplatným sňatkům, by to mohlo být žádoucí, ale pouze těm, jichž se přímo týká a když jim to nezpůsobí pohoršení. Proto i tehdy má zpovědník zachovat tajemství, vyjma, jde-li přímo o duchovní blaho duše a je-li jist, že by s tím souhlasila i zemřelá osoba, kdyby byla naživu.¹⁵³

První všeobecně závazné rozhodnutí pro celou církev učinil v roce 1215 IV. lateránský církevní sněm. Je pouze ozvěnou Graciánova *Dekretu*. V 21. konstituci stanoví podmínky k přijetí svátosti pokání a eucharistie věřícími a v oné souvislosti závěrem varuje zpovědníky, aby žádným způsobem neprozradili hříšníka a potřebují-li sami radu, mají ji získat způsobem, který by nevyjevil totožnost kajícího. Pro ty, kteří by vyzradili hřích vyznaný během svátostné zpovědi, sněm určil jako trest sesazení a doži-

votní pokání v přísném klášteře.¹⁵⁴ Lateránskému sněmu předsedal papež Inocenc III., který již dříve vyjádřil své přesvědčení, že těžší je hřích kněze vyzrazujícího zpověď než jakýkoliv hřích zpovídajícího se kajícího.¹⁵⁵

Rozhodnutí lateránského sněmu se pak ozývalo v ustanovení mnoha pozdějších synod a provinčních sněmů, často doslovně¹⁵⁶ i v dílech scholastických teologů a kanonistů, kteří byli zajedno v zásadě, ale přece se snažili řešit její uplatnění v konkrétních, někdy složitých situacích, např., je-li kněz vázán tajemstvím i tehdy, když hříšník vědomě koná zpověď neplatně, zda je dovoleno vyjevit něčí kacírství atd. Přes všechny soukromě vyjádřené názory převládl i v těchto scholasticky položených otázkách ve XIII. a XIV. století všeobecně názor vyjádřený Robertem ze Sorbonny: „Tato svatá svátost je tak tajná a tak pevně uzavřená, aby ji nikdo nemohl otevřít.“¹⁵⁷

Okolnost, že se touto otázkou zabývalo tolik církevních sněmů, teologů a kanonistů, naznačuje, že nešlo o problém výlučně teoretický a že se skutečně vyskytovaly, není známo jak často, případy vědomého nebo náhodného porušení zpovědního tajemství, a to i v Čechách, kde ustanovení IV. lateránského sněmu opakuje pražský provinční sněm v statutech z roku 1349.¹⁵⁸

Některé případy mohly v běžné duchovní správě v Čechách ve XIV. století přivést zpovědníka do pochybností. Mohlo totiž dojít k střetnutí mezi povinnostmi zpověď tajit a povinností plynoucí z všeobecných i místních církevních zákonů, jež ho pod trestem zavazovaly zakročit v případech, jež mu mohly být sděleny pouze během zpovědi. Mistr Štěpán z Roudnice udává, jak jednat v takových případech, ve své právně praktické příručce *Quaestiunculae*.

Uvádí např. případ šestinedělky, která neměla soukromě vstoupit po narození dítěte do kostela před obřadem slavnostního úvodu, ale přece tento zvyk porušila a pak se knězi z toho zpovídala a žádala ho, aby s ní vykonal obvyklý slavnostní úvod. Ten byl na rozpacích, co dělat. Mistr Štěpán případ řeší v tom smyslu, že když není nebezpečí pohoršení nebo *prozrazení zpovědi*, může být

slavnostně uvedena.¹⁵⁹ Jiný případ se týká muže, o němž jeho žena veřejně nebo ve zpovědi vyhláší, že je kacíf. Může s ním nadále přebývat? A smí ho hněz – jak to vyžadovala diecézní statuta – udat biskupovi, dozvěděl-li se to od ní mimo zpověď nebo ve zpovědi? Odpověď je stejná: udat ho nesmí, ví-li to jen ze zpovědi, aby nevyzradil tajemství toho, kdo se mu zpovídal.¹⁶⁰ V témže smyslu řeší i další předložené dotazy: zachování zpovědního tajemství převládá nad všemi ostatními mravními zásadami.

I přesto však nechybějí náznaky, že k porušení zpovědního tajemství docházelo i v Čechách. Již F. Stejskal si povšiml náarážky v *Postille* mistra Jana Husa, který doslova pravil:

„Kněží nesmějí (kázat), aby obročí nepozbyli, v žaláři neposeděli, pohanění nebyli nebo umořeni, a svěťští nesmějí se pro stud velikých hříchů zpovídati, aneb pro veliké pokání a také, jakož jsem od mnohých slyšel, protože na ně zpověď pronášejí.“¹⁶¹

K tomu dodává F. Stejskal, že není nutno tuto pověst popírat, poněvadž k tomu mohlo dojít i neobezřetností zpovědníka – případy uvedené v příručce Štěpána z Roudnice ukazují, že k takovým případům mohlo dojít častěji – nebo násilnou hrozbou pána.¹⁶²

Jeden případ projednával v přítomnosti Jana z Pomuku pražský generální vikář Kuneš z Třebovle.¹⁶³ Právě v den slavnostního uvedení Jana z Jenštejna na pražský arcibiskupský stolec 19. března 1379 vyslychal kněze Lukáše, střídníka a sakristána kostela sv. Linhartu na pražském Kuřím trhu, nařčeného z vyzrazení zpovědního tajemství. Lukáš sice doznal, že se k němu přišla dvakrát zpovídat manželka kramáře Míky Alžběta, i že kolovala pověst, že obsah její zpovědi vyzradil, ale na otázku, jak tato pověst vznikla, odpověděl, že neví a kategoricky popřel, že by byl cokoliv z její zpovědi vyzradil. Mistr Kuneš ho zbavil vykonávání úřadu na osm dní, ale nic dalšího se o případu neví. Pouze během arcijáhenské vizitace svatolinhartské fary 24. února 1380 vyšlo z výpovědí svědků najevo, že

Lukáš z farnosti odešel do Slaného před masopustem, tj. počátkem února, a že s sebou odnesl žaltář, o jehož vrácení se svatolinhartský farář nestaral.¹⁶⁴ Z toho by tedy plynulo, že mu nebylo nic dokázáno a že kněz Lukáš tedy mohl nadále při témže kostele působit téměř po celý další rok.

Ze záznamu o výsledku mistrem Kunšem ovšem není jasné, jaké tajemství měl ze zpovědi Alžbětiny vyžadit, není však vyloučeno, že se mohlo týkat jejích osobních manželských problémů. V příručce mistra Štěpána je totiž dostatečně naznačeno, že se zvláště vdané ženy utíkaly se svými manželskými problémy ke zpovědníkům i proto, že zpovědní tajemství, jímž byl kněz vázán, jim bylo nejbezpečnější zárukou, že není nebezpečí rozšíření.¹⁶⁵

Ve svízelné situaci podobného rázu se mohla však octnout i královna Žofie, měl-li skutečně, jak se zdá nasvědčovat dotaz Jindřicha Baylera z Avignonu na jaře roku 1391, Václav IV. úmysl „ji propustit“, tj. dát právně prohlásit svůj druhý sňatek za neplatný. Dotaz napovídá, že důvodem rozluky nebyla ani tak touha králova po novém sňatku s princeznou, kterou nikdy nespátřil, jako spíš nechuť k Žofii, již se chtěl zbavit. Neplatnost druhého králova manželství by byla musela být prohlášena po řádném kanonickém soudním procesu církevními soudci, jež by byl jistě jmenoval na žádost krále papež, ať římský či avignonský, z osob jemu přijatelných – a tudíž by se staraly o to, aby byl zajištěn žádoucí výsledek. Nebylo by to bývalo ani poprvé ani naposled, že by došlo k podobnému procesu, v němž by se byla octla druhá strana – královna – nutně ve značné nevýhodě.

Bylo poukázáno na to, že je zcela nemyslitelné, aby v době, kdy vrcholil spor mezi králem a arcibiskupem, byl zpovědníkem královniným jeden z hlavních arcibiskupových spolupracovníků a rádců, tedy jeden z hlavních činitelů strany králi nepřátelské.¹⁶⁶

Mělo-li však být rozhodováno o platnosti jeho druhého manželství, nemohlo se právní řízení obejít bez výsledku druhé strany, která by bývala patrně jeho platnost ve vlastním zájmu hájila, totiž královny. Od ní nebylo možno oček-

kávat znalosti tak složité a často vychytrale využívané praxe při uplatňování široce rozpracovaných pravidel manželsko-procesního církevního práva. Nebyla by se bývala obešla bez odborné a nestranné rady, kterou nemohla očekávat od těch, kteří z jakýchkoliv důvodů záviseli na blahovůli jejího manžela a jimž záleželo především na tom, aby byla splněna jeho vůle.

Odborníci na poli církevního práva nebyli ovšem soustředěni na králově dvoře a v královské kanceláři. Kromě oněch duchovních byli i jiní spolehliví znalci církevního práva, kteří nestáli na straně králově a kteří mohli poskytnout královně radu k obraně jejích práv. Nejzběhlejší v projednávání a rozsuzování běžných manželských pří-
byli především arcibiskupští úředníci – oficiál, tehdy Mikuláš Puchník, který byl současně s Janem z Pomuku generálním vikářem Jana z Jenštejna. Oba měli rozsáhlou pravomoc a denně projednávali podobné případy. Mikuláš Puchník byl po otci i po matce Čech, kdežto Jan z Pomuku byl patrně po otci německého původu a byl právník stejně zkušený jako jeho kolega. Není možno dokázat, že by byl býval on královniným zpovědníkem. Také však není známo, kdo jím tehdy vůbec byl, zda nějaký kaplan, jehož si přivedla do Čech z Bavorska, či někdo z místního kléru. Nelze však kategoricky vyloučit, že se mohla se svými těžkostmi světit a žádat o radu Jana z Pomuku během zpovědi i proto, že se současně problém týkal otázky jejího svědomí. Volbu Jana z Pomuku vedle jeho zběhlosti v církevním právu mohla také ovlivnit i znalost jazyka, jímž se královna plynne vyjadřovala jistě lépe než česky, zvláště v oněch prvních letech svého pobytu v Čechách.¹⁶⁷

Podle zásady „a posse non datur transitus ad esse“ – z pouhé možnosti nelze dokazovat skutečnost – je nutno zdůraznit, že tato *nadhožená možnost* není v rozporu s žádným dobovým pramenem a že zapadá dobře i do celkového rámce doby a okolností, jež se podařilo zjistit, ale přece sama o sobě neposkytuje důkaz, že Jan z Pomuku skutečně zemřel i pro zachování zpovědního tajemství, nýbrž pouze že k podobné situaci *mohlo* dojít. Je málo

pravděpodobné, že by se někdy podařilo na základě nových, dnes dosud neznámých pramenů, obrátit tuto možnost v nezvratnou a jasně dokázanou skutečnost.

Že ji neznáme celou a že se za Janovou smrtí skrývá daleko víc než náhodný hněv králův, bylo však dostatečně dokázáno. Pevným bodem je jasné svědectví Tomáše Ebendorfera z Haselbachu, navazující na starší domácí tradici. Bylo by zajímavé ji sledovat nazpět od jejího prvního písemného záznamu až k jejímu zdroji a zjistit, zda skutečně dosahuje až k onomu tragickému březnovému dni roku 1393 do staroměstské mučírny. Pro nedostatek psaných záznamů však selhávají všechny pokusy.

Obsah osudného výsledku dosud zcela uniká dnešnímu bádání, třebaže, jak naznačuje Jan z Jenštejna ve své stížnosti, neodehrál se mezi čtyřma očima a beze svědků. Byli při něm nejen jeho úředníci, ale také někteří královští milci a kati. Je-li odmítnutí Jana z Pomuku vyzradit zpovědní tajemství králi uváděno později jako jedna z příčin jeho smrti, pak tento výslech poskytl králi podle okolností, jež jsou známy, jedinou vhodnou příležitost.

Hovořil snad o tom později Mikuláš Puchník, zavázaný spolu s Václavem Knoblochem vynucenou, a tedy ve svědomí nezavazující přísahou, s Janem z Jenštejna? Či snad se arcibiskup něco dozvěděl od svého vzdáleného příbuzného Václava Knoblocha? Vztahují se snad jeho nářázky na tajemství utajené veřejnosti i jeho okolí, jež mu vyčítalo, že opustil své stádo, a jež takovou měrou přispělo k jeho rozhodnutí nevracet se do Čech, i na tuto událost? Je snad možno usuzovat z toho, že se o této příčině Janovy smrti vůbec nezmiňuje ve své písemné stížnosti papeži, že mu o tom nic nebylo známo, nebo se o ní nezmiňuje jen proto, že si byl vědom choulostivosti podobné obžaloby krále, těžko dokázatelné svědky, kteří v tomto případě a za života krále by byli nuceni vydávat v nebezpečí vlastní život, kdyby byli bývali ochotni dosvědčit pravdivost jeho slov? Chtěl snad výrazem „martyr sanctus“ naznačit něco, co sice nepojal do své stížnosti, ale neopominul vyjádřit soukromě během svých jednání na kurii

v Perugii? Nebo snad proniklo nebezpečné tajemství na veřejnost zásluhou těch, kteří sice byli přítomni, ale nebyli přímo na sporu zúčastnění?

Je možno si klást tyto a podobné otázky, ale nelze na ně dát jednoznačnou odpověď. Jisté je, že zpráva o zpovědním tajemství musela obíhat v ústním podání dávno před pražskou návštěvou Tomáše Ebendorfera, poněvadž v roce 1433 osud Jana z Pomuku novou generaci příliš nezajímal. Ta již žila v jiném ovzduší, na sklonku husitských válek. Zvrat jimi způsobený od ní oddálil starou dobu, jejíž někteří pamětníci byli dosud naživu. Ač nevíme, jak dlouho tato pověst kolovala mezi lidem, přejala ji mladší generace od pamětníků zašlých časů. Její doba nebyla už nikterak nakloněna a neměla také žádný důvod k vytváření nových legend o nových světcích, když tolik projevů úcty tradičně uctívaných světců vzalo zcela za své. A komu mohlo záležet na tom, aby se o to pokoušel v prostředí, v němž nebylo možno udržet ani tradice staré?

Závěrem

Životní dráhu Jana z Pomuku, tak jak se jeví ze soudobých pramenů, je možno shrnout dvěma slovy: arcibiskupský úředník. Poprvé se jeho jméno vynořuje v roce 1369 v úřadě generálních vikářů pražského arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě v době, kdy vrcholily snahy Karla IV. o vyzvednutí Prahy na úroveň jednoho z nejdůležitějších kulturních a duchovních středisek tehdejšího křesťanského světa a kdy byl pražský arcibiskup jednou z nejvlivnějších církevních osobností na jeho dvoře. Již tehdy byl Jan z Pomuku arcibiskupovým stálým spolustolovníkem, notářem a patrně oblíbeným důvěrníkem. Za čtvrt století umírá ve službách jeho nástupce za okolností zcela jiných, nedaleko úřadu, v němž strávil větší část svého života. Na jeho osobnosti upoutává především jeho stálost a vytrvalost uprostřed neustále se měnící doby. Kdyby nebylo bývalo došlo k tak nečekaným a rozhodným zvratům, jeho jméno by bylo asi bývalo zapadlo jako jména jeho kolegů. Na povrch ho vynesla právě tato změna politické situace, z níž mohl těžit, kdyby se byl dokázal zařadit na správnou stranu a kdyby jí byl dal do služeb své nepopíratelné schopnosti. Nicméně jako duchovní žil a zemřel ve službách svého arcibiskupa.

Již v roce 1374 doporučil jeho žádost o nějaké církevní beneficium papeži arcibiskup Jan, Očko, neboť až dotud žádné neměl a zdá se, že ani na základě papežské listiny žádného nenabyl a že tedy jediným zdrojem jeho příjmů bylo notářství v úřadě generálních vikářů. Z té doby jsou zápisy o drobných bezúročných půjčkách, jež poskytoval různým duchovním v jejich okamžitých potřebách v duchu tehdejších přísných předpisů, a tehdy si spolu se svým kolegou postavil v Praze na Újezdě menší domek.

Teprve papežský rozkol a nový pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, který měl k němu a k jeho praktickým schopnostem stejnou důvěru jako jeho předchůdce, mu dopomohli k nabytí oltářnictví vlašimsko-jenštejnské kaple sv. Erharda, Otýlie a Albána v pražské katedrále a morová epidemie k faře sv. Havla v Praze.

Rázem nabytí dvou obročí, jednoho spojeného s duchovní správou a druhého bez ní. Byl to počet dovolený běžnými církevními zákony a ten Jan z Pomuku ani později nepřekročil, ač si ve svém postavení mohl jako řada jeho kolegů vyžádat papežské dovolení k současnému držení více než dvou obročí. Brzy přijal, jak to vyžadovaly povinnosti spojené s oběma beneficiemi, všechna svěcení včetně kněžského, a poněvadž jako kněz nemohl Jan vykonávat funkci veřejného notáře, přestal vyhotovovat úřední listiny, ačkoliv by si byl jistě mohl i toto povolení od arcibiskupa obstarat, a v roce 1381 nadobro odešel z úřadu generálních vikářů.

Z jeho činnosti na svatohavelské faře se zachovaly dva právní akty: jedním z nich je inventář kostelních předmětů jím sestavený záhy po jmenování farářem, z něhož vyplývá, že Jan sám daroval svému kostelu některá roucha. V té době také uvedl do pořádku různé majetky patřící kostelu a faře. Současně studoval i církevní právo, k němuž si snad přinesl náklonnost už z rodného Pomuku, kde býval jeho otec patrně rychtářem, i z dlouholeté služby v arcibiskupské kanceláři.

V roce 1381 se stal bakalářem práva a záhy nato odešel s povolením arcibiskupa na slavnou padovskou univerzi-

tu, kde v studiích pokračoval. Aby si mohl uhradit náklady spojené s nimi, vzdal se asi tehdy oltářnictví v katedrále a obdržel od Jana z Jenštejna kanonikát při pražském kostele sv. Jiljí.

V Padově byl v roce 1386, kdy mělo připadnout rektorství univerzity na některého ze studentů z Čech, rektorem zaalspských studentů. Patrně tehdy si podal bezvýslednou žádost o uprázdněné děkanství pražské katedrální kapituly. Na podzim roku 1387, po dosažení doktorátu církevního práva, se vrátil do Prahy, kde, neznámo za jakých okolností, se stal kanovníkem vyšehradské kolegiátní kapituly a současně se vzdal kanovníctví u sv. Jiljí.

Na podzim roku 1389 ho jmenoval arcibiskup Jan z Jenštejna svým generálním vikářem. Nebylo to pouze uznání jeho zběhlosti v církevním právu a v administrativní praxi, ale především projev nemalé osobní důvěry ze strany arcibiskupovy. Tento muž, asketicko-reformně naladěný, uplatňoval i za dosud normálních poměrů na svých nejvyšších spolupracovnících vysoké požadavky, neboť si byl vědom, že bez jejich činné spolupráce nebude moci provádět svůj program zduchovnění české církve. Avignonský systém obsazování vyšších beneficií papežem ho zbavoval, stejně tak jako jeho předchůdce, možnosti dosazovat na nejodpovědnější místa, vyjma několika svých úředníků, schopné osoby podle svého uvážení.

Papežský rozkol a názorová neshoda mezi ním a králem Václavem IV. v tom, jaký postoj by bylo třeba k rozkolu zaujmout, i povahové rozdíly uměle zveličované královým okolím, jež chtělo těžit z neshody obou mužů, způsobilo nakonec jejich trvalý rozchod. Konečným cílem úzké královny rady bylo naprosté podrobení církve královské moci v českých zemích. Vystavování arcibiskupa neustálému tlaku, užívání násilí, když se bránil, i usilování o jeho život, když nechtěl odstoupit, byly prostředky odpovídající násilnické bezohlednosti jeho odpůrců. Ani na papeže, který byl v době rozkolu nutně politicky ještě závislejší na blahověli krále, se nemohl Jan z Jenštejna spolehnout, neboť papež svými zásahy do vnitřní situace české

církve na žádost krále měl králi ještě dopomoci k dosažení jeho cílů cestou práva. Došlo i k papežským zásahům v neprospěch arcibiskupův, ač se usilovně snažil o skutečnou reformu své církve a ač v něm měli římští papežové nemalou oporu, takže bylo možno najít jen málo mužů tak věrných jako byl on.

Celkovou situaci a její beznadějnost nejlépe a nejvýmluvněji vykreslil Jan z Jenštejna v jednom ze svých nejkrásnějších spisů *De fugiendo saeculo*, v němž výstižně ukázal, jak bezostyšní milci královi znemožňovali svými zásahy jakoukoliv mravní reformu duchovních zastrašováním dobrých kněží, jak ochotně se ujímali svěťácky nalaďeného duchovenstva vzpouzejícího se nápravě života a jak všichni arcibiskupovi nepřátelé nacházeli v nich a v králi ochotné ochránce a účinnou podporu proti svému biskupovi i v duchovních a vnitřně církevních záležitostech. V této situaci, plné napětí, bylo muži tak úzkostlivě lpějícímu na hlasu svého svědomí a neochotnému jednat proti němu vskutku obtížné najít spolehlivé spolupracovníky.

V září roku 1389 po odstoupení Kuneše z Třebovle padla jeho volba na Jana z Pomuku, který se stal jeho generálním vikářem a zůstal jeho věrným spolupracovníkem v době, kdy i Jenštejnovi bývalí přátelé se od něho pod hrozbou nebezpečí odklonili. Věrně a poctivě vykonával svůj úřad až do konce. Dalším projevem důvěry Jana z Jenštejna bylo jeho jmenování arcijáhmem Žatecka.

Jan z Pomuku nejen že jako generální vikář měl podíl i na procesu proti Matěji z Janova a jeho druhům, kteří na podzimní synodě byly nuceni některé své výroky odvolat, ale také o dva roky později, jistě ne bez jeho rady, povolil Jan z Jenštejna denní svaté přijímání laikům. Tím se splnil nejen sen Milíčův, nýbrž i Matěje z Janova.

V boji krále a jeho rady proti Janu z Jenštejna setrval Jan z Pomuku neoblomně na straně arcibiskupově. Obšírná žaloba, podaná arcibiskupem jménem duchovenstva králi na podzim roku 1392, jistě prošla předtím jeho rukama. Snad právě on spolu s nemnoha jinými rádci arci-

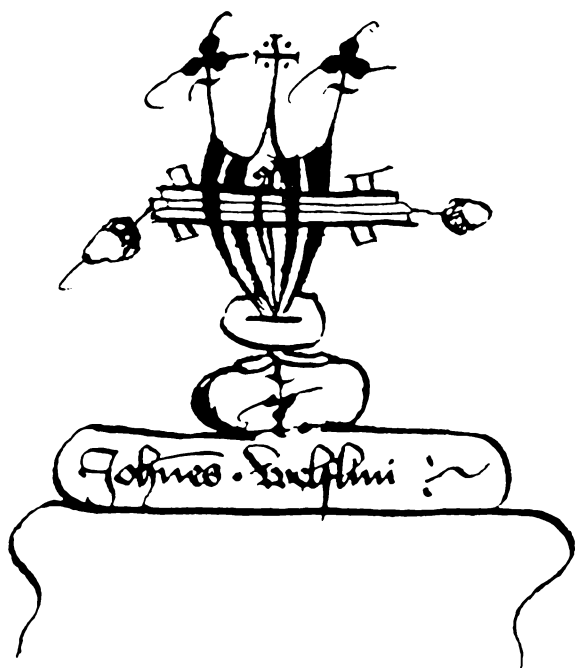
biskupa, který se vždy před každým důležitým krokem radil se svými úředníky a znalci církevního práva, tento postup Janu z Jenštejna doporučil.

Neméně odvážným činem bylo předvolání mocného králova podkomořího Hulera, obžalovaného z bludů, před arcibiskupský soud, vydané Janem z Pomuku a Mikulášem Puchníkem, a potvrzení nově zvoleného kladrubského opata Olena počátkem března 1393.

Násilnosti proti arcibiskupovi a jeho úředníkům byly dobře předvídatelné a riziko veliké. Proto zastrašený klérus couval, kdekoliv šlo o osobní zodpovědnost, a rádci arcibiskupovi radili, aby raději královi všude ustoupil. Tím však arcibiskupovo svědomí neumlčeli. Toho, kdo stál při arcibiskupovi i v nejkritičtějším okamžiku, je vidět ze jmen mužů, kteří přišli k vyjednávání mezi králem a arcibiskupem, a nakonec, když se podařilo arcibiskupovi vymknout se z jejich moci, byli zajati a mučeni s krutostí, kterou by byl král a jeho milci bývali užili i proti němu, kdyby jim byl upadl do rukou.

Smrt Janova ve vltavských vodách je jen smutným závěrem marného arcibiskupova boje proti násilí páchanému na církvi světskou mocí. Není tedy náhodná. Proto Jan z Jenštejna neváhal svého generálního vikáře, který nejen v životě, ale i ve smrti zaujal jeho místo, nazvat plným právem svatým mučedníkem stejně tak, jako o několik let později Petr Klarifikátor. Z různých soustrastných výrazů o protiprávní smrti muže, o němž se v téže době vyjádřil Ludolf Zaháňský, že byl milý Bohu i lidem, Němcům i Čechům, vyjádřených již jeho současníky, se ozývá projev úcty k zemřelému, k níž se pojí i jeho dodatečné pohřbení v pražské katedrále. Tato neslýchaná událost nakonec přispěla i k odůvodnění sesazení Václava IV. z říšského trůnu v roce 1400.

O zázracích ve spojitosti s Janem z Pomuku hovoří již Petr Klarifikátor; uctivé přívlastky dodávají k Janovu jménu i pozdější kronikáři, kteří udávají jako důvod jeho smrti stvrzení kladrubského opata. Je zajímavé, že ani husitské války neutlumily vzpomínky na jeho smrt. Naopak

Ego Johannes olim Duxpflm de Porum dicitur p[ro]gen[iti]o d[omi]ni h[ab]ere
 exhibuim[us] p[er]sonam m[un]danam d[omi]ni m[un]danam om[n]ib[us]q[ue] alijs. & p[ro]p[ri]e
 n[ost]ris p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e n[ost]ris p[ro]p[ri]e et quia p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e d[omi]ni
 sup[er]ad[ic]ta ip[s]am d[omi]ni adu[er]sum om[n]i p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e m[un]danam
 d[omi]ni d[omi]ni m[un]danam p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e
 p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e

Podpis, notářské znamení a notářská formule (nahore)
 Jana z Pomuku ze dne 10. prosince 1380
 na opise nadační listiny (dole)
 oltáře Panny Marie v chrámě sv. Mikuláše
 na Kuřím trhu v Praze.

Hrad pražských
biskupu v Roudnici.
Rekonstrukce
R. Kučery k r. 1230.

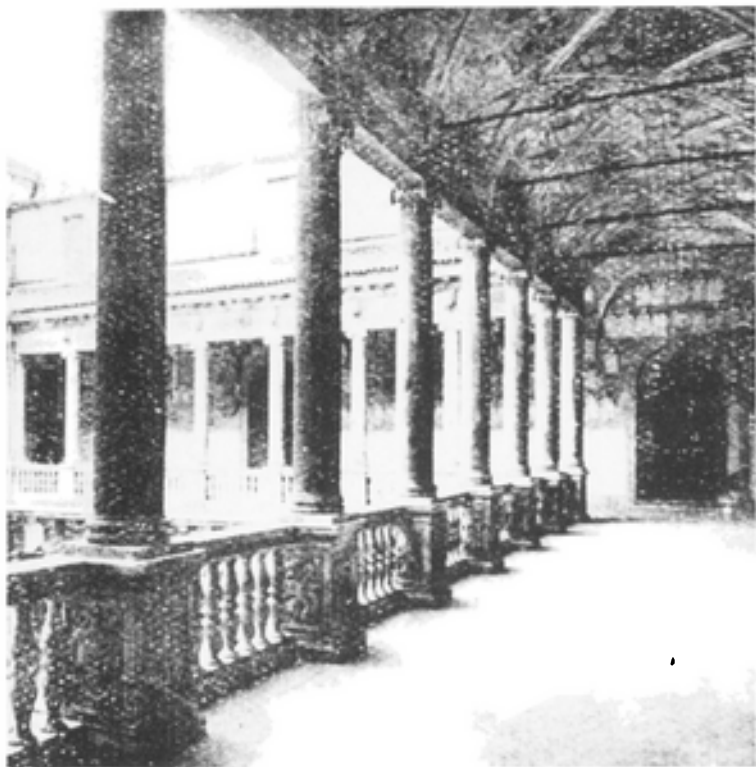

Busta arcibiskupa
Jana z Jenštejna
v triforiu katedrály
sv. Víta v Praze.

Jenštejn – zřícenina hradu. Dnešní stav.

Univerzita v Padově.
Pohled na ambity.

Král Václav IV. Relief na konzoli sedile
v severní boční lodi kostela
Panny Marie před Týnem v Praze (kolem r. 1390).

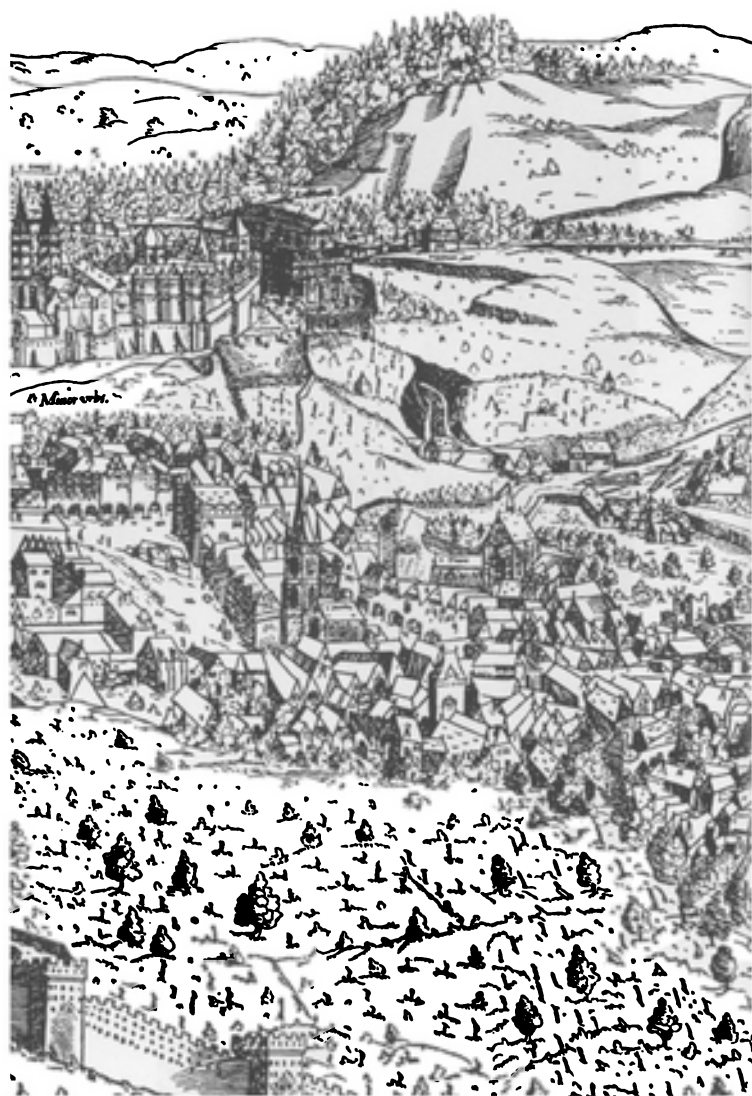
Kostel sv. Havla na Starém Městě v Praze.

Papež
Urban VI.

Papež
Bonifác IX.

as du behal genit demen

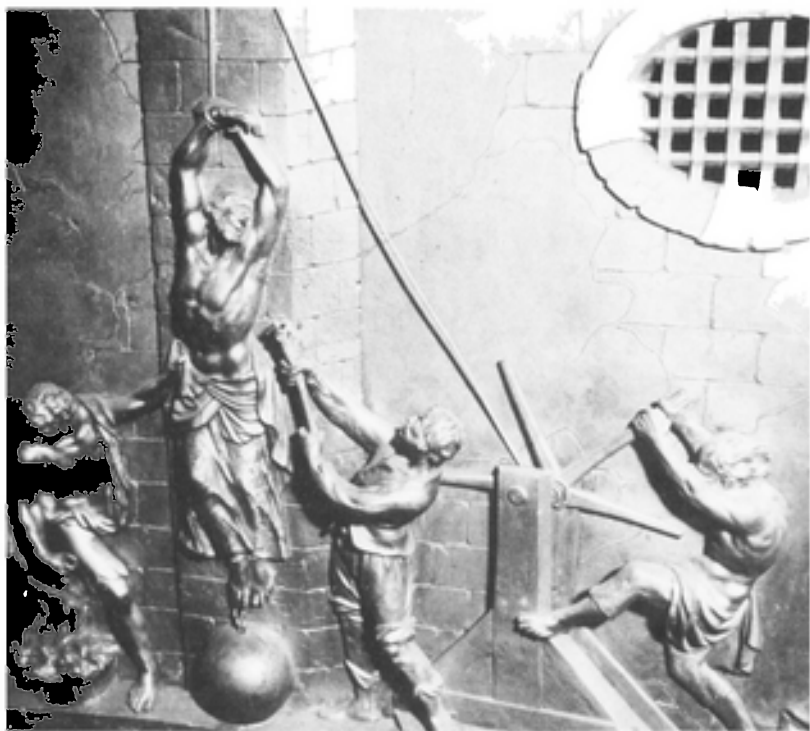
Detail výzdoby klenby Staroměstské mostecké věže
se znamením Václava IV. (foto P. Konrád).

<

Iluminace z německé bible Václava IV.
Král a lazebnice v monogramu.

<

Lazebnice a ledňácci
na klenbě brány Staroměstské mostecké věže v Praze
(foto P. Konrád).

Reliéf Jiřího Bendla st.
s výjevem mučení Jana Nepomuckého
v katedrále sv. Víta v Praze (po r. 1631).

Náhrobek sv. Jana Nepomuckého
v katedrále sv. Víta v Praze.

>

Sousoší sv. Jana Nepomuckého-almužníka
od F. M. Brokofa (kolem r. 1725) umístěné původně
před kostelem sv. Kříže Většího
na Starém Městě v Praze (byl zbořen v r. 1890).

- < Poutní kostel sv. Jana Nepomuckého v Pomuku (1688).
Celkový pohled.
- < Interiér poutního kostela v Pomuku.

Barokní socha sv. Jana Nepomuckého
z Karlova Mostu v Praze. (foto J. Smahelová)

právě krátce po jejich skončení byl jeho hrob v katedrále ohrazen železnou mříží a v této souvislosti prameny naznačují, že k tomu patrně vedly události, jimž byl dodáván vyšší smysl. Udržela se snad jeho památka v mysli tím, že se u jeho hrobu děly nějaké zázraky, jak to naznačuje i tzv. Zlatokorunská kronika z oné doby?

Koncem 15. století je již rozšířena pověst, že osoba v onom hrobě pochovaná byla umučena proto, že nechtěla králi Václavu IV. prozradit obsah zpovědi královniny. Ač se tato zpráva písemně začala šířit dosti pozdě, přece poměrně rané svědectví, že mj. šlo také při smrti Janově o otázku zatajení zpovědního tajemství, je nepopíratelnou skutečností.

Bývá nazýváno legendou z toho pouhého důvodu, že bylo písemně zachyceno až po půl století. Po tom, co bylo řečeno mimo jiné o Václavu IV. a o prvních letech jeho druhého manželství s královnou Žofií, není nemístná otázka, zda tyto pochybnosti, založené výhradně na negativních apriorních důvodech, neztrácejí přece jen dnes na své dřívější zdánlivé oprávněnosti. Ostatně nejen pouze pozdní legenda, jež toto tvrzení o zpovědním tajemství oddělila od historické souvislosti a obohatila o nové, zcela fantasticky vytvořené prvky, ale také po staletích historicky doložený a velmi podrobně a kriticky popsáný nález dodnes nevysvětlitelně zachovaného jazyka v hrobě Jana z Pomuku, měl při snahách o svatořečení „královnina zpovědníka“ rozhodující vliv, neboť nepotvrzoval ani tak to, co pozdější legenda vybájila o jeho životě, ale spíše Tomášem Ebendorferem suše zachycenou českou domácí tradici o důvodu smrti Johánka z Pomuku.

Není tedy třeba měnit ani čárku na názoru, vysloveném již před půl stoletím Josefem Pekařem, neboť jej podepřely a dostatečně zdůvodnily další nově zjištěné skutečnosti, jež dodaly plného oprávnění jeho přesvědčení, „že jde opravdu o mučedníka, jenž ve službě své církve utrpěl od brutální moci světské hroznou smrt a jež již arcibiskup Jan z Jenštejna zve pravým mučedníkem“, ¹ a tedy že „svatořečení *rebus stantibus* zasluhoval“ ² a „kdyby došlo ke sva-

tořečení Jana z Pomuku ke konci 15. století, byl by býval svatým ovšem prohlášen Jan utopený roku 1393 a pravděpodobně by mezi příčinami umučení jeho byla uvedena obrana zpovědního tajemství³. Ač byl Josef Pekař ochoten považovat zprávu z 15. století o zatajení zpovědi královniny jako vlastní příčiny Janova umučení „za plod lidového dohadu“,⁴ přece se neodvažoval kategoricky popřít možnost, že Jan zpovědníkem královniným byl. Hlavní podle něho bylo, „že všechny podstatné podmínky pro vznik nového svatého tu již byly v 15. století“.⁵

A Rudolf Holinka, který patrně nejlouběji ze všech svých současníků pronikl do složité postavy Jana z Jenštejna, kterou zasadil do široké dobové souvislosti, dotýkaje se jaksi mimochodem i osudu jeho generálního vikáře, poznamenal v roce 1948, „že ani podání o mučednické smrti Janově pro zachování zpovědního tajemství nemůže být v rozporu s těmi skutečnostmi, které máme bezpečně ověřeny současnými prameny, třebaš, či právě proto, že se o něm nemluví. Záleží na tom objasnit původ této tradice poprvé zachované písemně roku 1433, a tu nutno doznat, že dosavadní pokusy vyložit ji jako zcela umělou a bezpodstatnou úplně nepřesvědčují a zanechávají dojem, že složitou záhadu tohoto historického problému řeší přece jen poněkud jednostranně. Bylo by tedy historicky pochybené vylučovat apriorně a kategoricky otázku zpovědního tajemství a přičítat ji pouze legendární příkrase sv. Jana Nepomuckého; jinými slovy, nutno připustit možnost, že umučený Jan z Pomuku trpěl nejen pro hájení práv katolické církve, o čemž ovšem nikdo pochybovat nemůže, nýbrž také zároveň pro zachování zpovědního tajemství.“⁶

Ferdinand Seibt neváhá dnes vidět v „legendě jeho mučednictví za zpovědní tajemství královny“⁷ jádro pravdy, neboť nejen neprotirečí žádné známé skutečnosti, ale především mnohým podrobnostem dodává vysvětlení, zvláště skutečnosti, že mučení Jana z Pomuku nebylo trestem, nýbrž výsledkem, při němž ani za cenu života nechtěl králi cokoliv vyjevit. Že však jde právě o tajemství, jež si s se-

bou Jan odnesl do hrobu a jež žádný současný pramen jasně neudává, dohady o jeho podstatě se mohou různit.

Problém by mohlo uspokojivě rozřešit pouze zjištění, zda Ebendorferova zpráva vychází z tradice zachycující historickou skutečnost, nebo zdali i ona zaznamenává pouhý dohad současníků. To však nedostatek pramenů už nedovoluje.

Ať tomu bylo jakkoliv, s postavou Jana z Pomuku zůstane spjat obraz muže málomluvného a mlčenlivého, který zemřel jako oběť svědomitého konání svých úředních a stavovských povinností. Je to velikost nehlučná, velikost muže, který nejen poctivě a věrně konal svou povinnost, ale rovněž nehlučně vytrpěl smrt ze všech českých světců nejstrašnější. Jeho mravní velikost nápadně vynikla až v okamžiku, kdy se jí octl tváří v tvář. Jeho smrt a jeho mlčení jsou jeho nejvýmluvnější charakteristikou. Tu později mistrně zachytila představivost umělců především na sochách mlčenlivého světce s prstem na rtech, stojících obvykle na mostech, pod nimiž plyne někdy tichá, někdy bouřlivě šumící voda, skrývající hluboké tůně – tajemné mlčení, nebo na pokraji lesa v tišině, kde šelest stromů působí velebným tichem zastřeného tajemství. Nebylo snad ani možné výrazněji vystihnout jeho skutečnou historickou osobnost. A právě proti tomuto muži, jehož hlavní zásluhou bylo jeho mlčení, se mělo pod záminkou historické kritiky vznést v době úžasného zneužívání daru řeči tolik vášnivých a bezpředmětných námitek a pomluv. Jak zvláštní to byl osud světce, jenž byl od pradávna vždy vzýván jako ochránce cti a dobrého jména!

SEZNAM ZKRATEK

ÖG	Archiv für österreichische Geschichte (Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, I–, Vídeň 1851–)
ČD	České dějiny (I–, Praha 1912–)
ČČH	Český (československý) časopis historický
CDEM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (vyd. V. BRANDL–B. BRETHOLZ, sv. 11.–15., Brno 1885–1903)
ČMM	Časopis matice moravské
ČSPSČ	Časopis Společnosti přátel starožitností českých
DČL	Dějiny české literatury (I–, Praha 1959–)
DDC	Dictionnaire de Droit Canonique (vyd. J. NAZ, 5 sv., Paříž 1935–1965)
ES	Enchiridion Symbolorum (vyd. H. DENZINGER–A. SCHOENMETZER, Barcelona 1965 ³³)
FRA	Fontes rerum austriacarum (I–, Vídeň 1856–)
FRB	Fontes rerum bohemicarum (I–, Praha 1873–)
HE	Historie de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours (vyd. A. FLICHE–V. MARTIN, I–, Paříž 1934–)
HGBL	Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder (vyd. J. BOSL, I–, Stuttgart 1967–)
HKG	Handbuch der Kirchengeschichte (vyd. H. JEDIN, I–, Freiburg i. Br. 1963–)
LC	Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim (vyd. J. EMLER–J. TINGL, 7 sv., Praha 1865–1886)
LE	Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (vyd. C. BOROVÝ–J. PODLAHA, 6 sv., Praha 1875–1927)
LThK ²	Lexikon für Theologie und Kirche (vyd. J. HÖFER–K. RAHNER, 10 sv., Freiburg i. Br. 1957–1967 ²)

MGH	Monumenta Germaniae historica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsfor- schung
MVB	Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia. (vyd. J. KLICMAN aj., I–, Praha 1903–)
NCA	New Catholic Encyclopedia (Washington 1967)
PL	Patrologiae latinae cursus completus (vyd. J. P. MIGNE, 217 sv., Paříž 1878–90)
RIS	Rerum Italicarum Scriptores
RTA	Deutsche Reichstagsakten (vyd. J. WEIZSÄCKER, I–VI, Mni- chov 1867–1888)
SA	Soudní akta konsistoře pražské (vyd. F. TADRA, 7 sv., Praha 1893–1901)
SH	Sborník historický
SLČ	Staré letopisy české
SLČKř	Staré letopisy české z rukopisu křižovnického (vyd. F. SI- MEK–M. KAŇÁK, Praha 1959)
SLČVr	Staré letopisy české z rukopisu vratislavského (vyd. F. ŠIMEK, Praha 1937)
SRB	Scriptores rerum bohemicarum (vyd. F. M. PELZEL–J. DOBROV- SKÝ, I–II, Praha 1783–84)

VÝZNAMNĚJŠÍ MONOGRAFICKÉ STUDIE O OTÁZCE SVATOJANSKÉ

ABEL O., *Die Legende von dem heiligen Johann von Nepomuk. Eine geistliche Abhandlung*, Berlín 1855.

ARBES J., *Lež a pravda o svatém Janu Nepomuckém*, Praha 1870.

BARTOŠ F. M., *Světce temna Jan Nepomucký*, Praha 1921.

—, *Nový dokument k životopisu Jana z Pomuka*, „Jihočeský sborník historický“ 14 (1945), str. 73–76.

—, *Jan Nepomucký ve sborníku Několik postav z českých dějin*, Praha 1941, str. 102–171 (= *Světce temna* s doplňky).

—, *Jan Nepomucký ve sborníku Světci a kacíři*, Praha 1949, str. 248–315 (= *Světce temna* s odpovědí na kritiku J. Pekaře).

BERGHAEUER J. T., *Protomartyr Poenitentiae*, I–II, Augšburk 1736–1761.

BOROVÝ K., *Svatý Jan Nepomucký*, Praha 1878.

FRIND A. L., *Der geschichtliche heilige Johannes von Nepomuk*, Cheb 1861.

—, *Der heilige Johann von Nepomuk v: Die Kirchengeschichte Böhmens in der Husitenzeit (Die Kirchengeschichte Böhmens in Allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese, 3)*, Praha 1872, str. 35–46.

—, *Der heilige Johannes von Nepomuk. Denkschrift zur Feier des dritten fünfzigjährigen Jubiläums (1879) seiner Heilsprechung*, Praha 1879.

FRIND A. L.–FRIND W. A., *Der heilige Johannes von Nepomuk (= I. Denkschrift; II. Ergänzung und kritischer Anhang aus Anlass der zweihundertjährigen Heilsprechung [W. A. FRIND])*, Warnsdorf 1929.

HERBEN J., *Svatý Jan Nepomucký*, Praha 1893, rozšíř. vyd. Praha 1920³.

KOUDELKA V., *Světce obklopený tajemstvím*, „Nový život“ 6 (1954), str. 38 až 41.

KOZEL V., *Lež a pravda o svatém Janu Nepomuckém*, Praha 1870.

—, *Studie sv. Jana Nepomuckého. Příspěvek k osvětlení nezbádané periody v životě sv. Jana z Pomuka*, Plzeň 1932.

- LASFARGUES Y., *Le Culte mondial de Saint-Jean Népomucène aux XVIIe et XVIIIe Siècle. Histoire, Mythe et Spiritualité*. Rkp. diss. Paříž 1965.
- MANN G., *Der heilige Johannes von Nepomuk*, „Du“ 31 (1971), str. 932–938 a 970.
- NOVÁK T., *Úvahy o sv. Janu Nepomuckém*, Praha 1879.
- PEJŠKA J., *Svatý Jan Nepomucký*, Hlučín 1929.
- PEKAŘ J., *Tři kapitoly o sv. Janu Nepomuckém*, Praha 1921. Přetisk ve sborníku *Postavy a problémy českých dějin*, Praha 1970, str. 232–264.
- POLC J. V., *S. Jean de Nepomuk (ou de Pomuk) a bien existé et il est vraiment mort martyr*, „L'Ami du clergé“ 72 (1962), str. 636–640.
- , *S. Giovanni Nepomuceno v Bibliotheca Sanctorum*, VI, Řím 1965, sl. 847–855.
- , *Nejstarší prameny o smrti sv. Jana z Pomuku-Nepomuckého* ve sborníku *Se znamením kříže*, Řím 1967, str. 171–179 (= *S. Jean de Nepomuk* s dalšími dodatky).
- , *Svatý Jan Nepomucký a jeho doba*, tamtéž, str. 181–192.
- SEIBT F., *Johannes von Nepomuk, – ein schweigender Märtyrer* ve sborníku *Johannes von Nepomuk*, Pasov 1971, str. 16–24.
- SCHMUDE T., *Studien über den heiligen Johannes von Nepomuk*, „Zeitschrift für katholische Theologie“ 7 (1883), str. 114 násl.
- SCHULTZ F., *Doktor Jobánek*, Praha 1887.
- STEJSKAL F., *Svatý Jan Nepomucký*, I–II, Praha 1921–22.
- ŠTĚDRÝ F., *Obrana sv. Jana Nepomuckého*, Praha 1906.
- , *Svatý Jan Nepomucký*, Praha 1917.
- DE VOOCHT P., *Jean de Pomuk* ve sborníku *Hussiana* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, fasc. 35), Lovaň 1960, str. 400–421.
- , *Sur S. Jean Népomucène*, „L'ami du clergé“ 72 (1962), str. 734–736.
- , *La suppression de la messe de „saint Jean Népomucène“*, „Les questions liturgiques et paroissiales“ 34 (1962), str. 331–336.
- WEISSKOPF J., *Johannes von Nepomuk*, „Theologisch-praktische Quartalschrift“ 79 (1926), str. 72–85, 264–281, 481–495; 84 (1931), str. 102–112, 260–266.
- , *Johannes von Nepomuk*, „Katholikenkorrespondenz“ 21 (1927), str. 114–118, 134–140, 187–192, 211–217, 227–233, 260–263.
- , *Der heilige Johannes von Nepomuk* (Kleine historische Monographien, 30), Vídeň 1931.
- , *Johann von Nepomuk*, Mnichov 1948.
- WRATISLAW A. H., *Life, Legend and Canonisation of St. John Nepomucene*, Londýn 1873.

L I T E R A T U R A

(Jsou uvedena pouze častěji použitá díla a studie. Ostatní bibliografické údaje možno vyhledat v příslušných poznámkách.)

- BARTOŠ F. M., *Čechy v době Husově* (České dějiny II/6), Praha 1947.
- , *Jan z Jenštejna a jeho zápas*, „Jihočeský sborník historický“ 13 (1940), str. 94–108. Přetisk ve sborníku *Světcí a kacíři*, str. 62–82.
- , *Husův král*, „Jihočeský sborník historický“ 13 (1940), str. 1–15.
- , *Husitská revoluce*, I–II (České dějiny II/7–8), Praha 1965–66.
- BARTOŠ F. M.–LOSKOT F., *Milíř z Kroměříže: Poslání papeži Urbanu V. Spisek o Antikristovi*, Praha 1948.
- ČERVINKA B., *Příspěvky k životopisu Jana z Jenštejna*, III. arcibiskupa pražského, „Sborník historického kroužku“ (1934–35). Zde citováno podle zvl. otisku.
- COHN N., *The Pursuit of the Millenium. Revolutionary messianism in medieval and Reformation Europe and its bearing on modern totalitarian movements*, New York (Harper Torchbooks) 1961².
- ERŠIL J.–PRAŽÁK J., *Archiv pražské metropolitní kapituly. I. Katalog listin a listů z doby předbusitské* (– 1419) (Inventáře a katalogy, 1), Praha 1956.
- FIALA Z., *Předbusitské Čechy, 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, Praha 1968.
- FINKE H., *Zur Korrespondenz der deutschen Könige und Fürsten mit den Herrschern Aragons im 14. und 15. Jahrhundert* (Spanische Forschungen der Görresgesellschaft, 1. Reihe: Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens, Band 5), Münster 1935, str. 458–505.
- GERLICH A., *Habsburg–Luxemburg–Wittelsbach im Kampf um die deutsche*

Königskrone. Studien zur Vorgeschichte des Königtums Ruprechts von der Pfalz, Wiesbaden 1960.

GRAUSS F., *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I–II, Praha 1953–1957.

–, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.

HAVRÁNEK B.–HRABÁK J. (vyd.), *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*, Praha 1957.

HAY D., *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Londýn 1966.

HLAVÁČEK I., *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik* (MGH Schriften, Band 23), Stuttgart 1970.

HLEDÍKOVÁ Z., *Česká visitační interrogatoria do počátku 15. století*, ČČH 16 (1968), str. 71–78.

–, *Synody v pražské diecézi v letech 1349–1419*, ČČH 18 (1970), str. 117–146.

–, *Visitationen des weltlichen Klerus in vorhussitischen Böhmen*, „Mediaevalia Bohemica“ 1 (1969), str. 249–274.

–, *Z dějin církevního soudnictví doby předhusitské*, „Zápisky katedry česko-slovenských dějin a archivního studia“ 5 (1961), str. 43–59.

HÖFLER K., *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung*, I–III (FRA I, Abt. 2., 6., 7.), Vídeň 1856–1866.

–, *Concilia Pragensia, 1353–1413. Prager Synodalbeschlüsse* (Abhandlungen der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, V. Folge, 12. Band), Praha 1862.

HOLINKA R., *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI.* (Spisy filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, VI, č. 52), Bratislava 1933.

–, *Jan z Jenštejna* ve sborníku *Hrdinové a věštcí českého národa*, Přerov 1948, str. 177–185.

–, *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou* (Sborník Univerzity Komenského v Bratislavě, VI, č. 52), Bratislava 1929.

CHALOUPECKÝ V., *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský (1346–1364)* (Stopami věků, č. 14–15), Praha 1946².

CHYTIL R., *Antikerist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese* (Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, tř. I., č. 59), Praha 1918.

KADLEC J., *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio aus dem Nachlass von Rudolf Holinka und Jan Vilikovský* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, N. F. Band 4), Münster 1971.

–, *L'oeuvre homilétique de Jean de Jenštejn*, „Recherches de Théologie ancienne et médiévale“ 30 (1963), str. 299–323.

- LEFF G., *Heresy in the Later Middle Ages. The Relation of Heterodoxy to Dissent c. 1250 – c. 1450*, I–II, Manchester 1967.
- KRÁSA J., *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971.
- KROFTA V., *Kurie a církevní správa země českých v době předhusitské*, ČCH 10 (1904), str. 15–36, 125–152, 249–275, 373–391; 12 (1906), 7–34, 178–191, 274–298, 426–446; 14 (1908), 18–34, 172–196, 273–287, 416–435.
- KYBAL V., *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*, Praha 1905.
- KYBAL V.–ODLOŽILÍK O., *Matthiae de Janov dicti Magister Parisiensis Regulae Veteris et Novi Testamenti*, I–V, Innsbruck–Praha 1908–1926.
- LEHMANN P., *Ein vergessener mittellateinischer Schriftsteller Johannes de Wet-slaria* (Erforschung des Mittelalters, Band 5), Stuttgart 1962, str. 430–480.
- LHOTSKÝ A., *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs* (MIÖG Ergänzungsband 19), Graz 1963.
- , *Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts* (MGH Schriften, Band 15), Stuttgart 1957.
- MACHILEK F., *Ludolf von Sagen und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus* (Wissenschaftliche Materialien und Beiträge zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder, Heft 8), Mnichov 1967.
- NEUMANN A., *Nový pramen k životopisu arcibiskupa Jenštejna*, „Hlídky“ 55 (1938), str. 263–264, 297–299, 332–334, 362–363, 389–393.
- , *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husové*, Olomouc 1926.
- , *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936.
- , *Z kázání arcibiskupa Jenštejna*, „Hlídky“ 52 (1935), str. 359–361, 407–408.
- OEDIGER F. W., *Über die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band 2), Leiden–Köln 1953.
- PALACKÝ F., *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachländer im XIII. und XV. Jahrhundert*, I–II (Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, V. Folge, 5. Band), Praha 1842–1847.
- PELZEL F. M., *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenceslaus*, I–II, Praha 1788–80.
- PODLAHA A.–ŠITTLER E., *Chrámový poklad u svatého Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903.

- PODLAHA A., *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. Metropolitanae Ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora* (Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitanii capituli Pragensis, 10), Praha 1912.
- , *Statuta Metropolitanae Ecclesiae Pragensis anno 1350 conscripta* (Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitanii capituli Pragensis, 5), Praha 1905.
- POLC I. V., *De origine festi Visitationis B. M. V.* (Corona Lateranensis, 9A), Řím 1967.
- RASHDALL H., *The Universities of Europe in the Middle Ages* (vyd. F. M. Powicke a A. B. Emden), I–III, Londýn 1951².
- ROUČEK E., *Chrám sv. Víta. Dějiny a průvodce*, Praha 1948.
- SEDLÁK J., *Jenštejnův traktát „De consideratione“* (Studie a texty k náboženským dějinám českým, II), Olomouc 1915, str. (35)–(108).
- , *Mistr Jan Hus*, Praha 1915.
- STACUL P., *Il Cardinale Pileo da Prata* (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria, 19), Řím 1957.
- STEINHERZ S., *Das Schisma von 1378 und die Haltung Karls IV.*, MIÖG 21 (1900), str. 599–639.
- , *Dokumente zur Geschichte des grossen abendländischen Schismas 1385–1395* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, 9), Praha 1932.
- SYMAN E. A., *The Popes and the Jews in the Middle Ages*, New York (Macmillan Paperbacks Edition) 1967.
- ŠIMEK F., *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu* (Prameny a texty k dějinám československým 1), Praha 1937.
- ŠIMEK F.–KAŇÁK M., *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, Praha 1959.
- TADRA F., *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla a Václava IV.*, Praha 1892.
- , *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.
- , *Listář veřejného notáře ve XIV. století*, „Věstník Král. české společnosti nauk, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 1893“, VII, Praha 1893.
- TRŠKA J., *Literární činnost předhusitské university* (Sbírka pramenů a příruček k dějinám Univerzity Karlovy, 5), Praha 1967.
- TOMEK W. W., *Dějepis města Prahy*, I–V, Praha 1892–1905².
- , *Registra decimarum papalium, čili: registra desátků papežských z diocesi pražské* (Pojednání královské české společnosti nauk, VI., sv. 6), Praha 1873.
- , *Základy starého místopisu pražského*, I–V, Praha 1865–1872.
- ULLMAANN W., *The Origins of the Great Schism. A Study in fourteenth Century ecclesiastical History*, Londýn 1948.

- URBÁNEK R., *K české pověsti královské*, „Časopis společnosti přátel starožitností českých“ 23 (1915), str. 1–28, 49–69, 81–98; 24 (1916), 8–14, 49–65; 25 (1917), 4–23, 61–80, 89–102; 26 (1918), 10–47.
- , *Královny Johanna a Žofie ve sborníku Královny, kněžny, velké ženy české*, Praha 1940, str. 143–158.
- VYSKOČIL J. K., *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, Praha 1947.
- VALOIS N., *La France et le grand schisme d'Occident*, I–IV, Paříž 1896–1902.
- WELTSCH R. E., *Arcibishop John of Jenstein (1348–1400). Papalism, Humanism and Reform in Pre-Hussite Prague* (Studies in European History, 8), The Hague-Paris 1968.
- WINTER E., *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäischen Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert* (Beiträge zur Geschichte des religiösen und Wissenschaftlichen Denkens, 3), Berlin 1964.
- ZELENÝ R., *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, Řím 1965 (srv. i „Apollinaris“ 38 (1965), str. 108–122, 236–283, 372–405).

POZNÁMKY K I. KAPITOLE

- ¹ O tom viz např. zajímavou studii M. PINNA, *Le variazioni del clima in epoca storica e i loro effetti sulla vita e le attività umane. Un tentativo di sintesi*, „Bollettino della Società Geografica Italiana“ řada IX., sv. 10 (1969), zvl. str. 224–233.
- ² Pro všeobecnou orientaci po 14. století nejlépe poslouží syntetické dílo: D. HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, vydané v řadě „A General History of Europe“, Londýn 1966, kde je ke každé kapitole uvedena pečlivě volená literatura.
- ³ O tom viz např. J. HUIZINGA, *The Waning of the Middle Ages. A Study of the Forms of Life, Thought and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XVth Centuries* (angl. překlad upravený a přehlednutý autorem), New York (Anchor Books Edition) 1954, zvl. str. 27 a násl.
- ⁴ Srv. tamtéž, str. 39–56.
- ⁵ Krit. vyd. textu uv. I. B. LO GRASSO, *Ecclesia et Status: De mutuis officiis et iuribus fontes selecti*, Řím 1939, č. 432–438. Nejpřístupnější vyd. bulky viz v *Corpus iuris canonici*, Extravag. comm. 1. 1, tit. 8, c. 1 (vyd. E. Friedberg II, sl. 1245). Výňatky uv. i H. DENZINGER–A. SCHOENMETZER, *Enchiridion Symbolorum...*, Barcelona 1965³³, č. 468 až 469/870–875, str. 279–281 (= ES). K tomu srv. i H. JEDIN (vyd.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, (= HKG) III/2, Freiburg i. Br. 1968, zvl. str. 344–356 (kapitola od H. WOLTERA) a podrobnou bibliografii na str. 340–341.
- ⁶ *Les papes d'Avignon*, Paříž 1965¹⁰. Tam jsou udány nejen hlavní prameny, ale také nejdůležitější literatura.
- ⁷ *Le Grand Schisme d'Occident*, Florencie 1889, str. 3.
- ⁸ Zajímavý je domnělý výrok Karlův, uvedený asi podle staršího pramene v tzv. *Starých letopisech českých z rukopisu křižovnického* (vyd. F. Šimek a M. Kaňák), Praha 1959, str. 34. O ideovém podkladu

Karlovy nechuti k válečným zásahům viz např. Z. KALISTA, *Karel IV. Jeho duchovní tvář*, Praha 1971, str. 128–134.

- ⁹ J. ERŠIL, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím v 3. čtvrtině 14. století* (Rozpravy Československé akademie věd, roč. 69, sešit 10), Praha 1959, str. 18.
- ¹⁰ V tomto ohledu je poučná rozsáhlá studie: B. GUILLEMAIN, *Le Cour Pontifical d'Avignon (1309–1376). Étude d'une société* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 201), Paříž 1962.
- ¹¹ J. ERŠIL v uv. studii, str. 3. Tutéž myšlenku rozvádí šíře na str. 30–36.
- ¹² Srv. Z. FIALA, *Předhusitské Čechy, 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, Praha 1968, str. 278. Svůj subjektivní úsudek o Karlu IV. vyjádřil autor na str. 288. V této souvislosti není možno se otázkou podrobněji zabývat. Přehled a částečné ohodnocení odborné literatury posledních desetiletí o Karlu IV. podává studie: J. MEZNÍK–J. SPĚVÁČEK, *Novější literatura o Karlu IV.*, „Československý časopis historický“ (= ČČH) 18 (1970), str. 291–312. K tomu nutno dodat nyní i Kalistovu monografickou práci uv. výše v pozn. 8.
- ¹³ Poměrem Karla IV. k papežství se zabývá v uv. díle Z. KALISTA, str. 143–148.
- ¹⁴ Napětí mezi papežem a císařem dosáhlo v jednom okamžiku takové intenzity, že se v Avignoně vynořily i hlasy o sesazení Karlově z říšského trůnu. Tamtéž, str. 145.
- ¹⁵ Viz Z. FIALA, *Předhusitské Čechy...*, str. 237 a násl. Srv. i jeho studii *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, „Sborník historický“ (= SH) 3 (1955), str. 64–88; J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, Praha 1947, str. 62–71; K. BOSL, vyd., *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, I, Stuttgart 1967, str. 434–473 (= HGBL), kde je uvedena i další literatura, zvl. monografická.
- ¹⁶ K studii Eršilově, uv. v pozn. 9, zabývající se časově omezeným úsekem, nutno připojit i starší dílo K. KROFTY, *Kurie a církevní správa zemi českých v době předhusitské*, ČČH 10 (1904) – 14 (1908). O tyto monografické práce se opírám i níže, pokud nejsou výslovně uvedeny jiné prameny. Srv. i J. B. NOVÁK, *Avignonské papežství a zárodky českého odporu proti kurii*, II., „Časopis Matice moravské“ (= ČMM) 31 (1907), str. 219–234 a J. ERŠIL, *K zatížení církevními dárkami v Čechách v době předhusitské*, ČČH 10 (1962), str. 533–555.
- ¹⁷ J. K. VYSKOČIL v uv. díle, str. 114–117.
- ¹⁸ F. KOP, *K slavnému jubileu církevní metropole české ve sborníku Praha šest set let církevní metropolí*, Praha 1944, str. 9–44; V. CHALOUPECKÝ, *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský (1346–1364)* (Stopami věků, 14–15), Praha 1946², str. 29–31; J. K. VYSKOČIL v uv. díle, str. 112–146.

- ¹⁹ Viz J. ERŠIL, *Správní a finanční vzťahy...*, str. 88.
- ²⁰ O tom J. ERŠIL v uv. studii, str. 64–65.
- ²¹ Tamtéž, str. 65–66.
- ²² Vyd. J. SEDLÁK, *Joannis de Jenstein tractatus „De consideratione“*, „Studie a texty k náboženským dějinám českým“ 2 (1915), str. 50.
- ²³ Viz A. PODLAHA, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. Metropolitanae Ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora* (Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitanani Capituli Pragensis, 10), Praha 1912, str. 28, č. 268.
- ²⁴ Tamtéž, str. 28, č. 269.
- ²⁵ Tamtéž, str. 29, č. 275.
- ²⁶ Tamtéž, str. 33–34, č. 298.
- ²⁷ Ukázky Karlových žádostí-suplik papežům viz např. v *Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.)*. *Formulář král. kanceláře české XIV. století*, vyd. F. Tadra (Historický Archiv, 6), Praha 1895, str. 147–148 č. CCXXX; str. 148 č. CCXXXI, str. 149 č. CCXXXII. Jiná žádost je zachována např. ve formuláři Bamberké univ. knih., rkp. Msc. Phil. 18, na f. 149r, kde se císař přimlouvá za neznámého dominikána, atd.
- ²⁸ Jde o práci J. K. VYSKOČILA (uv. v pozn. 15) a V. Chaloupeckého (uv. v pozn. 18).
- ²⁹ „Primus enim Arnestus quamquam tempestatum non modice pulsatus iniuria, prudentissime tamen sibi naviculam creditam gubernabat. Queritis qua arte? Puto vos non latere. Erat enim literature non minime, non tamen sapiens in oculis suis, sed virorum nominatorum (tj. svých rádců) suffultus auxilio, se eis credebatur, ut illius felicitis memorie patris Nicolai (tj. někdejšího Arnoštova generálního vikáře a probošta roudnického augustiniánského kláštera), vobis devoti et dilecti, vive vocis percepit oraculo, solitus erat dicere: „Anima mea in manibus vestris“. Eciam hereticum me faceretis, si liberet“. – Praha, Kap. knih. D LVII, f. 90v (*Epistola missa in Krzesperg ex interpretatione nominis et officii*).
- ³⁰ Viz J. K. VYSKOČIL v uv. díle, str. 162 a J. ERŠIL, *Správní a finanční vzťahy...*, str. 66–67.
- ³¹ Pozoruhodná je skutečnost, že sám císař vystupoval někdy horlivěji než sami biskupové a papež proti zlořádům mezi duchovenstvem a proti mnohoobročnictví. Zvláště důrazně se např. projevil v tomto směru na říšském sněmu v Mohuči roku 1359, kde napomínal přítomné biskupy, aby dbali o nápravu svého duchovenstva.
- ³² Viz F. GRAUSS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, II, Praha 1957, str. 486–488, kde je v 2. příloze přehledná chronologická tabulka.

- ³³ *Chudina městská v době předbusitské*, Praha 1949, str. 124–125. Viz i *Dějiny venkovského lidu*, II, str. 75–76.
- ³⁴ Srv. Z. FIALA, *Předbusitské Čechy...*, str. 286.
- ³⁵ Viz výše pozn. 8.
- ³⁶ „Nullum ergo regnum aetate nostra in tota Europa tam frequentibus, tam augustis, tam ornatis templis ditatum fuisse, quam Bohemicum reor. Tempia in coelum erecta, longitudine atque amplitudine mirabili, fornicibus tegebantur lapideis, altaria in sublimi posita, auro et argento quo sanctorum reliquiae tegebantur, onusta, sacerdotum vestes margaritis tectae, ornatus omnis dives, preciosissima supellex, fenestrae altae atque amplissinae conspicuo vitro et admirabili opere, ut lucem preabeant. Neque haec tantum in oppidis atque urbibus, sed in villis quoque admirari licebat.“ – AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI, *Historia Bohemica*, kap. 36, (*Opera*, Basilej 1551, str. 106). Český překlad celého úryvku má B. RAČEK, *Československé dějiny*, Praha 1948, str. 461. Přesto neměl Karel IV. na vzrůstu církevního majetku takový podíl, jak se obvykle myslí. Srv. Z. KALISTA, *Karel IV.*, str. 148–152.
- ³⁷ MVB III, str. 665, č. 1045.

POZNÁMKY K II. KAPITOLE

- ¹ Jde o pouhý dohad. F. STEJSKAL klade jeho narození mezi léta 1340–1346 (*Svatý Jan Nepomucký*, I, Praha 1921, str. 17), J. WEISSKOPF nejprve do let 1340–1350 (*Lexikon für Theologie und Kirche*, V, sl. 519 = LThK), později mezi 1349–1353 (*Johannes von Pomuk*, Mnichov 1948, str. 48 a 53) a naposled k roku 1350 (LThK, V², sl. 1065).
- ² Vypočítává je F. ŠTĚDRÝ, *Sv. Jan Nepomucký*, Praha 1917, str. 16–17.
- ³ K tomu viz F. STEJSKAL, I, str. 5–13.
- ⁴ O tom např. A. NEUMANN, *Prameny k dějinám duchovenstva v době předbusitské a Husově*, Olomouc 1926, str. 97–98 a 108–110 a tžž., *Z dějin českých klášterů do války husitských*, Praha 1936, str. 89.
- ⁵ Tuto domněnku přesvědčivě vyvrací F. ŠTĚDRÝ v uv. díle, str. 15–17.
- ⁶ Viz F. STEJSKAL, I, str. 14–19.
- ⁷ O tom podrobně F. STEJSKAL, I, str. 21–24. O studiích v cisterciáckých klášterech viz i K. LAUTERER, *Konrad von Ebrach S. O. Cist († 1399) Lebenslauf und Schrifttum*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis“ 17 (1961), str. 168–171.
- ⁸ Zprvu notářské umění splývalo s uměním stylistickým, tzv. *ars dictandi*. Počátkem 13. století se však osamostatňovalo a octlo se v užším vztahu k studiu práva, jehož základy museli kandidáti ve-

řejného notářství ovládat. Rozvrh přednášek a látky není sice plně ujasněn, z příruček však vyplývá, že kurs byl dvouletý, že student musel projít trojím stupněm studia a že mu postačila víceméně všeobecná znalost platného práva. V Bologni samé mohl být připuštěn např. r. 1250 k praxi pouze po odborné zkoušce před čtyřmi notáři za přítomnosti starosty města (podestà) a soudců. Musel prakticky dokázat, že zná různé druhy smluv, že je zběhlý v psaní, že po sobě dokáže přečíst doslovně poznámky, které si zapsal v lidové řeči během jednání, že ovládá latinu a zná pravidla *dictamina*. — *Dictionnaire de Droit canonique*, (= DDC) VI, sl. 1015–1020 (R. NAZ); A. SORBELLI, *Storia della Università di Bologna*, I, Bologna 1940, str. 107, 121; G. INTERSIMONE, *Il notaio nella storia e nella vita*, Řím 1949, zvl. str. 32–33; a H. RASHDALL, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I, (vyd. F. M. POWICKE–A. M. EMDEN), Oxford 1951, str. 100–101. V Čechách byly rozšířeny praktické rétorické příručky, tehdy moderní, drážďanského mistra Mikuláše Dybína, který snad působil i v Praze. O něm zvl. K. DOSKOČIL, *Mistr Dybín, rétor doby Karlovy*, „Zprávy Českého zemského archivu“ 11 (1948), zvl. otisk Praha 1948. K tomu srv. i J. TRŠKA, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967 (Sbírka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy, 5), str. 36–37. O vývoji zřízení veřejných notářů v Anglii viz C. R. CHENEY, *Notaries Public in England in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Oxford 1972.

⁹ F. TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420)*, Praha 1892, str. 5 a 22; K. DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie*, „Časopis archivní školy“ 15–16 (1937–38), str. 89 násl.; F. STEJSKAL, I., str. 27. O Jindřichu Vlachovi bylo napsáno v posledních letech několik studií. Souhrnně o tom S. DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university“ 9 (1960), řada historická, č. 7, str. 59–74.

¹⁰ F. STEJSKAL, I, str. 27–28; J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 390 až 391. Toto právo však nebylo omezeno pouze místně. Arnošt z Pardubic jmenoval např. veřejné notáře i pro Uhry a snad i pro Polsko. Srv. J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských*, Praha 1940, str. 18, pozn. 23. Šlo tedy také o milost vůči arcibiskupovi, kterou dostaly i jiné osobnosti. Srv. i C. R. CHENEY, *Notaries Public...*, str. 81–87.

¹¹ LE, č. 355, str. 192.

¹² Tamtéž, č. 469, str. 323.

¹³ Srv. F. STEJSKAL, I, str. 28.

¹⁴ Viz DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers á Rhodes*, I, Paříž 1913, str. 170–191.

- ¹⁵ Protokol vydal podle originálu ve Vatikánském tajném archivu V. Novotný, *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidioecesim facta anno 1373* (Historický archiv, 19), Praha 1900.
- ¹⁶ O tom podrobněji Z. HLEDÍKOVÁ, *Z dějin církevního soudnictví doby předhusitské. (Soudní agenda pražského arcibiskupství)*, „Zápisky katedry československých dějin a archivního studia“, 5 (1961), str. 43–59. K tomu srv. i B. KUBÍČKOVÁ, *K počátkům pražského oficialátu*.
- ¹⁷ Srv. F. STEJSKAL, I, str. 31.
- ¹⁸ B. KUBÍČKOVÁ v uv. studii, str. 88. Listina je v archivu pražské metropolitní kapituly, sign. XIII. 35 (srv. J. ERŠIL–J. PRAŽÁK, *Archiv pražské metropolitní kapituly*, I, Praha 1956, str. 111, č. 390).
- ¹⁹ Vyd. F. Menčík, *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355–1377)*, „Pojednání Královské české společnosti nauk“ 6 (1882), str. 10–11. Srv. i F. STEJSKAL, I, str. 30.
- ²⁰ Tamtéž, str. 31.
- ²¹ Z. HLEDÍKOVÁ v uv. studii, str. 45.
- ²² F. TADRA, *Soudní akta konsistoře pražské*, I, (Historický archiv, 1), Praha 1893, str. IX (= SA) a F. STEJSKAL I, str. 32.
- ²³ Z. HLEDÍKOVÁ v uv. studii, str. 46 a MVB IV, str. 520 č. 913.
- ²⁴ Viz např. W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, V, Praha 1881, str. 106.
- ²⁵ Vydal je F. Tadra, SA, I–II.
- ²⁶ SA I, str. 180.
- ²⁷ Seznam jejich jmen se pokusil sestavit F. TADRA, *Kanceláře a písaři...*, str. 138–139. Viz i dodatky H. KOLLMANNA, *O kollektorech komory papežské v Čechách a censu vyšehradském do počátku století XV., jako výklad k listině kollektora M. Jana z Moravy z r. 1412*, „Věstník Královské české společnosti nauk“, tř. fil.-hist.-jazykozp., 1897, XXVII, str. 42–80. O jejich rozlišení na notáře oficiála a generálních vikářů Z. HLEDÍKOVÁ v uv. studii, str. 46–47. Dalšími notáři v kanceláři generálních vikářů byli: *Petr Jindřichův Apotekář ze Žlutic* (1366–1377), hlavní písař erekcčních knih, do nichž píše řídceji až do 90. let, potom „sigilliger cancellariae“ (SA III, str. 95, č. 398), „prothonotarius cancellariae“ (SA III, str. 113, č. 27) a 17. ledna 1394 již byl mrtev. Byl ženat. V SA psal celkem 8 zápisů v 1. svazku a 2 zápisy v 3. svazku před odchodem Jana z Pomuku, po němž se jeho ruka objevuje často a je hlavním písařem 4. svazku. – *Jan z Dobalic* (1372–1374, 1377–1378) písař erekcčních knih; v SA se jeho ruka objevuje do roku 1386 ojediněle. Pak byl boleslavským kanovníkem. – *Václav* (1368–1375) psal hlavně v 1. a 2. svazku erekcčních knih, v SA ojediněle do 1384. Byli to vesměs veřejní notáři. Mimo nich se vyskytuje v těchto knihách i ruka aspoň 4 jménem nezjištěných písařů. – Děkuji za sdělení dr. Zdeňce Hledíkové.

- ²⁸ Toto obvinění nepodložené žádným konkrétním dokladem, na jehož šíření měl především zásluhu J. Herben ve spisu, uv. v bibliografii svatojanské na str. 343, bylo nekriticky znovu a znovu opakováno, zvl. v populárních člancích.
- ²⁹ Tato otázka se objevuje v tzv. vizitačním interrogatoriu, které kladé Z. HLEDÍKOVÁ již do konce 13. nebo poč. 14. století. – *Česká visitální interrogatoria do poč. 15. stol.*, ČČH 16 (1968), str. 95, č. 24, i v interrogatoriu olomouckém vyd. A. Neumannem, *Prameny k dějinám duchovenstva...*, str. 185. Také v dosud nezveřejněném protokolu visitace arcijáhna Pavla z Janovic z roku 1379–81 je otázka o lichvářích na čelném místě.
- ³⁰ Veřejně známí lichváři nesměli být připouštěni k sv. přijímání, jak svědčí téměř všechny seznamy veřejných hříšníků, čtené před velikonoce z kazatelen (různé verze zaznamenány např. v kod. pražské metr. kap. A 71/4, f. 197r; E 21/3, f. 190v; A 59/6, f. 165v, všechny z konce 14. století). Z roku 1394 je i spisek Jana se Stříbra *Inhibitiones sacramenti eucharistiae* podobného obsahu, hojně rukopisně rozšířený.
- ³¹ V čl. 212–214 je např. podrobně objasněn pojem lichvy a vystižen rozdíl mezi lichvou a dovolenou předběžnou dohodou obou stran, kdy dlužník zaplatí, splní-li se vyjádřená podmínka, větší obnos za trest – pokutu. Srv. R. ZELENÝ, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, Řím 1966, str. 73–74.
- ³² Zákonodárství pražských arcibiskupů o lichvě stručně shrnuje např. F. STEJSKAL, I, str. 33. Čl. 77–78 statut pražského provinčního sněmu z roku 1349 o lichvě shrnuje i J. K. VYSKOČIL v uv. díle, str. 310–302.
- ³³ Tímto problémem se zabývá podrobně a rozebírá všechny zaznamenané případy peněžních převodů, na nichž měl účast Jan z Pomuku, F. ŠTĚDRÝ v uv. díle, str. 19–24 a F. STEJSKAL, I, str. 34–39.
- ³⁴ MVB IV, str. 520, č. 913; srv. i F. STEJSKAL, I, str. 41.
- ³⁵ O tom viz F. STEJSKAL, I, str. 40–41 a J. K. VYSKOČIL v uv. díle, str. 391.
- ³⁶ O Milíčovi je dnes hojná literatura. Viz J. TRŠKA, *Literární činnost...*, str. 68. K tomu možno dodat z nejnovější literatury hodnotící Milíčův význam např. i P. DE VOOHT, *L'hérésie de Jean Huss* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, fasc. 34), Lovan 1960, str. 7–21; E. WINTER, *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert* (Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissenschaftlichen Denkens, 3), Berlín 1964, zvl. str. 86–103; H. KAMINSKY, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley Cal. 1967, str. 9–18. V této studii se vždy neztotožňují se závěry uvedených děl.
- ³⁷ Český překlad Milíčova *Poslání papeži Urbanu V. a spisek o Antikristovi* vydal, ve zpracování F. Loskota, se svým úvodem a udáním

vydání lat. textu (viz str. 28) F. M. Bartoš, Praha 1948.

³⁸ SA I, str. 38–39, č. 196.

³⁹ Tamtéž, str. 40–41, č. 202.

⁴⁰ Touto stránkou Milíčova života se zabýval H. KAMINSKY v uv. díle, str. 11–12.

⁴¹ *Vita Milicii*, FRB I, str. 424; viz i H. KAMINSKY, tamtéž.

⁴² Tamtéž, uv. m.

⁴³ *Anonymi de Conrado, Milicio alioque praedicatore Pragensi relatio*, vyd. J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, Praha 1915, str. 2*. Na vyhraněné záporný postoj Milíče a jeho následovníků vůči řeholníkům, který považuje za nespravedlivý, upozornil A. NEUMANN, *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936, str. 206–212.

⁴⁴ SA I, str. 50–51, č. 259.

⁴⁵ Již v létě 1373 vytvořili pražští faráři jednotnou frontu proti Milíčovi. Viz F. LOSKOT, *Milič z Kroměříže, otec české reformace*, Praha 1911, str. 91–92.

⁴⁶ Tak se domnívá např. F. LOSKOT v uv. díle, str. 93.

⁴⁷ SA I, str. 65–66, č. 353.

⁴⁸ O něm např. J. TRŠKA, *Literární činnost...*, str. 135, kde i novější literatura.

⁴⁹ V uv. díle na str. 13.

⁵⁰ Články vyd. F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 183–186.

⁵¹ Viz P. DE VOOGHT, *L'hérésie...* str. 18–19.

⁵² O beghardech a bekyních viz především E. McDONNELL, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture*, New Brunswick, N. J., 1954 a G. LEFF, *Heresy in the Later Middle Ages*, Manchester 1967, I, zvl. na str. 317–407, kde se podrobně zabývá herezí „svobodného ducha“. Udává tam i další literaturu. Viz také R. HOLINKA, *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou* (Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, roč. 6, č. 52), Bratislava 1929, str. 88–121.

⁵³ W. W. TOMEK, *Dějepis...*, II, str. 149–150.

⁵⁴ Viz G. LEFF v uv. díle, I, str. 325 *a passim*. Problému dobrovolné chudoby a jejích zastánců – a v této souvislosti i otázce jejich pravověří a kacířství – věnoval pozornost T. MANTEUFFEL, *Naissance d'une hérésie. Les adeptes de la pauvreté volontaire au moyen âge* (Civilisations et Sociétés, 6), Paris-Le Haye 1970 (překlad z polštiny), kde dochází k následujícímu kritériu rozlišení kacířství od pravověří: „Les plus essentiel de ces critères est incontestablement l'obéissance envers les autorités ecclésiastiques. C'est elle, et non la substance des opinions professées qui décidait – du moins pendant une première période – de l'attitude de la papauté à l'égard des propagateurs de nouveautés. D'ordinaire, donc, une soumission inconditionnelle

à Rome permettait aux novateurs de rester fidèles à l'idéologie qu'ils professaient, sans entrer en conflit avec l'Église... Le moment crucial, dans l'histoire de chaque hérésie, était celui où ses tenants refusaient toute obéissance aux autorités ecclésiastiques." – Str. 102–103. Pochopitelně toto kritérium platilo v případech, kde nešlo o otázky věroučně ujasněné a rozhodnuté nejvyšší církevní autoritou, nýbrž o otázky dosud zkoumané, nebo o problémy praktického uskutečňování evangelijního učení, jako byla např. otázka evangelijní chudoby, kde šlo o to, aby přílišným jednostranným důrazem na jednu zásadu nebyly porušeny jiné, stejně Písmem zdůrazňované.

⁵⁵ F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, I, str. 184: „Imprimis idem Milleczius velut tenebrarum princeps in angelum lucis se transformans..."

⁵⁶ „Et quidquid de suis conceptibus et erroribus secundum voluntatem ad effectum perducere non potest, hoc per manus principum et potestatem brachii secularis ad effectum perducit, eosdem suis erroneis suggestionibus informando et super hoc contra statum totius cleri excitando". – Tamtéž.

⁵⁷ FRB I, str. 424.

⁵⁸ Text vyd. v. MVB IV, str. 444–445, č. 783.

⁵⁹ Tamtéž, str. 451–452, č. 791.

⁶⁰ O sporu J. KADLEC, *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova* (Práce z dějin university Karlovy, 6), Praha 1969, str. 24–27.

⁶¹ FRB IV, str. 546; viz i E. WINTER v uv. díle, str. 94.

⁶² Roztrpčeného arcibiskupa Jana Očka ještě Milíč těšil. – FRB I, str. 425.

⁶³ SA I, str. 72, č. 1.

⁶⁴ SA I, str. 80–81, č. 50.

⁶⁵ SA I, str. 81, č. 52.

⁶⁶ SA I, str. 88, č. 88.

⁶⁷ SA I, str. 90–91, č. 97.

⁶⁸ SA I, str. 93, č. 106.

⁶⁹ SA I, str. 90–91, č. 97.

⁷⁰ SA I, str. 93, č. 108.

⁷¹ SA I, str. 94, č. 110.

⁷² SA I, str. 95, č. 114.

⁷³ SA I, str. 96, č. 120.

⁷⁴ SA I, str. 104, č. 164.

⁷⁵ SA I, str. 141, č. 176 a 179.

⁷⁶ SA I, str. 95, č. 116.

⁷⁷ SA I, str. 96, č. 120.

⁷⁸ Marně se snažil mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, na něhož pověřením Milíčovým spadla starost o budoucnost Jeruzaléma, o to, aby mohl

nadále plnit svůj původní úkol. O tom viz A. KUBÍČEK, *Několik příspěvků k dějinám husitství. II. Milič z Kroměříže. Jeho Jerusaleml*, „Časopis katolického duchovenstva“ 65 (1924), str. 265–270, 605–610; J. KADLEC, *Mistr Vojtěch...*, str. 59–62.

⁷⁹ SA I, str. 311–312, č. 398.

POZNÁMKY K III. KAPITOLE

- ¹ Nejspolehlivější, nejpodrobnější a nejživější popis tohoto snu, který nazývá Jan z Jenštejna „viděním“, sepsal on sám a připojil k němu i symbolické vysvětlení v dopise papeži Urbanu VI. koncem roku 1386. – Vyd. J. LOSERTH, AÖG 55, č. 42, str. 351–359. V zachovaném přepise je mylně udán rok snu 1377. O jeho vztahu k zavedení svátku Navštívení P. Marie I. V. POLC, *De origine festi Visitationis* (Corona Lateranensis, 9A), Řím 1967, str. 17–19. K tomu srv. i zmínku Petra Klarifikátora v životopise Jana z Jenštejna, 16. kap., (vyd. FRB I, str. 462–463) a poznámku Mikuláše Rakovníka před rokem 1390: „Subinde anno vero dominice incarnationis millesimo ccc^olxxviii necessitate quadam emergente Pragam venit [totiž Jan z Jenštejna] et in vigilia sancti Galli, confessoris, in domo archiepiscopali in turri, que sibi pro speciali commodo suo deputata fuerat, nocte dormienti apparuit in sompnis quedam admodum mirabilis visio, que usque hodie ibidem artificiose depicta cernitur et intuencium in se oculos quadam delectabili trahit violencia. Cuius visionis pars una futurum in ecclesia et pestilens figurabat scisma, reliqua vero pre-taxatum Marie visitacionis... festum...“ – Wrocław, Univ. knih., kod. I F 777, f. 55rb-va. Sen utkvěl Janu z Jenštejna tak silně v mysli, že po letech ještě stejně živě popisuje ozbrojeného Satana tak, jak ho viděl, v jiné souvislosti ve svém traktátu *De VIII mortalibus peccatis*, tvořícím 4. část díla *Libellus quod nemo laeditur nisi a seipso*. – Srv. kod. vat. lat. 1122, f. 116ra–117ra. Zachovaly se i zápisy tří jiných verzí vidění Jana z Jenštejna. Všechny pocházejí patrně z doby po roce 1419, kde je motiv tehdy již neexistujícího papežského rozkolu nahrazen rozdělením Českého království, způsobeného husitským hnutím, a vidění je přizpůsobeno českým poměrům, takže tvoří jakési „vaticinatio ex eventu“. Tak se domnívá R. URBÁNEK, *K české pověsti královské*, „Časopis společnosti přátel starožitností českých“ 25 (1917), str. 76–80. Srv. i K. CHYTL, *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese* (Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, třída, č. 59), Praha 1918, str. 111–114. Problém však zdaleka není vyřešen a bude třeba

se jím znovu zabývat v širší souvislosti ostatních skutečných nebo domnělých snů a vidění Jana z Jenštejna, jimž nebyla dosud věnována dostatečná pozornost. O vlivu snu na Jenštejnův názor na rozkol viz J. V. POLC, *Maria et magnum schisma occidentale v: Maria et Ecclesia. Acta Congressus mariologici-mariani in civitate Lourdes anno 1958 celebrati*, IX, Řím 1961, zvl. str. 173–174.

- ² 12. dubna 1374, kdy je svědkem závěti svého přítele mistra Borše z Mrákotic, jejímiž vykonavateli jsou jejich společní přátelé kronikář Beneš Krabice z Veitmile, žatecký arcijáhen a horšovský arcijáhen, pozdější generální vikář Přibyslav Jencův z Újezdce (SA I, str. 85, č. 74); 15. července 1374 je spolu s Václavem Knoblochem svědkem při soudním jednání před generálním vikářem Janem Kantorem (SA I, str. 94, č. 112) a 5. září při splácení dluhu boulognského kardinála Guidona Janu Kantorovi (SA I, str. 100, č. 135).

- ³ O tom viz I. V. POLC, *De origine...*, str. 18, pozn. 9.

- ⁴ Tři vynikající monografické práce byly v posledních desetiletích věnovány vzniku rozkolu: M. SEIDLMAYER, *Die Anfänge des großen abendländischen Schismas*, Münster 1940; W. ULLMANN, *The Origins of the Great Schism. A study in fourteenth Century ecclesiastical history*, Londýn 1948; O. PŘEROVSKÝ, *L'elezione di Urbano VI e l'insorgere dello scisma d'Occidente* (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria, XX), Řím 1960. Všeobecnější a místy méně přesné je přehledné dílo J. HOLLAND SMITH, *The Great Schism*, Londýn 1970. O ně a o další četné menší monografické studie se opírají K. FINK v kapitole *Das große Schisma bis zum Konzil von Pisa* v *Handbuch der Kirchengeschichte* III/2, Freiburg im Br. 1968, str. 490–516 (= HKG) a E. DELARUELLE-E.-R. LABANDE-POURLIAC, *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378–1449)* (Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, XIV. = HE), Paříž 1962, která přinášejí i další hojnou literaturu. Českého prostředí a jeho vztahu k těmto událostem si všímá především R. HOLINKA, *Církevní politika Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI* (Spisy filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, XIV), Bratislava 1933.

- ⁵ Srv. O. PŘEROVSKÝ v uv. díle, str. 91.

- ⁶ Tamtéž, str. 69–89.

- ⁷ S. STEINHERZ, *Das Schisma von 1378 und die Haltung Karls IV.*, „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung“ (= MIOG) 21 (1900), str. 605–606.

- ⁸ MVB V, str. 6, č. 1. K tomu srv. S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 608–609 a O. PŘEROVSKÝ, *L'elezione di Urbano VI...*, str. 90.

- ⁹ O tom svědčí sám Konrád z Veselé: „Et dixit (Urban VI), quod negocium serenissimi principis domini Wenceslai nolebat expedire

cum Conradis, sed volebat habere maiores principes, quos dominus imperator haberet, duces, marchiones, archiepiscopos et episcopos.“ MVB V, str. 9–10, č. 1. To byl jeden z hlavních důvodů rozchodu Konráda s Urbanem VI.

- ¹⁰ Později se snaží Konrád dokázat ve svém svědectví, že listy kardinálů byly Urbanem VI. vynucené. Tamtéž, str. 7.
- ¹¹ S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 611–621. Srv. i N. VALOIS, *La France et le Grand Schisme d'Occident*, I, Paříž 1896, str. 265.
- ¹² Srv. HE XIV, str. 13.
- ¹³ Václava Strnada, snad byl farářem v Chrudimi, se Kunešovi podařilo vřadit do poselstva. Václav byl klerikem Kunešovým. Kuneš sám se bál objevit před císařem, třebaže – jak sám tvrdí – Urban VI. mu dosud zřejmě důvěřoval a kardinálovi Robertu Ženevskému také na tom záleželo, aby šel s poselstvem k císaři on sám, ovšem z jiného důvodu: aby Karla IV. informoval o neplatnosti volby Urbanovy. Kuneš se podle svých vlastních slov vymlouval, že se nemůže odvážit před císaře předstoupit, dokud s sebou nepone-se schválení volby Václavovy a také 40000 dukátů, které mu Urban VI. za svého předchůdce odmítl splatit. – MVB V, č. 1, str. 8–9. K tomu i R. HOLINKA, *Církevní politika...*, zvl. str. 65–67 a S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 607.
- ¹⁴ S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 614–615 a R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 22–23. Srv. i MVB V, str. 8–9, č. 1.
- ¹⁵ K tomu srv. HE XIV, str. 16, a zvl. O. PŘEROVSKÝ, *L'elezione di Urbano VI...*, kde podrobně líčí průběh jednání mezi papežem a odbojovými kardinály prostřednictvím tří italských kardinálů, i další vývoj událostí.
- ¹⁶ S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 616–621 a R. HOLINKA v uv. díle, str. 23.
- ¹⁷ HE XIV, str. 16.
- ¹⁸ S. STEINHERZ, *Das Schisma...*, str. 622–624.
- ¹⁹ Je zajímavé, že mj. také jemu odmítl Urban VI. vyplatit peníze, jež půjčil jeho předchůdci Řehoři XI., což usnadnilo přechod uraženého šlechtice, jehož rod jinak byl papežům nakloněn, na stranu kardinálů. Viz O. PŘEROVSKÝ, *L'elezione di Urbano VI.*, str. 101–102.
- ²⁰ Dopis č. 310 (vyd. N. TOMMASEO, *Lettere di S. Caterina*, VI, Florencie 1860, str. 150 a násl.).
- ²¹ Vydal jej F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, str. 27–28. Zajímavě srovnává postoj sv. Kateřiny a Karla IV. W. ULLMANN, *The Origins...*, str. 59–62.
- ²² Vyd. v AÖG 55, str. 352, č. 28. K otázce Jenštejnova autorství tohoto listu I. V. POLC, *De origine...*, str. 17, pozn. 6.

- ²³ Stalo se tak po jistém váhání, jak naznačuje ostatně sám Kuneš z Veselé, jehož Klement VII. k císaři poslal. MVB V, č. 1, str. 13. Již 28. října však sdělil zprávu o vypuknutí rozkolu posel, který do Prahy přinesl listy Urbana VI. Sr. AÖG 55, str. 354, č. 42.
- ²⁴ Datum 20. října 1378 udává *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium* (vyd. v *Scriptores rerum bohemicarum*, II, Praha 1784, str. 442). O tom, že Jan Očko dostal pražské arcibiskupství do komendy, se zmiňuje Mikuláš Rakovník ve spise *Epistolae et sermones magistrales de institutione festi Visitationis Mariae* (vyd. A. NEUMANN, *Nový pramen k životopisu arcibiskupa Jenštejna*, zvl. otisk z „Hlídky“ 55 (1938), Brno 1939, str. 4). Tomu by opět odporovaly rezervační listy na benefícia pro kardinála Jana Očka, datované nejpozději 15. října 1378 (MVB V, č. 29–30, str. 34–35). Je však možné, že byly antedatovány.
- ²⁵ Tamtéž. K tomu sr. i R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 7–9, E. WELTSCH, *Archbishop John of Jenstein (1348–1400). Papalism, Humanism and Reform in Pre-Hussite Prague*, The Hague-Paris 1968, str. 14–15 a I. V. POLC, *De origine...*, str. 19–20, kde jsou uvedeny důvody, proč skutečně mohl rozhodnout Urban VI. věc sám. Třeba si však také uvědomit, že na papežské kurii byli přítomni tehdy nejen úředníci z českých zemí, ale také zplnomocněnci Karla IV., kteří se přidrželi Urbana VI., a mohli také hrát ve volbě nemalou úlohu.
- ²⁶ Otázka, kdy se skutečně stal Jan z Jenštejna kancléřem Václava IV., není dosud úplně ujasněna, poněvadž zatímco např. dobře informovaný přímý svědek Mikuláš Rakovník hovoří jasně o tom, že zpráva o povýšení na pražské arcibiskupství zastihla Jana z Jenštejna, dosud míšeňského biskupa, v Chrašticích na cestě do Písku za mladým králem, jehož byl již tehdy kancléřem (sr. A. NEUMANN, *Nový pramen...*, str. 4), Jan z Jenštejna sám opět tvrdí, že byl Karlem IV. jmenován kancléřem jeho syna za několik dní po přeložení do Prahy, přičemž jasně naznačuje, že k tomu došlo až po obdržení zprávy v Chrašticích (sr. jeho traktát *De fugiendo saeculo*, vyd. J. Sedlák, *Mistr Jan Hus*, Praha 1915, str. 50*): „Sic paucis denique interiectis diebus in cancellarium fui per eundem imperatorem serenissimi Wenceslai regis, filii sui presentis, institutus.“ Další nejasnost vnáší do celého problému i autorství výše zmíněného (v pozn. 22) listu Václava IV., jehož text se dochoval v Jenštejnově listáři a který pochází z konce září 1378, a konečně i poznámka o vlastnictví rukopisu *Legenda aurea* Jakuba de Voragine z 13. století, psaný na přídeští rukou asi ze 17. století, jež je však zřejmě opisem staršího záznamu: „Johannes, dei gracia episcopus Misnensis ecclesie, cancellarius regis Romanorum“ (Reun, rkp. 17), který nemůže být vztahován na nikoho jiného než na Jana z Jenštejna. R. E. Weltsch,

jemuž nejsou známy uvedené doklady, se domnívá, že Jan z Jenštejna byl již jako míšeňský biskup sice kancléřem mladého krále, ale spíše čestným, a že Karel IV. byl připraven ho svým kancléřem jmenovat, ale že jej v tom předešla smrt a Jan že tedy dostal tento úřad v rámci odkazu Karlova. (*Archbishop...*, str. 15). Tento názor zřejmě přejímá od F. M. Bartoše (*Jan z Jenštejna a jeho zápas*, zvl. otisk z „Jihočeského sborníku historického“ 13 (1940), str. 19 a *Čechy v době Husově*, str. 12). I. HLAVÁČEK se správně domnívá, že kancléřem ho jmenoval ještě Karel IV. již na začátku Václavovy samostatné sjednocené kanceláře (1376–1378) – *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie* (MGH Schriften, 23), Stuttgart 1970, str. 179. To souhlasí i s uvedenými doklady.

²⁷ „Porro vir iste felicissime recordacionis Karolus quartus tante fuit industrie, bonitatis et iusticie, quod verisimiliter creditur divisionem illam ecclesie nullo modo durasse longo tempore, si omnipotentis dei pietas eum tam subito post eiusdem divisionis exordium de hoc medio minime sublevasset.“ – Tak píše např. LUDOLF ZAHÁNSKÝ, *De longaevo schismate*, kap. 5., (AÖG 60, str. 407). I Kuneš z Veselého byl stejného názoru, řešení však viděl jinak: podle něho Karel VI. prý před smrtí hořce plakal, že neměl zprávy od Klementa VII., a kdyby byl býval naživu ještě aspoň půl roku, byl by uvedl rozdělenou církev do pořádku: rád prý by byl býval vyslechl stranu Klementovu a jistě by jí byl dal za pravdu proti Urbanu VI. (MVB V, str. 14, č. 1). K tomu srv. i N. VALOIS, *La France...*, I, str. 268.

²⁸ „Quis ergo dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrimarum, ut possim plorare die ac nocte cum Ieremia propheta mortem nostri consolatoris, nostri protectoris, domini nostri augustissimi cesaris et imperatoris? Nam, proh dolor, *his nephastis diebus, quibus, nostris exigentibus culpis, meruimus videre mala*, cecidit corona capitis nostri, versus est in luctum chorus noster...“ – *Contio in sepultura Caroli IV. imperatoris*, vyd. J. KADLEC, *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, N. F. Band 4), Münster 1971, str. 156.

²⁹ AÖG 60, str. 404.

³⁰ Stačí uvést sv. Kateřinu Sienskou a bl. Rajmunda z Kapuy na straně Urbana VI. a sv. Vincence Ferrerského, uznávajícího avignonské papeže, sv. Colettu stojící na straně nástupce Klementa VII. Benedikta XIII. a bl. Petra z Lucemburku, jehož Klement VII. jmenoval svým kardinálem. Srv. např. HE XIV., str. 20.

- ³¹ Prý ještě na úmrtním loži zapřísahal Václava, který zaujal rozhodné stanovisko svého otce v listech podobného obsahu v téže době, aby neopouštěl Urbana VI. Srv. R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 25.
- ³² Jan z Jenštejna se sám zmiňuje o 18 listech kardinálů Karlu IV. zpečetěných jejich vlastními prsteny. Srv. I. V. POLC, *De origine...*, str. 24 a Jenštejnův traktát *De veritate Urbani*, kap. 5., (vyd. J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, str. 16*).
- ³³ Tamtéž. Srv. i R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 25–27.
- ³⁴ O jeho povaze souhrnně O. PŘEROVSKÝ, *L'elezione...*, str. 16–31, 182–190. Viz i W. ULLMANN, *The Origins...*, str. 161–169. Sám Jan z Jenštejna mu přímo napsal: „Et certe [bene], ymmo iuste fecisti. Condemnabas symoniacos, avariciam enervabas, superbos quantum in te fuit contundebas, cenas turpes et convivia submovebas. Voluisti, ut ambularent cum deo tuo. Bene fecisti, iuste egisti... Tamen pace tua dicam: Non satis caute factum est...“ – *De consideratione* (vyd. A. SEDLÁK, *Joannis de Jenstein Tractatus „De consideratione“*, „Studie a texty k náboženským dějinám českým“ 2 (1915), str. (55)).
- ³⁵ O tom W. ULLMANN, *The Origins...*, str. 162–163. Ještě po letech připomíná tento zločin Urbanu VI. Jan z Jenštejna a dodává: „Erat hoc, queso, cardinalis officium, erat et sacerdotis ministerium? Quomodo hic circumdedit altare suum lavans inter innocentes manus suas? Vir potius sanguinum tantique patratore et sceleris tam enormis et flagicii.“ *De consideratione* (vyd. J. SEDLÁK, *Joannis de Jenstein Tractatus „De consideratione“...*, str. (51)). V druhém kázání na Narození Páně v prvních letech rozkolu se otevřeně zmiňuje o vraždění v Ceseně. Srv. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique de Jean de Jenštejn*, „Recherches de Théologie ancienne et médiévale“ 30 (1963), str. 300–301, pozn. 8 a I. V. POLC, *De origine...*, str. 25, pozn. 25.
- ³⁶ MVB V, č. 1, str. 14.
- ³⁷ O tom N. VALOIS, *La France...*, I, str. 268 a R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 26–27.
- ³⁸ Tamtéž. K tomu srv. i W. ULLMANN, *The Origins...*, str. 93–94.
- ³⁹ Viz např. předmluvu k jeho prvnímu známému dílu *Liber dialorogum* patrně z doby, kdy byl míšeňským biskupem (vyd. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 180–182).
- ⁴⁰ K tomu I. V. POLC, *De origine...*, str. 28, zvl. pozn. 1.
- ⁴¹ Např. rakouský vévoda Leopold II., jehož manželka byla dcerou burgundského vévody, se přiklonil ochotně ke Klementu VII., který se mu zase odvděčoval všemožnými pozornostmi za to, že Leopold mařil snahy o uznání Urbana VI. v Říši. HE XIV, str. 24. O tom viz i R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 32.
- ⁴² O Pileovi i P. STACUL, *Il cardinale Pileo da Prata* (Miscellanea della

Società Romana di Storia Patria, 19), Řím 1957. Tato vynikající monografická práce dokonale shrnuje a doplňuje všechny studie předcházející. O jeho legátské činnosti v Říši a v Čechách (1379–1382) viz str. 97–148. K tomu srv. i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 18 a násl.

- ⁴³ P. Stacul mylně uvádí Kutnou horu jako místo uvítání. Srv. uv. dílo, str. 116. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 18 správně píše, že se tak stalo před tzv. Kutnohorskou bránou v Praze. Bylo to v 2. neděli postní. O tom tzv. *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium*: „Demum... per dominum Urbanum papam VI. [Jan Očko] in cardinalem creatus, cui etiam capellum cardinalatus fuit missum per dominum Pileum, cardinalem Ravenatem, de anno Domini MCCCLXXIX de mense martio die VI. eiusdem mensis in dominica Reminiscere, hora quasi vesperorum, per eundem cardinalem traditum extra civitatem Pragensem in strata Montis Chutnae, circa cumulum lapidum, qui a vulgaribus dicitur Pausa sive Requies beati Wenceslai martyris, in presentia serenissimae principis dominae Elizabeth, imperatricis Romanorum, et copiosa multitudine baronum, nobilium regni, praelatorum, magistrorum, scholarium studii Pragensis et multorum advenarum partium diversarum.“ (SRB II, str. 440–441).

- ⁴⁴ Patrně to bylo buď v neděli 13. března, nebo v neděli Laetare 20. března. Udání dne v *Series episcoporum* chybí. Na první datum by mohla ukazovat i okolnost, že mistr Boreš uvádí jako zplnomocněnec arcibiskupův 14. března v úřad generálního vikáře nového arcibiskupa, mistra Kuneše z Třebovle (SA I, str. 341), který však zastával týž úřad za Jana Očka nepřetržitě již od roku 1377.

- ⁴⁵ O tom podrobně P. STACUL, *Il cardinale...*, str. 144–148.

- ⁴⁶ O něm viz R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 65–79.

- ⁴⁷ Sám Kuneš to dosvědčuje (MVB V, str. 8–9, č. 1).

- ⁴⁸ Tak se asi správně domnívá R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 66.

- ⁴⁹ V dopise olomouckému biskupovi Petru Jelitovi, který také pobýval v kritických dnech roztržky mezi Urbanem VI. a kardinály ještě jako magdeburský arcibiskup neznámo z jakých příčin na kurii. – Ep. 45 (AÖG 55, str. 368). Srv. i R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 66.

- ⁵⁰ Srv. Kunešovo svědectví o rozhovoru s kardinálem Robertem Ženevským (MVB V, str. 7, č. 1) i druhou předmluvu k jeho výpovědi uv. tamže, str. 3, pozn. 1. a R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 76–77.

- ⁵¹ K tomu srv. MVB v, str. 14, č. 1 a R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 68.

- ⁵² O tom R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 68–71.

- ⁵³ O tom R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 69–70 a I. V. POLC, *De origine...*, str. 22–23.

- ⁵⁴ Viz R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 70–71, který s Dvořákem sem klade list Václavův moravskému markrabímu Joštovi z Říše, v němž ho vyzývá, aby s mečem v ruce pronásledoval odpůrce Urbana VI. Kuneš se ještě v únoru 1380 běžně pohyboval při královském dvoře. Viz CDEM 11, str. 160–161, č. 176.
- ⁵⁵ Zmiňuje se o ní i *Series episcoporum...*: „Dominus Iohannes archiepiscopus II. construxit et dotavit capellam in ecclesia Pragensi in honorem sancti Erhardi confessoris et Otiliae virginis et in eadem elegit sepulturam.“ (SRB II, str. 441).
- ⁵⁶ Jde o sv. Otýlii, abatyši kláštera Hohenburgu v Elsasku, žijící asi v 8. století. Úcta Jana Očka k ní navazuje na legendu, podle níž se narodila slepá, a proto ji její otec, elsaský vévoda Aldarich (Etich) dal chůvě a ta ji dala na vychování do kláštera v Balme. Tam nabyla zraku v okamžiku křtu, jež jí udělil biskup, údajně řezenský sv. Erhard. Legenda vznikla počátkem 10. století. Jejím autorem je patrně kaplan hohenburského kláštera a pokud se týká domnělé slepoty světice, neodpovídá skutečnosti. Jan Očko ji uctíval z několika důvodů: 4. května 1353 získal Karel IV. rámě světice, jež se pak uchovávalo v pražské katedrále. Její úcta, hojně rozšířená v německých zemích, zvláště v Řezně, se tak přenesla do Čech. Poněvadž byla sv. Otýlie vyzývána o přímluvu především těmi, kteří trpěli očními chorobami, a Jan Očko, jak známo, ztratil při operaci levé oko, jeho přichylnost k této světici měla ráz hluboce osobní. O sv. Otýlii viz *Bibliotheca sanctorum*, IX, Řím 1961–1970, sl. 1110–1113. Nástěnná malba v kapli, založené Janem Očkem, zcela odpovídá tehdejšímu ikonografickému pojetí zobrazovat světici při křtu se sv. Erhardem, o němž vyjma toho, co o něm říká legenda sv. Otýlie, není nic známo. Bývá pokládán za řezenského biskupa, ale není vyloučeno, že byl jedním z celé řady misijních biskupů bez pevného sídla, kteří koncem 7. století působili v oné oblasti. Sv. Albán je podle podání kněz, který přišel z Řecka přes Itálii do Mohuče, kde byl jako křesťan sťat. Biskup Rikulf vystavěl nad jeho hrobem v Mohuči na žádost Karla Velikého vzhodnou baziliku koncem 8. století, k níž připojil i slavný benediktinský klášter, který byl ve středověku významným duchovním i kulturním střediskem. Část ostatků sv. Albána získal 9. prosince 1353 Karel IV. od opata Heřmana a daroval je pražské katedrále (list. vydal A. PODLAHA-EŠITLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze*, Praha 1903, str. 24, pozn. 6). Tam patrně začíná i úcta Jana Očka k tomuto světci. Viz o něm v *Bibliotheca Sanctorum*, I, sl. 659–660.
- ⁵⁷ V ní se popisuje založení jako „altare in capella novi chori ecclesiae Pragensis sub... titulo Ss. Erhardi, Ratisponensis episcopi, Otiliae

ab eo baptisatae virginis coecae natae in primordiis baptismi illius illuminate per merita dicti sancti, nec non Albani martyris sumptuose exstructum.“ – LE I, str. 66–67, č. 137.

- ⁵⁸ O nástěnných malbách v kapli K. STEJSKAL ve sborníku *České umění gotické 1350–1420*, Praha 1970, č. 274–275, str. 196 a str. 179; vyslovuje domněnku, že jejich autorem mohl být tzv. mistr schodištních cyklů karlštejnské Velké věže. Problematická zůstává však jeho účast na výzdobě svatováclavské kaple, vysvěcené v roce 1367, téměř současně s kaplí sv. Erharda, Otýlie a Albána Janem Očkem.
- ⁵⁹ Obě byly přepsány doslovně do erekcčních knih. Viz LE I, str. 82, č. 168 (z 4. února 1370 – mění se dispozice o nákladech na udržování věčné lampy, o retribuci kněží sloužících ve výroční den úmrtí Jana Očka mše sv. a patronátní právo spadá po Očkově smrti pouze na Pavla z Jenštejna a pak na jeho nejstaršího syna. Po smrti obou na českého krále a na pražského arcibiskupa) a str. 10, č. 222 (z 5. července 1375 – zvyšuje se fundace kaple a znovu upravují povinnosti oltářníka a jeho právní postavení mezi klérem katedrály; patronátní právo zůstává Janu Očkovi, Pavlu z Jenštejna a jeho synům, po jejichž smrti přechází na *pražského arcibiskupa a na děkana kapituly Všech svatých* na Pražském hradě).
- ⁶⁰ Tak se domnívá F. STEJSKAL, I, str. 47 na základě výše papežského desátku. Navíc měl ovšem podíl na dávkách rozdělovaných při různých příležitostech mezi oltářníky. Viz k tomu *Statuta metropolitanae ecclesiae Pragensis anno 1350 conscripta* (vyd. A. Podlaha v „Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitani capituli Pragensis, V, Praha 1905, str. 37–38). K tomu srv. i fundační listiny uv. výše v pozn. 59.
- ⁶¹ Přesné datum Očkovy smrti se udává různě: buď 1. leden 1380 (v tzv. *Chronicon bohemicum anonymi ab an. MCCCXXXVIII usque ad an. MCCCCXXXII* v SRB II, str. 453. Srv. *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu* (vyd. F. Šimek, str. 2) (= SLČVrat): „Léta božieho 1380 na Nové Léto [1. ledna] umřel kněz Jan kardinál, druhý arcibiskup pražský...“ (ovšem hned je mylně dodáno, že jeho nástupcem se stal Zbyněk Zajíc z Hasenburku), nebo 14. leden (SRB II, str. 442), čemuž odpovídá i dopis Jana z Jenštejna, v němž oznamuje jeho smrt kardinálu Pileovi do Norimberka: „Lugubrem... domini Johannis cardinalis Pragensis occasum non sine amaritudine presenti serie innotesco qui XIV die mensis Ianuarii una cum reverendo in Christo patre Luthomislensi episcopo terre corpus commendantes spiritum suo reddiderunt creatori.“ (Ep. 32, AÖG 55, str. 335) a nekrologu roudnických augustiánů: „Anno domini M^oCCC^olxxx huius mensis [ianuarii] die XIII^a hora noctis quasi X^a reverendissimus

in Christo pater et dominus dominus Iohannes, primo Olomucensis episcopus et deinde archiepiscopus Pragensis secundus, apostolice sedis legatus primus et tunc presbiter cardinalis sancte Romane ecclesie tituli basilice XII Apostolorum, anno etatis sue lxxxviii^o vel circa obiit in domino. Pro eius anima legate sunt due tabule ymaginum de opere artificioso pro C sexagenis.“ – Praha, univ. Knih., XIX A 19, f. 68r. Toto datum je nejpravděpodobnější; sarkofág v kapli sv. Otýlie si dal Jan Očko připravit ještě za svého života. K tomu srv. B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu Jana z Jenštejna, III. arcibiskupa pražského*, zvl. otisk ze „Sborníku Historického kroužku“ 34–35, Praha 1936, str. 42, pozn. 42.

⁶² LE II, str. 169, č. 304.

⁶³ Viz LE I, str. 67, č. 137: „...et unum *presbyterum* constituimus, qui... altario serviat...“

⁶⁴ Již Arnošt z Pardubic stanovil, že všichni oltářníci, poněvadž jsou povinni odsloužit týdně určený počet mší, musí se do roka po přijetí oltářnictví dát vysvětit na kněze pod trestem jeho ztráty. *Statuta metropolitane ecclesie Pragensis...*, (vyd. A. PODLAHA, str. 37–38).

⁶⁵ F. STEJSKAL, I, (str. 47) vychází z předpokladu, že „každý kněz ustanovený u sv. Víta byl povinen dodati kostelu kápi či pluviál hedvábný v ceně nejméně 3 kop a odevzdati jej sakristianovi, jinak mu bylo zapovězeno vstoupiti do kostela pokud této povinnosti nedostál.“ Přitom se odvolává na Arnoštova *Statuta*. V těch však se ukládá tato povinnost pouze arcibiskupovi, prelátům katedrály, arcijáhňm a uřím, kustodům, arcibiskupovým vikarím; iha-nom-níkům a gistrostatním (viz v uv. vyd., str. 19–20). Je tedy třeba také darované kostelu Janem z Pomuku posunout oen 1390, kdy se stal žateckým arcijáhňm. Je sice ptář, v němž se vyskytuje první záznam o této kápi, datován 4. ledna 1387 (vyd. A. PODLAHA-E. ŠITLER, *Chrámový poklad*, str. xxx–lvii), ale Jan z Pömuku je tam již uveden s titulem doktora, který získal až v říjnu 1387 („C. domini Johanconis Pomuk, doctoris, cum griffonibus aureis et praetextis aureis“ – č. 515, str. XLVII); vyskytují se tam i jiné podobné anachronismy, např. Jan z Malešic má titul scholastika (č. 503, str. XLVII), který získal až po smrti svého předchůdce mistra Vojtěcha Raňkova z Ježova († 15. srpna 1388) papežskou listinou datovanou 4. září 1388 (MVB V, str. 105, č. 166) a byl pražskou kapitulou přijat až 7. prosince 1388 (tamtéž, str. 106). Z toho a z jiných náznaků by plynulo, že soupis byl dokončen nejpozději v letech 1390–1392.

⁶⁶ Až do 19. prosince 1374 zcela jistě neměl žádné beneficium (MVB IV, str. 520, č. 913). Je však málo pravděpodobné, že později ně-

jakého dosáhl. Svědčí o tom nepřímou okolností, že ačkoliv se jeho jméno často vyskytuje na písemnostech různého druhu, přece nikde nepoužívá jiného titulu než písař, veřejný notář, notář arcibiskupské kanceláře a že nikdy neuvádí titul benefícia. Teprve oltářnictví sv. Erharda a Otýlie mu dodalo titul nutný k přijetí vyššího svěcení. Je zajímavé, že jeden z jeho nástupců, Boreš Šimonův z Kbel, který byl stejně jako Jan z Pomuku veřejným notářem (1385–1400 – srv. F. TADRA, *Kanceláře a písaři...*, str. 123, č. 21), notářem, sekretářem a stálým spolustolovníkem Jana z Jenštejna v oněch letech (srv. LE III, str. 293, č. 434) a od roku 1387 se jmenuje farářem v Ředhošti (SA II, str. 413, č. 9.), byl svěcen na jáhna teprve 27. března 1395 „ad titulum altaris s. Erhardi et s. Otilie in ecclesia Pragensi“ (*Liber ordinationum cleri* 1395–1416, (vyd. A. Podlaha v „Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitani Capituli Pragensis, IX, Praha 1922, str. 2). Faru v Ředhošti však držel v nájmu jako za Borešových předchůdců kněz Petr a zdá se, že se o faru vedl vleklý spor u kurie (srv. SA II, str. 412, č. 27) a že Boreš nakonec fary nedosáhl (viz SA III, str. 149, č. 179), což vysvětluje odklad kněžského svěcení.

⁶⁷ Zákaz Arnošta z Pardubic obnovený Janem Očkem, aby kněží nevykonávali veřejné notářství, nezůstal ovšem bez výjimek: např. 26. března 1381 dává pražský generální vikář dispens knězi Janu Veronikovi od ustanovení Arnoštova, aby mohl i jako kněz nadále působit jako veřejný notář po dobu, již mu on sám určí (SA II, str. 94, č. 107). V seznamu veřejných notářů, sestaveném F. TADROU se v těchto letech vyskytují další podobné případy kněží veřejných notářů (srv. *Kanceláře a písaři...*, str. 214, č. 193; str. 243, č. 255). Takových případů bylo jistě více, ale přesto byly poměrně vzácné. K tomu srv. i str. 227–228.

⁶⁸ Často prohlašují před generálním vikářem různí faráři, kteří nepřijali v stanoveném termínu vyšší svěcení a hrozila jim ztráta fary, že byli sice připraveni, ale že se svěcení v oné době nekonalo (SA I, str. 21, č. 98; str. 37, č. 191 atd.). Žitovlický farář Odolen byl patrně v březnu 1373 z této příčiny skutečně fary zbaven (srv. SA I, str. 14, č. 65), neboť do roku 1377 byl farářem v Žitovlicích jakýsi Ondřej, který tehdy zemřel (LC III–IV, str. 79). Podobná prohlášení se vyskytují i za doby Jana z Jenštejna, který se osobními dopisy snažil přimět k přijetí kněžského svěcení i své přátele a známé, jejichž hodnost to vyžadovala, jako např. pražského scholastika mistra Vojtěcha Raňkova z Ježova (dopis vyd. C. HÖFLER, *Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag 1409*, Praha 1864, str. 135, pozn. 92; srv. i J. KADLEC, *Leben und Schriften...*,

str. 59) a Vlachníka z Veitmile, který mu v dopise, jehož přepis se zachoval, vysvětluje, proč kněžské svěcení nechce přijmout (srv. o něm I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 200–203, zvl. pozn. 243).

⁶⁹ O požadavcích odborného vzdělání duchovních přehledně např. F. W. OEDIGER, *Über die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band II), Leiden-Kolín n. R. 1953, zvl. str. 46–57. K tomu srv. i *Seminaria Ecclesiae Catholicae*, Řím 1963, zvl. str. 27–73, kde je shrnut historický vývoj až do konce středověku.

⁷⁰ Viz *Seminaria...*, str. 57–58. K tomu srv. HE XII., zvl. str. 150–171.

⁷¹ *Conciliorum oecumenicorum decreta* (vyd. Centro di Documentazione, Ist. per le Scienze Religiose, Bologna), Freiburg i. Br. 1962, kán. 18, str. 196.

⁷² Tamtéž, konst. 11, str. 216.

⁷³ O tom L. BOYLE, *The Constitution „Cum ex eo“ of Boniface VIII: Education of Parochial Clergy*, „Mediaeval Studies“ 24 (1962), zvl. str. 263–279, kde v souvislosti s konstitucí Bonifáce VIII. z r. 1298, usnadňující farnímu kléru za jistých podmínek univerzitní studie, podrobně rozebírá celkovou problematiku vzdělání duchovních.

⁷⁴ Viz F. W. OEDIGER, *Über die Bildung...*, str. 80–97.

⁷⁵ O tom J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic*, str. 399–400. Viz i F. STEJSKAL, I, str. 42–45.

⁷⁶ Srv. rubr. *De officio magistri in theologia et salario ipsius v: Statuta metropolitanae ecclesiae Pragensis* (uv. vyd. str. 34–35).

⁷⁷ F. STEJSKAL, I, str. 44–45.

⁷⁸ Je to kodex X A 11 Pražské univerzitní knihovny. Celý kodex obsahuje různé spisy, týkající se znalostí vyžadovaných na kandidátech na kněze. Stručný popis má i F. STEJSKAL, I, str. 44–45. Na konci rukopisu je opsáno kázání „Vos estis genus electum“ o novosvěcenci (f. 189v–190v) a za ním explicit celého rukopisu: „Finitus est iste liber per manus plurium sub a. d. 1377 feria III ante festum Symonis et Jude sanctorum apostolorum“ (= 27. října 1377). V nepatrné mezere mezi kázáním a explicitem je dodatečně vepsán zápis, na který upozornil F. Stejskal: „Dedi Johanni VI sexagenas mediam dimisi[?] fertonem, expendi pro hoc libro unam sexagenam, pro viatico 5 sine IIIIor grossi, ligatori VIII de ligando.“ Přepis je psán rukou v psaní nepříliš zběhlou: jednotlivá písmena zachovávají v podstatě malovaný minuskulní tvar, i když jsou psána dost zběžně. Konkrétně se liší od ruky Jana z Pomuku zvláště následujícími rozdíly: 1. spojování písmen je nepatrné, kdežto u Jana z Pomuku důsledné; 2. písmena jsou hranatá, kdežto písmo Janovo je kulatější a úhlednější;

3. typ písmen *a, b, r, g* je zcela odlišný od typů používaných Janem;
 4. písař užívá zkratky *per* místo *pro*. – Patrně tento přípisek byl učiněn až dodatečně jak po napsání kázání o novosvěcenci, tak dalších marginálních poznámek, jejichž písař není v žádném případě ztotožnitelný s Janem z Pomuku. Zdá se, že první majitel rukopisu si připsal marginální poznámky a poznámku o koupi až druhý majitel. K vazbě rukopisu bylo použito pergamenového listu Jana Kbelá, psaného Petrem z Mokrska po 7. listopadu 1397 (= datum inserovaného listu). Vztahuje-li se ono „ligatori VIII de ligando“ na tento rukopis a ne na viaticum (= breviář), pak je nutno posunout poznámku o koupi aspoň do konce 90. let. *V žádném případě není možno dokázat, že by Jan z Pomuku byl vlastníkem kodexu.* – Za toto laskavé sdělení děkuji dr. Zdeňce Hledíkové.

⁷⁹ LC III–IV, str. 138.

⁸⁰ O něm I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 303–306.

⁸¹ SLČVr, str. 2. Některé kroniky kladou počátek moru např. až k svátku sv. Markéty (slaveného v Praze 13. července), ale toto datum, čerpané ze starších pramenů, nejlépe vyhovuje. K tomu srv. i pozn. 83 níže.

⁸² „Anno domini MCCCLXXX fuit generalis et magna pestilentia in regno Bohemie in qua multa millia hominum precipue parvulorum sunt sepulta.“ – Tzv. *Chronicon Universitatis Pragensis* (1348–1413), (vyd. K. HÖFLER, *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen*, I, Vídeň 1856, str. 13).

⁸³ Text vyd. K. HÖFLER, *Concilia Pragensia*, 1353–1413, *Prager Synodal-Beschlüsse* (Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, V. Folge, 12. Band), Praha 1862, str. 23–24, č. 10.

⁸⁴ „...a Colonia gressus meos direxi usque in Nuremberg civitatem, ubi ob contagionem epidemie non ausus sum intrare Boemiam...“ píše asi počátkem července 1380 z Norimberka olomouckému biskupovi Janu ze Středy. Ep. 70 (AÖG 55, str. 389).

⁸⁵ „Per omnipotentis gratiam sanus sum, solum quia compassione mortuorum amicorum ac prelatorum meorum seu fidelium me cruciat intima cordis amaritudo“ píše v téže době mistru Boršovi. Ep. 72 (AÖG 55, str. 393).

⁸⁶ Dopis č. 74 uvádí ve svém vydání K. HÖFLER (AÖG 55, str. 395) jeň nadpisem z rkp. dříve Ústředního archivu ministerstva vnitra republiky Československé (dnes Státní ústřední archiv) č. 2449, kde je zapsán na f. 53v–54r.

⁸⁷ SA II, str. 35, č. 178. Správně si tohoto data povšiml F. STEJSKAL, I, str. 49 zatímco J. WEISSKOPF, *Johanes von Pomuk*, str. 48 je zřejmě

přehlédl, neboť klade sice asi správně jmenování do září, ale poprvé uvádí Jana z Pomuku s titulem faráře až k 8. říjnu.

- ⁸⁸ Je to známý, dosud nevydaný kodex XIV v Archivu pražské metropolitní kapituly. Zápis výpovědi svědků z farnosti sv. Havla během visitace je na f. 27v–28v. K vydání celý protokol připravili I. Hlaváček a Z. Hledíková.
- ⁸⁹ O kostele sv. Havla viz např. W. W. TOMEK, *Dějepis...*, II, Praha 1871, str. 161–162 a F. STEJSKAL, I, str. 48.
- ⁹⁰ Protokol shrnuje např. F. STEJSKAL, I, str. 49.
- ⁹¹ Viz LE II, str., č. 306.
- ⁹² Děkuji za laskavé sdělení dr. Zdeňce Hledíkové, která k tomuto závěru došla paleografickým rozbořem původních zápisů soudních akt generálních vikářů.
- ⁹³ Srv. F. STEJSKAL, I, str. 48. Po tomto datu se již v nich ruka Jana z Pomuku nevyskytuje.
- ⁹⁴ 30. května 1381 se objevují současně během jednání před generálním vikářem „Johannes, notarius cancellarie curie Pragensis“ a „Johannes, plebanus s. Galli“. SA II, str. 105, mezi č. 169 a 170.
- ⁹⁵ SA II, str. 55, č. 320.
- ⁹⁶ Srv. F. STEJSKAL, I, str. 48–49 a J. WEISSKOPF, *Johannes von Pomuk*, str. 39.
- ⁹⁷ Tuto možnost, ale pouze formou otázky, nadhodil J. WEISSKOPF v uv. díle, str. 39.
- ⁹⁸ Orig. listina je dnes v archivu pražské metropolitní kapituly (XVI, 13). Srv. J. ERŠIL–J. PRAŽÁK, *Archiv...*, str. 135, č. 483.
- ⁹⁹ Kod. XIV archivu metr. kap., f. 27v.
- ¹⁰⁰ Vyd. F. Tadra, *Listář veřejného notáře ve XIV. století* (Věstník Král. české společnosti nauk, tř. fil.-hist.-jazykozpytná 1893, VII), Praha 1893, str. 79–80, č. 55.
- ¹⁰¹ Janem ze Stříbra se dosud nejdůkladněji zabýval R. SCHREIBER, *Johann von Mies. Ein vorhussitischer Prediger der Prager Deutschen* ve *Festschrift für Universitätsprofessor Dr. Wilhelm Wostry zum 60. Geburtstag*, Brno-Lipsko-Vídeň 1937, str. 157–196. Srv. i J. VOLF, *Jan ze Stříbra, farář u sv. Havla a kanovník Pražský*, ČČM 80 (1906), str. 366–368. Je zajímavé, že Jan ze Stříbra byl ve spojení se skupinou kněží, bydlících společně v Celetné ulici, kteří zřejmě náleželi mezi následovníky Milíčovy, jak vyplývá z vizitačního protokolu Pavla z Janovic. Srv. A. NEUMANN, *Prameny k dějinám duchovenstva...*, str. 192–193.
- ¹⁰² Václav Matějův řečený Duras, dlouholetý kolega Jana z Pomuku z úřadu generálních vikářů (je veř. notářem aspoň od r. 1372), se nejednou vyskytuje společně s ním při různých jednáních. V roce

1378 je notářem korektora kléru Drůza (SA II, str. 140, č. 101) a aspoň v roce 1384 je nástupcem Jana z Pomuku v oltářnictví kaple sv. Erharda, Otýlie a Albána (srv. w. w. TOMEK, *Registra decimarum papalium...*, Praha 1873, str. 12), jehož se Jan z Pomuku vzdal, patrně když ho arcibiskup Jan z Jenštejna jmenoval kanovníkem kapituly u sv. Jiljí. O tom viz níže.

¹⁰³ Srv. J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 296–297 a F. STEJSKAL, I, str. 55–56.

¹⁰⁴ LE II, str. 169, č. 304.

¹⁰⁵ LE I, str. 112, č. 235.

¹⁰⁶ LE I, str. 113–115, č. 236. K tomu srv. i F. STEJSKAL, I, str. 56, který vypočítává jednotlivá darování. Je zajímavé, že oba zápisy byly vloženy na konec 1. erekční knihy mezi zápisy povětšinou z let 1375–76. Datování jednotlivých listin je však i jinde nepravděelné a nesleduje přesné chronologické zařazení podle jejich vydání, což zcela odpovídá povaze erekčních knih.

¹⁰⁷ Úplný text byl zapsán do erekčních knih. LE IV, str. 345–349, č. 485.

¹⁰⁸ F. STEJSKAL, I, str. 56–59 se podrobně zabývá popisem jednotlivých předmětů. O hlavě sv. Havla a jejím darování w. w. TOMEK, *Dějepis...*, II, str. 28 a A. PODLAHA-E. ŠITTLER, *Chrámový poklad...*, str. 22. K tomu i pražské martyrologium kolem r. 1400 má k 15. říjnu tento záznam: „Eodem die deposicio sancti Galli, confessoris, cuius caput et brachium invictissimus princeps K[arolus] obtinuit in monasterio suo, ubi requiescit, et ornata auro et argento caput dedit ecclesie parochiali sancti Galli in civitate Pragensi, brachium vero ipsius donavit ecclesie Pragensi cum costa ipsius.“ – Praha, Knih. metr. kap., C V, f. 78v.

¹⁰⁹ V uv. díle, str. 58.

¹¹⁰ Srv. např. *Bohemář*, který ve v. 161 překládá „ebur“ do staročestiny „zub slonowy“ (vyd. v. FLAJSŠANS, *Klaret a jeho družina*, I (Sbírka staročeských slovníků 1/I), Praha 1926, str. 45).

¹¹¹ „Item. Ornatus de zameto cum suis dyalmaticis virgatus ad modum cancellorum coloris albi, flavei, obscuri et lucidi viridis, brunatici et rubei mixtorum colorum, factus per Johannem Pomuk, plebanum s. Galli“ LE IV, str. 348, č. 485.

¹¹² „Item. Cappa aurea cum campo viridi habens capellum cum imaginibus de materia orante Ihesu in monte Oliveti, facta sumptibus Johannis, plebani predicti.“ – Tamtéž, uv. místo.

¹¹³ Srv. lat. text tamtéž, str. 349.

¹¹⁴ *Monumenta historica Universitatis Pragensis*, II/1, str. 35. Srv. F. STEJSKAL, I, str. 61.

POZNÁMKY K IV. KAPITOLE

- ¹ Je jmenován v seznamu pražských farářů, který F. TADRA správně klade do roku 1382. SA II, str. 187, č. 321.
- ² Ep. 14 (AÖG 55, str. 316).
- ³ Ep. 23 (AÖG 55, str. 326); Ep. 30 (tamtéž, str. 334).
- ⁴ Mezi Václavem a Olbramem asi nebyl veliký věkový rozdíl, třebaže Václav byl jeho strýcem. Oba jsou uvedeni jako svědci při zkoušce Františka Beningrado v Padově 12. září 1379. — A. GLORIA, *Monumenti della Università di Padova* (1318–1405), I, Padova 1888, str. 354, č. 684. Václav z Jenštejna byl zcela jistě v cizině ještě v září roku 1380 (srv. LC III–IV, str. 142), objevuje se však v Praze ne-li dříve, tedy aspoň 3. října 1381 (SA II, str. 122, č. 265).
- ⁵ Viz A. PODLAHA, *Series...*, str. 49, č. 403.
- ⁶ O Čechách na padovské univerzitě viz F. TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, str. 265–273. O Petrovi z Břehu viz K. BERÁNEK, *O počátcích pražské lékařské fakulty* v „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis“ 9 (1968), str. 83.
- ⁷ O vývoji vysokých učení ve 14. století přehledně pojednává E. DELARUELLE v HE XIV, na str. 459–489, kde je udána i nejdůležitější odborná literatura. Všeobecný obraz o vzniku, vývoji a uspořádání studia na padovské univerzitě možno najít v následujících dílech: S. D'IRSA, *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines a nos jours. I. Moyen age et Renaissance*, Paris 1933, str. 129–130 a H. RASH-DALL, *The Universities...*, II, str. 10–20.
- ⁸ Tomuto problému a především konstituci Bonifáce VIII. a jejímu provádění věnoval monografickou studii – se stálým zřetelem k jejímu uplatňování v Anglii L. BOYLE, *The Constitution »Cum ex eo“ of Boniface VIII.: Education of Parochial Clergy*, „Mediaeval Studies“ 24 (1964), str. 263–302.
- ⁹ Její znění odpovídá podmínkám vyjádřeným konstitucí Bonifáce VIII. Vyd. F. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, (AÖG 61, str. 532).
- ¹⁰ Je to kodex Can. 93 (P. III. 2). Rukopis podrobně popisují F. LEIT-SCHUH–H. FISCHER, *Katalog der Handschriften der königlichen Bibliothek zu Bamberg*, Bamberg 1895–1906, str. 962–964.
- ¹¹ Pokus o přepis je uveřejněn v uv. katalogu na str. 964.
- ¹² Úplný text zní: „Supplicat Sanctitati Vestre devotus clericus Iohannes Welfini de Pomuk, presbyter Pragensis dyocesis, scholaris iuris, quatenus sibi graciam faciat specialem a decanatu sub expectatione prebende in ecclesia Pragensi misericorditer providere dignemini non obstante quod ecclesiam parochialem in Praga sancti Galli, cuius

fructus et proventus summam c florenorum auri iuxta taxationem decime non excedant, nec non canonicatum et prebendam in ecclesia sancti Egidii Pragensis obtinet, quos canonicatum et prebendam paratus est dimittere quam primum vigore dicte gracie canonicatum et prebendam pacifice fuerit assecutus, et cum clausulis non obstantibus et clausulis oportunis in forma.“ – f. 162va. K tomu srv. i F. M. BARTOŠ, *Nový dokument k životopisu Jana z Pomuka*, JSH 14 (1941–45), str. 73–76.

¹³ MVB V, str. 51–52, č. 54, Srv. A. PODLAHA, *Series*, str. 51, č. 408. W. W. Tomek uvádí bez udání pramene, že mu bylo děkanství uděleno kardinálem Pileem jménem papežovým, *když ještě byl na studiích v Padově*. – *Dějepis...*, III, str. 169. F. Tadra však v díle *Kulturní styky Čech s cizinou* Přibyslava z Pošešína mezi českými studenty v Padově neuvádí.

¹⁴ Tím ovšem padá domněnka F. STEJSKALA, I, str. 65–66 pokud se týká doby, kdy mu byl kanonikát udělen a asi také příslušné prebendy, která podle jeho mínění byla po kanovníku Václavu z Jeníkova, zemřelém v roce 1387.

¹⁵ MVB V, str. 84, č. 124.

¹⁶ O úřadu a pravomoci rektora v Bologni a v Padově především R. HASTINGS v uv. díle, str. 12–18, 176–183 a A. SORBELLI, *Storia della Università di Bologna*, I, Bologna 1940, str. 164–165. Mnoho zajímavostí, týkajících se pravomoci a poct rektora bolognské univerzity – se zmínkami o poměrech v Padově, obsahuje i *Consilium* Jeronýma Zanettiniho, slavného bolognského profesora církevního a světského práva, v němž hájí precedenci rektora před bolognským arcibiskupem (a biskupy vyjma bolognského) z let 1484–86. – C. MESINI, „*Consilium*“ di Gerolamo Zanettini su la precedenza tra l'arcidiacono ed il rettore dell' Università di Bologna, „*Apollinaris*“ 39 (1966), str. 119–157.

¹⁷ Volbou rektora, uvedením do úřadu a jejich působností v Padově se podrobně zabývá R. HASTINGS v uv. díle, str. 184–196.

¹⁸ První upozornil na to, že Jan z Pomuku studoval v Padově F. TADRA, *Kulturní styky...*, str. 271, ale jen zběžně. Podrobněji o jeho studiích a rektorství F. STEJSKAL, v uv. díle, I, str. 61–65, který také věnuje více pozornosti prostředí padovského vysokého učení. Nejdůkladněji rozebral doklady, uveřejněné v díle A. GLORIA, *Monumenti...*, II, V. KOZEL, *Studie sv. Jana Nepomuckého v Padově. Příspěvek k osvětlení nezbádané periody v životě sv. Jana z Pomuku*, Plzeň 1932, jemuž se podařilo najít další zprávy o Janově pobytu v Padově, které F. TADROVI ušly.

¹⁹ V. KOZEL, *Studie...*, str. 8 (A. GLORIA, II, str. 201, č. 1651).

- ²⁰ Tamtéž, str. 9 (A. GLORIA, II, str. 203, č. 1656).
- ²¹ H. RASHDALL, *The Universities...*, II, str. 19. V KOZEL sice nadhazuje, ale netvrdí na str. 12–13, zda snad není možno vyvodit z přátelství, které Jan z Pomuku se studenty a doktory lékařské univerzity udržoval, že snad s nimi i bydlel někde v okolí starobylého kostela sv. Sofie. O tom viz níže.
- ²² V tom ohledu se padovská univerzita nelišila příliš od bolognské. Viz H. RASHDALL, *The Universities...*, I, str. 193.
- ²³ Tamtéž, str. 187–88. V Praze tomu bylo podobně. Viz v. KOZEL, *Studie...*, str. 10.
- ²⁴ V. KOZEL, *Studie...*, str. 9–10 (A. GLORIA, II, str. 205, č. 1660).
- ²⁵ O něm L. ALPAGO-NOVELLO, *Il Vescovo Antonio de' Naserii* (1369–1393), „Archivio Storico di Belluno, Feltre e Cadore“ 11 (1939), str. 1129–1135.
- ²⁶ V uv. díle, I, str. 65. *Repetitio* je na ff. 254r–260r. Je psáno ve dvou sloupcích gotickou minuskulí – tedy jiným písmem, než které běžně užíval Jan z Pomuku, což samo o sobě by nemuselo znamenat, že to není jeho rukopis, poněvadž každý notář ovládal více typů písma. Nicméně ani tvarem ani způsobem psaní se jednotlivá písmena s rukopisem Jana z Pomuku *nesboduji*. Mj. písař používá pro *u* na začátku slova běžný tvar podobající se *b* i uprostřed slova, což se u Jana z Pomuku nikdy nevyskytuje. Rukopis sám nepodává žádné další vysvětlení. Jeho obsah je velmi různorodý, časovým rozsahem vzniku sahá od poloviny 14. století do roku 1433 – některé jeho části vznikly v arcibiskupské kanceláři v 90. letech 14. století. Jednotlivé části mohly být původně samostatné, což je dnes těžko zjištělné datovat. – Za toto zjištění děkuji dr. Zdeňce Hledíkové. – Tím ovšem není vyloučeno, že právě jde původně o univerzitní přednášky, jimž byl Jan z Pomuku s velkou pravděpodobností přítomen, že si nepořídil nebo nedal poříditi opis za studií v Padově, z něhož případně může pocházet onen vložený do tohoto rukopisu, jehož některé části vznikly v arcibiskupské kanceláři právě v letech, kdy Jan z Pomuku byl generálním vikářem.
- ²⁷ V. KOZEL, *Studie...*, str. 10–11 (A. GLORIA, II, str. 206, č. 1162).
- ²⁸ Tamtéž, str. 11 (A. GLORIA, II, str. 207, č. 1666).
- ²⁹ Tamtéž, str. 12–13.
- ³⁰ *Monumenta historiae universitatis Pragensis*, II/1, str. 3; viz F. STEJSKAL v uv. díle, I, str. 65.
- ³¹ Podrobně se o situaci rozepisují GALEAZZO a BARTOLOMEO GATARI, *Cronica Carrarese*, vyd. v *Rerum Italicarum Scriptores* (= RIS) XVII/1, str. 232 a násl.
- ³² Popis bitvy a oslav po ní viz tamtéž, str. 272 a násl.

- ³³ Živě vítězný návrat a oslavy popisuje A. GATARI, *Istoria Padovana*, vyd. L. A. Muratorim, RIS XVII, (Milán 1730), sl. 580, 582, a *Cronica Carrarese*, uv. vyd. str. 277.
- ³⁴ *Cronica Carrarese*, uv. vyd., str. 291–292.
- ³⁵ Viz o tom *Cronica Carrarese*, uv. vyd., str. 279–280 a *Istoria Padovana*, uv. vyd., sl. 585–588.
- ³⁶ *Cronica Carrarese*, uv. vyd., str. 291–292.
- ³⁷ Vyd. v RIS XXIV/15.
- ³⁸ „Quam igitur civitatem michi dabis que tot tamque magnificis ornamentis illustratur? Duae enim vero excipio: Venetias et Urbem.“ – Tamtéž, str. 58–59.
- ³⁹ „...omnes Italie etiam superbos conventus miro quodam modo superat et excellit,“ poznamenává s chloubovou Savonarola. – Tamtéž, str. 13.
- ⁴⁰ „...nedum claustris, sed castri nomen consequi potest.“ – Tamtéž, str. 10.
- ⁴¹ O tom G. PREVEDELLO, *Il capo di s. Luca Evangelista di Padova e l'imperatore Carlo IV. re di Boemia*, Padova 1970.
- ⁴² „Ita est earum magno cum artificio compositarum figurarum peramenus aspectus, ut intrantibus quam molestus fiat exitus.“ – M. SAVONAROLA, *Libellus de magnificis ornamentis*, uv. vyd., str. 44.

POZNÁMKY K V. KAPITOLE

- ¹ Mezi svědky stvrzení založení kolegiální kapituly v Otmuchově se jmenuje na prvním místě Jan Pomuk, doktor práv, kanovník vyšehradského kostela poblíže Prahy. – LE III, str. 302, č. 444.
- ² Archiv vyšehradské kapituly byl až na nepatrné výjimky patrně zničen v roce 1420 při zpusťování Vyšehradu husity. Srv. F. STEJSKAL, I, str. 67 a J. WEISSKOPF, *Johannes von Pomuk*, str. 33.
- ³ O průběhu sporu podrobně pojednává J. KADLEC, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949, str. 29–32.
- ⁴ Listinu otiskl M. PANGERL, *Urkundebuch des ehemaligen Cistercienserkloster Goldenkron in Böhmen* (= FRA 37), Vídeň 1872, str. 197–199, č. 104.
- ⁵ Regest listiny uv. v. VAVŘÍNEK, *Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis*, (Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., II), Praha 1968, str. 17, č. 35. K tomu srv. i F. STEJSKAL, I, str. 69.
- ⁶ SA III, str. 27, č. 123 (5. dubna 1392), srv. i str. 56, č. 230. Obdobně měla i kapitula Pražského kostela svého syndika a notáře, kteří podle statut Arnošta z Pardubic měli znát jak světské tak církevní právo

- nemusel to nutně být jeden z kanovníků – a za své služby mít stálý stanovený plat. Srv. A. PODLAHA, *Statuta* (uv. vyd., str. 22), J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 314, a F. STEJSKAL, I, str. 69.
- ⁷ Srv. MVB V, str. 417, č. 729 a F. STEJSKAL, I, str. 70; J. WEISSKOPF, *Johannes von Pomuk*, str. 33–34.
- ⁸ F. STEJSKAL cituje rozhodnutí kapituly podle *Liber decisionum* v českém překladě. Srv. I, str. 71.
- ⁹ MVB V, str. 189–190, č. 336.
- ¹⁰ Srv. I. V. POLC, *De origine...*, str. 80–81.
- ¹¹ Tamtéž, str. 86–88. Srv. i *Vita*, kap. VII, (FRB I, str. 450).
- ¹² Sám o tom podrobně píše ve spise *De bono mortis*. Tento úryvek vyd. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, str. 45–48. Srv. i *Vita*, kap. XII, str. 456.
- ¹³ LE III, str. 328, č. 478.
- ¹⁴ V opise některých vybraných zápisů ze ztracených dnes soudních akt a z erekcčních knih z počátku 15. století v kodexu Cod. III-8 kapitulního archivu vyplývá, že z tohoto dne pochází poslední datovatelný zápis (f. 108r). – Za laskavé sdělení děkuji dr. Zdeňce Hledíkové.
- ¹⁵ LC V, str. 7 a Cod III-8, f. 108v.
- ¹⁶ LC V, str. 15. S tím souhlasí i zápisy v LE III, str. 325, č. 477, str. 327, č. 477 a Cod. III-8, kde poslední zápis se jménem Mikuláše Puchníka je z 13. června 1390 (f. 110r), kdežto první *datovaný* zápis jednání před Janem z Pomuku, jemuž předcházejí tři nedatované zápisy, je z 18. srpna 1390 (f. 111r).
- ¹⁷ Srv. Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody v pražské diecézi v letech 1349–1419*, ČČH 18 (1970), str. 135.
- ¹⁸ LE IV, str. 345–349, č. 485. K tomu srv. výše, str. 117–120.
- ¹⁹ Srv. LC V, str. 26 a 28.
- ²⁰ Viz uv. dílo I, str. 98 a Dodatek II, str. 162–164, kde je úplný seznam všech far podle děkanátů.
- ²¹ Srv. MVB IV, str. 589, č. 1036.
- ²² SA II, str. 161, č. 180. Snahu Jana z Jenštejna o dosazování vhodných osob na arcijáhensství dokazují jasně jeho stesky na úplatnost arcijáhnů; kteří tak jen mařili jeho reformní úsilí. – *Libellus apologorum* (vyd. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, str. 71*–72*). Svým jmenováním se snažil zabránit, aby se na ona místa dostali takoví lidé, o nichž pravil v kázání mistr Matouš z Krakova: „Ascendet superbia tua, semper sequere regem tuum, scilicet diabolus, omne sublime videant oculi tui, festina multiplicare prebendas, inde ad archidiaconatus evola, deinde ad episcopatum, nec ibi requiem habiturus.“ – *Sermo synodalis „Sobrii estote“* (vyd. W. SEŇKO, *Mateusza z Krakowa „De praxi Romanae Curiae“*, Vratislav 1969, str. 157).

- ²³ Viz příslušné papežské buly o tom v *Privilegia semper fidei metropolitano capitulo Pragensi a Sancta Sede concessa* v „Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. metropolitani capituli Pragensis“, IV, Praha 1905, č. I–VII, str. 3–13. Buly jsou otištěny podle chronologického zařazení i v MVB III–V.
- ²⁴ Viz uv. dílo I, str. 98. Srv. i F. WEISSKOPF, *Johannes von Pomuk*, str. 35.
- ²⁵ Srv. A. L. KREJČÍK, *Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407* (Historický archiv, 52), Praha 1949, příloha 20, str. 143–144.
- ²⁶ O pravomoci arcijáhnů souhrnně J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 161–162, 287, 293 a F. STEJSKAL, I, str. 94–97. K tomu třeba někde upravit chronologické zařazení synodálních statut. Srv. studii Z. HLEDÍKOVÉ uv. v pozn. 17.
- ²⁷ Viz Z. HLEDÍKOVÁ, *Česká visitační interrogaria do počátku 15. století*, ČČH 16 (1968), str. 71–78 a *Die Visitationen des weltlichen Klerus in vorhusitisches Böhmen*, „Mediaevalia Bohemica“ 1 (1969), str. 249–274, kde se podrobně zabývá arcijáhenskými vizitacemi, zvl. v pražské diecézi. Srv. i F. STEJSKAL, I, str. 99–102.
- ²⁸ Srv. např. MVB IV, str. 179, č. 321; str. 505, č. 888–889.
- ²⁹ Byl bechyňským arcijáhmem v letech 1368–1396 a současně generálním vikářem Jana Očka z Vlašimě a potom oficiálem Jana z Jenštejna.
- ³⁰ Byl boleslavským arcijáhmem v roce 1379 a současně generálním vikářem.
- ³¹ Byl litoměřickým arcijáhmem v roce 1382 a současně generálním vikářem.
- ³² To se snaží dokázat F. STEJSKAL, I, str. 99.
- ³³ LC V, str. 40. Srv. i F. STEJSKAL, I, str. 99.
- ³⁴ V uv. díle I, str. 99–100.

POZNÁMKY K VI. KAPITOLE

¹ LE III, str. 301, č. 443.

² Toto všeobecné tvrzení průkazně vyvrátil F. FOURNIER, *Les origines du vicaire général. Étude d'histoire et de droit canonique*, Paris 1922. Viz i jeho další studii *L'origine du vicaire général et des autres membres de la Curie diocésaine*, Paris 1940. Přehledně o tom pojednává G. LE BRAS, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale* I, HE XII/2, str. 398 až 401. Tam je uvedena i rozsáhlá literatura, kterou vzhledem k tomu, že tu nejde o monografii rázu církevněprávního, vynecháváme, stejně i příslušné citace kanonického práva, které je možno najít v těchto a v níže uvedených studiích.

- ³ O této starší domněnce viz např. podrobně v monografické studii C. J. KUHLMANNA, *Evolutio muneris vicarii generalis*, Argentorati 1963, str. 3–7.
- ⁴ Jasně vystihuje právně-historický vývoj pojmu generálního vikáře V. DE PAOLIS, *La natura della potestà del vicario generale* (Analecta Gregoriana 155. Series Facultatis Iuris Canonici, sectio B, n. 20), Řím 1966, zvl. na str. 38–53.
- ⁵ Viz E. FOURNIER, *Les origines...*, str. 74.
- ⁶ O tom viz C. J. KUHLMANN, *Evolutio...*, str. 8.
- ⁷ Právě tato „licentia ordinandi“, kterou nikdy nemohl dávat oficiál, byla typickou součástí pravomoci generálního vikáře a pomůckou jak rozeznat oba úřady. Rozdílů však je více: oficiál byl někdy jen klerik znalý církevního práva, zatímco generální vikář býval vždy vybírán z vyššího kléru; oficiál je vždy jen jeden, generální vikář byl představeným oficiála a měl pravomoc daleko širší: oficiál nikdy neměl moc mimosoudní. Tyto rozdíly však nejsou vždy patrné tam, kde obojí úřad byl svěřen jediné osobě. O tom E. VON KIENITZ, *Generalvikar und Offizial auf Grund des Codex Iuris Canonici*, Freiburg i. Breisgau 1931, str. 23; C. J. KUHLMANN, *Evolutio...*, str. 14, 21–24.
- ⁸ Viz např. E. FOURNIER, *Les origines...*, str. 64–70; G. LE BRAS, *Institutions...*, str. 399–401; C. J. KUHLMANN, *Evolutio...*, str. 14–16.
- ⁹ Byl poprvé natrvalo jmenován v roce 1317 jako „generalis vicarius Summi Pontificis in spiritualibus in Urbe Romana“ na rozdíl od jiné osoby – světského vládce města, který měl titul „vicarius in temporalibus“ nebo „gubernator Urbis“. – E. VON KIENITZ, *Generalvikar...*, str. 25.
- ¹⁰ C. J. KUHLMANN, *Evolutio...*, str. 20.
- ¹¹ *Z dějin církevního soudnictví doby předhusitské. (Soudní agenda pražského arcibiskupství)*, „Zápisky katedry československých dějin a archivního studia“ 5 (1961), str. 43–59. Okolnost, že v roce 1373 se začínají psát akta soudu generálních vikářů, vedla autorku k domněnce, že pro přetíženost oficiálova soudu byla tehdy přesně vymezená část agendy přenesena na generálního vikáře. Tím se vysvětlí, proč se pravomoci oficiála a generálního vikáře, vykonávajícího soudní moc, zdají překrývat. Povinnosti oficiála dosti všeobecně vypočítává jmenovací listina Arnošta z Pardubic (vyd. F. TADRA v AÖG 61, str. 344) a Jan z Jenštejna spíše moralizujícím tónem v dopise svému nově jmenovanému oficiálovi mistru Borešovi z Mrákotic v roce 1380 (AÖG 55, str. 391–393). O vývoji pražského oficialátu viz i monografickou studii: B. KUBÍČKOVÁ, *K počátkům pražského oficialátu*, ve *Sborníku k dějinám hlavního města Prahy*, V, Praha 1932.
- ¹² F. STEJSKAL, I, str. 32.

- ¹³ AÖG 61, str. 332–334.
- ¹⁴ Tamtéž, str. 334.
- ¹⁵ LE IV, str. 456–458, č. 630.
- ¹⁶ Vyd. F. TADRA, *Listář...*, str. 88–89, č. 68.
- ¹⁷ AÖG 55, str. 383, č. 62. Uveřejněny však jsou jen stručné výňatky. V neuveřejněné části Jan z Jenštejna píše: „Cum enim sacre theologie docmate non sitis experts, scire vos posse ambigere quod bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis. Mercenarius autem cum viderit lupum venientem aufugit. Nec libenter vellem esse pastor, ut poscente iusticia et mori pro grege formidarem. Sed dum evangelii veritatem noverim cum apostoli ante passionem sine sacco et sine pera et aliis defenculis ierunt, tempore passionis instante dixit eis dominus: ‘Nunc autem qui habet duas tunicas, vendat unam et emat gladium’. Cum enim propter premissa uti me oporteat utroque gladio iure concedente, nec et eciam deus semper defendit homines, si naturali defensione, quam a deo habent, dimissa, omnino se et gregem suum defendere renuunt temptationis verba dicentes: deus erit adiutor noster. Quamvis omnes (?) Philistim dominus uno verbo potuisset delere, voluit tamen prophetas suos per insidias pugnare, ut gladio cede[re]ntur.“ – Praha, Státní ústřední archiv, kod. 2449, f. 48r-v. V pozdějších letech však otevřeně litoval, že při jiné příležitosti neuposlechl rozvážných rad Borešových, jež mu mohly ušetřit těžkosti a pronásledování. Viz tamtéž, str. 341, č. 39. Dopis pochází snad z let 1384–85.
- ¹⁸ Viz výše uvedený dopis mistru Borešovi v pozn. 11.
- ¹⁹ Kázání vyd. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 196.
- ²⁰ Bližší podrobnosti viz I. V. POLC, *De origine...*, str. 44–46.
- ²¹ O tom R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 133–140. K tomu nutno dodat i další studie o Kunešovi uv. ve studii: I. V. POLC, *De origine...*, str. 44–46; nejnověji viz i J. KADLEC, *Mistr Vojtěch...*, str. 51–57.
- ²² Jan Nepomucký v: *Světsí a kacíři*, Praha 1949, str. 254–255.
- ²³ *Archbishop...*, str. 173.
- ²⁴ O celém případě O. M. PETRÚ, *Matěj z Janova o častém svatém přijímání*, Olomouc 1946, str. 23–25 a podrobněji R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 171–174. Naposled se jím podrobně zabýval v dosud neuveřejněné dizertaci J. ŠUPA, *Frequent Communion of the Laity and Archbishop Jenštejn* (Lateránská universita, Řím 1969). Obsah královského dekretu je znám pouze z toho, co uvádí dekret Jana z Jenštejna, naposled vydaný R. E. WELTSCHEM v uv. díle na str. 233–234. Zmiňuje se o něm i MATĚJ Z JANOVA, *Regulae...*, I. kniha, 2. traktát, 2. kapitola (uv. vyd. I, str. 100–101).
- ²⁵ V uv. díle, str. 172.

²⁶ Není vyloučeno, že v této souvislosti je možno chápat i případ zbožné pražské měšťanky a eucharistické mystičky Alžběty, o níž vypráví Jan z Jenštejna ve svém díle *De bono mortis*, dosud nevydaném. Proto je lépe uvést celý úryvek: „Nec obmittere quomodo libet expedit tam felicem quam sanctum agonem et transitum spiritualis mulieris nomine Elizabeth, domini ancille devote, sed pauca saltem de multis libet exempli gracia presentibus nunciare. Hec siquidem in Praga e notabilibus civibus habuit maritum, vanam in iuventute et secularem duxit vitam, vestibus auro et gemmis contextis usa fuit, choreis frequentibus occupata et multis fuit deliciis superflua. Sed omnipotens dominus, qui de peccatoribus iustos facit et sanctos, sub iugo quamvis mariti tanta eam gracia dignatus est visitare, ut in contemplacionibus et raptibus vix similis in nostris partibus sibi visa fuerit. Quippe enim dominus, a facie cuius montes sicut cera fluxerunt, signavit super eam lumen vultus sui, tantam sibi dedit leticiam in corde suo, ut nocte et die plerumque exultaret et iubilaret in domino. *Hanc autem dulcedinem exultacionis et leticie ex dominici corporis et sacratissime eukaristie sumpcionem hauriebat, quam de consilio et indultu venerabilis magistri Mathei de Cracovic, magistri in theologia, eius confessoris et consciencie testis frequencius, ut tante conveniebat devocioni, sumebat.* Hec, cum aliquando eam contigit non communicare, infirmari mox cepit... Cuius si singula, que per eam dominus et in ea operatus est mirabilium calamo perstringerem, spacium maius deducerem cum non omnia michi ut aliis deo devotis magistris, viris ac mulieribus nota sint: semel namque cum ea tantum conversatus sum et de divinis contuli et postmodum Romam ivi. Me autem Rome (roku 1390) moram trahente, felix femina in domino feliciter obdormivit. Nempe ut postmodum in reversione a fide dignis audivi, magnam persecucionem passi sunt ipsa cum marito *rebus, domo et possessionibus privati regis hoc efficiente precepto.*“ (Text otiskán podle kod. vat. lat. 1122, ff. 85ra-rb se zřetelem k ostatním rukopisům). K tomu srv. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 173–174. Kdyby tu jasně nešlo o rok 1390, bylo by možno případ vztahovat k roku 1388, třebaže není zcela jasná příčina králova zákroku. Nicméně není známo, jak dlouho pronásledování proti domnělým beghardům a bekyním trvalo. Jisté však souvisí s rokem 1388 a těmito událostmi Jenštejnova poznámka v jeho díle *De laude nominis Iesu Christi* z roku 1399 o tom, jak ctitelé jména Ježíš, pozdravující se jím na veřejnosti, byli pronásledováni a vyháněni z Prahy jako kacíři a beghardi. Viz R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 220.

²⁷ *Regulae*, I. kn., 2. tr., 1. reg., 10. kap. (uv. vyd. I, str. 76–77); III. kn., 5. tr., 7. dist., 7. kap. (III, str. 110); IV. kn., 1. art., 1. kap.

(V, str. 17–19); IV. kn., 5. art., 21. kap. (V, str. 196–197).

- ²⁸ Celý problém velmi dobře objasňuje R. HOLINKA, *Sektářství v Čechách...*, str. 110–121, kde výstižně podává zásadní naukové rozdíly i podobnosti vnějších projevů beghardů a Matěje z Janova a jeho následovníků.
- ²⁹ Cenná monografie P. BROWE, *Die häufige Kommunion im Mittelalter*, Mnichov 1933, která podává všeobecný obraz, dosud neztratila svou cenu. Viz též článek: J. DUHR, *Communio fréquente* v *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, III, 2, sloupce 1234–1291. Pro tehdejší zvyklosti v českých klášterech stačí uvést to, co říká Vojtěch Raňkův z Ježova ve svém spise o častém svatém přijímání: „Unde et sanctissimi viri in ordine cartusiensi et in ordine sancti Benedicti et in aliis eciam sanctis ordinibus diversi eciam clerici sanctam vitam ducentes communionem hanc sacratissimam, timentes forsitan ex frequentacione fastidium, non frequentant. Si igitur tales clerici sancti et religiosi ad ministerium consecrationis et sumpcionem dominici corporis specialiter deputati et sacrati se abstinent a cottidiana sumpcione et celebracione, minus ydoneos credo ad frequentacionem sacre communionis laycos vel laycas...“ Praha, Univ. knih., rkp. I G 27, f. 5r. Srv. J. KADLEC, *Leben und Schriften des Prager Magisters...*, str. 226–227. Němečtí rytíři byli povinni přistoupit k svátostem aspoň sedmkrát do roka, tj. bratři laici, křižovníci čeští aspoň jednou měsíčně. Viz A. NEUMANN, *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936, str. 77.
- ³⁰ Aspoň by tomu nasvědčovala Matějova vlastní slova: „Illi eciam orthodoxi homines, qui sunt servitores plebis Christi et cottidianam communionis sacramenti, quia sunt et fuerunt in petra veritatis scripturarum stabiliti, in dictis suis suoque modo perseverant, quamvis ob id aliqui fuerint conviciati et afflicti. Sed neque eosdem decretum regis, ad contrarium per vicos et plateas minaciter resonans, deterruit aut concussit, neque supersticiones quedam male digeste prelatorum ab eo repullerunt...“ *Regulae*, I. kn., 2. tr., 2. reg., 2. kap. (I, str. 100–101).
- ³¹ Traktát vydal J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, str. 21*–44*. Autor uvádí jednotlivá tvrzení tak, jak byla na synodě odvolána, a pak je teologickými důkazy vyvrací.
- ³² Viz mj. *Regulae*, IV. kn., předmluva 3. kap., (V, str. 10–11). Totéž opakuje i Jakub z Kaplic, MVB V, str. 232, č. 420.
- ³³ O tom I. V. POLC, *De origine...*, str. 78–83.
- ³⁴ Tak výslovně tvrdí ve svém pozdějším odvolání k papeži, o němž níže. MVB V, str. 233, č. 420.
- ³⁵ Matěj z Janova si stěžuje na pronásledování, jež postihlo horlitele

o časté svaté přijímání. V té souvislosti si stěžuje na preláty, ale především na kazatele a učitele lidu, kteří jej zrazovali od častého přijímání. Ti prý dosáhli cti, a proto se stali jejich soudci a mstiteli. *Regulae*, I. kn., 2. tr., 1. reg., 10. kap. (I, str. 76–77). Ačkoliv by se mohlo zdát, že je zde míněn Jan z Pomuku, jde tu spíše o protivníky z řad řeholníků-profesorů, kteří také kázávali, a jiných prelátů-teologů. Snad tu však může připadat v úvahu roudnický převor Mikuláš, který byl právě tehdy jmenován mj. pro své zásluhy o zavedení svátku Navštívení titulárním biskupem Vladimířským a světicím biskupem Jana z Jenštejna. – I. V. POLC, *De origine...*, str. 81. Ten se totiž tehdy stal inkvizitorem v pražské arcidiecézi a přímo se tedy zabýval případem mistra Matěje. Jako inkvizitor se připomíná právě v oněch letech.

³⁶ Znění odvolání vyd. K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 37–39.

³⁷ Viz J. KADLEC, *Mistr Vojtěch Raňkův...*, str. 28.

³⁸ MVB V, str. 231–234, č. 420.

³⁹ Viz K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 40.

⁴⁰ Viz např. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 304–305, pozn. 15. K tomu srv. *Vita*, kap. 12 (FRB I., str. 455–457)).

⁴¹ Stačí uvést mistra Matouše z Krakova a Františka z Benešova, jejichž výroky uvádí sám Matěj z Janova (viz *Regulae*, III. kn., 4. a 6. kap. – uv. vyd., str. 79–80 a 82–86) a Jindřicha z Bitterfeldu (viz v. J. KOUDELKA, *Heinrich von Bitterfeld*, O. P., AFP 23 (1953), str. 30–37).

⁴² Viz např. výňatek z jeho spisu *De bono mortis*; vyd. pod názvem *Joannes de Jenstein de morbo suo* J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, str. 45*–48*. Srv. i R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 173–176.

⁴³ K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 40.

⁴⁴ Tamtéž, str. 41–42.

⁴⁵ Nejnověji se tímto významným spisem zabýval R. E. WELTSCH v uv. díle na str. 100–106, bohužel příliš povrchně.

⁴⁶ SA III., str. 11–12, č. 44.

⁴⁷ Tamtéž, str. 67–68, č. 273.

⁴⁸ Tamtéž, uv. místo.

⁴⁹ Tamtéž, str. 64, č. 263.

⁵⁰ Názor F. PALACKÉHO opakuje znovu F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 251–252. Úplný staročeský překlad bible byl však pořízen již kolem poloviny 14. stol. a nový překlad Nového zákona a některých knih Starého zákona vznikl koncem 14. století. – Viz J. KADLEC, *Die Bibel im mittelalterlichen Böhmen*, „Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge“ 31 (1964), str. 92–96, a V. KYAS, *První český překlad bible*, (Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, 81, sešit 1.), Praha 1971.

- ⁵¹ SA III, str. 83, č. 344.
⁵² Matěj z Janova zemřel 30. listopadu 1393.
⁵³ F. STEJSKAL, I, str. 81–94.
⁵⁴ SA III, str. 30, č. 133.
⁵⁵ SA III, str. 54, č. 224. Dominik se později vyskytuje často jako veřejný notář v úřadě generálních vikářů.
⁵⁶ Viz F. STEJSKAL, I, str. 86–89.
⁵⁷ Lat. text uv. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, str. 56–57, pozn. 4.
⁵⁸ Viz LC V, str. 1 a násl.
⁵⁹ Viz tamtéž, str. 135–140.
⁶⁰ Viz F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 192–193, č. 231. K tomu srv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 233, pozn. 3.
⁶¹ Viz SA III., str. 88, č. 365 a str. 97, č. 409.

POZNÁMKY K VII. KAPITOLE

- ¹ O obšírnější charakteristiku Václava IV., podepřenou úsudky jeho současníků, jež kriticky rozbírá, se pokusil mj. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, zvl. na str. 474–498, kde se snaží vyzdvihnout jeho dobré vlastnosti a omluvit jeho povahové nedostatky. Tak doplňuje obraz, vykreslený staršími životopisci Václavovými. Neméně zajímavými postřehy doplňuje tento celkový obraz i Z. FIALA, *Předhusitské Čechy...*, zvl. na str. 289, který porůznu opravuje názory Bartošovy. Viz i HGBL I, str. 473 a násl., kde je udána i další literatura.
- ² Vzájemným vztahům mezi jednotlivými členy lucemburského rodu věnuje pozornost např. F. M. BARTOŠ, *Husův král...*, str. 5 a *Čechy...*, str. 7–8 aj., i Z. FIALA, v uv. díle, zvl. na str. 289 a 303.
- ³ O účasti krále na státní správě a o vývoji královských správních úřadů v Anglii a ve Francii ve 14. století viz např. souhrnný přehled uv. v díle D. HAY, *Europe...*, zvl. str. 88–92.
- ⁴ Královskou radou, její sestavou a jejími členy v době Václava IV. se zabývá podrobně F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, zvl. str. 458–474 i Z. FIALA v uv. díle, str. 301–302, který zaujímá kritické stanovisko k některým závěrům Bartošovým. K problému členství v královské radě se vyjádřil i I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, zvl. str. 445–456. Seznam členů podává na str. 477–482.
- ⁵ Nejdůležitější svědectví současníků otiskl a ohodnotil F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, na str. 475–484. Ponechají-li se stranou jednotlivé románové historky, jež mohou být vymyšlené, přece všichni – jak zainteresovaní duchovní, tak laici, kteří neměli důvod o králi špatně hovořit, se na těchto bodech shodují a narážejí na ně i ti, kteří jsou

králi naklonění, a proto je nechtějí konkrétně rozvádět. V souladu s nimi jsou i jiné náhodné zmínky a narážky. O některých viz níže.

⁶ Z. FIALA, *Předhusitské Čechy...*, str. 297.

⁷ Teprve kritický rozbor zachovaného listinného materiálu královské kanceláře a jeho srovnání může přinést další a hlubší zhodnocení. Zde jsou používány pouze jako navzájem se doplňující doklady, o jejichž historické autenticitě nejsou pochybnosti, tzn., že aspoň jejich obsah vyšel z kanceláře. Tím se však nijak netvrdí, že jejich původní text nemohl být pozměněn v jednotlivostech nebo různě zkrácen, např. vynecháním jmen a celých vět. Jejich autenticitě nasvědčuje především okolnost, že jsou zařaditelné do zcela konkrétních historických situací a že mnohé z nich jsou přesně datovatelné, neboť jsou v úzkém vztahu s jinými doklady, o jejichž autenticitě není pochyb.

⁸ „Gloriabat apostolicum se habere in pera, quasi diceret in sua forte potestate, quis eorum deberet triumphare, sed permisit eos usque nunc de presulatu certare.“ *Tractatus de longaevo schismate*, č. 21 (AÖG 60, str. 420–421).

⁹ O vybírání papežských desátků v českých zemích podrobně pojednává K. KROFTA, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, ČČH 14 (1908), str. 18–34, 172–196.

¹⁰ Vyd. F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenceslaus*, Praha 1788–90, II, *Urkundebuch*, str. 50, č. 31.

¹¹ Tamtéž.

¹² MVB V, str. 63, č. 81.

¹³ Viz F. M. PELZEL, UB II, str. 50–51, č. 36.

¹⁴ Tamtéž, str. 51, č. 37 aj.

¹⁵ F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 52–53, č. 39.

¹⁶ Jeho pestrá minulost je dostatečně vykreslena v listině Bonifáce IX. z 21. ledna 1394 (MVB V, str. 423–424, č. 745): stál veřejně při Klementu VII., stýkal se s jeho přívrženci, byl i vykonavatelem jím vydaných listin, a jak pro sebe, tak pro jiné získal od něho milostné listy na beneficia. K papeži Bonifáci IX. přestoupil v době jeho zvolení, byl od něho zbaven všech trestů 9. listopadu 1389 (listina datovaná v den jeho korunovace) a téhož dne mu byla udělena kanovníctví v Olomouci a ve Varmii „sub expectatione prebendae“ (MVB V, str. 130–131, č. 204–205), dále ve Vratislavi a v Krakově (tamtéž, str. 351, č. 614) a další dvě beneficia a kanovníctví, „sub expectatione“ v pražské katedrále a jiné beneficium na kolaci pražského arcibiskupa a kapituly nebo probošta, a vyšehradské kapituly, třebas rezervované papežské stolici; v tom případě se však měl vzdát krakovského kanovníctví. Mimoto je jmenován apoštolským kap-

lanem. Podle toho Mikuláš musel být jedním z vlivných klementovců, který po svém přechodu k Bonifáci IX., o jehož upřímnosti je možno pochybovat, byl – zřejmě na přímlyvu Václava IV. – rázem zasypán obrocími, takže, i když nakonec dosáhl pouze tří kanovníctví ve Vratislavi, v Pasově a v Krakově, měl o svoje finanční zajištění postaráno. V následujících letech se jako králův důvěrník pohyboval mezi pražským dvorem a kurií a jeho časté pobývání při papežském dvoře by mohlo dát vytušit, že byl patrně královým prokurátorem u papeže. Mimoto často vystupoval jako prokurátor různých prelátů z českých zemí, ze Slezska a Polska. Do Avignonu ho král vyslal k důvěrnému jednání jako svého plnomocníka ještě roku 1399 (viz A. GERLICH, *Habsburg–Luxemburg–Wittelsbach im Kampf um die deutsche Königskrone. Studien zur Vorgeschichte des Königtums Rupprechts von der Pfalz*, Wiesbaden 1960, str. 297).

¹⁷ Viz např. jeho varovný list vyd. J. PALACKÝM, *Über Formelbücher...*, II, str. 110–111, č. 121.

¹⁸ Např. štrasburský biskup Fridrich mu mj. slíbil 15. října 1384, že stane-li se arcibiskupem trevírským, mohučským nebo kolínským, bude králi vyplácet polovinu důchodů arcibiskupství a dá mu v zástavu tři hrady. – A. HAAS, *Archiv Koruny České. 5. Katalog listin z let 1378–1437*, Praha 1947, str. 31–32, č. 45.

¹⁹ „Turbat enim nos hec vicissitudo retrograda dum cernimus quod operariis fidelibus merces condigna subtrahitur et ociosis ac ab omni prorsus labore torpentibus laboris quod non meruerunt premium condonatur. Nostis equidem, beatissime pater, quod prefati clerici cancellarie nostre non solum in nostris et imperii sacri, verum etiam sanctitatis vestre et sancte Romane ecclesie obsequiis pondus diei et estus cottidie sufferunt et non cathedrales, quibus tamen digni forent, ecclesias, sed tantum competencia ecclesiastica beneficia a vestra sanctitate requirunt...” Tak si stěžoval asi v letech 1396–1398 Václav IV. papeži Bonifáci IX., když už jejich vzájemné styky značně ochladly a kdy jeho žádosti nepřinášely žádaný výsledek. Text dopisu v rkp. Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově, Clm 96, f. 136r-v. Podobný stížný dopis Václava Králíka z Buřenic asi předcházela dopisu královu. Text tamtéž na f. 136r.

²⁰ O tom viz např. A. HAAS, *Archiv...*, 5, str. 46, č. 70.

²¹ F. M. PELZEL, UB II, str. 79–80, č. 59.

²² O průběhu sporu R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 67. Další podrobnosti v listině papeže Bonifáce IX. z 8. dubna 1391 (MVB V, str. 276, č. 492).

²³ V listě se doslovně praví: „Devote dilecti! Licet alias de certis beneficiis ecclesiasticis et signanter de decanatu ecclesie sancti Petri

Wissegradensis per nos ipsos talem ordinem posuimus, ut ad dicta beneficia nullus alius preterquam hii, quos pro tunc elegimus, debeat promoveri, quem quidem ordinem ad nullius prorsus instantiam volumus inmutari et super eo sanctissimo in Christo patri domino nostro summo pontifici scripsimus humiliter supplicantes, quatenus personis per nos, ut premittitur, nominatis, de prefatis dignetur beneficiis promovere, prout eciam supplicationes pro parte nostra sibi porrectas audivimus fore signatas. Tu tamen, sicut accepimus, ad inpetrandum prefatum decanatum Wissegradensem laboras et tibi petis de eodem similiter provideri, quod regius animus tanto fert molestius tantoque gravius quanto per hoc nostram mutare, quod absit, contingeret voluntatem, quod tamen nec admittere volumus, nec aliquomodo assentire. Propter quod tuam devocionem seriose requirimus et hortamur volentes quatenus ab inpetratione dicti decanatus desistere, *etsi tibi quidquid iuris in eodem virtute litterarum apostolicarum forsitan competeret, ad specialem complacenciam nostram debeas pertransire*. Dispositi namque sumus te ad alia beneficia ecclesiastica, dum se casus obtulerit, graciosius promovere. Datum etc.“ – Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 96, ff. 134v–135r. Poněvadž nejsou udána ani jména ani jiné bližší okolnosti, nelze zatím dospět k definitivnímu datování. Není vyloučeno, že dopis spadá do let 1396–1398, kdy o děkanství vedli u kurie spor Vítek z Černčic a Oldřich Petrův ze Strašic. Vítek, jak se zdá, byl králem určen. Nicméně v roce 1401 uvedl Václav IV. v držení děkanství Jana Czama z Lucemburku. Srv. MVB V, str. 593–594, č. 1070; str. 459–595, č. 1071; str. 704–705, č. 1294; str. 748–749, č. 1371; str. 960, č. 1707.

²⁴ Viz MVB V, str. 51–52, č. 54.

²⁵ Viz MVB V, str. 186–187, č. 330.

²⁶ Viz MVB V, str. 373, č. 665.

²⁷ F. M. PELZEL, UB II, str. 50, č. 31.

²⁸ Největší pozornost stykům Čech z Avignonem věnoval R. HOLINKA, *Církevní politika...*, zvl. na str. 53–91. Příslušné listiny vydal A. NEUMANN, *Francozská husitika*, I, (Studie a texty k náboženským dějinám českým, III, 2–4), Olomouc 1923, str. 53–59, č. 1–3. K tomu srv. i N. VALOIS, *Le France...*, II, Paříž 1896, zvl. str. 276–297 aj.

²⁹ Vyd. S. STEINHERZ, *Dokumente zur Geschichte des grossen abendländischen Schismas (1385–1395)*, (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, Heft 11.), Praha 1932. O činnosti arcibiskupa Pelhřima viz i H. KLEIN, *Zu den Verhandlungen Erzbischof Pilgrims II. von Salzburg und die Beilegung des grossen abendländischen Schismas*, MIÖG 48 (1934), str. 434–449 a F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 89–90.

³⁰ „Item. de collacionibus ecclesiarum faciet ad complacenciam domini

regis totum quod poterit ad consilium Salczburgensis.“ s. STEINHERZ, *Dokumente...*, str. 24, č. 8.

³¹ „Item. umb die bistum ze Mencz, ze Koeln und ze Treyer, und auch umb andre bistum in dem kunigreich zu Beheim (Praha, Olomouc, Vratislav) beleibt ez, als vor beredt ist, damit das Römisch reich hin fur beleibet bey der herschaft ze Luczelburg und bey der kron zu Behaim.“ Tamtéž, str. 28, č. 9.

³² „Item. umb die bistum der dreyer kurfursten, dieselben drew bistum ze Mentz, ze Koeln und ze Treyer, und alle bistum in Teutschen landen, die zue dem reych gehoerent und lehen von dem reych haben, da kraft an leyt und da von der kunig mag gesterket werden: die sol der papst leihen nach des kunigs bett, doch also das dieselben gelert seyn, das si ir ampt kunnen und verwesen mugen. und das daz alles also bestaet und versichert werde untz an den dritten kunig anch im.

Item. auch umb die bistum in Behaim, in Maerhern, und ze Pressla und auch umb all prelator in denselben landen, die sol der pabst auch leyhen nach unsers herren des kunigs bett, als vorgeschriben stet.

Item. und das der pabst von Avion unserm herren dem kunig fur seyn zerung geb und schaff an zehenden.“ – Tamtéž, str. 64, č. 22: *Articuli et responsiva regis*. Je zajímavé srovnat tyto požadavky s požadavky, které předložil aragonský král Jan I. Klementu VII. při svém přestupu do avignonské obediencie v roce 1387. Srv. N. VALOIS, *La France...*, II, str. 431–437.

³³ S. STEINHERZ, *Dokumente...*, str. 70, č. 24.

³⁴ Tamtéž, str. 80–81, č. 28.

^{34a} Nejprve ve zmíněné monografii *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI.* v roce 1933, a později v krátké, ale dosud nejvýstižnější a nepřekonané studii *Jan z Jenštejna* ve sborníku *Hrdinové a věšci českého národa* v roce 1948, v níž se opírá nejen o postřehy K. BURDACHA, *Vom Mittelalter zur Reformation*, III, 2, ale také o studie F. M. BARTOŠE, uv. v násl. pozn.

³⁵ Zabýval se postavou Václava IV. i Jana z Jenštejna již v roce 1940 v „Jihočeském sborníku historickém“ a obě pak, obohatené o další podrobnosti, vřadil v roce 1947 do širokého rámce doby v často uvedeném díle *Čechy v době Husově*.

³⁶ Jeho monografie *Archbishop John of Jenstein* z roku 1968 je dosud nejobsáhlejší a nejpodrobnější práce věnovaná Jenštejnově osobnosti. Rozvíjí do větší šíře látku prozkoumanou již F. M. Bartošem, používá však i novější literatury, ale především i Jenštejnovy literární pozůstalosti, jíž bohatě využívá. Zdaleka však ji nevyčerpal,

spíše ji často užívá jen povrchně a nevěnuje mnoho pozornosti Jenštejnově spiritualitě a teologii, jež má při zpracování této tematiky a k pochopení arcibiskupovy složité osobnosti základní význam. Přitom mu také unikly i další důležité monografické práce, které by byly vnesly světlo do různých podrobností, jež nepostřehl. K tomu viz recenzi J. V. Polce v „Mediaevalia Bohemica“ 1 (1969), str. 162–165.

- ³⁷ Naznačuje to sám v prvním kázání o Nanebevzetí Panny Marie: „statura pusillus sum“. Na tuto zajímavou podrobnost upozornil J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 320, pozn. 67.
- ³⁸ Stačí uvést jeho první známé literární dílo *Liber dialogorum*, na které upozornil již R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 13 a 19, patrně dokončené v letech 1379–1380, jehož knihu vyd. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 180–185. Tytéž pro Jenštejna tak charakteristické myšlenky se vynořují porůznu i v jeho korespondenci z oněch let.
- ³⁹ Několikrát ho proto kárá i sám Petr Klarifikátor. O tom viz níže.
- ⁴⁰ Souhrn těchto názorů z jeho kázání vybral a s obsažnými nejcharakterističtějšími výňatky uveřejnil J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 310–314.
- ⁴¹ Zvláště typická je např. kap. *De vana gloria honorum et dignitatum* v 1. knize jeho díla *De fugiendo saeculo* (vyd. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 215–216). Podobné myšlenky se vyskytují porůznu i jinde. K tomu srv. tamtéž, např. str. 108–109.
- ⁴² „Mendicus dicitur pauper, qui sedet et iacet in via vel in bivio obsecrans sub dei nomine ut alicuius elemosine sibi inparciatur particula, prout Lazarus eciam erat, qui iacebat ad ianuam eius ulceribus plenus propter infirmitatem, quia communiter pauperes frigus paciuntur, esuriunt, non dormiunt, et ideo corpus eorum plurimum infirmitate sauciatur. — *Cupiens saturari de micis que cadebant de mensa divitis et nemo illi dabat*, prout illa mulier Cananea... Iste autem dives forsan veris canibus favebat de micis, que de mensa sua decidebant, quam si pauperi Lazaro, qui non erat gentilis et iacebat cottidie ad ianuam eius, nec reliquie mense dabantur sibi...“ — *Homiliae diversorum evangelistarum*, II, „Homo quidam“, kod. vat. lat. 1122, f. 261ra–rb. Homilie o boháči a chudém Lazarovi (Lc 16), z níž je vzat tento úryvek, je se vši pravděpodobností pouze literární dílo a nebyla nikdy pronesena.
- ⁴³ „Plerique iam non legibus hiis scriptis usi sunt, ast eciam consuetudine patrie cuiuslibet vel proprie rationis invencione, que pro lege reputarunt, ut ad libitum eadem lege ficta nunc istum morte plecterent, nunc alio tempore ad placitum alium liberarent. Unde plerumque fit propter perversum humanum iudicium, quod ob unius galline vel alterius rei exilis furtum quis suspenditur et necatur.

Quod si homicidio reus fuerit pena tantum pecuniaria multatur cum tamen persona omnibus rebus debeat anteferri...“ – *De bono mortis*, II, kod. vat. lat. 1122, f. 71ra.

⁴⁴ „Quid etiam prosunt divicie pro culmine nobilitatis augende opes cum per se non illustrent? *Nam si res persona prestanciores essent, homo utique vilis esset*: omnia enim sunt propter hominem.“ – *Libellus quod nemo laeditur nisi a seipso*, III, kod. vat. lat. 1122, ff. 114ra-vb.

⁴⁵ „Avaricia enim clericorum nutrit avariciam laycorum.“ – Tamtéž, f. 221ra.

⁴⁶ Viz J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 312, pozn. 41.

⁴⁷ Tamtéž, str. 310, pozn. 38.

⁴⁸ Ep. 45 (AÖG 55, str. 367).

⁴⁹ *De fugiendo saeculo*, II (vyd. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, str. 59*).

⁵⁰ K tomu J. SEDLÁK v uv. díle, str. 20–27.

⁵¹ O instituci korektorů kléru viz monografickou studii Z. HLEDÍSKOVÉ, *Korektoři kléru pražské diecéze*, „Právněhistorické studie“ 16 (1971), str. 71–111.

⁵² *Libellus apologorum* (vyd. J. SEDLÁK v uv. díle, str. 71*).

⁵³ O sporu R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 36–38.

⁵⁴ *De fugiendo saeculo*, I (vyd. R. E. WELTSCH v uv. díle, str. 217).

⁵⁵ O těchto sporech viz tamtéž, str. 37–38.

⁵⁶ Uvádí je ve formě rozhovoru Jan z Jenštejna, který také výslovně označuje Jana Viklefa za jejich původce na konci svého traktátu *De consideratione* (vyd. J. SEDLÁK, *Jenštejnův traktát...*, str. (104)–(105)).

⁵⁷ Viz FRB IV, str. 537.

⁵⁸ Viz tamtéž, str. 527, 534.

⁵⁹ 17. – (*De capellanis in castris servientibus*). – Quia frequenter rectores parochiarum non audent contra nobiles et potentes mandata superiorum exsequi propter eorundem tyranidem belluinam, statuimus quod nullus presbyter assumat capellaniam cuiuscumque nobilis vel potentis seu ipsorum capellas tamquam capellanus efficiet nisi prius episcopo diocesano super eo quod ad ipsius synodos veniat et mandata superiorum sibi iniuncta ad sui domini et ipsius castri familie notitiam perferat, obedientiam faciat manualement.

18. – (*De hiis, cum clericus detinetur*). – Item cum aliquis nobilis iustitarius seu laicus quicumque captivaverit aliquem clericum pro clerico se gerentem seu depredatus fuerit alicuius ecclesia bona, capellani castrorum huiusmodi et plebani locorum in quibus clericus detinetur captivus aut preda servatur, quam primum hoc sciverint etiam non expectato super hoc alio superioris mandato, a celebratione abstineant divinorum sub pena excommunicationis quam facientes contrarium incidere volumus eo ipso.

58. – (Vyd. Dudíkovo, č. 62). – (*De immunitate ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum*). – Licet laicis in ecclesias ecclesiasticasve personas ac eorum bona omnis auctoritas sit ablata tam iure canonico quam civili, nonnulli tamen laici nitentes in vetitum immunitates eorum diversis conatibus infringere moliuntur. Nos super his eorum ausum volentes reprimere, auctoritate huius sacri concilii sub obtestatione divini iudicii et maledictionis eterne districtius inhibemus ne de cetero ad huiusmodi temerarias manus presumant extendere, quod videlicet aliquem confugientem ad ecclesiam quantumcumque maleficium grave commiserit, iudex laicus seu quivis alius quantumcumque secularem dignitatem obtinens seu potestatem exercens de ecclesia violenter presumat extrahere immunitatem ecclesie taliter violando, sed potius ad instantiam rectoris ecclesie, ad quam confugit, eidem vitam et membra illesa conservent et ipsum pecuniaria vel alia disciplina puniant minori, nisi malefactor ad ecclesiam fugiens publicus latro fuerit vel nocturnus fur et predator agrorum, aut si in ipsa ecclesia vel eius cimiterio homicidium vel membri truncationem sub spe immunitatis perpetraverit, tales enim cuiuslibet immunitatis privilegio sunt indigni. Nullus sub excommunicationis pena in ecclesia vel de ecclesia munitionem seu fortalitium presumat erigere vel facere aut ipsius cimiterium pro eius firmitate fossatis quibuslibet vallare. Nullus laicorum clericum quemcumque deferentem coronam et habitum clericalem sine demandatione ecclesiastici iudicis captivare presumat. Quod si fecerit, excommunicationis sententiam incidit ipso facto, a qua eum solus papa absolvere potest, nichilominus in eius obprobrium clerus civitatis, ville, oppidi vel castri seu parochie in quibus clericus captus est seu detinetur captivus eo ipso, alio non expectato mandato, cessationem a divinis faciat, donec per diocesani providentiam, ad cuius notitiam id perferant sine mora vel aliter liberetur, nec aliquis amicorum seu consanguineorum clerici taliter captivati pro ipsius liberatione sub excommunicationis pena audeat aliquid solvere vel de solvendo ponere cautionem. Verum si clericus vagabundus in furto vel alio maleficio deprehendatur et habeatur de fuga suspectus, tunc ex hac nostra generali licentia, quam presentibus inpertimur, secularis potestas, sub testimonio tamen clericorum, si commode haberi potuerint vel alio fide digno, malefactorem huiusmodi captivare ac eum quam primum ecclesiastico iudici presentare, iuxta traditiones sacrorum canonum puniendum. Qui autem ausu sacrilego prelatum, canonicum aut quemcumque clericum pro clerico se gerentem occiderit seu mutilaverit, preter alias diversas penas iuris, omnibus foedis si que ab ecclesia tenuit sit eo ipso privatus et ad ecclesiam a qua ea

tenuit libere revertantur. Ius patronatus, si quod in una vel in pluribus ecclesiis habuit, ipso facto perdat et ad diecesanum episcopum devolvatur. Filii eius et nepotes usque ad quartum gradum per masculinam lineam descendentes ad ordines seu quodcumque ecclesiasticum beneficium nullatenus admittantur. Illi autem qui omnem malitiam superantes archiepiscopum vel episcopum fuerint hostiliter insecuti vel eorum aliquem percusserint, ceperint vel occiderint seu ipsis malefactoribus ad hoc prestiterint consilium, auxilium vel favorem et ipsorum condescendentes ut supra, una cum ipsis sibi ad hoc quomodolibet cooperantibus, ipso facto penas incidunt a iure statutas.

59. – (Vyd. Dudíkovo, č. 63–64). – *Rescripta. (De libertate clericali).* – Eos qui temporale dominium obtinentes suis subditis aliquando intercidunt ne prelati aut clericis seu personis ecclesiasticis quidquam vendant aut emant aliquid ab eisdem neque eis bladum molant, coquant panem aut alia obsequia exhibere presumant, eo ipso excommunicationis sententie decrevimus subiaccere.

Insuper presenti constitutione iubemus ut locorum diecesani contra eos qui ab ecclesiis vel ecclesiasticis personis pro eorum rebus propriis quas non negotiandi causa deferunt aut deferri faciunt transmittunt, gabellam, teloneum suo vel alieno nomine exigunt vel extorquent in suarum animarum periculum et eorum a quibus talia exigunt, preiudicium et gravamen, excommunicationis et interdicti sententias a iure prolatas postquam de hoc ipsis constiterit omnino publicent et a suis subditis tam diu faciant publicari donec illi sic ablata restituant etiam de transgressione huiusmodi satisfaciant competenter.

60. – (Vyd. Dudíkovo, č. 65). – *Rescripta. (De statutis contra ecclesiae libertatem).* – Ad hec quicumque faciunt servari statuta edita vel consuetudines introductas contra ecclesie libertatem, statutarii et scriptores statutorum ipsorum nec non potestates, consules, rectores et consiliarii locorum ubi huiusmodi statuta et consuetudines edite fuerint et servate nec non et illi qui secundum ea presumpserint iudicare et in publicam formam scribere iudicata, in excommunicationis sententiam incidunt ipso facto.

83. – (Vyd. Dudíkovo, č. 91). – *(De sententia excommunicationis, suspensionis et interdicti).* – Sacro approbante concilio prohibemus ne quisquam prelatus vel iudex de iure vel de consuetudine excommunicandi potestatem habens in aliquem procedendo tamquam iudex excommunicationis sententiam nisi competenti admonitione premissa et presentibus personis idoneis per quas, si necesse fuerit, possit probari monitio, promulgare presumat; excommunicationem

autem in scriptis proferat et causam excommunicationis expresse scribat propter quam excommunicatio proferatur. Exemplum etiam huiusmodi scripture excommunicans teneatur excommunicato tradere infra mensem, si fuerit requisitus, super qua requisitione volumus fieri publicum instrumentum vel literas testimoniales confici sigillo autentico consignatas. Si quis autem iudicum huius constitutionis temerarius extiterit violator etiam si alias fuerit iusta excommunicationis sententia, per mensem unum ab ingressu ecclesie et divinis noverit se suspensum. Et hec eadem in suspensionis et interdicti volumus observari. Plebani vero seu parochiarum ecclesiarum rectores excommunicandi auctoritatem sibi noverint penitus interdictam; quod si propria temeritate quempiam excommunicare presumpserint, superioris arbitrio proinde puniantur. Cum autem in prolatione sententiarum huiusmodi magna maturitas requiratur, episcopi et alii iudices ecclesiastici sententias ipsas per se ipsos in rebelles proferant et demum publicationem seu denuntiationem earundem plebanis locorum committant, qui commissione super hoc seu mandato recepto, induti sacerdotali veste, ad altare seu in ambone ecclesie stantes, exposita populo excommunicationis causa, accensis candelis et proiectis ad terram, excommunicatum denuntiabunt publice et precipient, ut ab ipsius communione abstineant universi. Denuntiare etiam eum debet episcopus, quem excommunicavit vicinis episcopis qui ad ipsius requisitionem talem in suis diecesibus excommunicatum denuntiabunt et ipsum tamquam excommunicatum vitabunt et a suis subditis facient arctius evitari.

84. – (Vyd. Dudíkovo, č. 92). – (*De eo quod nullus teneatur communicare maiori excommunicatione excommunicatum*). – Nonnulli maiori excommunicatione ligati et publice denunciati absolutionis beneficium parvipendunt ex eo, quia clerici seculares et religiosi et maxime exempti eis non solum in omnibus actibus et extra divinum officium verum etiam in divinorum celebratione communicare presumunt et si quandoque clerici ipsi de communione seu participatione huiusmodi arguuntur, respondent nonnumquam mendaciter quod talis excommunicatio ad eorum notitiam non pervenit. Quia vero excommunicatos excommunicatione maiori tam exempti quam non exempti vitare tenentur et si eis communicant excommunicationem incurrunt minorem; nec sit necessarium quod singulorum auribus singulariter inculcetur, ex quo sententia ipsa publice promulgatur, diffiniendo statuimus quod cum excommunicationis sententia in ecclesia cathedrali, sinodo, parochia propria vel alio loco debito et patenti solempniter fuerit promulgata seu publicata, ipsi excommunicato participans se quin huiusmodi canonice puniatur, per ignorantiam nullatenus valeat excusare, nisi doceat quod tempore pro-

mulgationis seu publicationis ipsius sententie fuerit extra diocesim vel alibi in tanta distantia constitutus sic quod ad eum talis excommunicatio non pervenerit nec potuerit verisimiliter pervenisse. Insuper ille, qui dum esset sanus corpore, absolutionis beneficium a sententia excommunicationis, qua innodatus existit, petere negligit seu contempnit, in egritudinis lecto absolutionem petens, non antea absolvatur donec ponat idoneam cautionem quod sive convalescat sive moriatur, secundum possibilitatem suam, per se vel per alium plenarie satisfaciatur de commissio ratione cuius fuit excommunicationis vinculo innodatus. Qui vero excommunicatus moritur, ipsius cadaveri christianorum communio denegetur. — Text převzat z kritického vydání statut připraveného R. Zeleným, jemuž děkuji za použití rukopisu.

⁶⁰ Viz A. SEDLÁČEK, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1914, str. 31, č. 108b. Text je rkp. Kap. archivů v Praze, XXV, f. 126r.

⁶¹ Tak je vhodně nazval R. HOLINKA, *Jan z Jenštejna...*, str. 181.

⁶² Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 28–29. O průběhu násilností proti církevnímu majetku i osobám jsme zpraveni pouze neurčitě. Docházelo k nim již v posledních letech vlády Karla IV. a z několika blíže nedatovaných listů, jejichž znění se zachovalo v listáři olomouckého biskupa Jana ze Středy, by se zdálo, že zodpovědnost za ně padala v nemalé míře především na mladého Jana Soběslava, ačkoliv, jak se ukázalo zvláště v letech 1379–1381, oba jeho bratři si počínali podobně.

⁶³ CDEM 11, str. 151–152, č. 166. K tomu srv. tamtéž, str. 159, č. 174, i ostrý dopis biskupa Jana ze Středy Joštovi.

⁶⁴ CDEM 11, str. 160, č. 175. K smíru došlo 20. února 1380 a téhož dne sňal legát Pileus z Jošta a z ostatních viníků církevní tresty. Tamtéž, str. 160–161, č. 176.

⁶⁵ Tamtéž, str. 169, č. 186.

⁶⁶ Tamtéž, str. 169–170, č. 187. Jošt jedná pouze svým jménem a zavazuje se chránit biskupa proti svým bratřím Prokopovi a Janu Soběslavovi, kdyby s narovnáním nesouhlasili.

⁶⁷ Tamtéž, str. 173, č. 191.

⁶⁸ Tamtéž, str. 182, č. 202.

⁶⁹ Dozvuky těchto událostí jsou papežské listiny z konce onoho roku. Viz tamtéž, str. 211–212, č. 239–240 a str. 213, č. 241.

⁷⁰ O tom podrobně F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 29–33.

⁷¹ Tamtéž, str. 33. O tomto sporu a o poměru Jana z Jenštejna ke Kunešovi a o Kunešově agitaci pro Klementa VII. R. HOLINKA, *Církevní politika...*, str. 70–78.

- ⁷² To vyplývá z Jenštejnova listu mistru Borešovi, který spolu s ostatními úředníky utekl a meškal mimo Prahu. Ep. 24 (AÖG 55, str. 329). Snad do této souvislosti možno zařadit i další list podobného obsahu Ep. 53 (AÖG 55, str. 376–378). J. Loserth klade sem i další dopisy, č. 3, 6, 7.
- ⁷³ „Quid fuit ille timor, que persecucio, qualis metus, qui constanciam tuam exasperare potuerunt in tantum, ut, qui secundum apostolum iusticie lorica fulcitus, fidei clipeo munitus, calceatus pedes in veritate evangelii, galea salutis insignitus et gladio verbi dei accinctus existeres, formidine modice persecucionis percussus aufugisti eciam a nobis minime licencia habita et obtenta, licet sepius a nobis requisitus te oportere mori nobiscum affirmasse; non consideras quod senio gravatus cottidie expectas tibi imminere aut estus febrium, aut podagre molem vel lapidis torsionem aut cuiuscunque morbi alterius lesionem, quibus humana facile vita dissolvitur, et tamen gladio occumbere metuis, quo plerumque martyres coronas meruere... Bene audacter scribimus, festucam obtrectando in aliis, in nobis vero trahem inherentem minime perpendentes; hoc ideo dicimus, quia nondum ad radicem posita est securis. Nam si quis nos gladio confodere vellet, celerius forsitan absconderemus ab eo.“ – Ep. 24. (AÖG 55, str. 328).
- ⁷⁴ Statut *Cura officii pastoralis* vyd. K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 29.
- ⁷⁵ Takto předkládá po letech toto své přesvědčení papeži: „Et nisi solus cum consilio prelatorum meorum pro pace universali tocius cleri per statutas aliquas excommunicationis sentencias et interdicti providissem, totus clerus multis iniuriis et spoliis fuisset devastatus divinusque cultus similiter diminuitus et anichilatus.“ – *Acta in curia Romana*, čl. XIV (uv. vyd., str. 427).
- ⁷⁶ Je možno se o nich zlomkovitě dozvědět zcela náhodně z ojediněle zachovaných listinných památek, z papežských listin, zvl. tzv. konservatorií, nebo i z tzv. formulářových sbírek, v nichž se pro dobu Václava IV. skrývají bohaté zdroje historických poznatků. Při jejich zpracování je nutno si počínat velmi kriticky, jak bylo už naznačeno výše v pozn. 7 o listinách, hlásících se do prostředí královské kanceláře. Aspoň v jednom opise se zachovaly podobným způsobem i dva dopisy, jeden, jímž pražská kapitula údajně žádá arcibiskupa Jana z Jenštejna o pomoc po násilném zabrání s vědomím krále jejich dvou vesnic, a arcibiskupova odpověď. Obojí může být pouhá literární fikce. Nicméně o násilném zabírání statků pražské kapituly je známo odjinud a arcibiskupova odpověď není stereotypní, ale vcelku odpovídá jeho stylu i jeho mentalitě:

Conqueritur capitulum Pragense quod talis eis duas villas [abstulit]. – Ve-

nerabilissimo in Cristo patri et domino domino I[ohanni], sancte Pragensis ecclesie archiepiscopo et apostolice sedis legato oracionis in domino pretuita puritate previa obediencia. Cum sincera deliberacionis vestre dum aciem concepimus qua deberemus fungi super dampnifero casu, quem innoxie noviter percepimus, qualiter ab eodem valeremus effugere singulare aspicimus refugium apud piam reverendissimi in Christo patris domini archiepiscopi Pragensis gratiam. Cuius petitionis vergere cernitur in dedecus et detrimentum cleri oppressio violenta (violata – rkp.). Quapropter, reverendissime pater et domine, voce proponit querula tocius capituli concio violentam nunc tiranidem innocue sufferens quod J. de B. duas villas de longiquis a temporibus ab eodem capitulo tentas (tente – rkp.) posse quod sinit pacifice quandam a rege fingens sibi factam super eisdem villis gratiam, abstulit violenter. Quapropter supplicamus hunanimiter vestra quatenus paternitas coram rege previo dingnetur intercedere pretuitum quod capitulum easdem possideat divicias, quas iuste possedit temporibus ab antiquis. Pro quo preter meritum quod a deo vestra merebitur paternitas honorem obtinebit et a toto capitulo per immensas graci[ar]um et oracionum constanciam incessantem. B. prepositus, C. decanus totumque capitulum talis ecclesie.

Condolet ipsis et vult regem petere quod ipsis villas libertaret. – I[ohannes], dei gracia Pragensis ecclesie archiepiscopus, salutem in domino cum promocione felici quo comprobant singulis preoptatis. Ach secularis brachii tantum quod se inssat [!] potencia cleri super condiciones laudabiles tocius quod per ipsam christianissimi statucio radicata ratio dirigitur tramitem sane rationis quilibet tenetur congruere [!] et hiis precipue, cuius interest populum christianum. Vestris igitur, honorabiles viri, dolentes compacientes turbatibus rogamus, quatenus singulas turbacionum angarias sufferatis leniter, nam passione[s] huius mundi non sunt condigne futuris premiis, que suis electis salvator largiflua pietatis gracia revelabit. Oportet enim adversa tolerare super et prospera in area mundi passibilis constitutis et ergo considerata mundi mutabilitate varia in quo nichil tuti nichilque stabilis quit persistere in vobis iminet toleretis ad tempus iniuriam donec omnipotens de remedio providebit. Confidimus nam indubie magnificus quod rex noster, cui ferventibus supplicare volumus precibus, iusticiam qui fovere dei noscuntur presidio frui super clerum sua diocesi non permittit violenciam cum ex hoc sibi vergeret dedecus et scandalum et periculum criminis odiosi. Honorabilibus viris et dominis preposito, decano totique capitulo ecclesie Pragensis. – Bamberg, Staatliche Bibliothek, Msc. Philol. 18 (N. I. 16), ff. 193rv. Jiný dopis podobného obsahu je v rkp. Clm

22373 v Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově na f. 215vab.

⁷⁷ Podrobně se jimi zabýval v poslední době např. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 45 a násl. a R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 55–64.

⁷⁸ Viz např. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 58–61.

⁷⁹ V zásadě je Jan z Jenštejna stoupencem silné královské moci, v níž vidí jednotící sílu ve státě a zásadně odmítá násilné řešení sporů mezi králem a šlechtou. Proto ostře odsuzoval, patrně během panského odboje v roce 1394, roztržku mezi králem a šlechtou, která zemi přinesla rozdělení a války. Viz úryvek jeho třetího kázání ze svátku Navštívení (asi z 2. července 1394), který vyd. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 303–304, pozn. 14.

⁸⁰ Trpce si na to stěžuje ve svém *Libellus apologorum* (vyd. J. SEDLÁK, *M. Jan Hus*, str. 70* a 75*). Přitom si až příliš jasně uvědomoval, že ani ve věžích pevných hradů uprostřed ozbrojenců není nikdo naprosto bezpečný. Viz *De fugiendo saeculo*, I, (vyd. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 213–214).

⁸¹ *Series episcoporum* v SRB II, str. 444–445.

⁸² „Hic [Jan z Jenštejna] redificavit [!] Keisberg cum magnis muris et turrim forti... castro fundavit“ – R. ROUČEK, *Chrám sv. Víta*, str. 62.

⁸³ Naznačuje to Petr Klarifikátor: „Habitum etiam canonicorum regularium ferre voluit, et in hoc forte finetenus profiteri.“ *Vita*, kap. XIV (FRB I, str. 459).

⁸⁴ Tyto obavy vyjadřuje on sám ve své závěti, dnes nezvěstné, jejíž část cituje *Vita*, kap. XIX (FRB I, str. 446).

⁸⁵ *Čechy...*, str. 45.

⁸⁶ Ve svém dílku o stupních křesťanské dokonalosti ho takto povzbuzuje Petr Klarifikátor: „...ut in hiis bonis sue in omnibus pocius alterius quam vestram studeatis adimplere voluntatem... precipue tamen precepta sedis apostolice totis mentibus amplexari conuenit...“ – Praha, Kap. kn. D LVII, f. 99r.

⁸⁷ Celý tento bolestný dopis viz v AÖG 55, str. 361. K tomu srv. i J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 304n a I. V. POLC, *De origine...*, str. 53. Hromadné vyobcování z církve pro včasné nezaplacení poplatků apoštolské komoře není v oné době zjev vzácný. 24. prosince 1390 např. byli takto postiženi pro nezaplacení servicií v stanoveném termínu Jan Soběslav, tehdy aquilejský patriarcha, 29 biskupů a 64 opatů. I Bonifác IX. si počínal v tomto případě stejně jako jeho předchůdci. Ostatně ve svém dopise se zmiňuje Jan z Jenštejna o případu olomouckého biskupa Petra Jelita, který byl ze stejných příčin jako on vyobcován, brzy nato zemřel (12. února 1387) a v době, kdy Jenštejn psal svůj dopis, ještě nevěděl, zda byl pohřben. K tomu srv. např. J. FAVIER, *Les finances pontificales a l'époque du Grand Schisme*

d'Occident 1378–1419 (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 211), Paříž 1966, str. 390 aj.

⁸⁸ Srv. např. Ep. 3 (AÖG 55, str. 300–302).

⁸⁹ Tamtéž, Ep. 33 (str. 336–337).

⁹⁰ Tamtéž, Ep. 21 (str. 324).

⁹¹ Viz např. tamtéž, Ep. 34 (str. 361).

⁹² I. V. POLC, *De origine...*, str. 48–50.

⁹³ Tamtéž, str. 76–78 a 89–90.

⁹⁴ *Vita*, kap. XV (FRB I, str. 460–461). Viz např. i kap. XVI (tamtéž, str. 463).

⁹⁵ Byl psán po 11. únoru 1383, poněvadž se v něm hovoří o roudnickém proboštu Mikuláši jako o zemřelém.

⁹⁶ „O princeps superintendencium, quanta vigilancia, quanto vestro studio opus est, ut legitime officii iura persolvatis presertim hiis diebus, in quibus, heu, habundante iniquitate et rerum transeuncium cupidine karitas refriguit, quin potius extincta est plurimorum eo quod omnes querant que sua sunt, non que Iesu Christi. Heu, pater, hora novissima, tempora pessima, in quibus veritas de terra absorpta est et iusticia in celum abscessit!... Sed et aliarum beluarum monstra, quorum non est numerus, in hac noctis caligine pertranseunt querentes escam sibi. Oves pascue tue in leones, arietes ovium in lupos vespertinos commutati sunt... Pastor bone, quid facietis bestiis istis? Si dixero: fugite, negligenciam commissi gregis inducam; sin autem consilium dederò suscitare adversus eos, qui dispergunt gregem, cruentis bestiarum morsibus te expono, qui maxime rabiei sue dentes in pastorem acuerunt.“ – *Epistola ex interpretatione nominis et officii*, Praha, Kap. kn. D LVII, f. 90rv.

⁹⁷ Ep. 4 (AÖG 55, str. 307).

⁹⁸ Tamtéž, str. 305.

⁹⁹ Tamtéž, str. 306.

¹⁰⁰ *Vita*, kap. XX, (FRB I, str. 467). Petr udává rok 1383 „circa festum Barnabae“ (= 11. června). Není jisto, zda v přepisu v rkp. Nár. musea v Praze XVI E 19, odkud je Jenštejnův životopis otištěn, není na f. 161r mylné datum: Petr Klarifikátor, který se obvykle snaží podávat události v chronologickém sledu, klade zde za sebou data: 24. prosince 1383, 11. června 1383 a hned nato 15. srpna 1385, vše vypsáno arabskými číslicemi. Nezná se však, že události června 1383 – přítomnost papežského legáta Rajmunda z Kapuy v Čechách, válka s Biberštejnem v severních Čechách a očekávaný příchod francouzského poselstva (ačli nějaký zásah Jenštejnův proti němu nebyl využit k vyvolání králova hněvu), byly vhodným prostředím pro tak tvrdý zásah, mj. v samém dohledu Prahy. Je možné, že man-

tovský vyslanec Bonifacio de Lupi, který v té době meškal v Praze a jednal s králem a jeho radou, by se byl o této události jistě dozvěděl a byl by o ní referoval svému pánu jako o všech ostatních zajímavých podrobnostech z okolí dvora. Nicméně v jeho zprávách jsou jen náznaky celkem klidné situace. Lépe by se korespondence Klarifikátorova a Jenštejnova i přepadení arcibiskupských statků hodilo do roku 1384, nebo 1385.

¹⁰¹ Viz I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 410–411.

¹⁰² Srv. F. TADRA, *Kulturní styky...*, str. 68.

¹⁰³ *Vita*, kap. XX (FRB I, str. 467).

¹⁰⁴ Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 67.

¹⁰⁵ Naposledy je vydal W. SEŇKO, *Mateusz z Krakowa „De praxi Romanae Curiae“*, Vratislav 1969, str. 150–159. O synodě Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody...*, str. 133.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 151.

¹⁰⁷ Tamtéž, uv. místo.

¹⁰⁸ Uv. místo.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 152–153.

¹¹⁰ Text otištěn v LE III, str. 262, č. 402. K datování statutu Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody...*, str. 133.

¹¹¹ *Čechy...*, str. 67.

¹¹² Viz LE III, str. 261–262, č. 401. K tomu Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody...*, str. 133. Na této synodě pronesl své výmluvné kázání na téma „Digne ambuletis“ Matouš z Krakova. Ozývají se v něm nejen stesky na pohoršlivý život duchovních, jak bývá obvyklé při oněch příležitostech, ale také na pronásledování duchovních. Viz W. SEŇKO v uv. díle, zvl. str. 143–144, kde Matouš naráží na to, jak se laičtí „ochránci“ nenásilně a se svolením přestrašených duchovních držitelů zmocňují výnosů z církevního majetku: „Quid enim refert, si saeculares bona ecclesiae tibi commissa non violenter auferunt, quando ea te consentiente consummunt. Et forte melius expediret sine culpa tua eorum violentiam tollerare, quam cum periculo tuo, ut qualemcumque pacem habeas, dare eis voluntarie et eis saeculariter conversari.“ K tomu srv. i výše pozn. 18.

¹¹³ *Archbishop...*, str. 58–59.

¹¹⁴ Viz K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 35–36.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 36.

¹¹⁶ Úryvek kázání vyd. lat. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 316 až 317, pozn. 54. K pokusu o přesnější datování tohoto významného kázání bude nutno přistoupit až v rámci datování celého Jenštejnova literárního díla.

¹¹⁷ Na tato a předchozí kázání upozornil již A. NEUMANN, *Z kázání ar-*

cibiskupa..., str. 360–361, 406–407 a dále se jimi zabývali a vydali je nezávisle na sobě J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 320–321 (= *De persecutione*) a R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 192–195 (= *De persecutione*) a 195–197 (= *De officio pastoris*). J. Kadlec se domnívá, že první z nich pochází asi z devadesátých let, tj. z doby krátce po roce 1390.

¹¹⁸ R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 194.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 195.

¹²⁰ Tamtéž, str. 196.

POZNÁMKY K VIII. KAPITOLE

¹ Latinský text s českým překladem otiskl R. ROUČEK, *Chrám sv. Víta...*, str. 64–65.

² O tom *Series episcoporum...*, (SRB II, str. 443).

³ Text vyd. K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 41–42. Zajímavý je statut pověřující preláty a faráře stíhat světské pány, kteří odsouzeným na smrt nedovolují přijímat svátosti, klatbou. Viz i Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody...*, str. 135–136.

⁴ Úvod Jenštejnovy žaloby v *Acta in curia Romana* (vyd. P. DE VOOHT, str. 422–423) a kratší znění, kod. vat. lat. 1122 169rb-va.

⁵ Konalo se obvykle 2. října. Viz I. V. POLC, *De origine...*, str. 46, pozn. 17. Téhož názoru je i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 104, pozn. 1.

⁶ Celý text je vložený v *Acta in curia Romana*, čl. I.–XIII. (uv. vyd., str. 423–426).

⁷ Viz zvl. čl. III.–IV. (uv. vyd., str. 424–425).

⁸ *Čechy...*, str. 99–103. K tomu srv. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 65–66.

⁹ F. M. BARTOŠ vyvozuje jeho návštěvu u Jana z Jenštejna z Jindřichových účtů, v nichž je mj. z doby jeho pražské návštěvy i položka „pro imposicione petrarum in tabulis et servientibus episcopi, laborantibus circa consecracionem earundem“. Str. 100. Jde tu nepochybně o posvěcení obrazů v Praze nějakým biskupem. Tím nemusel být Jenštejn, ale jeden z jeho světicích biskupů, nebo někdy z jiných biskupů přítomných v Praze při dvoře krále. Nicméně tím nikterak není oslabena domněnka, že princ byl Janem z Jenštejna pohoštěn v jeho dvoře, nebo dokonce uveden do katedrály.

¹⁰ Požadavky panské jednoty jsou vloženy do tzv. Žebráckého zápisu z 30. května 1395. Text vyd. v „Archiv Český“, I, str. 56–58. K tomu srv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 132–133. Také ve zprávě o prvním zajetí Václava IV. je ve stížnosti panské zmínka o tom, že „ecclesiae

spoliantur beneficiis“ (F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 97, č. 104) – „takže skrze neznámé prosby a zámyslné kostelové se lúpie z obrokuov“ (českou verzi viz ve *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu*, vyd. B. HAVRÁNEK–J. HRABÁK, Praha 1957, str. 617).

- ¹¹ K tomu F. M. BARTOŠ, uv. dílo, str. 58–61 a Z. FIALA, *Předhusitské Čechy...*, str. 309–310. K otázce doby vzniku a autorství *Nové rady* je nutno poznamenat, že dosud nebyl vyvrácen všeobecně přijatý názor, že jejím autorem je Smil Flaška z Pardubic a že „vznikla patrně v době, kdy byl Smil členem protikrálovské panské jednoty a kdy se král smířoval s pány.“ – J. HRABÁK, *Vrchol feudální kultury a úsilí o demokracii literatury v Dějinách české literatury*, I, Praha 1959, str. 145–146. O vzniku a autorovi se v poslední době vyjádřil i J. TRŠKA, že je ji nutno posunout na počátek vlády Václavovy a do okruhu biskupa Jana ze Středy („*Nová literatura*“ doby Karlovy a Václavovy, SH 10 (1962), str. 48–60 a *Literární činnost...*, str. 17). Ačkoliv svůj názor dokládá mnoha přesvědčivými důkazy, zvl. stylistickými, přece nevysvětluje různé, až příliš konkrétní narážky nikoliv na první léta doby Václavovy, ale na dobu značně pozdější, jež nebylo možno předvídat.

- ¹² *Acta*, čl. XIV (uv. vyd., str. 426–427).

- ¹³ F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 104.

- ¹⁴ F. M. BARTOŠ se domnívá, že mohlo jít o obnovení statutů podzimních synod z let 1385 a 1386 (*Jan z Jenštejna...*, str. 27, pozn. 43), ale sám prohlašuje, že „dokud se však nenajdou statuta této synody (1392), zdá se mi přece odvážným přitakati výkladu tak svůdnému.“ K. HÖFLER (*Concilia...*, str. 42–43) sice otiskl protokol datovaný v rukopise pouze rokem 1392 bez bližšího udání, jde-li o jarní, či podzimní synodu, hned za protokolem jarní synody téhož roku, ale v šesti člancích není žádný, který by se i zdaleka vztahoval k těmto událostem. Viz i Z. HLEDÍKOVÁ, *Synody...*, str. 136.

- ¹⁵ Viz F. M. BARTOŠ, *Jan z Jenštejna...*, str. 26.

- ¹⁶ Podrobně se zabývá v poslední době křesťansko-židovskými vztahy ve středověku B. BLUMENKRANZ, *Juifs et chrétiens dans le monde occidental, 430–1096* (Études Juives, 2), Paříž–Haag 1960. Tuto studii doplňuje další monografie, týkající se zmínek o židovské otázce v dílech křesťanských autorů – *Les auteurs chrétiens latins du moyen âge sur les Juifs et le judaïsme* (Études Juives, 4), Paříž–Haag 1963. Z obojího díla si je možno vytvořit podrobný celkový obraz. V nich a v níže zmíněných studiích je možno najít i podrobný seznam obsáhlé literatury, zabývající se tímto problémem. Pro jeho složitost jsou zde načrtnuty pouze ty momenty, jež objasní celkovou situaci a přispějí k pochopení poměrů v době Václava IV. i příčin, jež hrály nemalou roli

při smrti Jana z Pomuku. Z téhož důvodu jsou i bibliografické poznámky omezeny na nejmenší možnou míru.

- ¹⁷ Je si ovšem třeba uvědomit, že poznámky židům nepřiznivé, pokud nejsou inspirovány Písmem, narážejí na misijní činnost sv. Cyrila a Metoděje mezi Chazary, tj. před jejich příchodem na Velkou Moravu. Srv. např. F. DVORNÍK, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970, str. 70–71, 192 a 316. Viz např. hymnus na svátek sv. Cyrila (Služba Cyrilovi) v *Magnae Moraviae fontes historici*, II, Brno 1967, str. 327 nebo *Chvalořeč o sv. Cyrilu a Metoději*, kde jsou oba světcí nazýváni odpůrci židů, ale opět ve stejné souvislosti (srv. J. VAŠICA, *Literární památky epochy velkomoravské*, Praha 1966, str. 268 aj.). Časté narážky na židy při srovnání vrahů sv. Václava s židy chystajícími Kristovu smrt mají ovšem biblický podklad, ale jejich opakování jak v staroslověnských legendách václavských, tak v legendě tzv. Kristiána má nádech úmyslného vyjádření antipatie (srv. např. J. VAJS, *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*, Praha 1929, str. 17, 19, 24, 25, 27, 38 atd. a J. PEKAŘ, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Praha 1905, str. 113).
- ¹⁸ Alkvín, ačkoliv ani v jeho autentických spisech obvyklé protižidovské narážky nechybějí, není ani autorem ani inspirátorem tohoto díla. Srv. B. BLUMENKRANZ, *Les auteurs...*, str. 144–146.
- ¹⁹ O něm a o jeho názorech, týkajících se židovské otázky ve spojení s příchodem Antikrista viz B. BLUMENKRANZ v uv. díle, str. 231–232. Velmi dobrý, dosud nepřekonaný přehled má i K. CHYTIL, *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese* (Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, tř. 1, č. 59), Praha 1918, který podrobně podává vývoj těchto názorů. Stručněji a na základě novější literatury se zabývá touto tematikou i N. COHN, *The Pursuit of the Millenium* (Harper Torchbooks), New York 1961, zvl. na str. 58–63.
- ²⁰ Jeho *Libellus de Antichristo* (nebo také známý pod jménem *De ortu et tempore Antichristi*), sepsaný před rokem 954 pro královnu Gerbergu, viz v PL 101, sl. 1292–93 a 1296, a kritické, ale méně přístupné vydání v díle: E. SACKUR, *Sibyllinische Texte und Forschungen*, Halle 1898, str. 104–113.
- ²¹ O tom např. stručně K. CHYTIL, *Antikrist...*, str. 20 a násl.
- ²² O židech v středověkých dramatech náboženského rázu podrobně J. TRACHTENBERG, *The Devil and the Jews. The medieval conception of the Jew and its relation to modern anti-semitism*, New Haven – Conn. 1944, str. 36–40. Srv. i K. CHYTIL, *Antikrist...*, str. 54–57.
- ²³ N. COHN, *The Pursuit...*, str. 62–63.
- ²⁴ V tomto smyslu měl podle Guiberta de Nogent hovořit papež

Urban II. v Clermontu, když vyzýval ke křížovému tažení v roce 1096. Srv. N. COHN, *The Pursuit...*, str. 59.

- ²⁵ Poměrem mezi církevní autoritou, resp. papeži a židy ve středověku se podrobně zabývá E. A. SYNAN, *The Popes and the Jews in the Middle Ages* (Macmillan Paperbacks Edition), New York 1967, který ačkoliv tuto otázku zkoumá z jiného hlediska než B. Blumenkranz, přece v mnohém na něho navazuje a pokračuje tam, kde první dílo končí, tj. začátkem prvního křížového tažení (1096). O pogromu na pražské židy v roce 1096, způsobeném křížáckými vojsky, a o marné snaze biskupa Kosmase je zachránit, i o zákroku knížete Břetislava I. proti židům v roce 1098 viz Kosmovu kroniku (III, č. 4; FRB II, str. 139–140).

- ²⁶ O tom podrobně E. A. SYNAN, *The Popes...*, str. 75–79.

- ²⁷ Tamtéž, str. 79.

- ²⁸ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, str. 199–200 (kán. 26. III. lateránského sněmu z roku 1179), str. 241–243 (konst. 67–70 IV. lateránského sněmu) a 245 (konst. 71 o povinnostech dlužníků křížáků vůči židovským věřitelům). Srv. i nařízení Lyonského sněmu z roku 1245, tamtéž str. 275. K tomu viz i E. A. SYNAN, *The Popes...*, str. 103–106.

- ²⁹ H. PIRENNE, *La civilisation occidentale au Moyen Age: le mouvement économique et social v: Histoire du Moyen Age* (Historie Générale, 8), Paříž 1933, str. 160.

- ³⁰ E. A. SYNAN, *The Popes...*, str. 110–111.

- ³¹ Tamtéž, str. 111. Přitom ovšem Řehoř IX. v duchu předchozích církevních sněmů a nařízení se ostře stavěl vůči proselytismu ze strany židovské v Německu, jemuž čelil zákazem židům vést s křesťany teologické debaty, aby jimi snad nebyli prostí křesťané svedeni na scestí, podporoval kampaň proti Talmudu a jiným židovským knihám a poskytl dlužníkům židů, kteří učinili křížácký slib, úlevu v tom, že nemuseli dluh splácet hned, ale po splnění slibu, a zprostil je placení úroku. Na druhé straně však se zastal i židů, kteří byli křesťany násilně utlačováni, poněvadž, jak prohlásil, byli stvořeni týmž Bohem a jejich předkové – i když oni sami v Krista neuvěřili – byli Božími přáteli a poněvadž jednoho dne měla být jejich zbylá část obrácena a spasena. Zvláště energicky se zastal židů ve Francii, kteří se k němu odvolali proti násilí, jež se na nich dalo.

- ³² V roce 1274 velmi ostrým dopisem adresovaným německým biskupům papež Inocenc IV. – opět na odvolání židů – pohrozil církevními tresty všem, kteří by je z těchto zločinů nespravedlivě osočovali a činili jim násilí. – Tamtéž, str. 114–115 a lat. text na str. 239–241.

- ³³ Tamtéž, str. 131–134. K tomu srv. např. i G. SZÉKELY, *Le mouvement*

des flagellants au 14e siècle, son caractère et ses causes v: Hérésies et Sociétés dans l'Europe pré-industrielle 11e–18e siècles, (Civilisations et Sociétés, 10), Paříž–Haag 1968, zvl. str. 232–233.

- ³⁴ Nejdůležitější literatura o dějinách židů ve středověkých Čechách je uvedena v HGBL I, str. 293, pozn. 17. Obsáhlé statě jsou jim věnovány v jednotlivých svazcích ČD. Židovskou otázkou se podrobně zabývá pro dobu Karla IV. i E. WERUNSKY, *Geschichte Kaiser Karls IV. und seine Zeit*, I–II, Innsbruck 1880–1892, zvl. II, str. 239–273. Pro dějiny židů v Praze je dosud užitečné i dílo W. W. TOMKA, *Dějepis*, zvl. II.–III. díl pro dobu Karla IV. a Václava IV. Srv. i např. F. GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949, str. 15, 16 aj.
- ³⁵ Listinu otiskl J. ČELAKOVSKÝ, *Codex iuris municipalis Bohemiae*, I, Praha 1886, str. 79–80, č. 49. K tomu srv. i W. W. TOMEK, *Dějepis...*, II, str. 6–9.
- ³⁶ K tomu došlo např. v Norimberku roku 1349 – krátce poté, kdy se chtěl tímto způsobem postarat Karel IV. o odškodnění Ludvíka Braniborského, jemuž dal právo si po případném pogromu zajistit nejlepší domy zabitých židů. Je zde však třeba vzít v úvahu, že to bylo právě v době, kdy v celé Evropě docházelo k hromadnému vraždění židů, poněvadž byli – a v tom mají nemalou zásluhu flagelanti, táhnoucí z kraje do kraje – označováni za původce katastrofální morové epidemie. K vraždění židů došlo nedlouho nato např. i v nedalekém Chebu – 25. března 1350.
- ³⁷ W. W. TOMEK, *Dějepis...*, II, str. 367–368.
- ³⁸ O tom souhrnně K. CHYTIL, *Antikerist...*, str. 31–32 a 71–111.
- ³⁹ Kán. 66. (Vyd. Dudíkovo, č. 71). – Etsi Iudeos, quos culpa perpetue servituti subiecit, pietas christiana receptat et sustineat cohabitatio-nem illorum, ingrati tamen esse non debent ut reddant christianis pro gratia contumeliam et de familiaritate contemptum et illam retri-butionem inpendant quam iuxta vulgare proverbium mus in pera, serpens in gremio et ignis in sinu suis consueverunt hospitibus ex-hibere. Accepimus autem quod Iudei christianas puerorum suorum nutrices, quod non tantum dicere sed etiam nephandum est cogitare, cum illas recipere Corpus et Sanguinem Jesu Christi contingit, per triduum antequam eos lactent, lac effundere faciunt in latrinam. Alia insuper contra fidem catholicam detestabilia et inaudita committunt propter que est fidelibus verendum ne divinam indignationem in-currant, cum eos perpetrare sustinent que fidei nostre confusionem inducunt. Inhibemus ergo districte ne de cetero nutrices seu obstet-rices sive servientes habeant christianas, ne ipsos vel ipsas ex fami-liaritate nimia ad sue infidelitatis errorem pertrahant et ne filii libere

filiis famulentur ancille, sed tanquam servi a Domino reprobati, in cuius mortem nequiter coniuraverunt, se saltem per effectum operis recognoscant servos illorum quos Christi mors liberos et illos servos effecit. Si vero hac prohibitione nostra, imo verius apostolica contempta, nutrices, obstetrices et aliam familiam non dimittant christianam, episcopi locorum sub excommunicationis pena inhi-beant districte omnibus christianis ne cum Iudeis commercium aliquod exercere audeant.

Kán. 67 (Vyd. Dudíkovo, č. 67). – Quia similitudo exterioris habitus, quem Iudei cum Christianis indistinctum deferunt, plerumque tantum inducit periculum quod per errorem christiani Iudeorum et Iudei christianorum mulieribus commiscuntur, ne igitur tam dampnate commixtionis excessus per velamen erroris huiusmodi, quandoque simulati, ulterius excusari possit, statuimus, ut masculi Iudeorum in capitibus suis pilea lata, ut antiquitus solebat et non caputia deferant; mulieres vero sub peplo sive alio velamine capitis orarium sive levaturam eminentem supra frontem ponant sic quod omni tempore per huiusmodi signa a christianis discernantur. Que signa si Iudei infra duorum mensium spatium a publicatione presentium non assumpserint ut est dictum, ex tunc eis per excommunicationis sententiam christianorum communio subtrahatur et in penam temporalis domini loci, qui ipsos ad hoc non compellet, clerus secularis et religiosus civitatis, oppidi seu ville, in quibus Iudei taliter indistincti morantur, eo ipso generalem cessationem faciant a divinis donec per Iudeos statuto presenti fuerint obeditum.

Kán. 68. (Vyd. Dudíkovo, č. 73). – In die Parasceven, Dominice Passionis Iudei in publicum non procedant et per totam illam diem hostia (ostia) et fenestras suas clausas teneant, ne in christianorum conspectu, qui tunc sacratissime Passionis memoriam exhibentes lamentationis signa pretendunt, per suas derisiones et blasphemias in contumeliam prosiliant Creatoris. Nulli eorum publico preficiantur officio; si quis autem hoc commiserit, excommunicationis sententia innodetur. Iudeo vero officiali tamdiu christianorum communio in commerciis et aliis denegetur, donec in usus pauperum christianorum secundum providentiam diecesani episcopi convertatur, quidquid fuerit a christianis adeptus occasione officii sic suscepti et officium cum pudore dimittat quod irreverenter assumpsit. Synagogas novas construere nullatenus admittantur sed antiquas, si corruerint vel ruinam minantur, reedificare poterunt, non autem ut eas exalcent aut ampliores aut preciosiores faciant quam ante fuisse noscuntur; qui utique [hoc] pro magno debent habere quod in veteribus synagogis et suis observantiis tolerantur. Ad baptismum non

cogantur inviti nec in personis vel rebus suis sine iudicio puniantur nec in suis festivitatibus perturbentur nec eorum cimiteria per exhaumationem corporum vel alias violentur.

Kán. 69. (Vyd. Dudíkovo, č. 77). – ...Contra christianos qui ad ritum transierunt vel redierunt Iudeorum etiam si huiusmodi redeuntes dum erant infantes aut mortis metu, non tamen absolute seu precise coacti, baptisati fuerint, est tamquam contra hereticos, si fuerint de hoc confessi aut per christianos seu Iudeos convicti et sicut contra fautores, receptatores et defensores hereticorum talium est procedendum. – Text převzat z kritického vydání statut připraveného R. Zeleným, jemuž děkuji za použití rukopisu. K tomu srv. i J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 301 a 353. Ve svých soukromých poznámkách, týkajících se duchovního života, si Arnošt z Pardubic umiňuje, že židovský Talmud bude ničit: „...thalmut iudeorum destruum...“ – Tamtéž, str. 611, pozn. 4.

⁴⁰ Viz např. E. A. SYNAN, *The Popes...*, str. 99–100.

⁴¹ J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 384–385. Tam uvádí různé případy z jeho listáře: srv. pozn. 5 na str. 611.

⁴² *Summa Cancellariae*, č. CCXLV a CCXLVI (vyd. F. TADRA, str. 155–156).

⁴³ R. ZELENÝ, *The Quaestiunculae...*, str. 94, č. 260.

⁴⁴ Tamtéž, str. 80, č. 228.

⁴⁵ K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 30–31.

⁴⁶ Doklady vydané z různých formulářových sbírek F. PALACKÝM, *Über Formelbücher...*, II, str. 147–151, č. 183–191, dávají určitý vhled do jejího praktického provádění právě v prvních letech vlády Václava IV.

⁴⁷ „There is no evidence of any special partiality or liking on the part of Wenceslas which would justify labeling him as a friend or benefactor of these moneylenders whose activities represented simply a source of income for the state“, charakterizuje Václavovo stanovisko stručně R. E. WELTSCH, (*Archbishop...*, str. 62), který opakuje názor jiných historiků. Třebaže je nutno souhlasit s jeho míněním v tom smyslu, že kritiky podobného rázu skutečně vycházejí především ze zaujatých kruhů – z řad duchovních, a především těch, kteří měli k stížnostem na krále dostatečné osobní důvody, takže skutečnou situaci tendenčně přehánějí a vyhrocují, přece byla tato značně složitější, pohlíží-li se na ni i z hlediska událostí, jež následovaly. Nechuť ke králově politice se však ozývala i v kruzích laických. Ještě v stížném spise panské jednoty z roku 1397 se Václavu IV. vyčítá: „Proč takovou chtivostí nevěru židovskou milovali ste, je milujíc nad věrné křesťany, je také nad proroky páně povy-

šuje?“ – Vyd. ve *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu* (vyd. B. Havránek–J. Hrabák), Praha 1957, str. 620. Lat. text spisu vyd. F. PALACKÝ, uv. dílo, II, str. 102–103, č. 110. Je známo mimoto i svědectví, svědčící o sympatiích krále v židovských kruzích, zachované v židovských, hebrejsky psaných pramenech v Říši, ale na základě informací z Čech, že král mnoho na Krista nedá. Je to podobná výtku, kterou později činil Jan z Jenštejna jeho oblíbenému milci Zikmundu Hulerovi. Viz F. M. BARTOŠ, *Husův král*, zvl. otisk z „Jihočeského sborníku historického“ 13 (1940), str. 12 a pozn. 34.

⁴⁸ O tom a o dalším viz níže svědectví Ludolfa Zaháňského a Jana z Wetzlaru.

⁴⁹ Úryvek latinského kázání vyd. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 317, pozn. 55. Na první pohled z kontextu, do něhož je kladena otázka hmotné prosperity židů, by se zdálo, že Jan z Jenštejna byl osobně nakloněn bájím o příchodu Antikrista, jak byly tehdy šířeny na základě spisu Adsonova a jeho zpracovatelů. Právě do roku 1386 spadá vznik podobného proroctví Telesfora z Cosenze, obsahující velmi konkrétní dobové aplikace, totiž na rok 1396–97 začátek vlády Antikrista a jeho pád k roku 1400. Byl vlastně ozvěnou různých pověstí, jež zvláště po začátku papežského rozkolu nacházely živý ohlas. O tom viz literaturu v HE XIV, zvl. str. 510, pozn. 30. Narození Antikrista bylo obvykle kladeno do roku 1367. K celé této otázce viz E. DUPRÉ-THESEIDER, *L'attesa escatologica durante il periodo avignonese*, v *L'attesa dell'età nuova nella spiritualità del fine del Medio Evo*, Todi 1962, str. 65–126. Zabývá se především reakcemi současníků, mj. na avignonské papežství, jež zavdalo příčinu eschatologicky orientovaným myslitelům k jeho ztotožnění s apokalyptickou šelmou. Rozlišujeme také různé formy eschatologismu: prvky astrologické, výpočty na základě Danielova proroctví, šarlatánství, ale i skutečnou touhu po obnově, vyjádřenou např. v dopisech sv. Kateřiny Sienské, a možno dodat, která se projevuje i u Jana z Jenštejna. K témuž datu dospěl i Jan Milič z Kroměříže, jistě ne bez vlivu těchto proudů, jehož „celý výklad jest vážný, prostý a logický, pln hlubokého přesvědčení a zanícení, není zatěžkán podrobnostmi a jest dalek všech pověr a bájí. S Joachimismem a Colou [di Rienzo], až na výpočty o příchodu Antikrista, nemá Milič nic společného a rovněž se neopírá o Libellus Adsonův a proroctví Methodiovo. Jeho zmínka o Danovi spočívá přímo na bibli a při tom Dana pojímá symbolicky“ (K. CHYTIL, *Antikrist...*, str. 117–118). V Miličově myšlení pokračuje Matěj z Janova, který věnuje otázce Antikrista nemalou pozornost a zdůrazňuje, že Antikrist je opakem Krista, ale vyhýbá se příliš konkrétním narážkám ve svých *Regulích*

vyjma snad toho, že je přesvědčen – v tom ho utvrdil rozkol – že doba Antikrista už nastala podle Milíčových výpočtů, ale opět se vyvaroval všeho bájení a byl přesvědčen, že Antikrist vyjde z církve, nikoliv z židů. Proto je třeba i uvedenou narážku Jana z Jenštejna v jeho kázání, která svědčí o tom, že byl dobře obeznámen s těmito myšlenkovými proudy, vykládat velmi opatrně. V jiném kázání o Nanebevzetí P. Marie, kde hovoří o pronásledování duchovních a zmiňuje se i o přednosti, která se dává židům, jmenuje Antikristy tyto pronásledovatele církve (srv. J. KADLEC, *L'oeuvre homilétique...*, str. 316–317, pozn. 54). Nejjasněji ovšem se vyjádřil v komentáři na žalm 36., který snad na počátku let devadesátých napsal pro mistra Boreše. Tehdy, čím více se přibližoval osudný rok 1396–97, tím vzrušenější byli ti, kteří podle oněch výpočtů očekávali příchod Antikrista. Proti nim Jenštejn, který tyto výpočty a spekulace odmítal, píše toto: „*Non confundentur in tempore malo iusti, in quo mali confundentur et saturabuntur in diebus famis, in quibus esurient impii*. Racio autem horum est, quia peccatores peribunt, qui utrumque procurant iustis eos videlicet confundendo et eis famem preparando. Et hoc tempus malum potest accipi pro presenti scismate, quam nosti in eo iusti persecutionem paciuntur, sicut dicit Joel, famem quidem non panis vel aque, sed audiendi verbum dei, vel potest intelligi dies iudicii. Nam quoniam fatua opinantur et Antichristum iam natum affirmant ex pluribus coniecturantes. Vident enim scisma longo vigere tempore, audiunt undique fieri prelia et sediciones, sicut in presenciarum vides hic fieri, considerant sodomitica et nephanda peccata cottidie augeri, sancta conculcari et prophanari, principes perversos, iudices iniquos, subditos protervos et infinita que modo vigent mala et sic Antichristum natum ideo autumant Danielis ebdomadas ad libitum calculisantes. Sed defecerunt scrutantes scrutinia; namque nostrum non est nosse tempora et momenta. Nobis tamen tempus redimendum alias est, quoniam dies mali sunt nec non abnuimus ideo Antichristum non esse quoniam et Antichristi modo multi sunt, qui Christo se cottidie contradicentes opponunt. – *Commentum super psalmo 'Noli aemulari'*, versiculus xx (kod. vat. lat. 1122, ff. 126va-vb). Z těchto slov je možno vycítit jak osobní nejistotu arcibiskupovu, tak i jeho zamítavé stanovisko k hledání v určitých událostech „znamení doby“. Snad je v jeho slovech možno vidět i narážku na Matěje z Janova a jeho žáky, nebo na jiné duchovní, kteří se v Praze a v Čechách vůbec zabývali příchodem Antikrista. Konkrétně je znám případ klerika Jana Embecka z Embecke, který 23. října 1394 prohlásil před generálním vikářem Janem Kbelem v Praze, že o příchodu Antikrista nic netvrdil, pouze

o něm hovořil v debatě (disputative) (SA VII, str. 164–165, č. 43), ale 23. listopadu mu sám Jan z Jenštejna zakázal o otázce Antikrista cokoliv hovořit (tamtéž, str. 175, č. 84).

- 50 Shodné úsudky o Zikmundu Hulerovi a jeho násilné povaze mají např. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 53, 99 aj., R. E. WELTSCH, *The Archbishop...*, str. 63, Z. FIALA, *Předbusitské Čechy*, str. 314; k tomu o jeho činnosti srv. i I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 460 aj.
- 51 V dílech *Catalogus abbatum Saganensium* (vyd. A. STENZEL, *Scriptores rerum Silesicarum*, I, Vratislav 1855, str. 214) a *Tractatus de longaevo schismate* (vyd. J. Loserth v AÖG 60, str. 420). K tomu a k dalšímu viz především: F. MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus* (Wissenschaftliche Materialien und Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, 8), Mnichov 1967, str. 141–142.
- 52 V latinském veršovaném díle *Dialogus super Magnificat*, které objevil a jeho nejzajímavější části zveřejnil P. LEHMANN, *Ein vergessener mittelalterlicher Schriftsteller Johannes de Wetslaria*, „Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte“ 2 (1936), str. 1–43. Zde je uvedeno z vydání vybraných Lehmannových spisů *Erforschung des Mittelalters*, V, Stuttgart 1962, str. 430–480. Verše týkající se pražských židů a jejich zhodnocení jsou na str. 469.
- 53 Správně ho ztotožnil F. MACHILEK s oním královským rádcem, proti němuž především je zahrocena kritika Jana z Wetzlaru pro jeho prožidovskou politiku. Viz uv. dílo, str. 198, pozn. 59.
- 54 Celý úryvek zní: „...Male conciliare regis, / es nimis in culpa, scis impie, quod nimis ipsos / exaltasti, promovisti, disposuisti / in plateis proclamari ‘Nemo molestet / Judeos!’ Non propter eos, non propter eorum / virtutes, quibus expertes sunt, ne ratione / iusticie, que subdit eos, sed propter eorum / argentum vile vel cetera dona vel aurum / istud fecisti. Tu scis, quod facta nephanda / sepius intulerant hii christifidelibus, et tu / munera sumpsisti, sed legis preteriisti / iusticiam crebro, vidisti corde superbo / Jonam cum sociis Pynco reliquisque per urbis / vicos Pragensis incedere turpiter ipsos / subsannare fideles Christi. Sed, miserande / obvie Judeis, o consiliarie, mitram / vertice de capitis manifeste deposuisti / et dominos appellasti patresque scelestos / Judeos...” – *Dialogus super Magnificat*, vv. 2100–2118, uv. vyd., str. 469–470. Je pravděpodobné, že tu jde o žida Pinkase, jemuž náležel nedaleko brány židovského města na Starém městě dům, nazývaný věží (W. W. TOMEK, *Dějepis...*, II, str. 201. 216–217), a o Jonáše, jehož dům stál opodál (tamtéž, str. 217), ačli nejde o jiného Jonáše, poněvadž ono jméno se vyskytuje častěji

než první. Z okolnosti, že počátkem 15. století oba domy měly již křesťanské majitele – roku 1404 daroval dům kdysi Jonášův Václav IV. illuminátorovi svých rukopisů Fránovi – ale že jsou dosud tradičně identifikovány v písemnostech podle jejich zřejmě nedávných židovských majitelů, by skutečně bylo možno při pogromu v roce 1389, jak to dosvědčuje i očitý svědek Jan z Wetzlaru.

- ⁵⁵ Svým rozsahem – pražská židovská obec patřila k nejpočetnějším v Evropě – vzbudila tato tragická událost pozornost nejen domácích, nýbrž i cizích kronikářů více než kterákoliv jiná zpráva oné doby a dlouhotrvající bolestný ohlas v židovských obcích celé střední Evropy. Zatímco kronikářské záznamy jsou stručné, rozsáhlejší parodická skladba *Passio Iudaeorum Pragensium secundum Johannem, rusticum quadratum*, sepsaná s velkou pravděpodobností od očí-tého svědka, v níž používá převážně biblické terminologie, přináší mnoho zajímavých podrobností, jejichž historická spolehlivost vyniká teprve porovnáním s událostmi zmíněnými jinde, např. Ludolfem Zaháňským a Janem z Wetzlaru. Vydání textů i hojnou literaturu o pogromu shrnuje především F. MACHILEK v uv. díle na str. 197 v pozn. 53 a 57, který sám o pogromu hovoří na str. 141–142. Viz i podrobný popis F. M. BARTOŠE, *Čechy...*, str. 80–83. Jeho tvrzení, že důvod k pogromu zavadaly skotačící židovské děti, házející po sobě kaménky a blátem, jež zalétlo „snad i na svátost“ –, tedy byla to nešťastná shoda okolností a náhoda – je ovšem pouhá domněnka. Zachované prameny se shodují v tom, že šlo o úmyslné hození kamene po knězi, provázené snad i příslušnými posměšnými slovy.
- ⁵⁶ „Item. Archiepiscopus dal XL dies indulgenciarum quocienscumque quis oraverit pro neophytis, id est judeis baptizatis.“ K. HÖFLER, *Concilia...*, str. 40.

- ⁵⁷ Nejdůležitější svou právní povahou a jediným pramenem je stížnost Jana z Jenštejna papeži z léta 1393, v níž věc líčí takto; „...cum causa iusticie exequende [citavi] Sigismundum, subcamerarium regni Boemie, per meos officiales, ut super erroneis et hereticis et fide contrariis per se dictis et factis responderet, ipse non comparuit, sed contumaciter dixit se cum ducentis lanceis comparere“ *Acta in Curia Romana*, čl. XXV (vyd. P. DE VOGHT, str. 431). Tato všeobecná obžaloba je však v zkráceném znění upřesněna, takže se tam o Zikmundovi tvrdí, že „non veretur publice dicere, quod fides Iudeorum melior est quam christianorum et nonnullos Iudeos ad fidem reversos ad Iudeorum instantiam Iudeis restituit et apostatari fecit a fide et in nonnullis aliis catholicam fidem concernentibus vehementissime de heresi suspectus ex fide dignorum relatu infamatus existit.“ – Kod. vat. lat. 1122, ff. 169va–vb.

- ⁵⁸ *Acta*, čl. XXV (uv. vyd., str. 431).
- ⁵⁹ Viz R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 52.
- ⁶⁰ *Acta*, čl. VI (uv. vyd., str. 424–425).
- ⁶¹ F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 105.
- ⁶² O něm F. M. BARTOŠ v uv. díle, str. 118 aj. Snad ozvěna těchto událostí se ještě po letech ozývá z výčitky tzv. stížného spisu panské jednoty v roce 1397 králi: „Proč Vaše Jasnost učeným pražské koleje studentům a kněžím Neronovů ukrutností protivila se, neukazujíc jim Vaše Jasnosti lásky, neb některé ste jímali, jiné stínali, jiné topili, jiné hřebelci jako hovada cídili, jiné bili ste kyji, žádné jim jakožto přejasný otec Váš neukazuje pomoci, ale kládami, okovy i všelikými haněními je mnohokrát zahanbovali ste.“ – B. HAVRÁNEK–J. HRABÁK, *Výbor...*, str. 620. Lat. text. vyd. F. Palacký, *Über Formelbücher...*, II, str. 103, č. 110.
- ⁶³ O něm tamtéž, str. 90, 109, 118. Viz i A. GERLICH, *Habsburg-Luxemburg-Wittelsbach im Kampf um die deutsche Königskrone*, Wiesbaden 1960, str. 176–177 a I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 466, č. 56.
- ⁶⁴ Viz uv. dílo F. M. BARTOŠE, str. 119–120 a 469; I. HLAVÁČEK v uv. díle, str. 187–190 a 457.
- ⁶⁵ Viz např. M. PANGLERL, *Urkundebuch des Cisterciensstiftes B. Mariae V. in Hohenfurth in Böhmen*, FRA 23, str. 206–207, č. 174.
- ⁶⁶ Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 12 a I. HLAVÁČEK v uv. díle, str. 193–194.
- ⁶⁷ F. M. BARTOŠ v uv. díle, str. 472 aj. a I. HLAVÁČEK v uv. díle, str. 220 a 472.
- ⁶⁸ F. STEJSKAL, I, str. 117 se domnívá, že v úvahu připadal především Hánek Brunonův, nástupce Jana z Jenštejna v kancléřství (1384–1395, 1395–1396), od r. 1386 „zvolený“ biskup kaminský, který však biskupství nikdy nedosáhl. O něm F. M. BARTOŠ v uv. díle, str. 55 a I. HLAVÁČEK v uv. díle, str. 183–186.
- ⁶⁹ K tomu viz J. K. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic...*, str. 137–146.
- ⁷⁰ Volbou a jejím potvrzením se podrobně zabývají např. F. M. TOMEK, *Dějepis...*, III, str. 369, F. STEJSKAL, I, str. 114–119 a R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 67–68.
- ⁷¹ MVB II, str. 431, č. 1080.
- ⁷² Zápis otištěn v LC V, str. 156–157.
- ⁷³ SA III, str. 125, č. 75.
- ⁷⁴ Např. R. HOLINKA, *Jan z Jenštejna*, str. 183.
- ⁷⁵ SA III, str. 124–125, č. 70.
- ⁷⁶ „expectatis itaque omnibus citatis ad terminum supradictum et debitam horam et ipsis non comparentibus quoad actum huiusmodi contumacibus reputatis“ – LC V, str. 157. Tento obrat se nevyskytuje na žádné konfirmační listině opata.

- ⁷⁷ Jasně se zmiňuje Jan z Jenštejna v zkrácené žalobě, že poté, když se Zikmund Hřtel dověděl o nředvqlání k arcibiskupovu soudu, vzplanstatní královi milci takovou nenávistí vůči jemu i ikům, že popudili krále, který „furore accensus consublice dictum archiepiscopum, officiales et vicariuere et morti tradere.“ – Kod. vat. lat. 1122, f. 169v
- ⁷⁸ Srč. *Acta*, tr. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.
- ⁷⁹ K tomu srč. tamtéž čl. XXXI (str. 437) a F. STEJSKAL, I, str. 120.
- ⁸⁰ Viz např. MVB V, str. 161, č. 287; str. 197, č. 351; str. 222–223, č. 403; str. 240, č. 432.
- ⁸¹ O tom viz např. M. JANSSEN, *Papst Bonifacius IX. und seine Beziehungen zur deutschen Kirche*, Freiburg i. Br. 1904, str. 136–178 a J. FAVIER, *Les finances pontificales a l'époque du Grand Schisme d'Occident, 1378–1409* (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 211), Paříž 1966, str. 591–594.
- ⁸² Výslovně to podotýkají tzv. *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu* (vyd. F. Šimek), Praha 1937, str. 2.
- ⁸³ MVB V, str. 379–381, č. 669. Tam jsou určeny i podmínky a způsob získání odpustků. – K tomu srč. i F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 193–195, č. 232 a F. STEJSKAL, I, str. 119–120.
- ⁸⁴ MVB V, str. 466, č. 852.
- ⁸⁵ *Vita*, kap. VIII (FRB I, str. 452).
- ⁸⁶ Viz např. V. J. KOUDELKA, *Heinrich von Bitterfeld O. P. (†1405), Professor an der Universität Prag*, „Archivum Fratrum Praedicatorum“ 23 (1953), str. 44–48 a P. DE VOOGHT, *Trois textes inédites sur les indulgences v: Hussiana*, str. 338–362.
- ⁸⁷ *Acta*, čl. XXVI (uv. vyd., str. 432).
- ⁸⁸ Jediným obsáhlým pramenem je i zde obojí znění Jenštejnovy žaloby (*Acta a Materia abbreviata*), často však druhá zkrácená redakce obsahuje, jak bude ještě řečeno, cenné podrobnosti, které v první chybí. Některé jiné podrobnosti, týkající se především Jana z Pomuku, však jsou zachovány i v stručných záznamech kronikářů oné doby, k nimž zde také nutno kriticky přihlídnout. Těmito událostmi se zabývali všichni novější životopisci jak Jana z Pomuku (Pekař, Weisskopf, Stejskal, De Vooght, Seibt aj.), tak Jana z Jenštejna (Holinka, Bartoš, Weltsch). Ačkoliv jsou jejich závěry brány v úvahu, přece jsou zde uváděny kvůli stručnosti převážně původní prameny.
- ⁸⁹ *Materia...*, kod. vat. lat. 1122, f. 169vb. Tato podrobnost schází v *Acta*.
- ⁹⁰ *Acta*, čl. XXVII (uv. vyd., str. 432).
- ⁹¹ Zprávu o zranění děkana Bohuslava zaznamenal nejen Jan z Jen-

štejna (*Acta* na uv. místě a *Materia* tamtéž, f. 169vb a násl.), ale také Ludolf Zaháňský (AÖG 60, kap. 19., str. 418–419) a Jan z Posilge (*Scriptores rerum borussicarum*, III, str. 187).

⁹² Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 121, pozn. 1.

⁹³ Tuto zajímavou podrobnost opět přináší pouze Ludolf Zaháňský na uv. místě.

⁹⁴ O tomto mučení Jana z Pomuku se zmiňuje Petr Klarifikátor, *Vita*, str. 461–462.

⁹⁵ Jan z Jenštejna tu používá zřejmě záměrně pro „mučení“ příznačnejšího obratu „martirizati“ (*Acta*, uv. čl., str. 433).

⁹⁶ Na to poukázal J. SEIBT, *Johannes von Nepomuk – ein schweigender Märtyrer* v: *Johannes von Nepomuk*, Pasov 1971, str. 22.

⁹⁷ K tomu se kloní i J. SEIBT v uv. studii na str. 23.

⁹⁸ *Světce obklopený tajemstvím*, „Nový život“ 6 (1954), str. 40.

⁹⁹ To uvádí z blíže neurčeného, ale jinak spolehlivého pramene Ondřej z Řezna (*Chronica pontificum et imperatorum Romanorum* v: ANDREAS VON REGENSBURG, *Sämtliche Werke* [vyd. G. Leidinger (= Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, N. F. 1)], Mnichov 1903, str. 112). Méně spolehlivé je tvrzení, že Jan káral krále ze hříchů, připsané později k zprávě o Janově smrti v tzv. *Chronicon Bohemiae* (824–1425!) z první poloviny XV. století. Vyd. K. HÖFLER ve FRA 2, str. 5. K tomu srv. i pozn. tamtéž na str. 45.

¹⁰⁰ SA III, str. 125. K tomu srv. F. STEJSKAL, I, str. 127.

¹⁰¹ *Canonicus scribit canonico* (Erl) – *Premunit talem ut si habet thesaurum episcopi quod fugiat* (Bamgb). – *Honorabili viro domino B. canonico Pragensis ecclesie etc.*

Salutarium oracionum in domino pretuita caritate. Quid viro prudenti decencius, quid sibi utilius quam ex presentibus futura cavere, alienis ex periculis propria remove? Domine siquidem et amice dilecte, tempestuosa fremebundaque furia serenissimi domini imperatoris nescio qua mota suggestione super reverendum in Cristo patrem dominum J[ohannem], archiepiscopum Pragensem, inhorrui adeo seivius, ut plures ipsius officiales et ministros carceris laqueis subinclusit. Cum igitur ipsius est iusticiam et leges condere et nostrum non modicam ipsius potenciam formidare, honorabilitati vestre consulo fideliter exhortando, quatenus si thesaurus dicti domini archiepiscopi vestris aliquantulum arrisit forulis, a presencia dicti imperatoris volitare non pigremini vulgi sequentes proverbium: sanior est in silva placiditas quam in cippo. Hec vobis scripsi cupiens vestrum pro posse deterius remove. Canonicus talis.

Canonicus respondet canonico (Erl) – *Petit ut si perceperit imperatorem fulminare iracundiam contra ipsum ut sibi dicat tempore in maturo* (Bamgb).

Honorabili virtutis domino N., canonico talis ecclesie sibi pre ceteris favoroso oracionis salutifere caritatis quod fervencia in domino pre-gustata. Hoc signum est iniusticie, hoc est iniquitatis exemplum cum accusatus paluerit pre tremore, fugam cepit pre timore. Dissonum itaque meo fulget arbitrio ut velud conscius faciem serenissimi domini imperatoris effugiam cum deo teste, cuius est omnia noscere, de thezauro venerabilis domini archiepiscopi mea non insonuit capsula, sed solum iudicio spirituali eius nunccupor officialis aliorum hominum secreta non cognoscens. Verumtamen vestram honorabilitatem accurro, in quam non modicam gero fiduciam, rogatu cum continuo supplicando, quatenus voluntatem si dicti imperatoris erga me sinistram perceperitis, matutina michi vestra compareat nuncio favorosa. Melius enim est, ut quis per fugam se plurimorum in aspectu immunis reum ostenderit quam tormentis penalibus eius cogatur in seviciam demonstrare. – Znění těchto dvou dopisů je zapsáno v různých variantách nejméně ve třech následujících rukopisech: Erlangen, Univ. knih., 658 f. 13ra–rb; Vídeň, Nationalbibliothek, 3519 f. 12v–13r; Bamberg, Staatl. Bibl., Msc. Philol. 18, f. 157rv. Poněvadž každý zápis obsahuje gramatické chyby a liší se slovosledem, takže smysl je značně porušen, bylo nutno použít k vydání všech tří rukopisů. Na oba dopisy upozornil a uvedl do této souvislosti v. KOUDELKA, *Světce obklopený tajemstvím*, str. 40.

¹⁰³ „Quis, queso, nostre etatis non expers tam atrociter tamque potenter ut nunc laycos vidit seuire in clerum? Quis... vidit retroactis temporibus, sanctorum dumtaxat martirum persecucionis secluso tempore, tam impiam, tamque acerbam et exquisitam necem, qualem modernis temporibus in depressionem et subversionem cleri contubernium laycorum aspirans sibi perperam et inique compegit?“ Vyd. o. ODLOŽILÍK, *Leták M. Štěpána z Kolína o pronásledování kněžží z roku 1393*, „Věstník Královské české společnosti nauk“, tř. fil.-hist.-jaz., roč. 1926 (1927), str. 27.

¹⁰⁴ In hiis prochpudor, pravis temporibus sanctuarium dei polluitur et contaminantur sacra et calcibus sacrilegis sacerdotes, qui vasa dei templum sunt spiritus sancti, passim in vicis et plateis a gehenne filiis conculcantur. O infelices et detestabiles victores, qui tamquam lupi perfidia ferroque armati clerum velud ovem inermem manu sacrilega et presumptione temeraria invadere non verentur. O impios Neronis ministros ac Herodis satellites impudicos, qui cleri gloriam obfuscare et obnubilare volentes, in dicti cleri vituperia mendacia plurima congerunt et confingunt. Sileat hiis infelicibus diebus sacerdos et digitum ori suo aponat, quia si offenderit in uno, factus est omnium reus. Cesset et conticescat nunc tuba pastoris altissona

gregem suum a precipicio revocans, nam hodie quodam inusitato modo oves solite mansuetudinis abiecto vellere, in suorum pastorum exicium dentes mordaces exacuunt..." Tamtéž, str. 28.

¹⁰⁵ „Omnes, quem clero noveris infestum, de heresi suspectum habeas et adversarium evangelice discipline.“ Tamtéž, str. 31.

¹⁰⁶ „Responde igitur michi, scelestissime cleri invasor, numquid non vetuit dominus cleri lesionem, cum per prophetam dixit: ‚Nolite tangere christos meos et in prophetis meis nolite malignari‘ (Žl 104, 15). Cur non attendis, cleri percussor, sacerdotibus potestatem datam a domino dimittendi et retinendi peccata. Prospice et vide, quia ipsis etiam secundum apostolum datur potestas tradendi corpus satane in interitum, ut spiritus salvus fiat (srv. 1 Kor 5, 5)... Quid igitur tu, o scelerate sacerdotum invasor, insaniendo irruis in sacerdotem velud lupo in agnum, in columbam accipiter, in doctorem divine legis eiusdem legis prevaricator, impius et crudelis in mansuetum, et quod deterius est, perfidie sectator in creaturis omnium tractatorem! Quid tu, innocentie hostis, predo iusticie, origo scandali, patrone sceleris, cuius semper iniquitas et dolus ex adipe prodit, in cleri iactura fraudes cingeris et configis! O inexpiabile sacrilegium, o infandum facinus, o flendum et deflendum scelus et inauditum flagitium!“ Tamtéž, str. 31 a 33.

¹⁰⁷ „Quis dubitet te sanctorum martirum aggregaturum collegio, si pro defensione status clericalis et libertate tibi credite ecclesie mortem temporalem subieris. Quid aliud illum sanctissimum archiepiscopum sanctum Thomam Cantuariensem celorum aggregavit cetibus nisi sevicia tyrannorum.“ Dále pokračuje: „Ipse enim sanctissimus martir adeo fervide sue ecclesie iura defensare consueverat, quod etiam pro dicte ecclesie libertate diem clausit extremum et sic sui cruoris sacro precio clerum servituti subactum pristine restituit libertati. Talis pro firmo meruit fungi sacerdotio et habere laudem in nomine ipsius et offerre incensum dignum in odorem suavitatis. Talis decebat, ut esset nobis pontifex sanctus, innocens et segregatus a peccatoribus et excelsior celis factus.“ Tamtéž, str. 40–41.

¹⁰⁸ *Johannes von Nepomuk...*, str. 20. V tom smyslu se vyjádřili již např. J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, str. 55 a J. PEKAŘ, *Tři kapitoly...*, str. 6, kterým nebylo známo toto zajímavé srovnání vyslovené již Jenštejnovým současníkem, který je vztahoval ovšem na Jana z Jenštejna. Není vyloučeno, že těmito slovy vyjádřil své zklamání nad tím, že v rozhodném okamžiku se arcibiskup stáhl do ústraní.

¹⁰⁹ *Leták M. Štěpána...*, str. 3–4.

¹¹⁰ *Příspěvky k dějinám Václava IV. – 5. Planctus cleri*, „Věstník České akademie věd a umění“ 51 (1942), str. 88–92.

- ¹¹¹ Viz např. tzv. stížný list panské jednoty ve *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu*, str. 618 a kroniku Edmunda de Dyntera, (uv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 481 a F. STEJSKAL, I, str. 138–139).
- ¹¹² Srv. uvedenou Odložilíkovu studii, str. 20, kde je výraz „suffocantur“ přeložen „rdoušení“. Možnou narážku na smrt Jana z Pomuku v tomto slově vidí J. SEDLÁK, *Mistr Jan Hus*, str. 53, pozn. 1, který je správně vztahuje na topení kněží.
- ¹¹³ Na nápadnou příbuznost výrazů užitých jak Štěpánem z Kolína, tak Janem z Jenštejna, který mj. popisuje i zacházení se zajatci 20. března 1393, upozornil v uv. studii O. Odložilík na str. 19.
- ¹¹⁴ Viz výše pozn. 104.
- ¹¹⁵ Text vyd. K. HÖFLER, ve FRA 2, str. 183–184.
- ¹¹⁶ *Mistr Jan Hus*, str. 103.
- ¹¹⁷ Datum jeho narození se obvykle udává kolem 1370. Srv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 259.
- ¹¹⁸ *Acta*, čl. XXVIII (uv. vyd., str. 433–434).
- ¹¹⁹ Srv. tamtéž, čl. XXX (str. 435).
- ¹²⁰ Stačí připomenout podobný případ z roku 1386, kdy nuncius Mafio lo zrušil církevní tresty vyhlášené Janem z Jenštejna na škůdce církevního majetku. Srv. R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 58–59.
- ¹²¹ *Acta*, čl. XXIX (uv. vyd., str. 434).
- ¹²² Tamtéž, čl. XXXIII (str. 438).
- ¹²³ Obsah složitého jednání je podrobně popsán v *Acta*, čl. XXIX–XXXVII (str. 434–441).
- ¹²⁴ F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 107. Petr Klarifikátor úmyslně zdůrazňuje svátek sv. Vojtěcha, s nímž spojoval Jan z Jenštejna neprávem svůj vlastní osud. *Vita*, kap. XV (FRB I, str. 461).
- ¹²⁵ Srv. *Acta*, čl. XXXV (uv. vyd., str. 440).
- ¹²⁶ Srv. tamtéž, čl. XXXVII (str. 441) a V. KOUDELKA, *Světce obklopený tajemstvím...*, str. 40.
- ¹²⁷ Srv. J. V. POLC, *Nejstarší prameny...*, str. 176 a R. E. WELTSCH, *Archbishop...*, str. 73 a pozn. 129 a 130, kde uvádí vyd. obou listů.
- ¹²⁸ Viz F. TADRA, *Kniha protokolů auditorů papežských z konce XIV. století*, „Věstník české společnosti nauk“, tř. fil.-hist.-jaz. IV (1893), str. 17.
- ¹²⁹ Srv. SA III, str. 146 č. 165.
- ¹³⁰ Upozornil na ni V. KOUDELKA v uv. studii, str. 40.
- ¹³¹ Latinský text vyd. J. V. POLC, *Nejstarší prameny...*, str. 177.
- ¹³² O tom viz V. J. KOUDELKA, *Heinrich von Bitterfeld...*, str. 57–59.
- ¹³³ O tom podrobněji J. V. POLC, *De origine...*, str. 86–92.
- ¹³⁴ Je v kodexu vat. lat. 1122 na fol. 162ra–169rb. Odtud po Pubitschkovi a Pelzelovi text vydal J. ZFTEK, *Ke sporu Jana z Jenštejna s Václavem IV.*, „Časopis katolického duchovenstva“ 50 (1909),

str. 46–69, 135–141, 211–218, 324–332, 566–572, 636–644, a nejnověji P. DE VOOHT, *Les Acta in curia romana de l'archevêque Jean de Jenštejn v: Hussiana* (Bibliothèque de la Revue ecclésiastique, fasc. 35), Lovaň 1960, str. 422–441. K tomuto poslednímu vydání viz kritickou poznámku J. POLCE, *Na obranu Jana z Jenštejna v: Se znamením kříže*, Řím 1967, str. 168.

¹³⁵ Kod. Theol. lat. 176, fol. 43r–52v. Upozornil na něj už J. V. ŠIMÁK, *Bohemika v Lipsku*, Praha 1907, str. 9.

¹³⁶ MVB, str. 404–405, č. 711.

¹³⁷ Ve vatikánském sborníku na fol. 165rb (v ed. De Vooghtové na str. 432). Už dříve na f. 165ra píše o utopení svého vikáře a mučednictví oficiála, tj. mučení (martyrium) Mikuláše Puchníka (tamtéž, str. 431). To ovšem nijak neubírá vážnosti svědectví, neboť jak Jan z Pomuku, tak Mikuláš Puchník byli mučeni pro stejné příčiny.

¹³⁸ To poznamenává už F. STEJSKAL, I, str. 152–153.

¹³⁹ „Une fois, en passant, Jenštejn emploie le mot *martyr sanctus*, ému qu'il était sans doute par le sort de la malheureuse victime de la nuit de mars. Mais il n'insiste pas. Et pour cause! Car rien ne ressemble moins à un martyr authentique que la mort de Jean de Pomuk, telle que son archevêque l'a lui-même racontée.“ P. DE VOOHT, *Jean de Pomuk v: Hussiana*, str. 407.

¹⁴⁰ „Depuis que l'évidence de ces arguments est unanimement admise, un essai a été tenté au début de e siècle (Stejskal, II, 149) de faire de ‚Saint Jean Népomucène‘ un martyr des droits de l'Église, idée enverité surprenante qu'aucun acte, aucune source, aucun auteur, tien ni personne n'énonça jamais, ni á l'époque des événements ni á l'époque des procès de béatification et de canonisation. Cette idée ne se t rouve ni dans les *Acta* de Jenštejn, ni dans la biographie de ce dernier, redigée á l'époque par un certain Petrus Clarificator, ni dans le *Catalogus* de Ludolphe de Sagan...“ P. DE VOOHT, *Saint Jean Népomucène. Un problème d'hagiographie*, „L'ami du clergé“ 72 (1962), str. 735.

¹⁴¹ F. M. BARTOŠ, *Jan Nepomucký*, str. 255.

¹⁴² „...sunt quidam cum temptantur a dmino, cito recedunt... et sunt nonnulli, qui dum bona agunt, statim a domino exaudiri cupiunt... Sunt eciam alii, qui adusque desperatione molestantur, non tamen ideo franguntur, quia fortiter resistunt. *Sunt eciam nonnulli, qui neque metu vel persecucione flectuntur*, ymmo in hiis delectantur et gratulantur, qui per dominum consolantur... Primi ergo dampnati sunt prout desperati, secundi liberati, quia ad dominum reversi, tercii vero salvati ut sancti confessoires fuere, *quarti ut martires coronati, quia pro domino occubuerunt...*“ – *Commentum super psalmo „Noli aemulari“*, v. 36, kod. vat. lat. 1122, ff. 130va–vb.

- ¹⁴³ „Plerique iam non legibus hiis scriptis usi sunt, ast eciam consuetudine patrie cuiuslibet vel proprie rationis invencione que pro lege reputarunt ut ad libitum eadem lege ficta nunc istum morte plecterent nunc alio tempore ad placitum alium liberarent... *Quam ob rem martirio plurimi coronati sunt qui per iniustas leges et edicta principum mortui sunt pro Christo.* – *De bono mortis*, II, c. 4 – „De morte legali“, tamtéž, f. 71ra.
- ¹⁴⁴ Tato myšlenka vychází z vyprávění sv. Augustina v jeho spise *De civitate Dei*, kniha XXII, kap. 8, kde líčí příkladnou trpělivost jednoho křesťana při krutých zásazích lékařů, snažících se o jeho vyléčení. K tomu Jan z Jenštejna dodává: „Ast incidenter merito queri potest utrum talis martir foret si sic mortuus decederet. Movet animum presertim vite laudabilis, quam idem habuit, conversatio et devocio et pena quam pertulit violenta que mortem, sicut in martirio, anticipavit. *Quod revera astruerem, si Christus causa necis esset et ex persecucione id fieret, quia tunc martirium mereretur.* Sed nequaquam expertem martirio hunc abnuo, tum quam plurimi licet minime secti et excruciat dicantur sine sanguinis effusione, de quorum numero virgo Maria fuit, cuius animam gladius doloris et compassionis pertransivit... Nec obstat si medici inviti hoc fecerunt que iste humiliter tulit, quia passio est eius meritum, non eorum qui interficiunt.“ – *De bono mortis*, III, c. 1 – „De medicis et medicamentis carnalibus“, tamtéž, f. 77va.
- ¹⁴⁵ Cit. v překladu Alfréda Fuchse z díla F. DVORNÍK, *Svatý Václav, dědic české země*, Řím 1968, str. 150. Latinské znění uvádí G. M. DREVES: „Sed sanguis clamat olim ut Abelis, – tergi qui nullis potuit cautelis, – ob letum [triste] martyris praeiusti – morte nil iusta.“ – *Die Hymnen Johannis von Jenstein*, Praha 1886, str. 81 (= hymnus k matutinu.)
- ¹⁴⁶ Je na ff. 169rb–171ra. Ve vydání De Vooghtově bohužel tento text chybí.
- ¹⁴⁷ Tamtéž, f. 170va.
- ¹⁴⁸ Viz o tom I. V. POLC, *De origine...*, str. 89–91.
- ¹⁴⁹ MVB V, str. 416, č. 728. K tomu srv. i F. STEJSKAL, I, str. 116–119.
- ¹⁵⁰ MVB V, str. 441–443, č. 794.
- ¹⁵¹ MVB V, str. 451, č. 822. Viz i P. STACUL, *Il Cardinale...*, str. 237–239. K cestě Pileově do Čech asi nikdy nedošlo, neboť král byl mezitím osvobozen. Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 125, pozn. 5.
- ¹⁵² F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 58–59 č. 50. Toto poselství může spadat na počátek února 1395, kdy do Prahy ještě nedošla zpráva o jmenování nového akvilejského patriarchy Antonína Gaetaniho (27. ledna 1395). Arcibiskup Albrecht se stal kancléřem kolem 2. února 1395. Viz. I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 186.

- ¹⁵³ MVB V, str. 1129–1130, č. 613. O Václavu Králíkoví F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, zvl. str. 119–120 a I. HLAVÁČEK v uv. díle, str. 187–190.
- ¹⁵⁴ MVB V, str. 631, č. 1167.
- ¹⁵⁵ Tamtéž, str. 673, č. 1245.
- ¹⁵⁶ Listina je datována v Norimberku, kde se Václav IV. zdržoval mezi 17. zářím a 29. listopadem 1397 a 7.–26. červencem 1398. Opis zachován v Clm 96, f. 133v–134r.
- ¹⁵⁷ MVB V, str. 698–699, č. 1284.
- ¹⁵⁸ Zdá se pravděpodobnější, že k jmenování došlo až v létě 1398. Nasvědčuje tomu papežské dovolení Vernerovi z 15. srpna 1398 k přijetí opatského svěcení od kteréhokoliv biskupa, kde je nazýván nedávno jmenovaným opatem (MVB V, str. 727 č. 1334). V tom případě je nutno posunout datování jeho platebního závazku (MVB V, str. 641–642, č. 1198) do roku 1398, kam lépe zapadá i do souvislosti se str. 729, č. 1338.

POZNÁMKY K IX. KAPITOLE

- ¹ MVB V, str. 417, č. 729.
- ² Tamtéž, str. 393, č. 693.
- ³ Latinský text otiskl podle Dobnera F. STEJSKAL, I, str. 159. K tomu viz tamtéž, str. 127 a J. WEISSKOPF, *Johannes von Pomuk*, str. 86.
- ⁴ F. STEJSKAL, I, str. 127. Zmínku o světlech nad tělem ležícím ve vodě, o odjezdu krále na Žebrák, ale také že „preláti kostela Pražského vzavše tělo to z vody u kláštera svatého Kříže na Hrad Pražský sú je slavně nesli a s velikým náboženstvím v Kostelevě sv. Víta před oltářem Panny Marie na nebe vzaté pohřbili...” píše k roku 1383 V. HÁJEK, *Kronika česká*, I, Praha 1541, str. 353. Zde je první zmínka, že tělo Janovo bylo nalezeno v záhybu Vltavy, konkrétně u někdejšího cyriackého kláštera sv. Kříže Většího, i když tvrzení Hájkovo o přenesení na Hrad přímo z vody vyznívá méně věrohodně. Cyriak J. K. ROHN ve své knize *Thesaurus triplex* (Praha 1758) udává, že na přelomu 17. a 18. století se v klášterním kostele cyriackém těšilo lidové účtě místo, kde prý byl Jan po svém utopení před svým přenesením do katedrály nejprve pohřben, a to v blízkosti někdejší kostnice.
- ⁵ W. W. TOMEK, *Základy starého místopisu pražského*, IV, Praha 1865–1872. Poznámka o výročních bohoslužbách za Jana z Pomuku je na str. 251.
- ⁶ *Světcův pohřeb*, „Katolické noviny“ roč. 20 z 19. května 1968.
- ⁷ Další známé osoby pohřbené v onom prostoru vypočítává F. STEJSKAL, I, str. 128.

- ⁸ MVB V, str. 521, č. 968.
- ⁹ Srv. *Vita*, kap. XIX (FRB I, str. 466).
- ¹⁰ Kritické vydání různých zápisů dosud nebylo pořízeno. Čtyři nejstarší shodné záznamy o smrti Jana z Pomuku uv. podle vydání Palackého (SRB III, 4) F. STEJSKAL, I, str. 129. Místo hrobu v katedrále udávají zápisy vzniklé kolem poloviny 15. století (označené Palackým DFGH). K tomu srv. i SLČ Vrat, str. 2. Přehled všech známých rukopisů SLČ i nevydaných viz ve *Výboru z české literatury doby husitské* (vyd. B. HAVRÁNEK–J. HRABÁK–J. DAŇHELKA) II, Praha 1964, str. 297.
- ¹¹ Viz F. STEJSKAL, II, str. 20.
- ¹² SA III, str. 216, č. 192. K tomu srv. F. STEJSKAL, I, str. 128.
- ¹³ Upozorňuje na ni podle záznamu blíže neurčeném rukopisu pražské kapitulní knihovny F. PUBITSCHKA, *Unusne an duo Ecclesiae Metropolitanae Pragensis canonici Ioannes de Pomuk nomine, Wenceslai IV., Bohemiae regis iussu de ponte Pragensi in subiectum Moldavae fluvium proturbati fuere?*, Praha asi 1780, str. 63, pozn. a.
- ¹⁴ SA III, str. 216, č. 192.
- ¹⁵ 20. října 1394 při jednání o dodržení rozsudku mezi nájemníkem fary v Čelakovicích Alešem a farářem Hynkem „ex pronunciacione b. m. d. Iohannis Pomuk, archidiaconi Pragensis [I], vicarii in spiritualibus d. archiepiscopi Pragensis“ (SA VII, str. 162, č. 36). – 30. dubna 1397 v dohodě o platech blažimskému faráři od Václava a Hynka ze Všehrd a o jeho povinnostech „prout est concordatum et manu d. Iohannis Pomuk b. m. archidiaconi Zacensis descriptum“ (SA III, str. 258, č. 111). Srv. i F. STEJSKAL, I, str. 154–155. Podobně v konfirmačních knihách 15. května 1398 se o něm hovoří jako o „bone memorie J. Pomuk“ (LC V, str. 306). V inventáři pražské katedrály z roku 1396 se uvádí pluvíál Jana z Pomuka: „Item cappa pieae memoriae domini Johanconis Pomuk...“, (A. PODLAHA–E. ŠITTLER, *Chránový poklad...*, str. XLVII, pozn. k č. 515). Tento přívlastek se nedává v seznamu ani biskupu Ondřeji, který zemřel v pověsti svatosti, ani pražským arcibiskupům Arnoštovi z Pardubic a Janu Očkovi. Pouze o světicím biskupu Hynkovi se praví „pieae memoriae“ (str. LVIII, č. 173).
- ¹⁶ Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 450–451.
- ¹⁷ Viz uv. místo v díle F. M. BARTOŠE a jeho předmluvu k Šimkovu vydání (*Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, zvl. str. III–V) a úvod F. Šimka a M. Kaňáka (*Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, zvl. str. 7–9). K tomu srv. DČL I, str. 263 a 269 a *Výbor české literatury husitské doby*, II, str. 264, 296–297. Srv. i F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce. II. Vláda bratrstev a její pád 1426–1437* (ČD II/8), Praha 1966, str. 237.

- ¹⁸ Latinsky a staroněmecky psané zmínky z různých kronik přehledně otiskl F. STEJSKAL, I, str. 159–162 a P. DE VOOGHT, *Hussiana*, str. 415–416, který také přidává jeden zápis SLČ otištěný Palackým. Viz i C. HÖFLER, *Geschichtschreiber*, I, (FRA 2), str. XLIV–XLIX.
- ¹⁹ „Anno domini MCCCXCIII submersus est Johanko de Nepomuk decretorum doctor in die sancti Benedicti noctis tempore. Eodem anno in estate fuit tantum exsiccatum flumen Wltavie quod in Podczkalo ponendo brevem asserem transibant sicco pede flumen, et aqua fluminis Qltavie fuit effecta viridis coloris sic quod homines non audebant decoquere cum aqua fluminis sed cum aqua foncium.“ *Cronicon Bobemiae*, 1348–1411 (= Lipsiense), (FRA 2, str. 7–8).
- ²⁰ SRB II, str. 455. Je to tzv. text A SLČ.
- ²¹ Viz *Výbor české literatury husitské doby*, II, str. 297.
- ²² V předmluvě k Šimkovu vyd. SLČ Vrat (viz pozn. 17), str. III. Nejlepší vydání pořídil J. ŠIMÁK ve „Věstniku České akademie věd a umění“ 27 (1918), str. 179 a násl.
- ²³ SRB III, str. 4.
- ²⁴ SRB III, str. 4 a uv. vyd. Šimkovo SLČ Vrat (str. 2) a z křižovníckého ruk. (str. 37–38).
- ²⁵ Ve verzích FGH byl tento dodatek zapsán později (SRB III, str. 4). V obojím vyd. Šimkově tvoří již součást textu.
- ²⁷ W. W. TOMEK, *Základy...*, IV, str. 251.
- ²⁸ Text uv. G. DOBNER, *Vindiciae...*, str. 41.
- ²⁹ Viz jeho úvod v FRB I, str. 439.
- ³⁰ Srv. J. V. POLC, *Nejstarší prameny...*, str. 174.
- ³¹ „Finalisque vis persecutionis in eum [Jana z Jenštejna] et suos efferbuit anno domini 1392, dum sui officiales praecipui tam in temporalibus quam in spiritualibus miserabiliter sunt cruciati. Nam reverendus dominus Nicolaus Puchnik, officialis, post electus archiepiscopus Pragensis, faculis et ardentibus candelis adustus, decanus Pragensis in capite percussus, venerabilisque Ioannes, pro tunc vicarius in spiritualibus, dei gratia martyr effectus, quia adustus, calcibus pressus, finaliter est submersus clarescentibusque miraculis est otensus, quod quia recens est, et toti patriae notum, quamvis dignum sit memoria, et alibi credo, quod plenius sint notata, hic minimee inseruntur. – *Vita*, kap. XV (FRB I, str. 461–462).
- ³² J. PEKAŘ, *Tři kapitoly...*, uv. vyd., str. 239.
- ³³ O ní se zmiňuje Beneš Krabice z Veitmile ve své kronice (FRB IV, str. 533–534).
- ³⁴ Viz např. jeho traktát *De consideratione*, kde uvádí námitky jednoho pochybovače: „Et si deum confiteor, deus non ut olim prophetis

nobis loquitur et signa modo desinit facere. Signa, inquit, nostra non vidimus, iam non est propheta (Žl 73, 9)...“ Jan z Jenštejna na to odpovídá: „Insuper et signa permaxima cottidie fieri nec tamen ea credi a carnalibus quasi a cecis ducibusque cecorum – an potius generacio prava et adultera signum querit?“ (Vyd. J. SEDLÁK, *Jenštejnův traktát*, str. (104)). Snad mj. má na mysli i nedávný zázrak s mariánským obrazem při požáru augustiniánského kláštera v Jevíčku. Viz RBMV I, str. 380, č. 1602. – V téže době se podobnými slovy vyjadřuje i ve svém prvním kázání o Narození Páně z roku 1386 (kod. vat. lat. 1122, f. 230rb). Stejnou stížnost opakuje i v úvodě spisu *Miracula beatae Mariae Visitationis* (1390–1393): „Ast pestiferis irrudentibus malis in hoc perversissimo scismatis tempore putas si quis inveniatur fidem super terram ad credendum in omnibus que locuti sunt patres et prophete, que Christus operatus est in medio terre cum suis discipulis et operari voluit per sanctos suos... et permaxime... per interemeratissimam matrem et virginem suam... Quos omnes ipse sibi in miraculorum operatione parificare et preferre volens dixit: Hec facient et maiora horum facient (Jan 14, 12)... Et quamquam divina benivolencia aperire interiores eorum voluit oculos in signis, prodigiis et portentis ponens signa super signa, nec tamen ea cognoverunt vel credere uspiam voluerunt, sed obfuscata caligine tenebrarum obcecata est insipiens cor eorum ut videntes non videant et audientes non intelligant procaciter provocare deum excelsum ausi sunt dicentes: Signa nostra non vidimus, iam non est propheta, existimantes ammodo in terris miracula non fieri, cum pater celestis cottidie, ut inveniatur gloriosus in sanctis suis adhuc operatur et ipse filius...“ – Tamtéž, f. 157ra–va.

³⁵ Píše o tom v úvodu: „Cogor igitur carnalem eorum diffidentiam evidencia manifestorum miraculorum elidere et quod maledictus furor eorum pertinax noluit credere in presenciam publicorum notariorum et testium fidedignorum cum iureiurandó ad hoc legitime receptorum eorum incredulitatem convincere...“ – Tamtéž, f. 157va.

³⁶ Text zachovaného zlomku uveřejněn v díle *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum antiquiorum saeculo XVI qui asservantur in bibliotheca nationali Parisiensi*, III, Brusel 1892, str. 462–469 (= Appendix ad cod. N. A. 1510). – Děkuji za upozornění dr. Vladimíru Koudelkovi.

³⁷ Zmiňuje se o nich pozdní a málo spolehlivá zpráva Václava Hájka z Libočan v jeho *Kronice české*, Praha 1547, f. 353, který ovšem na tom místě hovoří o legendárním Janu-zpovědníku utopeném roku 1383. Od něho patrně převzali tuto zprávu i pozdější Janovi životopisci, např. Bohuslav Balbín, u nichž je už těžko rozeznat skutečnost od legendárního nánosu.

- ³⁸ Viz např. mimo jednotlivé texty uv. v pozn. 18 i srovnání F. STEJSKALA, I, str. 152–157.
- ³⁹ Nejprístupnější vydání je ve *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu* (vyd. B. Havránek a J. Hrabák), Praha 1957, str. 335–347.
- ⁴⁰ V. 442–445 (uv. vyd., str. 346).
- ⁴¹ Tento názor vyslovil již jak J. VILIKOVSKÝ, *Staročeské satiry z Hradcekeho rukopisu*, Praha 1942, str. I, tak J. HRABÁK, *Staročeské satiry Smilovy školy*, Praha 1951, str. 51 a ve *Výboru*, str. 348 v pozn. k verši 444.
- ⁴² Text vyd. ve *Výboru*, str. 332–334.
- ⁴³ O latinském textu verzí a jejich vydání viz např. J. VILIKOVSKÝ, *Staročeské satiry...*, str. 93, kde otiskuje i jinou dotud nevydanou verzi s českým překladem. Překlad jiné verze viz ve *Výboru*, str. 592–593 a k tomu srv. pozn. na str. 602.
- ⁴⁴ V. 41–44 (uv. vyd., str. 333).
- ⁴⁵ V. 53–54 tamtéž.
- ⁴⁶ V. 59–60 tamtéž.
- ⁴⁷ V. 65–68 (uv. vyd., str. 334).
- ⁴⁸ V. 71–72 tamtéž.
- ⁴⁹ Viz *Výbor*, str. 297 a 332 a *Dějiny české literatury*, I, *Starší česká literatura* (vyd. J. Hrabák), Praha 1959, str. 164, 165 a 169.
- ⁵⁰ O něm, o jeho spisovatelské činnosti a o jeho významu viz již výše zmíněnou cennou monografii: F. MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, Mnichov 1967 (Wissenschaftliche Materialien und Beiträge zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder, 8).
- ⁵¹ *Scriptores rerum Silesicarum* (vyd. G. A. Stenzel) I, Vratislav 1835, str. 213–214. Tuto a jiné části pak doslovně vložil do svého pozdějšího díla z let 1417–1422 *Tractatus de longaevo schismate* (zčásti vyd. J. Loserth v AÖG 60, kap. 19, str. 418–419). O vzájemném vztahu obou děl viz F. MACHILEK v uv. díle na str. 224 a 233–234. Text otiskuje i F. STEJSKAL, *Svatý Jan Nepomucký*, I, str. 160–161.
- ⁵² Tak se domnívá F. M. BARTOŠ, *Jan Nepomucký*, str. 255.
- ⁵³ Vidí v díle Ludolfově živý ohlas Jenštejnovy žaloby. Nadhazuje i možnost nejen přímého ústního podání z Roudnice, nebo použití nějakého – dnes neznámého – písemného pramene. Viz uv. dílo, str. 139–140.
- ⁵⁴ O tom např. viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 164–180 a nejnověji F. SEIBT, *Die Zeit der Luxemburger und der hussitischen Revolution* v HGBL I, zvl. str. 485–487.
- ⁵⁵ Ostře zamítá obchodní styky křesťanů s židy z teologických důvodů. O tom, že dopis je určen Janu z Jenštejna a nikoliv jeho nástupcům, bude pojednáno v jiné souvislosti. Text vyd. G. SOEMMERFELDT, *Ein*

Brief des Matthäus von Krakau über die Judenfrage (um 1400), MIÖG 36 (1915), str. 341–346.

⁵⁶ O něm P. LEHMANN, *Ein vergessener mittellateinischer Schriftsteller...*, str. 430–480, kde vydává dlouhé nejzajímavější ukázky z jeho básnického díla *Dialogus super Magnificat* z roku 1427. Rozhovor mezi básníkem a Pannou Marií byl sepsán na žádost biskupa Bedřicha z Wormsu, který se stal biskupem rok předtím. Nápadně v něm zaráží řada námětů blízkých Janu z Jenštejna a jeho okruhu i narážky na pražský pobyt autora, který se velmi přibližuje svým podáním i názorově opět Jenštejnovu okruhu. V mnohém se shoduje, když hovoří o stejných událostech, i s pojetím Ludolfa Zaháňského, je muž vytváří zajímavý protějšek, zvláště když hovoří o rozkolu, o židovském pogromu v Praze roku 1389 a o jeho příčinách, když chválí Matouše z Krakova, je nakloněn císaři Zikmundovi atd.

⁵⁷ *Chronik des Landes Preussen* (vyd. E. Strehleke), *Scriptores rerum borussicarum*, III, Lipsko 1866, str. 187. Na přesnost jeho zpráv o Čechách upozornil F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 452. Kroniku, původně sepsanou latinsky přeložil do němčiny Jan Lindenblatt, který v ní pokračoval v letech 1405–1419. Německý text přetiskuje F. STEJSKAL, *Svatý Jan Nepomucký*, I, str. 161.

⁵⁸ Literaturu o Janu Marienwerderovi shrnuje J. TRŠKA, *Literární činnost...*, str. 120–121. Nejnověji se jím podrobně zabývá M. BORZYSZ-KOWSKI, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidżina* (1343–1417), „*Studia Warmińskie*“ 5 (1968), str. 111–199 a 6 (1969), str. 85–171. Tam také otiskuje text jeho pražského kázání „*Expergiscimini hodie*“ na str. 509–522. O jeho účasti na zavedení svátku Navštívení I. V. POLC, *De origine...*, str. 43 a o jeho vztahu k okruhu Jenštejnovu v Praze tamtéž na str. 120–121.

⁵⁹ O tom viz F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 179.

⁶⁰ Srv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 179–180, 243, pozn. 2. Boj o říšský trůn nejnověji zachycuje v jeho šíři A. GERLICH, *Habsburg-Luxemburg-Wittelsbach*, kterému zřejmě unikla úloha Matouše z Krakova. Ani P. MORAW nepřináší však nic konkrétního. Viz jeho studii *Beamtentum und Rat König Ruprecht*, „*Zeitschrift für die Geschichte des Oberheins*“ 116 (1968), str. 112–114.

⁶¹ Viz A. GERLICH, *Habsburg-Luxemburg-Wittelsbach...*, str. 190. K tomu Srv. i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 152–154.

⁶² V rozsudku se praví o Václavu IV. doslovně „das erschreglich und unmenschlich ludet, mit syns selbst hand und auch ubermicz ander ubelteter die er by yme hait erwirdige und bidderbe prelaten, paffen und geistliche lude und auch viel andere erbare lude ermordet erdrenket verbrand mit sackelen und sy jemerlichen und unmenschlichen widder recht getodet.“ RTA 3,

str. 256, č. 204, čl. 6. O těchto událostech podrobně A. GERLICH v uv. díle, str. 334–347. – Již v roce 1394 po králově zajetí panskou jednotou, když se na kurii rozhodovalo o tom, zdali by bylo vhodné vyslat do Říše nebo do Čech papežského legáta, který by mj. zjednal smír mezi oběma stranami a dosáhl osvobození krále, neznámý kuriální úředník z Říše se ve svém spise staví proti vyslání legáta, neboť pochybuje o tom, zda by to prospělo státu a církvi, když Václav IV. ani pro církev ani pro Říši nic neudělal, ale naopak „seviciam in clerum exercuit, alicui ordini seu gradui non parcendo“. – Vyd. J. KAUFMANN, *Ein Traktat über die Frage des Absendung eines Legaten nach Deutschland 1394*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken“ III/1 (1900), str. 75. Svým pojetím se autor vcelku shoduje s formulací rozsudku a jeho nářážka na krutost krále vůči duchovním rok po smrti Jana z Pomuku, o níž jednal na kurii krátce po ní Jan z Jenštejna, jasně v sobě zahrnuje mj. i onu událost.

⁶³ *Čechy...*, str. 180. O něm a o Konrádovi ze Soltau praví současník Ondřej Řezenský, že byli hlavními Ruprechtovými rádci. – *Chronica pontificum et imperatorum Romanorum* (vyd. G. Leidinger, str. 118). Srv. STAMMLER-LANGOSCH, *Die deutsche Literatur des Mittelalters*, III, Berlin 1943, str. 295.

⁶⁴ *Johannes von Nepomuk*, str. 19–20.

⁶⁵ Vyd. H. PEZ, *Scriptores rerum austriacarum*, I, str. 1144. Text otiskuje F. STEJSKAL, I, str. 160, který označuje autora podle udání H. Peze mylným jménem Řehoř Hagen. O Steinreuterovi a jeho díle viz A. LHOTSKÝ, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, (MIOG, Ergänzungsband, XIX), Graz 1963, str. 312–324 aj.

⁶⁶ Nejpodrobněji se postavou Ondřejovou zabýval v úvodu k vydání jeho děl G. LEIDINGER, *Andreas von Regensburg*, str. I-CXVIII. K tomu srv. F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce. II. Vláda bratrstev a její pád, 1426–1437* (České dějiny II/8), Praha 1966, str. 239.

⁶⁷ G. LEIDINGER v úvodu, str. IV.

⁶⁸ *Chronica pontificum et imperatorum Romanorum* (uv. vyd., str. 111–112 a 704, kde je poznámka o královu lvu).

⁶⁹ „Hic Johannem doctorem egregium theologie submersit, eo quod dixerat hunc esse dignum nomine regis, qui bene regna regeret. Aliusque nomine Buchnico, in quem tortor fecit misericordiam, dum ipsum ad mandatum ipsius cum glossa accensa cremare deberet, vix evasit. Quem tamen postea promovit in Pragensem archiepiscopum, sed modicum tempus supervixit.“ Tamtéž, str. 112.

⁷⁰ O metodě jeho práce G. LEIDINGER v úvodu, str. XIII a násl.

⁷¹ Viz např. str. 346, 382 atd.

- ⁷² „Canum, non hominum amator“ ho nazývá kolem roku 1416 neznámý pražský duchovní (srv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 478). O oblíbeném královu psu se zmiňuje i brabantský diplomat a kronikář Edmund de Dynter (viz tamtéž, str. 481).
- ⁷³ Viz tamtéž, str. 481.
- ⁷⁴ Srv. i J. PEKAŘ, *Žižka a jeho doba, II*, (Praha 1927–33), str. 80.
- ⁷⁵ Vyd. K. HÖFLER (FRA 2, str. 5). Kronika se neuzavírá rokem 1419, jak se domnívá vydavatel podle posledního uvedeného data, nýbrž sahá až do roku 1424, poněvadž má ještě zmínku o pohřbu Václava IV. v pražské katedrále. – Srv. F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce I. Doba Žižkova* (ČD II/7), Praha 1965, str. 195.

POZNÁMKY K X. KAPITOLE

- ¹ Viz A. LHOTSKY, *Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtschreiber, Theologie und Diplomat des 15. Jahrhunderts*, (MGH Schriften, 15), Stuttgart 1957, str. 98–99. Je to nejdůkladnější a nejkritičtější monografická studie dosud vydaná, zachycující i předchozí literaturu. Srv. i též, *Quellenkunde*, uv. vyd., zvl. str. 375–387 aj. O vydání kroniky římských králů viz tamtéž, str. 382–384.
- ² *Chronica regum Romanorum*, vyd. A. F. PRÍBRAM v MIÖG, Ergänzungsband III, Innsbruck 1890–1894, str. 102.
- ³ Tamtéž, uv. místo.
- ⁴ Tamtéž, str. 104.
- ⁵ Tamtéž, uv. místo.
- ⁶ „Confessorem eciam uxoris sue Johannem in theologia magistrum et quia dixit hunc dignum regio nomine qui bene regit, et, ut fertur, quia sigillum confessionis violare detrectat, ipsum in Moldavia suffocari precepit. Alium vero edacibus flammis deputavit, quem tamen lictor motus pietate effugio salvavit,“ – Tamtéž, str. 104–105. Kurzívou jsou uvedena místa obsahově shodná s kronikou Ondřeje Řezenského.
- ⁷ P. DE VOOGHT, *Jean de Pomuk*, str. 418–419.
- ⁸ O činnosti Ebendorferové podrobně díla uv. v pozn. 1. K tomu srv. i LThK² X, sl. 142.
- ⁹ O jednání poselstva basilejského koncilu v Praze F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce*, II, str. 144–148. Srv. i A. LHOTSKY, *Thomas Ebendorfer*, str. 22–23, *Chronica regum Romanorum* (uv. vyd., str. 124–125) a *Diarium* (vyd. E. Birk v *Monumenta conciliorum generalium saeculi XV*, I, Vídeň 1857), str. 703 a násl.
- ¹⁰ Viz A. LHOTSKY, *Thomas Ebendorfer*, str. 87, č. 143.

- ¹¹ Viz F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce*, II. str. 148.
- ¹² Viz A. LHOTSKÝ v uv. díle, str. 29 a F. M. BARTOŠ v uv. díle, str. 188–191.
- ¹³ Viz A. LHOTSKÝ v uv. díle, str. 32.
- ¹⁴ Uvádí A. LHOTSKÝ tamtéž, str. 32.
- ¹⁵ Tamtéž.
- ¹⁶ Srv. tamtéž, str. 25. Katastrofální povodeň, k níž nedošlo v roce 1431, jak mylně udává A. LHOTSKÝ, ale příštího roku, zaznamenávají různé kroniky. Tehdy byl těžce poškozen Karlův most a spoušť, kterou velká voda po sobě zanechala, nebylo pochopitelně možno během několika měsíců napravit. O ní viz např. K. HÖFLER, *Geschichtschreiber...*, str. 48 a 63 a SLČ Vrat, str. 64 atd.
- ¹⁷ „...ut neque vestigium alicuius eciam en fundamento edifici pro presenti appareat.“ – *Chronica regum Romanorum* (uv. vyd., str. 119).
- ¹⁸ Když si stěžuje na úpadek Čech a Prahy, táže se: „...ubi eius metropolita, ubi sedes regia, ubi ecclesie metropolitice olim orbis decor, ubi sanctorum reliquie inibi auro fulvo et gemmis purpurate...“ Tamtéž, str. 103.
- ¹⁹ Tamtéž, str. 102.
- ²⁰ Viz *Chronica Austriae* (vyd. H. PEZ, *Scriptores rerum austriacarum*, II, sl. 740).
- ²¹ Nápis na náhrobku Přemysla Otakara II. si opsál. Viz tamtéž.
- ²² O Pavlu Židkovi a jeho svědectví F. STEJSKAL, I, str. 145–146. Srv. i R. URBÁNEK, *Věk poděbradský* (ČD II/1–4), Praha 1915–1962, I, zvl. str. 699, 710–711 aj. a DČL I, str. 259, 262 i bibliografické údaje na str. 268.
- ²³ Vyd. Z. TOBOLKY v Historickém archivu, Praha 1908, str. 178. Srv. i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 482–483.
- ²⁴ *Světcí a kacíři*, str. 259.
- ²⁵ Uv. dílo, str. 258.
- ²⁶ Tamtéž.
- ²⁷ Tamtéž.
- ²⁸ Že se tu zaznamenává *domácí tradice*, především P. Židkem, o tom je přesvědčen např. i R. URBÁNEK, *Královny Johanna a Žofie* ve sborníku *Královny, kněžny, velké ženy české*, Praha 1940, str. 147.
- ²⁹ O královně Janě a jejím sňatku viz R. URBÁNEK, *Královny...*, str. 143–145. Srv. i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 6, 13 aj.
- ³⁰ Viz T. LINDNER, *Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel*, II, Brunšvik 1880, str. 156 a W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, III, str. 336. Srv. i R. URBÁNEK, *Královny...*, uv. m. a F. M. BARTOŠ v uv. díle, str. 72–73.
- ³¹ „Accidit quadam nocte, cum regina sua [Jana], que fuit filia Alberti ducis... mingendi causa de lecto suo surgere sive vasculum, in

quo mingere solebat, capere sonabatur, prefatus maximus, canis mox ipsam per guttur arripiens suffocavit. Alii dicunt, quod unus predictorum magnorum canum, qui furiam incurrebat, reginam mordit, a quo morsu ipsa moriebatur.“ Uv. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 481.

³² Srv. tamtéž svědectví Dynterovo, Ondřeje Řezenského charakteristický výrok neznámého pražského duchovního z roku 1416, který krále nazývá „canum, non hominum amator“. – Str. 477.

³³ Viz R. URBÁNEK, *Královny...*, str. 145.

³⁴ Jak R. URBÁNEK na uv. místě, tak F. M. BARTOŠ (*Čechy...*, str. 72) vyjadřují názor, že královna podlehla nákaze, „jež tehdy zuřila zase v zemi“. Zprávy o morové nákaze – nebo epidemii větších rozměrů, jež byla často zaměňována s morovou nákazou – se však vyskytují pouze k letům 1380 a 1390, nikoliv k roku 1386, zvláště ne v zimě. Srv. např. F. GRAUS, *Chudina městská...*, str. 124–126.

³⁵ Viz R. URBÁNEK, *Královny...*, str. 144.

³⁶ O tom nejpodrobněji P. STACUL, *Il cardinale...*, str. 195–198. K tomu srv. tamtéž, str. 346, č. 548 a násl.

³⁷ Viz HE XIV, str. 58–59.

³⁸ MVB V, str. 3–14, č. 1. K tomu viz i pozn. 1 na str. 3.

³⁹ O něm a o jeho korespondenci s Václavem IV. H. FINKE, *Zur Korrespondenz der deutschen Könige und Fürsten mit den Herrschern Aragons im 14. und 15. Jahrhundert* (Spanische Forschungen des Görresgesellschaft, 1. Reihe, Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens, Band 5), Münster 1935, str. 458–505. Viz zvl. str. 472 a násl.

⁴⁰ Tamtéž, str. 475–476.

⁴¹ Dopis vyd. tamtéž, str. 499–500, č. 14.

⁴² Tamtéž, str. 500, č. 15.

⁴³ *Čechy...*, str. 79.

⁴⁴ Tamtéž, uv. místo.

⁴⁵ Viz v českém překladu E. TONNERA (vyd. roku 1893) pod titulem *Mistra Pavla Stránského ze Zapské Stránky popravené i rozmnožené vyprávění vší obce království českého. Respublica Bojema*, Praha 1927², str. 427.

⁴⁶ Viz např. G. FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934, str. 261–263, podle jehož údajů byla sestavena následující tabulka korunovací českých králů a královen v letech 1200–1400:

KRÁL nastoupil		kor.	†	KRÁLOVNA provdána		kor.	†
Václav I.	1228	1253	1253	Kunhuta	1228	1228	1248
Přemysl II.	1253	1261	1278	1. Markéta Bab.	1252	1260	1267
				2. Kunhuta Uh.	1261	1261	1290
Václav II.	1283	1297	1305	1. Guta	1287	1297	1297
				2. Eliška Pol.	1303	1303	1335
Václav III.	1305	—	1306	Viola	1305	—	1317
Rudolf I.	1306	—	1307	Eliška	1306	—	1335
Jindřich	1306	—	1335	Anna	1306	—	1313
Jan (Lucemburský)							
	1310	1311	1346	1. Eliška Př.	1310	1311	1330
				2. Beatrix	1334	1337	1383
Karel IV.	1346	1347	1378	1. Blanka	1334	1347	1348
				2. Anna Falc.	1349	1349	1353
				3. Anna Svid.	1353	1353	1362
				4. Eliška Pom.	1363	1363	1393
Václav IV.	1378	1363	1419	1. Jana	1370	1370	1386
				2. Žofie	1389	1400	1435

⁴⁷ MVB V, str. 136–137, č. 217 (listina datovaná 9. listopadu 1389); str. 142, č. 229 (12. list. 1389); str. 269, č. 485 (12. března 1391); str. 627, č. 1155 (24. dubna 1397).

⁴⁸ F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, II, str. 142, č. 172. Berně měla být vybírána od 3. února 1390.

⁴⁹ *Čechy...*, str. 98, srv. i str. 168–169.

⁵⁰ *Královny...*, str. 146.

⁵¹ 15. března 1400. Popis viz v CDEM 13, str. 27 a násl., č. 19. K tomu srv. i F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 169–170, A. GERLICH, *Habsburg–Luxemburg–Wittelsbach...*, str. 284.

⁵² Srv. I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen...*, str. 424.

⁵³ Viz J. ČELAKOVSKÝ, *Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1225–1419*, Praha 1895, str. 928–930, č. 718.

⁵⁴ Tamtéž, str. 918–919, č. 713.

⁵⁵ LC V, str. 190 a 214.

⁵⁶ LC V, str. 166 a 277.

⁵⁷ Viz např. LC VI, str. 69 (Minice 1402) a str. 190 a VII, str. 134 (Sv. Haštal, 1406 a 1414).

⁵⁸ *Královny...*, str. 147.

⁵⁹ „Dass die Ehe vielleicht nicht glücklich war, könnte die Legende beeinflusst haben. Es wird berichtet, dass Wenzel damals ein Verhältniss mit einer Bademagd namens Susanne hatte, dass er nach

der Vermählung mit Sophie fortsetzte.“ – *Wenzel...*, str. 127. Srv. i str. 119.

⁶⁰ *Královny...*, str. 148.

⁶¹ *Obrana...*, str. 17.

⁶² I, str. 140.

⁶³ Viz H. FINKE, *Zur Korrespondenz...*, str. 476 a pozn. 32.

⁶⁴ Viz S. STEINHERZ, *Dokumente...*, str. 53 a k tomu srv. H. FINKE, *Zur Korrespondenz...*, str. 476–477.

⁶⁵ „Et aliud est vobis dicendum in confesso: quod aliquantulum est nobis datum intelligi, quod rex Romanorum fortemet libenter haberet illam filiam [= Janu Aragonskou] pro se, *et aliam dimittere quam habet*. In hoc informetis vos secrete, ne hic decipiamur, quia ista sunt nobis dicta valde secrete, et dominus noster et similiter rex Arragonensis non vellent diu stare in isto facto in suspensio, quia scriptum est michi, quod marchiones de presenti sunt in Russia et in Saxonia, et rex miserit pro ipsis ad sciendum voluntatem ipsorum in illo facto.“ – S. STEINHERZ, *Dokumente...*, str. 53, č. 18. Viz i A. GERLICH, *Habsburg–Luxemburg–Wittelsbach...*, str. 299.

⁶⁶ H. FINKE, *Zur Korrespondenz...*, str. 477.

⁶⁷ Jasně shrnuje církevní praxi pro faráře pražské arcidiecéze např. Štěpán z Roudnice v č. 11. a 12. pod titulem „Adulterus si divortiatur“. Viz R. ZELENÝ, *The Quaestiunculae...*, str. 21.

⁶⁸ I, str. 141.

⁶⁹ Viz VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, uv. vyd., str. 357–358 a 363. K tomu srv. R. URBÁNEK, *Královny...*, str. 149.

⁷⁰ *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971, str. 66–76. Je to dosud nejpečlivěji dokumentovaná a nejdůkladněji zpracovaná souhrnná monografie, která překonává všechny dosavadní studie. Protože je nej přístupnější, nejsou dále, pokud to není nutné, uváděny starší práce zabývající se touto tematikou. Jejich úplný seznam přináší toto dílo.

⁷¹ Viz tamtéž, str. 21–57 a 64–66.

⁷² Faksimile titulního listu viz tamtéž, str. 39, vyobr. č. 23. (tit. str. I. části románu).

⁷³ Viz tamtéž vyobr. č. 58, str. 86; č. 24, str. 41 (tit. str. II. části románu) a barevný detail č. 13 vložený mezi str. 100 a 101.

⁷⁴ Viz např. barevné vyobrazení č. 15 mezi str. 100 a 101.

⁷⁵ Tamtéž, str. 21–27. K datování a genezi jejího vzniku viz str. 130 až 192.

⁷⁶ Viz tamtéž, vyobr. č. 56, str. 110.

⁷⁷ Viz např. tamtéž, vyobr. č. 53, str. 80 a č. 55, str. 82 aj.

⁷⁸ Viz např. tamtéž, vyobr. č. 43, str. 66.

⁷⁹ Tamtéž, str. 63.

- ⁸⁰ Srv. tamtéž, str. 61 a tam uvedená vyobr.
- ⁸¹ Viz tamtéž, str. 42–48 a k tomu srv. barevné vyobr. č. 2 mezi str. 4 a 5. K datování srv. str. 196–197.
- ⁸² Viz tamtéž, str. 33 a k tomu srv. vyobr. č. 13 na str. 24. K datování srv. str. 198.
- ⁸³ Viz tamtéž, barevné vyobrazení č. 3 mezi str. 4 a 5. K datování srv. str. 198.
- ⁸⁴ Viz tamtéž, str. 65.
- ⁸⁶ Viz tamtéž, str. 65.
- ⁸⁷ Tamtéž, vyobr. č. 33, str. 51.
- ⁸⁸ Tamtéž, str. 50–56 a 65. K tomu srv. vyobr. č. 27 na str. 44 a č. 29 na str. 47.
- ⁸⁹ Viz tamtéž úvodní kapitolu, zvl. str. 8.
- ⁹⁰ Srv. str. 61.
- ⁹¹ Srv. str. 70.
- ⁹² Že jde o milostnou symboliku, připouštějí všichni autoři. Stejně tak se shodují i v tom, že naznačuje důvěrný vztah králův k nějaké ženě. Odtud vychází jejich snaha po jejím ztotožnění.
- ⁹³ Viz např. z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906, str. 554–555.
- ⁹⁴ Celý vývoj výkladu těchto symbolů shrnuje J. KRÁSA v uv. díle na str. 67 ad., kde též uvádí odbornou literaturu. Proto zde stačí odkázat na jeho dílo.
- ⁹⁵ Viz jeho studii *Příspěvky k dějinám Václava IV. Záhada knihovny Václava IV.*, „Věstník České akademie věd a umění“ 51 (1942), str. 82–88 a *Čechy...*, str. 489–497.
- ⁹⁶ *Ledňáček a lazebnice na Staroměstské mostecké věži* v: *Knihy o Praze* 1959, Praha 1959, str. 54–72.
- ⁹⁷ Tamtéž, str. 61.
- ⁹⁸ Tamtéž, str. 62.
- ⁹⁹ *Rukopisy...*, str. 76.
- ¹⁰⁰ Viz tamtéž, str. 76–103.
- ¹⁰¹ Velmi zajímavá je Krásova nadhozená, ale bohužel šířeji nerozpracovaná hypotéza uzavírající kapitolu o smyslu emblémů a o úloze astrologie při jejich volbě: „Můžeme si těžko představit, že by... při volbě emblémů, svých nejintimnějších znamení, nebral v potaz hvězdy, že by pominul důsledky, jež vyplývaly z horoskopu sestaveného na základě přesně zaznamenaného data a hodiny narození: 26. února 1361 v 9 hodin večer... V tomto období vycházejí na nebi Plejády s hvězdou Alkyoné-ledňáčkem a další souhvězdí zimních znamení, která mohla volbu emblémů ovlivnit.“ – Tamtéž, str. 102–103.

- ¹⁰² Viz tamtéž, vyobr. č. 6, str. 12.
- ¹⁰³ Viz např. tamtéž, vyobr. č. 7, str. 13; č. 8, str. 14; č. 9, str. 15; č. 10, str. 17.
- ¹⁰⁴ Srv. tamtéž, vyobr. č. 102, str. 131.
- ¹⁰⁵ Srv. tamtéž, barevné vyobr. č. 3 mezi str. 4 a 5.
- ¹⁰⁶ Tento životní styl pozdně středověké aristokratické společnosti shrnul J. HUIZINGA, *The Waning...*, zvl. v kap. IV.–X.
- ¹⁰⁷ Tamtéž, str. 120.
- ¹⁰⁸ Tamtéž, str. 110.
- ¹⁰⁹ Tamtéž, uv. m.
- ¹¹⁰ Tamtéž, str. 109.
- ¹¹¹ Viz vyobr. v monografii: Z. DROBNÁ, *Jenský kodex*, Praha 1970, str. 67.
- ¹¹² „Semel, id est in Sabbato, viri passim et mulieres lavantur, et, quod invecundum et barbarum mihi prorsus apparuit, publicis astantium oculis nuditatem ostendere non verentur, in publicum apertis genitalibus prodeuntes, aliquibus dumtaxat paucis exceptis, qui opposita fronde contegunt pudibunda“, píše humanistovi Colluccio Salutati z Prahy 5. března 1399. – Vyd. A. HORTIS, *La città di Praga descritta da un umanista nel MCCXCIX*, „Archeografo Triestino“ 7 (1880), str. 447.
- ¹¹³ Tak např. nazval kutnohorské lázebníky jeden tamní soused roku 1463, což patrně dobře vystihuje lidové mínění o nich. – Srov. Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu...*, str. 555.
- ¹¹⁴ Např. během vizitace farního kostela sv. Klementa na Poříčí 6. října 1379 vypovídá i „Nicolaus balneator“ (Arch. pražské metrop. kap., kod. XIV, f. 6v) a děje se zmínka o odkazu lázebnice Křisty farnímu kostelu sv. Petra na Poříčí atd. (viz tamtéž, f. 7r).
- ¹¹⁵ Poznámku ze SLČ uv. např. F. M. BARTOŠ, *Čechy...*, str. 482. Srv. i SRB III, str. 26 a SLČ Vrat, str. 20.
- ¹¹⁶ Viz F. PALACKÝ, *Über Formelbücher...*, str. 34.
- ¹¹⁷ TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO, *Knižky o bře šachové a jiné* (vyd. F. Šimek), Praha 1956, str. 361–362.
- ¹¹⁸ O *Nové radě* a její složité problematice je hojná literatura. Zde možno odkázat pouze na stručný souhrn v DČL I, zvl. str. 145–146 a 155 a na *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*, str. 497 a 521–522.
- ¹¹⁹ *Nová rada* je zde uváděna v novočeské transkripci podle vydání v příručce: H. KUNSTMANN, *Denkmäler der alttschechischen Literatur von ihren Anfängen bis zur Hussitenbewegung* (Lehrgang des Alttschechischen, I), Berlín 1955, str. 328–329. Srv. i *Výbor...*, str. 152.
- ¹²⁰ Viz tamtéž, str. 334. Srv. i *Výbor...*, str. 514.
- ¹²¹ Viz tamtéž, str. 336–337.

- ¹²² Viz tamtéž, str. 341. Srv. i *Výbor...*, str. 515.
- ¹²³ Tamtéž, str. 340.
- ¹²⁴ Tamtéž, str. 345.
- ¹²⁵ Tamtéž, str. 146.
- ¹²⁶ Tamtéž, str. 352.
- ¹²⁷ Tamtéž, str. 354.
- ¹²⁸ Tamtéž, str. 357–358.
- ¹²⁹ Tamtéž, str. 359; viz i str. 360.
- ¹³⁰ „*Nová rada* je skladba alegorická; je jasné, že lvem je míněn český král a orlem markrabí moravský, sotva je však možné vykládat alegoricky všechny mluvčí; zdá se, že se v díle střídá alegorie obecná s konkrétní; vedle rad, hodících se právě na Václava IV., jsou tu i rady hodící se na křesťanského panovníka vůbec.“ – Tak je např. vystižen její smysl v úvodu k vydání výňatků ve *Výboru...*, str. 497.
- ¹³¹ *Královny...*, str. 149.
- ¹³² Tamtéž, str. 150.
- ¹³³ Uv. vyd., str. 371.
- ¹³⁴ Tamtéž, str. 372–373.
- ¹³⁵ Tamtéž, str. 376–377.
- ¹³⁶ Viz např. F. STEJSKAL, I, str. 141; R. URBÁNEK, *Královny...*, str. 156 atd.
- ¹³⁷ Historický vývoj této otázky stručně podávají A. AUER v LThK² II, sl. 128–130 a J. L. MCCARTHY v NCA IV, str. 133–135, kde je udána i další odborná literatura, z níž třeba zvláště zde uvést tyto monografické studie: L. HONORÉ, *Le Secret de la Confession. Étude historico-canonique*, Bruges 1924; B. KURTSCHIED, *History of the Seal of Confession*, Saint Louis 1927² a P. BROWE, *Das Beichtgeheimnis im Altertum und Mittelalter*, „Scholastik“ 9 (1934), str. 1–57. V těchto studiích možno vyhledat jak údaje o pramenech, tak i starší nebo méně důležitou literaturu.
- ¹³⁸ Kán. 5 (vyd. MANSI, 8, sl. 438 – jako kán. 7).
- ¹³⁹ Ep. 168, 2 (PL 54, sl. 1210 a DB 145/323).
- ¹⁴⁰ *Regula*, kap. 46 (PL 66, sl. 694).
- ¹⁴¹ Kán. 20. Viz J. HEFELE-H. LECLERQ, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, II/2, Paříž 1908, str. 1079.
- ¹⁴² Č. 14: „Si quis pro his mortalibus criminibus latenter commissis aliquis sponte ad sacerdotem confugerit et confessione data ageri poenitentiam voluerit, testimonio sacerdotis de morte excusetur.“ – MGH *Leges*, 2/I, str. 69.
- ¹⁴³ „Ut hoc inquiratur, si de partibus Austriae verum est quod dicunt an non, quod presbyteri de confessionibus accepto pretio manifestent latrones.“ – MGH *Leges*, 2/I, str. 175.
- ¹⁴⁴ *De clericorum institutione*, 2. kniha, 30. kap. (PL 107, sl. 343).

- ¹⁴⁵ MANSI 44, sl. 930.
- ¹⁴⁶ Tamtéž 17, sl. 296.
- ¹⁴⁷ Vyd. v PL 125, sl. 623–772. O celém případě viz stručně např. v HKG III/1., str. 149–151.
- ¹⁴⁸ PL 150, sl. 627–629.
- ¹⁴⁹ Ep. 156 (PL 162, sl. 160–162).
- ¹⁵⁰ C. 2. D. VI. *De poen.* (vyd. E. FRIEDBERG, I, sl. 1244).
- ¹⁵¹ C. 2. X. I. 31 (vyd. E. Friedberg, II, sl. 186–187).
- ¹⁵² *Sermo in festo s. Andreae*, č. 11 (PL 184, sl. 1054).
- ¹⁵³ *Summa de sacramentis et animae consiliis*. II. *Tractatus de poenitentia et excommunicatione*. Cap. 3. *De confessione*, § 133. *Quod confessio non sit revelanda quocumque modo*. Vyd. J.-A. DUGAQUIER (*Analecta Mediaevalia Namurcensia*, 7), Lovan-Lille 1957, str. 291–306 a 386. Srv. i § 136 a 137, str. 316–321 (*Utrum in aliquo casu sacerdos revelare possit crimen quod cognoscit per confessionem a Utrum in predicatione debeat sacerdos circumstantias peccatorum dicere*) a jeho spis *Verbum abbreviatum*, kap. 65 a 144 (PL 205, sl. 199 a 345).
- ¹⁵⁴ Vyd. v *Conciliorum oecumenicorum decreta...*, str. 221.
- ¹⁵⁵ *Sermo I. in consecratione pontificis* (PL 217, sl. 652).
- ¹⁵⁶ Jejich částečný výčet udává např. P. BROWE, *Das Beichgeheimnis...*, str. 16–17 aj.
- ¹⁵⁷ „Hoc sacramentum sanctum tam secretum et tam fortiter inclusum est, ut nemo aperire possit.“ Uv. L. HONORÉ, *Le Secret...*, str. 57.
- ¹⁵⁸ „Caveat autem sacerdos omnino ne verbo aut signo aut alio quovis modo *seriose vel iocose* prodat aliquatenus peccatorem. Sed si prudentiori consilio indiguerit, illud absque ulla expressione persone caute requiratur, quoniam qui peccatum in penitentiali iudicio sibi detectum presumpserit revelare, non solum a sacerdotali officio dectevimus deponendum, verum etiam ad agendum penitentiam perpetuam in arctum monasterium detrudentum. – Kap. 78. *De poenitentia et remissionibus*. Text je uveden z připraveného vydání R. Zeleného. Shoduje se téměř doslovně s uv. konstitucí IV. lateránského sněmu (srv. pozn. 154); kurzívou jsou tištěna slova, jež do ní byla vložena dodatečně.
- ¹⁵⁹ R. ZELENÝ, *The Quaestiunculae...*, str. 39, č. 88.
- ¹⁶⁰ Tamtéž, str. 45, č. 73.
- ¹⁶¹ I, str. 133.
- ¹⁶² Srv. uv. dílo, I, str. 133.
- ¹⁶³ SA II, str. 342, č. 102.
- ¹⁶⁴ Arch. pražské metr. kap., kod., XIV. f. 21r.
- ¹⁶⁵ Vyjma případu uv. v pozn. 160; viz např. i č. 11 a 12 (str. 21), č. 25 (str. 24–25) a č. 31 (str. 25–26).

¹⁶⁶ „Il paraît impossible que Jean de Pomuk, fonctionnaire (nous le verrons à l'instant) d'un archevêque avec lequel le roi était en dispute violente depuis des années, soit devenu le confesseur de la reine, une jeune princesse bavaroise (le roi venait de se remarier), fraîchement arrivée dans le pays. Il y avait à la cour, pour la confesser, des aumôniers et des confesseurs qu'on n'est certainement pas allé chercher chez l'ennemi d'en face.“ – P. DE VOOGHT, *La suppression de la messe de „saint Jean Népomucène“*, „Les Questions liturgiques et paroissiales“ 43 (1962), str. 332.

¹⁶⁷ To nadhodil již F. STEJSKAL (I, str. 141–142), který nevěděl o vyjednáváních Václava IV. s avignonským dvorem a s aragonským králem Janem.

POZNÁMKY K ZÁVĚRU

¹ *Tři kapitoly...*, uv. vyd., str. 233.

² Tamtéž, uv. m.

³ Tamtéž, str. 241.

⁴ Tamtéž, str. 242.

⁵ Tamtéž, uv. m.

⁶ *Jan z Jenštejna*, str. 184–185.

⁷ *Johannes von Nepomuk*, str. 23.

J M E N N Ý R E J S T Ř Í K

- ABRAHAM, *probošt krakovský* 110
 ADSON, *opat z Montier-en-Der* 208
 až 214, 214–215, 408
 AKKON 15
 ALBÁN SV. 83, 366
 D'AIGREFEUILLE VILÉM, *kardinál*
 71
 ALBERT (ALBRECHT), *vévoda štraubinský* 293
 ALBRECHT III., *vévoda rakouský* 302
 ALEXANDR VI., *papež* 27
 ALKVÍN Z YORKU 208
 ALŽBĚTA — viz ELIŠKA
 ALŽBĚTA, *manželka kramáře Miky*
 327
 ALŽBĚTA, *pražská mystička* 382
 ANAGNI 17, 71, 72
 ANGLIE 11, 16, 20, 25, 152, 155,
 204
 ANNA, *dcera Karla IV., královna an-
 glická* 81, 200, 204
 ANNA SVĚDNICKÁ, *manželka*
Karla IV. 29
 ANTIKRIST 12, 54, 55, 61, 208 až
 210, 214, 215, 218, 241,
 408–410
 ANTONÍN PADUÁNSKÝ SV. 115
 APOTEKÁŘ ZE ŽLUTIC, PETR JINDŘI-
 CHŮV 147, 355
 Z AQUASPARTY MATOUŠ, *kardinál*
 17
 ARAGON 223, 228, 302
 AREZZO 18
 ARROUAISE 279
 ASSISI 252
 ARUNDEL TOMÁŠ, *arcibiskup canter-
 burský* 205
 AUGUSTIN SV. 171
 AVIGNON 18–20, 23–29, 34–36,
 38, 45, 58, 60, 63, 65, 66, 70,
 81, 102, 130, 157, 164–167, 195,
 295–296, 388
 BALBÍN BOHUSLAV 423
 BALTASAR, *syn Jakobína Fornaseria*
 109
 BAMBERK 286
 BARTOŠ F. M. 134, 167, 187, 195,
 204, 243, 269, 282, 291, 292,
 296, 298, 312, 313, 364, 365,
 384, 385, 389, 398, 401, 402,
 411, 428
 BASILEJ 287
 BAVORSKO 228, 292, 312

- BAYLER JINDŘICH, *biskup kostnický* 167, 295, 302–304
- BEATRIX, *manželka Jana Lucemburského, česká královna* 297
- Z BEAUFORTU, MIKULÁŠ 36
- Z BEAUFORTU, VILÉM 36
- BECKET TOMÁŠ SV. 243, 245, 255, 267
- BEDŘICH (FRIDRICH), *biskup wormský* 425
- BENÁTKY 251, 252
- BENEDIKT SV. 266, 323
- BENEDIKT XIII., *papež* 167, 303, 363
- Z BENEŠOVA FRANTIŠEK 65, 384
- Z BERGOVA OTA 234
- BERNARD SV. 21, 42, 210
- BEROUN 192
- Z BITTERFELDU JINDŘICH 142, 252, 384
- BLANKA Z VALOIS, *manželka Karla IV.* 98
- BLOVICE 42
- BLUMENKRANZ B. 402–404
- DE BOATERIIS PETR 110
- BOLOGNA 43, 101, 102, 108, 109, 290, 254, 375, 378
- BONIFÁC VIII., *papež* 16–17, 18, 20, 23, 72, 103, 129, 375
- BONIFÁC IX., *papež* 119–121, 122, 140, 156, 158, 159, 162, 164, 189, 196, 222, 228, 250, 252, 254, 257, 260, 261, 276, 283, 302, 386, 387
- BONIFACIO DE LUPI 399
- BORDEAUX 18
- BOROVNICE 320
- BOYLE, L. 370
- BRANCACCIO, *rytíř, vyslanec Urbana VI.* 73
- BRATISLAVA 287
- BRIGITA ŠVÉDSKÁ SV. 189
- BRNO 288
- Z BRNA JAKUB, *biskup v Belluno a Fel-tre* 111
- BRUNO, *biskup olomoucký* 30
- Z BRUSNICE JAN 47
- Z BŘEHU PETR 101, 111, 112
- BŘETISLAV I., *kníže český* 404
- BUDĚJOVICE 249
- Z BUDĚJOVIC DOMINIK, *písař Jana z Pomuku* 145, 385
- Z BUDĚJOVIC VÁCLAV 65, 66
- BYZANC 208
- CAETANI HONORATUS, *brabě z Fondi* 73
- CÁCHY 288, 294
- Z CARRARY FRANTIŠEK MLADŠÍ (IL NO-VELLO) 113
- Z CARRARY FRANTIŠEK STARŠÍ 111, 112, 113
- DE CASSOLIS JAKUB 318
- CASTAGNARO 113
- CELESTIN III., *papež* 119
- CESENA 78
- Z CESENY MICHAEL 27
- CICERO MAR TULLIUS 128
- Z CLAIRVAUX MIKULÁŠ 325
- COLA DI RIENZO 408
- COLLECTA – viz MIKULÁŠ ŘEČENÝ COLLECTA
- COLLUCCIO SALUTATI 433
- DE' CONTARINI MIKULÁŠ 251
- COURTENAY VILÉM, *arcibiskup can-terburský* 205
- CYRIL A METODĚJ SV. 403
- CZAM Z LUCEMBURKU JAN 388
- Z ČERNČIC VÍTEK 162, 388
- ČÚCH ZE ZÁSADY JAN 231

- DALOV u DIVIŠOVA 95
 DANIEL SV., *padovský mučedník* 115
 DECEMBRIO UBERTO 317
 Z DINKELSBÜHLU MIKULÁŠ 287
 DOUZE 324
 DOVIN 323
 Z DRAČE KAREL, *král neapolský* 194
 DVŮR KRÁLOVÉ 299
 DYBÍN MIKULÁŠ 354
 DE DYNTER EDMUND, *brabantský diplomat a kronikář* 294, 427, 429
 DE PAOLIS V. 380
 Z DOHALIC JAN 355
 DOROTA Z MONTAU, *blaboslavená* 281
 Z DRAŽIC JAN IV., *biskup pražský* 33, 186
 DRŮZ, *korektor kléru* 372
 Z DUBÉ JAN, *notář pražských generálů vikářů* 144
 Z DUBÉ ONDŘEJ 206
 DURAS — viz VÁCLAV MATĚJŮV
 EBENDORFER Z HASELBACHU TOMÁŠ 285, 291–293, 305, 330, 331, 337, 339, 427
 ECKHART, *biskup wormský* 70
 ELIŠKA, *manželka Karla IV., císařovna* 151, 200, 201, 298, 299, 322, 365
 ELIŠKA POLSKÁ, *manželka Václava II., královna česká* 297
 ELIŠKA ZE ZDERAZU, *lazebnice* 320
 EMBECK Z EMBECKE (EINBECK Z EINBECKE) JAN 409
 ERFURT 60
 ERHARD SV. 83, 366, 367
 Z ESCHENBACHU WOLFRAM 307
 EVERSPEL OLDŘICH 302
 EVŽEN III., *papež* 325
 FIALA Z., 385
 FILIP SLIČNÝ, *francouzský král* 16, 17, 19
 FLANDRY 212
 FLORENCIE 115
 FONDI 73, 75, 81
 FORLÌ 102
 FOURNIER F. 379n
 FRÁNA, *iluminátor* 411
 FRANCIE 11, 16–17, 18, 20, 81, 98, 152, 157, 164–167, 404
 FRANKRURT 79
 FRANTIŠEK, *kazatel benešovský* 64, 65
 FRIDRICH II., *císař* 18
 FRIDRICH III., *císař* 286, 288
 FRIDRICH, *biskup štrasburský* 387
 FRIEDL A. 312
 DE FUSCARIIS JILJÍ 104
 GAETANI ANTONÍN, *patriarcha akvijský* 419
 GAMIHER (GEUNHER?) FRÁNA 91
 GASKOŇSKO 228
 Z GEISENHEIMU KONRÁD 70
 GIOTTO 111, 115
 GRACIÁN 21, 86, 87, 129, 325
 GRACIÁN DE BURGO S. SEPULCHRI 109
 GIRARD DURAND 35
 GRIMOARD (GRIMAUD, GRIMOALDI) ANGLIC, *kardinál* 55
 GRŮNSKO 9
 GROOTE GERARD 14
 GUIDO DE BOULOGNE, *jinak D'AUVERGNE, kardinál* 35, 36, 360
 GUTIEREZ JUAN 228
 HADRIANOPOLIS 12
 HÁJEK Z LIBOČAN VÁCLAV 259, 294, 305, 306, 320, 423
 Z HAMELTN JAN 118

- HÁNEK (JAN) BRUNOVŮV (BRUNŮV) 223, 412
- Z HASENBURKU – viz ZAJÍC Z HASENBURKU 164, 367
- HEIDELBERK 281
- HELFENBURK (HRÁDEK U ŮSTĚKU) 135, 185, 265, 278
- Z HEREX MATOUŠ JANŮV 143
- HERŠTEJN 185
- HEŘMAN, *opat pomucký* 42
- HESS Z MAKOVA DĚTRICH 195
- HINKMAR, *arcibiskup remešský* 324
- HLAVÁČEK I., 363, 374, 385
- HLEDÍKOVÁ Z., 130, 372, 376, 378, 379, 400
- HOHENBURG 366
- HOLINKA R., 168, 338, 365, 366, 383, 388–390, 395
- HONORIUS III., *papež* 87
- HONORIUS Z AUTUNU 209
- HORŠOVSKÝ TÝN 185
- HRADEC KRÁLOVÉ 65
- HRÁDEK U ŮSTĚKU – viz HELFENBURK
- HUIZINGA J. 316
- HULER ZIKMUND 206, 207, 218 až 221, 227, 231, 234, 238, 241, 244, 248, 255, 257, 336, 408, 410–412
- HUS JAN, *mistr* 246, 273, 327
- HYNEK, *tit. biskup vladimírský, světící biskup pražský* 64, 69, 421
- CHASTELLAIN JIŘÍ 316
- CHEB 405
- CHELMNIE 281
- CHRAŠTICE 362
- CHYTIL K. 403
- INOCENC III., *papež* 21, 129, 258, 326
- INOCENC IV., *papež* 18, 404
- INOCENC VI., *papež* 29
- Z ISERNIE JINDŘICH 43, 354
- ISLAND 9, 11
- ITÁLIE 11, 18, 19, 55, 156, 282
- JAN, *kazatel u sv. Haštala v Praze* 65
- JAN, *kněz z Nové Plzně* 65
- JAN I., *král aragonský* 295–297, 302, 389
- JAN JINDŘICH, *markrabě moravský* 151
- JAN LUCEMBURSKÝ, *král český* 157, 297, 300, 311
- JAN NASAVSKÝ, *arcibiskup moravský* 282
- JAN II., *opat zhabáňský* 279
- JAN ŘEČENÝ PADUÁNSKÝ 101, 131
- JAN XXII., *papež* 23, 26, 32, 130
- JAN, *probošt kapituly u sv. Jiljí v Praze* 101
- JAN SOBĚSLAV 118, 151, 181, 221, 223, 260, 395, 398
- JAN, *vévoda zbořelecký* 151, 200
- JANA ARAGONSKÁ, *dcera Jana I., krále aragonského* 295, 297, 302–304, 431
- JANA BAVORSKÁ, *manželka Václava IV.* 193, 293, 295, 297, 298, 312, 313, 428
- JANEČEK 266
- JANOV 115
- Z JANOVA MATĚJ 134–145, 147, 174, 335, 383–385, 408, 409
- Z JANOVIC PAVEL, 90, 96, 125, 175, 217, 356, 372
- Z JANOVIC PETR 93, 122
- Z JANOVIC PURKARD PURKARDŮV 164
- JANUSZ, *student církevního práva* 112
- JELITO PETR, *biskup olomoucký* 172, 182, 365, 398

- z JENÍKOVA VÁCLAV 88, 90, 375
 z JENŠTEJNA JAN, *arcibiskup pražský* 36, 37, 68–70, 74, 75, 78–84, 89–91, 95, 97, 100, 101, 117, 118, 120, 122, 125, 127, 131–138, 141–143, 147, 148, 154, 164, 168–177, 178–206, 217, 219, 220, 222–267, 270–272, 276–278, 280–282, 293, 298, 327, 330, 333–336, 359–363, 368, 369, 373, 378, 380–383, 390, 391, 395–401, 408, 409, 411, 414, 417, 422, 424–425
 z JENŠTEJNA VÁCLAV 100, 101, 374
 JERUZALÉM 20
 z JESTBOŘIC PETR BUZKŮV 263
 JEVÍČKO 423
 JEZOVEC, *panoš, služebník Mikuláše Puchníka* 266
 z JEŽOVA VOJTĚCH RAŇKŮV 54, 62, 75, 136, 138, 140, 142, 243, 358, 368, 369, 383
 JIHLAVA 288
 JILJÍ ŘÍMSKÝ 17
 JINDŘICH, *císař sv.* 286
 JINDŘICH IV. z DERBY, *král anglický* 204, 401
 JINDŘICH, *opat pomucký* 42
 z JINDŘICHOVA HRADCE ONDŘEJ 119
 JOHLÍN ZDERAZSKÝ, *inkvizitor pražský* 65
 JONÁŠ, *pražský žid* 410
 JOŠT, *markrabě moravský* 151, 181, 229, 265, 366, 395
 JUSTINA SV. 115
 KAČKA, *služebná paní ze Šternberka* 67
 KADAŇ 122
 KADLEC J. 390, 400
 KAMINSKI H. 58
 KANTOR JAN 47, 65, 66, 67, 360
 KANTOR PETR 325
 z KAPLIC JAKUB 138–142, 384
 KAPLĚK KUNÁT 166
 KAREL IV., *císař* 20, 26–40, 42, 43, 55, 60–63, 70–73, 75–76, 78, 79, 81, 97, 98, 105, 115, 118, 131, 149–151, 152–155, 157–159, 163, 170, 178, 179, 182, 200–202, 214, 216, 268, 269, 272, 277, 284, 289, 293, 298, 300, 301, 332, 350, 351–353, 361–363, 366, 373, 395, 405
 KAREL V., *král francouzský* 72
 KAREL VELIKÝ, *císař* 323, 366
 KARLŠTEJN 229
 KATEŘINA SIENSKÁ SV. 14, 20, 74, 189, 361, 363, 408
 KATEŘINA ŠVÉDSKÁ SV. 14
 z KBEL BOREŠ ŠIMONŮV 369
 (z) KBEL JAN 371, 409
 VON KIENITZ E. 380
 KLADRUBY 223–226, 249, 259 až 262
 KLADSKO 65
 KLARIFIKÁTOR PETR – viz PETR KLARIFIKÁTOR
 z KLATOV MARTIN ONDŘEJŮV 110
 z KLATOV VÁCLAV 64
 KLEMENT IV., *papež* 22–23
 KLEMENT V., *papež* 18–20, 23, 25
 KLEMENT VI., *papež* 29, 33, 36, 37, 102, 213
 KLEMENT VII., *papež* – viz ROBERT ŽENEVSKÝ
 KLENKOCK JAN, *mistr* 58, 61, 62
 KLUK z KLUČOVA HYNEK 82, 105, 165
 KNOBLOCH VÁCLAV 69, 142, 232, 235, 236, 277, 330, 360

- Z KOLDIC TÝM 82
 KOLÍN NAD RÝNEM 166, 389
 Z KOLÍNA ŠTĚPÁN, *mistr* 243–247, 267, 280, 309, 315, 417
 KORVÍN MATYÁŠ, *král uherský*
 KOSMAS, *biskup pražský* 404
 Z KOSSCZOLA MIKULÁŠ 99
 KOUDELKA V. 237, 415, 423
 KOZEL V. 112, 375–376
 KOŽELUH JAN 143
 KRABICE Z VEITMILÉ BENEŠ 122, 360
 KRAJČR KONRÁD 294
 KRAKOV 290
 Z KRAKOVA MATOUŠ, *mistr* 142, 193, 194, 222, 240, 243, 278, 281–283, 378, 382, 384, 400, 425
 KRÁLÍK Z BUŘENIC VÁCLAV 163, 222, 227, 229, 248, 261, 387, 420
 KRÁSA J. 306–308, 313, 314, 432
 Z KRŇOVA BOHUSLAV 84, 106, 234, 278, 279, 413
 KROFTA K. 386
 KROMĚŘÍŽ 65, 181
 KŘIVOKLÁT 197
 KŘIVOSUDOV 185
 KUHLMANN C. J. 380
 KUNEŠ, *víceplebán kostela sv. Havla v Praze* 100
 KUNHUTA SV. 286
 KUNHUTA, *abatyše kláštera sv. Jiří v Praze* 215
 KUTNÁ HORA 143, 310
 Z KWIDZINU – VÍZ Z MARIENWERDERU
 KYESER KONRÁD 310
 KYJE U PRAHY 230
 KYŠPERK (SUPÍ HORA) 186, 247, 248
 Z KYTLIC JAN 122
 LEHMANN P. 410, 425
 Z LEGNANA JAN 78
 DE LEMACO ANTONÍN 317
 LÉON 228
 LEONARD – VÍZ LINHART
 LEOPOLD III., *vévoda rakouský* 364
 Z LESTKOVA VILÉM 37, 54
 LEV VELIKÝ, *papež sv.* 323
 LEVÝ, *zedeník z Újezda* 51
 LHOTSKÝ A. 427
 LINHART, *arcijáhen žatecký* 120, 122
 LIPSKO 253, 269
 LITOMYŠL 33, 222–223
 LOKET 122
 LOMBARDIE 228
 LOSERTH J. 396
 LOTAR II., *císař* 324
 Z LUBINU JAN 110
 LUCEMBURSKO 30, 389
 LUDVÍK IX., *francouzský král sv.* 213, 217
 LUDVÍK BAVOR, *vévoda bavorský, král německý a císař římský* 28
 LUDVÍK BRANIBORSKÝ, *syn Ludvíka Bavora* 405
 LUDVÍK VELIKÝ, *král uherský* 302
 LUKÁŠ SV. *král uherský* 302
 LUKÁŠ SV. 115
 LUKÁŠ, *středník a sakristán kostela sv. Linharta v Praze* 327
 LYON 18
 Z LYRY MIKULÁŠ 209
 MAFFIOLO LAMPUGNANI, *papežský nuncius* 119, 195, 417
 MAGDEBURK 228
 Z MAGNACU GERARD 36
 MACHILEK J. 279, 410, 424
 MACHUTA, *kraječ sukna* 65
 Z MALEŠIC JAN 368
 Z MANTOVY MANFREDIN 111

- DE MARELIO JAN 35
 Z MARIENWERDERU (KWIDZINU) JAN,
mistr 281, 425
 MARKĚTA, dcera Karla IV., *man-
 želka purkrabího norimberského*
 200
 MARSILIUS Z PADOVY 27
 MARSILIUS OD SV. SOFIE 111
 MARTIN, *rektor školy u sv. Havla
 v Praze* 94
 MATĚJ SV. 115
 MATĚJ, *probošt roudnického kláš-
 tera* 270
 DE' MENABUOI GIUSTO 115
 MICHAL, *středník kostela sv. Apoli-
 náře v Praze* 145
 MIKULÁŠ, *titulární biskup vladimír-
 ský, světící biskup pražský* 384
 MIKULÁŠ ŘEČENÝ COLLECTA, *výběrčí
 papežský* 92
 MIKULÁŠ GEUNHERŮV 99
 MIKULÁŠ, *farář v Jaroměři* 65
 MIKULÁŠ, *farář v Novém Jičíně* 65
 MIKULÁŠ, *kněz z Hvozdnice* 65
 MIKULÁŠ, *posel Jana Milíče z Kromě-
 říže* 65
 MIKULÁŠ, *probošt roudnického kláš-
 tera* 37, 399
 MILÁN 114
 MILÍČ Z KROMĚŘÍŽE JAN 53–67,
 136, 174, 317, 335, 356–359,
 372, 408
 MILOTA, *kazatel v Nové Plzni* 65
 MINICE 300, 430
 MÍŠENSKO 228
 MNICHOV 297
 MOHUČ 166, 366, 389
 Z MOKRSKA PETR 371
 Z MORAVY ŠTĚPÁN 65
 MOŘIC, *středník kostela sv. Apolináře
 v Praze* 145
 Z MRÁKOTIC (MIRKOVIC?) BOREŠ, *arci-
 jáben bechyňský* 45, 47, 57, 89,
 124, 126, 133, 134, 182, 183,
 360, 365, 371, 380, 381, 396
 MRÁZ JAN 260
 MÜHLHAUSEN 307
 Z MUTĚTÍNA MATĚJ (MACHEK) 123
 Z NAMYSLOVA JAN 263
 DE NASERIIS (DE'NASERI) ANTONÍN,
biskup v Bellunu a Feltre 110n
 NAVARRA 228
 NĚMECKO (ŘŠE) 25, 34, 60, 75, 79,
 80, 84, 88, 89, 93, 151, 158, 159,
 165, 167, 178, 183, 188, 214,
 404, 408, 426
 NEUMANN A. 400
 NEUWIRTH J. 312
 NOCERA 194
 DE NOGARET GUILLAUME 16, 72
 DE NOGENT GUIBERT 403
 NORIMBERK 73, 294, 367, 405,
 420
 Z NORIMBERKA PAVEL 111
 NOVÝ HRAD 305
 NOVÝ KOLÍN 162
 OCKHAM VILÉM 27
 OČKO Z VLAŠIMĚ JAN, *arcibiskup
 pražský, kardinál* 36, 43–45,
 50, 51, 54, 58, 66, 67, 68, 73,
 75, 78, 80, 82–84, 131, 179,
 265, 294, 332, 333, 362,
 365–369, 421
 ODLOŽILÍK O. 243, 417
 ODOLEN BONCŮV 179
 ODOLEN, *farář v Žitovlicích* 369
 OLEN, *opat kladrubský* 223–227,
 248–249, 261, 270, 336
 OLOMOUC 33, 172, 181, 263, 389
 ONDŘEJ, *farář v Žitovlicích* 369
 ONDŘEJ (Z GUTENSTEINU), *biskup
 pražský* 30, 31, 34, 421

- ONDŘEJ, *kněz, přívrženec Matěje z Janova* 139
- ORVIETO 18
- OTA, *kněz pražský* 65
- OTMUCHOV 377
- OTÝLIE SV. 83, 366–367
- OXFORD 102
- Z OYTY JINDŘICH, *mistr* 62
- PADOVA 100–116, 290, 334, 374 až 375
- Z PADOVY VILÉM 112
- PALACKÝ F. 385
- Z PARDUBIC ARNOŠT, *arcibiskup pražský* 33, 36–37, 43, 48, 49, 52, 87, 95, 101, 104, 124, 131, 174, 178, 194, 215, 216, 352, 354, 368, 369, 380, 407, 421
- Z PARDUBIC KUNÍK FLAŠKŮV 50
- Z PARDUBIC SMIL FLAŠKA — viz SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC
- PARLÉR PETR 200
- PARŮZ 102
- PAVO, *biskup polignanský, papežský nuncius* 73, 181
- PECNÍK JAN 119
- PEKAŘ J. 243, 272, 337, 338, 416
- PERUGIA 252, 331
- Z PĚTIPES BEDŘICH BEDŘICHŮV 99
- PETR SV. 173
- PETR GASKONŮV 118
- PETR LUCEMBURSKÝ, *kardinál, blahoslavený* 363
- PETR IV., *král aragonský* 295
- PETR, *farář v Křečboři* 88
- PETR, *farář v Ředbošti* 369
- PETR KLARIFIKÁTOR, *převor roudnického kláštera* 37, 189–192, 241, 270–273, 336, 359, 390, 398, 399, 414, 417
- PETR, *mnich kladrubský* 225
- PETR, *opat kláštera sv. Štěpána v Carraře* 110, 111
- PETRŮ O. 381
- PICCOLOMINI ENEAŠ SYLVIUS 39
- PILEUS DE PRATA, *kardinál* 80, 82, 93, 105, 250, 258, 260, 295, 296, 364–365, 367, 375, 395, 419
- PINCHON VILÉM 36
- PINKAS, *pražský žid* 410
- DE PINS ROGER 45
- PISANUS, *pedel padovské university* 112
- PÍSEK 362
- PLZEŇ 223, 290
- Z PODĚBRAD JIŘÍ, *král český* 290, 292
- PODIVÍN U BŘECLAVI 232
- POLSKO 228
- POMESANIE 280–282
- POMOŘANSKO 228
- POMUK 41–42, 334
- Z POMUKU JAN VELFLÍNŮV 40–52, 56, 67, 69, 84, 85, 87, 88, 90, 91–100, 101, 103, 104–122, 123–127, 130, 138, 142–148, 168, 169, 204, 207, 224–226, 230–247, 253–256, 262–285, 287, 289–293, 297, 301, 305, 322, 327, 329–339, 368, 370–373, 375–378, 384, 403, 413, 418, 420–422, 426
- Z POMUKU MARTIN 88, 126
- Z PORTIC DĚTRICH, *biskup* 118
- PORTULÁN VÁCLAV 230
- Z POSILGE JAN 280, 282
- Z POŘEŠINA PŘIBÍK (PŘIBYSLAV) MARKVARDŮV 105, 163, 375
- Z POTŠTEJNA PŮTA MIKULÁŠŮV 35
- PRAHA 63, 72, 120, 192, 193, 214, 223, 227, 228, 231–236, 247, 263, 276, 279, 280, 288, 289, 293, 299, 310, 311, 317, 320,

326, 333, 334, 362, 428; – *Kutnoborská brána* 80, 101; – *Podskali* 269; – *Staroměstská mostecká věž* 307; – *Zderaz* 320; – *Žilkova lázeň* 320; – *arcibiskupství (kurie, dvůr)* 33, 68, 75, 130, 224, 260, 388; – *katedrála sv. Víta* 195, 200, 229, 289, 420; – *kaple sv. Anny* 126; – *kaple sv. Erharda, Otylie a Albána* 82–84, 88, 90, 265, 333, 367–369, 373; – *oltář sv. Klementa v ochozu* 265, 266, – *brob Jana z Pomuku* 265; – *kapitula* 33, 377–396; – *kolegiální chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě* 229, 230; – *kapitula* 33, 117–120, 263; – *notářská škola* 55; – *kolegiální chrám sv. Jiljí* 55, 334; – *kapitula* 88, 120; – *královská kaple Všech svatých na Pražském hradě a kapitula* 290; – *kolegiální chrám a kapitula sv. Apolináře* 88; – *kostely, kláštery a kaple: sv. Filipa a Jakuba* 64; – *sv. Haštala* 300, 430; – *sv. Havla* 90 až 100, 117, 120, 121, 218, 235, 333, 372, 373; – *sv. Jakuba* 59, 221; – *sv. Klementa na Poříčí* 433; – *sv. Kříže Většibo* 264, 420; – *sv. Linharta* 327; – *Panny Marie v Týně* 278; – *sv. Mikuláše na Starém Městě* 91; – *sv. Mikuláše na Malé Straně* 52, 55, 142; – *sv. Štěpána ve zdi* 57; – *klášter břevnovský* 229; – *klášter emauzský* 320; – *klášter svatotomášský na Malé Straně* 142; – *kaple Božího těla, sv. Felixe a Adaukta* 229, 265; – *kaple*

sv. Máří Magdalény (Jeruzalém) 56, 58, 63, 64; – *kaple Staroměstské radnice* 307; – *Univerzita – Karlova kolej* 218

Z PRAHY JIŘÍ 99

PROKOP, *markrabě moravský* 151, 181–183, 202, 206, 230, 232, 234, 248, 302, 395

PROTIVA Z NOVÉ VSI JAN 246

PROVENCE 18

PRUSKO 10

PŘEMEK (PŘEMYSLAV) TĚŠÍNSKÝ 82, 181

PŘEMYSL OTAKAR II., *král český* 289, 428

PSEUDOMETHODIUS 209

PUBITSCHKA F. 421

Z PUCHHEIMU PELHRIM, *arcibiskup salcburský* 165–167, 188, 295, 303, 388

PUCHNÍK MIKULÁŠ 121, 126, 131, 132, 142, 145–148, 204, 207, 220, 227, 231, 232, 235–237, 240, 246, 250, 265, 266, 267, 271, 277, 283–285, 329, 330, 336, 378, 418, 422, 426

Z PULKY PETR 287

QUERAS Z REICHENBACHU JAN 51, 88

Z QUERFURTU ALBRECHT (ALBERT), *arcibiskup magdeburský* 260

RACEK, *opat kladrubský* 220, 261, 262

Z RADČE VÁCLAV 200, 301

Z RADOLINY PETR 110

RAJMUND Z KAPUY 189, 363, 399

RAKOUSKO 302

RAKOVNÍK MIKULÁŠ, *mistr* 120, 359, 362

REINHART, *měšťan pražský* 307

- Z RENNES VILÉM 217
 RHENSE 28
 RHABANUS MAURUS 324
 RIEDER H. 301
 Z RIESENBURKU MIKULÁŠ 159
 RICHARD II., *král anglický* 81, 177
 RIKULF, *biskup řezenský* 366
 ROBERT ZE SORBONNY 326
 ROBERT, *biskup théouranský* 35
 ROBERT, *komorník Václava IV.* 296
 ROBERT ŽENEVSKÝ, *kardinál* 36, 70, 73, 81, 361; KLEMENT VII., *papež* 73, 75, 79, 80, 82, 105, 120, 157, 160, 164–167, 182, 188, 223, 228, 250, 295–297, 302, 303, 363–365, 386, 387, 389, 395
 ROLLE RICHARD 14
 Z RONOVIC ŠTĚPÁN 162
 ROTLEV MARTIN 218, 308
 ROUDNICE 185, 192, 218, 227, 230, 271, 279
 Z ROUDNICE (ROUDNICKÝ) ŠTĚPÁN – viz Z UHERCIC ŠTĚPÁN
 Z ROUPOVA NĚPR, *hofmistr pražské-bo arcibiskupa* 230, 235–236
 Z ROZTOK JÍRA 195
 Z ROŽMBERKA JINDŘICH 205, 249
 Z ROŽMBERKA PETR 36
 DE RUPESCISSA JAN 55
 RUPRECHT III., *falckrabí, německý král* 280, 426
 RUSKO 12
 RUYSBROECK JAN VAN 14
 RYNEŠ V. 265
 ŘEHOŘ VII., *papež* 21, 258
 ŘEHOŘ IX., *papež* 213, 404
 ŘEHOŘ X., *papež* 18, 103
 ŘEHOŘ XI., *papež* 23, 44, 51, 61, 70, 71, 80, 92, 361
 ŘEZNO 284, 290, 366
 Z ŘEZNA (ŘEZENSKÝ) ONDŘEJ, *kronikář* 284, 285, 287, 288–293, 414, 429
 ŘÍM 18–19, 29, 54, 70, 71, 114, 116, 120–121, 130, 138, 157, 164, 228, 260, 265, 270, 278, 283, 288, 302
 SADSKÁ 36
 SALCBURK 166
 SANKT GALLEN 97
 SAVONAROLA MICHAEL 114
 DELLA SCALA ANTONÍN 112
 DE' SCROVEGNI RODINA 115
 DE' SCROVEGNI HUGOLÍN 111
 SEDLÁK J. 146, 243, 246, 417
 SEIBT F. 243, 282, 338
 DE SÈVE JAKUB 78
 SCHLOSSER J. 311, 312
 SICILSKÉ KRÁLOVSTVÍ 228
 ZE SIENY JAN 117
 SKOTSKO 11
 ZE SKRAMNÍK MATĚJ 123, 126
 SMIL FLÁŠKA Z PARDUBIC 204, 318–320, 402
 SMOLNICE 126
 SOBĚN ZE SOBĚNOVA ZBRASLAV 119
 ZE SOLTAU KONRÁD, *mistr* 426
 STACUL P. 364–365
 STEINREUTER LEOPOLD, *kronikář* 283–285, 426
 STEJSKAL F. 84, 87, 97, 111, 122, 123, 126, 145, 264, 301, 305, 327, 368, 370–372, 375, 377, 379, 426, 436
 STEJSKAL K. 367
 STRÁNSKÝ ZE STRÁNKY U ZAP PAVEL 297, 299
 ZE STRAŠIC OLDŘICH PETRŮV 388
 STRNAD VÁCLAV 71, 81, 361,
 ZE STŘEDY JAN, *biskup olomoucký*

- 36, 179–182, 367, 371, 395
 ZE STŘÍBRA JAN 94–96, 98, 356, 372
 ZE STŘÍBRA VÁCLAV 162
 ZE STVOLENKY JINDŘICH 82, 84
 SULEK, *probošt choťšovský* 221, 227, 260
 SUPÍ HORA – VÍZ KYŠPERK
 SUSO JINDŘICH 14
 SVATÁ DOBROTIVÁ 142
 SVATÁ KORUNA 118
 ZE SWECHTEN GERARD 110
 SWEMCHIN Z LAWEN JAN 112
 ŠKOPEK Z DUBĚ JINDŘICH 166
 ZE ŠKVORCE KATEŘINA 100
 ZE ŠKVORCE OLBRAM, *arcibiskup pražský* 100, 101, 265, 270, 299, 375
 ZE ŠTERNBERKA ALBERT (ALBRECHT), *biskup litomyšlský* 37
 ŠTĚDRÝ F. 301
 ZE ŠTÍTNÉHO TOMÁŠ 206, 318–322
 ŠUPA J. 381
 SVÝCARSKO 18
 TADRA F. 375, 376
 TAULER JAN 14
 TAUSENDMARK VÁCLAV 90, 95
 TEGERNSEE 209
 TELESFOR Z COSENZE 408
 THEODOSIUS, *císař* 211
 TEPLÁ 122
 THEODORICH (DĚTRICH), *mnich svato-korunský* 118
 THEUTBERGA, *královna* 324
 TIVOLI 72
 TOČNÍK 309
 TOMÁŠ AKVINSKÝ SV. 16
 TOMÁŠ, *kantor vyšehradského kostela* 88
 TOMEK W. W. 375
 TREVÍR 166, 389
 TRUTNOV 299
 Z TŘEBOVLE KUNEŠ (KONDRÁD) 47, 48, 67, 69, 88, 101, 126, 134, 139, 146–148, 327, 335, 365–366
 TRŠKA J. 402
 Z TÜRNEIMU ULRICH 307
 UBALDIN CAMBIÚV Z FLORENCIE, *papežský nuncius* 119, 230, 248
 UGUCCIONE FRANCESCO 228
 Z UHERČIC (Z ROUDNICE) ŠTĚPÁN 49, 131, 216, 217, 326, 430
 Z ÚJEZDCE JENEC 40, 46, 47, 66, 89
 Z ÚJEZDCE PŘIBYSLAV JENCŮV 40, 47, 69, 89, 360
 Z UNHOŠTĚ MIKULÁŠ 222, 223, 227, 230, 248, 260
 URBAN II., *papež* 210, 400
 URBAN IV., *papež* 102
 URBAN V., *papež* 27, 40, 54, 60, 175
 URBAN VI., *papež* 70–75, 78, 120, 122, 138, 156–160, 164, 180 až 182, 186–190, 194–195, 228, 250, 252, 258, 296, 302, 359, 361–366
 URBÁNEK R. 298, 301, 320, 359, 428
 Z ÚSTÍ FRIDMAN 162
 VÁCLAV SV. 171, 256, 403
 VÁCLAV, *český kazatel v kostele sv. Tomáše v Praze* 143
 VÁCLAV I., *král český* 42
 VÁCLAV II., *král český* 297
 VÁCLAV IV., *král český a římský* 70, 72, 74, 75, 88, 89, 105, 113, 135, 147, 149–169, 177, 180–181, 186, 192–196, 200–206, 217 až

- 223, 226, 229–245, 247–253,
257–261, 264, 268, 269, 275 až
278, 280–287, 289–323, 328,
334–337, 361–363, 385–387,
396, 401, 402, 408, 411, 414,
420, 425, 429, 434
- VÁCLAV, *klerik litomyšlský* 101
- VÁCLAV, *kníže lebnický, biskup vra-
tislavský* 159
- VÁCLAV MATĚJŮV ŘEČENÝ DURAS
90, 95, 371
- VÁCLAV, *písař pražských generálních
vikářů* 355
- VÁCLAV, *vévoda lucemburský* 151
- VÁCLAV, *zedník pražský* 51
- VALENCIENNES 316
- VAVŘINEC SV. 317
- Z VECHTY KONRÁD 310
- VELFLÍN, *rychtář pomucký* 40, 42
- VERNER, *opat kladrubský* 262, 420
- VERONIKA JAN 369
- Z VEITMILE BENEŠ KRABICE – VÍZ KRA-
BICE Z VEITMILE BENEŠ Z VEITMILE
VLACHNÍK 50, 370
- Z VESELÉ KUNEŠ (KONRÁD) 70–73,
79, 81–83, 165, 180, 182, 295,
360–363, 365, 395
- DE VEYRAC BERTRAND 71
- Z VÍCOVA SMIL 112
- VÍDEŇ 287
- VIKLEF JAN 194, 391
- VILÉM, *vévoda rakouský, syn vévody
Leopolda III.* 302
- VILIKOVSKÝ J. 424
- VINCENC FERRERSKÝ SV. 363
- Z VINTIOLI (?) KONRÁD 101
- VISCONTI FILIPPO MARIA 311
- VISCONTI GIANGALEAZZO 112,
114, 311
- VÍT, *mistr, kanovník kostela sv. Jiljí
v Praze* 126
- VÍTEK, *žalářník arcibiskupský* 64
- VLADISLAV II., *král český* 42
- Z VLAŠIMĚ – VÍZ OČKO Z VLAŠIMĚ
- VOJTĚCH SV., *biskup pražský* 249,
417
- Z VOLOVA MIKULÁŠ 159, 386–387
- DE VOOGHT P. 418, 419, 436
- DE VORAGINE JAKUB 362
- VRATISLAV 159, 181, 182, 353,
277, 389
- ZE VŠERUB PETR 230, 250, 260
- WALDHAUSER KONRÁD 54, 55, 62,
63, 91, 94, 174
- WALDRAD 324
- WASSERMAN PROKOP 91
- WATTENBACH W. 311
- WEISSKOPF J. 353, 371, 372
- WELEZIN Z PERCHINU MIKULÁŠ 110
- WELTSCH R. E. 134, 135, 168, 195,
362, 381, 384, 389–380, 398,
407
- Z WETZLARU JAN 219, 280, 408,
410, 411
- ZAHÁŇSKÝ LUDOLF 76, 157, 219,
277–281, 282, 285, 336, 363,
408, 411, 414, 425
- ZAJÍC Z HASENBURKU ZBYNĚK 164,
367
- ZANETTINI JERONÝM 375
- ZDÍK JINDŘICH, *biskup olomoucký*
30, 32
- ZE ZERANIE JAN 112
- ZIKMUND SV., *král burgundský* 272
- ZIKMUND LUCEMBURSKÝ, *uberský
král* 151, 184, 200, 205, 265,
292, 322
- ZÍTEK J. 418
- ZUZANA, *lazebnice* 301, 305, 306,
320, 430

Jmenný rejstřík

449

ŽATEC 42, 122

ŽEBRÁK 420

ŽELEZNÝ JAN, *biskup litomyšlský*
223, 309

ŽÍDEK PAVEL 290–293, 305, 322,
428

ŽÍDEK VÁCLAV 90

ŽITAVA 290

ŽLUTICE 122

ŽOFIE BAVORSKÁ, *manželka Václava IV.* 292, 297–305, 311 až
315, 321–323, 328–330, 337,
430

OBSAH

Předmluva	7
I. Mezi středověkem a novou dobou	9
1. Ovlivnila změna podnebí utváření dějin?	9
2. Konec středověké vidiny jednotného křesťanstva	14
3. Papežství v „babylónském zajetí“	18
4. Avignonská kurie dosazuje na benefícia	23
5. Čechy a avignonská kurie za Karla IV.	28
II. Veřejný notář Jan z Pomuku	41
1. Nejstarší spolehlivé údaje	41
2. Písařem a protonotářem v úřadě generálních vikářů	46
3. Finanční záležitosti Jana z Pomuku	49
4. Případ Jana Milíče z Kroměříže a soud generálních vikářů	53
III. Rozkol, mor, oltářnictví a fara	68
1. Noční sen a papežský rozkol	68
2. Rozdělené křesťanstvo	74
3. Jan z Jenštejna a papežská dvojice	78
4. Jan z Pomuku oltářníkem kaple sv. Erharda, Otýlie a Albána a knězem	83
5. Farářem u sv. Havla v Praze	90
6. Působení Jana z Pomuku u sv. Havla	93
IV. Na studiích v Padově	100
1. Padovská univerzita a studenti z Čech a Moravy	100
2. Jan z Pomuku v Padově	103
3. Rektorem zaalpských studentů	107

4. Doktorát církevního práva	110
V. Kanovníkem na Vyšehradě a žateckým arcijáhmem	117
1. Vyšehradským kanovníkem	117
2. Na pouti v Římě?	120
3. Žateckým arcijáhmem	121
VI. Generálním vikářem Jana z Jenštejna	127
1. Vývoj a pravomoc generálního vikáře	127
2. Požadavky Jana z Jenštejna	133
3. Případ Matěje z Janova a povolení denního přijímání laiků	134
4. V úřadě generálního vikáře	144
VII. Silou moci	149
1. Václav IV.	149
2. Lucemburská rodina	150
3. Královská rada	152
4. Královští milci	154
5. Církevní politika Václava IV. a římští papežové	155
6. Pražský dvůr a tajné styky s Klementem VII.	165
7. Osobnost a zásadový postoj Jana z Jenštejna	168
8. Jenštejnovy reformní snahy a jejich výsledek	173
9. Jenštejnův boj o obhájení církevních práv a svobody	177
10. Pokusy o odstranění Jana z Jenštejna a Urban VI.	186
11. Události roku 1385	192
VIII. Poslední střetnutí	200
1. Žaloba předaná králi	200
2. Proces proti Zikmundu Hulerovi a židovská otázka	207
3. Volba v Kladrubech	221
4. Tragické vyvrcholení	227
5. První ozvěny	239
6. Plán na umlčení	247
7. Svatý mučedník	252
8. Osud kladrubského opatství	259
IX. Dozvuky a následky	263
1. Janův pohřeb	263
2. Hovoří domácí kroniky	268

3. Svědectví Petra Klarifikátora	270
4. Ohlas i ve staročeských satirách?	273
5. Hlasy v cizině a sesazení Václava IV. z říšského trůnu	276
X. Mučedník zpovědního tajemství?	286
1. Svědectví Tomáše Ebendorfera z Haselbachu	286
2. Zpráva Pavla Žídka	290
3. První sňatek Václava IV.	293
4. Aragonské intermezzo	295
5. Sňatek Václava IV. s Žofií Bavorskou	296
6. Záhada emblémů Václava IV.	305
7. Zpovědní tajemství	322
Závěrem	332
Seznam zkratk	341
Významnější monografické studie o otázkce svatojanské	343
Literatura	345
Poznámky k I. kapitole	350
Poznámky k II. kapitole	353
Poznámky k III. kapitole	359
Poznámky k IV. kapitole	374
Poznámky k V. kapitole	377
Poznámky k VI. kapitole	379
Poznámky k VII. kapitole	385
Poznámky k VIII. kapitole	401
Poznámky k IX. kapitole	420
Poznámky k X. kapitole	427
Poznámky k závěru	436
Jmenný rejstřík	437

JAROSLAV V. POLC
SVATÝ
JAN NEPOMUCKÝ

OBÁLKA A GRAFICKÁ ÚPRAVA ZDENĚK STEJSKAL
VYDAL ZVON, ČESKÉ KATOLICKÉ NAKLADATELSTVÍ
A VYDAVATELSTVÍ, SPOL. S R. O., PRAHA 1, SPÁLENÁ 8
V ROCE 1993 JAKO SVOU 61. PUBLIKACI
VEDOUČÍ REDAKTORKA MARIE KYRALOVÁ
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA MARKĚTA HEJNA
TECHNICKÁ REDAKTORKA JITKA PAVLÍKOVÁ
SAZBA A TISK TISKÁRNY VIMPERK, S. P.,
NÁKLAD 5 000 VÝTISKŮ
2. VYDÁNÍ (VE ZVONU 1.)